Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXIII

ANUL XX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ
1928

Domnul Raşcu

— Dumneavoastră nu mă cunoaşteţi, dar eu vă ştiu demult, de copil, cînd eraţi elevul lui răposatul tată-meu, ştiţi dumneavoastră, Raşcu, profesorul de geografie dela Mihnea-Vodă, ştiţi dumneavoastră, cînd era în Teilor, unde se mutase din Rotarilor, cînd era director Stăncescu, ştiţi dumneavoastră...

Bătrîna vorbea pripit, în fraze întretăiate de incidentale numeroase, silindu-mi mereu memoria să lege căpătăie de fire destrămate din urzeala vechilor amintiri.

Privesc cu luare aminte pe guraliva solicitatoare şi caut să-mi reconstituesc figura fostului meu dascăl de geografie. Nu izbutesc să-i găsesc icoana în chipul slab şi osos al bătrîioarei ce-mi stă înainte. Să fie vina celor treizeci de ani ce s'au aşternut la mijloc, între chipurile de-atunci şi făptura ce-mi stă în faţă? Trebue să fi avut cam aceiaşi vîrstă, pe atunci, tatăl, pe care o are astăzi fiica. Cu puţină silă, gonesc imagina prezentă a bătrînei noduroase care-mi vorbeşte, şi revăd pe domnul Raşcu, aşa cum icoana lui s'a crestat definitiv pe răbojul amintirilor mele.

Scurt, dolofan, greoiu, domnul Raşcu purta mustăţi mari şi favorite pieptănate; bărbia-i grăsună era totdeauna rasă proaspăt; cîteva şuviţe rare de păr erau trase cu grijă dintr'o parte peste bolta lucitoare a craniului pleşuv. Era îngrijit la haine, veşnic cu vestă de pichet, scrobită, albă cu picăţele albastre şi cu o fundă albă, lată, subt gulerul răsfrînt.

Nu l-am văzut niciodată grăbit.

Intra în clasă tacticos, străbătea cu pas măsurat, totdeauna acelaşi, drumul dela uşă până la catedră, se aşeza cu băgare de samă în scaunul profesoral, după ce sufla praful, real sau închipuit, de pe catedră şi de pe scaun. Cît ţinea ceasul de lecţie, nu se ridica din scaun. Vorbea puţin şi rar, cu o voce adîncă de

bas, exprimîndu-se în crîmpee de propoziţii scurte. Intreba mai mult din ochi. Aproba sau dezaproba cu cîte o mişcare abia perceptibilă a capului. Nu explica niciodată lecţia nouă şi nu cobora niciodată de pe catedră ca să cerceteze prin bănci caetele şcolarilor. Tot timpul se juca cu creionul, pe care-l ţinea în mîna dreaptă, întorcîndu-l cu vîrful cînd în sus, cînd în jos, cu o mişcare ritmică şi regulată, ca de automat, totdeauna aceiaşi. Scotea din cînd în cînd, din buzunarul vestei albe, un ceasornic mare de aur, pe care-l privea lung, parcă l-ar fi dojenit că merge prea leneş. Cu cît ora de lecţie se apropia de sfîrşit, cu atît cercetarea ceasornicului se îndesea. Cînd mai rămînea un minut, două, până la sunarea clopoţelului pentru ieşire, domnul Raşcu ne spunea scurt:

— Pentru lecţia viitoare luaţi mai înainte până la locul cutare.

Apoi se scula şi pornea spre uşă cu acelaşi pas măsurat, cu care intrase. Exact în momentul cînd trăgea uşa după el, clopoţelul începea să sune. Nu ne răpise nicio secundă din recreaţie...

O reflecţie a bătrînei, care-şi urma vorbăria, îmi rupse firul aducerilor aminte:

— Il iubeaţi mult, ştiţi dumneavoastră că era om bun. Deaceia am îndrăznit să vă supăr...

Bătrîna ajunsese, desigur, la sfîrşitul lungii introduceri. Inainte de a intra în materie, atacînd obiectul solicitării pentru care venise—o intervenţie pentru o pramatie de nepot,—făcea un apel direct la cel mai duios dintre sentimentele ce trebuia să păstrăm fostului nostru profesor.

Da, bătrîna avea dreptate. Fusese un om bun, domnul Raşcu. Aceste două cuvinte: *om bun*, erau inscripţia săpată pe lespedea ce-i acoperea locul de veci din cimitirul amintirilor foştilor lui şcolari. Şi o astfel de inscripţie merită un pios prinos de recunoştinţă, chiar după ce s'a scurs mai mult de un sfert de veac.

Dau solicitatoarei cele mai sincere asigurări despre interesul cu care-i vom cerceta cererea şi rămîn singur, cu privirea ţintuită pe petiţia cu timbrele proaspăt lipite, lăsată pe masă, şi cu mintea dusă departe, la chipul bunului meu fost profesor.

Greu să-l mai alung. Parc'ar vrea să se răzbune pentru cîteva decenii de uitare.

* * *

Om bun!

Desigur că fusese om bun, domnul Raşcu.

M'apuc să-mi revizuesc mărunţişurile amintirilor, scoţîndu-le rînd pe rînd, de unde stăteau clasate şi etichetate, în sertăraşe demult neumblate.

Oare impresiile copilăriei noastre rezistă controlului strîns, făcut cu putinţele de judecată ale vîrstei mature? Nu săvîrşim o impietate cînd suflăm praful gros ce înveleşte amintirile şi le privim, dezbrăcate de vestmîntul cu care le-a acoperit timpul, supunîndu-le unei analize meticuloase, cu reactivi sensibilizaţi de experienţele unei vieţi lungi?

Problema era prea ispititoare, ca să-i pot rezista.

De ce trecea drept om bun, domnul Raşcu?

Pentrucă niciodată, timp de patru ani, cît l-am avut profesor, nu i-a scăpat vre-o vorbă aspră împotriva noastră, a copiilor, nici măcar vre-un cuvînt de dojană, orice năzbîtii am fi făcut. N'a pedepsit niciodată pe vre-un şcolar. N'a pus niciodată şi nimănui vre-o notă rea. Nu se cunoştea corijenţă sau repetenţă la domnul Raşcu. Ajunsesem să credem că este vre-un fel de nepotrivire firească între ştiinţa geografiei şi sancţiunea repetenţiei. Ce stranie impresie ne făcea cînd auzeam că, la altă şcoală, cutare a rămas „din cauza" geografiei!

Ora de lecţie a domnului Raşcu nu ne dădea fiorul rece pe care-l simţeam la apropierea altor lecţii. Era o lecţie veselă uneori, plicticoasă de cele mai multeori, niciodată însă dătătoare de emoţii.

De pe catedra pe care sta liniştit şi nemişcat, profesorul scotea elevii la ascultare unul cîte unul, pe rînd. Şcolarul trecea întâiu pe la catedră, pe care depunea caetul cu desenuri de hărţi, în care domnul Raşcu nu se uita niciodată, apoi păşea spre „harta murală" spînzurată peste tabla neagră, şi începea să spue lecţia. Cînd harta era cu nume, mai mergea cum mergea, pe potriveală. Cînd se nimerea însă să fie o hartă mută, se petreceau adevărate dezastre cosmice. Munţii se mutau în largul oceanelor, fluviile îşi schimbau matca trecînd peste cîmpii, insulele se rătăceau prin mijlocul continentelor, noroadele emigrau iar oraşele îşi schimbau ţările. Ştiinţi auxiliare veneau să dea ajutor frăţesc geografiei strîmtorate. Istoria îi împrumuta nume de generali care luau locul exploratorilor, absenţi din memoria şcolarului; ştiinţele naturale populau oraşele cu plante marine şi mările cu fiare de pădure.

Bunul domn Raşcu asculta impasibil, cu privirea pierdută în văzduh, mişcînd ritmic creionul cu mîna dreaptă.

Ca să petreacă, băeţii din bancă, poznaş, şopteau colegului lor, pe întrecute tot felul de năzbîtii. Prăpădul lua proporţii catastrofale până cînd elevul, îngrozit el însuşi de cele ce spunea, îşi pierdea cumpătul şi se oprea. Atunci profesorul îl congedia, cu un zîmbet încurajator. Nota nu era niciodată mai mică decît cinci. Un alt elev lua locul celui dintâiu. Clasa, amuzată ori speriată de cele auzite, începea s'asculte altă versiune şi timpul trecea. Ceasornicul de aur al domnului Raşcu, îndemnat de privirea-i iscoditoare, se îndura să-şi apropie acele de punctul mîntuitor şi clopoţelul punea capăt lecţiei.

Din cînd în cînd, domnul Rașcu „ne dădea ora". Aceasta se întîmpla numai cînd aveam geografia în ora a doua—cea din urmă—de după amiază.

Lucrul se petrecea cu regularitate de program.

Profesorul își făcea obișnuita intrare în clasă. N'apuca însă să se așeze bine în scaunul catedrei, cînd, un glas anonim de școlar rostea din fundul clasei:

— N'am preparat!

Atunci, profesorul întreba din ochi clasa. Unanim, toți confirmam în cor:

— N'am preparat!

Convins că afirmația corespunde adevărului, domnul Rașcu zîmbea cu indulgență, închidea catalogul și scotea pe un elev la tablă. Harta murală era coborîtă, înfășurată pe speteaza ei, ca un steag pus la odihnă, și rezemată într'un colț. Apoi elevul lua creta și se încerca să desemneze pe tabla neagră, în tăcere, conturul geografic al Țării despre care aveam lecție. Desenul eșea măestrit: harta putea să închipuiască ori ce ai fi vroit: o țară din Himeria sau din planeta Mart, un animal ciudat sau vre-o fantezie secesionistă. Incercarea se repeta cu încă unul sau doi camarazi, după care, domnul Rașcu ne da ora, părăsind clasa, pentru ca la rîndul nostru, să mergem să jucăm barul pe maidanul de peste drum de biserica Icoanei, pe care s'a clădit, mai tîrziu, Școala centrală.

* * *

In cel din urmă an s'a întîmplat cu domnul Rașcu o poznă care era aproape să-i înstrăineze simpatiile, așa de cu bună dreptate cîștigate. Cîtă emoție, cîte discuții, cîte comentarii n'a pricinuit acea întîmplare! Ea a rămas întipărită adînc în sufletele noastre de copii, ca unul din cele mai de seamă episoade din viața școlărească.

Pe vremea școlăritului nostru era obiceiul ca profesorilor, la care țineau mai mult elevii, sau de care se temeau mai mult, să li se dea cadouri de ziua lor onomastică. De acest obiceiu, profitau mai mult profesorii care-și aveau patronul la Sfîntul Constantin. Aceasta, în rîndul întâiu, pentrucă Sfîntul cădea în anotimpul florilor și un buchet de trandafiri era cel mai eftin și cel mai delicat chip de a ne mărturisi respectul și dragostea pentru un profesor. In rîndul al doilea, era din partea noastră și o manevră dibace: sărbătoarea cădea aproape de încheierea anului școlar și nu era lucru de lepădat ca zișii profesori să facă mediile subt impresia sentimentului de gratitudine pentru atenția delicată a elevilor lor.

De această manifestare nu se bucurase niciodată bunul domn Rașcu. Din nenorocire, pe nume de botez, îl chema Ioan. Sfîntul său patron cădea în timpul vacanței de Crăciun și într'un

timp, cînd nu se găseau flori. Ne-am gîndit, totuși, că se face o mare nedreptate celui mai bun dintre profesorii noștri, eliminîndu-l tocmai pe el, de la cea mai binemeritată manifestare de simpatie. Și cum nu sta în puterea noastră nici să schimbăm calendarul, nici să facem să înflorească trandafirii în Ianuar, am hotărît să-l sărbătorim pe domnul Rașcu la redeschiderea școalei, după sfîntul Ioan, iar obișnuitul buchet de trandafiri să fie înlocuit cu un „obiect de artă".

Ideia a fost bine primită. Propagandiștii n'au avut mare bătae de cap ca s'adune suma. Argumentele lor erau simple, dar convingătoare.

— Săracu Rașcu!

— Bietu domnu Rașcu!

— Hai să-i facem și lui o plăcere, săracu!

Și'ntr'adevăr n'a fost școlar al clasei, care să nu se simtă dator să dea cît mai mult cu putință. Mai ales că, după sărbătorile Crăciunului, pușculițele erau bine garnisite.

Adunînd dinarul bogatului cu obolul săracului s'a strîns suma respectabilă de optzeci de lei. In dimineața zilei a treia după sfîntul Ion, o comisie de școlari „a tras la fit" orele de lecții și s'a dus în calea Victoriei cu mîna strînsă, ca să cumpere obiectul. Discursul cu care avea să se facă predarea era același cu care Patraulea, oratorul clasei, hiritisea în numele nostru pe diverși profesori la onomasticele respective.

Serbarea făgăduia să reușească pe deplin. Eram încîntați gîndindu-ne la efectul ei, la surpriza plăcută a bunului nostru profesor, neobișnuit cu asemenea manifestații.

La ceasurile două, înainte de intrarea în clasă, comisia s'a înapoiat cu o măreață călimară de birou. Era o frumusețe de călimară: de cristal, cu un capac în chip de Minervă de bronz și înșurubată pe un piedestal în formă de disc rotund de onyx verde înramat în bronz aurit.

Trecem obiectul din mînă în mînă. Ii cîntărim greutatea, felicităm comisia de chilipirul găsit și nu mai sfîrșim cu laudele.

Deodată însă, admirația se schimbă în groază. Constatăm că ghiventul prin care se înșuruba călimara în onyxul piedestalului era prea subțire, așa în cît cristalul ieșea ușor din piedestal!

Nu era însă timp nici de schimbat, nici de reparat. Profesorul trebuia să intre. Am meremetisit așa cum ne-am priceput înțepenind călimara cu hîrtie și cu așchii dintr'un băț de chibrit, așa ca să ție până ce vom înmîna-o profesorului. Ce va fi pe urmă vom vedea...

Emoționați, așteptam intrarea profesorului, dintr'un minut într'altul. Patraulea, în banca întâia, ține'n mînă foile cu discursul, pe care-și aruncă mereu ochii. Mihalcea, în fund, ține ascuns obiectul, pentru ca, la momentul potrivit, să iasă ca să-l înmîneze sărbătoritului.

In sfîrşit, domnul Raşcu apare, cu pasul lui măsurat, şi se urcă pe catedră. Noi rămînem în picioare. Profesorul ne aruncă o privire mirată. Atunci, Patraulea face un pas înainte desface foile, tuşeşte şi începe cu glas tare:

— Mult respectate domnule profesor şi iubite al nostru părinte sufletesc! Sînt în viaţa oamenilor ca şi în viaţa popoarelor momente în care graiul stă mut şi în neputinţă să exprime avalanşa sentimentelor ce ne tulbură sufletele. Un astfel de moment e şi cel de faţă...

Profesorul a înţeles intenţia şi şi-a luat o atitudine solemnă. Noi ascultam cu nerăbdare desfăşurarea discursului, pe care-l ştiam pe dinafară de multe ori ce-l auzisem. Nici odată nu ni se păruse aşa de lung şi de anost. De astădată gîndul nostru era aiurea. Inima ne era strînsă de frică: va ţine ghiuventul? L-o fi înţepenit bine Mihalcea?

Patraulea a ajuns în sfîrşit la peroraţie:

— Şi ca un slab indiciu al marei noastre afecţiuni, vă rugăm să primiţi acest neînsemnat dar...

Capetele tuturora se întorc spre fundul clasei.

In acest minut însă, se produce ceva catastrofal. Se aude întâiu zgomotul unui lucru ce cade jos, apoi o huruitură. Consternaţi, zărim piedestalul călimării rostogolindu-se ca o roată pe podeaua clasei în spre catedră. Mihalcea cu restul călimării în mînă, aleargă să oprească discul. In clasă e un freamăt. Cîţiva băieţi ies din bănci în calea discului poznaş.

Dar Patraulea a sfîrşit peroraţia şi, cu ea, discursul. In clasă s'a făcut tăcere. O atmosferă de ghiaţă se lasă'n jurul nostru. Mihalcea a prins piedestalul chiar subt catedră şi acum cu spatele spre profesor, se chinueşte să-i înşurupeze la loc călimara. Broboane de sudoare-i izvorăsc pe frunte, se preling pe după coada sprîncenei şi-i curg şiroae pe obraz. Un camarad se învîrteşte pe lîngă el, chip să-l ajute, dar mai rău îl încurcă. Noi privim spre tavan ori pe subt bănci.

Singur domnul Raşcu nu şi-a pierdut cumpătul. Cu zîmbetu-i obişnuit pe buze, aşteaptă sfîrşitul scenei, netezindu-şi favoritele.

In sfîrşit călimara, ţinută bine cu o mînă de fund şi cu cealaltă de coiful Minervei, e depusă pe catedră.

Domnul Raşcu ne spune:

— Mersi băeţi. Mi-aţi făcut plăcere.

Apoi ne dă ora.

Un camarad îl urmează până'n cancelarie, ducînd călimara cu grija cu care se scoate afară din odae un om bolnav.

Noi am rămas în clasă stăpîniţi de un simţimînt de jenă şi de umilinţă. Nimeni nu se mai gîndea la barul din maidanul Icoanei. Un potop de ocări a căzut peste capetele comisiei care cumpărase obiectul. Se poate să fi fost atît de orbi, atît de nepricepuţi şi să ia un obiect în aşa hal! Apoi necazul se întoarse

împotriva celui ce nu fusese în stare să-l ţie măcar zece minute fără să-l încerce mereu, ca cel puţin să-l fi predat intact profesorului. Ce-o fi gîndind el de stîngăcia, sau poate de calicia noastră!

Peste cîteva zile necazul nostru s'a prefăcut în furie: Un camarad evreu, care locuia prin partea căei Văcăreştilor, ne-a povestit că trecînd prin Hala Vechiturilor, a văzut acolo expus cadoul nostru.

Il vînduse în ajun domnul Raşcu!

Multă vreme, chestia cadoului a stîrnit discuţii şi certuri printre elevii clasei. Eram dezamăgiţi şi încurcaţi. Aveam noi dreptul să ne simţim jigniţi de dispreţul arătat de profesor pentru cadoul nostru? Nu cumva gestul nostru a fost făcut cu atîta neîndemînare, în cît a pricinuit un efect tocmai pe dos celui intenţionat?

Controversa a rămas nelămurită. Noi am părăsit şcoala — pe atunci numai gimnaziu cu patru clase—ne-am împrăştiat pe la alte şcoli sau pe la alte rosturi şi chestia cadoului a fost acoperită de uitare.

* * *

Trecuseră ani.

Intr'o zi, întîmplarea mi-a scos în cale pe un vechiu camarad de şcoală, aruncat de soartă prin alte meleaguri. Am stat amîndoi de vorbă cîteva ceasuri dinaintea unei mese dintr'o berărie, depănînd din caerul vremii, trecînd în revistă lucruri uitate şi oameni dispăruţi. Şi cum figurile foştilor profesori domină întotdeauna amintirile copilăriei, colegul meu aduse vorba şi despre domnul Raşcu. El venise mai tîrziu în contact personal cu Raşcu şi-mi făcu cîteva confidenţe asupra vieţii intime a bunului nostru profesor.

— Ce proşti eram! Raşcu era un tembel. Noaptea juca cărţi la club şi dormea dimineaţa. De aceia îşi punea orele numai după masă. Era totdeauna absent cu mintea din clasă, căci pe cînd noi încurcam continentele şi ţările, el îşi reconstituia loviturile date ori primite noaptea la masa verde, ori făcea combinaţii pentru seara următoare. Avea şi o *codiţă* care-l toca de bani. Ţi-aduci aminte de afacerea cu cadoul? Cît sînge rău ne-a făcut! Şi cînd te gîndeşti că ne-a vîndut călimara, atenţia născocită din dragostea noastră naivă de copii, ca să-şi împace prietina care-i făcuse o scenă tocmai cînd îl găsise la ananghie din cauza *devenei* din ajun!

Colegul povestea cu indiferenţă, parc'ar fi cetit în gazetă un caz petrecut prin America de Sud. Eu îl ascultam cu inima sfişiată. Mi se părea că în faţa mea un profanator smulge cu brutalitate vălul care acopere de privirile vulgului, o relicvă respectată.

De sigur că acesta era adevărul. Colegul cunoștea bine faptele și le comenta just. Cum se explicau acum toate! Și cum în mintea noastră de copii, lenea, indolența, nepăsarea domnului Rașcu se acopereau cu masca înșelătoare a bunătății!

M'am despărțit de vechiul coleg, pe care nu l-am mai revăzut. Amintirea intîlnirii cu el a rămas ca un strop de noroiu, asvîrlit din întîmplare pe un tablou de preț. Dar timpul a șters pata și a lăsat aproape nealterate culorile vechi, așternute de artistul—închipuire pe pînza vremii. Abia dacă, cu o sforțare de atenție, se descopăr cîteva urme. Și din fundul neguros al trecutului, icoana domnului Rașcu se deslușește mereu, așa cum o fixaseră ochii copilăriei noastre, pășind cu mersul lui tărăgănat, privindu-ne cu ochii lui care nu vedeau nimic, ascultîndu-ne fără să audă ceva, învîrtind creionul pe catedră cu mișcări de automat, incapabil să facă vre-o neplăcere școlarilor lui.

* * *

Bătrîna a venit a doua zi după *rezoluție*. Ceruse un lucru „foarte simplu": nepotul rămăsese repetent pentru a doua oară în aceiași clasă și cerea îngăduința s'o mai repete încodată. Lucrul era oprit de regulament. Pe petiție, directorul școalei scrisese necruțătorul „aviz negativ". Invocarea amintirii domnului Rașcu era talismanul care trebuia să neutralizeze rigorile regulamentului. Bătrîna se pierdea în mulțumiri anticipate:

— Știți d-voastră ce om bun era. N'ar fi fost el în stare odată cu capul, să facă așa ceva. S'au schimbat și timpurile și oamenii. Ce haini!... un biet copil...

Sigur că domnul Rașcu n'ar fi fost capabil de asemenea neomenii... Strănepotul fusese crescut—aceasta se vedea lămurit—în bunele tradiții ale străbunicului.

Simțeam cum de departe, din cîmpiile eliseene, spiritul fostului meu profesor radia vibrații etereice de nemărginită bunătate. Cum, val după val, se strecurau în sufletul vechiului său elev, alunecau calde de-alungul brațului și se închegau în vîrful condeiului, picurînd în slove iertătoare...

Constantin Kirițescu

Cu prilejul „Timpului Regăsit"

Opera lui Proust se împarte, în chip evident, în două părți foarte distincte: primele șase volume, acele pe care autorul a mai avut timp să le revadă, și restul. Revăzutul era lucrul cel mai important la Proust; vom înțelege-o amintindu-ne felul cum lucra el: primele corecturi se întorceau cu ștersături și mai ales cu adaosuri nenumărate, următoarele la fel, așa încît textul definitiv era uneori de două ori mai lung decît cel de la început. Și trebue să conchidem că mai ales în aceste adaosuri se găseau lucrurile de valoare, dacă comparăm partea revăzută cu cea nerevăzută.

«Le temps retrouvé», cele două volume de curînd apărute și cu care se închee seria, sînt la nivelul obișnuit părții a doua: Multe detalii strălucite, dar și multă umplutură, vorbărie, mahalagisme inutile. Ce e bun și ce e rău în „Le temps retrouvé" e iarăși de același fel ca în restul operei; așa că cele de mai jos se potrivesc nu numai „Timpului Regăsit" ci lui Proust în general.

*

Mulți din cei care aflaseră înainte de a-l ceti, că Proust e un scriitor cu totul original, au fost uimiți probabil intîlnind în lectura lor la tot pasul—și din ce în ce mai des, cu cît se apropiau de sfîrșitul operei—generalizări, maxime, constatări de o banalitate și de o evidență extraordinare; spre pildă: „Non seulement certaines gens ont de la mémoire et d'autres pas,. mais même à égalité de mémoires deux personnes ne se souviennent pas des mêmes choses" sau: „...les accidents étant produits par des causes matérielles, peuvent parfaitement avoir lieu au moment où des volontés fort différentes... les rendent détestables... comme il arrive chaque jour dans les incidents les plus simples

de la vie où pendant qu'on désire de tout son coeur ne pas faire du bruit à un ami qui dort, une carafe placée trop au bord de la table tombe et le réveille".

Banalităţile de acest fel sînt prea violente ca să putem crede că autorul nu şi-a dat seama de calitatea lor. Adevărata lor explicaţie e cred, următoarea: ni se întîmplă, cînd considerăm cu atenţie neobişnuită un cuvînt obişnuit, ca acesta să ni se arate dintr'o dată ca ceva straniu, şi să ne pară curios că e legat de cutare înţeles. De asemenea, un lucru pe care îl vedem în fiecare zi, capătă uneori o expresie neaşteptată, parcă, şi nouă, ca şi cum l-am vedea pentru prima oară. Tot aşa se întîmplă şi cu adevărurile cele mai cotidiane. Imprejurările vieţii ilustrează uneori atît de concret şi de insistent aceste adevăruri pe care noi le ştiam numai „în teorie", încît sîntem siliţi să le constatăm, în gînd, căci excesul lor de evidenţă ne-ar compromite, dacă le-am enunţa cu voce tare. Astfel aceste constatări evidente devin fenomene profund intime, ba chiar adesea mai mult sau mai puţin subconştiente, şi prin aceasta foarte atrăgătoare pentru Proust.

Cred că maximele de care vorbesc sînt rudimentele unor analize de constatări evidente ca acele de care vorbeam. Aşa se explică dece numărul lor e cu mult mai mare în volumele apărute după moartea autorului: nerevăzîndu-le n'a mai putut să dezvolte analizele schiţate.

Un alt indiciu că aşa e sînt multele analize de ceia ce am numit constatări evidente, admirabil dezvoltate, şi aceasta în tot lungul operei lui Proust. Un exemplu între multe altele: vreme îndelungată Proust a stat retras într'un sanatoriu şi acum a reapărut pentru întâia oară în „lume", la o serată a prinţesei de Guermantes. Aici e impresionat adînc de cît sînt de schimbaţi toţi vechii lui cunoscuţi, toţi albiţi, îmbătrîniţi. Acum abea îşi dă sama de timpul trecut. Intre alţii, Bloch: „Pour moi qui l'avais connu au seuil de la vie, il était mon camarade, un adolescent dont je mesurais la jeunesse par celle que n'ayant cru vivre depuis ce temps-là, je me donnais inconsciemment à moi-même. J'entendis dire qu'il paraissait bien son âge, je fus étonné de remarquer sur son visage quelques-uns de ces signes qui sont plutôt la caractéristique des hommes qui sont vieux. Je compris que c'est parce qu'il l'etait en effet et *que c'est avec des adolescents qui durent un assez grand nombre d'années que la vie fait ses vieillards*". (Sublinierea e a noastră). Fără îndoială Proust ştia demult că bătrînii sînt oameni care au fost tineri pe vremuri. Şi totuşi simţim minunat cum constatarea lucrului îl surprinde şi-l emoţionează.

Din acest exemplu se vede că, cu cît constatarea e mai evidentă cu atît e mai interesantă, căci e dintr'un strat sufletesc mai adînc, mai depărtată de comunicarea cu ceilalţi.

Dacă cetim pe Proust atribuindu-i *această* intenţie de cîte ori întîlnim o idee generală în genul lui La Palice, le vedem subt o lumină cu totul nouă, ele capătă adevăratul lor sens; şi cum această atribuire de intenţie se potriveşte totdeauna, avem iarăşi o probă că presupunerea noastră a fost justă.

*

Pe cît de respectuos şi de atent e Proust faţă de toate nuanţele vieţii sufleteşti, pe atîta e adesea de nepăsător şi de arbitrar cu cea exterioară, cu ceiace se poate numi acţiunea romanului. Toată această acţiune pare a fi inventată pentru a exemplifica—în chip excesiv de altfel—anumite legi sociologice sau psihologice. Astfel pentru a arăta că cotele sociale sînt foarte variabile, *toate* personagiile care la început nu sînt *du beau monde*, sfîrşesc prin a fi admise de lumea mare şi ajung să joace un rol important în ea: Bloch, Legrandin, Morel, M-me Swann, Gilberte Swann, M-me Verdurin, M-me de Cambremer etc.; în schimb, foarte multe din stelele societăţii îşi pierd cu timpul strălucirea: Swann, Charlus, ducesa de Guermantes şi atîţia alţii.

Alte ori, cînd a venit timpul ca autorul să descopere un adevăr, o lege socială sau un fapt, nenumărate mici incidente vin, toate într'un minuscul interval de timp, să pledeze şi să-l convingă: la serata unde Proust bagă întâia oară de seamă cît a îmbătrînit, totul pare a fi pregătit dinainte ca să-l convingă de ce trebue să afle. Nu numai că fiecare invitat în parte îi prezintă masca timpului trecut, dar servitorii vorbind între ei de dînsul îl numesc „Le père Proust", ducesa de Guermantes îi zice: „mon plus vieil ami", un tînăr îi trimete un bilet ce se termină cu „votre petit ami", cînd Proust spune din greşală vorbind de el însuşi „un jeune homme" toată lumea începe să rîdă, etc. Şi autorul mai dă a înţelege, că până atunci nici o întîmplare de acest fel nu-l făcuse să simtă timpul trecut. Aceste incidente revelatoare care în viaţă sînt risipite într'un interval de mulţi ani, apar la Proust strînse laolaltă într'o singură seară.

Iată cum se explică aceste flagrante abateri de la experienţa curentă: In opera lui, Proust nu caută să surprindă ritmul realităţii ci pe acel al amintirilor ce se urmăresc în voia lor, ritmul visării. De aci supunerea oarbă faţă de asociaţiile de idei care îl conduc prin infinite paranteze şi digresiuni; de aici impresia aceia de curgere fără capăt, involuntară parcă, şi care scoate şi mai mult în relief detaliarea, dantelarea minunat de fină şi de minuţioasă. In fine tot cu acest ritm e în legătură înrudirea dintre Proust şi Bergson ca nuanţă a comparaţiilor şi ideilor. Căci bergsonismul e filosofia vieţii adînc intime, ea dispreţuieşte inteligenţa graţie căreia comunicările dintre oameni devin posibile; e filosofia visării.

Visările lui Proust nu mai au nimic comun cu viața reală: el prinde doar, de ici colo, cîte o fișie de „timp pierdut". Și e foarte natural ca, atunci cînd stai pe gînduri visînd la faptul că ai îmbătrînit, să-ți treacă în scurt pe dinainte o mulțime de mici întîmplări, dovezi și urmări ale îmbătrînirii. De asemenea, gîndindu-te ce schimbăcioasă e societatea înaltă față de favoriții ei, ideia aceasta are să-ți trezească probabil în minte un șir de exemple doveditoare, iar cele nepotrivite cu gîndul urmărit vor rămîne în umbră. Astfel Proust imprimă realității exterioare ritmul și legile sufletești ale visării singuratice.

*

Copiii cunosc nu numai jocurile în comun ci și jocurile solitare, ba chiar pur intelectuale, vreau să zic acele care se petrec pe de-a întregul în minte, fără să fie nevoe de nici o exteriorizare. O odae poate deveni, spre pildă, în mintea copilului o peșteră, ascunzătoarea unor hoți, mobilele cîni credincioși ce stau de pază, iar mama devine nevasta căpitanului și coase în așteptarea bandei care în curînd are să se întoarcă cu pradă bogată. Dacă n'ar fi jocurile copilăriei în care un lucru e în același timp *el* și *altceva*, poate că ideia de simbol n'ar avea nici un sens pentru noi, n'am înțelege cum mielul poate fi în același timp un animal și blîndețea.

Proust profită de faptul că în noi toți mai trăesc reminiscențele acelor jocuri, pentru ca, uneori, să le joace din nou cu cetitorii lui. Urmarea e un sistem întreg de comparații în jurul unei comparații sau a unei idei centrale. Astfel în „Le côté de Guermantes" descrierea reprezentației de teatru în care autorul vede pentru a doua oară pe Berma, Proust se preface a crede că e în fundul mării și că lojele teatrului sînt grote marine. Și jocul „de-a fundul mării" se prelungește zeci de pagini, cuprinzînd nenumărate comparații, între persoanele din public și zeități sau animale marine etc. De asemenea în „Le temps retrouvé", autorul imaginează la serata prințesei de Guermantes că se află la un bal mascat și interpretează tot ce vede în consecință.

Dar în opera lui Proust e încă un alt izvor de comparații înrudit cu cel descris, mai important însă. Cine e obișnuit să-și observe viața intimă din periferiile conștiinței, a observat de sigur niște urme interesante din jocurile de care vorbeam: știi foarte bine că copacul pe care îl privești în depărtare se cramponează cu rădăcinile de pămînt; dar te amuzi o clipă închipuindu-ți că e așezat pe jos ca o jucărie și că stă în trunchiu în echilibru. Sau îți treci vremea eliminînd din percepția aceluiași copac adîncimea și silindu-te pentru cîteva clipe să-l vezi plat ca un decor de teatru. In acest fel te prefaci că te păcălești singur, păcăleală scurtă și de abea simțită de altfel.

Adesea comparațiile lui Proust sînt astfel de auto-păcăleli deghizate. Iată un exemplu: Autorul n'a mai văzut demult pe baronul de Charlus. Acum îl vede „convalescent d'une attaque d'apoplexie.... qui... avait comme en une sorte de précipité chimique rendu visible et brillant tout le métal dont étaient saturées ...les mèches maintenant de pur argent de sa chevelure et de sa barbe..." Iar mai tîrziu: „La mise à nu des gisements argentés de la chevelure...". Astfel, cu dinadinsul, Proust vede barba și părul lui Charlus de argint și își impune pentru o clipă credința că zăcămîntul metalic exista dinainte și că a fost nevoe numai de înlăturarea unui strat suprapus pentru ca zăcămîntul să devie vizibil („la mise à nu...").

Un alt exemplu: știm toți că termometrul nu e conștient de serviciile pe care ni le face. Dar Proust se amuză închipuindu-și că termometrul e un fel de ființă. De aici comparații și epitete ca „la petite sorcière", „la petite fée" etc. care subînțeleg mirarea că coloana de mercur se pricepe să constate atît de precis temperatura bolnavului. (Vezi în „Le côté de Guermantes" descrierea boalei bunicei).

In general o comparație e bună cînd între termenii ei se arată analogii, de preferință neașteptate. Această calitate ar putea fi numită obiectivă, și, de sigur, multe din comparațiile lui Proust o au. Dar, după cum am văzut, cu totul altul e sensul și justificarea altor multor comparații ale lui: autorul ne face să înțelegem sau măcar să simțim cauzele psihice, care determină apropierea dintre termeni, indiferent de asemănarea lor; sînt comparații pe bază subiectivă.

Gide, admirînd comparațiile lui Proust, spune că apropie lucruri care se potrivesc parcă în virtutea unei armonii prestabilite. Fără îndoială că impresia aceasta e datorită adesea nu lucrurilor apropiate ci stării de spirit a celui care face apropierea, stare de spirit sugerată și cetitorului. Aceste comparații justificate subiectiv, caracteristice pentru Proust, arată cît de departe duce el predilecția pentru viața interioară și cu ce artă știe să obție dela ea efectele literare cele mai neașteptate.

*

„Même ceux qui furent favorables à ma perception des vérités... me félicitèrent de les avoir découvertes au „microscope", quand je m'étais au contraire servi d'un télescope pour apercevoir des choses très petites en effet mais parce qu'elles étaient situées à une grande distance et qui étaient chacune un monde".

Totuși, cu cîteva pagini mai înainte Proust își comparase opera, dacă nu cu un microscop, cu o lupă: „Car ils ne seraient pas, comme je l'ai déja montré, mes lecteurs, mais les propres lecteurs d'eux mêmes, mon livre n'étant qu'un de ces verres

grossissants, comme ceux que tendait à un acheteur, l'opticien de Combray, mon livre grâce auquel je leur fournirai le moyen de lire en eux-mêmes".

In orice caz, microscop sau telescop, iată în ce nu se potrivesc aceste comparaţii. Aparatele optice detaliază percepţia noastră apropiind-o de realitate. Chiar dacă microscopul, mărind mult ochiul unei insecte, ni-l prezintă nu numai mărit dar şi cu un aspect deosebit de cel normal — mulţumită detaliilor pe care le desvălue — ştim că avem în faţa noastră ceva real; ochiul insectei este aşa cum îl vedem în microscop. Microscopul nu stilizează realitatea. Dimpotrivă, stările de suflet semi-conştiente pe care Proust le intensifică şi le luminează sînt prin natura lor chiar slabe şi întunecate, căci singura lor fiinţă consistă în percepţia lor. Limpezind nebulosul clar-obscur esenţial lor, Proust le schimbă firea, le stilizează.

Dar comparaţia cu aparatele optice poate fi continuată în alt sens: După cum un decor de teatru, nebulos şi cu contururi spălăcite cînd îl privim printr'un binoclu nepotrivit încă, se clarifică şi se precizează pe măsură ce punem binoclul la punct pentru ochii noştri, tot astfel viaţa intimă semi-conştientă se limpezeşte şi-şi desluşeşte contururile pe măsură ce, în loc să o trăim, o considerăm prin stilul lui Proust. Numai că în acest din urmă caz, realitatea ar fi cea nedesluşită nu cea clară.

*

Cetind pe Proust îţi trece cîte odată prin minte mirarea: „Cum? Acestea nu sînt nuanţe caracteristice numai mie, ci lucruri general omeneşti?" Unii pot avea chiar iluzia şi regretul: Dacă ştiam că alţii, ca şi mine, simt lucruri de acestea, le-aşi fi descris înaintea lui Proust". Bine înţeles că acei ce gîndesc aşa nu-şi dau seama ce greu e să fixezi astfel de sentimente fugitive, mai întâiu subt lumina conştiinţei, apoi în cuvinte. Dar afară de aceasta, de sigur că unul din avantagiile lui Proust asupra unui analist oarecare, era capacitatea de-a distinge, mulţumită unui instinct subtil, particularul de general în sufletul lui, şi astfel să se poată preocupa numai de ce avea în comun cu alţii; dacă nu ar fi aşa ar însemna că oamenii sînt de o banalitate dezolantă, până şi în detaliu.

De altfel, afară de tendinţa aceasta care ne împinge să credem că detaliile psihice adînci şi intime, acele despre care nu e vorba niciodată în conversaţii, nu sînt cunoscute de alţii, există în noi şi tendinţa contrarie, cea care încearcă să ne convingă că toţi oamenii sînt asemenea nouă: îţi vine greu să „înţelegi" spre pildă cum ceva care îţi place foarte mult, nu place altuia. Omul e o fiinţă în acelaşi timp individuală şi socială şi cele două tendinţe reprezintă aceste două aspecte ale sufletului nostru. Amîndouă ne înşală: oamenii sînt mai variaţi şi mai puţin variaţi decît înclinăm, alternativ, a crede. Tendinţa socială

e aceia care ne dă iluzia că frumuseţea ar fi o însuşire obiectivă a lucrurilor, ea ne face să spunem „e frumos" în loc de „îmi place".

Sentimentele estetice sînt mai totdeauna vagi şi fugitive, ca acele pe care le iubeşte şi le caută Proust; şi într'adevăr, vorbind de romanele lui Bergotte, de sonata lui Vinteuil sau de tablourile lui Elstir, el analizează şi fixează adesea sentimente estetice. Dar dacă Proust s'ar fi ocupat în acelaşi fel de opere de artă reale, el ar fi creat prin aceasta un fel cu totul nou de critică, pe care am putea-o numi critică psihologică.

Desigur, mulţi critici au descris sau au caracterizat impresiile lor estetice în faţa cutărei sau cutărei opere de artă. Dar ei o făceau în treacăt, în chip nesistematic, fără să dea lucrului importanţa cuvenită. Atenţia lor era îndreptată pe nedrept, aproape exclusiv în afară; ca şi cum opera exterioară, în materialitatea ei — roman, sonată sau tablou — ar fi singurul lucru important. Ei au uitat că anumite sentimente imprecise, uşoare, adesea copilăreşti sînt acele care fac din operă o operă de artă. Şi poate că felul sentimentelor e şi explicaţia uitării: sentimentele estetice, de multe ori, sînt frivole şi naive iar criticii, mai ales cei literari, ţineau prea mult să fie oameni serioşi.

Proust ar fi fost ca predestinat pentru realizarea unei astfel de critici, pe deoparte prin talentul său unic pentru limpezirea sentimentelor nedesluşite, pe dealta graţie acelui instinct care i-ar fi dat posibilitatea să distingă impresiile estetice pur individuale de acele cu valoare mai mult sau mai puţin obiectivă, adică comune unui grup de oameni mai mult sau mai puţin numeros. Căci, bine înţeles, grupul pe care un astfel de critic l-ar reprezenta, al cărui purtător de cuvînt ar fi, ar varia nu numai ca număr, dar şi acei care l-ar compune n'ar fi totdeauna aceiaşi: unele sentimente estetice criticul le-ar avea în comun cu unii, altele cu alţii.

Evident că critica de care vorbim n'ar trebui nici ea să fie unilateral psihologică. Astfel ea ar trebui să descopere prin ce tehnică artistică, graţie căror trucuri literare, cutare artist obţine cutare sentiment estetic.

S'ar putea obiecta că analiza şi fixarea sentimentelor frumosului ar însemna estetică şi nu critică. In orice caz nu trebue uitat că opera fiecărui artist adevărat corespunde unor sentimente estetice cu nuanţe unice şi foarte caracteristice; altfel artistul nici n'ar putea fi „personal" din punct de vedere estetic. Aşa dar estetica de care e vorba nu s'ar ocupa de principii generale ci ar fi tot timpul în strîns contact cu detaliile operelor de artă: ar fi o estetică aplicată la critică.

Ioan D. Gherea

Demonul Tinereţii

XVI

„Ca floarea cîmpului înfloreşte".

Imprejurările se desfăşurară întocmai, potrivit cu marea-i hotărîre, care-l susţinea deasupra lucrurilor şi oamenilor. La Paşcani, trecu din trăsură în tren, se opri numai o clipă la casa de bilete, unde tocmai cădea ferăstruica. El ciocăni scurt şi i se deschise. Il privi cineva de jos în sus. Se lăsă cercetat, nepăsător, ştiind în acea clipă că nu i se va opune nicio împotrivire. Intr'adevăr, omul cu ochelari plecă fruntea şi primi banii.

Se sui în vagon şi-şi găsi locul. Deci sosirea la Tecuci era fapt împlinit. O parte a faptului era în viitor, însă tocmai de acel viitor era sigur.

Unii oameni intră în accidente şi catastrofe. El zîmbi, căci cea mai simplă apreciere a probabilităţilor îl făcea să fie ferit de aşaceva. Mai întâiu, desigur că acei oameni îşi întîrzie timpul, îşi schimbă drumul, îşi prefac hotărîrile, se întorc pe căi încîlcite. Au şanse mai multe la loteria nenorocirilor.

El n'avu nici întîrziere.

Găsi însă pe tatăl său bolnav, în pat. Il îmbrăţişă şi-l cercetă cu grijă. Se încredinţă că propria lui traiectorie rămînea neschimbată.

Colonelul avea un uşor acces de *angor pectoris*. Era un fumător neînduplecat, s'ar fi putut zice eroic. Şi semnele luptei lui i se vedeau în petele de fum dela mîna dreaptă, la cele două degete cu care purta ţigara, şi'n mustaţa-i încărunţită prea de vreme, —rămasă însă de un castaniu unsuros dedesubtul nărilor largi şi negre ca nişte minuscule hornuri căptuşite cu funingine. Rănile vii

nu se vedeau; se auzeau numai ca un cîntec straniu înlăuntru, cînd Naum îşi apleca urechea asupra pieptului. Acel piept fusese odată tare şi stătuse totdeauna drept, în haina de oştean. Cu toate cusururile lui de violenţă şi încăpăţînare, cu toată puţina cultură, Naum demult ştia în tatăl său un om deosebit — întâiu printr'o strictă corectitudine, ceiace numea el onoare, şi al doilea printr'o pasiune sălbatică a meşteşugului,—socotind oştirea mai presus decît toate funcţiile sociale.

Aşa cheltuindu-se cu energie pe drumu-i îngust, lăsase în urma lui pe mama băiatului, care murise încă tînără, într'o umbră de tristeţă. Căci cu un caracter ca al lui, viaţa nu era uşoară. Şi îmbătrînise şi se uscase şi el înainte de vreme, fumînd ţigară dela ţigară. Acuma în pieptul acela altădată tare, suna un vag zvon de cornuri militare, cîntînd retragerea şi amurgul.

La această observaţie ironică a colonelului, Naum se simţi răscolit de ceva care sămăna cu durerea, de ceva care i se punea în cale şi putea să tulbure armonia unor hotărîri.

— Tată, îi zise el zîmbind şi luîndu-i mîna; poţi să fii liniştit, căci de astădată nu-i decît un avertisment. Poţi să te faci bine şi să traeşti mai mult decît noi, — numai să voieşti.

— Aşa mi-a spus şi doctorul Rizescu. Şi el fumează caşi mine. M'a sfătuit să mă las de tutun,—măcar să fumez mai puţin. Insă eu cred că trebuie să întrerup brusc. Cu moderaţia nu pot face nimic: abstinenţa e mai uşoară; cu toate că doctorul, probabil ca să mă mîngîie, m'a încredinţat că el nu-i capabil nici de una, nici de alta. Vra să zică ai venit să-mi dai o veste mare. Mi-ai spus-o îndată, între primele cuvinte,—deşi ai pretins c'o laşi pe mai tîrziu, după ce mă cercetezi.

— Am spus eu asta, tată?

— Ce să-mi spui? Am înţeles că te-ai îmbolnăvit brusc la Mănăstirea Neamţului, însă de o altă suferinţă. Frumoase locuri: am trăit şi eu odată pe acolo. Spune.

— Intâiu trebuie să-ţi iai doctoria.

— S'o iau.

Se aşeză bine în perine şi privi atent pe băiat cum îl serveşte. O vagă ironie îi ascuţi privirile şi-i încreţi faţa. După ce înghiţi calmantul, închise pleoapele şi rămase liniştit.

Naum se uită în juru-i caşicum băgase de samă o lipsă. Apoi, cu fruntea întoarsă spre un ungher al camerei, se duse către visul său. Avea în el ceva asemănător covorului din basmul oriental, care-l făcea să se mişte uşor în timp şi 'n spaţiu.

Colonelul deschise ochii şi puse asupra lui aceiaşi privire.

— Băiete! şopti el c'o modulaţie monotonă de glas.

Naum rămase neclintit. După cîteva clipe, sunetul îi lovi inţelegerea. Tresări şi reveni spre tatăl său. Ii repetă precipitat, în cîteva cuvinte, de ce a venit. Se găsea într'un ceas potrivit şi'ntr'o poziţie bună, pe care trebuia să le folosească fără cea mai mică întîrziere.

— Mai ales, argumenta el, după cele dintâiu informaţii sumare, trebuie să adaog că e copila unui prietin al tău.

— Un prietin al meu?—Ciudin?—Poate. Socoţi că asta are vreo importanţă?

— Credeam, tată, că-ţi aduci aminte de el. E interesant prin maniile lui, adăogi Naum.

— La vîrsta aceia, cînd va fi fost, n'avea nici el manii, nici eu angină. Nu-l mai ţin minte. Interesante, dacă vrai să ştii, nu sînt nici alte ştiri pe care vrai să mi le serveşti. Depildă, vrai să spui că e frumoasă. Asta-i o copilărie. Spune cum o chiamă.

— Olimpia.

— Iată ceva precis. Mi-i destul. N'am a mă amesteca în această afacere, care te priveşte, cum foarte bine îmi dai a înţelege. Nu protesta, căci ai dreptate. Crezi că eu am făcut altfel? A, şopti el gînditor, vremea anilor tăi e teribilă! Aşi vrea să mai trec prin acel foc şi prin acea cenuşă...

Intr'o bună dispoziţie, cuprinse pe băiat şi-l sărută, regăsindu-se inconştient în el, ca 'ntr'un Foenix.

După aceia îl îndepărtă, obosit.

— Acuma, băiete, du-te şi-ţi vezi de afaceri. Nistor, advocatul, ştiu că-i în oraş. Diamant cred că-ţi va putea da o parte din bani. Să n'ai nicio îndoială. Astăzi isprăveşti cu ei. Dacă mă fac bine şi-mi încep concediul, natural că am să vin şi eu la mănăstire, ori la Iaşi, ca să văd pe acel domn bizar care spui că a fost odată copil şi a învaţat cu mine în aceiaşi şcoală... Iţi cauţi şi-ţi iai toate actele cu tine, ca să nu mai porţi o grijă; însă îmi închipui că n'au să meargă lucrurile chiar aşa de răpede încît eu să rămîn în întîrziere.

— Până ce-ţi începe concediul, vei fi cu totul bine... răspunse Naum, ferindu-se să deie un răspuns. Căci în privinţa grabei sau întîrzierilor el statornicise în sine, fără întoarcere, hotărîrea. Nu putea da timpului oamenilor mai mult decît i se cuvinea.

Ziua de Luni, deci, se împlini întocmai aşa cum văzuse el încă depe drum, în căruţa care-l ducea dela mănăstire la tîrg. Toate lucrurile care-l interesau, pornite mai demult de un impuls inparţial, se mişcau în marginile unei orbite. El îşi apărea sie însuşi ca un focar central, căzut deodată din nou între ele, şi orientîndu-le energic spre sine.

Sara şi-o petrecu jucînd şah cu colonelul. In pauze, îi înşiră impresii din drumul lui în munţi, început prin Valea Bistriţei între piscuri şi culmi de brădet, mai mult prietineşti, lipsite de măreţia sălbătăciilor deşerte. Numai Ceahlăul stă gol şi solitar în peisagiul poetic. Şi'n jurul lui dorm legende preistorice.

Tatăl său era un adversar puternic şi-i cîştigă fără greutate cele trei partide, celace păru a-i domoli şi mai mult suferinţa. Dar îndată după asta ascultă distrat impresiile băiatului, scăpătînd

din cînd în cînd pleoapele—şi lăsîndu-se iarăşi preocupat de otrava pe care o acumulase în el, an cu an, cu atîta plăcere şi grijă.

Cînd aţipi în odaia cu lumină mică şi faţa i se zugrăvi în perini palidă şi ca subt un fum, rămase una din ordonanţe ca să-l vegheze. Naum se retrase, pasiunea lui cerîndu-l singur şi treaz în întuneric.

Marţea o petrecu în tulburare şi hărţuieli. Era ziua actelor, şi unii funcţionari bătrîni aveau un obiceiu nesuferit, de a-l privi prea mult şi prea lung peste ochelari. Şi scriau c'o încetineală nemaipomenită în condici. Mai mult decît atît. Le venea unora ideia să se oprească la jumătatea unui cuvînt, interesîndu-se deodată despre cel mai mare eveniment al zilei. Naum află astfel ceva despre o studentă americană în vîrstă de şaizeci şi doi de ani.

Incă neştiind că astfel mor oamenii în oraşele mici, la marginile lumii, privea în toate părţile împungător şi cu duşmănie. Fără îndoială că, în schimb, nici el nu era primit cu bunăvoinţă. Deşi era băiatul colonelului şi se ridicase oarecum dintr'o pulbere comună, pe care o simţea iar în nări şi 'ntre măsele,—dovedea că-i un străin inoportun şi semeţ. Nici ei nu ştiau nimic despre explorările şi descoperirea lui. Aşa încît stînd numai o clipă laolaltă, rămaseră depărtaţi şi neînţeleşi şi el se întoarse spre calea sa.

După ce-şi strînse în chingi geamandanele, intră în odaia colonelului, gîfîind încă, şi se aşeză pe scaun la căpătâiul lui, caşicum dorea să steie. Ca să vadă dacă are vreme pentru asta, îşi scoase ceasul şi-l întrebă.

Tatăl său începu a rîde.

— Du-te, îi zise el. Aici, lîngă mine, n'ai ce face; mă însănătoşesc şi fără tine.

— De ce, tată? Mai am vreme până la tren.

— Nu cred.

Spusese toate aceste cuvinte cu un aşa glas, regăsind în ochii fiului său umbre trecute,—încît nu fu surprins de lacrimile lui Naum.

Il mîngîie uşor pe umăr şi-l ţinu puţin îmbrăţişat. Apoi se despărţiră. Naum se revăzu liber,—aşa cum îi era dorinţa: liber de acest trecut, pe care-l părăsea fără remuşcare şi fără regrete.

XVII

„Răsară-o vijelie din margini de pămînt"...

Mercuri sara intră în mănăstire. Nu era prea tîrziu ca să nu întîlnească din loc în loc oameni, pe cărări, subt arbori, înainte de poarta ţarinei. Deşi pricepea absurditatea gestului, se apleca necontenit în latura trăsurii, cercînd să pătrundă prin întuneric şi să recunoască silueta Olimpiei. Trebuia să fie îmbrăcată în alb—şi avea o mişcare ş'un pas care i se imprimaseră definitiv

în conştiinţă. In trei zile dorinţele lui reveniseră ca nişte talazuri şi acuma îl copleşeau din nou. Era ritmul unei mări interioare, arzătoare şi fără astîmpăr.

Olimpia nu era nicăieri în lungul drumului, nici în piaţa slab luminată. Nu putea să fie desigur nici aici, căci nu putea ieşi singură. Dar îl aştepta — căci şi dorul ei trebuia să fie treaz, caşi al lui. Părinţii ei au intrat în odăi şi s'au aşezat în paturi. Ea aşteaptă în cerdac, singură.

Işi sui geamandanele în pripă, pe scara cunoscută, ajutat de părintele arhondar. După aceia, nelăsînd să cadă între el şi gazdă niciun cuvînt, nicio privire, coborî în fugă, străbătu cu paşi mari piaţa şi intră în străduţă.

Casa era cu geamurile întunecate,—aşa cum trebuia. Totuşi, undeva în dos, ca 'ntr'un adăpost ferit, lucea un foc, ori o candelă a cărei răsfrîngere rămînea singuratică, părînd că nu arde nimănui. Naum nu băgă dintr'odată în samă acest amănunt. Dădu drumul portiţei să cadă în clampă şi grăbi spre cerdac.

Nicio mişcare.

— Atunci nu m'aştepta, se gîndi el. A socotit că n'am putinţă să mă întorc aşa de curînd. Dovadă că nu mă cunoaşte. Eu totuşi am crezut în cuvîntul ei. Acuma ce pot face? Căci trebuie s'o văd imediat.

Aducea în el, greu, tot viitorul cu toate posibilităţile de fericire. Totul o cerea în el pe Olimpia cu putere mută şi oarbă,—pe cea vie, nu pe cea din halucinaţie.

Se sui în cerdac şi se opri lîngă locul ei. Se hotărî o clipă să bată încet la uşă. Dar nu bătu. Pe urmă aşteptă să se deschidă acea uşă—şi să-i apară dintr'odată, cu braţele întinse, cu sînul uşor desfăcut: sînul acela asupra căruia făcea, în biserică, semne mărunte.

Se poate cumva să-l fi aşteptînd în locul acela pe care el nu-l mai ştia, unde s'au oprit ş'au stat singuri întâia oară, între flori şi subt cer? Dar pe-acolo au sunat clopotele cailor ş'a trecut trăsura. N'a văzut-o el,—trebuia să-l vadă ea.

Nu. Desigur că e tot în casă.

Atunci îi veni în minte lumina ferită, din umbra din fund a locului. Poate pătrundea dintr'o cămăruţă de subt acelaşi acoperămînt; ori dintr'o clădire mai mică, deosebită mai la o parte. Voi să treacă acolo prin cerdac şi găsi calea închisă de un părete. Se întoarse şi coborî în ogradă.

Atunci privi, pentru întâia oară în acea seară, cerul. Era fără stele, ameninţător şi îmbulzit de nouri. Fîlfîia ş'un vîntişor răcoros dinspre carul-mare, dedeasupra muntelui Rusu.— Acuma e mai sigur că Olimpia e acasă şi nu-i ieşită nicăieri,—căci ea cunoaşte aceste semne. In curînd acel vîntişor avea să crească şi s'aducă ploaie.

Se grăbi spre lumina ferită. Lucea dincolo de-un nuc rotat, în chilia monahului,—aşezată deosebit, în fundul ogrăzii.

Stătu la îndoială: n'avea ce căuta la călugăr. Nu-i rămînea decît să se întoarcă la arhondaric, s'aştepte ziua. Ii trebuia însă măcar o veste despre dînsa. Pe lîngă asta, la sunetul glasurilor, ea are să înţeleagă ce este, şi, însfîrşit, are s'o vadă.

Era încă o încercare de a-i da de veste. Işi grăbi paşii nădăjduind şi'n alte complicaţii: poate stîrneşte un cîne din cotlonul lui, ori deşteaptă o slugă care doarme pe prispă.

Ograda şi casa rămaseră tăcute. Trecu pe subt nuc, atingînd cu fruntea foile. Bătu în uşă de două ori, apoi aşteptă cu ochii la geam. Monahul mormăia şi cînta înlăuntru. Auzind zgomotul, se oprise. Naum îl văzu rămînînd atent, fără să se clintească. Apoi întoarse capul şi privi pieziş spre fereastră. Işi făcu semnul crucii, mişcînd furişat braţul. Tînărul bătu în geam.

— Cine-i?

— Deschide, te rog, cuvioase părinte. Vreau să te întreb ceva.

Călugărul veni spre uşă ş'o trase în lături. Intrebă a doua oară c'o voce din cap—parcă străină de el:

— Cine-i?

— Eu sînt, părinte. Un musafir din mănăstire.

— A! poate vii pentru casă...

— Care casă? Mai ai una?

— Nu, am numai pe asta.

— Tocmai; am venit să te întreb despre chiriaşii cuvioşiei tale. Abia acum am sosit de pe drum, şi-i văd că dorm. Aveam a le spune ceva deosebit de important care nu sufere întîrziere.

— Aveai treabă cu domnu Ciudin? pentru vreo chestie de bani?

— Da.

— Apoi nu-i aici; a venit o telegramă ş'a trebuit să plece numaidecît.

— Ce telegramă? Cine-a plecat?

— Domnu Ciudin.

— Asta se poate. Dar doamna Ciudin şi domnişoara? Dumnealor se află bine?

— Apoi domnu Ciudin a plecat Luni, iar Marţi au primit şi ele altă telegramă. Atuncea au luat tot, au lepădat ce nu le trebuia, şi s'au dus. Acuma a rămas casa slobodă. Credeam că-ţi trebuieşte dumitale, căci am fost lăsat răspuns la arhondaric.

— Părinte, gîndeşte-te bine la ce te întreb şi ce spui. Nu se poate!

Călugărul se dădu un pas înapoi, izbit de mînia fără noimă a străinului şi de glasul lui schimbat. Uşa căzu la locul ei. Naum o împinse şi intră înlăuntru.

— Nu se poate!—răcni el holbat. Trebuie să fie la mijloc o nebunie ori o farsă.

Călugărul se retrăgea subt ameninţare, ca dinaintea unei iazme, căutînd îndărătu-i un cotlon.

Deodată văzu pe străin oprindu-se, răsucindu-se în loc şi

izbindu-se în ușă. Voia s'o deschidă din lăuntru în afară și se izbea înlrînsa. Apoi o trase spre el, o bătu de pårete și se năpusti cu capu 'nainte, în umbră. Intră în cerdacul dedindos și căzu asupra ușei de-acolo. Avea ceva cu ușile.

— E închisă, domnule, se tînguia monahul, venind după dînsul cu spaimă. O deschid eu, dacă poruncești; n'o strica!

Umbla în jur cu lampa, — ferind-o cu palma de suflarea vîntului.

— Unde-s?—se întoarse cu străşnicie Naum.

— Cine, domnule? vai de zilele mele! Strici ușa și mă costă o groază de parale.

— Unde-s? Răspunde!

— Nu-s, domnule, după cum ți-am spus. Au plecat! Lasă-mă să deschid eu.

Dar ușa sărise lesne din clampă și opritoarea căzuse în sală cu zgomot. La lucirea din urmă-i, Naum se încredință, după cîțiva pași, că odăile nu mai erau locuite. Divanurile erau strînse, cu lăvicerele pe ele, perdelele lăsate, — și peste toate un miros de flori veștede uitate în pahare.

Atunci strigă a treia oară spre călugăr, cașicum ar fi fost el vinovăția—ori prăpastia în care căzuse ceiace căuta. Glasul i se rupse,—dintr'odată răgușit. Se prăvăli afară.

Incă nu se dărâmase nimic asupra lui, dar asta trebuia să se întîmple neaparat dintr'o clipă în alta. Ori trebuia să i se desfacă fruntea, ca o schijă în explozie. Incercă încă odată un răcnet, un sunet fără înțeles și fără scop. Apoi, cașicum, într'o fracțiune de clipă, s'ar fi topit legăturile care-l țineau drept, se frînse, se desfăcu, se deșertă de toată mînia și căzu slab în iarbă c'un fel de scheunat ridicol.

Monahul—cu lampa stînsă de vînt—se retrăsese înfricoșat și pusese zăvor la chilie. Intre viforul care venea din munte cu biciuiri de ploaie și între răcnetele acelea și acel scheunat era o legătură; căci cu adevărat, uneori, demonul are glas și lătrat, în lucruri și făpturi în același timp. Naum rămase singur, în abominația dezolării, încleștat de acea stranie putere pe care o înțelesese cu frică și cutremur călugărul. Nu mai avea conștiința existenții; totuși instinctul, din profunzimile ființii, își făcea loc, apărîndu-l. Căci ploaia rece, amestecată cu grindină de ghiață, îl izbea. Se încovrigase ca un vierme cu fața în jos și cu fruntea în pămînt. Și'n poziția aceia îl găsiră cu mult mai tîrziu monahii, chemați de părintele Evlampie, după ce spaima lui și furtuna cerului trecuseră.

XVIII

Cum a dus Dumnnzeu pe înecat în spre liman...

Toate acestea le vedea Natanail după ce se întorsese grabnic la Vovidenie, din drumul Procovului. Apucase pe-un pripor, după aceia pe o rîpă neumblată,—fără a mai privi îndărăt, umblînd printr'o ceață a sufletului. Acuma sta în chilia fără pat, cu candelă aprinsă subt icoane și cu cartea deschisă pe masă. Era în picioare. Iși lepădase în colț, lîngă ușă, bățul și-și trecuse palmele peste fruntea umedă.

Atunci văzuse toate. Cașicum un glob de sticlă, plin c'un lichid de opal, ar fi pîlpîit, fulgerat. Intr'acea clipă veniră toate, nu într'un cortegiu orînduit și logic, ci simultan, și'n același timp, totuși, unele suind îndărăt, înlănțuindu-se dela sfîrșit către început printr'o asociație de imagini aproape suprapuse. Deși-i păreau că se rotesc, toate stătură în clipa aceia. Păliră și căzură— lăsînd totuși în el acea viață străină și trecută, ca rezonanțele unor ecouri stinse.

Era patima lui din lumea cealaltă, de care-l despărțea negura morții. Căci căzuse desăvîrșit în moarte, după noaptea aceia în care ceruse adăpost pămîntului, ca un vierme. Nu mai știuse nimic de el însuși—cîtă vreme? I-au spus mai tîrziu alții, din altă lume și alt veac. Căci el, din acea peșteră, se întorsese pe pămînt ca unul dintre tinerii dela Efes—nemaicunoscînd pe nimeni, ascultînd altă limbă, privind altă cetate și auzind pomenindu-se despre alt împărat. Cei ce l-au primit au văzut minunea ș'au dat laudă mare lui Dumnezeu.

I-au spus că a stat în celălalt tărîm optsprezece zile și optsprezece nopți. Cele douăsprezece ore duble au fost însemnate de atîtea ori de un enorm painjen negru care umbla pe-un cadran fără formă, fără lumină și coloare. Din arșița acelei stări îi rămăsese foarte vag amintirea lui.

Iar după ce se întorsese, stătuse bolnav o lună și jumătate fără ca să aibă decît nedeslușit înțelegerea lucrurilor și oamenilor care-l înconjurau.

Avea lîngă el, la căpătăiu, pe Atanasie. Umbra lui subțire se mișca fără zgomot în preajmă-i, călcînd atent cu pantofi de pîslă. Ii punea mîna pe frunte, privind lung în ochii lui măriți, plini încă de negura celor neștiute. Așeza asupra lui ceva răcoritor. Ii lua un braț slăbit ca o strună discordată și-i ținea mîna într'a lui.

Era ș'un ceas cînd îl hrănea c'o lingură mică de lemn, ca pe un copil.

El tăcea. N'avea a spune nimic, căci de dincolo nimeni nu se întoarce cu vești. Iar cele din viața lui de altădată se scufundaseră, ori rămăseseră pe alt țărm. Așa încît privea ca un copil la toate cîte i se întîmplau, deșteptîndu-se încet-încet.

Atanasie îi vorbea uneori. Abia tîrziu a început a înțelege ce-i spune. Totuși tăcea, — avînd în el încă o îndărătnicie, ca o drojdie necurată. Se întîmplase cu el ceva, îi lipsea ceva, i se luase ceva. Intr'o zi, a treizecea a vieții, își aduse aminte și privi ascuțit înspre călugăr, întorcînd fruntea pe perină.

— Unde-i?

Atanasie se apropie. Se uită la el cu uimire și în același timp cu o bucurie pe care foarte rar o cunosc oamenii. Bolnavul primi în el acea bucurie și acea prietinie pentru totdeauna.

— M'ai întrebat ceva?

— Unde-i ?

Călugărul îi căută mîna și i-o cuprinse într'a lui. Se aplecă asupră-i și-l întrebă cu blîndeță:

— Despre cine vorbești?

— Unde-i ? Am căutat-o și n'am găsit-o.

— Vorbești despre tînăra care a plecat cu părinții ei ? Ai fost găsit în fața casei unde locuiseră.

— Da. Trebuia să-l aștepte.

Vorbea ca despre altcineva. Păru obosit un timp.

— Fii liniștit, îi zise Atanasie. Din cele ce-au trecut nu se mai întoarce nimic. Nici umbra lucrurilor nu se mai întoarce. Intr'adevăr, am aflat că s'a întîmplat ceva acelor străini care de mai multe veri găzduiau aici, în mănăstirea noastră. Era un boier, o doamnă, și copila lor.

— Cum îi chema?

— Nu știu. Mi s'a spus. Dar nu mai țin minte.

— Nici eu nu-mi mai aduc aminte.

— Da, precum spun, căci acel boier a fost chemat la Iași pentru averea lui, de care era păgubit. Trebuia să-i vîndă tot și nu-i mai rămînea nimic.

— Il chema Sever Ciudin.

— Așa este... se opri Atanasie și-i puse mîna pe frunte, mîngîindu-i-o.

— Dar Olimpia de ce-a plecat?

— A plecat după tatăl său. Stai cu liniște și pace. După cum o chema o depeșă. Așa a voit Dumnezeu să ajungă tîrziu, cu toate că a pornit cu mare grabă—găsindu-l căzut și mort de dambla.

— Pe cine?

— Pe tatăl său.

Bolnavul ascultă cu destulă liniște. Apoi închise ochii.

— Dumnezeu a spus cuvîntul ș'a făcut semnul, grăi încet Atanasie, și ca de un cutremur oamenii slabi au căzut sfărmîndu-se.

Ochii bolnavului se deschiseră.

— Nu înțeleg ce spui.

— Ba totuși eu socot că vei înțelege, căci până acuma, optsprezece zile ai fost căzut între morți, și de treizeci începi a te deștepta, ca să se adeverească încă odată puterile cele nepătrunse.

— Vrai să spui că eram să mor?

— Eu te-am văzut mort.

— Poate era mai bine, șopti bolnavul, căci mi s'a întîmplat o nenorocire mare.

Atanasie îl privi iarăși uimit.

— De unde știi asta? Dacă n'ar fi vrut Dumnezeu să ai cunoașterea unor asemenea lucruri, nu s'ar fi putut să știi. Noi, aici, găsindu-ți hîrtiile, am scris la Tecuci, ca să se cerceteze și să se dee de știre părinților dumnitale. Și abia după o lună am primit știrea nenorocirii aceleia, împlinindu-se și zilele părintelui dumnitale. Pe cînd dumneata, fiind între morți, te-ai întors.

Bolnavul rămase mut. In găvanurile lor adînci, ochii deschiși i se înecară în lacrimi. Ciudat i se părea acum că nu-l împungea nicio suferință.

Intr'un tîrziu, privi fără prietinie pe Atanasie și se întoarse cu fața către părete.

Trupu-i rămase slab încă zile multe. Iar în înțelegerea lui, deși întremată, rămînea încă ceva neîncheiat, o crăpătură pe unde pătrundea întuneric. Același lucru îl avea și 'n ființă. Fusese desfăcut și risipit și-și mai căuta ceva pierdut. N'avea putere de mînie, de ură, de durere, de disperare. Era totuși mîngîiat de lumina vieții și vegeta într'o tihnă care nu venea dela ceva ce era în el, ci dela ceva ce nu era,—dela lipsa totală de suferință.

Iși mai făcea loc în el o simțire de curiozitate pentru figura aceia mohorîtă și ascetică din preajma lui, care avea totuși fața zîmbitoare. Costumul călugăriei e ceva convențional, - încerca el să-și explice,—și acest om subțire și slab ar putea fi îmbrăcat și'n alb.

— Nu-i așa, părinte? Cuvioșia-ta ai putea să fii îmbrăcat și'n alb.

— Fără îndoială, domnule. Precum am fost, căci în copilăria mea și 'n lumea mea, eu am fost țăran.

— Ș'acuma ești altul?

— Sînt altul. Și de-aceia mi se potrivește mai bine straiu cernit. Căci m'am depărtat de lume ș'am venit în pustie. Am părăsit toate ale oamenilor ș'ale veacului, căci sînt zadarnice. Deoarece m'am văzut fără bucurie și fără plăcere, uscat în mine pentru toate ale lor. Am venit către singurătate și către Dumnezeu, umplîndu-mi lipsa.

— După cît înțeleg, ai avut o nevoie,—deși unii vin aici cum s'ar duce la orice altă îndeletnicire.

Călugărul tăcu.

— Nu-i așa, părinte?

— Nu știu. Legămîntul e numai între mine și cel căruia m'am plecat. Vor fi fiind alții cum spui. Eu nu-i cunosc și ei vor da samă. Se vor înfățișa la dreptul județ și vor sta cutremurîndu-se, apoi vor trece către Demonul minciunii.

— Ași înțelege și asta, părinte Atanasie.

— Ai să înțelegi, căci Dumnezeu te-a ales să fii al său. Trecînd prin moarte, ai rămas deșert ca o alvie secătuită, în care are să intre curînd o apă nouă.

— Felul cum vorbești, părinte, mi se pare comic.

Atanasie fu mulțămit de acest cuvînt pe care nu-l înțelegea

şi-l şi uită îndată. Iar bolnavul, mai tîrziu, se feri să i-l mai a-mintească,—rămînînd totuşi convins că poezia aceasta de cuvinte era un dar ascuns al monahului.

Intr'o zi, Atanasie îi puse pe măsuţa de lîngă pat o însemnare. Era scrisă în grabă cu creionul pe un petec de hîrtie.

— Insemnarea aceasta e pentru dumneata. A lăsat-o, cînd a plecat, domnişoara aceia străină. Era în odaia unde ţi-ai suit bucluculile, însă n'ai văzut-o. Părintele arhondar zice că te-ai coborît furtunatic, caşicum te-ar fi chemat cineva. Intr'adevăr erai chemat cu mare grabă—pentruca să se plinească hotărîrile.

Tînărul privea pieziş foaia care fusese îndoită'n patru ş'acum era desfăcută.

— Spune că se duce, lămuri Atanasie,—ceiace ai văzut şi dumneata singur, numaidecît. Iar însemnarea asta a rămas zădarnică. Şi stă aici ca un lucru fără trebuinţă. Până acuma am ţinut-o închisă,—acum am adus-o, fiind a dumnitale.

Bolnavul o luă. Stătu puţin la îndoială, apoi, ridicînd ochii şi văzînd privirea dreaptă a lui Atanasie, avu o pornire de jignire şi de ruşine şi o rupse încet în bucăţi mărunte care se risipiră ca foiţi ofilite de flori.—Totuşi ar fi trebuit să-i văd şi să-i cunosc scrisul, cugetă el cu îndoială,—ş'avu iarăşi o pornire neprietinoasă pentru monahul acela care vorbea ca un nebun, deşi avea o figură aşa de cuminte.

Din cînd în cînd venea să-l vadă şi să-l cerceteze un doctor nalt şi gras. Era om vesel, şi-l privea cu ochi mici şi negri ca păcura. Revărsîndu-şi pe piept bărbia şi fălcile, rîdea mulţămit, recunoscînd progresele întremării. Intr'o zi îi puse mîna pe obraz ca unui copil:

— Acuma ştii cum mă chiamă, colega?

— Ştiu, domnule doctor?

— Cum?

— Calalb.

— Foarte bine. Cum e adevărat că mă chiamă Calalb, aşa sînt de sigur că avem să facem în curînd amîndoi un chef în Tîrgu-Neamţ, la Tomovici.

— De asta mă îndoiesc, domnule doctor. Deşi mă văd intrînd în convalescenţă, simţesc totuşi în mine ceva iremediabil stricat.

— Vorbe şi copilării. Parc'ai fi părintele Atanasie. Nu cumva ai de gînd să te faci călugăr?

Tînărul crezu că trebuie să rîdă.

— Ascultă, îi zise doctorul. După ce-ţi faci convalescenţa, aici în cerdac, în faţa brazilor, pe o toamnă aşa de splendidă ca asta, te duci la Iaşi să găseşti ce-ai pierdut; şi pe urmă ai să vii singur la mine să mă cauţi, ca să facem cheful. Poate să vii şi 'ntr'o tovărăşie, eu nu mă supăr. Să ştii că atuncea pregătesc eu anume vin, care stă în sticlele lui înfundate numai pentru mine. Şi-mi aduce păstrăvi un pădurar dela Pipirig, cu care sînt eu

prietin încă din copilărie, căci eu-s muntean dela Pipirig:—deaceia m'am întors aici, ca să mor la locul meu. Noi nu putem trăi la cîmp.

— Cine?

— Noi, muntenii. Noi numai la miros de brad şi la apă rece. Bună e apa de aici, — însă eu beau mai mult vin.

— Deşi eşti medic.

— Tocmai pentrucă-s vraciu, — cum ar spune părintele Atanasie. Căci nu sîntem stăpîni să facem ce voim, dragă Naum, şi fiecare-şi poartă osînda în sine.

— Adică, oftă bolnavul, suspinînd uşor şi zîmbind, sîntem pulbere subt suflarea marelui ziditor, cum ar spune acelaşi părinte al nostru, Atanasie.

— Aşa-i. Cîteodată el spune bine, crede-mă. Şi află că e un călugăr desăvîrşit, — trăind pentru duh.

Asta îl bucură pe Naum, deşi el n'avea prietinie pentru monah.

In începutul acela tihnit de Octomvrie, toamna se făgăduia lungă şi plăcută. Umblau lin funigei, aninîndu-se în pieptenele cetinilor. Iar Atanasie ştia şi alt semn pentru întîrzierea vremii bune, pe care-l găsise scris pe scoarţele din lăuntru ale unei cărţi vechi. Căci — anume — coţofenele, adică ţărcile, nu se mişcaseră încă din toată lumea spre un loc al lor bine ştiut. Porneşte un vînt înaintea vremii rele de toamnă, şi ele, ridicîndu-se în slavă, plutesc pe el şi se duc aşa cîrduri, cîrduri dese, adunîndu-se în popas la un munte din Balcani carele se chiamă Paşova Planina. Acolo unde se opresc ele, bătînd fără încetare, creşte iarba Rosil, care n'o mănîncă niciun dobitoc, dar e bună de leac.

— Aceia ar fi foarte bună pentru mine... gîndea Naum, în scaunul lui. Căci leacurile acestea, care vin de departe şi mai ales din trecut, au în ele ceiace lipseşte medicamentelor noastre. Mai întâiu oamenii cred în ele,—al doilea le-au descoperit dobitoacele, precum se vede, înainte de venirea omului în lume.

— Nu-i aşa, părinte Atanasie, că leacurile le-au descoperit dobitoacele înainte de venirea omului în lume?

— Cum e cu putinţă asta? rise Atanasie. Şi om şi dobitoc şi leac au venit odată, la hotărîrea lui Dumnezeu.

— Se poate înţelege şi aşa, gîndi Naum, căci pentru Dumnezeu nu sînt ceasuri şi zile. Şi oamenii au apreciat lucrările lui după proasta lor ştiinţă şi înţelegere.

Cînd ridică ochii, văzu coţofene, adică ţărci, zburînd foarte sus pe deasupra brazilor pe vîntul înălţimilor, spre Balcani, unde creşte iarba Rosil. Atunci se hotărî să plece cît mai curînd la Iaşi, ca să nu-l apuce vremea rea în munte.

Veni un băiţănaş palid, cu comanac şi cu pletele retezate până în dreptul urechilor. Se opri în dreptul lui Atanasie şi privi spre străinul întors din lumea morţilor; apoi iar se duse cu ochii negri la călugăr.

— Ce-i, frate Daniil?

— A venit un boier de departe; zice că vrea să-i spuie ceva...

— Cui? mie? întrebă cu mirare Naum, luminat mai mult decît încălzit de o presimțire.

Băitănașul făcu semn răpede cu capul de sus în jos.

Nistor, advocatul dela Tecuci, suia scările în urma lui Daniil, subțire și uscat, încă vioiu și tînăr, cu toți cei șaizeci de ani trecuți. Se arătă foarte bucuros că-și găsește clientul în stare bună. Ii scutură mîna moale.

Privirea lui Naum se întoarse într'o parte, obosită.

— Am auzit că ai fost grav bolnav, vorbi Nistor. Necontenit m'am gîndit la dumneata, — să vin să te văd, căci nu voiam să-ți scriu într'o chestie ca aceasta.

— Ce chestie?

— Iți explic îndată; e o chestie destul de delicată.

— Poți să vorbești și față de părintele Atanasie, șopti tînărul, plecînd fruntea.

Daniil încremenise mai la o parte, cu gura puțin întredeschisă de mirare și curiozitate. Monahul, agitînd spre el barba, îi făcu semn să se scufunde în josul scării.

— Iată despre ce-i vorba, urmă advocatul rostind precipitat vorbele. Părintele dumnitale, cum am înștiințat aici, la sfînta mănăstire, căci te știam foarte grav bolnav și nu puteam nici nu trebuia să-ți scriu personal, a decedat încă în cursul lunii August. Era destul de întremat după plecarea dumnitale din Tecuci. S'a ridicat ș'a ieșit în oraș. L-am văzut rîzînd și bînd bere. Eram alături de el cînd mi-a spus, vesel, că aprinde ultima țigară la cel dintăiu pahar de bere.

— A început să fumeze iarăși... șopti Naum fără să ridice fruntea.

— Imediat, chiar din acea clipă. Și'ndată după asta a avut încă un atac și s'a sfîrșit grabnic. Noi ne miram cu toții, căci îl văzusem atuncea, cu cîteva zile înainte, la berărie. Acuma chestia se prezintă puțintel cam încurcată.

— Care chestie?

— Chestia averii rămase. Căci dumneata nu știi și nici n'ai avut de unde ști, că tatăl dumnitale a lăsat un testament.

— Da. Ei, și?

— A lăsat un testament, nu însă în favoarea dumnitale. Iți lasă ceva — însă restul trece în altă parte.

— După cît înțeleg, a făcut o donație unei instituții. N'am nimic împotrivă. Mie îmi ajunge ceiace mi-a rămas dela mama.

Advocatul clătină din cap, zîmbind nehotărît.

— N'a făcut nicio donație.

— Atunci cum?

— Atunci a lasat altcuiva. In casa dumneavoastră s'a și așezat o doamnă oarecare Vasiliu, care a stat lîngă el în timpul bolii. Dumneata n'ai văzut-o, cînd ai trecut, așa de grăbit, pe la Tecuci. Dar se afla acolo. Colonelul întreținea relații cu dînsa de multă vreme. Sînt și doi copii nelegitimi. Insfîrșit, părerea mea este că testamentul se poate ataca.

Naum ridicase ochii c'o uimire nespusă. Apoi stătu privind țintă la advocat — avînd însă înainte-i imaginea tatălui său care-l îmbrățișa rîzînd și-l lăsa să plece cu plăcere, socotindu-l pe jumătate despărțit de el, și aproape străin. Se desfăceau unul de altul; fiecare urmîndu-și osînda intimă, cum ar fi spus doctorul Calalb.

Işi murmura, cașicum ar fi fost singur, ultimul gînd.

— Cum spui dumneata? N'am înțeles bine.

— Nu spun nimic, iartă-mă, domnule Nistor. Mă gîndeam că viața noastră nu-i veselă...

— Intr'adevăr, încuviință fără convingere advocatul. Acuma ce părere ai? Să deschid acțiune?

— Nu cred că e nevoie; rămînem așa cum sîntem.

— Cum? lași unor străini casa unde te-ai născut și ai crescut? Eu n'ași face una ca asta, Doamne ferește!

— Nu te supăra, domnule Nistor, și lasă-mă să fac cum mă îndeamnă mîhnirea mea. In același timp te rog să-mi faci un loc în trăsura dumnitale până la Pașcani.

— Mergi cu mine la Tecuci?

— Nu. Mă duc la Iași, să caut pe cineva.

Atanasie tăcuse tot timpul, cu pleoapele plecate, petrecîndu-și necontenit printre degetele mînii drepte cîteva fire de barbă. Cînd auzi hotărîrea plecării, își ridică fruntea încrețită, privind fără mirare pe ucenicul său.

„Cel ce rînduiește plecările, rînduiește și întoarcerile", cugeta el. Era cu desăvîrșire încredințat că, după orice fel de rătăciri și dibuiri, acel suflet se va întoarce către pacea sa, ca într'un liman fără vifor. N'avea încă niciun semn, — dar semnele vor veni la vremea lor.

Cu mîna lui îi căută bagajele și i le coborî. Așteptă liniștit pe Naum să iasă dela stăreție și primi și el salutarea plecării cu fruntea înclinată și c'o liniște desăvîrșită, ceiace uimi întrucîtva pe călător.

„Oamenii se despart prea ușor unii de alții..." cugetă Naum, iarăși șoptit.

Făcu drumul la Iași cu tulburare și c'o neliniște a imaginației, căutînd să-și înfățișeze icoanele iubirii lui. Avea în el o răsfrîngere a imaginilor care se creaseră în el în cellalt drum, spre Tecuci, chinuindu-l cu cruzime până la zdrobire și sînge. Acuma se adunau în el și se asociau fără durerea și bucuria de-atunci. Resortul lor lăuntric slăbise.

Deși era încă ofilit de boală, găsi destulă putere să umble și să caute adresa familiei Ciudin. Văduva Ciudin și cu fiica sa nu mai erau însă în Iași. După lichidarea averii defunctului Ciudin, fuseseră nevoite să părăsească în ghiarele datornicilor casa cu tot ce se afla în ea — lăsînd să curgă în puhoiu și asta după

moşii şi bani; şi plecaseră în Oltenia. Se auzea, nehotărît, că domnişoara Olimpia s'a logodit. A avut, după cît se spunea, nişte aventuri pela mănăstiri, cu toate acestea se zice c'ar fi găsit un logodnic, — cine-o fi acela...

Aceste informaţii i le dădea o cuconiţă simpatică, albă şi moale în costumul ei de dimineaţă. Era veselă, amestecîndu-le şi punîndu-i-le oarecum dinainte. Ca vecină şi bună prietină a Olimpiei mai ales, avea o părere de rău neprefăcută pentru asemenea plecare bruscă tocmai cine ştie unde, la mama dracului...

Pomenind numele fantastic, cuconiţa zîmbi, — căci pentru ea nu mai era decît o vorbă. In singurătăţile de unde venea el, acest sunet reprezenta însă o realitate înfricoşată. Amesteca această observaţie într'o prelungă şi ostenitoare negură care-i pătrundea în suflet. Ce era de făcut? Nu mai era de făcut nimic. Trebuia să rămîie cu braţele atîrnînd în lungul trupului.

Avea nevoie de o împrospătare a energiei şi pe urmă va vedea dacă trebuie să-şi prelungească mai departe cercetările. După zvonurile şi vorbele pe care le auzise, şi acest îndemn era lovit şi supus uscăciunii.

In mîhnirea toamnei, amînînd mereu reluarea cursurilor, făcea plimbări lungi şi încete, mai aşteptînd ceva, o întîmplare minunată, ca cealaltă. Dar o minune vine totdeauna pură şi neîngemănată şi cere o singură condiţie: să n'o aştepţi. Cucoana Lucia Cornea îl mai văzu venind odată şi avu plăcerea şi bucuria să-l informeze că, după cît se aude şi după cît se ştie...

— După cît se aude şi după cît se ştie, e mai mult decît sigur că Olimpia s'a logodit...

In ochii aceia simpatici, Naum păru că surprinde două scîntei malițioase; dar ce putea gîndi acea minte, în dosul acelor ochi, pe dînsul nu-l interesa. Şi afară de asta se putea să nu fie nimic adevărat.

Demult paserile schimbătoare îşi făcuseră soboruriie lor, hotărînd ploile şi lapoviţele toamnei. Naum se simţi micşurat şi slăbit şi începu să tuşească. Atunci profesorul său, doctorul Negură, îl sfătui să se întoarcă iarăşi la brad şi la linişte. O asemenea convalescenţă primejdioasă nu trebuia întreruptă, — declarase el, privindu-l peste ochelari. Du-te la mănăstirea Neamţu, şi nu mai păcătui!

Bătrînul doctor rîdea, rostind aceste cuvinte. Insă Naum era aproape încredinţat că întoarcerea lui se găsea în rînduiala firească a împrejurărilor şi fatalităţii sale.

Astfel, fără uimire, părintele Atanasie îl văzu venind şi zîmbi luîndu-i mînile slabe şi subţiri şi strîngîndu-i-le într'ale sale.

Naum se duse să vadă pe stareţ. După aceia se întoarse la chilia părintelui Atanasie. Şi cîţiva monahi şi fraţi veniră îndată să-l privească dedeparte, spre a se încredinţa că minunea Celui-prea-înalt e în curgerea împlinirii sale.

Cel dintăiu lucru plăcut pentru oboseala bolnavului a fost

pacea acelei blînde pustii şi a singurătăţii de iarnă. Pe urmă, fără a-şi da întru nimic sama, — armonizînd dărîmările lui interioare cu viaţa cea nouă, înţelese că lucrurile au o logică în sine, numai interpretarea lor diferă, dela om la om ori dela veac la veac. Explicaţiile fenomenelor în aparenţă simple sau simbolice, pe care le găsea în juru-i în acea chinovie de primitivi, nu erau mai prejos decît explicaţiile complicate ale oamenilor din cealaltă lume. In fond şi unele şi altele erau convenţii. Incă esenţa explicaţiilor arhaice era mai pură şi mai poetică dacă încerca s'o descurce de atîtea forme, de atîta rutină şi frazeologie bizară. Mai mult: formele şi vorbele fiind indiferente, le-ar putea primi, ca să se închidă deplin într'o alinare de care avea tot mai multă nevoie, caşicum şi-ar fi simţit foarte aproape moartea, care încheie toate, — şi nădejdile şi renunţările.

Trăind astfel acolo, ascultînd viforul codrilor şi clopotele, petrecu iarna, avînd plăcere mai ales pentru sufletul fără minciună şi fără nedreptate al lui Atanasie.

Cînd veni primăvara, se simţi întremat şi tusa-i contenise.

Se afla într'o zi în cerdac şi se lăsa să-l bată soarele.

Părintele Atanasie veni domol şi se aşeză aproape de el, jos, pe treptele scării. Cînd îi vorbea, întorcea capul peste umăr şi-i luceau ochii c'un fel de bucurie ascunsă pe care o primea din lumină şi din lucruri.

— S'aud şuvoaie în rîpele muntelui... zise el într'o vreme, stînd atent şi ascultînd. Vine şi miros de muguri, adăogi el. Astăzi ţi-i mai bine?

— Astăzi mi-i bine.

— Te-am cunoscut şi te-am văzut vesel. Să ştii, frate, că astănoapte am dobîndit, de departe adusă, acea iarbă cu numele Rosil, care creşte pe-un munte unde se adună ţărcile toamna, din toate părţile lumii. Cunoscînd-o că-i de leac şi are să-ţi fie de folos, am căutat-o la sihaştri, pela schituri, dar n'o mai aveau. Atuncea, ştiind că pleacă un monah al nostru în călătorie la locurile sfinte şi pela mănăstiri în ţinuturi depărtate, l-am rugat pe dînsul să mi-o aducă. El s'a dus şi, întorcîndu-se astă-noapte, mi-a adus-o.

— A adus iarba Rosil? De unde?

— A adus-o dela un schit al sfintei fecioare, care se găseşte în nişte munţi, Balcani, precum scrie în însemnarea pe care o cunoşti. Aşaîncît el a plecat în ziua sfintei Paraschive, în Octomvrie 14, luînd binecuvîntare dela părintele stareţ.

— Cum îl chiamă? tresări bolnavul, parcă abia atunci îl pătrunsese uimirea.

— E un călugăr bun, cu numele Valerie, care în cealaltă viaţă a fost păstor de oi. Deci dobîndind el binecuvîntare, a purces şi a umblat acolo unde l-am rugat eu. După aceia s'a dus la Prodromul sfîntului munte şi la alte schituri şi mănăstiri din sin-

gurătăţi. Şi luînd de pe unde a fost un frate, de neamul său bulgar, s'a întors cu bine, după ce a umblat o sută opt zeci şi două de zile.

— Şi dece a adus pe bulgar?

— L-a adus. Căci şi acela e un monah care umblă precum a umblat el. Este între noi obiceiu ca să umblăm, spre a vedea pe alţi fraţi monahi cum petrec, ce lucruri şi obiceiuri sînt la ei, cu ce se hrănesc, ce fel de dobitoace au, ce icoane făcătoare de minuni se află în aşezările lor. Şi, după ce vedem toate, luăm lemn de chiparis, rădăcini şi flori uscate, şi ne întoarcem la locurile noastre cu pace...

Călugărul tăcu, întorcînd puţin faţa, caşicum ar mai fi aşteptat o întrebare, stînd gata să răspundă. Insă bolnavul rămăsese tăcut. El de mai înainte aflase ceva nedesluşit de aceste călătorii misterioase, necunoscute oamenilor din lumea cealaltă. Acuma, dorind să vadă pe cel străin şi pe cel ce fusese cioban, neînţelegîndu-se între ei decît prin semne şi călătorind alături ca doi fraţi atîtea zile, săptămîni şi luni,—visa, mişcat, închipuindu-şi toate. Căci imaginaţia rămăsese în el încă nestricată.

Aceşti călători cerniţi apar foarte rar în tîrgurile celorlalţi oameni,—a Europenilor, cum îi numea atunci, pentru întâia oară, Naum. Neapropiindu-se decît cu mare sfială de trenuri, umblă mai mult pe jos sau cu vehicule primitive. Cînd ajung la ţărmul mării, intră în corăbii cu pînze. Trec fără supărare peste graniţi, găsesc primire în colibele oamenilor care se îndeletnicesc cu meşteşugul pămîntului ş'al vitelor, şi, ferindu-se de îngrămădirile cetăţilor, străbat, pe căi grele, la mănăstirile din pustii. Umblă fără contenire subt mîna lui Dumnezeu, tot aşa de încet ca ş'acum douăzeci de sute de ani, îşi poartă ca melcii tot ce-i al lor în spate, trec mări şi rîuri, codri şi deşerturi şi ajung unde le-a fost porunca.

In lumea aceasta, în care se născuse a doua oară printr'o durere proprie, el mai avea însă încă multe de aflat, cum a început a vedea nu mult după aceia, începînd o adevărată ucenicie şi învăţătură nouă.

Căci lumea aceia primitivă rămăsese în multe privinţi cu complicaţii pe care nu le mai cunosc şi le-au uitat oamenii cetăţilor. El trebuia să cunoască şi să înveţe semne şi sunete în legătură cu cîteva mii de noţiuni care erau despărţite de ceilalţi şi închise pentru ei. Numele plantelor şi copacilor, al gîngăniilor şi ierburilor, al zburătoarelor şi fiarelor. Cu feţele lor schimbătoare cu umbletul lor, cu sunetele glasurilor, cu urmele paşilor, cu tot ce era al lor în amănunte,—toate trebuia să le ştie cu mirare, apropiindu-se prin ele de minunile neistovite şi veşnice. Un om al acestei lumi întîrziate n'are simplificările civilizaţiei—cu unelte, aparate şi maşini care au făcut pe cei ce le fabrică ori le întrebuinţează, să piardă legătura cu natura şi misterul ei primordial... Primitivul trebuie să cunoască semnele vremii după vînturi; şi, după alte cunoştinţi mai amănunţite, pe balaurii furtunilor, grindinilor şi marilor prăpăstii de nouri. Ceasul îl învaţă după soare. N'au chibrituri, n'au busolă,—deci trebuie să ştie să producă singuri focul şi să se orienteze. Şi trebuie să poată să se hrănească, atunci cînd nevoia cere, cu rădăcini şi poame salbatice. Trebuie să ştie a prinde peştii cu mîna, şi a găsi pe pămînt, subt cetini dese, ouăle găinilor sălbatice. Vitele nu le jertfesc, căci îi ajută la muncă, şi arar se înfruptă din carnea unui junc rupt şi stricat de ghiara ursului. Ştiu să numere şi să socotească după alte sisteme; încheie carul, întocmesc pîrghia şi clădesc casa după învăţături care se găsesc în fundurile Asiei, unde calcă piciorul acelor monahi pribegi, şi în staţiunile preistorice, unde se coboară nişte oameni miraţi şi cu ochelari mari, neştiind că foarte aproape continuă a trăi urmaşi asemănători cu cei din acele morminte. Aceştia de acum n'au găsit de cuviinţă încă să adopte oala de fier, ci urmează să-şi fiarbă hrana la vetre libere, în oale de lut, unii acceptînd numai arama şi bronzul.

Dînd la o parte invenţiile lumii nouă, care nu sînt esenţiale vieţii, nici nu-i aduc fericire, lui Naum i se părea că găseşte aici adevărata etapă a eliberării omului, cu o vastă scară de cunoştinţi şi descoperiri, acumulate în serii de milenii. De aceia aveau cunoştinţi mai multe şi mai sigure, noţiuni diverse până la mari şi tainice adîncimi. Eresurile şi înşelările lor erau cu mult mai puţine decît adevărurile, care erau nesfîrşite. Chiar Demonii, farmecele şi miracolele nu erau o absurditate cum socotise el, fără replică posibilă, în cealaltă viaţă. Ci erau aspecte ale fenomenelor vieţii, aveau numai alte semne, alte nume şi alte explicaţii decît în lumea din care ieşise el.

Astfel s'a produs începutul uceniciei lui, după care s'a absorbit şi s'a adîncit definitiv într'un esoterism propriu şi în renaşterea-i minunată. Căci era o adevărată minune pe care Dumnezeu o pregătise cu grijă, cum spunea Atanasie; aşa cum în alte zile şi veacuri făcuse şi pregătise alte minuni, fără ca oamenii cei mulţi să le vadă, ori, dacă le-au văzut, să le înţeleagă.

XIX.

In liniştea pădurii, trăia ş'un biet lup.

„Erau ochii ei vicleni; cred că nu m'am înşelat", îşi zicea Natanail, stînd în picioare în chilia lui.

Ii rămăsese, între toate, încredinţarea dintâiu, că tovarăşa din acele zile aşa de depărtate nu-şi păstrase cuvîntul jurat. Ieşise ca din pămînt asupra lui, tulburîndu-l. O urmase pe o cărare arzătoare, rămăsese în urmă şi se cufundase în moarte. Ea se dusese înainte fără să-l privească; cotise pe alte căi, în lumea cealaltă; nu mai era între el şi ea decît spuza impalpabilă a unui

vis. Văzuse tulbure toate în globul de opal. Se răsfrînseseră acolo imaginile îngropate în el, trezite de un semn. Imagini şi gesturi care erau numai umbra fumului unor imagini şi gesturi pulsînd de sînge şi cutremur: toate arseseră, lăsînd în el o urmă de venin,—foarte puţin, atît cît trebuia ca să se dovedească realitatea trecutului. Altfel nimic din ce fusese el nu mai exista, căci era altul.

Plecîndu-se încet-încet unei discipline nouă şi acceptînd pentru viaţă explicaţii care năşteau dintr'o nouă economie fizică, trecuse la toate concesiunile trebuitoare păcii definitive. Texte, rugăciuni şi ritualuri se aşezaseră ca o umbră protectoare peste zilele şi ceasurile lui. Pentru sufletul lui rănit, dezamăgit şi îmbătrînit înainte de vreme, radia din ele o poezie pătrunzătoare. Fusese însfîrşit surprins şi de fapte nouă,—căci, de cînd era duhovnic, mînile lui pipăiseră şi alinaseră suferinţi adevărate. Credinţa îi apăruse atunci, în prima clipă a realizării, ca cea mai înfricoşată dintre toate minunile umanităţii, deasupra tuturor descoperirilor şi invenţiilor materiale. Căci cuvîntul său şi atingerea sa putuseră suprima durerea.

Prestigiul pe care-l avea învierea sa, cum îi spunea Atanasie, şi situaţia lui materială care-i îngăduia să ocolească mărunţişurile meschine ale obştei, îl ţineau ridicat şi'n proprii săi ochi.

In tihna aceasta a misticismului său veneau acum să-l înţepe amintiri,—un soiu de vietăţi stranii şi duşmane pe care el le credea înlăturate, însă care trăiau un fel de viaţă proprie. Erau amintirile evadate ale unor fapte care trecuseră prin acel trup şi-l zguduiseră atît, încît era să rămîie împrăştiat şi mort în pulberea pămîntului. Pentru el deci se ridicaseră ochii aceia şi-l priviseră de jos cu uimire; cunoscîndu-l—deşi se înşelau.

Olimpia nu ştiă prin urmare nimic de soarta lui.

Fără îndoială că are să-l caute. Poate ar fi fost mai bine să-şi urmeze drumul ei înainte; însă nu-l va urma şi se va opri, căci în acei ochi încă frumoşi, veniţi din lume în singurătate, lui i se păruse că a surprins ceiace se chiamă curiozitate, adică demon al neliniştii. Fiind femeie, aceia care se chema şi pentru el Olimpia va veni aici, privind în juru-i fără scop şi fără rost şi părînd uimită.

Acea clipă o aştepta ca pe-o încercare pe care n'o merita. Va trebui să asculte întrebări şi să deie răspunsuri. Ce întrebări şi ce răspunsuri mai pot fi bune pentru el?

Nu înţelegea de ce-ar trebui să aştepte acea clipă. Nesimţindu-se în stare să privească dîrz ori să facă un semn de înlăturare,—găsi că mai este o cale care l-ar scuti de sforţări şi tulburare.

— Paramoane! chemă el încet, înturnîndu-se spre uşă.

— Aici sînt, părinte, răspunse ucenicul, venind cu grabă la poruncă.

— Ascultă, Paramoane. Pregăteşte traista noastră cu mîncare. Ia pîne şi brînză din aceia care o mai avem dela Mănăilă Baciul, care ştiu că-ţi place ţie. Pune şi legume, după rînduială, şi cîteva pere coapte. Umple ulciorul cu apă. Ne ducem să începem cositul în poienile ce sînt în sama mea. Nu uita cutea, ciocanul şi batca. Avînd deosebită grijă pentru mîncare, să nu cumva să uiţi coasele, Paramoane.

— Sărut mîna, părinte; n'am să uit nimic şi am să îndeplinesc toate, după cum îmi porunceşti, răspunse ucenicul.

— Şi să înfingi, Paramoane, un băţ în pămînt înaintea uşii, ca să vadă cei ce vor veni că nu sîntem acasă şi să se ducă ori să ne aştepte. Astăzi ar face mai bine să se ducă decît să ne aştepte. Am uitat să-ţi spun că trebue să hrăneşti căţelul.

— Părinte Natanail, nu puteam să uit, pentrucă a venit el singur să ceară. I-am dat,—ş'acum doarme. Asta arată că şi cuvioşia ta ar trebui să te hodineşti, căci astă-noapte pot zice că n'ai dormit...

— Dacă ţi-a fi somn, Paramoane şi-i fi prea trudit, te-i culca subt o umbră de stejar, c'o pală de iarbă subt cap. Acolo dormi mai bine decît aici. Nu uita, iarăşi, să duci şi pe Ţubichi să doarmă acolo.

— Merge el singur, părinte, căci ne simte cînd plecăm. Căţelul acesta e un şpion cum nu se mai află pe lume.

Natanail încercă să rîdă; dar se opri, căci îi apăruse în simţurile adormite imaginea de altă dată a Olimpiei. Aceia însă nu mai era,—se stinse. Voi să şi-o înfăţişeze pe astălaltă, aşa cum îi fulgerase în acea dimineaţă. Nu putea să adune în imaginaţie decît ceva nedesluşit. Poate-ar trebui s'o aştepte; căci în forma aceasta nouă şi întrucîtva schimbată, asemănătoare totuşi celei vechi, trăise şi vibrase pasiunea tinereţii lui. „Zădărnicii, murmură el, mişcat; lucruri trecute şi întoarse în aburul nefiinţii lor".

Luîndu-şi toiegelul, păşi pragul, cu Paramon alăturea şi căţelul după dînşii. Avea pe faţă o lipsă de sînge, pe care ucenicul său i-o mai văzuse de cîteva ori, cînd suferea de piept, în unele toamne cu negură,—ş'o încreţitură de suferinţă şi mîhnire.

După ce ieşi pe portiţă, porni pe cărare la dreapta, înspre Procov.

— Nu mergem la poienile noastre, părinte?

— Se 'nţelege, răspunse Natanail; ai dreptate; mă gîndeam la altele.

Ocoli cu hotărîre înspre stînga, scuturîndu-şi fruntea şi pletele subţiri, uşor încărunţite.

— Aşa-i, ai dreptate, noi ne ducem la poienile noastre. Ai luat coasele şi toate cîte ne trebuiesc? Aşa; foarte bine.

— Am luat toate, îngînă Paramon, privind cu grijă spre stăpînul său.

Trecură îndată vîlceaua, lăsînd în urmă bisericuţa Vovideniei, cu chiliile ei paşnice, ca nişte pui împrejurul cloştei lor, cum obişnuia a zice poetic Paramon.

De astădată observaţia nu trezi atenţia lui Natanail. Mergea domol, spre umbra pădurii,—şi din urmă veni bătaia de toacă a ceasului 11. Sunară şi clopotele. Soarele lovea cu mare putere şi strălucire. Işi şterse cu mînica umezeala de pe frunte. Apoi, adoua oară, trase dintr'un buzunar dinlăuntru o naframă subţire cu horbotă. Era un dar al unei femei dintr'un sat din munte, care căzuse zdrobită în chilia lui, pentru mari suferinţi, plecînd fruntea şi cerînd alinare. Erau suferinţi şi chinuri de dragoste,—deşi ea le învăluia şi le ascundea.—Aceste muieri subţiri şi cu ochi împungători ale muntenilor sînt dintr'o rasă nebună şi pătimaşă! Işi şterse fruntea cu năframa şi răzbătu în cea dintăiu poiană. După aceia merse prin umbra străpunsă de lumină.

Ajungînd în locul lui depărtat şi ferit, se opri. Se uită la stejarii singuri; apoi păşi mai departe, către cei doi mesteceni cunoscuţi. Işi lepădă subt ei haina dedeasupra şi rămase într'alta, mai sprintenă şi mai scurtă. Işi legă fruntea şi părul cu năframa, lăsînd comanacul peste celelalte buclucuri. Primi dela Paramon coasa ş'o ţinu în stînga cu toporîştea în pămînt, ca să-şi facă semnul crucii cu dreapta; apoi scuipă în palme—cum cerea acelaşi ritual mecanic—şi începu să tragă prin iarbă cu lama curbă şi scînteietoare. La fiecare fîşîit ritmic, florile felurite şi spicele fine se cumpăneau şi se culcau în stînga. *Inflorisera* dimineaţa şi mureau în soarele amiezii.

Din cînd în cînd se opreau, scoteau din tioc cutea umedă ş'o treceau răpede peste ascuţişul oţelului, cu sunete subţiri care săgetau svîcnit spre văi. Şi iar porneau legănîndu-se mlădios şi păşind odată scurt după fiecare mlădiere.

După ce culcară două brazde lungi şi paralele, se întoarseră încet spre mesteceni, cu obrazurile aburite. Natanail se simţea mai ostenit decît în alte rînduri. Se lăsă lîngă ulciorul cu apă.

Paramon desfăcu lama lui din topor iştie, înfipse batca în pămînt, se aşeză şi el alături pe-o coastă, rezemat în umărul stîng, şi începu să bată ascuţişul coasei cu ciocănaşul, stînd atent şi cu nasul neclintit asupra acestei lucrări.

Cînd isprăvi, ridică fruntea şi văzu pe stareţul său zăcînd neclintit cu faţa în sus, subt pletele luminoase ale celor doi copaci. Braţul drept îl avea aruncat în laturi, mîna stîngă îi era adusă peste piept, în dreptul inimii. Avea ochii închişi şi părea că doarme. Se sculă cu fereală, desfăcu ş'a doua coasă şi o ciocăni în acelaşi ritm monoton de cîntec.

Cînd isprăvi, se întinse o pauză mai lungă. Atunci, caşicum s'ar fi produs o tulburare, Natanail răsări şi deschise ochii.

„Nu dormea, îşi zise cu plăcere Paramon. Cine ştie ce vedea el, acolo unde noi nu putem vedea încă nimic".

— Ce este, Paramoane? n'a venit încă nimeni să mă cheme?

— Nu, părinte Natanail, n'a venit nimeni.

Atunci Ţubichi sări din locul lui de lîngă tarhat, ridică nările şi primi înştiinţare pe adierea vîntului. Lătră de cîteva ori fără mînie, întrebînd cine este.

Ochii negri şi mari ai ucenicului crescură şi mai mult. Zîmbi, întinzînd urechea, căci simţea glasuri, departe încă, pe cărare.

— Ba vine cineva! hotărî el, întorcîndu-se cu admiraţie spre monah.

Stareţul însă părea neliniştit şi el nu înţelegea de ce. Se înălţase în picioare şi-şi căuta comanacul şi rasa. Se zăriră printre stejarii rari, în altă poiană, haine albe. Atunci se linişti şi se aşeză la locul său.

— Sînt slujitori dela vite, lămuri Paramon.

Erau doi băitănaşi—desculţi şi cu pălării pleoştite ca nişte ciuperci în cap. In mîni purtau beţe grele crestate şi înflorite cu cuţitul. Se opriră. Apoi, după ce recunoscură pe Natanail, veniră la el, se închinară şi-i sărutară mîna dreaptă pe rînd.

Călugărul tăcea, întîrziind să-i întrebe. Paramon le făcu semn să vorbească.

— Ne-a trimes un boier, vorbi unul din ei, care părea mai mare.

Natanail întoarse fruntea.

— Ne-a dăruit cîte-o ţigară. Era un boier bătrîn şi bea şi el dintr'o ţigară. Ne-a dat s'aprindem. Ne-a întrebat dacă ştim unde-i cuvioşia sa părintele.—Ştim. Coseşte cu fratele Paramon, într'o poiană.—Atunci duceţi-vă, zice boierul, şi spuneţi-i aşa că este un domn dela Bucureşti care vrea să-i spuie ceva. Şi dacă poate, să se întoarcă după amiază acasă. Il poftesc să vie numaidecît—ş'am să trec după amiază pela Vovidenie.

— Aşa a spus?

— Da.

— Şi era singur?

— Era singur. Ne-aşteaptă să ne întoarcem şi ne mai dă cîte o ţigară. Da cuvioşia ta să nu crezi că noi am lăsat vitele singure. Le-am lasat în sama altor băieţi. Ş'acuma ne 'ntoarcem îndată cu răspunsul.

— Bine, zise Natanail.

— Să ne 'ntoarcem şi să spunem aşa: bine?

— Da.

Băităaşii se întoarseră, urmăriţi cu atenţie de botul căţelului. Natanail răsuflă prelung pe nări şi se lăsă iarăşi pe maldărul de iarbă.

Nu rămînea îndoială. Era un mesager din partea ei,—atacîndu-i liniştea. Poate va trebui s'o vadă,—însă teama care însoţea această idee rămînea într'însul statornică.

— Paramoane, zise el către ucenic, trebuie să începem iarăşi. Acuşi se face sară.

— Da, părinte. Pot începe şi eu singur, căci nu-s trudit ş'am dormit bine.

— Ba am să mai dau jos şi eu măcar o brazdă.

După un ceas, gustară puţină brînză şi pîne neagră, stînd într'un genunchiu, lîngă ulcior, subt mesteceni. Lui Paramon, pe

lingă zahar, îi plăcea mai ales ceapa,—şi ospătă din una, mare şi frumoasă, după ce-o zdrobi cu pumnul. Apoi părintele, răspunzîndu-i că nu bea apă,—deşertă el singur o parte din ulcior.

— Paramoane, îi zise monahul zîmbind, tu toate le faci cu plăcere şi bucurie a simţurilor, caşi ceilalţi oameni din lume.

Ucenicul se ruşină, punînd nasul în pămînt. După aceia îşi şterse îndesat gura cu palmele şi se ridică la treabă.

Intr'un tîrziu, Natanail se opri la capătul din vale al brazdei şi, întorcîndu-se spre păduri şi spre soare, ceti ceasul trei. Era o arşiţă mare şi apăsătoare în văzduh—şi se iscase un nour de dincolo de asfinţit. Până ce urcă încet la deal, subt poiană, nourul crescu,—îl împinseră şi-l răsfirară în cer tunete depărtate. Indată începură de pe costişe să chiuie cositori, fugind pe cărări după adăposturi, cu coasele înălţate în mîna dreaptă şi cu trăistele şi sumanele în stînga. Depe coasta depărtată de dincolo, peste şesul Nemţişorului, răspundeau alte chiote şi răcnete şi oameni mici fugeau la deal.

Aceste semnale şi chemări domolindu-se, sosi cu mare răpeziciune şi oblic ploaia din munte. Trecu sunînd peste păduri. O clipă luci soarele. Apoi veni altă ploaie mai deasă, întunecînd lumina. Stejarii stăteau neclintiţi, ca nişte corturi verzi, în poiană, şi'n frunzişul lor fîşîiau dulce picăturile.

Văzduhul se răcori. Ploaia se duse ca un fum spre cîmpii depărtate şi cerul începu să se însenineze. Dar monahul şi ucenicul său rămaseră încă o vreme în adăpostul lor, privind spre curcubeul care apăruse foarte aproape, în marginea pădurii.

„Trebuie întăiu, să soarbă toată apa de pe fînaţ... se gîndea Paramon. Acuma intrăm în iarbă ca 'ntr'o baltă".

Dintr'o poiană dinlăuntrul pădurii, veniră până la ei sunete înăbuşite de tălăngi. Natanail le ascultă un timp, socotindu-le depărtarea. Zise către ucenic:

— S'apropie oi de-a lui Mănăilă.

— Aşa este, răspunse ucenicul, atent şi el. Au suit dela cerbărie în poiană, la stîna cea veche; au venit spre noi ş'acuma se depărtează iar.

Natanail asculta sunetele şi picurările.

— Aşa este,—încuviinţă el. Până ce se zvîntează iarba, eu zic, Paramoane, să intrăm în pădure, către ele, să dăm un răspuns lui Mănăilă pentru caşul despre care am vorbit cu dînsul. Poate-i pregătit şi-l putem lua.

Paramon potrivi în crengi ciumpăvite, pe trunchiurile mestecenilor, boclucurile lor şi coasele. Lăsîndu-le în sama copacilor, pătrunseră în pădure pe subt arcul curcubeului, care se stinse imediat după trecerea lor. Răzbătînd pe o carare bine cunoscută,—deşi era demult necercetată şi pădurea o ascunsese cu îngrijire,—se apropiară de tăläncile oilor.

Le auzeau aproape. Mai trebuiau să coboare într'o rovină adîncă şi să suie malul cellalt, foarte oblu, printre trunchiuri dărîmate şi încurcături de crengi. Tocmai suiau, căţărîndu-se şi făcîndu-şi cu greu loc, cînd tăläncile se zbătură cu spaimă în două răstimpuri apropiate. Un zăpăit furios de cîne izbucni îndată după aceia. Ş'un răcnet de om—gros şi prelung—cu mînie şi îndîrjire îndemna cînele;—părea că se apropie şi se depărtează, după mişcările încîlcite şi cotite de fugă printre brazi şi tufărişuri.

— E glasul lui Mănăilă, zise Paramon, lăsînd în urmă pe monah şi răzbind cel dintăiu deasupra, pe mal.

Nu se vedea încă nimic, dar s'auzea cînele apropiindu-se. Şi glasul chiuia şi hăulea cu disperare.

— Să ştii, zise încet, cu aţîţare, Natanail, şi asculta foarte încordat, răsucindu-se şi privind prin desime,—să ştii c'a dat lupul în oile lui Mănăilă.

— Asta trebuie să fie, aprobă cu linişte Paramon; alta nu-i! În acelaşi timp, între ei, căţelul deodată se zbîrlise, mîrîind c'un glas străin pe care atunci întăia oară îl găsise în el şi-l întrebuinţa. Ii crescuseră pe şira spinării ţepi de ariciu. Se trăgea încet înapoi, însă nu cu frică, ci c'o mare mînie stăpînită.

— Lupul! suflă deodată Paramon, înăbuşit, şi feri în laturi.

Şi el şi Natanail se aplecaseră cătînd, între sfărîmăturile din jurul lor, cregi groase, negre şi răsucite,—arme în aparenţă formidabile. Le ridicaseră deasupra capetelor, aşteptînd pe duşman.

Sălbătăciunea nu venea cu grabă, căci aducea un cîrlan destul de greu şi de lînos. N'avusese vreme să-l zugrume şi-l tîrîia de grumaz, făcînd salturi scurte şi oprinduse din cînd în cînd ca s'asculte. Venea drept spre rîpă, spre cararea ştuită, care era ş'a lui. Simţind ceva într'acolo, se oprise o clipă, cumpănind orientarea nouă.

Atuncea îl ajunse din urmă Dîrlău, cînele lui Mănăilă. Lupul lepădă cîrlanul, îi dădu o lovitură scurtă de colţ sîngerîndu-l la gît şi lăsîndu-l încîlcit în spini,—şi făcu faţă. Dulăul îl izbi cu ragila. Dar dihania avea în gura enormă şi roşie cuţite agere. Ajungînd pe duşman cu ele, se scutură şi rămase cîteva momente liberă. Ii crescuse şi ei dintr'odată coamă, care-o făcea mai naltă; şi cînd se răsuci cu ochii sîngeroşi, cercetînd cel mai bun loc de trecere, apăru ca o fantomă a umbrei, mînioasă, înfricoşată şi tristă în acelaşi timp.

Dintre călugăr şi ucenic, ţîşnise dintr'odată, pe neaşteptate, şi Ţubichi. Era mult mai mic decît lupul, decît dulăul cel flocos şi decît cîrlanul, dar avea în el un avînt de explozie ş'un curaj eroic. Sări în coasta stîngă a lupului şi aproape în aceiaşi clipă fu în dreapta lui, şi iar săgetă în stînga, încolţind scurt, ferindu-se şi revenind; pe cînd Dîrlău se izbea iarăşi cu ragila lui din partea cealaltă. Aproape în aceiaşi vreme răzbătu spre dînşii, şi Mănăilă, cu baltagul. Paramon şi Natanail se mişcară şi ei.

Baciul lepădase de pe el toate pe cărare, şi glugă şi sarică şi căciulă. Mînicile cămăşii slinoase îi fugiseră spre umeri. Şi pregătea, gîfîind, baltagul în mînile-i mari, încordîndu-şi braţele.

— Nu-l lăsa, măi Dîrlău! Ţine-l, măi! striga el gros şi răguşit.

Se poticni cu mirare. Vedea altă dihanie mică, care ţupăia şi lovea de pretutindeni, muşcînd scurt, lăsînd şi iar apucînd, cu mîrîituri izbucnite şi subţirele. Cînd zări mai încolo pe călugăr şi pe ucenicul său, înţelese, şi se minună în sinea lui mai mult decît de orice pe lumea asta. Dar n'avea vreme de pierdut, şi se năpusti cu străşnicie, potrivind bine şi la vreme lovitura cu baltagul.

Nu putea avea decît o singură clipă scurtă, cînd apărea în lumină, din rostogolirea înfricoşată cu dulăul, capul mare al dihăniei. Atuncea-l păli. Aşteptă iarăşi şi mai dădu o lovitură mai îndesată şi mai sigură, căci fiara slăbise. Fălcile lui Dîrlău o fixară cu grumazul la pămînt şi baciul, opintindu-se a treia oară, îi zdrobi ţeasta. Atuncea se linişti şi Ţubichi şi rămase privind ţintă şi cu mînie spre duşmanul pe care credea că-l doborîse el. Cînd îl observă tresărind, se mai zvîrli odată în el.

Lupul pieri între oameni şi cîni fără să deie niciun glas şi niciun sunet. Intră c'un fel de demnitate în liniştea morţii.

Natanail avea pentru întăia oară înaintea lui asemenea privelişte. Fu cutremurat ca de o durere pe care demult n'o încercase: îl străbătea o simpatie pentru pasiunea şi îndîrjirea măreaţă a fiarei. Deodată căzuseră şi se stinseseră lîngă el şi pasiunea şi îndîrjirea.

Baciul deschise cu cuţitul beregata cîrlanului; după aceia îl luă de-un picior tîrîndu-l mai departe în cărare.

Zise spre călugăr:

— Ţi-aşi da şi dumitale, părinte Natanail, un hartan; dar ştiu că nu mînînci carne.

— Mulţămesc, moş-Mănăilă; eu veneam pentru caşul de care am vorbit: să-ţi aduc aminte.

— Acela este şi vine la vremea lui, părinte, să n'ai nicio grijă.

Dădu din cap, privind spre Ţubichi, ca la o minune a lumii.

— Părinte, eu aşa pozna n'am văzut decînd maica m'a făcut... hotărî el. Eu n'aveam în aşa coteiu nicio credinţă, şi văd că-i întocmai ca şpirtul care-mi place mie. Bre-bre-bre!

Îşi clăti într'o parte capul şi se duse cu cîrlanul.

Natanail veni până la marginea rîpei,—apoi se întoarse şi mai privi odată spre lupul mort. Parcă-i rămăsese lîngă el ceva al său.

— Să mergem, Paramoane, zise el încet. Eu am uitat că'n după amiaza asta mă aşteaptă cel ce mi-a trimes răspuns.

XX.

„Unde nu-i durere, nici întristare, nici suspin"...

Paramon ocoli prin poiană, ca să vadă dacă mai are vreme şi putinţă să lucreze, rămînînd să aducă el toate boclucurile. Natanail se întoarse deadreptul la schit, purtînd ca pe o fiinţă neliniştea pe grumazi.

Căsuţa era singură, în lumina înclinată a soarelui, cu băţul înfipt înaintea scării cerdacului. Nu-l aştepta nimeni.—Trase din pămînt băţul şi-l răzimă de un stîlp, pe cînd urca pe gînduri treptele.

Ţubichi îi trecu printre picioare, vioiu şi vesel. Coborîndu-şi spre el privirea, monahul îşi aduse aminte de crîncena şi muta peire a fiarei, şi nemulţămirea aceasta, revenită iar, se amesteca cu mîhnirea lui intimă.

Ar fi dorit să găsească o urmă, ori o veste,—totuşi era mai bine aşa, cum voise şi nădăjduise dela început. Oftînd prelung, cum avea demult obişnuinţa în cugetele şi preocupările lui, se duse la cartea deschisă pe măsuţă. Dar painjenii slovelor nu i se arătară din întuneric decît mai tîrziu.

Incepu să citească murmurat,—cînd scăpă soarele pe uşa deschisă. Nu mai era mult pănă la ceasul asfinţitului. Intorcîndu-se către dunga dreaptă de lumină, o văzu deodată dispărînd, parcă ar fi trecut peste ea un nour. In prag i se arătă o figură străină.

Era Olimpia Mironeanu, cu fruntea goală şi părul acoperit numai pănă la creştet de un văl fumuriu, care i se grămădea încreţit pe umeri. Avea un zîmbet care sămăna cu cel dedemult. Şi în zîmbetul ei era amestecată şi teamă, căci poate se ştia şi se simţea încă vinovată. Cu stînga îşi ţinea vălul la piept. Cu dreapta se sprijini de uşor.

Nu salută cu vorbe. Nu ştia cum ar fi putut saluta, cu ce cuvinte, cu ce nume. Işi plecă numai fruntea şi şi-o ridică iar.

— Pot să intru?

— Pofteşte, zise încet Natanail, răsucindu-se o clipă spre painjenii cărţii deschise.

Apoi o observă tot în picioare.

— Ar trebui să staţi, doamnă. Vă rog, aşezaţi-vă.

— Intr'adevăr, mă simt puţin cam obosită.

Se aşeză încet, ca pe un puf delicat, pe laiţa tare. Privi pieziş, cu îndoială şi cu aceiaşi sfială, spre monah. Intrebă:

— Cred că m'ai cunoscut.

Natanail făcu semn afirmativ cu capul.

— Incă de azi-dimineaţă?

— Da.

— Am fost sigură de asta. Deaceia am rugat pe domnul Emil Lepădatu să cerceteze în mănăstire, ca să putem şti unde locuieşti. Am aflat îndată drumul, împreună cu destule informaţii care m'au făcut imediat să nu mai am nici cea mai mică îndoială. Insă n'am găsit pe nimeni aici şi domnul Lepădatu a avut ideia să trimeată în pădure nişte copii dela vite. Noi am plecat fără să mai aşteptăm răspuns. Acuma m'am întors singură. Trebuia să vin. Simţeam că altfel nu se poate.

Vorbea precipitat. El o asculta cu capul plecat, simţind în el amintirea unei ciudate şi vechi emoţiuni a aceluiaşi glas.

— Aşa-i că-ţi închipuiai c'am să vin?

— Desigur.

— Şi totuşi nu m'ai aşteptat.

El tăcu.

— După cît înţeleg, urmă ea, am rămas în ochii dumnitale vinovată că n'am stat aici la datoria mea; aşa cum cereau sentimentele mele de-atunci şi cuvîntul pe care-l dădusem. Desigur c'aşi fi rămas; nimeni nu m'ar fi putut convinge c'o clipă mai înainte că s'ar fi putut să nu rămîn şi să nu aştept. Dar după o clipă a sosit vestea pe care cred c'o ştii. Tata căzuse şi murise în mijlocul unei cooperative. Eram chemate. Nu puteam să las pe mama singură. Ne-am dus. Ş'atunci—prin ce împrejurare nu înţeleg,—prin ce împrejurare s'a putut să nu găseşti cele cîteva cuvinte de explicaţie pe care le lăsam pentru dumneata şi prin care te chemam după mine? Căci îţi mărturisesc: în acel şuvoiu care ne lua şi ne îneca, singura mea nădejde era c'ai să vii numaidecît să ne ajuţi, să ne salvezi. Te cunoscusem, în acele puţine zile ale tinereţii noastre, energic şi hotărît, şi te-am aşteptat.

El o privi uimit. Zîmbetul ei pierise, şi avea ochii mari întorşi şi fixaţi asupra trecutului.

— *M'ai* aşteptat?

— Da, urmă ea, desigur că te-am aşteptat. Ş'am rămas singură în nenorocirea mea, îndoindu-mă de tot ceiace fusese şi se spusese între noi. Abia ne văzusem, eram prea tineri, şi ne despărţisem uşor. *M'am* simţit nedreptăţită...

Accentul glasului ei mărturisea mai mult decît atît.

Intorcîndu-se din ziua aceia dedemult, văzu pe călugăr. Adăogi mai încet:

— Asta am vrut să ştii...

— Mai era nevoie? rosti greu Natanail, privind înspre unghiul icoanelor.

— Crezi că nu era?

— Poate nu era nevoie. După cum vezi, m'am despărţit de toate ale veacului ş'ale vieţii.

La aceste vorbe, care-i apărură neaşteptate, mai ales prin desnădejdea lor calmă, doamna Mironeanu bătu de cîteva ori din pleoape şi găsi cu greu aerul de care avea nevoie.

— Trebuie să înţeleg, reîncepu ea cu greutate, că din pricina aceia te găsesc aici? Este totuşi ceva neînţeles, căci nimic din ce erai atunci prin temperament şi cultură nu părea să te îndrumeze pe asemenea cale. Izolarea dumnitale e voită şi necesară? Nu mai simţeşti nici o nevoe de lume? Lumea aceia era totuşi a dumnitale. Ş'acuma te-ai imobilizat în alta.

— Asta e mai greu într'adevăr de înţeles, zise pe gînduri Natanail, simţindu-se din ce în ce mai liber şi mai liniştit. Viaţa aceasta să nu-ţi închipui că-i mai puţin bună decît cealaltă. Neclintirea aceasta e înşelătoare; căci, ocolind oraşele şi oamenii, un monah străbate cîmpiile şi munţii, se duce până'n locuri sfinte şi vechi; răzbate la Eufrat şi Nil — şi vede Tibaida monahilor de mult adormiţi... E o lume în trecut şi'nlăuntru. Am făcut şi eu aceastá călătorie pe jos şi m'am simţit mulţămit.

— Cît de ciudat vorbeşti... şopti ea cu teamă.

— Iar aici, între păduri şi'n munţi, urmă el, am ales ceiace a trebuit sufletului, după acea înfrîngere şi moarte.

Ea-l privi cu lacrimi, şi-i văzu mînile cu unghii neîngrijite şi ghetele grele pline încă de pulberea drumurilor de care vorbea.

— Ai putut face asta din pricina mea? tresări ea plîngînd.

Se lăsă asupra mînilor acelora, le cuprinse şi voi să-şi lipească buzele de ele. Monahul se feri uşor. Ea rămase în picioare, cu umerile zguduite de suspine.

— Iartă-mă, urma ea, încercînd să se stăpînească. Am venit aici poate dintr'un simţimînt de curiozitate. Şi abia acuma înţeleg ce ruptură oribilă şi nepermisă s'a întîmplat în viaţa noastră. E aşa de tragic încît pare comic, în cît pare o farsă amuzantă...

El se trase un pas, văzîndu-i aprinderea pasionată. Era totuşi ea — deşi-i păruse că poate avea îndoială în cea dintăiu clipă a revederii. Era ea, cu unele gesturi şi intonaţii şi cu toată gingăşia ei anumită — aşa cum i se arătase în fulgerarea brutală a trecutului, în care văzuse umbra imaginilor şi se prefirase prin el umbra senzaţiilor.

— O farsă amuzantă, repetă ea, vorbind cu batista şi ştergîndu-şi grabnic lacrimile. Căci n'am venit numai de curiozitate — pentru care mă simt şi mai vinovată, şi mai osîndită. Am venit pentru un fel de împăcare, a cărei nevoie o simţeam tot aşa de mult caşi a curiozităţii. Pentru o prietinie care a rămas totuşi în mine, cu toată durerea şi dezamăgirea la care socoteam că aveam drept şi văd că nu aveam. Pentru ceva care a fost—aşa de tare şi de scump, numai odată în viaţă. Pot să spun că în mine amintirea acelor ceasuri e încă vie ş'am fost atunci fericită.

— Da... murmură el.

Cu buzele-i arse încerca să mai prindă o picătură dintr'un izvor pentru totdeauna secătuit.

— Numai pentru asta am venit, plîngea ea înăbuşit şi sfîşietor, aşezîndu-se iar în locul ei, pe laiţa bolnavilor, şi încovoindu-se asupra genunchilor. Credeam să găsesc totuşi ceva. Căci, altfel, trebuie să-ţi mărturisesc, eu m'am împăcat cu viaţa mea. Pentru soţul meu am prietinie adevărată şi-l iubesc; am copii care sînt acuma totul pentru mine. Te'ntorci totuşi c'o simţire cu totul de altă natură în ţintirimul trecutului!

Rămase un timp încovoiată, cu coatele pe genunchi; apoi se linişti şi-şi şterse încet lacrimile. Natanail o privea adînc mişcat, cu inima împovărată, neînţelegînd însă în totul ascuţişul acelei sfîşieri.

— N'avem să ne mai vedem niciodată, suspină ea, privind departe. Plec chiar în astăsară.

— Cine ştie... murmură Natanail, întorcîndu-se spre cartea lui.

— Nu, niciodată... sfîrşi ea, c'un gust de otravă în gură. Niciodată!

Se ridică şi-şi potrivi vălul pe faţă.

— Trebuie să mă duc.

Sta la îndoială, voia să-i spuie cuvîntul de adio, care i se părea că trebuie să încheie revederea lor. Dar nu găsea forma, nici epitetul. Numele de altădată nu mai exista. Acestălalt era absurd pentru sentimentul ei. Se întoarse şi ieşi, ducînd povara trecutului.

La schit, în acea clipă, începu să cînte muzical toaca de vecernie.

XXI.

Călătorie către cel din urmă ostrov.

După cîteva zile, ieromonahul Natanail, simţindu-se mai slăbit şi mai plin de întristare în îmbătrînirea-i timpurie, se hotărî, după sfatul lui Atanasie, să se abată până la schitul schivnicului Iosif, la Icoană, în muntele Rusu. Avea nevoie poate să se încredinţeze cuiva, să se elibereze printr'o spovedanie; înţelegea prea bine însă că acesta e un lucru foarte greu. In explicaţia lui erau amestecurile altei lumi şi mai ales o înţelegere personală, interpretare a veacului şi a ştiinţii, pe care misticismul său nu o putuse acoperi cu totul. Era încredinţat însă că va găsi împrospătare de energie, căci acolo trăia un om care izbutise să se izoleze şi mai mult, găsind tărie în sine şi'n credinţa care mişcă munţii.

Lăsă pe Paramon şi pe Ţubichi acasă, dorind să fie cu totul singur. Porni mai domol decît avea obiceiul. Simţea în piept, împungîndu-l iar, dureri cunoscute, pe care le socotise complect stinse. Paramon era mai îngrijat de faţa stăpînului său, pe care lucea ca un reflex de lună.

Ocoli mănăstirea cea mare pe subt pădure şi ieşi la locul care se chiamă Cerdac. Acolo se înalţă o clădire de piatră şi cărămidă, un fel de paraclis rotund deschis din toate părţile, cu semnul crucii deasupra turnului. Pe bolta interioară sînt scrise zugrăveli curate şi bune, povestind întîmplarea care se află însemnată şi pe crucea de marmură din mijloc. Se vede sus şi se spune jos că anume, în vremea zaverii dela anul 1821, intrînd Turcii în ţară la noi ca să zdrobească răscoala Grecilor lui Ipsilant, au început a face multe răutăţi şi stricăciuni creştinilor şi sfintelor lăcaşuri. Atuncea monahii dela Neamţ, temîndu-se, au hotărît să ascundă şi să îngroape în pămînt icoana cea mare a Maicei Domnului, deşi asemenea imagine făcătoare de minuni purta în sine toată puterea şi toată biruinţa împotriva unor necredincioşi ca aceia. Omeneasca frică fiind mai presus decît înţelegerea, părinţii au pus deci pe Maica Domnului într'un car prost cu doi boi — ş'un muntean din partea locului a dus-o, împreună cu doi cuvioşi monahi, în muntele Rusu, ş'au îngropat-o acolo în nişte stînci, punînd semn. Trecînd furtuna şi neliniştile, soborul a hotărît să aducă iarăşi la locul său sfînta icoană ş'au trimes părinţi s'o dezgroape; iar după mare slujbă, apoi, au ieşit cu praporele şi'n odăjdii cu toţii înaintea sa, avînd în frunte pe Ilarie, arhimandrit şi stareţ. După cum se vede din zugrăveli, au dus de data aceasta pe prea curata într'o căruţă c'un cal. Şi se mărturiseşte pe crucea de marmură că s'a întîmplat o minune, — că icoana părea înegrită şi ştearsă; şi, cînd a întîmpinat-o mulţimea cu cîntări de slavă, i s'au rumenit obrajii şi s'a făcut mai frumoasă decît era înainte, chiar în acel loc, la Cerdac.

Toate acestea sînt însemnate, scrise şi zugrăvite.

In stînca unde a fost îngropată sfînta fecioară, muntenii şi călugării au clădit de asemeni acoperiş de lemn şi draniţă; şi nişte binecredincioşi creştini au aşezat altă icoană, întocmai ca cealaltă zugrăvită şi împodobită. Locul a rămas aşa multă vreme peşteră şi acoperămînt, avînd păzitor un shimonah, care dormea pe pămînt şi pe căpătăiu de piatră şi se acoperea c'un postav mic. A trăit astfel ierni şi veri, cu priveghere multă şi somn puţin, până ce i s'a arătat semn şi poruncă în vis. Atunci s'a sculat acel shimonah, şi, cu puterea şi credinţa lui, adunînd şi ajutoare dela lume, a înălţat peste peşteră bisericuţă de lemn împodobind-o cu toate. Şi deasupra rîpei a ridicat pe piloţi, subt streşina de şindrilă, clopotniţă, în care a aşezat întâiu, după mijloacele şi puterea lui, nişte clopoţele şi nişte zurgălăi. Iar după aceia a putut agonisi clopote mari şi adevărate, care cîntă, cum cîntau şi cele mici, puterea lui Dumnezeu.

Inspre acel schit, urmînd un drum pe lîngă apa Nemţişorului, prin poieni, merse Natanail încet şi pe gînduri. Locurile nu erau prea singuratice. Răzbătea până departe ţipătul unui fierăstrău care spinteca trunchiuri de brazi. Treceau din cînd în cînd căruţe cu încărcături de lemne. Apoi într'o vreme, cotind pe lîngă o cruce de piatră, dintr'odată ajunse la un pripor, într'o rîpă umedă. Acolo era linişte şi nu se afla suiş decît pentru picior. Nu se mai auzeau nici tălăncile din luminişuri, nici fierăstrăul.

Urcă sus, pe stîncă, într'o poieniţă grămădită din toate părţile de pădurea de brad. Sui trepte îngrădite şi se sprijini cu mîna de un parmaclic şubred aşezat pe ţăruşi. Din rîpă se înălţa clopotniţa şi dela ea până la aşezarea schivnicului era aruncat pod. In dreapta, la marginea prăpăstiei, se arăta bisericuţa, cu pragul de sus al uşei la înălţimea nasului. Avea turnuleţ şi alcătuire după toată rînduiala; şi cu toate că nu era decît o clădire primitivă şi trecătoare de lemn, cuprindea înlăuntrul ei toate cărţile, icoanele, zugrăvelile, candelele, sfeşnicile şi stranele fără de care nu se poate credinţă şi lege;—numai toate erau mai mici, lucrate, cioplite şi aşezate aşa încît păreau o rămăşiţă întîrziată din veacuri străvechi, dela începutul creştinismului.

Incăperea scundă era deschisă, şi Maica Domnului sta singură subt candela aprinsă. Sta cu fruntea înclinată spre prunc, zîmbindu-i uşor lui şi florilor de clopoţei albaştri aşezate în mănunchiu pe rotila unui sfeşnic.

Natanail stătu singur în picioare acolo, întorcîndu-se cu sufletul ca într'un trecut și ca într'o copilărie. Toate în juru-i erau mici și simple.

Cînd ieși, găsi chilia schivnicului luminată de soare, cu ușa deasemeni deschisă; dar părintele Iosif nu era nici acolo. In fundul poienii însă, trei munteni stăteau aplecați asupra unor trunchiuri de brad, cioplindu-le cu topoarele. Dintr'acolo shimonahul îl văzu și-i veni sîrguincios întru întîmpinare, aplecat din spate și cu pletele albe atîrnînd. Era un om bătrîn, cu obrazul palid, dar subt marginea comanacului roșcat ochii îi străluceau plini de vioiciune și prietinie. Purta opinci ș'o rasă mohorîtă. Era un vechiu singuratic,—cu toate acestea părea a avea preocupările unui gospodar țăran, cu destule griji și năcazuri.

— Dumneata ești, părinte Natanail? Bine-ai venit la noi.

— Bine te-am găsit, părinte Iosife. Am intrat în biserică și am văzut florile dela sfînta fecioară, pe urmă am ieșit să te caut.

— Apoi bine ai făcut. Acele flori le-a adus dezdedimineață o femeie tocmai din Bucovina, care a venit aici la noi, pentru rugăciune. Vin în fiecare zi și bărbați, dar mai ales vin femei pentru durerile și năcazurile lor, la Maica Domnului. Pentru asta îndur cu multă pizmă dela unii din vale; dar Dumnezeu vede toate și hotărăște...

Natanail zîmbi, căci avea mai dedemult cunoștință de acele ascuțișuri de nemulțămire ale monahilor fecioarei celei adevarate.

— Ei ar spune, după cît aud, urmă schivnicul, că aici nu-i decît umbra și locul—și acolo devale-i adevărul. Insă iată, credincioșii vin să vadă umbra și locul.

— Părinte Iosife, ai dreptate.

— Știu că am dreptate, deaceia eu spun și mărturisesc Preacuratei toate, și urmez a îmbraca locul și a împodobi bisericuța. Iată, în vara asta vreau să fac un beciu, ca să am unde pune unele și altele. Și dacă mi-a ajuta Dumnezeu, doresc a alcătui un lucru și mai mare: să întăresc rîpa de subt biserică cu parcane, prăvălind acolo și bătînd pămînt și piatră,—ca să se poată umbla în Vinerea Mare de jur împrejur cu sfîntul aer. Iar acuma mi-au venit trei gospodari pe care nu i-am cunoscut de unde-s și n'am știut cum îi chiamă și, mărturisindu-se pentru ale lor, m'au rugat să le dau canon să lucreze ceva pentru această sihăstrie,—așa cum au făcut și alții înaintea lor, la bisericuță, la clopotniță și la toată gospodăria. Ș'apoi le-am dat să cioplească lemn și să dureze încă o chilie—adică a treia, pentru adăpostul unor credincioși, ori a unui bolnav, ori a unor rătăciți...

Topoarele sunau în pădurea sonoră. Din cînd în cînd lucrătorii se opreau din cioplit, mutau cu silinți mari catargurile, și-și înălțau capetele, ștergîndu-și frunțile de sudoare.

— ıs muncitori buni și vrednici... zise părintele Iosif, privind cătră fundul poienii.

Dela deal, de subt pădure, coborîră aducînd cofe cu apă,

două femei îmbrobodite strîns pe subt fălci și îmbrăcate în straiul larg și negru al monahiilor. De departe se închinară fără a-și conteni umbletul, și dispărură.

Părintele Iosif clătină capu'înspre ele:

— Sînt două cuvioase suflete dela un schit de mai dedeparte, care au venit aici, luîndu-și canon pe doi ani mutenia.

Apoi, c'un zîmbet de mulțămire pe fața lui spînatecă și palidă, shimonahul începu să explice iar lui Natanail, cași 'n alte dăți, cîți ani a veghiat el la peșteră și cum a început el, cu ajutorul Maicei Domnului, acea muncă grea a vieții lui.

— Nu intri în chilie, părinte Natanail? îndemnă el apoi, ca să guști și dumneata din bucatele mele?

— Ba da, părinte Iosife, am să intru, ca să mă odihnesc puțin. De cîtva timp, mă simțesc, nu știu de ce, slăbit și am în mine ca o piclă.

— Oamenii sînt aplecați slăbăciunii și durerii, părinte Natanail.

— Așa este; de aceia mă supun.

Schivnicul se opri și-l privi clipind din ochi.

— Asta nu se poate. Nu ne supunem, ci ne rugăm. Căci și slăbăciunea și lenea trupului sînt tot ale Satanei. Intră aici, adăugi el apoi blînd, și te așează pe laiță.

Natanail se aplecă la prag și intră într'o încăpere îngustă, în care, subt icoane și candelă, abia aveau unde se învîrti doi oameni. Pe o măsuță joasă cu trei picioare, în scăfițe de lemn, cîțiva hribi fierți, puține păstăi de fasole și usturoi pisat. Ș'o pătrare de mămăligă, tăiată cu ața.

— Poftește, zise schivnicul. Și murmură încet rugăciunea mesei făcînd semnul crucii; apoi se lăsă într'un genunchi, lîngă măsuță.—Gustă și dumneata, că este de unde, slavă Domnului!

Cu obrazul înveselit, privi spre Natanail,—apoi deveni serios, ca în fața unei îndeletniciri grave. Slujindu-se cu mîna, luă de cîteva ori din prînzul pregătit, mestecînd în tăcere și privind pe ferăstruică, pe cînd oaspetele său părea dus pe gînduri. Il privi de cîteva ori îngrijorat și clătină din cap.

Se auziră afară pași grăbiți. Cineva se opri lîngă prispă.

— Așteaptă puțin, până ce isprăvesc și mă 'nchin... zise dinlăuntru shimonahul.

— Cine-i? întrebă Natanail, deschizînd ochii.

— Alt năcăjit... îi lămuri bătrînul cu glasul lui grăbit, rămas limpede și neîngroșat,—alt năcăjit care vine într'una de două zile și-mi cere dezlegare și canon, și sfat. Văzînd că-i unul alungat de oameni și izgonit pentru fapte rele, îl sfătuiesc să se ducă să se închine legii și să se deie supus. El însă se teme.

— Trebuie să fie Pintilie... zise Natanail.

— Așa-l chiamă. A fost și asară; acuma nu înțeleg de ce se întoarce iar. Intră, omule, și spune ce-ai mai făcut.

Pintilie intră anevoie pe ușă, cu părul zbîrlit și ochii înfri-

coşaţi. Observînd că mai este cineva, dădu înapoi. Dar recunoscînd pe monah, se linişti şi pătrunse în chilie cu fruntea plecată, cu şuviţe curgîndu-i în mustăţi şi pe nas. Era nebărbierit şi cu obrazul afumat,—cu straiele stropite de glod şi îmbîcsite de ţărînă.

— Ce este, bre? De ce te-ai întors iar? strigă la el shimonahul.

— D'apoi ce eram să fac, părinte schivnice? Mă gîndeam că tot aicea aşi putea găsi un adăpost ş'o pace, împlinind orice slujbă şi orice pedeapsă, cum scrie în cărţile cuvioşiei-tale, căci pe Onuţă l-au puşcat.

— Ce vorbeşti, bre? Poate ai visat!

— Pe Onuţă l-au puşcat, repetă cu glas gros şi zugrumat Pintilie. Noi ne-am fost adunat la locul nostru, căutînd în scorbura ştiută caşul şi pînea. Dar nu le-am găsit. Văzînd primejdia, ne-am sculat. Am dat să suim în sus, printr'o rîpă. Atuncea jandarmii au prins să tragă după noi. Tovarăşul meu, părinte schivnice şi părinte Natanail, numai atîta a apucat a zice: Gata! S'a lăsat pe frunzare, cu capul subt mîna dreaptă, ş'a început să dee dintr'un picior, parcă scurma... Atuncea m'am îngrozit mai tare, c'am rămas singur, şi m'am răpezit cu capu 'nainte cătră deal, şi, căţărîndu-mă pe unde nici capra nu poate răzbate, am scapat, ş'am putut coborî în astălaltă parte. Am stat ascuns şi mi-au prăpădit urma. Dar ştiu c'au să mă descopere iar ş'au să mă puşte şi pe mine. Deaceia cad iarăşi cu rugăminte, să mă primeşti şi să mă aperi...

In ochii lui tulburi, Natanail cunoscu deodată privirea lupului. Ş'avu iarăşi în el o tresărire de milă şi mîhnire.

— De ce n'asculţi, Pintilie, şi nu te supui oamenilor? vorbi el încet.

— Care oameni, părinte Natanail? strigă rătăcit banditul. Eu ştiu atîta că ei m'alungă şi mă puşcă. Cum mă duc acolo, gata! Ce să fac eu acuma? unde să mă duc eu acuma? Trimete-le dumneata un răvaş, părinte Natanail, să mă ierte. De-acu, dac'am rămas fără Onuţă, eu mă las de toate, numai să mă ierte.

— Hai, hai, du-te şi fă cum îţi spun eu... vorbi shimonahul şi-i puse mîna pe umăr. Dacă-i vedea că nu poţi, întoarce-te şi roagă-te în genunchi la maica Domnului — ca să-ţi deie ea putere să te supui. Am să mă rog şi eu ş'am să cetesc, ca să ţi se moaie inima şi să nu rămîi aşa de spăriet şi de crîncen ca o fiară...

— Ceteşte-mi acuma, părinte! mormăi cu sprînceana încruntată Pintilie.

Natanail se ridică şi ieşi iar în lumina poienii, lăsînd pe hoţ subt mîna şi subt cartea schivnicului. Trecu încet prin aşezarea aceia măruntă din preistorie, şi se apropie de muntenii care-şi făceau canonul. Işi isprăviseră şi ei prînzarea din pită neagră şi brînză în scoarţă de brad. Băură apă dintr'un cofăel. Apoi, închinîndu-se şi făcînd cruce, se aplecară, îşi luară iar topoarele şi se adunară la tulpina unui brad vechiu, ţinînd sfat pentru moartea lui.

Era un brad bătrîn din marginea poienii, ciumpăvit până la vîrf. Se căţăraseră mai de demult alţii cu barda pe cuiele lui, sus, şi-i doborîseră cetina. In ajun începuseră să-l curme dela rădăcină. Acuma voiau să-l isprăvească, şi începură a bate în el cu topoarele dinspre partea pădurii. Sunau adîncuri până departe, — şi bradul se înfiora la fiecare bătaie.

Părintele schivnic ieşi grăbit pe prispă, de deasupra omului său îngenunchiat, şi făcu semn cu cartea spre munteni. Ei se opriră.

— Măi oameni buni, strigă shimonahul, băgaţi de samă cît tăiaţi din topor şi cum puneţi pe urmă fierăstrăul, – ca să nu cadă cumva bradul peste o chilie.

— Lasă, părinte schivnice, că ştim noi acest meşteşug! răspunse unul din munteni. Vezi de alină pe ticălosul acela că se prăpădeşte!

Ridicară iarăşi topoarele şi părintele intră în chilioară. Ţinînd din nou sfat, puseră jos topoarele, aduseră ferăstrăul şi pregătiră penele.—Traseră cu oţelul zimţuit care fişîia şi rîdea muşcînd în lemn. Apoi acelaşi glas strigă:

— *Acuma! trageţi mai răpede. Dă cu nădejde în pana cea mare!*

Bradul se clătină încet-încet, apoi se cumpăni mai tare şi căzu cu vuiet înăbuşit pe pămîntul neregulat al poienii. Se zgudui şi se rupse în trei. Muntenii se plecară asupra trunchiului şi-i numărară anii. Era mai vechiu decît ei, decît pustnicul şi decît peştera. Căzuse omorît şi era bun de parcane la bisericuţa maicii Domnului.

Natanail se aşeză în soare, pe un colţ de trunchiu putred. Stăruiau în el mîhnirea şi neliniştea,—deaceia se răsfrîngeau în toate cîte-l înconjurau, oameni şi lucruri. Nădăjduia însă, închizînd ochii, într'o pace şi'ntr'o binecuvîntare. Viitorul poate nu i le mai păstra; înapoi nu se mai putea întoarce; le simţea însă nedesluşit, din pămînt şi din mirezmele pădurii, din moartea şi viaţa care se urmează şi se amestecă necontenit.

Mihail Sadoveanu

FIGURI ENGLEZE:

Gladstone, prietinul omului

— Cu prilejul unei noi biografii [1] —

I

Anglia e țara sfătoasă a biografiilor și memoriilor. E țara Omeniei. A ridicării omenescului trecător la rang de icoană în iimpi, de idealitate. De aici o intreagă și desigur cea mai notibă latură a civilizației sale. S'o lăsăm deocamdată și să spunem că în nu mai mult de o lună, au apărut toamna aceasta la Londra, vreo trei jurnale personale, o semiduzină de culegeri de scrisori—dela popi de țară sau doamne din lumea mare—și biografiile lui Napoleon, Bismarck, Eduard VII, Disraeli, Gladstone, aceasta din urmă datorită lui Osbert Burdett, criticul acut al lui Blake, dar mai ales al așa numitei epoci estetice a lui Walter Pater, Beardsley și Wilde, transpus de data aceasta pe teren numai politic, pentru a ne da ceiace numește dînsul „portretul parțial al unui caracter".

William Ewart Gladstone nu este chiar părintele, dar nu vom exagera dacă îl botezăm marele oficiant al liberalismului englez politic. Și lucrul nu e lipsit de o engleză semnificație. Intr'adevăr, autorul celor mai liberale reforme ale iscusitului veac al 19-lea—acest veac al speranței, cum îl numesc ideologii, sau, cum îi spune Spengler, veacul idealurilor intelectuale, spre deosebire de veacul al 18-lea, numai al ideilor—trecuse de cincizeci de ani cînd număra tot ca fruntaș conservator; și numai după cițiva ani, fără incriminări, fără mirare, își luă natural locul, prin renunțarea lordului Russell, la șefia partidului liberal.

1 *Osbert Burdett*, D. E. Gladstone (London, Constable, 10 s. 6 d.).

Am înțelege un proces contrariu. Ori e un simplu *volte-face?* Cine cunoaște însă cît decît din viața duiosului bărbat de stat, știe că și până atunci dînsul fusese inițiatorul multor reforme liberale, după cum, după aceia, ca liberal *en titre* nu s'a opus mai puțin la nesăbuințe, cum va fi spus Gladstone, momentan, unor excese ca, de pildă, problema, în prima ei fază, a autonomiei irlandeze.

De fapt, în persoana niciunui om politic nu apare mai bine elementul dicotomic al Englezului, legat de înțelesul ce-l acordă el cuvîntului „liberal" și „conservator".

Napoleon obișnuia să spună Francezilor lui: Noi facem revoluții fără reforme, Englezii fac reforme fără revoluții. Cuvîntul poate servi ca motto întregului politicianism englez, politicianism în cadrul căruia conceptul de liberal și conservator—sau cum spun dînșii, mai cursiv: conservativ—se confundă.

Aceasta face ca încă mult înainte de Gladstone, dela apariția primelor lupte de partid în secolul al 18-lea, cele două noțiuni să se încalece. Marele Burke nu știa precis—și nici azi criticii săi nu știu—dacă era liberal sau conservator. Pitt era un mare liberal și un mare imperialist. La fel marii lor partizani.

Pricina deci nu poate sta în oameni ci, cel mult în acea concepție de compromis, care după Morley se așează la baza psihologiei engleze, în cuprinsul căreia principiile sînt un decor, cînd nu o ficțiune, și singură fapta contează.

Dar politicește vorbind pricina mai e și alta, de data aceasta paradoxală: Conservatismul englez, ca formă politică diferențială, aproape că nu există. De ce? Pentru simplul motiv că nu-i nevoe să existe, conservatismul fiind la Englezi nu forma, ci substanța. El îmbibă toate actele Englezului, e un *sine qua non* organic, o constituție etnică, e plastica Albionului. Cu ea faci ce vrei așa cum cu același trup șarpele se poate face ghem la poala copacului sau întinde și face una cu frunzișul lui.

Conservatismul dispare atunci în viața Englezului ca tema muzicală în variantele ei. Aceste variante sînt: liberalismul. Imperecherea inerentă, vitală, a acestora e ceiace a nedumerit veacuri dealungul pe gînditorii politici, dela Montesquieu la Tocqville și dela aceștia la capete moderne atît de disparate ca istoricii Halévy și Cahen sau diletantul conte Keyserling.

Sfidînd analiza și nerăbdînd formularea, ea invită aproape spiritul poetic și cedeză numai imaginei.

Dacă imaginea e puțin justă, se înțelege atunci de ce Englezului nu-i trebue, și de aceia nu-i place termenul de conservator în politică. A-l pronunța e a vorbi unui medic de medicină, unui rege al petrolului de necesitatea în viață a sondelor.

Dealtfel cuvîntul a fost impus în Anglia de politica continentală. Englezul s'a uitat bine și și-a văzut în el bastardul. Era el altceva decît o stîrpitură? Nobleță de clasă? Englezul știa el mai bine ce e nobleța. Și nu-i nimic mai spre vrednicia demo-

cratismului englez nobiliar, ca faptul că un lord, Lord Salisbury, șeful partidului conservator care la 1886 lua puterea din mîinile lui Gladstone, a fost cel dintăiu să denunțe termenul de conservator, ca unul care corespunde numai „unei clase și celor ce depind de clasă".

La aceasta dînsul ar fi putut adăoga, la fel cu Lord Hugh Cecil azi, și atîția ca acesta, că „până la 1790 nu era un partid conservator definit, nici chiar ceva care să semene cu un corp conștient de doctrină conservatoare, cuvîntul însuși nefiind cu adevărat născocit decît patruzeci de ani mai tîrziu".

In sfîrșit, nu îndemna mai dăunăzi un mare organ englez, pe actualul Premier, cu prilejul discursului său dela Cardiff, să se lase definitiv de cuvîntul Conservator și să adopte pe cel de Unionist?

Dacă numele dintăiu e pentru Englez superfluu cînd nu intrus, cel de-al doilea e dimpotrivă oportun și dinamic. El e menajul conservator-liberal din casa veche a Albionului. El a prezidat destinele Angliei, cu mult înainte de 1790, încă de pe vremea Stuarților, cînd Whig și Tory erau două porecle și nu nomenclaturi politice, iar guvernele se constituiau din amîndouă culorile. Revoluția franceză însă a creiat o mare controversă; oamenii politici, ca Burke și ceilalți s'au derutat, au fost aruncați dintr'o tabără în alta și cuvintele liberal și conservator s'au pomenit politicește dușmane. Criza trecută, puntea s'a tras din nou.

Șeful conservator Robert Peel fu un mare liberal— vezi reforma electorală etc.—Gladstone, elevul lui, deasemeni. După moartea celui dintăiu urmează guverne de coaliție—unionismul reapare oficial.—Disraeli însuși, marele și decorativul imperialist fiind, cînd trebue, mai democrat ca Gladstone. Numai rivalitatea personală a acestora desparte cîtva timp tranșeele. Peste mormintele acestora ele se închid. Incă dela 1886 prin secesiunea liberală Lord Hartington,—Joseph Chamberlain, — Trevelyan,— Goschen, unionismul se reface subt Lord Salisbury. Dela moartea lui Gladstone acest unionism va guverna aproape fără întrerupere douăzeci și vreo cinci de ani. Războiul cel mare, subt pavăza lui, va da Europei latine victoria, iar fluidicului celt Lloyd George cea mai fermă și lungă dintre guvernări. Numai frîngerea lui aduce pe socialiști la putere, numai refacerea lui îi trîntește. Căci Stanley Baldwin ca să-și alcătuiască guvernul, fură lui Lloyd George dintre cei mai deaproape amici și colaboratori ai săi, iar ca să se mențină își altoește partidul cu liberali de seamă. Mîne,—și nu-i exclus ca subt sceptrul chiar al lui Lloyd George,— acest unionism va prinde în orbita lui chiar socialismul. Cine n'a rămas surprins de moderația trecutului guvern Mac-Donald? Gînditori politici de cea mai ambițioasă substanță conservatoare vorbesc de pe acum de o viitoare perfectă corespondență între conservatismul și socialismul englez de stat, pe tema cea mare morală, a cooperației, sprijinului mutual și dragostei creștinești de aproapele.

Nu au oare ambele doctrine același bine social ca punct de ajungere în Anglia?

Ceiace spune d. Zeletin pe la pagina 88 a importantului d-sale *Neoliberalism*, despre o întoarcere a capitalismului imperialist, ca o ricoșă, la forma primară, morală, a socialismului pașnic—ecou, dacă nu greșesc, al concepției lui Spengler despre o sfîrșire cam pe la anul 2300 a Occidentului capitalist într'un fel de molcom feudalism,—dacă se va înfăptui, va fi desigur pe cale anglo-saxonă (și americană).

Ce înseamnă acum Unionismul pentru Englez? Inseamnă mai întâiu Uniunea imperială, pentru care el crede că are de sus o misiune de mai bună umanitate; apoi uniunea de clase și partide; armonia ca în epoca pre-industrială între lord și lucrător, între capital și muncă; uniunea pe bresle între diferitele centre și regiuni ale Britaniei—adevăratul socialism;—unirea anglo-americană pentru rezolvirea marilor probleme ale veacurilor, cum și unirea subt suggestia acestui steag a tuturor popoarelor într'o Ligă mai efectivă decît cea dela Geneva fără să dărîme, ci dimpotrivă recunoscînd idealurile de mai înaltă civilizație ale acelora care au știut subt numele de imperiu britanic să modeleze scoarța globului în alte nouăzeci de Anglii la fel cu cea de acasă, reprezentînd o pătrime din întinderea și o cincime din populația planetei.

Iată de ce unionismul e marea temă a anglismului, peste care celelalte politici nu au fost și nu vor fi decît variantele. Acustica engleză recunoaște un pian: conservatorul, și un pianist: liberalul. Mîna acestuia poate fugi vertiginos pe clape cu condiție să nu depășească fildeșul, căci atunci rămîne în aer, nici să nu sfarme coardele căci atunci e dezastru!

Liberalismul englez e acest mod magistral de a cînta oricîte variante pe aceiași temă. Și ca atare e o virtuozitate. De aici prestigiul lui mare printre Englezi, transformat în idolatrie la 1820, de „Liberalul" lui Leigh Hunt, Shelley și Byron.

El e magicianul care animează și umple cu dinamism bateriile unui conservatism altfel inutil, e cetitorul viu, cu toate posibilitățile graiului, al unui alfabet care altfel rămîne literă moartă.

Lui i se datorează acel constituționalism englez latent, ireductibil, invisibil, care dela 1215 stă și merge continuu, acel constituționalism mercurial, rebel totuși eprubetei oricăror chimiști ai teoriei, rebel fiindcă vizionarismul la Englez e vizualitate, iar toată fumuria metafizică democrată o simplă chestie de retină.

Cine uită acest fapt păcătuește împotriva alfabetului englez!

Gladstone, părintele liberalismului englez, n'a fost nimic, decît *un mare vizual*. Un mare cetitor al faptului politic. Cu glasul lui frumos ca „violoncelul" lui Briand și care cuvînta în Camera Comunelor și pe platforme, până la adînci bătrînețe, in-

tre trei şi cinci ore în şir, el a umplut de viaţă nouă alfabetul englez, făcînd ca mare profet al ochiului, cu cinci litere ale lui, o stea...

Se cade să i-o urmărim puţin şi să tălmăcim ceva din marea lui cetanie.

II

E greu şi puţin... indecent să vorbeşti de Gladstone într'un simplu articol.

Un om care a acoperit cu viaţa lui un secol (1809—1898), care a fost deputat timp de 60 de ani în şir, ministru cam dela 30 şi de patru ori prim-ministru, care a dat Angliei 13 bugete faimoase şi mai mult decît atîtea mari reforme. Dar dacă activitatea cea mai uriaşă avută vreodată de un om politic e greu de îmbrăţişat, mai descurajatoare e substanţa inefabilă, acel je-ne-sais-quoi al personalităţii sale, care a nedumerit pe toţi biografii, dela ultimul, Osbert Burdett, la cel mai mare, Lord Morley, şi dela aceştia la Lytton Strachey, autorul de vază al „Victorienilor Eminenţi".

Cel mai mare bărbat politic englez al secolului al 19-lea nu era de o inteligenţă alta decît comună, cultura lui nu alta decît cea a unui fiu de negustor scoţian, clasificat printre cei dintăiu la Oxford, dar de care Huxley, prietinul său, avea să spună în 1869: „Gladstone un metafizician? Dar nici nu ştie ce e aia"! Singurul talent personal, oratoria-i,—ajutată de un organ inepuizabil, de nasul şi ochii acvilini peste care lumina zîmbetului bun cădea ca o dojană—nu avea nimic din faldul purpureu al retoricei lui Burke sau incisivitatea poznaşă, mijind un colţ de tichie—a lui Lloyd George. Fluvială, răvăşitoare, confuză, uluitoare—un adevărat element cyclopic şi delphinian—ea a făcut dintrînsul primul şi cel mai mare om de massă englez, dar n'a lăsat *un rînd* care să-i supravieţuiască.

Gloria oamenilor mari de a lăsa fraze după dînşii, a fost refuzată celui mai mare frazeofag al vremii sale. Un singur cuvînt: „bag and baggage"—cum am zice noi: „cu catrafuse cu tot"—scris şi nu rostit, la 1876 în Chestia Orientală, împotriva Turcilor, a rămas de pe urma-i, şi până şi aceluia ingraţii biografi i-au găsit fiinţa în Shakespeare!

E că, lipsit de umor, idei şi viaţă interioară, cel mai simplu dintre oamenii mari, cel mai naiv din machiavelii puterii, a rămas toată viaţa lui, „cel mai drăgălaş băiat mic din cîţi s'au dus vreodată la Eton", cum e descris Gladstone ca elev în renumita şcoală a micilor aristocraţi şi bogătaşi englezi.

Şi e aceasta poarta de intrare în dedalul făpturii sale. Gladstone era un mare „fraged", un mare receptiv. Şi Dumnezeul lui a vrut ca uriaşa lui receptivitate să i-o îndrepte decenii în şir asupra naţiei sale, ca o pîlnie, ca o acustică măreaţă între pă-

mînt şi cer. Gladstone s'a simţit toată viaţa sa un ales şi activitatea lui e aceia a unui patriarh care urcă şi coboară un Sinai al datoriei, cu table pentru tribul său.

Acum, cine spune că un patriarh trebue să fie băiat cult, inteligent şi doctor în Drept?... Dimpotrivă, una cu poporul său şi mai mult decît acesta la un loc, el trebue să creadă. Rebel jobenului teoriei, Gladstone nu era un candidat perimat al adevărului, ci un automagician, un virtuoz al idealului celui mare, un pontifex maximus al crezului politic. Şi un filistin!, dacă sînteţi de părerea lui Hebbel că filistin e cel ce are totdeauna dreptate de fapt şi niciodată în principiu.

Nu e o întîmplare că omul era de o profundă religiositate, de acea religiositate evanghelică moştenită de la mama sa şi dela tatăl său care a ridicat cinci biserici, religiozitate care nu întreabă, nu cercetează, ci merge pe cărările vieţii cu Dumnezeu în subsuoară.

Cel ce copil se ruga la cer să nu-şi piardă un dinte, la 20 de ani scria în Jurnalul său: „Trimite-mi, Doamne, lumină de sus!" Şi curînd cerea tatălui său voe să se facă preot. Fără să se opună, bogatul scoţian, cu zahăr, cafea şi sclavi în Indiile de Vest, îi acordă deocamdată un răgaz de călătorie pe continent. La Milan îl ajunge oferta unui scaun de deputat din partea Ducelui de Newcastle, care auzise de un discurs al său la Universitate. Era, venit din senin, un apel. Receptivul tînăr l-a luat drept chemare. Ales în fruntea listei, la 24 de ani, şase decenii, cu o mică întrerupere de plenipotenţiar, deputatul a continuat să răspundă la toate chemările. E drept, ele veneau tot mai de jos, din sînul poporului. Din sînul popoarelor chiar. Valea dela poala muntelui Sinai se lărgea. Şi profetul mergea înainte, după lumina care-i străfulgera în cale. O viaţă întreagă Gladstone nu şi-a uitat Dumnezeul. Dela 21 de ani numea politica „un puternic exerciţiu religios" şi îşi prescria o abţinere dela rătăcirile lumeşti printre care aşeza cursele de cai şi teatrul! De atunci, ministru sau opozant, în turneu electoral sau la frumosul său conac din Hawarden, n'a fost Duminică să nu se ducă, prin ploae sau ninsoare, de două ori pe zi la biserică—la biserica din sat care, spune biograful, nu-şi mai putea primi congregaţia de multa lume care venea din toate părţile să vadă pe Gladstone în strană. Bătrîn, în jurnalul său se roagă lui Dumnezeu să pună între mormînt şi Parlament cîţiva ani de reculegere şi se retrage de bună voe din politică. Dar într'o bună zi pe cînd tăia ca de obiceiu lemne în curte,—singurul sport pe care împreună cu umbletul l-a practicat toată viaţa,—se pomeneşte cu un curier al reginei Victoria. Gladstone ceteşte telegrama şi murmură: „Foarte semnificativ, foarte semnificativ!" Apoi continuă să taie lemne. La întrebarea unui amic care se găsea de faţă, sexagenarul se sprijină'n topor şi răspunde: „Misiunea mea e să împac Irlanda!" Momentul e caracteristic. O viaţă întreagă Gladstone a fost un receptacol de misiuni.—Cel hotărît să nu mai facă politică, putea să reziste nouei chemări?

Douăzeci şi patru de ani în plus Gladstone, dimpotrivă, va lupta ca şi până acum, va cădea, se va ridica, va triumfa. Regina pe deoparte geloasă, pe de alta îngrijorată de popularitatea aceluia care în turneele electorale tîra după dînsul procesiuni de până la şaizeci de mii de oameni şi se adresa dela tribună unui public de şase până la douăzeci şi patru de mii de capete, iar acasă vedea lume venind în pelerinaj să ia aşchii sărite din toporul său—de patru ori i-a oferit blazonul, ceiace însemna retragerea sa din Camera Comunelor în Camera Lorzilor şi deci neutralizarea sa politică. Dar odihnă în Casa Istorică, fără popor, fără acustică, lui Gladstone nu-i trebuia.

Numai şubrezit de boală, pierzîndu-şi vederea, se retrage în vîrstă de 84 de ani. Răgazul îndelung cerut, de patru ani până la moarte, Dumnezeu i-l acordă însfîrşit. Gladstone—în patul lui de suferinţă—găseşte în el „un minunat prilej de rugăciune scurtă şi fierbinte". Dar într'o bună zi, din ziare, aude de noi masacre turceşti în Armenia. Patriarhul se ridică în cîrje, îşi încruntă sprincenele cu greu îndulcite de bunătatea buzelor, şi tună şi fulgeră la ceiace era cea din urmă întrunire publică a vieţii sale. In Maiu următor, avea să moară cu Biblia şi Homer la căpătâiu.

Am uitat să spun că, într'adevăr, dintre păcatele lumeşti, Gladstone, care toată viaţa n'a iubit decît o singură femee pe soţia sa—despre care spune în testament că vrea să fie înmormîntat numai acolo unde poate zăcea şi dînsa—a practicat unul! Pe Homer! Pe Homer l-au supt dinţii studentului—cu toate că nu reuşise la concursul de poezie dela Universitate—şi morfolit gingiile moşneagului.

O viaţă întreagă cel ce, bătrîn, îşi număra în bibliotecă nu mai puţin de şapte sute volume de poezie,—cu mici alunecări spre vreun roman de Walter Scott, sau o poemă a prietinului său intim Tennyson, pe care l-a făcut lord—l-a cetit şi răscetit pe Homer, tradus şi studiat, scriind chiar asupră-i un manual pentru tinerime; din el Gladstone cetea în zori de zi sau la miezul nopţii, între o convorbire cu alegătorii şi o lecţie de matematici dată fiului său, după o susţinere de trei ore a bugetului, un triumf sau un vot de neîncredere în Cameră,—pentru ca la 84 de ani să spună iar „parecă aude un ecou îndepărtat al unei revelaţii din Homer".

Un atare om e de bună seamă un ales. Şi veacul lui, neamul lui, Europa lui, l-au ales pe rînd ca ecou al tuturor idealurilor şi revendicărilor lor. Aceasta cu acea natureleţă a timpului care nu şovăe să cadă chiar în contradicţie cu sine, care adică după nevoi îşi creiază năzuinţa şi cu ea pe cei care să o servească. S'a întîmplat atunci că dealungul veacului al 19, mai mulţi „cei" de aceştia au fost unul singur: Gladstone. De aici, e momentul să o spunem, şi acea fluiditate a personalităţii lui Gladstone care istoveşte putinţele biografice ale unui stilist ca Lytton Strachey, în cartea citată:

„Care era atunci adevărul (asupra lui Gladstone)? In universul fizic nu sînt himere. Dar omul e mai variabil ca natura; era cumva, D. Gladstone, o himeră a spiritului? Zăcea propria sa esenţă în confuzia incompatibilităţilor? Esenţa lui proprie? Dar ea eludează mîna căreia i se pare că a prins-o. Şi rămîi perplex, cum perplecşi rămîneau adversarii săi politici acum cincizeci de ani".

De o constituţie conservatoare mai mult decît engleză, fiindcă scoţiană, Gladstone, fiul posesorului de sclavi, a pornit la drum apărînd interese de castă, contrasemnînd la ordinea de lucruri din juru-i. Dumnezeul altora nu i se arătase încă. I se arătă însă îndată, lui şi şefului său Robert Peel, conservatorul subt forma faimoasei şcoale liberale dela Manchester, moştenitoarea lui Adam Smith şi Ricardo. Minţile ardeau cu focul sacru al vremilor ce stau să vină. Un Cobden, apostolul liberschimbismului, un Bentham, gînditorul „fericirii cît mai multora", marele Canning, Cobbett Hobhouse, puneau o faţă de ideal peste realitatea hidă a primei Anglii industriale. Transfigurarea ei, subt tripla lozincă a comerţului liber, economiei, păcii şi libertăţii universale, e lăsată în paza aceluia despre care Macaulay, spunea că e „nădejdea cea nouă a conservatorilor severi şi neînduplecaţi", iar Cobden—după o convorbire avută cu dînsul—că e singurul dintre oamenii politici englezi cîştigat la ideia liberală". Dela 1843 de cînd Gladstone, subt Peel, deţine primul portofoliu ministerial efectiv—al Comerţului—un şir de revoluţii lente care prind uneori în orbita lor până şi pe conservatorul rigid Disraeli, leagă definitiv pe şeful liberal de anul 1846 (al reformei agricole) 1853 (al reducerii taxelor, şi al taxei pe venit) 1866-67 (al reformei electorale) 1861 (reducerea taxei pe hîrtie) 1871 (votul secret), 1884 (votul universal minus al femeilor, şi reforma administrativă) 1887 (legea contra îngerinţelor electorale) şi cu aceasta de o Anglie cu totul nouă, o Anglie care între 1832 şi 1894 ajunge să nu mai aibă comun cu cea de mai înainte decît coroana şi imperiul.

E marele merit al lui Gladstone că leal acestor două principii, dînsul a fost cel dintâiu om politic englez care să priceapă totuşi că ele nu sînt suficiente; că dimpotrivă, în cadrul lor, salvarea ţării sale, pe pragul celor mai grozave crize, şi pîndită din urmă de exemplul francez, stă într'o reformă radicală a vieţii engleze pe baza altor două elemente vitale: liberul schimb care e una cu întremarea economică, ieftenirea traiului şi stimularea pieţelor industriale; şi emanciparea votului, pentru ca prin creiarea unei reprezentanţe naţionale cît mai largi şi mai adecvate, să se dea Angliei acea linişte şi siguranţă pe care numai perfecta legalitate le poate garanta.

Dacă Gladstone, conservatorul, debuta votînd pentru menţinerea sclaviei şi flagelaţiei, al doilea englez dintr'însul îi spunea curînd că barca imperiului său e pentru alte valuri. Cum recu-

noaşte Osbert Burdett, Gladstone avea simţul suprem, al şaselea simţ, al fluxului care se apropie. De aceia a fost şi cel mai bun luntraş—în stare să se depărteze, prin contrazicere, de mai tot ce a susţinut în tinereţă, dar apropiindu-se prin aceasta tot mai mult de ţărmii aceia largi de viaţă şi sărutîndu-se cu cerul, de care poate beneficia numai un popor.

Gladstone e un om care s'a certat toată viaţa, cu el însuşi, cu regina, cu ai săi, pentru a-şi împăca neamul cu istoria.

Aceasta se vede mai isteţ în politica sa externă. Oricît de magistral a fost în politica internă Gladstone, istoricii politici sînt de acord că în politica sa europeană, s'a întrecut pe sine. Il găsim aici parcă mai la largul lui, în calitatea de leader al umanităţii, legînd destinele Angliei conservative şi libertare de acelea ale Europei veşnic suferinde, şi dincolo de hotarele acesteia, dar cu pilde smulse din împilările ei, printr'o nouă, absolut nouă fraternizare cu lumea,—pe deasupra zelului cuceritor al lui Disraeli şi cu desăvîrşire opus mentalităţii aurifere a unui Cecil Rhodes, „Napoleonul african"—inspirînd acel imperialism englez creştin şi umanitar care mai mult decît cu un imens consorţiu, seamănă cu biserica lui Paul.

Se poate spune că acest imperialism civilizator, cu care se mîndreşte Anglia de azi, spre deosebire de imperialismul cuceritor care începînd din vremile Elisabetei încă prin lordul Palmerston la lordul Beaconsfield, îşi are în Gladstone pionierul.

Gladstone nu era decît de 31 de ani cînd denunţa energic conduita Angliei în aşa numitul „războiu al opiului", regretabilul conflict cu China.

Era primul dintre acele „puternice exerciţii religioase" subt forma cărora înţelegea el politica. La cîţiva ani mai tîrziu, după ce dimisiona din cabinetul lui Peel, spre mirarea tuturor, pentru un mic scrupul de conştiinţă, lua—cu prilejul procesului lui Poerio—apărarea naţionaliştilor italieni împotriva Austriei, deţinătoarea regatului celor două Sicilii, denunţînd închisorile neomeneşti ca şi întreg regimul regelui Ferdinand. Tot aşa la 1854, în războiul Crimeei pentru a servi—în propriile-i cuvinte—„legea morală a Europei", lua atitudinea împotriva Rusiei care invadase pe acei nenorociţi locuitori ai Principatelor ca să forţeze mîna Turciei; precum la 1859 făcu dreptate Ionienilor, care subt protectorat englez, cereau arzător alipirea la Grecia şi încrezători în spiritul de dreptate al lui Gladstone trimes în plenipotenţă, au primit ca pe un Mesia şi făcut să danseze pe adoratorul lui Homer la un bal în Itaca! Revolta sa împotriva atrocităţilor turceşti dela 1878, îl făcu să scrie broşuri învăpăiate şi apărarea dîrză a popoarelor mici ca Bosnia, Herţegovina şi Bulgaria duse la Tratatul dela San-Stefano, la independenţa Muntenegrului, Serbiei şi Romîniei, cum şi autonomia Bulgariei. Aranjamentul Majubei fu o dreptate făcută—deşi cam tîrziu—Transvaalului. Un alt efort şi tot tîrziu, dar definitiv, Grecia şi Muntenegrul fură restaurate în graniţele lor, după 1880.

Rămînea poporul irlandez. Tribunul acestora, ireductibilul Parnell îl numise demult, cu această ironie „campionul tuturor naţiunilor afară de Irlanda"! Gladstone simţea că marele naţionalist, pe care îl trimisese odată chiar la închisoare, avea toată dreptatea. Călcăiul ahileic al Angliei trebuia tămăduit sau extirpat... Cu preţul celor mai crîncene căderi şi amarei separări de mai toţi amicii săi politici, ba şi de prietinul Tennyson, Gladstonne ia în braţe „Home Rule"—proectul de autonomie irlandeză—şi după ce cu greu izbuteşte să-l treacă prin Camera Comunelor, se prăbuşeşte cu el o ultimă oară de pragul Camerei Lorzilor şi în disgraţia reginei— pentru ca două zeci de ani mai tîrziu, Lorzii să cedeze şi dînşii într'un fel, consfinţind astfel cea din urmă „cruciată", cum s'a spus, a marelui singuratic.

Anglia stă azi pe terenul zidit de Gladstone. Ba am spune, chiar politica mondială, fiindcă, anticipînd mai toate problemele politice din care se hotărăşte veacul nostru, tot Gladstone e întâiul om politic care la 1870, primind arbitraţia în conflictul comercial—naval cu America—ceiace duse ambele puteri la Geneva—a creiat principiul din care a izvorît Liga Naţiunilor.

Toate acestea nu cu teorii, ci cu instinctul cu care credea în Anglia şi Dumnezeul său şi cu care ceda oridecîteori primea semnul de sus. Pentru aceste împliniri pare că Dumnezeu dinadins l-a ţinut un veac întreg pe pămînt, fără un moment de răgaz, în veşnică fierbere şi activitate. E într'adevăr uriaşă vitalitatea acelui care la 70 de ani încă ţinea camera în suspensie cu un discurs de 3—4 ceasuri şi făcea 20 până la 25 mile pe zi, iar bolnav la 86 de ani îşi strîngea o corespondenţă de 60.000 de scrisori—aruncînd restul în foc—şi revenind la vechiul său sport, spunea că „tot a mai făcut şi azi, puţin cîte puţin, două mile pe jos"—ceiace constitue genialitatea lui Gladstone. Ea explică zona largă a unei vieţi mereu în goană după orizonturi, aptitudinea tentaculară a marelui mistuitor de fapte, forţa balistică, forţa proectilă a vulturului care inspecta în toate direcţiile văzduhurile, ca să se întoarcă veşnic la cuibul de pe pisc.

Comparaţia aceasta însă nu-i exactă. Centrul acestei activităţi nu era spiritul de pradă, ci iubirea, iubirea aceluia care cu banii tînărului intemeiase un seminar în Scoţia, iar ca ministru, în taină, cu soţia sa, participa la o întreagă organizaţie de acte filantropice, din care nu lipseau case pentru salvarea „femeilor căzute"—cum le numea eufemismul puritan gladstonian, cu un termen care s'a adoptat şi pe continent—şi ocrotirea „copiilor din mame nemăritate".

Gladstone iubea cel puţin tot atît cît Bismarck ştia să urască. In deosebire de acesta, el nu „aţipea pe sofa cu gîndul la un rău care i s'a făcut treizeci de ani mai înainte, şi-şi medita revanşa"—cum mărturiseşte singur cancelarul de fier, ci se trezea ca să facă vreun bine sau să acorde o iertare. Aşa se face că omul cel mai fără principii şi-a îngăduit totuşi unul ca un prin-

cipiu care cum observă L. T. Hobhouse—în opusculul despre Liberalism—îl pune la antipodul lui Bismarck și Machiavelli: acela că „rațiunile de stat nu justifică nimic dacă justificarea n'a fost mai dinainte în conștiința omenească".

E iubirea aceasta, scoasă din afundul conștiinței omenești și clădită pe cel mai curat religiosism, ceiace deschide porțile marei lui receptivități și face din acest amic al popoarelor și prietin al omului, un om care a vorbit șaptezeci de ani la plural, un fel de ființă abstractă.

De aici toată confuzia de oracol și caracteristica lipsă de personalitate a celui mai personal dintre semeni. E că, de o vitalitate creatoare proectată pe fondul de pasivitate al crezurilor, Gladstone era un prototip, adică nu un om, ci o umanitate.

III

Gladstoniana

— Spicuiri din viața și opera lui Gladstone —

Cel dintâiu discurs ținut de Gladstone a fost cu prilejul primei alegeri a marelui liberal Canning. Prietin bun cu Gladstone senior, noul ales fu invitat după alegere la masă, în casa acestuia. După masă Willy fu adus în sufragerie, așezat pe scaun și pus să spună: „Ladies and gentlemen"! (Doamnelor și Domnilor).

Oratorul avea pe atunci trei ani.

*

In 1828, întors dela biserică, după o plimbare cu un prietin al său, Gladstone scrie în jurnalul său: „O, vino lumină de sus! Eu n'am putere, n'am niciuna, să-mi întrevăd calea cea dreaptă!".

*

La o discuție la Universitate, în favoarea emancipării sclavilor din Indiile de Vest, Gladstone, student, impuse următorul amendament:

„Educația de ordin religios e întâiul obiect al legislației".

Dînsul cerea pentru sclavi, mai întâiu eliberarea morală, printr'o educație religioasă.

*

Tot ca student a alcătuit, cu un prietin al său, un plan de salvare a prostituatelor, pe care le numea eufemistic: „femeile căzute".

*

La examenul final, Gladstone, fu chestionat și la Teologie. Răspunzînd bine profesorul îl întrerupse: „Bun, bun, să lăsăm acum chestia asta".

— „Ba, vă rog, să n'o lăsăm deloc!"—răspunse Gladstone aprins.

Și nu se opri până nu sfîrși!

*

In ultimul an de Universitate Gladstone nu știa încă ce cale să apuce. El mărturisi: „Dumnezeu să mă îndrepte! Sînt completamente orb!" Și scrise pe această temă o lungă scrisoare tatălui său, cerîndu-i voe să se facă preot

*

Ales deputat la vîrsta de 24 ani, Gladstone a rămas impresionat de sumele cheltuite cu alegerea sa. El numi atunci alegerile: „o beție organizată".

Tîrziu, în 1883, avea să-și aducă aminte și, ca ministru, să treacă o lege drastică împotriva ingerințelor electorale.

*

De ziua sa, la 19 Decembre 1853, tînărul deputat scria în jurnalul său: „De ce n'am fost croit cu o minte îndepărtată cît mai mult de pămînt și mai apropiată de Ceruri? (Așa cum sînt) nu mă voiu putea sustrage practicei comune, afară de cazul cînd ea implică o reală încurajare la păcat, subt care capitol, hotărît că așez cursele de cai și teatrele".

*

In Septembre 1835 Gladstone își pierdu mama. In timpul boalei dînsul îi cetea zilnic Biblia. Tatălui său continua să-i cetească *Faery Queen*, capodopera lui Spenser, și din Shakespeare, în vreme ce Duminica se cufunda în teologienii anglicani și Sfîntul Augustin. Scria deasemeni amintiri de societate și eseuri asupra Ipocriziei și Credinței, pe care încerca să le explice servitorilor, seara. „Serile de Duminică mai toate erau hărăzite pentru conferințe și expuneri în folosul servitorilor săi".

*

„Wordsworth a venit alaltăeri la dejunul de dimineață înainte de oră. L-am rugat să mă scuze că mă găseam tocmai cu servitorul meu, la rugăciune: dar el își exprimă din inimă dorința să fie de față, lucru care tare mi-a plăcut. Wordsworth a îndurat multe; dacă parte pentru el, mai mult a îndurat pentru ceilalți, și, sper, mai mult decît pentru toți, a îndurat pentru Dumnezeu.

A căzut de acord cu mine că baza oricărei politici trebue să fie caracterul personal al omului", (Gladstone, în Jurnalul său).

*

La moartea soției lui Canning, marele liberal, după întoarcerea dela biserică, Gladstone pune în jurnalul său: „De-am putea trăi ca la căpătâiul unui mormînt, privind înăuntru".

*

In cartea sa de tinerețe, „Statul în raporturile lui cu biserica", Gladstone preconizează ideia unei teocrații politice în Anglia.

*

Gladstone a cerut mîna Catherinei Glynne, viitoarea sa soție, în Colosseum „cel mai mare amfiteatru din lume". Cu acest prilej a scris versuri nupțiale!

*

In Mart 14, 1841, a fost dimineața la biserica St. Iacob, apoi seara la S-ta Margareta. Apoi scrise despre predica: *Epfes. V, 1*, și ceti tare servitorilor. Duminica următoare alese: *Thessal. V, 17* și ceti tare servitorilor.

*

Din jurnalul Doamnei Gladstone: „angajat azi o bucătăreasă după o lungă conversație în materie religioasă, între ea și Wilhelm (Gladstone).

*

Gladstone, cam pela 1850, se opuse căsătoriei bărbatului cu sora soției decedate, pe motiv că acest act „e contrar legii lui Dumnezeu, de mai bine de 3000 de ani".

*

Gladstone fu cel dintăiu să ceară, la 1847, abolirea incapacităților politice ale Evreilor.

*

Cu prilejul războiului Crimeei, 1854, Gladstone ia partea Turciei împotriva Rusiei care invadase Principatele Romîne, spunînd că apără „legea morală a Europei",—„Țarul invadînd regiuni care nu sînt ale lui, luîndu-le zălog împotriva Turcilor și infligînd nedreptăți contra Turcilor și—lucru de care mă resimt mult mai mult—cruzimi asupra nenorociților de locuitori ai Principatelor".

*

In 1856, după demisia sa „își consolă energia cu o vacanță în Wales și își petrecu mult timpul cu Homer și literatura homerică", în care adaogă dînsul „sînt înfundat de mare plăcere, păn' la urechi".

*

In Septembre 1859 Cobden, după o vizită făcută lui Gladstone, la Hawarden, spune: „Gladstone e într'adevăr aproape singurul, căruia de cinci ani de zile, nu-i e frică să-și lase capul condus puțin, din cînd în cînd de inimă".

*

Gladstone a dat numele unui guler, unei gente, unei trăsuri cu patru roate, și vinului de masă, eftinit de dînsul prin reducerea taxelor. Tot dînsul a ridicat „taxa pe cunoștință", eftenind hîrtia de tipar.

*

Gladstone vorbea ceasuri în șir, dînd la răstimpuri pe gît un pahar de ou cu vin. „Cînd aveam de făcut, spune dînsul în 1878, afirmații mai lungi, recurgeam la un pahar de rachiu bătut cu ou. Cred că e excelent, dar am mai multă încredere în ou decît în alcool".

*

Din discursul la buget, 1866: „Propunem reducerea taxei pe piper. Soarta piperului e într'adevăr de plîns, pentru orice om de inimă. Cazul lui e dureros: toate condimentele și mirodeniile care aparțin claselor bogate sînt demult scutite de orice taxe. Piperul, nu. Și de ce? Fiindcă e un condiment comun tuturor claselor sociale și întrebuințat mai ales în Irlanda!".

*

„In ora înfrîngerii am totdeauna presentimentul victoriei".

*

Gladstone în 1867, în ajunul disolvării Parlamentului: Azi e o zi de excitare, aproape exaltare. Am făcut un pas—ba un pas mare — pe calea dreptății și păcii, pe calea onoarei și numelui bun al nației mele".

*

„Se poate face mult cu o pană de scris".

*

In 1859 Gladstone găsi o nouă recreație în melodiile negre, pe care Lord Malmesbury îl auzi cîntîndu-le „cu cea mai mare iscusință și desfătare".

*

Gladstone avea pasiunea evanghelică pentru funeralii.

*

In toamna lui 1874 termină „Politica Vaticanului" broșură care se vinde în 150.000 de exemplare.

*

„De atunci (1876) și până la consumarea ei finală în 1879-80, eu am făcut din Chestia Orientală, ocupația de căpetenie a vieții mele" (Gladstone în Jurnalul său).

*

In toamna tratatului dela San-Stefano, Gladstone scrie articole din seria „Spicuiri din anii trecuți" și lucrează la Manualul Homeric. Aranjîndu-și biblioteca, în ea găsește 700 volume de poezie. Citește „Maud" (poemul lui Tennyson) încă odată și se plînge că-i lipsește simțul superior poetic.

*

„Cuvîntul meu a fost pentru milioane care nu pot vorbi. Dacă aceasta o cred cu adevărat, trebue atunci să socot participarea mea morală la o astfel de operă ca o mare și înaltă alegere a lui Dumnezeu". (Gladstone împlinind 70 de ani).

*

„Am cetit *Guy Mannering* și pe cel mai divin poet, George Herbert". (Gladstone, după marile alegeri din primăvara lui 1880, în ajunul chemării sale la putere).

*

„Adevărul e expresia gîndului dumnezeesc" (în cuvîntarea din 1883).

*

Gladstone în cuvîntarea democrată dela 1884: „E în puterea fiecăruia să crească pasări și îndrăznesc să spun, din ouă!".

*

Ultimele cuvinte ale Doamnei Gladstone: „Nu trebue să întîrzii dela biserică".

*

In 1890, Gladstone, de 81 de ani ține o conferință despre Homer, la Oxford.

*

„Dumezeu vă aibă pe toți în pază!" (Plecarea lui Gladstone dela ultimul său consiliu de miniștri, la 1 Mart 1894).

*

Gladstone în testamentul său: „Vreau să fiu îngropat acolo unde poate fi și soția mea".

Dragoș Protopopescu

Colecție

Prietinia e o funcție auditivă. Cînd larma minții crește peste măsură, rogi pe amici să-și deschidă urechile. Intre semenii ipseiști, care se ocupă numai de persoana lor, căutînd să intereseze la această operație întreg universul, discreția mea trece drept ipocrizie, iar poreclele pe care le primesc sînt din domeniul ocupațiilor ecleziastice. Poate de aceia, în clipele grele slujesc drept duhovnic. Patima spovedaniei a rămas tot așa de mare ca pe vremea creștinilor din catacombe. Duhovnici buni însă se găsesc rar. Perfect, nu e decît unul; acela care aude orice, ex officio: Dumnezeu. Mă abat necontenit și cu prisos dela menirea de ascultător. Cred însă că voiu păstra darul toată viața, nu prin virtuți divine, ci silit de nevoia brutală a fraților care vor numaidecît să se destăinuiască. Slujba mea e grea, neplăcută, obositoare, și nu se cuvine s'o mai îndeplinesc gratuit. Drept plată voiu lua sufletul oferit. Voiu folosi confesiunile ca material de construcție. Voiu scrie un roman.

Vinul nu se face dintr'o singură boabă de poamă. Romanul nu se alcătuește cu un singur suflet, trebue să cultiv o vie întreagă. Voiu începe să lucrez. Pe foi albe vreau să string întîmplări, chipuri, documente. De aici își va lua tărie romanul de mai tîrziu.

Vlad și Izabela

De-o săptămînă, pe canapeaua din biurou doarme Vlad Antonescu. A venit într'o seară, fără să-l chem. Cunoștința noastră era sumară și nelămurită. Ne întîlneam cîteodată la petreceri sau la mese mari și în clipa cînd ne stringeam mîna, fețele ni se prefăceau în măști de comedie, cu gura întinsă până aproape de urechi: voiam să ne zîmbim cu simpatie. Vlad e muzicant, eu nu. Deosebire esențială și tot așa de iremediabilă

ca deosebirea dintre pasăre şi patruped. Insemn acestea pentru a lămuri cît eram de nedumerit în momentul cînd l-am văzut trecîndu-mi pragul. A venit cu mîna întinsă cordial. S'a aşezat pe un scaun, a aprins o ţigară, şi ca s'o fumeze mai bine, s'a ridicat dela loc şi s'a cufundat cu nepăsare în fotoliul de piele, mîndria biuroului meu. Mi-a povestit anecdote învechite şi a rîs singur, mulţumit. Se făcuse tîrziu. Ca să-mi dovedească aceasta, Vlad căscă de cîteva ori cu vehemenţă, apoi se duse să se întindă pe canapea.

— Sînt foarte obosit, vorbi el cu ochii închişi.

— Rămîi în astăseară la mine, am răspuns numaidecît.

Un om aproape necunoscut se întindea pe canapeaua ospitalieră, cucerit în cîteva ore de atmosfera casei. Vlad îmi devenea deodată drag, ca o laudă bine meritată. Intre genele lui zăream o strălucire subţire îndreptată asupra-mi, parcă m'ar fi pîndit. Dar n'am avut timp să înţeleg nimic. Vlad sărise în picioare şi mulţumea în felul său, oferindu-şi port-ţigaretul deschis. Pănă atunci fumase din tutunul meu.

A doua zi şi-a adus maşina de ras, un pieptene, vioara. S'a instalat fără să-mi dea vre-o explicaţie şi stă la mine de opt nopţi. Acum l-am rugat să treacă în odaia de dormit; eu îi voiu lua locul în biurou, unde pot lucra şi noaptea. După o săptămînă de convieţuire, Vlad s'a construit temeinic în mintea mea. Dacă aşi vrea, aşi putea să-i fac statuia cu vorbe. Nu-mi place însă capul lui mare, cu păr creţ. Despre faţă nu pot spune nimic: o împărţire regulată de linii fără expresie personală. Trece drept om frumos pentrucă are pielea albă şi cîntă la vioară în poze languroase. Lucru ciudat, pănă acum nu mi-a destăinuit nimic. Se ascunde, nu iese decît după ce înoptează şi vine la ziuă. Ce caută la mine? Are locuinţă bună şi legături cu foarte multă lume. Imi pare ciudat, mai ales că îl ştiu aproape logodit cu Izabela Zarif. Iubirea lor e cunoscută de întreg oraşul. A devenit un fel de pasiune oficială. Am impresia că cei doi eroi sînt obligaţi să-şi joace patima ca un rol de teatru. Poate Vlad, fugind de comedia aceasta, caută să se regăsească în linişte. Nu presimt însă nici o tulburare intrînsul. E exasperant de normal. Dimineaţa doarme; după amiază face game şi exerciţii metodice la vioară. Işi îngrijeşte talentul mic şi banal ca păpădia, parcă ar fi un palmier cu simţire de mimoză. Succesul e singurul gînd preţuit, şi îl interesează numai ce-i foloseşte ca sprijin sau ca podoabă. Nimic nu arată că pe faţa lui de-atîtea ori s'au oprit privirile Izabelei. Iubirea ei s'a risipit ca pulberea unei stele. Ochii lucitori, de om încrezut ai lui Vlad n'au prins un singur fir între gene.

Este oare chiar aşa? Aici notez numai realităţi; ipotezele şi invenţiile n'au rost. Norocul mi-a trimes la timp potrivit pe Vlad Antonescu în casa mea, unde-l pot observa ca pe un peşte în aquariu. Am să veghez cu mare băgare de seamă. Nădăjduesc

să scot ceva pentru roman. Va trebui să-i surprind sufletul. Sînt nerăbdător mai ales să aflu ce soartă are în capul lui chipul Izabelei Zarif.

Tovarăşa copilăriei mele este cea mai apropiată prietină a Izabelei. Cred că Ana s'a căsătorit cu Petre Zarif, pentrucă o iubeşte pe sora lui. Nu cunosc o femee mai inteligentă şi mai subtilă ca Ana. Ştie să învingă maliţia timpului spulberînd din cale dunele de clipe moarte care se acopăr cu prejudecăţi şi ne întunecă orizontul. Primeşte şi astăzi să-mi fie camaradă de joc. Bilele de sticlă, mingile de odinioară, le-am înlocuit cu inimi şi cu suflete; jocul nostru e un joc de ipoteze în livada cu felurite făpturi a lumii. Ana mă întrece în meşteşugul psihologiei, cu instinctul sigur care-o făcea altădată să mă lase în urmă la „coardă" şi la „diabolo". Diagnozele ei sufleteşti sînt lipsite de răutatea opacă a bărbaţilor. Cînd desenează curba unui destin, reuşeşte să facă o imagine simplă, adevărată şi plăcută, lîngă care liniile trase de mine par încercările unui cubist fără inspiraţie. Numai pe Izabela nu izbuteşte s'o tălmăcească. Nici eu n'aşi putea să spun hotărît ce cred despre ea, deşi nu mă împiedică motive sentimentale. Ana şi Izabela împreună, ar putea să împace toate definiţiile tipului ideal de femee. Ana e blondă şi luminoasă. Calcă uşor, are gesturi rotunde, iar zîmbetul ei deschide inima şi-o aureşte. Părul Izabelei e castaniu. Pielea de satin palid, are numai luciri domoale de fildeş şi umbre viorii; nici o aburire trandafirie. Izabela, care se trage dintr'o familie veche, susţine că poartă în vine sînge albastru. Oamenii îi inspiră de obiceiu o antipatie violentă. Nu înţeleg de ce îl iubeşte pe Vlad Antonescu. La un ceaiu dat de Ana, am surprins pe Izabela uitîndu-se distrată pe fereastră. Vlad dansa cu o păpuşă elastică, plină de vioiciune şi de haz. M'am apropiat de Izabela:

— Nu dansezi?

Izabela tăcea.

— Dansezi?

Intoarse spre mine ochii, dar nu mă văzu. Peste ovalul fin al feţei căzuse întuneric. Indreptîndu-se iar spre fereastră, vorbi ca pentru sine:

— Privesc la castanii desfrunziţi. Işi întind crăngile ca nişte mîini spre jăraticul rămas pe urma soarelui.

Se ridică şi plecă de lîngă mine, spunîndu-mi peste umăr, cu ironie:

— Nu înţeleg cum poate cineva să danseze în asemenea moment. Trebue să aibă suflet de veveriţă.

Puţin după aceia, Vlad se apropia de ea, săltînd cu pantofii de lac pe parchet. Faţa Izabelei se ilumină ca acoperişul de fildeş al unei torţe lăuntrice. Muzica avea ritm irezistibil. Izabela deschise braţele şi lunecă alături de Vlad.

Cînd i-am povestit Anei scena aceasta absurdă, a rîs cu mare poftă. Purtarea prietinei sale nu i s'a părut stranie. In

schimb, eu i-am inspirat următoarea cugetare; voi nu pricepeţi nimic din sufletul nostru. „Voi" cuprindea întregul gen bărbătesc.

*

De vre-o două zile, oaspetele meu pare abătut. Faţa lui devine plumburie, parcă ar lucra într'o mină, subt pămînt. M'a rugat să nu spun la nimeni că-l găzduesc. I-am făgăduit. Ana m'a întîlnit la teatru şi m'a întrebat dacă nu ştiu ceva despre Vlad. Am minţit. Izabela trebue să sufere foarte mult.

*

O carte de călătorii m'a făcut astănoapte să nu aud bătăile pendulului. Mi-am ridicat capul dintre pagini abia cînd a intrat Vlad. Paltonul strîns pe trup şi gambeta ca o cască neagră îi dădeau înfăţişare războinică. Pe faţă avea un zîmbet mulţumit pentru sine, milos pentru cel care sta cu coatele pe carte. Am impresia că îndeletnicirea lui cea mai plăcută de cînd se află aici, e să se compare cu mine şi să mărească zilnic lista superiorităţilor lui. Aceasta o face inconştient, pentrucă e din rasa oamenilor imuni la răul de mare al îndoelilor.

— Cum se face că nu te-ai culcat încă, se miră Vlad. De obiceiu te găsesc dormind.

— Ai venit mai devreme ca în celelalte nopţi.

— E adevărat. Femeia la care am fost îşi aşteaptă bărbatul pe mîne dimineaţă.

Vlad îşi desfăcea fularul vişiniu dela gît, învîrtind capul şi întinzînd braţele, ceiace dădea vorbelor un aer de nepăsare.

— Şi să-ţi spun drept, urmă el, amantele au început să mă plictisească.

— Ai multe?

— Trei. O văduvă, o doctoriţă şi nevasta unui inspector.

— Cum...

Vlad aştepta să urmez, dar întrebarea lua calea înăuntru, către mine însumi.

— Sînt foarte bine toate trei, vorbi neobişnuit de tare Vlad. Bănuind că nu-l cred, intră în amănunte despre braţe, sîni, şolduri. Cînd simţea că entuziasmul a crescut prea tare schimba tonul în dispreţ sau în brutalitate. Era un actor care nu ştie în ce poză ar putea cîştiga mai uşor aplauzele.

— Fiecare face ce poate, inchee el mulţumit. Te las să sfîrşeşti romanul. Bună seara.

Trecu în odaia de alături. Mersul îi era drept şi pasul greu ca de obiceiu. Dar acum cunoşteam echilibrul acesta întreg. Trei amante îl sprijineau, îi făceau pavezele cu care lupta împotriva pasiunii adevărate a Izabelei.

*

In astăseară nu s'a dus nicăeri. Venea mereu la mine în biurou, se plimba fumînd, se oprea pe loc, medita cu gura arcuită în sus, amară şi dispreţuitoare. Voia să-l văd că-i necăjit.

— Ce mai faci? întrebaiu într'un tîrziu.

Vlad dădu din umeri:

— Nu vezi ce ger e-afară? Mă ţintueşte aici.

Termometrul dela fereastră arăta că frigul scade mereu. Totuşi nu era cuminte să-l pun pe tovarăşul meu în contrazicere cu o simplă coloană de mercur. Am dat la rîndul meu din umeri, apoi m'am aplecat iar asupra foii pe care-mi scriam articolul pentru a doua zi. După ce trăsesem linia de încheere, frîntă ca un fulger de grafit, am ridicat ochii, ofţînd uşurat. In faţă, la biurou, sta şi mă privea Vlad. Obrazul lui ajunsese vînăt.

— Scrii, ce-ţi pasă, zise supărat.

— Am isprăvit.

— Eu niciodată nu mi-am bătut capul cu frazele.

Gura tovarăşului se arcui iarăşi în sus. Intinse mîna, luă o foae de hîrtie, o întoarse pe amîndouă feţele, se uită la mine, şi-mi zîmbi silit:

— N'ai plic şi hîrtie de scrisori?

— Ba da.

Acum învîrtea plicul, nehotărît. Apoi izbucni în rîs, se întinse peste masă şi-mi puse o mînă pe umăr.

— Ştii ce? Mi-a venit o idee: fă-mi dumneata scrisoarea, tot eşti cu condeiul în mînă.

— Nimic mai uşor. Dictează-mi, i-am zis luîndu-i din mînă plicul.

— Poţi să faci lucrul acesta mai bine ca mine...

Işi oprise ochii duşmănos asupra mînilor mele care învîrteau încet mecanismul stilografului.

— Bine, am înţeles, mă grăbii să-l scot din încurcătură. Vrei să faci un răspuns care să lovească în punctul slab, în mîndria şi ambiţia personală...

— Perfect! aprobă Vlad înviorat.

— E vorba de un creditor, desigur. Lasă că-ţi fac eu o adevărată somaţie; ori te lasă în pace, ori...

— Dragul meu, întrerupse tovarăşul cu răceală,—eu nu scriu niciodată la cămătari. Dealtfel nici nu prea obişnuesc să am datorii...

Se plimba prin odae şi vedeam cum supărarea lui creşte la fiecare pas.

— Iartă-mă, zisei zîmbind.—Ca să te împac îţi făgăduesc să scriu orice, chiar un bilet de dragoste.

Vlad se opri. Pentru întâia oară în seara aceasta, faţa i se lumină.

— Vezi? Ştiai ce vreau, şi glumeai... Plăcut lucru să scrii

unei femei, urmă el aşezîndu-se din nou în faţa mea. Şi ca să mă îmbărbăteze, adăugă, punîndu-şi capul în piept, gata de atac: o facem împreună.

Eram foarte încurcat. Rolul mi se părea cu neputinţă de susţinut. Iubirea e o problemă pur personală, care nu poate fi rezolvată în tovărăşie, sau cu meditator. Am avut o sclipire de nădejde: poate era vorba numai de una din cele trei paveze sentimentale.

— Scriu văduvei sau doctoriţei?

— Nu! strigă Vlad, scrie Izabelei.

Acest nume, pe care-l auzeam mîngîiat de glasul Anei, sunase urît, aspru, ostil. Vorba era realistă ca un schelet. Fără tremurul unui ritm interior, fără misterul care pătrunde între silabe şi le voalează, numele Izabelei părea străin şi neînsemnat.

— Scrie Izabelei, urmă tovarăşul privind în tavan şi ritmînd cu mîna pe masă,—că o ert pentru felul cum s'a purtat cu mine. M'am exilat, ca să-i dau dovadă de iubirea mea, s'o înţeleagă. Inchei că răspunsul îl aştept cu nerăbdare.

Se ridică, îmi zîmbi protector, împreună trei degete şi făcu în aer gestul scrisului:

— Te las... inspiraţia vine mai uşor.

Dispăruse la el în odae, şi eu nu-i spusesem un singur cuvînt. Acum era prea tîrziu să refuz. Dacă nu i-aşi face serviciul făgăduit, violonistul ar fi în stare să-şi închipue cine ştie ce nerozii.

M'am resemnat: i-am scris Izabelei că o iubesc, o aştept şi o ert... Deşi nu erau decît zece rînduri, am cheltuit foarte multă vreme să le alcătuesc. M'am dus cu ciorna alături, la cel care iscălea. Mă aşteptam să-l găsesc stînd nemişcat pe un scaun, cufundat în gînduri sau făcînd un lucru absurd şi inutil. Vlad îşi scosese vesta şi gulerul, şi făcea exerciţiile de elasticitate la mîni: între degetele uneia ţinea un pahar, iar pe cealaltă o scutura din încheeturi, numărînd în surdină. Mă văzuse, dar a venit să ia foaia numai după ce a sfîrşit de numărat şi de schimbat paharul între toate degetele mînii. Scrisoarea nu i-a plăcut prea tare. Cum a început s'o citească, gura i s'a arcuit în sus.

— Să vedem acum ce efect are, îşi spuse mai mult pentru sine.—Am s'o trec pe curat mîne dimineaţă.

Nu mi-a mulţumit. Dimpotrivă aştepta o manifestaţie de recunoştinţă din partea mea. E mijlocul simplu să arăţi cuiva că dacă ţi-a făcut un serviciu, nu inseamnă că e mai priceput decît tine. Am trecut în biurou. El s'a culcat îndată şi acum îi aud răsuflarea regulată, de om împăcat perfect cu sine.

*

Din seara cînd i-am alcătuit scrisoarea, n'am mai stat de vorbă cu oaspetele meu. Mă evită.

*

A plecat. De azi înainte rămîn singur. Mîne mă voiu muta iarăşi în odaia de dormit. A venit la amiază triumfător. Căuta cu orice chip să-mi vorbească. Pentrucă era Duminică, stam în fotoliu şi-l priveam cum se învîrte prin casă, pipăindu-şi în răstimpuri buzunarul dela piept. Il gătise bărbierul, care îşi dăduse în adevăr multă osteneală. Se simţea după mirosul de apă de Colonia, se vedea în stratul de pudră aşezat ca un brîu decorativ, dela bărbia pătrată până la ceafa rasă.

Pierduse obişnuinţa să stea de vorbă cu mine, nu mai ştia cum să înceapă. Poate îmi uitase chiar numele. Dar tăcerea cu care-l aşteptam era o ispită mare. Se aşeză alături de mine şi mă bătu cu familiaritate pe genunchi:

— Am să-ţi spun o veste tristă.

Işi lăsă ochii în jos ca să-şi acopere un zîmbet de triumf.

— Te părăsesc, urmă el apăsat.—Mă mut iar la mine.

— Acolo ai să stai mai comod.

— Desigur. Şi pe urmă... mai e ceva.

Işi pipăi buzunarul dela piept.

— Ştii că mi-a răspuns Izabela. S'a îmblînzit de tot. Face orice vreau. Pot să-ţi arăt, dacă nu mă crezi.

— Te rog, păstrează-ţi secretele, mă apăraiu cu vehemenţă.

— Trebue să vezi! Ai colaborat...

Imi făcu cu ochiul şi scoase un plic din buzunarul dela piept.

— Ceteşte.

— Nu se poate, nu-i delicat...

— Dece? Astea-s mofturi.

Mi-am aruncat privirea pe primele rînduri; „Iubitul meu Vlad, sînt umbra ta, nu mă pot despărţi de tine"... Fără se vreau l-am căutat cu ochii şi l-am găsit ţinîndu-şi răsuflarea, într'o aşteptare frenetică. Gestul meu îi aprinse obrajii de mulţumire.

— Mai am multe... Uite...

Scoase un vraf din buzunar, îl ridică în sus şi-l agită victorios.

— Aici nu sînt toate... cîteva... aşa, ca să vezi.

Luînd nedumerirea mea drept mirare şi dispreţul drept admiraţie, faţa i se înflăcăra tot mai mult.

Fericirea îl scosese din fire ca o nenorocire. Omul de lîngă mine se desbrăca fără ruşine:

— Inţelegi, Izabela... Familie bună... Fac nunta în primăvara asta... Să vii la mine, atunci să-ţi cînt ceva...

Aprinse o ţigară şi trase din ea cu gîtul încordat în sus, punînd cartonul la colţul gurii, ca o trompetă.

Nimic nu mă mai interesa din exemplarul acesta ieftin. Intr'o clipă am văzut cît e de neinteresant. Are numai ambiţii şi iubire de sine, n'are suflet. E o specie banală, pentru care a-

morul fiind un simplu incident fiziologic şi social, nu poate da eflorescenţe bogate, demne de zugrăvit. Făptura lui nu oferă nimic de reţinut pentru un roman. Cel mult numele : Vlad, care sună moale şi sec. Se găsese altele mai tari şi mai vibrante. Mă întreb ce va fi cînd Izabela îl va vedea în adevărata lui lumină. Se vor naşte conflicte dramatice, dar toate se vor petrece afară de el, în inima Izabelei. Poate, exasperată, ea îşi va ucide idolul. Dacă aşi urma să notez cazul Vlad Antonescu, acesta ar fi un sfîrşit care mi-ar conveni din punct de vedere literar.

In tren

Cînd am plecat din Iaşi, eram singur în compartiment. Bucuros, am azvîrlit sus în reţea ziarul şi volumul cu poveşti senzaţionale, cele două apărători împotriva tovarăşilor de călătorie. O delicioasă armonie se statornici îndată între mine şi fuga stîlpilor de telegraf. Pe ecranul lăuntric se ivea cîte o amintire cum se ivea în cadrul geamului fantoma cenuşie a unui stîlp cu pletele întinse în lungul trenului. Pe luciul lor metalic alunecau gîndurile ; ţăcănitul roţilor le amesteca şi le prefăcea în pulberi. Norul visărilor se mărea, acoperea luminile minţii. Dormeam.

M'am trezit în gara Vaslui. Pe canapeaua din faţă era o doamnă tînără, care nu izbutise să se aşeze pe sine în acelaşi timp cu cele trei valize, clădite de hamal cu trei zvîrlituri de mînă. M'am ridicat să-mi iau jurnalul din reţea, pe cînd tovarăşa de drum îşi scotea pălăria. Puţin după aceia, compartimentul era iarăşi mut. Ascuns după foaia larg deschisă, credeam că mă izolasem perfect. Dar nu trecu mult şi fui silit să primesc până în adîncul sufletului, prezenţa cea mai subtilă a femeii de pe canapeaua din faţă: parfumul ei. Era o esenţă slabă, monotonă, incomplectă ca un cîntec de mandolină. Nu înţelegeam cum efluviile acestea fade izbutiseră să străbată aşa de repede spaţiul care mă despărţea de izvorul lor. Ridicaiu brusc ziarul. Chipul speriat al doamnei apăru foarte plecat către mine.

— Mă uitam la ilustraţia de pe jurnal, zise ca rîzînd şi ducîndu-şi amîndouă mînile la coafură. Gestul acesta îl făcuse din instinct pur căci părul se rezuma într'o frizură băeţească, definitiv disciplinată de dinţii verzi ai unui pieptănuş.

Tovarăşa mea de drum era brună, cu nasul ridicat puţin în sus. Faţa mare avea o expresie plăcută. Mai ales pufuşorul deasupra gurii cărnoase cerea un zîmbet de camaraderie indulgentă. Mai întîlnisem cîndva chipul acesta. Căutam să-mi desmorţesc partea nefolosită a minţii şi mi se părea că simt furnicături caşi cum aşi fi pus în mişcare un braţ pe care-l ţinusem locului prea multă vreme. Incepusem să uit punctul de unde plecasem, dar mi-l aminti un glas de adolescent cu note în zig-zag, cînd joase, cînd subţiri.

— Mi se pare că ne-am mai cunoscut... La băi, demult... Mă chema Lucia Boian.

— Da... mi-amintesc, vorbii rar, observînd abia acum privirea puţin crucişă a unuia din ochi, amănunt care altădată mă preocupa, pentrucă îl puneam în legătură cu alte ciudăţenii. Lucica Boian era pe-atunci o fată slăbuţă şi negricioasă, care cetea romane toată ziua. Găsise într'o carte, sau poate singură născocise, că cea mai bună şi mai substanţială hrană, e hrana spirituală. Vrînd să pună în aplicare preceptul, nu mai primea nimic de mîncare. Se plimba visînd şi cetea aproape fără întrerupere. Familia era desnădăjduită. Cazul deveni curînd subiectul de discuţie al întregii staţiuni balneare. Lucica slăbea, se îngălbenea, dar nu voia cu nici un preţ să renunţe la regimul său alimentar. Am fost silit să plec tocmai cînd cura de spiritualizare ameninţa să devie tragică. Sfîrşitul nu l-am aflat niciodată. Acum îl ghiceam, măsurîndu-mi tovarăşa de drum, care avea proporţiile obişnuite ale unei femei de treizeci de ani. Totuşi nu m'am putut opri să n'o întreb :

— Şi regimul dumitale alimentar ?

Lucia Boian mă privi alarmată.

— Regimul de hrană spirituală.

Obrajii tovarăşei mele se înroşiră.

— O, domnule, ce lucruri mi-aduci aminte ! Atuncea eram o fetiţă în clasa şaptea de liceu. Credeam în orice. Cît m'am schimbat până astăzi !...

Din politeţă, mă grăbii să protestez :

— Nu chiar atît de mult...

— La faţă, e adevărat, am rămas aproape aceiaşi. In universitate mi se spunea „domnişoara dela pension".

Imi era greu să înţeleg impresia colegilor ei.

— Eşti demult licenţiată ?

— Numai de doi ani. Mi-a plăcut să întîrzii pe băncile facultăţii. E o viaţă frumoasă...

— Uşoară, veselă, fără griji...

Privirile tovarăşei de drum se întunecară.

— Cînd ai inimă, e adesea un iad...

Gura îi rămase deschisă, parcă cuvintele ar fi avut gust amar.

— Dumneata nu ştii ce înseamnă să fii o fată simţitoare, să ai un ideal de iubire. Bărbaţii nu sînt serioşi, iar studenţii, nişte copii. In jurul meu era totdeauna un cerc de băeţi. Nu făceam pe sălbateca, mă purtam prietineşte cu toţi. Alte fete vorbeau de rău pe socoteala mea, dar au văzut mai tîrziu că greşiseră. In anul al doilea m'am logodit cu Alexandru. Şapte ani a durat iubirea noastră. Mult m'a chinuit Alexandru. Era gelos, se înfuria şi nu vorbea cu săptămînile pentru cine ştie ce nimic. Nu-mi îngăduia să rîd şi să glumesc cu prietinii lui, dar se supăra dacă nu voiam să vin în grupul lor. Acum s'a sfîrşit, sînt liniştită.

— V'ați căsătorit, și-ați rupt nodul gordian, vorbi gros un domn cu jambiere galbene, care se urcase la Crasna și ne dăduse din primul moment semne de prietinie. Acum rîdea singur de gluma lui, ștergîndu-și ceafa cu batista.

— M'am căsătorit, dar nu cu Alexandru, urmă tovarășa, adresîndu-se vecinului meu. Imi închipuiam că-l cunoaște. Dar îndată se întoarse iarăși spre mine:

— Șapte ani am fost logodiți și l-am iubit mult. Poate îl iubesc și acum. Nu știu. A fost un roman întreg.

Lucia Boian rămase gînditoare, cu capul lăsat pe mîna dreaptă.

— Subiect admirabil pentru un scriitor, urmă ea cu ton sigur.

Destăinuirea începea să samene cu o lecție știută pe dinafară. Frazele erau curgătoare, nu se împiedicau de rezistențe lăuntrice.

— Cînd mi-am dat seama că cel la care țineam nu se purta delicat, l-am părăsit. Nu pot să suport grosolănia nimănui. Atunci l-am întîlnit pe Pavel. El nu-mi făcea scene. Era tăcut, modest, ținea la mine foarte mult. M-a cerut în căsătorie, l-am luat și...

— Trăiți în fericire, completă vecinul meu punîndu-și cu mulțumire mînile pe genunchi.

— Fericirea e ceva cu totul relativ, mai ales cînd trăești între oameni, reflectă Lucia Boian, și fața ei luă o expresie de durere sinceră.—Chiar cei mai apropiați din familie îți fac rău. Jeny, sora mea, îl iubea pe Pavel mai demult, dar el m'a ales pe mine...

— Pardon, întrerupse iarăși domnul cu jambiere, Pavel sau Alexandru e soțul d-voastră?

— Pavel. Cu Alexandru am fost numai logodită. Nu știu dacă cunoști d-ta familia Crețu din Buzău.

Vecina mea începu o lungă explicație asupra numelor și ocupațiilor soțului și fostului logodnic. Descrise viața ei conjugală, proectele lui Pavel, suferințele lui Alexandru, care nu încetase s'o iubească. Intra în amănuntele cele mai delicate, se dezgolea cu nepăsare. Voia să se lămurească pe sine, repetînd povestea lui Pavel și Alexandru? Ținea să dovedească domnului necunoscut ce viață extraordinară trăește? Atitudinile pe care le lua aminteau pozele eroinelor de cinema.

Până la București, în compartiment au mai intrat trei persoane, alcătuind o galerie care asculta și aplauda cu clipiri de ochi. Tovarășa de drum mă părăsise: spiritul cași parfumul ei, se răspîndea asupra întregului vagon. Acum vorbea despre ambiție, iar domnul cu jambiere făcea un fel de punctuație a conversației. Reflecțiile lui slujeau ca punți de trecere dela ambiția personală la ambiția între soți și de aici la dușmănia prietinilor. Intrebarea dacă un părinte trebue să se ambiționeze

față de copilul său a fost strivită de panica generală: eram în gara de Nord. Grăbiți, n'am avut timp nici să ne salutăm.

Un domn, Pavel sau Alexandru, venise cu un hamal și număra bagajele.

Am scris această însemnare într'o odaie străină, care are mobile multe și e totuși pustie.

Eva

Nu mai e zăpadă, pămîntul s'a uscat, vrăbiile sboară de pe streșini în copac. Există o zi cu soare la sfîrșitul lui Mart cînd vorba *pardesiu* sosește din fundul sufletului cu un fior de tinerețã. Cuvintele sînt migratoare, ca și paserile. Călătoria lor urmează drumuri foarte complicate, dar uneori ascultă numai de succesiunea anotimpurilor. Deschizi dulapul să cauți pardesiul și să atîrni în loc paltonul: iarna s'a dus...

Imi pun pardesiul și pornesc pe stradă grăbit, dar fără țintă. Trecătorii seamănă cu mine. Am ieșit azi cu toții la paradă: în oraș intră întâiul vînt cald, copiii poartă ramuri de salcie înflorită.

Mă sprijin de-o bară în fața unei vitrine de pe strada principală, și privesc. Omul care trece alcătuește cu chipul și mersul lui o întrebare nouă, plină de haz sau de tristeță. Tainele vieții îl însoțesc ca umbra, se întind în urmă ca dîra bărcii pe apă.

Lîngă mine s'a oprit cineva. Mă întorc: e Octav, numai în haină, cu pălăria pusă ștrengărește pe-o ureche. Cînd mă vede, fața lui drăgălașă de copil se înroșește. Ochii mici strălucesc.

Acum cîțiva ani cînd l-am întîlnit, l-am iubit pentru firea lui delicată, dar mai cu seamă pentru admirația pe care mi-o arăta și care făcea din el singurul meu client moral. Prietinia noastră a durat foarte puțin. A fost punctul de întretăere de unde am început să ne despărțim ca laturile unui unghiu. Și spațiul dintre noi crește spre nesfîrșit. Pe Octav îl orbesc ochii femeilor. Nu poate lupta cu un fel de sete lăuntrică, parcă ar duce un deșert în suflet.

— Ce cauți aici? întreabă mirat prietinul meu. Imi face semn către o doamnă care se apropie. Apoi rîde cu capul dat pe spate...

Octav tresare:

— Minunată siluetă!

Trece un chip roz, săltînd ca o păsărică pe picioarele subțiri. Nu ne-a văzut. Cine știe spre cine se grăbește.

Tovarășul se întoarce către mine:

— Ei?

— ?!

— Cum, n'ai văzut? Fetița asta era foarte drăguță. Imi vine să fug după ea.

— O cunoști?

— Da... puțin.

Primesc o lovitură de cot în coaste. Mă întorc spre Octav dar acesta a luat poziție militară și cu bustul mult plecat înainte, salută larg. Un nas mic se mișcă vesel, două lumini verzi se îndreaptă spre noi parcă se întretae cu luminile negre ale tovarășului meu. Arătarea se depărtează.

— Ai văzut?

— Da...

— Iți place?

— Mult.

— Ferește-te. Aici te întîlnești cu mine.

— Și Eva?

Fața lui Octav se întunecă o clipă. Pe urma, ridică din umeri.

— Ce să-i fac? Trebue să-mi țin echilibrul. O singură femee te duce la fund, e o piatră legată de picior. Mai multe, trag în dreapta și'n stinga, te țin drept ca pe un stilp...

Se întuneca. Din josul străzii venea spre noi o făptură al cărei mers legănat mi se părea cunoscut.

— La revedere, șopti Octav, și-mi întinse mîna lui mică de om fără voință.

Trecuse Eva, vechea lui prietină cu trup bine clădit.

*

Două săptămini mai tîrziu, în poartă l-am întîlnit pe Octav galben, cu ochi de cerșetor. L-am luat de braț și l-am dus înăuntru. I-am pus un ziar în mînă și am dispărut din odae. Cînd m'am întors, l-am găsit cu coatele pe genunchi și cu fața în palme. L-am sguduit ușor, ca pe un adormit.

— Spune, Octav...

Drept răspuns, izbucni în plîns. Lacrimile picurau pe mîna mea. Fierbințeala lor mă făcu să simt că ieșisem din teatrul obișnuit al vieții.

— Nu-i nimic, lasă... îngînam, neștiind cum să-l liniștesc.

In cele din urmă sării de pe scaun și începui să-l cert.

— Ești prea tragic, Octav, sau prea slab. Plîngi ca...

Vorba îmi fu tăiată de privirea prietinului, care își înălțase brusc fața cu vine umflate.

— Hai, rîzi, urmaiu eu pe ton glumeț. Să fiu în locul tău, aşi rîde.

Octav zîmbi.

— Știi că m'am certat cu Eva, vorbi el grav.

— Dar celelalte?

— Care? Celelalte... nu există.

— Atunci împacă-te.

— Nu mai pot. Mă chinuește. E ca un tiran. Măcar dacă aşi putea spune că o iubesc.

— Cum n'o iubești, cînd plîngi.

— Nu plîng pentru ea. Plîng pentrucă-mi pare rău. Era o legătură veche. Aveam amintiri...

— Bine, împ...

— Nu, nu mai vreau.

— Pleacă departe. E singurul remediu.

Octav se ridică însuflețit:

— Ai dreptate, așa am să fac.

M'am dus la un raft, am scos o cărticică și am cetit cu glas cîntat:

> Oricît de tari lanțuri te vor ținea
> Mergi departe și nu-ți înceta pribegia
> . . . .
> Nu socoti clipele și nu privi înapoi
> Ci fugi!...

Octav întinse brațele, care cereau.

— Asta e „Tămăduirea Amorului", partea a doua din „Arta Iubirii" a lui Ovidiu. Ți-o dau, dar să nu cetești decît paragrafele care te privesc.

In mînile evlavioase ale lui Octav, volumașul cu scoarțe înflorite părea o carte de rugăciuni. O răsfoi, aprinse o țigară, se lumină.

— Să știi că te-ascult: mă duc undeva departe. Plec chiar în astăseară. Tu ai totdeauna idei bune. La revedere.

— La revedere, Octav.

In fața mea era iarăși omul cu chip de copil vesel. Și-a pus pălăria pe-o ureche. In ușă se întoarse și-mi făcu un semn cu mîna:

— Numai ție am să-ți scriu, să știi...

*

Octav n'a plecat. Il zăresc uneori, deși caută să fugă din calea mea. Astăzi mergea la doi pași în urma unei trecătoare cu costum de sport. Era absorbit ca un hipnotizat. Mi se pare că cetește și partea întâia din cartea lui Ovidiu.

*

Sîntem în Iulie. Căldurile amorțesc vietățile, închid pe oameni în casă ca gerul lui Ianuar. Mișcarea începe abia după apusul soarelui și ține până în zori. Viața se mută în noapte: joc de umbre, luciri și fosforescențe, chemări și cîntece.

In astă seară a fost la mine Octav. A apărut în cadrul ferestrei deschise spre curte, ca o arătare. Avea iarăşi înfăţişare de naufragiat.

— Vino în casă, Octav.

— Eram numai în trecere.

— Nu-i nimic. Mai stăm de vorbă.

Octav a intrat cu pălăria pe cap.

— Nu ne-am văzut demult, zisei eu, ca să spun ceva.

Oaspetele rise silit.

— Da, ai dreptate. Uite, am uitat să-ţi aduc cartea...

Zîmbii:

— Lasă, poate mai ai nevoe.

— Faci glume pe socoteala mea, zise Octav cu supărare. Dar să ştii că m'am hotărît. Vreau să trăesc altfel.

— Foarte bine. Dacă-ţi pot fi de folos...

— N'am nevoe decît de hotărîre, şi pe asta o am.

— Şi Eva?

Octav ridică deodată ochii, căutînd să prindă un gînd fugar pe faţa mea.

— Eva e o prietină devotată, o camaradă admirabilă. Nu-i aşa frumoasă, poate chiar e urîtă. Spune-mi, o femee urîtă n'are dreptul la respect?

— Eva nu-i urîtă, răspunsei eu încurcat.

— Bine, dar să admitem că ar fi?

— Dragul meu, vorbii apăsat, ca să nu se cunoască ironia involuntară — urîtul e superior frumosului. Pe cînd frumosul e trecător, urîtul e durabil şi cu vremea chiar creşte.

Octav mă privi lung un moment. In sufletul lui se zbăteau nenumărate braţe de balanţe.

— Vorbeşti serios?

— Foarte serios. Teoria asta o fac în general, căci la femei nu se aplică.

— De ce?

— Pentrucă nu există nici una care să aibă nevoe de ea.

— Ai dreptate, zise Octav înviorat. Tu eşti cel mai bun prietin al meu.

A luat altă vorbă şi am stat împreună până tîrziu după miezul nopţii.

*

„... mă căsătoresc cu Eva. La acest pas, îndemnul tău a fost hotărîtor". Iată un pasaj fără sens din scrisoarea cu care Octav mă pofteşte la nuntă. E un grădinar şiret, care-şi sădeşte gîndurile îndoelnice la vecin. Nu i-am dat niciodată sfaturi matrimoniale.

Decesul cuminte al prietinului meu mă întristează. Nădăjduiam că îmi va oferi cîteva documente bune pentru colecţie.

Modelul

M'am aşezat în Bucureşti pentru mai multă vreme. Dimineaţa privesc pe fereastră şirul de plopi din piaţa Romană. Soarele de Septembre îşi trimete deodată toate săgeţile asupra acestui ispititor ecran, făcînd o ţintă din fiecare frunză. Veşnica tremurare fereşte uneori inimioarele verzi, şi lovitura cade mai departe, deschizînd izvoare de aur în caldarîmul negru. Străzile sînt largi şi primesc lumină somptuuasă ca o mătase subţire de azur şi de argint. In unele zile, Capitala îmbracă gloria oraşelor din sud. Alteori, limpezimea face din cerul ei o cupă de sticlă veneţiană. Se poate trăi foarte plăcut aici. Dacă vrei, bolta de deasupra îţi oferă oricînd tonul, vibraţia necesară pentru a armoniza idei subtile. Cîţiva camarazi pe care i-am regăsit mi-au arătat că viaţa, turn al Babilonului, nu ne-a încurcat aşa de tare limbile ca să nu ne mai putem înţelege, măcar prin interjecţii. Nu mai avem însă despre ce să vorbim. Pe unul îl preocupă exclusiv cursele, pe altul acţiunile petrolifere. Singurul cu care îmi place să mă întîlnesc este Sandu Nemira, vechiu tovarăş din anii studenţeşti, acum filosof cu veleităţi de succese mondene. Stă la al patrulea etaj, de fapt la mansardă, — dar în calea Victoriei. Acest din urmă lucru are însemnătate enormă pentru dînsul. Pe cît îi permit mijloacele, se îmbracă elegant şi sobru. Păstrează totuşi lavaliera, pe care a redus-o în proporţii, putînd să fie luată şi drept „papillon". In acelaşi chip şi-a stilat şi sufletul: pentru unii apare visător, artist, pentru alţii „tînăr serios care promite". Mie îmi arată totdeauna prima faţă, ceiace înseamnă că nu sînt nici membru în senatul universitar, nici părintele bogat al unei fiice disponibile. Deosebirea aceasta mă face să-i păstrez întreagă simpatia din vremea cînd eram aşa de tînăr, încît credeam în toate virtuţile, chiar dacă se concentrau într'o lavalieră. Sandu Nemira are ochi rotunzi, albaştri-alburii, gură care aminteşte foamea şi bucatele grase, glas de miel, ascuţit şi tremurat. Succesele lui la femei sînt impresionante. Puterea de seducţie i-o dă trupul înalt şi bine proporţionat. Inălţimea are prestigiu, exercită o atracţie aproape irezistibilă. Dacă s'ar face o statistică, s'ar constata că amorul este un derivat al sistemului metric şi că omul situat subt sau deasupra unei anumite scări de lungime, n'are şanse de reuşită în exerciţiul acestei funcţiuni.

Cînd eram student, am trăit cîteva luni împreună cu Nemira, în casele bisericii Toma Cosma din Iaşi. Războiul abia se sfîrşise; începuse epoca lichidărilor şi în fiecare seară, pe şesul Bahluiului ardea cîte un depozit. Nemira aşeza singurul fotoliu al odăii pe terasa unei locuinţe părăsite din apropiere şi deacolo privea spectacolul, afirmînd că îl înţelege pe Nerone. Se socotea un prinţ al poeziei. Intrase în lupta de înobilare a cuvinte-

lor nouă. Vorba „muced" îl obseda, şi izbuti s'o treacă într'un sonet bine construit. Bucuria n'a durat însă mult, pentrucă altul a furat cuvîntul şi l-a pus într'un poem. Cea mai lungă discuţie la care am fost obligat să iau parte vre-odată s'a desfăşurat în procesul pentru proprietatea vorbei muced. Nemira dispreţuia simţul comun. Intrebuinţa pană la scrisul versurilor, pentrucă atunci poetul oficiază şi trebue să aibă uneltele sfinte. Obiceiul acesta a avut urmări. Nemira îşi procura condeele sacre dela o tînără vecină care, la rîndul ei, le smulgea din aripile unui rătăcitor şi veşnic abătut gînsac (restul cîrdului trecuse, pe calea obişnuită, în neant). Fugeau săptămînile, penele palmipedului se prefăceau în versuri, prietinia cu vecina era din ce în ce mai strînsă. Dar într'o zi, părintele tinerei fete şi stăpînul nefericitei paseri, dîndu-şi seama de starea lor îngrijitoare, avu cu Nemira o explicaţie care s'a încheiat prin ameninţări. A doua zi tovarăşul meu s'a mutat într'o stradă foarte depărtată. Curînd apoi a plecat în străinătate şi nu l-am mai văzut până acum. In aparenţă, s'a schimbat mult. Filosofia a luat locul poeziei, styloul a izgonit pana primitivă. Orideciteori încerc să-i amintesc întîmplări de odinioară, privirile i se duc departe, capul se leagănă visător, dar niciodată nu mă încurajează. Bănuesc că-l plictisesc plimbările prin timp, pentrucă nu-i descopăr nimic nou şi pitoresc. Trecutul i se arată ca un chip repetat necontenit de oglinzi din ce în ce mai mici şi mai depărtate. E din neamul acelora care nu sînt în stare să se primenească pe dinăuntru şi păstrează în minte o singură lume, petrificată de indiferenţă.

Aseară Nemira m'a întîlnit hoinărind fără ţintă şi m'a luat la el. In odae am găsit aceiaşi „dezordine artistică" bine calculată şi meticulos păstrată. Orice lucru mişcam din întîmplare, peste un moment era aşezat la loc, în mod automat. Pe masă, lîngă mătăniile din vremurile de poezie, tronează un craniu de ghips gălbui. Prietinul meu îl mîngîe uneori cu priviri pline de cugetări adînci. Mai impresionant mi se pare tabloul din părete, dăruit de pictorul Prundaru care păstrează lui Nemira o dragoste devotată. Pe pînză stă zugrăvit un bărbat gol, cu mînile în lungul trupului ca nişte arme în rapacs, cu picioarele păroase de gorilă. Nudul bărbătesc are ceva dramatic. Muşchii noduroşi împletiţi pe oase poartă urmele luptei de mii de veacuri. Iar sforţarea biruinţei a rămas în avîntul trunchiului, cu pieptul umflat ca o platoşă. Omul gol poartă cea mai veche uniformă războinică.

Nemira a făcut cafele la maşina de spirt.

— Ce zici? Cum mă găseşti? întrebă el după ce povestise ultima lui întîlnire, în casa unui ministru, cu „maestrul" profesor foarte „influent".

— Ca totdeauna, răspunsei cu simplitate.

Tovarăşul fu încîntat, pentrucă niciodată nu s'a îndoit de

propia lui perfecţie. Deschise fereastra. Ploua în întuneric, nevăzut, şovăelnic: cădea din cer tristeţa toamnei.

Nemira începu să fluere „Valencia", privind spre lumina dela o casă vecină. Omul gol din părete pîndea noaptea de-afară, ca pe o veche duşmană.

*

Ocupaţiile m'au silit să merg grăbit, cu capul în pămînt. Zilele de toamnă s'au îmbrăcat şi s'au desbrăcat singure. Acum, cînd sînt iarăşi liber, cerul e cenuşiu, frunzele copacilor au căzut. L-am căutat pe Nemira în oraş toată ziua. Nu-l mai văzusem demult, şi voiam să-mi iau rămas bun înainte de plecare. M'am hotărît să urc până la el acasă. M'a primit cu căldură. Era entuziasmat fără motiv; vorbea mai natural ca de obiceiu, ceiace însemna că exagera afectarea până la un paroxism care o anihila. Toate acestea le observam în timpul cît îmi scoteam paltonul şi-mi aşezam pălăria în cui.

— Ai dispărut de pretutindeni. Ce s'a întîmplat?

Nemira ridică din umeri:

— Nimic. Aşa sînt eu. Citeodată simt nevoia să mă izolez de lume.

Veneam spre mijlocul odăii, cuprins de nelinişte. Un spirit străin mă întovărăşea; auzeam sgomote ciudate.

— O cunoşti pe Anina? strigă Nemira, caşi cum s'ar fi aflat singur în întuneric.

— ...Cred că nu.

— E sfioasă. Se ascunde cînd vede oameni străini.

— Nu pricep.

— Ai răbdare. Vei înţelege cînd va ieşi din ascunzătoare.

— Nemira, eu... pot să plec.

— Nu, stai. E vorba de o prietină a mea, urmă declamator prietinul.—Ar fi păcat că n'o vezi cît e de frumoasă, ce ochi extraordinari are. E o adevărată minune.

— De ce mă lauzi aşa? se auzi de după paravanul improvizat în colţ, la spatele unui dulap. — Sandule, te rog, nu mai vorbi.

— De ce? articulă Nemira ca un dresor, către cuşca din dosul dulapului.

— Pentrucă-mi aminteşti de timpul cînd te-am cunoscut întâiu.

— Anina!

Nemira, cu obrajii roşii, vorbise aspru.

— Sandule, Sandule...

Fusese o chemare dureroasă ca vibrarea coardelor rupte.

Nemira deschidea şi închidea mereu o carte, zîmbind silit şi cercetîndu-mă pe furiş. In sfîrşit păşi hotărît spre colţul odăii

și se întoarse aducînd de mînă pe Anina, care rîdea printre lacrimi. Era o fată subțirică, îmbrăcată cu fustă neagră și bluză albă de catifea italiană. Purta pantofi împletiți, cu tocul jos. Mînile mici, dar roșii, arătau că nu și le poate cruța. Peste toate, o învăluia nostalgia de frumos a sărăciei decente. Nu ghiceam ce este: o cusutoreasă, o mică funcționară, o studentă. Avea glasul puțin răgușit, dar cînd vorbea cu Nemira, devenea cald, adînc, dureros. Anina ridică fața către mine. Părul pieptănat strîns pe lîngă urechi, descoperea fruntea netedă ca o icoană. Ochii priveau înainte, departe. Lumina lor de cenușă violetă nu era absorbită de piedicile materiale: trecea peste arătări și ziduri să se unească cu un orizont de imensă tristețe. Mi se părea cunoscută privirea aceasta. Totuși știam bine că pe Anina n'o mai văzusem niciodată. Misterul umplea spațiul între mine și ea, ca un fluid magnetic.

Nemira își recăpătase stăpînirea de sine.

— Vrei să ne faci cîte o cafea?

Anina tresări.

— Indată, Sandule.

Pe masă, pe etajere, pe ferestre erau pahare cu flori: crizanteme mici ca niște steluțe, cumpărate cu brațul dela vînzătoarele de pe stradă.

Nemira veni lîngă mine și mă bătu pe umăr, oftînd.

— Ce-i? îl întrebaiu mirat.

— Dragul meu, tu nu poți ști...

— Ai o casă ca o grădină, zisei arătîndu-i florile.

Fața lui Nemira se posomorîse, parcă ar fi vrut să-mi facă o mărturisire. Dar nu spuse nimic.

Anina aduse cafelele. Era recunoscătoare că o făcusem necesară dîndu-i un rol și ne mulțumea rîzînd și glumind. Subt înfățișarea obișnuită, apărea o fată simplă, cu apucături repezite, cu stridențe și vulgarități. Dar cîteodată rămînea mută în fața prietinului meu, căruia i se închina cu priviri pline de admirație. Amorul e mai pur decît făptura care-i dă naștere.

Orele au trecut repede. Voiam să plec. Nemira mă strînse de braț, ca în momentele de inspirație.

— Mai rămîi cîteva zile în București. N'ai nici un motiv să fugi așa de repede.

Simțeam că nu mă oprea din prietinie, ci punea mîna pe mine ca pe soluția bună a unei încurcături. M'am desfăcut de lîngă el, aproape supărat. Atunci vibră din nou glasul schimbat de emoție al Aninei.

— Te rog, nu ne lăsa singuri.

Venise la mine într'un elan și-mi luase mîna, ca un copil, care se roagă de un om mare.

Nemira privea nemișcat; un zîmbet nervos îi strîmba puțin gura...

— Bine, Rămîn... îmi cereți un lucru simplu și plăcut.

*

Cînd am deschis ochii azi dimineață, lîngă pat sta Nemira, cu impermeabilul pe dînsul, neliniștit și speriat ca un fugar. Trei zile așteptasem în zadar. Odaia din calea Victoriei era încuiată. Nu-l descoperisem nicăeri în oraș, nici la cafenea. Credeam că nu mai era nevoe de mine.

— Sînt cel mai nenorocit om, gemu prietinul așezîndu-se pe marginea patului.

Imi apucă amîndouă mînile și mi le strînse, ținînd capul în piept.

— Imbracă-te repede. Nu-i vreme de pierdut.

— Ce s'a întîmplat?

— Am fost numit la Cluj. Trebue să plec chiar astăzi.

— Felicitările mele.

— Anina vrea numaidecît să meargă și ea. Ințelegi... nu pot. Sînt obligații.

Necazul care clocotea, izbucni:—Fata asta are prea multe pretenții. Ar vrea să stau numai lîngă dînsa.

— Mi s'a părut sinceră.

— Face prea mare caz de dragoste. Dacă ar ținea în adevăr la mine, ar înțelege, m'ar lăsa să plec.

— Și ea?

— Ea? Uite, am să te rog pe tine să-i găsești o odăiță... Sau poate ar fi mai bine să vorbești cu Prundaru s'o primească înapoi.

Misterul se deslușea. Ghiceam în sfîrșit povestea Aninei: fusese modelul lui Prundaru. Ochii ei îi întîlnisem în atelierul pictorului, prinși singuri, pe întunericul pînzei, ca o chemare dulce și depărtată, ca forma vibrantă a unei idei plutind în neant. Trebue s'o fi iubit mult omul care a închipuit tabloul acela. Și Nemira i-a luat-o.

— Vrei să te duci la el? întrebă Nemira în șoaptă.

— Tu îi ești mai prietin.

— Nu mai sîntem așa legați... Nu ne-am certat, dar... mai bine ar fi să te duci tu.

— Bine. Și Anina?

— Ea are să m'asculte.

— Cînd iubești...

— M'am săturat, strigă deodată Nemira.—Nu mai pot suporta dragostea asta sufocantă. Plînge, se agață de gîtul meu, mă amenință.

Cetii pe fața lui vestejită că nu dormise toată noaptea. Se întîlnea întâia oară cu o patimă adevărată, și înaintea spectacolului acestuia tare, amenințător, era cuprins de panica celor prea cu grijă pentru ființa lor proprie.

— De ce te grăbești așa? vorbii eu îngrijat. Mai rămîi cîteva zile. Poate împreună...

— Nu. Cu neputință. Am telegrafiat. Mă așteaptă.

— Dă altă telegramă. Scuză-te.

— Imposibil. Plec chiar acum.

— Stai, gîndește-te: Anina nu va primi. Și pe urmă îți închipui că Prundaru...

Ochii rotunzi-alburii se învîrteau plini de teamă. Nemira întinse mînile, ca să-mi acopere vorbele:

— Nu se poate! Nu se poate!

Se năpusti apoi la mine și mă îmbrățișă:

— Iți mulțumesc, prietine, iți mulțumesc.

*

Prundaru era acasă. M'a primit cu mohoreala lui obișnuită. Oamenii îl sperie și-l intimidează. Cînd a aflat pentruce am venit, s'a întors, să nu-i văd fața. I-am întins o mînă prietinoasă și el și-a lăsat pe ea obrazul aspru. Mi-a zugrăvit în graiul lui de primitiv suferințele îndurate după fuga Aninei la Nemira. N'a vrut însă cu nici un chip s'o mai primească. A fost poate o greșală de tact din parte-mi. Trebuia să las a se înțelege că numai Anina vrea să se întoarcă la el; pe cînd eu i-am spus adevărul: rivalul i-o dăruia cu dispreț.

Dacă o iubea adînc, nimic nu-l putea opri dela ispita amarei fericiri a regăsirii. Prundaru descoperise însă durerea, și se lăsa chinuit cu voluptate. Ființa lui mare se sguduia în torturi, ochii vedeau colorat, adînc, frumos. Nu voia să se lecuiască de suferința aceasta.

*

Am alergat la Nemira. Trebuia să-și amîne numaidecît plecarea. Imi dădeam din ce în ce mai bine seama că micul model nu poate fi părăsit așa de brutal. Ușa era deschisă, am intrat. Pe un scaun, în mijlocul odăii, sta Anina îmbrăcată de drum. Avea pe brațe toate crizantemele din vase, și le strîngea cu mîni tremurătoare și roșii parcă de plîns.

— Unde-i? întrebaiu încet.

Anina ridică spre mine orizontul de tristeță infinită al privirii. Și în adîncul ochilor am văzut desnădejdea în frînturi vinete de oglindă.

— S'a dus...

Ușor ca o fantomă suna glasul acela care picura din suflet, ca lacrimile:

— N'a vrut să mă ia... Nu-i nimic. Eu îl iubesc pe Sandu... îl iubesc... îl iubesc...

— Se întoarce curînd, Anina, mi-a spus...

Anina clătină din cap.

— De ce nu m'a lăsat să-l petrec la gară?

— Era prea trist.

— Nu era trist... Florile erau pentru el... Acum au rămas pentru mine.

Anina izbucni în tînguiri, cași cum cineva i-ar fi jupuit inima.

Tîrziu, se liniști. Căzuse într'o profundă nepăsare. Mă asculta fără nici o împotrivire. A mers să se plimbe, ducînd pe brațe florile, de care n'am putut-o despărți. Am luat masa de seară împreună. Ii povesteam lucruri vesele. Ea asculta, înțelegea, dar nu izbutea să rîdă. Se apropia noaptea și nu știam ce să fac. In cele din urmă i-am oferit odaia mea. Eu voiu dormi la hotel. Anina tresări înviorată. Imi mulțumi zîmbind, dar spuse că va dormi la Nemira, care i-a lăsat ei camera. El se va întoarce curînd: nici nu și-a luat lucrurile.

Am însoțit-o până acasă, dar m'a oprit în stradă. Părea iarăși veselă, glumea. I-am urat noapte bună. Anina îmi luă mînile și mi le sărută cu evlavie. Apoi se făcu nevăzută în întuneric. I-am ascultat pașii pe scări, din ce în ce mai ușori, până se pierdură sus, în cerul cu stele albe.

Am luat drumul spre piața Romană. Mergeam încet. Gîndurile se rupeau de teamă și îndoială. O negură îmi cuprindea sufletul. Incepeau să-mi treacă prin minte întîmplările zilei. Le vedeam înlănțuindu-se, trăgînd în jurul Aninei un cerc în care ea rămăsese singură, avînd ca sprijin numai desnădejdea. Mă lăsasem înșelat de o înseninare prefăcută. Văzui deodată înțelesul adevărat al dorinței aceleia grozave de a rămînea singură și mă oprii pe loc uluit. Căutam lucrurile cu ispită de moarte din camera Aninei. Deodată fui înspăimîntat de-o bănuială. Nemira purta de obiceiu în buzunar o fiolă cu cianură de potasiu, pe care o scotea ca ultim argument cu efect irezistibil, cînd vorbea despre zădărnicia vieții și „necesitatea estetică" a sinuciderii. Dăduse cu siguranță și Aninei această mică reprezentație, pe care ea n'a putut-o uita. Anina furase fiola cu otravă. Despărțirea, rîsul de triumf asupra fricii de moarte, sărutul mînilor ca după o spovedanie mută nu puteau să aibă decît un sfîrșit...

Alergam...

Urcam scările cîte trei.

Sus era tăcere deplină. Bătui. Nu răspunse nimeni. Apăsai pe mîner și ușa se deschise. In casă era lumină mare. Anina sta pe-același scaun pe care o găsisem întîiu. Ținea la piept cu o mînă cîteva flori, celelalte se împrăștiaseră pe jos. Capul îi căzuse pe spatarul scaunului. M'am apropiat pe vîrful picioarelor, să n'o trezesc. Văzui atunci pe masă fiola spartă: Anina dormea pentru vecie.

*

Părăsesc pentru totdeauna planul colecției mele. Se pot alcătui frumoase tablouri cu fluturi, cu flori și chiar cu diferite cutii de chibrituri. Colecție de eroi pentru literatură însă, nu va izbuti să stringă nimeni. Pe adevărații eroi de roman îi suprimă viața. Nu pot îndura injuriile ei, urîțenia rea și schiloadă a aproapelui, absurditățile, infirmitățile propriului lor suflet. Dacă Hamlet a trăit cîndva, el și-a pus capăt zilelor îndată după ce Fantoma i-a arătat fața neprefăcută a lumii.

Marea asvîrle la țărm numai aripi frînte de scoici, melci morți, nisip. Cînd ies cîteodată din valuri făpturi minunate ca Anina, pier fără veste, nimeni nu ajunge să le privească multă vreme.

Nu rămîn în lumină decît născocirile scriitorului, forme perfecte în fața cărora miriadele de vietăți ale oceanului se agită într'un nesfîrșit flux și reflux. Poate mai tîrziu, peste multe mii de ani, se vor naște tipuri de suflete perfecte, cum s'au născut speciile de fluturi. Până atunci însă, e înțelept să te plimbi fără carnete de note în buzunar. Vei fi mai liber și vei păstra din călătoriile tale numai poza peisagiilor lăuntrice sau din afară; clișeul negativ, prins cu creionul pe hîrtie, trebue nimicit.

Plec să mă plimb. Astăzi e prima zi cu soare după o lungă săptămînă cernită. Merg să văd mormîntul Aninei, vremelnică și neînsemnată inflamație a pămîntului. Voiu pune mînile pe umbra mormîntului, și o voiu mîngîia ca pe un suflet care iese din adînc numai cînd e soare.

Stejar Ionescu

Univers

Sînt toate mai presus de mine
Și nu mai înțeleg nimic,
Mă simt din ce în ce mai mic,
Hipnotizat de nu știu cine.

*

Nu știu de unde am venit,
Și lumea mă privește toată,
Nici n'am știut nimic vre-odată,
Sînt toate 'n jurul meu un mit.

Ce e cu mine, ce-i cu voi,
Halucinați contemporani.
Să strige peste mii de ani
Acel ce știe ce-i cu noi.

Te 'ntreb, — naivă întrebare !, —
Prietin, care treci prin viață
Cu zîmbetul mereu pe față
In fericita ta uitare,

Să-mi spui ce știi din taina mea,
Ce e cu mine, ce va fi,
De ce 's născut, de ce-oi muri,
De ce sînt toate 'n jur așa.

Sînt eu nebun, sînt toți nebuni?
Vîrîți-mi gîndul în pămînt,
Că-i chinuit cum e un sfînt
De-atîtea basme și minuni.

Inchideți poarta de azur
Ce s'a deschis cu ochii mei,
Ucideți miile de zei
Din sufletu-mi steril dar pur.

E tot legendă, basm și vis,
Simboluri și transfigurare.
Realitatea va dispare
Odată ochiul meu închis.

Demostene Botez

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

4.—Reacțiunea antimercantilă.

Acțiunea tuturor acestor factori—a celor mai mulți simultană—ducea la sfîrșitul inevitabil al înrădăcinării profunde a economiei bănești. Imprăștiat pe toată suprafața locuită a principatelor, banul își desvălue una cîte una funcțiunile sale, devenind un element fundamental al întregii vieți sociale. Crizele de numerar, care de altminterea au fost destul de numeroase, contribuiau și mai mult să arate calitățile de neînlocuit ale acestui instrument de circulație, iar crizele politice și sociale să-i reliefeze și mai pregnant atributele valorii sale. Conlucrarea tuturor acestor împrejurări cu puternice influențe străine, a ridicat repede banul dela funcțiunea sa de instrument de schimb și etalon de valoare, la aceia de expresiune a bogăției, chiar de unică expresiune a bogăției. Ca peste tot locul în Europa, și la noi, aurul și argintul este considerat ca singura avuție. Ideia bogăției se mercantilizează astfel definitiv și la noi—dînd termenului de mercantilizare accepțiunea sa primitivă. Acest proces, care credem că începe să devină manifest pela începutul veacului al XVI-lea, se desfășură din ce în ce mai amplu, până în timpurile noastre. Zicem „credem" că începutul său se poate pune la acea dată, pentrucă în asemeni materii, dacă nu este imposibil, e cel puțin foarte greu[1] de a afirma o dată sigură, mai ales cînd lipsesc informațiunile. Avuția concepută în acest sens nu este reprezentată numai prin monetă metalică. „In trei lucruri zace avuția—spune Mitropolitul Varlaam—

1 *Cp. W. Sombart*, Der Bourgeois.

în bani, în veşminte şi în pietre scumpe" [1], înţelegînd prin veşminte ceiace era în veacurile trecute o haină boerească, căreia nu-i lipseau nici cusăturile cu fir, nici nasturii de aur sau diamante, şi nici florile cu aur şi mărgăritare. In cronica lui Eftimie, vorbindu-se de plecarea lui Iliaş, se spune că acesta a luat cu sine o grămadă de averi, printre care se enumără: talanţi de aur şi aspri de argint, vase de aur şi de argint şi toate comorile vechilor domni [2]. Intr'un document din 1574, se poate observa iarăşi caracterul mobiliar al valorilor care alcătuesc o avuţie, căci este vorba de ughi de aur şi mulţi alţi bani [3]. Acest caracter reese din multiple alte informaţiuni, în special din cronici, care menţionînd avuţiile domnilor, spun de pildă că „avuţia lui Vasile Voevod era strînsă în cetatea Neamţului" [4], sau că „au luat pe Doamna cu toată casa şi averea în saraiele împărăteşti să-i turcească" [5]. Cîte odată chiar un termen oarecare monetar, de exemplu „florinul", este confundat cu însăşi noţiunea de avuţie. [6] Dealtminterea şi legislaţia vremii da avuţiei un caracter mobiliar, după cum reese din Pravila lui Vasile Lupu, din cap. „Pentru furii care ţin drumurile fără arme".

Astfel concepută, bogăţia cîştiga în viaţa individuală şi'n acea socială o importanţă din ce în ce mai mare. Am arătat mai înainte prin cîteva exemple, în ce grad crescuse acumularea monetară, reprezentată mai ales prin tezaurele domnilor, deşi informaţiunile vremii nu-i arată pe aceştia ca pe singurii tezaurizatori, ci doar numai ca pe unii din cei mai însemnaţi. Acumularea de bani are o explicaţie proprie, asupra căreia am inzistat în partea privitoare la factorii psihologici ai consolidării economiei noastre monetare. Dar dacă aceasta este explicaţiunea principală, ea trebueşte complectată cu o alta,—mai ales pentru acumulările de obiecte de metal preţios—şi care constitue într'o bună măsură explicaţiunea tuturor marilor tezaurizări din Apus, anume: pasiunea pentru aur şi argint, care în ţările europene a dus la alchimie, descoperiri geografice, politică mercantilă etc. Epoca medievală este plină în Franţa, Spania, Germania, Italia etc. cu exemple de această pasiune. Ea rezistă în Spania până în secolul al XVI-lea şi cazurile ducelui d'Albuquerque şi ale ducelui de Alba, care posedau sute de farfurii de argint, ori ale ducelui de Frias care lăsase moştenire 600.000 scuzi lichizi, sînt extrem de instructive pentru exemplificarea acestui fenomen. [7] Intr'o măsură mai mică,—proporţional însă cu situaţiunea ţărilor, poate mai mare—asemenea fenomene se găsesc şi la noi, întîrziate însă faţă de cele din Apus.

1 *B. P. Hajdeu*, Etym. Magn. Rom. III, 1416.
2 *I. Bogdan*, Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche, Buc. 1891 p. 217.
3 *Stoica Nicolaescu* op. cit. p. 198.
4 *Miron Costin*, Letopiseţul Ţării Moldovei, p. 590, 594.
5 Letopiseţul Ţării Moldovei, atribuit lui *Muslea* p. 11.
6 *Silviu Dragomir* op. cit. pag. 71.
7 *W. Sombart*, Der Bourgeois, p. 29 şi urm.

La sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea, Ţara-Romînească cunoaşte formidabila avere a lui Brîncoveanu. Lăsînd deoparte estimaţia globală a acestei averi, pe care am semnalat-o anterior, şi ocupîndu-ne numai de tezaurul său format din bijuterii, argintării şi veşminte preţioase, vom constata că domnitorul muntean poate sta cu demnitate alăturea de predecesorii săi din apus. Un inventar complect al acestui tezaur—din nefericire—nu posedăm; avem însă un indiciu preţios pentru a ne da seamă de proporţiile uneia din părţile sale, şi anume foile de zestre ale copiilor săi. Nu interesează momentan, zestrea dată în moşii, sate, rumîni, vite, ţigani, case, etc., ci numai aceia dată în obiecte de aur şi argint. Totalizînd aceste obiecte, fiii şi fiicele lui Brîncoveanu au căpătat dela părintele lor 34 perechi de cercei, 50 brăţări, 66 inele, 23 salbe, 12 lefţi, 16 lanţuri, 7 cununi, 8 coliere de mărgăritare, 30 duzini de farfurii de argint, 27 duzini de cuţite, 27 de furculiţe şi 27 de linguri, apoi nasturi, copci, sfeşnice, lighiane, ibrice, solniţe, toate de argint. Nu trebue scăpat din vedere că toate aceste bijuterii erau montate cu pietre preţioase care trebue să fi fost, după cum reese chiar din descrierea lui Brîncoveanu, de o calitate superioară şi printre care se găsesc, diamante mari roze cîte 20 la o brăţare, smaragde, „balaşuri", rubine portocalii, rubine şi mărgăritare, montate chiar şi pe haine de pildă: „ii cu leasă de mărgăritar", „işlic cu floare în mijloc cu un diamant mai mare, şi cu 20 mai mici şi cu 20 de flori de mărgăritar şi cîte cu o căşuţă cu un robin" sau „un işlic cu flori de mărgăritar şi cu zmaragduri şi cu o ţintă în mijloc, cu un diamant mare, roza mare şi cu 7 mai mici" caşi multe altele. [1] In momentul cînd Turcii confiscă averea lui Brîncoveanu, au mai găsit în posesia doamnei, un inel scump cum nu se mai văzuse până atunci niciodată la Poartă, şi alte giuvaercale în valoare de 1000 pungi, adică 500.000 taleri. [2] Obiceiul posedării de lucruri preţioase aparţinea întregei clase boereşti, şi desigur nu era necunoscut nici ţărănimii care l-ar fi practicat, de ar fi avut mijloace. Foile de zestre ale fiicelor şi fiilor de boieri ca şi însemnările lor de moşteniri şi împărţire, arăta aproape totdeauna asemenea obiecte, care se transmiteau cu scrupulozitate dela o generaţiune la alta.

Transformarea valorilor în aur şi argint era chiar o tendinţă a timpului. Dintr'un document din veacul al XVIII-lea se poate vedea că însăşi biserica, prin glasul Mitropolitului moldovean Gavril Callimachi şi al Patriarhului Avramie din Ierusalim, aflat în ţară, recomanda ca prisosul veniturilor să se plasese în „giuvaeruri şi lucruri de aur şi argint, care în acelaşi timp împodobesc şi sînt veşnică avere, ce să păzăşte la fiii fiilor şi în vreme de trebuinţă

1 *Ştefan D. Greceanu*, Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu Vel Logofăt Greceanu, Buc. 1906, p. 278 şi urm.
2 *N. Iorga*, Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, p. 72, 76, *C. Giurescu* şi *Dobrescu* op. cit. p. XXIX.

este gata ajutoriu fieștecăriia casă". [1] Despre locul pe care-l ocupau în viața individuală aceste tezaure, vorbește pregnant parabola celor trei prietini ai omului, din învățăturile acelui Pseudo-Neagoie. Dealungul vieții omenești, scriitorul veacului al XVII-lea, admite că omul poate fi întovărășit de trei prietini, cărora le arata o afecțiune deosebită, și anume: aurul și argintul prietinul pe care îl iubește mai mult și pentru care suferă oricînd, vine apoi soția, copiii, frații, rudele și prietinii și în al treilea rînd darurile sufletești, bunătatea, mila, credința [2]. Categoria avuției trece astfel în viața particulară înaintea tuturor celorlalte categorii ale vieții și ale lumii; primatul aurului și argintului este deci cu desăvîrșire afirmat. Acest primat al aurului și argintului aflat în viața individuală își găsește un loc analog în viața socială. Despre puterea banului în rosturile vieții ne-au rămas mărturii pline de interes. Nu fapte care abundă și care vorbesc despre cumpărarea chiar a celor mai puțin economice bunuri, dar mărturisiri ale cărturarilor vremii. După Moxa, aurul este mai tare „decît mulțimea oștilor, (el) poate sparge cetăți și a răsipi ziduri,... poate birui războiul, poate pierde toate bărbățiile... e săgeata lucie și să înfige lesne la inimă de om". [3] Pentru Macarie aurul „deschide gura celui fără de glas, și o închide celui vorbăreț... calcă legile și așăzămintele... gonește rușinea". [4] El e mai presus chiar decît dreptatea, căci se întreabă autorul cronicei atribuită lui Mustea „ce vor să isprăvească pravilele unde domnește lăcomia banilor" [5]. Și desigur seria acestor mărturii nu este sfîrșită. Chiar dacă unele din ele sînt influențate de concepția teologico-ortodoxă a vieții, sau chiar traduse din cărți bisericești, importanța lor nu scade cu nimic, din moment ce sînt păstrate în legătură cu unele din evenimentele dela noi, și servesc să caracterizeze o stare de lucruri de multe ori trăită de cronicar.

Această covîrșitoare influență pe care metalul prețios o exercita sau care cel puțin i se atribuia, nu putea rămîne fără răspuns și un antimercantilism cît de potolit trebuia să încerce să se manifesteze. Subt forme variate și mai ales mult mai puternice, el se produce în Apus, și cum era firesc pentru mentalități înapoiate, totul să fie redus la mobilele individuale. Încă din secolul al XIII-lea un Freidank, protestează contra faptului că lumea se bazează aproape exclusiv pe bani, și nu are nimic mai scump decît banul. [6] Protestările contra acestei pasiuni devin foarte frecvente, și adeseaori la noi era apreciată chiar ca un viciu de care puțini dintre oameni au scăpat neatinși. „La puținței se află acest dar ca să nu-i biruiască pofta lăcomiei și iubirea argintului", se spune în cronica atribuită lui Mustea [1], iar Miron Costin referindu-se la Domni, care manifestau probabil mai mult această pasiune, exclama: „O! nesățioasă firea Domnilor spre lățire și avuție oarbă" [2]. Ea duce la cel mai mare rău, căci spune cronicarul, „nemila și lăcomia fac răsipa țărilor". Altă dată imitînd autorii vechi, scriitorii noștri izbucnesc în imprecațiuni, ca acelea ale lui Macarie care spune aurului: „O, aurule, vrăjmașule, tirane fără rușine, făptură a viclenie"... [3]. In general această atitudine este motivată de considerațiuni teologice. Parabola lui Pseudo-Neagoie are și ea un subsrat teologic; în ea se caută a se evidenția primatul valorilor sufletești în legătură cu credința creștină, atribuindu-le o natură permanentă spre deosebire de valoarea economică a aurului și cea socială a relațiilor eminamente trecătoare. Varlaam tinde la aceleași concluziuni, cu prilejul clasificării speciilor de bogății, spunînd: „...banii să strică de rugină și cheltuindu-se vremia-i sfîrșește, veșmintele moliile le mănîncă, pietrile cele scumpe ce nici ruginesc, nici moliile le mănîncă, de furi și de tîlhari pier, iar toate trecu..." [4]. O notiță de pe Evangheliarul dela Voroneț exprima cam aceiași ideie, cînd zicea „aurul și argintul avere trecătoare ca umbra" [5].

1 *D. Russo*, Din corespondența Doamnei Ana Racoviță, București 1911 (Extras din Conv. Lit, 1911 | p. 7).
2 *I. Bogdan*, Cultura veche romînă p. 80—81.
3 *Hajdeu*, Cuvente d'en Batrini, t. I, p. 369.
4 *I. Bogdan*, Vechile cronici, p. 210.
5 op. cit. p. 35 (?)
6 *V. Sombart*. Der Bourgeois p. 34—35.

Reacțiunea antimercantilă capătă o expresiune incisivă și forma generală a unui sistem filosofic în opera lui Dimitrie Cantemir: „Divanul sau gîlceva înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul". Cantemir a voit în această operă să dea o nouă filosofie normativă a vieții, dacă nu atît de nouă în ideile sale căci se inspiră mult din filosofia religiei creștine și filosofia stoică, în tot cazul mult deosebită de concepțiunea dominantă a vremei sale. In expunerea ei, domnul moldovean a găsit o formă chiar interesantă, punînd față în față lumea așa cum este și lumea așa cum ar trebui să fie. In dialogul „lumii" cu „înțeleptul", cea dintâiu reprezintă realitatea, iar cel de al doilea critica, idealul și normele. In această discuțiune pe care o imaginează Cantemir, sînt desbătute toate marile probleme ale lumii și în special ale vieții. Intre cei doi parteneri există o continuă contradicție; „lumea" caută să arate și să demonstreze perfecțiunea formelor în care ea se prezintă și utilitatea lor pentru oameni, „înțeleptul" din contra nu-i recunoaște nici un merit și nici o utilitate. „Cum că amăgitoare și mincinoasă să fiu—spune „lumea"—nu cauți să vezi și să cunoști frumusețile mele? nu privești podoaba mea? nu oglindești bunurile mele? nu iai aminte desfătările și desmierdările mele?". Iar înțeleptul îi răspunde: „Vezi frumusețile și podoaba ta ca iarba

1 Op. cit. p, 82, 11 (?).
2 *Miron Costin*. Letopisețul Țării Moldovei 514.
3 Op. cit. p. 210.
4 *R. P. Hajdeu*. Etym. Magn. Rom. III. 2416.
5 *I. Bogdan*. Evangheliile dela Homor și Voroneț din 1472 și 1550, An. Ac. Rom. II. XXIX p. 652.

şi ca floarea ierbii; bunurile tale în mînile tîlharilor şi în dintele moliilor, desfătările tale pulbere şi fum, care cu mare grosime în aer se înalţă, şi îndată reschirîndu-se, ca şi cînd n'ar fi fost se fac"[1]. Mai departe „înţeleptul" revine pentru a spune din nou, „ori nu sînt avuţiile tale fum, şi bunurile tale praf, şi desfătările tale pulbere de vînt ridicate..." repetîndu-se adesea ori după psalmist ideia temporaneităţii bunurilor lumeşti.

Este desigur în această concepţiune ceva mai mult decît o simplă atitudine antimercantilă; ea însă o subsumează, şi încadrînd-o în reacţiunea generală faţă de întreaga structură a vieţii şi a concepţiunilor asupra ei, îi dă o şi mai mare vigoare. Dacă nu s'ar risca o greşală prea mare s'ar putea inzista asupra faptului, că pe cînd în Ţara Romînească conducătorul său întrebuinţa toate mijloacele pentru acumulări monetare şi tezaure considerabile, în aceiaşi epocă domnul moldovean cugeta la deşărtăciunea tuturor acestor lucruri, fapte care ar putea fi expresiunea timpurie a materialismului excesiv, care într'o oarecare măsură domina la Munteni şi a idealismului generos care nu odată a animat pe Moldoveni.

Despre o influenţă practică a acestei reacţiuni credem că nu se poate vorbi; de asemeni ar fi greu de precizat intensitatea însăşi a reacţiunii, căci cele cîteva manifestări nu pot determina limitele sale. Este mai mult decît probabil că după cum provine din restrînse cercuri intelectuale, dealtminterea ca şi în apus, nu a trecut dincolo de graniţile acestui teren, pe care, nu mai rămîne îndoială, nu l-a cucerit în întregime. Mai importantă este aceastã reacţiune prin fenomenele care le desvăluie; ea cea dintâiu ne vorbeşte de mercantilizarea ideii de bogăţie ca şi în general a întregei vieţi economice. Ori aceste fenomene care reprezintă fapte concrete, mărturisind în prealabil ceiace numeam consolidarea economiei băneşti, sînt de o importanţă capitală pentru orientarea pe care o va lua în viitor întreaga noastră economie.

5.—Economia monetară ca „şcoală preparatoare" a capitalismului

La începutul cercetărilor de faţă, spuneam că investigaţiunile de acest ordin prezintă pe lîngă un interes istoric şi un interes actual, datorită strînsei legături care există între economia monetară şi forma actuală economică: capitalismul. Sombart socoate chiar economia monetară ca o etapă în care se prepară spiritul capitalist, deoarece în această epocă spiritul omenesc se îmbibă de o concepţiune asupra vieţii economice, care va avea să joace un rol hotărîtor în epoca capitalistă[2]. Toţi autorii sînt de acord a admite că nu s'ar putea vorbi de capitalism dacă n'ar fi existat o epocă anterioară de pură economie monetară. Se admite chiar că

1 Ed. 1878 p. 50, 62—63.
2 *W. Sombart*. Der Bourgeois. p. 400—401.

însuşi capitalismul nu-i decît o formă mai complicată a economiei băneşti[1]. Prin cercetări documentare s'a putut stabili, că dezvoltarea unui sistem capitalist urmează înfloririi economiei băneşti, iar evoluţia regimului capitalist este strîns legată de formele pe care le înregistrează dezvoltarea şi consolidarea economiei monetare. De sigur că nu se poate spune, că întotdeauna o economie bănească a dus la capitalism, deoarece istoria economică cunoaşte epoci cînd diferite popoare au trecut dela economia bănească la acea naturală, dar se poate spune că o asemenea formă de schimb a constituit peste tot locul, materialul, care prelucrat de anumiţi factori şi anume împrejurări, a dus la capitalism.

O cercetare oricît de sumară asupra trecutului economiei noastre monetare, trebue să pună şi să încerce a rezolva chestiunea, dacă economia noastră contemporană a suportat şi ea influenţe din partea vechiului său trecut monetar, şi eventual în ce forme şi cu ce rezultate aceste influenţe s'au manifestat.

Sombart ocupîndu-se de influenţa pe care metalele preţioase au avut-o asupra originilor capitalismului, admite că înafară de crearea unui spirit specific care serveşte la elaborarea mentalităţii capitaliste actuale, întrebuinţarea curentă a metalelor preţioase şi dezvoltarea schimburilor pe bază monetară, care a dus peste tot locul la economia bănească, a influenţat capitalismul la origina sa, prin rolul pe care l-a avut în formarea statelor, averilor şi pieţilor[2].

Cercetînd din acest punct de vedere trecutul nostru economic, ajungem repede la concluzia că se poate vorbi şi la noi de anumite raporturi între economia bănească şi mentalitatea monetară, formarea averilor şi a pieţilor, cît şi de un efect al stabilirii acestor raporturi, în sensul celui indicat de Sombart. Fireşte că împrejurările în care s'au stabilit asemenea relaţii şi formele în care ele s'au manifestat nu pot fi identice cu cele din apus; este vorba numai de fenomene care prin natura lor se pot socoti asemănătoare unora din fenomenele produse în ţările Europei apusene.

Pentru a sezisa o mentalitate specifică care conţinea într'însa un spirit capitalist latent, prima jumătate a veacului al XIX-lea ne oferă suficiente mijloace. Incepînd de pe la 1840, în ambele principate se începe o aspră critică a sistemului monetar. Critica continuă amplificîndu-se şi o întîlnim extrem de viguroasă după Unire. Această acţiune nu avea însă numai un rol negativ. Ea tindea la intronarea unui nou sistem de schimb, nu numai prin înlăturarea leului de socoteală şi introducerea unui etalon monetar real, ci şi prin adoptarea particulară şi oficială a unor instituţiuni care trebuiau să ducă la o nouă etapă a circulaţiunii, adică, la economia fiduciară.

1 *Pflenge*. Grundlegung der vergleichenden Wirtschaftstheorien (An. für Sozialpolitik u. Gesetzgebung 5. p. 94. citat in G. v. *Below*. Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Tübingen 1920, 404-5).
2 *W. Sombart*. Der moderne Kapitalismus. München u. Leipzig. 1921 II[2]. p. 541 şi urm.

Introducerea în ţară a institutelor de credit şi a hîrtiilor valori este revendicată cu impetuozitate, mai ales de clasa marilor proprietari. Epoca de după 1848 este martora unei nebănuite apologii a circulaţiunii fiduciare. Numai prin trecerea la această nouă formă de schimb, se va putea scăpa de toate relele economice şi mizeriile sociale care bîntuiau ţara, şi care după părerea contemporanilor trebuiau puse în sarcina modului de circulaţie al bunurilor[1]. Reforma agrară dela 1864 şi introducerea noului regim monetar din 1867, a temperat într'o oarecare măsură impetuozitatea acestor manifestări, însă în viaţa curentă, hîrtia valoare subt forma acţiunii ori a obligaţiei, ia un loc din ce în ce mai mare,—chiar exagerat—în diferitele întreprinderi comerciale şi industriale, care iau fiinţă în acea vreme. Emisiunea din 1881 a primelor bilete ale Băncii Naţionale, nu venea prea de timpuriu, se poate spune chiar că întîrziase, deoarece asemenea mijloace de circulaţiune erau reclamate de mai bine de 40 de ani.

Împrejurările în care se dezbate chestiunea hîrtiilor valori şi modul cum ele se introduc în circulaţia bunurilor din ţările noastre, arată importanţa acestei chestiuni, pentru înţelegerea dezvoltării economiei noastre contemporane. Revendicarea unei circulaţiuni fiduciare ne spune că ideia aprecierii cantitative a lumii economice era definitiv cîştigată, căci schimbul prin monetă presupune prealabil admiterea ideii de egalitate a valorii bunului, cu preţul obţinut, reclamînd astfel o apreciere cantitativă a tuturor valorilor. Cu atît mai mult o asemenea idee trebuia să stea la baza circulaţiunii fiduciare, căci dacă în schimbul marfă contra monetă metalică mai poate fi vorba de un raport calitativ, în schimbul marfă contra monetă fiduciară aşa ceva este exclus. Ori aprecierea cantitativă a lumii economice este indispensabilă capitalismului. Concepţia cantitativă este un element fundamental în formarea mentalităţii generale capitaliste.

1 Principele Alex. Moruz, ale cărui lucrari fac dovada unui remarcabil spirit de observaţie, analizînd cauzele crizei, într'o carte pe nedrept uitată, dă o enumerare a lor, din care se poate vedea că toate aparţin domeniului circulaţiei. Acestea ar fi: 1 lipsa complectă a monetei şi a creditului naţional, 2, criza financiară din Austria, 3, reaua stare a finanţelor turceşti, 4, cheltuelile pe care le necesită produsele noastre cu totul în disproporţie cu ceiace obţinem în schimb, 5, lipsa unui etalon normal pentru aprecierea monetelor din circulaţie, 6, condiţiile rele în care se găseşte moneta engleză, franceză şi rusă, faţă de acela austriacă, 7, introducerea în cantităţi prea mari şi punerea în circulaţie a monetei degradate şi a vechiului bilon austriac, 8, exportul continuu în Austria a aproape întregei cantităţi de aur şi argint din ţară, 10, concentrarea banilor schimbului şi micului comerţ în mînile evreilor. Progrès et liberté. Galatz 1861. p. 126.—„Cîţi din voi n'au fost martori, la divanul de confirmaţiuni, la acele vînzări forţate, la acea risipire de averi, sacrificii zadarnice a existenţei familiei, oferite jertfă cametei şi agiotagiului, vînzări efectuate fără cumpărători serioşi şi fără numerar. Trebue să înceteze această stare de plîns, trebue un leac suferinţilor şi prostaţiei unei întregi societăţi. O bancă de scont, o bancă ipotecară sînt de prima necesitate. Toată lumea le doreşte, toată lumea le reclamă, cu toată puterea dorinţelor ei..." L'abolition] des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie. Galatz 1860. p. 44.

La formarea ei contribuise veacuri dearîndul un bogat trecut monetar, care prin adînca sa înrădăcinare în mentalitatea populară, comanda evoluţia viitoare a formelor de schimb. A fost suficient numai ca două împrejurări speciale să intervină: o producţie mărită şi o insuficienţă a mijloacelor de circulaţiune, pentru ca să se poată manifesta aptitudinea către forme superioare a economiei noastre. „Şcoala preparatoare" dădea rezultatele sale fireşti, care vedem că se produc independent de sistemul producţiunii industriale, încă inexistent.

Lăsînd deoparte chestiunea relaţiunii dintre economia bănească, formarea statului şi acţiunea acestuia asupra originii capitalismului,—a cărei determinare ar reclama cercetări mult mai ample fără ca să fim siguri că va duce la aceleaşi rezultate ca în Apus,—şi ocupîndu-ne numai de relaţiunile, dintre formarea averilor şi pieţilor cu metale preţioase şi economia monetară, vom ajunge la concluziuni însemnate pentru rezolvarea problemei puse mai sus.

Raportul dintre formarea averilor şi economia bănească se prezintă la noi în condiţiuni deosebite faţă de ţările europene, sau cel puţin diferite de acele pe care le semnalează Sombart. Nu se poate vorbi de o formare nemijlocită a acestor averi prin exploatarea minelor de metale preţioase şi a promovării industriilor pe care le comportă aceste exploatări, deoarece la noi n'a existat acest mijloc de îmbogăţire particulară. Se poate vorbi numai de o formare a averilor ca rezultat al unui plus de activare al circulaţiunii de mărfuri pe bani, care dădea posibilităţi ca o parte din metalul preţios să se concentreze în anumite puncte.

Cu economia capitalistă nu au legătură directă decît averile burgheze, acele obţinute printr'o exploatare bazată pe raţionalism, pus în mişcare de mobilul cîştigului pentru cîştig[1]. Intîlnim în prima jumătate a veacului al XIX-lea, numeroase cazuri de asemenea averi iar tendinţi, cu manifestări mai mult sau mai puţin efective, apar chiar dela sfîrşitul veacului anterior. Am dat în altă parte cîteva exemple astfel că nu mai revenim[2]. Rămîne acum să semnalăm cîteva dintre împrejurările generale în care ele s'au produs şi rezultatele imediate ale acestor cazuri individuale. Tot altădată am inzistat asupra fenomenului mai mult decît interesant, al nevoii excesive de bani lichizi, pe care o simţea în întregime clasa stăpînitoare în ambele principate, mai ales începînd cu sfîrşitul

1 *Cp. W. Sombart*, Aceste principii devenite generale în aplicarea lor, constituesc după Sombart, ideile fundamentale ale regimului capitalist, Cp. Die Juden und das Wirtschaftsleben, München, Leipzig, 1922 p. 186 şi urm.. In noua sa lucrare „Prinzipielle Eigenart des modernen Kapitalismus" in Grundriss der Sozialökonomik IV[1]. Tübingen 1927, Sombart adaugă şi principiul concurenţei, p. 7—8.

2 Cea dintâiu Bancă Naţională a Moldovei, Arhiva, Iaşi XXXIII (1926) 2 p. 105 şi urm.

veacului al XVIII-lea [1]. Satisfacerea ei, cel puțin parțială, a dus la o profundă prefacere a raporturilor agrare și la ruina celei mai mari părți a deținătorilor de mari proprietăți rurale.

Apariția însă pe piață a unei cantități din ce în ce mai însemnată de produse, ocazionată de prefacerile dreptului agrar, nu puteau să nu influențeze mentalitatea economică. Posibilitățile de cîștig se înfățișau atît de atrăgător, iar sacrificiile ce ar fi trebuit făcute pentru realizarea lor atît de reduse la adăpostul acelui regim agrar, încît nu se putea ca ele să nu stimuleze elementele mai întreprinzătoare interne sau pe cele de peste graniță, la curent cu prefacerile dela noi.

Dacă se mai adaugă și cîștigurile care se puteau obține prin manipularea numerarului subt forma de capital cămătăresc, atunci existența unei atmosfere provocătoare de cîștiguri și iar de cîștiguri, trebuie să pară naturală [2]. Unele exemple de averi noi din prima jumătate a veacului al XIX-lea și chiar după aceia, sînt cazuri tipice ale acestei stări de lucruri.

Dar atmosfera îmbibată de spiritul de afaceri, chiar limitată la o singură clasă, și o stare de fapt producătoare de condițiuni reale ca aceste afaceri să fie realizabile, sînt elemente anunțătoare ale unor vremuri nouă, care dacă n'au început, trebuie să înceapă.

Inmulțirea rapidă a averilor provenite pe această cale, a dus la o „burghezificare" din ce în ce mai generală a vieții noastre economice. Acest proces—mai ales în vitesa sa de producție—fiind esențial pentru înțelegerea întregii noastre economii moderne, vom reveni asupra sa.

Mai rămîne cea de-a treia împrejurare prin care se leagă economia bănească de începuturile capitalismului la noi. Spuneam că este formarea piețiior. Acțiunea metalelor prețioase asupra formării și evoluției piețiior este de mare însemnătate. Ceiace influențează piața nu este desigur banul ca instrument de schimb, în baza căruia doar se organizează—ci cantitatea disponibilă în circulațiune din aceste mijloace de schimb. O cantitate nouă de metale—al cărei cost de producție a rămas constant—svîrlită pe piață, produce o activare printr'o imediată urcare de prețuri. Acestea la rîndul lor stimulează producția, fără ca prea mult să restrîngă consumațiunea, deoarece în general vorbind, puterea de cumpărare a pieții n'a scăzut.

In principate piața capătă o activare și extindere, paralelă în primul rînd cu producția, dar această producție aducînd în țară

1 Burghezia romînă și Marxismul „Viața Romînească" 1927.

2 Cu atît mai mult acest proces trebuia să se îndeplinească repede și pe o mare suprafață, cu cît organizarea economică a numeroși deținători de capitaluri imobiliare reprezinta o economie de cheltuială.

Vincler la 1844 atestă cu preciziune acest fapt spunînd: „Deși veniturile stărilor celor mai nalte sînt însemnate, totuși la prea puțini covîrșesc veniturile pe cheltuieli și deaceia nu se pot forniza multe capitaluri". Propășirea, I, 1844, Despre cămătărie p. 43.

cantități mari de metal prețios influențează consumațiunea și deci din acest punct de vedere piața trebue să sufere o transformare. Urcarea prețurilor, atît reală cît și relativă, la mai toate produsele noastre agrare, contribuia astfel la lărgirea pieții, tot așa ca și înmulțirea cantității metalice disponibilă subt formă de numerar. Activa economie monetară din trecutul principatelor romîne a avut astfel un rol hotărîtor ca să determine o atmosferă prielnică germinării spiritului economic contemporan și să contribue la creiarea unor puncte de sprijin economiei actuale capitaliste. Pentru înfăptuirea acestui rol, economia generală a țărilor noastre se pregătise într'un proces de veacuri, care ajunsese în prima jumătate a veacului al XIX-lea la deplina sa maturitate. In această îndelungată evoluție, care dăduse prilej unei prefaceri și în adîncime nu numai în suprafață, credem că ar trebui căutat secretul vertiginoaselor noastre prefaceri, care încep să devină manifeste încă dela sfîrșitul veacului al XVIII-lea, accentuîndu-se odată cu cel de al treilea deceniu al veacului următor, pentruca să devină impunătoare la mijlocul acestui veac și în deceniile următoare. Dacă interese străine nouă și într'o oarecare măsură un spirit de inovațiune și imitație, cît și interese locale—la început numai ale unor reprezentanți ai clasei stăpînitoare, iar mai tîrziu a întregei clase conducătoare—au dorit și au luptat ca structura și formele economiei noastre să se modernizeze, aceste dorinți ar fi rămas nerealizate și acțiunea provocată de ele zadarnică, dacă ar fi lipsit condițiile obiective, proprii țărilor romîne, care să facă economia lor aptă pentru o nouă fază.

Aptitudinea aceasta era un efect al economiei sale de schimb și pentrucă această aptitudine era atît de dezvoltată s'a putut înregistra vitesa accelerată a evoluțiunii ulterioare. Vreme îndelungată, se lucrase lent, însă profund, la creiarea condițiilor prealabil necesare începutului unui nou sistem economic, care este acel al capitalismului. Mentalitatea cîștigului pentru cîștig, concentrări izolate de averi obținute exclusiv din afaceri, mari posibilități ca felurite moduri de afaceri să înregistreze succese, sînt elemente principale care nu puteau, ca amplificate, să nu impună radicale transformări. Terenul era pregătit; nu trebuiau decît cîteva noi împrejurări pentru ca să rodească. Prepararea sa, prin profunda înrădăcinare a economiei bănești și prin consecințele pe care această economie le provoca, a scurtat în economia noastră națională unele faze tranzitorii, de lungă durată în alte țări. „Școala preparatoare" dădea rezultate ca și aiurea; condițiuni proprii țărilor romîne mai adaugă încă unul, acel al vitesei accelerate cu care am trecut fazele începutului societății burgheze, ca și unele de mai tîrziu. Aceasta a creiat și impresiunea unei rupturi cu trecutul, pe cînd în realitate această vitesă și efectul ei, erau tocmai rezultatul acestui trecut. S'ar putea deci spune că consecința cea mai generală și mai sigură pe care vechea noastră economie bănească a avut-o în economia actuală, ar fi rapi-

ditatea cu care aceasta s'a putut dezvolta, rapiditate care derivă în mare parte din condiţiile în care s'a produs şi dezvoltat această economie bănească.

O problemă atît de complicată şi atît de greşit cercetată până acum, ca aceia a evoluţiei economiei noastre contemporane, nu se poate socoti soluţionată deplin şi definitiv prin aceste simple concluziuni. Ele n'au pretenţia să fie altceva decît nişte indicaţiuni pentru mai tîrziu, cînd tratate pe larg, li se va adăuga şi documentarea, pe care în mod firesc, o reclamă.

G. Zane

Tolstoi în Romînia

Nu e vorba în articolul de faţă de rezultatele unei lungi şi meticuloase investigaţii asupra influenţei tolstoiene în literatura noastră. Subiectul e desigur ademenitor şi se va găsi cîndva poate scriitorul romîn cu cunoştinţi întinse din literatura rusească, versat în subtilităţile de analiză critică ale literaturii comparate, avînd curajul să-l trateze. Nu ne gîndim nici măcar la puţinele şi anemicele traduceri ale scrierilor lui Tostoi în romîneşte. Scopul nostru e mult mai modest. Ne vom ocupa de-un scurt episod, de-o parte— abia de cîteva luni—din viaţa scriitorului rus, pe care a petrecut-o pe pămînt romînesc.

*

Puţini ştiu la noi că Tolstoi în tinereţă a trăit opt luni în Romînia. Să vedem în ce împrejurări. Natură sbuciumată, pasionată, caracter independent, fără dragoste de carte, neavînd răbdarea să termine universitatea, plin de datorii şi de decepţii, tînărul Tolstoi la sfatul fratelui său mai mare Nicolae, se duce ca simplu soldat în Caucaz în primăvara anului 1851. In scurt timp obţine gradul de subofiţer. Viaţa în mijlocul naturii a avut o influenţă binefăcătoare asupra moralului tînărului soldat. Aici îşi scrie cea dintăiu operă, „Copilăria" în 1852, care îl ridică dintr'odată în rîndul celor dintăiu scriitori ruşi. In Ianuar 1854 e numit ofiţer de artilerie şi trimes la armata de Dunăre, care era în luptă cu Turcii din Noembre 1853. Tolstoi soseşte la începutul lui Mart 1854 la Bucureşti, unde era sediul marelui cartier general al armatelor ruse dela Dunăre. De acolo trimete patru scrisori mătuşei sale Tatiana Alexandrovna Jergolskaia. Ele au fost scrise în franţuzeşte—şi chiar în o franţuzească excelentă—ca cele mai multe scrisori ale lui adresate mătuşii sale şi se găsesc în colecţia

scrisorilor sale intime, publicate de cei doi biografi ai săi [1]. Tot la București notează în jurnalul său intim unele impresii de-o rară valoare poetică, ca și unele reflecții triste, pline de îndoială, de criticism exagerat asupra valorii sale personale, un început de criză morală, de preocupare față de marea problemă a sensului vieții, care l-a chinuit viața întreagă [2]. Cred că analiza acestor scrisori și publicarea lor în traducere romînească nu e lipsită de interes. Sînt scrise de Tolstoi, din București, cuprind unele informații despre țările romînești, sînt chiar un document istoric pentru războiul ruso-turc dela Dunăre, ne desvelesc ideile și viața sufletească a lui Tolstoi la 26 de ani. Destinate mătușei sale, care a avut cea mai mare influență asupra educației lui Tolstoi și pe care el o iubea și respecta [3], ele păstrează caracterul intim al unor confesiuni. Se pare că Tolstoi își cere transferarea din Caucaz la Dunăre, îndeosebi la stăruințele mătușei sale, care era înrudită cu prințul Gortschakoff, comandantul armatelor ruse dela Dunăre, ca însuși Tolstoi [4]. Alarmată de tinerețea furtunoasă, de natura greu de disciplinat a nepotului ei, crede că în anturajul prințului Gortschakoff— și face demersuri ca să ajungă aghiotant al lui—Tolstoi va opta definitiv pentru cariera militară, avînd perspective frumoase pentru viitor în armată.

*

Tolstoi în drumul său spre București trece prin Chișinău, traversează sudul Basarabiei și ajunge în Capitală obosit și bolnav. Se plînge contra neplăcerilor avute în timpul călătoriei, mai ales după trecerea Nistrului; contra mijloacelor de transport primitive: căruță proastă și murdară, cai slabi, drumuri rele și desfundate. O informație că-n tot drumul lui prin Basarabia și țările romînești n'a întîlnit pe nimeni, care să știe rusește, e un fapt important, care pentru noi se ridică la valoarea unui document istoric. Constatarea e făcută de-un ofițer rus patriot, dacă nu chiar panslavist. Că'n principate nu se vorbea rusește—după toate ocupările armate și protectorate politice rusești din partea întâia a veacului trecut—e natural, dar că'n orașele și satele din Basarabia, după patruzeci și doi de ani de regim rusesc, se vorbea numai moldovenește, e o constatare extrem de importantă pentru istoria acestei provincii și ea merită toată atențiunea noastră. Desigur că Tolstoi nu vizează Chișinăul, care în anul acela era plin de soldați—rezerva armatei dela Dunăre—și funcționari ruși, ci satele, și orășelele Basarabiei. Aici ne permitem o diversiune. Stăpînii

1 P. Birukov: Léon Tolstoï, vie et oeuvre, mémoires, lettres etc. Paris 1906, T. I, pp. 280—288 E. Halpérine—Kaminsky: Tolstoï par Tolstoï, avant sa crise morale (1848—1879), Autographie épistolaire Paris 1912 pp. 126—134.

2 P. Birukov: op. cit., pp. 288-90.

3 E. Halpérine—Kaminsky: op. cit., pp. 77—86.

4 Idem, idem p. 77 și Birukov: op. cit. T. I. p. 289.

actuali dela Moscova, care revendică pe Tolstoi—cu tot individualismul lui anarhic, cu tot nihilismul lui mistic—ca inspirator direct al statului comunist, îl răspîndesc în masse, transformă Jasnaïa—Poliana în muzeu istoric și pregătesc o ediție de lux a operei integrale a lui Tolstoi, ar putea medita serios scrisoarea lui din București, din 13 Mart 1854 și vor vedea cît de rusească e Basarabia și cît de justificate sînt pretențiile lor asupra ei.

*

La București, Tolstoi e bine primit de comandantul armatelor ruse, leagă prietinie cu cei doi fii ai lui, cu ofițerii din statul major, nu reușește însă să devină aghiotantul lui, ci numai al generalului Serjutowsky, un subaltern al lui Gortschakoff. Se plimbă, face muzică, mănîncă înghețată, joacă cărți, frecventează societatea, teatrul francez și opera italiană. Numește Bucureștii „oraș mare și frumos". Durere însă, informațiile pe care ni le dă asupra Bucureștilor sînt prea sumare; ce tablou magistral ne-ar fi putut da asupra claselor sociale, spiritului public etc... Spre deosebire de atîți călători occidentali [1], care nu văd la București decît un amestec bizar, ridicol, de occidentalism și orientalism, oraș fără trecut, fără monumente de artă, Tolstoi—care trăise mult la Petersburg și Moscova—îl găsește bine, petrece, în așa fel că uită să mai scrie chiar mătușii sale. Un lucru îl supără: era bolnav și n'avea parale. Toate patru scrisorile sînt datate din București, deși între timp umblase prin toată țara cu misiune pela diferite unități rusești, situate îndeosebi de-alungul și'n apropierea Dunării [2]. Viața liniștită din București o întrerupe mergînd pe cîmpul de luptă fie la Oltenița, fie la Silistra. Despre lupta dela Silistra—unde a luat însuși parte—ne dă un tablou foarte suggestiv. Scrisoarea în care descrie această luptă poate fi considerată ca un document istoric pentru războiul ruso-turc din 1854. Ea ne descopere concepția lui Tolstoi despre războiu, armată, șefi de armată, patrie, în acea epocă. E patriot, crede în dreptatea cauzei rusești, în vitejia armatei, în virtuțile șefilor ei, în misiunea civilisatoare și creștină a Rusiei în Balcani. Printre rînduri transpiră însă mila față de mulțimea care sufere și moare în tăcere. Sentimentul acesta va crește mereu, se va transforma cu timpul într'un umanitarism larg și generos, într'o atitudine eroică contra violenței răsboaelor, pe care în operele sale de mai tîrziu Tolstoi le numește furt, măceluri, crime în lege [3]. Noi credem că impresiile din lupta dela Silistra au fost determinante pentru evoluția sufletească ulte-

1 A se vedea în special: E. Thouvenel: La Hongrie et la Valachie, Paris 1840, p. 173—180.

2 C. Rousset: Histoire de la guerre de Crimée, Paris 1788, 2 vol T. I. passim.

3 Războiu și Pace; Fiziologia războiului; A. Sorel: Lectures historiques, Paris, 1894 pp. 267—292.

rioară a lui Tolstoi în sensul unui pacifism uman, caşi măcelul din jurul Sebastopolului, eternizat în „Povestiri din Sebastopol", apărute în anul următor şi care îi consacră tînăra glorie. Pentru Prințul Gortschakoff, acela care a luptat contra revoluționarilor unguri în 1849 [1], a condus cu un talent mediocru în acel an luptele dela Dunăre, pierde Sebastopolul în anul următor [2], are un respect profund şi vorbind de el pronunță cuvintele „om mare". E judecata simplă a unui ofițer tînăr la începutul carierii sale literare, căci Tolstoi mai tîrziu neagă chiar meritele militare ale lui Napoleon sau talentul politic al lui Alexandru I.

Tolstoi afirmă că dimpreună cu armata rusă dela Silistra, s'au refugiat de teama Turcilor şapte mii de familii bulgare, au trecut în Rusia adică Basarabia, unde au fost colonizați şi declarați supuşi ruşi. Informația aceasta e vrednică de crezut—Tolstoi, ca ofițer de stat major vorbeşte în cunoştință de cauză—şi importantă, fiindcă explică în parte cînd şi cum au fost colonizați Bulgarii în Basarabia, deci vechimea lor în acea provincie.

După retragerea dela Silistra, îl găsim din nou pe Tolstoi la Bucureşti, de unde scrie în 4 Iulie scrisoarea cu impresiile din lupta dela Silistra. Tot atunci şi tot la Bucureşti notează în carnetul său unele reflecții asupra vieții lui, un fel de bilanț pesimist al trecutului, o scrutare critică şi sombră a conştiinții sale. Ele ne descopăr pe autocriticul sever al confesiunilor de mai tîrziu. La 20 Iulie părăseşte Bucureştii cu armatele ruse şi se îndreaptă spre Chişinău trecînd prin Tecuci, Bîrlad, Iaşi. Patrioții romîni care combăteau intrarea trupelor ruse în principate [3] şi se bucurau de retragerea lor, nu ştiau că'n mijlocul lor era şi acela care avea să devină cel mai mare scriitor al Rusiei şi pe care o soartă norocoasă îl cruțase la Silistra spre binele umanității. Tolstoi rămîne la Chişinău până la 1 Noembre, cînd îşi cere transferarea la Sebastopol, voind să ia parte şi el la apărarea cetății atacată de Francezi şi Englezi şi ajunge acolo în 7 Noembre [4]. Odată cu trecerea Nistrului vom înceta să urmărim viața şi activitatea literară a lui Tolstoi, căci am depăşi cadrele subiectului nostru. Ne vom mărgini la publicarea scrisorilor lui din Bucureşti, ca piese justificative pentru acest articol.

Bucureşti, în 13 Mart 1854.

Dragă Mătuşă,

Jimbu avea dreptate, cînd a spus că voiu ajunge departe. In adevăr am ajuns departe. Dela Kursk am făcut aproape două mii de verste, în loc de-o mie, cum credeam. Am trecut prin Poltava, Balta, Chişinău şi nu prin Kiew, c'ar fi însemnat să fac un

1 Stcherbatow: Le Feld-Maréchal Prince Paskévitsch, La vie Politique et militaire, (1848—9), T. VI-ème, St. Pètersbourg 1899 p. 115.
2 Rousset: op. cit. T. II, p. 336.
3 I. Ghica: Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie, Paris 1853.
4 Birukov: op. cit. p. 291; Halpérine-Kaminsky: op. cit. p. 41.

înconjur. Pănă'n districtul Chersonului, am avut o sanie excelentă, dar acolo am fost silit s'o părăsesc şi să fac o mie de verste cu poşta, pe-un drum grozav până la frontieră şi de-acolo până la Bucureşti. E un drum imposibil de descris; trebuie să-l fi făcut, pentru a putea înțelege plăcerea de-a parcurge o mie de verste c'o căruță mai rea decît acea cu care se transportă la noi gunoiul, neînțelegînd un cuvînt din limba moldovenească, negăsind pe nimeni care să înțeleagă ruseşte şi pe lîngă toate acestea plătind opt cai în loc de doi. Deşi călătoria mea n'a durat decît nouă zile, am cheltuit mai mult de două sute de ruble şi am ajuns aici obosit şi bolnav.

Bucureşti, 22 Mart

Prințul [1] nu era aici. A sosit abia ieri şi eu ies dela el. M'a primit mai bine decît mă aşteptam, ca pe-un neam. M'a sărutat, m'a invitat la masă în fiecare seară şi vrea să mă rețină în anturajul lui, nimic nu e hotărît însă definitiv.

Scuză-mă dragă mătuşă, dacă-ți scriu puțin; oraşul acesta mare şi frumos, toate prezentările, opera italiană, teatrul francez, tinerii frați Gortchakoff, care sînt băeți admirabili... m'au scos din minți, încît n'am putut sta două ore la mine şi nu m'am putut gîndi la ocupările mele.

Adio, dragă mătuşă, îți sărut mînile. Am fost de patru ori la poştă în nădejdea că voi găsi ceva dela D-ta.

Bucureşti, în 27 Mart

Ieri am aflat că nu voiu rămîne pe lîngă prinț, ci mă voiu duce la Oltenița, să-mi găsesc bateria.

Bucureşti, în 24 Mai 1854.

Inchipue-ți, dragă Mătuşă, că aproape de trei luni, de cînd locuesc aici, n'am primit o singură scrisoare dela D-ta.

Deşi trebuia să-ți scriu — cu toată tăcerea D-tale — n'am făcut-o, pe de-oparte fiindcă aşteptam zilnic vre-o veste dela D-ta, pe de altă parte fiindcă sînt un laş ți-o mărturisesc sincer, implorîndu-ți iertare. Imi închipui cît de mult te nelinişteşte tăcerea mea, mai ales dacă eşti tot la Stcherbatcherka, fiindcă am scris destul de des lui Valerian [2] şi Mariei [3] (singurii dela care primeam veşti) şi mă chinue mult gîndul că — în timp ce D-ta mă consideri expus la toate pericolele unui războiu — eu n'am mirosit încă praful de puşcă turcesc, ci stau foarte liniştit la Bucureşti, unde mă plimb, fac muzică şi mănînc îngheţată. In adevăr, în tot acest timp — exceptînd două săptămîni pe care le-am petrecut la Olte-

1 Prințul Gortchakoff, comandantul armatelor ruse dela Dunăre.
2 Contele Valerian Tolstoi, bărbatul surorii lui Tolstoi.
3 Sora lui Tolstoi.

nița, unde am fost detașat la o baterie și o săptămînă petrecută prin Valahia, Moldova și Basarabia, din ordinul generalului Serjutovsky, pe lîngă care sînt acum cu misiune specială — am rămas la București și-ți mărturisesc sincer, că viața pe care-o duc eu aici, risipită fără rost, trîndavă și foarte costisitoare, mă scîrbește peste măsură. Mai înainte era serviciul care mă ținea aici, acum aproape trei săptămîni am fost silit să rămîn din cauza unei febre contractată în timpul călătoriei, dar astăzi — grație cerului — sînt destul de restabilit, ca în două-trei zile să-mi pot regăsi generalul, care e în tabără lîngă Silistra. Generalul meu are aerul de-a fi un om foarte bun și pare — deși ne cunoaștem foarte puțin — a fi bine dispus față de mine. Mai este plăcut și faptul, că statul lui major e compus — în cea mai mare parte — din persoane alese. Cei doi fii ai prințului Serghie, pe care i-am găsit aici, sînt băeți simpatici, mai ales cel mic, care — deși n'a descoperit praful de pușcă — are un caracter nobil și-o inimă foarte bună, eu îl iubesc mult.

Pe bătrînul prinț nu l-am văzut demult. Ințelegi D-ta prea bine că are altceva de făcut, decît să se gîndească la persoana mea și dupăcum știi eu n'am prea profitat de invitarea lui de-a veni să-l văd în fiecare seară.

C'un cuvînt simt că situația mea e destul de bună. Singurul meu neajuns: c'am fost bolnav și n'aveam parale, azi a dispărut, fiindcă cu sănătatea stau bine și banii trimiși de Valerian m'au scos din dificultățile pe care le-am avut.

Adio, Dragă Mătușă, îți sărut mînile, îți doresc multă fericire și aștept o scrisoare lungă dela D-ta.

București, în 4 Iulie 1854.

Inchipue-ți, c'am primit abia ieri scrisorile D-tale și cele ale lui Mitenka, datate din 14 April și toate scrise din Kursk. Am prins obiceiul de-a răspunde la toate scrisorile primite, dar a răspunde la ale D-tale, a mă gîndi la D-ta, a vorbi cu D-ta, este pentru mine cea mai mare plăcere.

Mi se pare că ți-am scris în ultima mea scrisoare, că actualmente sînt la București, unde duc o viață liniștită și agreabilă.

Voiu încerca să-ți vorbesc de trecut, de amintirile mele dela Silistra. Am văzut atîtea lucruri interesante, poetice, mișcătoare, încît timpul petrecut acolo în veci nu se va șterge din memoria mea. Tabăra noastră era pe partea dreaptă a Dunării, pe-un teren foarte ridicat, în mijlocul unor grădini superbe, care erau proprietatea lui Mustafa-pașa, guvernatorul Silistrei. Perspectiva ce se deschidea din acest loc era neîntrecută și pentru noi de-un mare interes. Din acest loc vedeam orașul, cetatea și micile forturi ale Silistrei, ne mai vorbind de Dunăre, de insulele și țărmurile ei, ocupate parte de noi, parte de Turci. Auzeam bubuitul tunurilor și pocnetul puștilor, care nu încetau nici ziua nici noaptea și c'o

lunetă se puteau distinge soldații turci. E adevărat că a privi oamenii măcelărindu-se e o bizară plăcere, totuși în fiecare seară și dimineață priveam din căruța mea ore întregi. Și nu priveam numai eu. Spectacolul era în adevăr frumos mai ales noaptea, cînd — de obiceiu — soldații mei începeau lucrările de tranșee, iar Turcii săreau asupra lor să-i împiedice; să fi auzit atunci pocnete. In cea dintăiu noapte petrecută pe cîmpul de luptă m'am deșteptat îngrozit în mijlocul unui zgomot infernal. Crezînd că s'a început asaltul, am încălecat repede; dar cei care luaseră parte la luptă de cîtva timp m'au liniștit spunîndu-mi, că împușcăturile și canonada sînt ceva obișnuit și în glumă le numeau „Allah". Atunci am început și eu să mă distrez. Cu ceasul în mînă număram bubuiturile de tun. In o minută am numărat o sută zece explozii. Și totuși faptul acesta nu-mi mai părea așa de grozav.

Noaptea, cînd nu vedeam la doi pași, era o întrecere nebună de-a arunca cît mai multe ghiulele. Cu toate acestea sutele de tunuri de ambele părți omorau cel mult treizeci de oameni.

Ingăduie-mi, dragă mătușă, s'adresez aceste rînduri lui Nicolae, [1] căci începînd să dau detalii din războiu, ași dori să le continui și să le descriu cuiva care le înțelege și poate îți va putea explica unele părți din scrisoare, care îți vor părea obscure.

Spectacolele acestea la care îmi aveam și eu partea cuvenită, cînd eram trimes cu ordine în tranșee, erau zilnice. Erau însă și spectacole extraordinare, ca cel din ajunul zilei de asalt, cînd armata rusă a distrus un bastion al inamicului c'o mină de două sute patruzeci de puzi. In dimineața acelei zile, prințul s'a dus în tranșee cu întregul său stat major — și cum generalul meu făcea parte din el, eram și eu acolo — să ia dispozițiile decise pentru asaltul din ziua următoare; planul — prea lung ca să-l pot explica aici — era așa de bine făcut, totul a fost așa de precis prevăzut, încît nimeni nu se îndoia de succes. Și aici trebue să-ți mărturisesc, că încep să am admirație pentru prinț. De altfel soldații și ofițerii nu numai că nu spun nimic rău despre el, dar îl adoră cu toții. L-am văzut întăia oară în foc în acea dimineață: cu figura sa puțin ridicolă, talia înaltă, cu mînile la spate, cu chipiul pe ceafă, cu ochelari și felul lui de a vorbi simplu. Era așa de ocupat de mersul luptei, încît gloanțele și ghiulelele pentru el nu existau; mergea în fața pericolului cu atîta simplicitate, încît aveai impresia că nu știe ce e, și nu cunoaște frica. Cu cîtă claritate și preciziune da ordinele și în plus era așa de afabil cu subalternii. E un om mare, mai bine zis un om capabil și cinstit, cum înțeleg eu acest cuvînt, un om care și-a destinat întreaga viață să-și servească patria și nu din ambiție, ci din datorie.

Iți voiu povesti ceva despre el în legătură cu istoria asaltului, pe care începusem s'o descriu. Seara mina a explodat și șase sute de tunuri băteau fortul, care trebuia să fie ocupat. Focul a

1. Fratele cel mai mare al lui Tolstoi.

continuat toată noaptea. Vedenia și emoțiile de atunci sînt de neuitat. Seara tîrziu, prințul — cu tot cutremurul din jurul lui — s'a dus din nou în tranșee, ca să conducă în persoană asaltul, care trebuia să înceapă în aceiași noapte la orele trei.

Toți eram de față și ca întotdeauna în preajma unei lupte, simulam că ne gîndim la ziua de mîne ca la oricare zi obișnuită și sînt sigur că în adîncul sufletului, fiecare simțea o mică teamă sau chiar mare, la gîndul asaltului ce va urma. Cum știi sigur de la Nicolae, timpul cel mai neplăcut în războiu e cel din preajma luptei, căci e singurul moment care-ți permite să ai frică și frica e unul din cele mai neplăcute sentimente. Spre dimineață — pe măsură ce se apropia momentul, — frica scădea și către ora trei, cînd așteptam cu toții trecerea unei fâșii de lumină de-asupra noastră — semnalul asaltului — eram așa de bine dispus încît vestea unei eventuale contramandări a asaltului mi-ar fi pricinuit o mare durere. Și iată că exact o oră înaintea începerii asaltului sosește un aghiotant al mareșalului [1] cu ordinul de-a ridica asediul Silistrei. Pot să spun — fără teamă de-a mă fi înșelat — că vestea aceasta a fost primită de toți — soldați, ofițeri, generali — ca o adevărată nenorocire, mai ales din motivul, că se știa prin spioni, — care veneau la noi din Silistra foarte des și cu care am avut personal ocazia să vorbesc — că fortul sus amintit odată ocupat, Silistra ar mai fi putut rezista cel mult două sau trei zile. Dacă vestea aceasta putea să întristeze pe cineva, acela e desigur prințul, care în tot timpul campaniei s'a purtat cum nu se putea mai bine și iată că'n cursul acțiunii se trezește în spate cu mareșalul, care prin contra-ordin îl împiedică să dea curs asaltului proectat, deși era singurul fapt de arme, care ar fi putut repara eșecurile anterioare ale armatei noastre. Cu toate acestea prințul n'a manifestat nici o nemulțumire, el care deobiceiu e așa de impresionabil; dimpotrivă părea mulțumit că a putut evita un măcel, de care mai tîrziu ar fi fost singur răspunzător. In tot timpul retragerii — executată în perfectă ordine și c'o exactitate remarcabilă — a fost mai vesel ca oricînd. El a părăsit ultimul cîmpul de luptă, dupăce s'a retras și cel din urmă soldat. Un alt fapt a mai contribuit la buna dispoziție a prințului, anume: emigrarea a aproape șapte mii de familii bulgare, care s'au retras pe urma armatelor noastre, ca să scape de cruzimile turcești, cruzimi în care — pe lîngă toată incredulitatea mea — am fost silit să cred. Indată după evacuarea sateior bulgare ocupate de noi, Turcii au năvălit în ele, măcelărind și devastînd tot ce găseau—afară de femeile tinere tîrîte în haremuri. — Am avut prilejul să văd și eu un astfel de sat exterminat, cînd m'am dus în unul din ele să fac cumpărături de lapte și fructe. Prințul le-a adus la cunoștință, că toți care doresc, pot trece Dunărea cu armatele ruse și pot deveni supuși ruși. Toată populația acestui ținut a pornit imediat la drum cu femei, copii, cai și vite

[1] Prințul Paskevitsch.

și s'au grămădit în gura podului. Ne-a fost cu neputință să-i trecem pe toți și prințul s'a văzut silit să refuze trecerea acelora, care sosiseră în ultimul moment. Să fi văzut disperarea pe fețele sărmanilor. Totuși a primit delegațiile acestor nenorociți, vorbea cu fiecare în parte, încerca să le explice imposibilitatea trecerii lor în masse, îi sfătuia să treacă singuri fără căruțe și vite, s'a îngrijit de hrana lor până cînd au ajuns în Rusia, a plătit din punga lui vase particulare pentru transportul lor, cu un cuvînt a făcut maximul de bine cu acești oameni.

Da, dragă Mătușă, acum doresc și eu ca profeția d-tale să se realizeze. Cea mai mare ambiție a mea e să fiu cît mai repede aghiotantul acestui om, pe care-l stimez și iubesc din adîncul sufletului. Adio, dragă Mătușă, îți sărut mînile.

București în 7 Iulie 1854

„Imi lipsește modestia. Acesta e cel mai mare defect al meu. Ce sînt eu? Unul din cei patru fii ai unui locotenent-colonel în retragere, orfan la șapte ani, rămas subt tutela femeilor și-a străinilor. N'am primit nici o educație socială, mai puțin una științifică. La șaptesprezece ani eram absolut liber, fără a avea o avere mai mare, fără nici o situație socială și'n deosebi fără principii, un om cu afacerile extrem de încurcate. Am trăit cei mai frumoși ani ai vieții mele fără scop și fără plăcere. In sfîrșit am fost silit să mă exilez în Caucaz ca să scap de creditori și de vechile obiceiuri. De-acolo—invocînd anume legături care au existat odată între tatăl meu și generalissimul armatei ruse—am trecut la armata dela Dunăre, locotenent la douăzeci și șase de ani; afară de leafă nu aveam aproape nici un alt venit, căci averea personală îmi servea la plata datoriilor. N'am protectori și-mi lipsește o regulă de conduită în viață. N'am aptitudini pentru serviciul militar, îmi lipsește simțul practic, în schimb am un imens amor propriu. Aceasta este situația mea socială. Și acum să trecem la persoana mea.

Sînt urît, stîngaciu, neglijent și fără educație socială. Sînt iritabil, neplăcut pentru alții, pretențios, intolerant și timid ca un copil. Sînt aproape un ignorant. Tot ce știu, am prins de ici de colo, fără continuitate și știu atît de puțin. Sînt nedecis, neconstant, extraordinar de ambițios și violent ca toți oamenii fără caracter. Nu sînt îndrăzneț: sînt neexact și atît de leneș, încît lenea mi-a devenit un obiceiu de neînvins.

Cred că sînt inteligent, însă inteligența mea până acum n'a fost pusă la nici o încercare. Imi lipsește spiritul practic, spiritul social, și mai ales simțul afacerilor.

Sînt cinstit, adică iubesc binele, am prins obiceiul de a-l iubi și cînd mă îndepărtez de el, sînt nemulțumit cu mine și mă întorc la bine cu plăcere. Insă ceiace iubesc de-asupra binelui, e gloria; sînt așa de ambițios și sentimentul acesta a fost așa de

puțin satisfăcut, încît dacă aşi fi silit s'aleg între glorie sau virtute, sînt sigur că aşi alege-o pe cea dintăiu.

Da, nu sînt modest. De aceia sînt mîndru în sufletul meu şi timid şi jenat în lume".

. . . .

„După masă m'am răzimat pe balcon şi priveam la lanterna mea favorită, care lumina aşa de frumos printre frunzele arborilor. Din cei cîțiva nouri negri şi furtunoşi care au trecut azi pe cer şi au udat pămîntul, a mai rămas unul singur, mare, acoperind partea din sud a cerului; o uşurime plăcută, umedă se simțea în aer.

Frumoasa fată a stăpînului casei stătea—ca şi mine—răzimată la fereastră.—Cineva a trecut pe stradă c'o catirincă şi cînd sunetul unui vals frumos şi vechiu, domolindu-se din ce în ce mai mult, a încetat de tot, copila a oftat foarte adînc, s'a sculat şi s'a îndepărtat repede dela fereastră. Un sentiment de-o dulce melancolie îmi umplea sufletul; fără să-mi dau seama zîmbesc şi privesc din nou şi lung lanterna mea, a cărei lumină se ascundea din cînd în cînd după frunzele adiate de vînt. Eu priveam arborele, iarba, cerul şi toate acestea mi se păreau mai frumoase ca mai înainte".

Nicolae Tolu

Cronica literară

— Modă şi originalitate —

In domeniul vieții materiale, țara noastră se ține, pe cît e posibil, de toate progresele realizate în Occident. Se schimbă acolo sistemul de frînare a vagoanelor—îl schimbăm şi noi, dacă avem parale. Se inventează un automobil mai bun—îl adoptăm şi noi, fără şovăire.

Adaptarea nu constă în modificarea obiectului, ci în chipul de a-l întrebuința: frînele funcționează mai rău; automobilele se strică mai repede pe drumurile noastre construite pentru altfel de vehicule.

Imediat ce intră în joc şi sufletul, adaptarea începe să capete caractere de originalitate. Rochia scurtă occidentală devine la noi şi mai sumară, din cauze psihologice. Iar parlamentarismul ia o formă cu totul specifică societății noastre.

Cele de mai sus sînt o introducere, care vrea să arate în chip oarecum popular că imitarea Occidentului nu se produce în acelaşi grad în toate domeniile vieții şi că, în măsura în care un fenomen este legat cu sufletul, copia se tot îndepărtează de model până la un punct, cînd — încetează de a mai fi copie, pentrucă nu mai poate fi copie.

Literatura—ni se va concede—este dintre acele fenomene, care atîrnă mai mult de psihologia unui popor decît sistemul de frînare a vagoanelor, decît chiar dimensiunile rochiei, decît chiar formele politice.

Acestea din urmă desigur atîrnă mult de felul de viață a unui popor—de aceia două forme identice politice la două popoare nu există pe lume—dar popoarele se deosebesc mai puțin în structura lor socială decît în structura lor sufletească. Toate popoarele

au trecut—chiar fără să fi venit vreodată în contact—cam prin aceleaşi stadii: trib, ginte, etc., şi Pieile Roşii din America şi vechii Eleni. Dar ce deosebire sufletească între Atenieni şi Irochezi!

Sufletul unui popor, încă odată, e mai deosebit de al altuia decît structura sa socială şi, deci, forma sa politică.

Şi cum literatura este expresia cea mai directă a sufletului unui popor, ea nu poate fi împrumutată ca frînele dela vagoane şi ca forma rochiilor şi nici măcar imitată ca formele politice. Adică poate fi, dar atunci nu e o *realitate*, nu aduce nici un folos—nu poate suporta nicio comparaţie cu eficacitatea frînei Westinghouse şi a rochiei scurte, şi nici chiar cu acela a constituţiei belgiene...

Cu toate acestea, imitarea şi imitaţia literară există. Să vedem cum stă acest fenomen faţă cu principiul de mai sus—mai propriu: faţă cu constatarea de mai sus.

Copilul imită; adultul lipsit de personalitate imită. Adultul bine conformat sufleteşte crează original. Subt rubrica acestor banale „aforisme", cărora le vom determina mai deaproape înţelesul în urmă, ne vom încerca să deosebim ceiace a fost şi este imitaţie ori modă europeană în literatura noastră şi ceiace a fost şi este fenomen original.

Copilul dacă n'ar imita, toată experienţa şi achiziţiile speciei ar fi pierdute pentru el şi ar trebui s'o ia *da capo*.—Literatura noastră în copilăria ei a imitat. Ea ar fi început în chip original numai dacă n'ar fi avut ce imita—dar atunci ar fi început rudimentar şi i-ar fi trebuit vreme neînchipuit de lungă să ajungă la maturitate,—prin ea însăşi.

Copilăria literaturii noastre ţine dela 1800 până la Eminescu. Dacă niciun scriitor din acea vreme nu e artist adevărat, cauza nu este lipsa de aptitudini înăscute la scriitorii de-atunci, căci în orice timp se nasc, în orice ţară, astfel de oameni. Cauza este că nu putea exista artă literară atunci, pentrucă literatura, încă în copilărie, era condamnată la imitare.

In prima fază a copilăriei, poeţii—boeri, ca Conachi, Văcăreştii, etc.—imită literatura franceză post- sau pseudo-clasică, atunci în lichidare, şi literatura grecească a veacului al XVIII-lea. Nu-i vorbă, nici imitarea aceasta nu era pur simiescă, pentrucă în opera lor străbate şi un element personal, adică naţional. Şi o dovadă că nu e o pură imitare nici atunci, e deosebirea literaturii moldoveneşti de cea muntenească. Căci nici copiii nu imită fără nicio personalitate.

In faza a doua a literaturii copilăriei, în faza Alecsandri-Bolintineanu, literatura romînă este o imitare a literaturii franceze a vremii. Şi, iarăşi, trebue să adăogăm, că nici această imitare nu era pur pasivă, pentrucă în literatura pe care o imitau, ei găseau o substanţă necesară nevoilor lor sufleteşti, din cauze pe care nu e locul aici să le desvoltăm. Dar acum, imitarea începe să fie mai selectivă, căci copilul a mai crescut. Iar cei mai talentaţi, mai serioşi *şi mai aproape de popor*, imită mai original—vreau să spun că în preparatul imitat apare o doză mai vizibilă şi de spirit naţional şi de fenomen obiectiv naţional. E cazul lui Alecsandri. Şi, iarăşi, o dovadă că nu e o pură imitare, o constitue faptul că literatura din cele două provincii se deosebeşte mult, mai mult decît în epoca precedentă.

Din momentul cînd literatura romînă ajunge însfîrşit artă literară, adică de-atunci de cînd copilăria s'a isprăvit, ea nu mai este imitarea literaturii europene a vremii respective.

Epoca imediat următoare epocii Alecsandri, s'o numim epoca Eminescu, nu este parnasiană în poezie, nici realistă în proză. Iar epoca următoare celei eminesciane, epoca „sămănătoristă", tradiţionalistă, ţărănistă, oricum s'ar mai numi, nu este o imitare a literaturii occidentale a vremii, nu-i nici simbolistă în poezie, nici psihologistă în proză.

(Ne raportăm mereu la şcolile literare din Franţa, pentrucă literatura noastră este sau nu este o imitare a literaturii franceze. De vreo altă literatură nici vorbă nu poate fi, decît întîmplător la vre-un scriitor izolat. De altfel, cei care cred că literatura romînă este o anexă a literaturii occidentale, au în vedere mereu Franţa).

Aşa dar, copilul de altădată imita. Adultul acum este personal. După ce a învăţat,—ca tot copilul—începe să gîndească pe cont propriu, să creeze personal pe temeiul celor învăţate dela alţii.

Cu toate acestea, şi după trecerea vîrstei copilăriei, a existat mereu, într'o formă sau alta, o şcoală care a voit să fie la modă şi a imitat literatura curentă occidentală. Aceasta s'a întîmplat, şi nu putea să nu se întîmple, pentrucă, cum am spus, nu numai copilul imită, ci şi adultul lipsit de personalitate. Dar ceiace la copil este normal, este necesar, este baza creaţiei originale viitoare, la adultul care nu se poate stăpîni să nu imite, este semn de slăbire a personalităţii, de deficit vital, de ceiace oamenii de ştiinţă numesc mizerie psihologică — un exerciţiu inutil, improductiv şi ca atare dăunător. Căci dacă copilul trebue să imite, adică să repete, adică să înveţe ce s'a făcut până la el, ca să aibă cu ce deveni apoi original,—cum a făcut literatura noastră în copilărie—adultul trebue să creeze personal. Altfel e un copil bătrîn, un copil fără viitor, un copil pe degeaba copil—un degenerat.

Independenţa literaturii mature, dovedită prin considerarea epocilor noastre literare, se probează, fireşte,—e doar acelaşi lucru prezentat subt altă formă—şi prin fizionomia singuraticelor individualităţi artistice naţionale de primul rang. Ca să vorbim numai de cei morţi, ori de cei care şi-au dat toată măsura, încît surprize nu mai pot încăpea,—în ce literatură contemporană lor se pot însuma Eminescu, Caragiale, Creangă, Coşbuc, Sadoveanu ori Brătescu-Voineşti?

Scriitorii mari, citaţi mai sus, ne dau, credem, dreptul de a formula o propoziţie generală, ca să nu-i zicem lege: *Nici un*

scriitor mare romîn nu se poate însuma în vre-o școală, în vre-un curent literar străin contemporan lui.—De unde un corolar: Cînd ai îndoeli asupra mărimii unui scriitor romîn, întreabă-te dacă e sau nu reprezentant al unei școli literare contemporane străine. Dacă nu, nu urmează nimic, nici în bine nici în rău. Dacă da, mai degrabă poate urma ceva defavorabil pentru evaluarea acelui scriitor. *Probabil* că e un imitator, așa dar un scriitor secundar. „Probabil" e o concesie—pentrucă că condițiile țării noastre sînt prea deosebite de ale Occidentului contemporan, ca să poată fi vorba de o coincidență și nu de o imitare.

Dacă omul este pasiv numai până la maturitate, dacă se mărginește a învăța ce-au spus alții numai până la—doctorat, dacă după aceia trebue să creeze singur, aceasta nu însamnă că nu trebue „să se cultive" toată viața, că nu trebue să fie mereu în curent cu tot ce se descopere în domeniul său. Vai de omul, care nu se cultivă mereu! Dar această cultivare nu mai e pasivă, numai e „imitare". E un ajutor pentru propria-i gîndire, pentru propriul lui *adaos* la patrimoniul de gîndire al omenirii.

Tot așa și cu literatura unui popor. Ea trebue să stea mereu în contact cu literaturile celelalte, să se „cultive" cu ajutorul lor, —dar fără să fie o imitație a lor. Și tot așa și scriitorul izolat. El trebue să citească mereu literatura lumii, s'o mediteze, să scoată profit pentru el (Vai de scriitorul care nu citește marile literaturi!), dar, iarăși, să nu o imite infantil.

Aceste considerații țintesc o concluzie mai practică: rolul criticii.

Critica trebue să încurajeze originalitatea și să combată imitarea, recomandind însă literaturile străine ca izvor de meditare și ca modele pentru perfecționare. Critica trebue să ajute virilitatea și să lovească în infantilismul anacronic, care e copiarea literaturilor străine. Și nu din motive naționaliste, care nu au ce căuta aici, ci din datoria de a fi de partea maturității creatoare.

Dacă imitarea ar produce lucruri autentice, viabile, opere frumoase, (ipoteza e absurdă, căci e bazată pe o contradicție între termeni, între imitare și autentic), încă critica ar trebui s'o combată și să susțină originalitatea specifică, pentrucă or fi admirabili Anatole France și Proust (și sîntem cei dintâiu să-i admirăm superlativ și să-i declarăm incomparabili), dar e mai util pentru economia universală estetică să avem pe lîngă un France sau un Proust, nu încă un France și un Proust, ci un Creangă și un Sadoveanu, și chiar scriitori mai mici, numai să fie o notă originală în literatura lumii.

Hanul Ancuței nu ni-l poate da altcineva de aiurea, și ar fi păcat să nu existe. Luceferii *„plini de voe și de har"* ai d-lui Arghezi ne dau splendoarea cerului atît de romînește, văzută și simțită în veacuri de pe vre-un „picior de plaiu" de păstorii evlavioși, care au lăsat în urmașul lor „saricele pline de oseminte". Și ar fi păcat să nu existe și *acest* cer în literatura universală.

Ideia de uniformitate literară mondială dintr'o epocă dată se datorește faptului că în țările mari occidentale, care sînt cam pe aceiași treaptă de dezvoltare socială, politică, științifică, etc. literatura este *mai* asămănătoare, dar numai din punctul de vedere al evoluției genurilor și al școlilor literare, și nu al conținutului (sensibilitate, concepție, ideal), în care diferă, uneori radical. Acolo, literaturile se întîlnesc din cauza stadiului apropiat în evoluția istorică, nu pentrucă se imită una pe alta.

De aici nu urmează că nu există nici un fel de influență reciprocă—de imitare. Și—vorbim de imitarea productivă—mai ales între țările cu literaturi asămănătoare. Dar imitarea este factor secundar. Este ceiace am numit mai sus cultivarea adultului, împrumutul unor elemente care fortifică, pun în valoare propria cultură gîndită și creată din propria substanță.

Că există „școli" literare, care sînt imitarea pasivă a ultimei mode pariziene, nu face nimic. Acele școli nu sînt reprezentate prin artiști adevărați — și despre aceștia a fost vorba în rîndurile de mai sus.

G. Ibrăileanu

Cronica ideilor

Misiunea unei generaţii

Timpul creator, acela care făureşte istoria, nu e omogen şi egal. Nu e împărţit după calendare, sau după ceasornice. E mai degrabă o alternanţă de umbră şi lumină în perioade de lungimi nepotrivite. Acum o svicnire impetuoasă de afirmaţie, de tensiune şi de muncă. Mai pe urmă acalmie, indiferenţă şi marasm: generaţii viteze şi apoi generaţii moi, fără caracter şi fără vigoare. Cu drept cuvînt, Peguy deosebea perioade şi epoci. E un semn al timpului nostru, fără îndoială, că alianţele spirituale între indivizi, nu se mai constituesc după raporturi de vecinătate în spaţiu, ci după potrivire şi simultaneitate în timp. Generaţia e societatea fără legi vizibile a oamenilor de aceiaşi vrîstă. Un secol înseamnă atîtea achiziţii ale cugetului, cîte generaţii a avut. Progresul se măsoară după destinul acestor oameni născuţi aproape în acelaşi timp. Şi aceştia au programul, acţiunea şi răspunderea lor. Cum gusturile, criteriile, autorii preferaţi, atitudinile sînt cam aceleaşi, în afară de ceiace aduce specific, ca experienţă ori structură mentală fiecare, există o avere în indivizie, care e a tuturor. Şi cei ce vin din urmă au dreptul să ceară verificarea gestiunii.

In primele ei manifestări, abia atunci cînd a luat, odată cu adolescenţa, contact cu lumea înfrigurată de viaţa care curge în ea, dibuindu-şi paşii nehotărîţi, o generaţie nu se poate înţelege. Dar după ani de propriu control, de veşnică comparaţie şi înfăţişare cu alţii, de deziluzii şi triumfuri, grupul spiritual al oamenilor de-o vrîstă, începe să se priceapă. Până la treizeci de ani orice definiţie e imposibilă. Dar după aceia, orice întîrziere e o inconştienţă.

* * *

O generaţie presupune o critică, adică o rezistenţă şi un program de idei şi sentimente. Născuţi în ultimii ani ai secolului trecut, am deschis ochii mari şi miraţi asupra lumii în zilele războiului. Puţin înainte şi puţin după. Oamenii care ne precedaseră aveau un anumit fel de a fi. Ei participau oarecum la optimismul celui mai creator dintre secoli, acela care fusese al lor. Atunci biruise cîtăva vreme ştiinţa exactă şi aplicaţiile ei practice. Şi oamenii erau încîntaţi de succesul lor. Multe, foarte multe lucruri erau privite subt prisma pozitivistă, după acea socoteală de struţ, care se face că nu vede problemele insolubile şi chinuitoare, le trece cu vederea, declarîndu-le neinteresante, printr'o interdicţie ipocrită şi artificială, pentru ca şi ele la rîndul lor, să nu tulbure cu oroarea lor de strigoi, liniştea acestor comozi şi cuminţi burghezi ai cunoaşterii. Fiindcă reuşiseră să aibă electricitate, automobil, cinematograf şi ghete americane, fiindcă continentul era plin de uzine, de hoteluri şi de tramvae, Dumnezeu fusese umilit, răpus, exilat în azurul inutil al firmamentului, întrebarea metafizică presărată cu naftalină într'un cufăr, năzuinţa către risc şi eroism recompensantă cu indulgent surîs, ca şi surorile ei, crinolina sau diligenţa şi ca şi acestea, tot aşa de simpatic ridicolă. In scurt, pozitivismul plin de bun simţ şi mereu optimist, redusese infinitul — înfricoşător pentru Pascal, — la o modestă dimensiune, uşor măsurabilă şi mecanic explicabilă. Totul era cauză şi efect, proporţionate după un determinism matematic. Acest mecanism universal nu putea fi înţeles decît numai şi numai cu mintea rece, eliberată de idolii hidoşi care o terorizau.

Inaintaşii noştri au crezut, fără rezerve, în Darwin, în Spencer, în Haeckel, în Comte şi Marx. Noi n'am mai apucat aceste timpuri de o idilică linişte, cînd totul era clar, senin, luminos. Se credea atunci că civilizaţia, făcută din tehnică, ştiinţă, libertate şi capitalism, se va perfecţiona mereu. Fericirea omenească, în libertate democratică, în ameliorare capitalistă, în îmbogăţire ştiinţifică, va creşte tot timpul fără obstacol.

Omenirea însă care are în ea un demon absurd şi capricios s'a săturat brusc de atîta tihnă şi mulţumire, de atîta echilibru şi speranţă. S'au ridicat atunci o mulţime de cîrtitori ipohondri şi au cerut altceva. S'a stîrnit apoi o grozavă furtună care a încurcat iarăşi elementele.

Generaţia noastră îşi manifestă crezul în două revendicări principale: antipozitivismul şi ideia de ordine. Pretutindeni unde luptă o tinereţă, ea combate pentru aceste credinţe. Să le examinăm pe rînd în rostul şi valoarea lor, şi, pe cît e posibil, în cadrul şi posibilităţile ţării noastre.

Am asistat ca adolescenţi la lărgirea treptată a cîmpului de cunoaştere. Ideia, singurul instrument de pricepere a realităţii

ideia abstractă, redusă la un hidos schelet, sterilizat de abuzurile formale ale logicei, ideia dezbrăcată de viață, fantomă imaterială a unor esențe pure, așa cum ar fi voit-o un Voltaire care ar fi fost logician, a început, încă din jumătatea a doua a secolului trecut, să fie mai puțin iubită. Rațiunea s'a umanizat, căci în forma ei pură închidea numai cruzime ori mortală indiferență. Flacările ei consumau cu încetul germenul de viață. Ingrozit de concluziile suprapămîntești ale minții sale, Pasteur scria: „J'ai demandé grâce à ma raison". Această zeitate eternă și rece a fost scoborîtă de pe soclul ei. Sufletul contemporan i-a găsit și alți tovarăși: instinctul, sentimentul, intuiția, mai puțin infailibili, dar mai aproape de viață, mai blînzi, mai omenești, mai vii. Bunul simț excesiv, critica veșnic trează, disciplina severă, s'au mai muiat, descătușînd viața pe care o înăbușeau. Romantismul cu entuziasmul și fantazia lui au renăscut. Subt ochii noștri, oamenii au devenit mai puțin politicoși, mai puțin cumpăniți, mai puțin înțelepți, mai puțin prudenți, dar mai înflăcărați, mai neașteptați, mai spontani, mai îndrăzneți. Dacă generația pozitivistă era serioasă și echilibrată la culme, generația noastră a devenit mai svăpăiată și mai liberă. Știința, ne-a fost fără îndoială un punct de plecare și unul de sprijin, dar n'am mai considerat-o unul de ajungere. Nimeni n'a mai crezut în atotputernicia ei desăvîrșită. Porțiuni de necunoscut și mister s'au furișat iarăși printre noi. Elementele care ne înconjurau, în caleidoscopică variație, erau prea multe, și combinațiile lor infinite, ca să le mai considerăm pe toate previzibile cu un creion pe un petec de hîrtie. Recunoașterea complexității aducea implicit recunoașterea hazardului, care e celălalt nume al lui D-zeu. Am găsit în atmosferă, ca rezultat al acestei stări de spirit, și puțină modestie metafizică. Nu mai era optimismul patruzecioptiștilor de pretutindeni și suficiența lor beoțiană în puterile intelectului. Spontaneitate, libertate, complexitate, imprevizibilitate, pentru cîmpul cel larg al infinitului, din care abia o mică grădiniță era cultivată după metodele științei. Dar chiar peste gardul ei șubred de nuele se putea privi în zările albastre fără fund. De toate acestea am ținut seamă cu sau fără voința noastră. Dar toate tendințele au exagerările și miturile lor mincinoase.

Fiindcă rațiunea chema în ajutorul ei intuiția, sentimentul ori instinctul, nu însemna numaidecît că trebuia proclamată moartea ei. Și fiindcă hazardul cucerea un loc lîngă determinism, misterul lîngă cunoscut, nu urma deloc în mod necesar că intelectualitatea e o rușine și că tot ce se reclamă dela un dubios ocultism trebue îmbrățișat. Snobii generației noastre n'au mai vorbit decît de teosofie, metapsihică, teologie, mistică, etc. Au renunțat de bună voe, fără să fie siliți de nimic, la toate bunurile minții. Imploră toată ziua o teologie romînească care nu există. E o nenorocire că nu sîntem prea religioși, dar e un fapt. Au încetat subit să judece ca să complacă cu platitudine timpului.

Au delirat toată ziua fără motiv, chiar cînd li se întîmpla să fie robuste și lucide creere de simpli pozitiviști. Dacă nu sîntem, nu vom deveni religioși într'o singură zi, fiindcă o cere moda. In țară la noi s'au înjghebat numaidecît doctori teologi, extatici și întunecați inchizitori. Mascarada începea să compromită achizițiile drepte ale timpului.

Am vorbit în altă parte de această tristă șarlatanie, pe care cu nici un chip n'o putem crede altceva. Dar pericolul se anunță și în altă parte. Eliberarea sufletului întreg de stăpînirea excesivă a rațiunii adusese o anumită exuberanță, un fel de tinerețe. S'a creat încetul cu încetul un nou idol: noțiunea de viață. Toată lumea, chiar și neputincioșii, au voit să probeze temperament. Cu toții trebuiam să fim bergsonieni, adică neastîmpărați, nebuni de forță, de vioiciune. Cei mai cuminți au început să zburde din senin. Vioiciunea s'a transformat în violență, și violența în brutalitate și grosolănie. Cu Nietzsche și Bergson în mînă, tinerii neofiți au început să devasteze și să spargă capul în stînga și în dreapta.

Dar nimic mai funest într'o țară fără cultură și fără disciplină morală, decît acest vitalism. Bruma de civilizație pe care se muncise să ne-o strîngă generația trecută a fost sfărîmată într'o clipă. O barbarie odioasă se ridică de pretutindeni în tineret. Tot ce conține prețul civilizației: blîndețe, obiectivitate, politeță, cuviință, reflecție, e denunțat ori ca învechit ori ca impotent. Acești tineri barbari, scuzați teoreticește de o falșă interpretare a unei filosofii moderne, au pierdut demult orice scrupul de gust ori de decență. Cu cît insulta e mai grosolană, prostia și inepția mai definitivă, ignoranța mai crasă, cu atît sînt mai încîntați. Ei disprețuesc *civilizația* și bunurile ei, pentru aspectul ei tehnic, confortabil — și zic ei — mediocru. Voesc să o înlocuiască cu *cultura* care e o atitudine originală și spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicei și a democratizării valorilor spirituale. Disprețuesc obiectivitatea și o voesc înlocuită de un subiectivism îngîmfat și personal. Pe un ton de o vulgară insultă, adolescenți imbecili înjură de dimineață până seara merite și valori evidente, ca să dea iluzia de forță și tinerețe. Dar cine nu recunoaște aici altoirea unei mode pe un fond de incultură și barbarie. La această revendicare oarbă a instinctelor unor primari care contrafac ideile timpului ca să-și scuze sălbătăcia nativă, cîțiva cel puțin din generația noastră, vor ști să protesteze. Așa dar s'a inventat de cîtăva vreme aici, la noi, un nou dualism: civilizație și cultură. Cea dintâiu e disprețuită pentru mecanizarea și mediocritatea ei. Dacă aceasta înseamnă cultură, atunci sîntem pentru civilizație. Ceiace trebue poporului nostru însetat de dreptate și libertate, nu e „cultura" subiectivă de temperament excesiv a cutărui june, înfrigurat de nerăbdare în arivism. Nu ne trebue specimene de profeți, de nietzscheeni, de literați disperați și originali, artiști singularizați; ideologi cu-

„parti-pris"-uri nostime şi interesante. Dacă aceasta e „cultura" sufletului, preferăm civilizaţia mai modestă a materiei. Ceiace lipseşte poporului nostru sînt libertatea, şoselele, dreptatea şi curăţenia străzilor. Ne trebuesc cîţiva oameni de caracter şi cîteva mii de „water-closete" sistematice. De atitudini literare delicioase în subiectivismul lor capricios şi picant, ne putem dispensa la urma urmei. Nu ne trebue lux, cînd nu avem necesar. Nu ne trebue capriciu, cînd nu avem normal. Poporul acesta trebue prefăcut *omeneşte* în massele sale profunde. Aceasta trebue să înţeleagă tineretul de astăzi. Vitalitate, energie, da. Dar în serviciul civilizaţiei. Barbarie agresivă nu înseamnă numaidecît tinereţă. Grobenie şi înjurătură nu înseamnă temperament. A avea douăzeci de ani nu exclude a avea nobleţă, generozitate, cuviinţă. Că energia poate fi dulce, iată ce nu pricepe tineretul nostru.

Maurice Barrès spunea că tinereţa e timpul în care admirăm şi ne umilim. E timpul delicateţei de suflet, al pudorii virginale, al adoraţiei, al curiozităţii, al sfiiciunei metafizice în faţa infinitului, al elanului generos şi filantrop, al dărniciei de sine şi al iubirii de oameni. Să ne stimulăm forţele şi idealul. Să nu credem numai în critică şi raţiune, mai ales, fiindcă poporul nostru, decepţionat de seculare iluzii, tinde către scepticism, către şiretenie, către pehlivănie. Să fim puri şi entuziaşti, să avem imaginaţie, căldură şi romantism, dar să nu cădem pentru asta în profanare şi banditism. Să păstrăm capul pe care-l avem, în care natura a pus luciditate. Dacă vă trebue avînt şi eroism, nu e nevoe iarăşi de misticism şi obscurantism. Ordinea intelectuală trebue lăsată în pace. Altfel mergem către obscurantism, şi tocmai de aceasta n'are nevoe poporul nostru întunecat în massele sale adînci, sau superficial luminat în ceiace se cheamă, cu indulgenţă de multe ori, elita sa. Să nu urîm informaţia şi spiritul de obiectivitate pe care-l dă ştiinţa, mult necesară nouă. Ca să justifici subiectivismul trebue geniu. Şi acela nu e dat oricărui student ori autodidact care a mirosit aroma a două-trei cărţi subţiri. Jocul e periculos şi nu e hărăzit oricui să reuşească. Geniile sînt două-trei pe secol. Disciplina intelectuală va veni prin supunerea cu răbdare la obiectivitate, care e operă a raţiunii. Completaţi pe aceasta cu sentiment, cu instinct, cu intuiţie, cu ce vreţi. Dar nu o desfiinţaţi, fiindcă liberarea noastră din întuneric, numai prin ea va veni. Să culegem tot ce-a inventat civilizaţia în cursul ei şi să aplicăm conştient şi muncitor aici.

Vi se pare că poporul nostru e nărăvit în şiretenie şi pehlivănie, că e adînc materialist în aspiraţii? Rămîne lupta pe cale etică. Acolo trebue forţe de afectivitate şi simpatie, tinereţă şi luptă. Acolo avem nevoe de mult, mult martiraj moral. Dezastrul e că fiecare îşi zice: „à qui le premier"? Fiecare aşteaptă ca să înceapă camaradul său. In domeniul moral, aplicaţi toate învăţăturile antipozitiviste, mistice, afectiviste. Dar acolo, ştiu bine, e mult mai greu. E mai uşor să combaţi raţiunea, luciditatea

spiritul critic, în violente articole de superbă teorie filosofică. Dar e infinit mai greu să te expui în domeniul practic. Atîţia tineri, sublimi de adoraţie pentru elanul vital, n'ar risca o iotă din comoditatea lor, ca să protesteze contra unei nedreptăţi, contra unei persecuţii, contra unui favor ori contra unei ilegalităţi. Din contra, de cele mai multe ori ei se fac soldaţii tuturor exploatatorilor şi închid ochii, distraţi, la evidente şi strigătoare nedreptăţi.

Generaţia noastră, dacă îşi simte vre-o chemare va trebui să dea lupta pe terenul etic. Va trebui să combată cu disperare bizantinismul, fanariotismul, şiretenia, pehlivănia, scepticismul trivial şi jovialitatea zeflemistă cu care Romînul nostru trece uşor peste cele mai tragice situaţii. Revendicăm pentru onoarea acestui popor puţin sentiment tragic al existenţei şi puţină amărăciune conştientă, în locul operetei sinistre care ne macină energiile cu veselă indiferenţă şi nesimţită inconştienţă. Cu alte cuvinte, să creiem o etică romînească.

* * *

Ideia de ordine, cel de al doilea imperativ al generaţiei noastre, trebue lămurită şi ea, ferită de ereziile care o falşifică.

Liberalismul manchesterian subt forma sa excesivă duce la anarhism. Jumătatea a doua a sec. al 19-lea a văzut peste tot ruina lentă şi înlocuirea liberalismului în toate ţările, chiar şi în patria sa de origină, în Anglia. „Laisser faire, laisser passer" în formă absolută a murit peste tot. A fost un vis frumos şi până la un punct irealizabil. Posibilitatea de libertate absolută pentru individ, aşa cum o visau Renan, Faguet, ori prinţul Kropotkin a fost o generoasă utopie. Naţiunile au simţit nevoia să-şi strîngă rîndurile într'o disciplină colectivă. In locul dezordinei libertare a apărut nevoia de solidaritate. Afară de aceasta, „laisser faire" însemna de multe ori libertatea celui mai tare de a exploata pe cel slab. Războiul care a adus o relaxare a spiritului de orientare al colectivităţilor, a evidenţiat şi mai bine necesitatea unei regrupări organice. Dar ideia de ordine se putea satisface în două feluri: prin dictatură ori prin cooperaţie democratică. Exemplul unor ţări ca Italia ori Rusia au creat în unele cercuri o stare de spirit favorabilă dictaturilor. S'au creat şi cîteva doctrine „ad hoc". Valuri de imitaţie au ajuns până şi la noi. Dar cum am arătat în altă parte, următorul raţionament e evident: la noi lucrurile nu merg prea bine, democraţie n'am avut, deci nu democraţia e vinovată de cele ce se întîmplă. Realizarea ideii de ordine prin dictatură mi se pare imposibilă, atunci cînd dictatura nu e adusă cu asentimentul majorităţii poporului, adică după o revoluţie. O dictatură care se impune de sus în jos nu poate să fie decît o exploatare de clasă. Şi, ceiace e mai grav, se confundă foarte des, mai ales la noi, *ideia de ordine* cu *ideia de oprimare*. A călca legea oricînd în favoarea nu importă a cui, a trăi în nestabilitate şi imprevizibilitate

juridică, cînd guvernele schimbă mereu legile, nu înseamnă a favoriza ordinea. Aceasta e înainte de toate legalitate. Dictatura e de cele mai multe ori, după cum s'a exprimat foarte fericit, un om politic al nostru, „anarhie tiranică". Nu ne putem abţine aici de a mai repeta încă ceva. Că toate ţările care se găsesc în fruntea civilizaţiei, se guvernează democratic şi că, în schimb, toate popoarele rămase în urmă se găsesc subt regim de dictatură abuzivă. Deoparte Franţa, Anglia, America, Germania, Elveţia, Belgia, Austria. De cealaltă Grecia, Rusia, Italia, Ungaria, Spania, Turcia.

Ordine şi regrupare da, dar subt semnul solidarităţii organice a întregului popor. Cooperaţie strînsă, dar admisă şi acceptată de toţi. Căci ordinea nu poate fi o *constrîngere*. Ca să fie definitivă şi durabilă, ea trebue să fie o *adeziune*. Să ne dăm în deplină cugetare şi libertate de alegere disciplina care ne trebue şi ne convine. Iată un minunat program pentru generaţia noastră: să realizeze ordinea prin acceptare nesilită. Să organizăm forţele de cooperare ale neamului, solidaritatea naţională pe un principiu fecund de unire şi pace.

Să cugetăm cu răbdare şi cuminţenie la toate aceste constatări. O generaţie nu trebue să fie prea pornită pe o singură cale. Rezistenţa ei la unele deviaţiuni e tot aşa de preţioasă, ca şi avîntul ei creator.

Mihai D. Ralea

Cronica şcolară

Centenarul şcoalei primare din Moldova. Contribuţii.

Invăţămîntul nostru de toate gradele nu-şi are încă o istorie completă [1]. Ne lipsesc pentru aceasta nu numai studiile de sinteză, în care să se urmărească sistematic evoluţia şcoalei romîneşti, dar şi studiile prealabile pentru o asemenea operă: nu s'au scris încă monografiile multor şcoale; nu se cunosc decît vag şi subt formă de prezumţii influenţele subt care s'au dezvoltat şcoalele noastre. N'avem apoi o istorie a manualelor didactice [2]. Iar ideologiile, care au determinat diferitele reforme de învăţămînt, abia dacă sînt indicate.

In deosebi şcoala noastră primară, care,—e vorba de cea din Moldova,—în curînd împlineşte 100 ani, n'a atras până azi atenţia nici unui cercetător, ca să-i însăileze impresionanta ei activitate. E adevărat că o astfel de operă nu-i uşor de realizat, că nu promite „zgomot", dar tot pe atît e de adevărat că o cunoaştere mai completă a uneia din cele mai principale instituţii de cultură, ar provoca repercusiuni profunde în spiritul public despre rolul şi valoarea şcoalei primare.

1 Există—e adevărat—o *„Istorie a şcoalelor"* scrisă de V. A. Urechia, în trei volume, însă ea reprezintă o simplă înşirare cronologică a evenimentelor. (cf. V. A. Urechia, Istoria şcoalelor dela 1800—1864, 3 tomuri, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1892). Totuşi ca material istoric, opera lui Ureche e foarte preţioasă.

2 Pentru Ardeal cunoaştem în acest gen studiile de mare valoare ale d-lui O. Ghibu. (cf. Dr. O. Ghibu, I Bucoavnele; II Abecedarele din Transilvania; III, cărţile de cetire din Transilvania, Bucureşti, Socec & Sfetea, 1916). Pentru abecedarele din Moldova avem şi noi un studiu în preparaţie.

Astfel de reflecții ni s'au trezit în minte în mod natural în momentul în care, cu prilejul centenarului școalei primare din Moldova, ne-am gîndit să dăm cîteva informațiuni despre:

a) Imprejurările istorice în care au luat naștere;
b) Organizarea;
c) Programele și manualele didactice;
d) Profesorii primei școale primare moldovene.

I.

Prima școală primară din Moldova se deschide în anul 1828, la 23 Ianuar, în Iași, la mănăstirea Trei-Ierarhi, unde se mai găsea pe acea vreme o școală grecească. Terenul pentru înființarea ei fusese pregătit cu mai mulți ani înainte. Incă dela începutul sec. al XIX-lea—la 1804—luase ființă, din inițiativa Mitropolitului Veniamin Costache [1], seminarul dela Socola, pentru creșterea și învățarea viitorilor preoți. La cîțiva ani după aceia, la 1814, se înființase apoi, din inițiativa lui Gheorghe Asachi, o a doua școală importantă pentru cultura națională: o școală de ingineri, în care se preda un curs de matematică teoretică, urmat de aplicații la geodezie și arhitectură. Pentru chestiunea care ne interesează, ambele școale au avut un rol important, prin aceia că într'însele s'au predat cursurile în limba națională, pregătind astfel terenul pentru înzestrarea limbii romînești cu termenii științifici necesari. Dar influența ambelor școale nu se putu exercita în stil mare. In deosebi, școala de ingineri trebui să-și închidă porțile odată cu mișcarea grecească dela 1821 și cu plecarea lui Gh. Asachi la Viena. Cît privește seminarul, acesta e adevărat că a avut un rol mult mai intens, însă numai pentru o anumită clasă socială, pentru cea clericală, mai ales la început. Deaceia școala, care avea să exercite cel mai mare rol în dezvoltarea culturii naționale și în special în propagarea acesteia, avea să fie școala primară, care se fundează la 1828.

Cu cîteva luni mai înainte, pela 15 August 1827, se întorsese din străinătate Gh. Asachi, animatorul cultural al epocii sale. Fundatorul „Albinii" venea din Viena, unde fusese în curs de 5 ani agentul diplomatic al domnitorului Ioniță Sandu Sturza [2]. Pe atunci Viena și Austria, dealtfel ca toate țările germanice din Vest, intraseră de mai bine de un deceniu în sfera de influență a ideologiei pestalozziene, și lucrau în spiritul acesteia, la întemeerea a cît mai multe școale pentru popor. Dealtfel, curentul tînăr democratic, era sprijinit și de principiile revoluției franceze, cu idealurile ei de libertate, egalitate, fraternitate, idealuri care promovau acte de atențiune pentru popor. Față de această atmosferă a vremii sale, un cărturar de talia lui Asachi nu putea rămîne insensibil. Acesta, determinat de stările de lucruri constatate în Apus, de îndată ce revine în țară și-și ia postul de referendar al școalelor, aduce în discuția epitropiei chestiunea școalelor.

1 Cf. G. Asachi, Relație istorică asupra școalelor naționale în Moldova dela a lor restatornicire, Iași, Albina, 1838.

2 Cît a stat la Viena, Asachi a căutat și niște acte cu privire la drepturile școalelor dela Trei-Ierarhi asupra unor moșii donate de Vasile Lupu. Cf. V. Petrovanu, Istoricul școalei normale „V. Lupu", (în Anuarul școalei normale „V. Lupu") Iași, 1927, p. 10.

Din epitropie, care avea în grija sa școalele, făceau parte pe acea vreme Mitropolitul Veniamin Costache, apoi Costache Mavrocordat, Vornicul Mihalache Sturza și Gh. Asachi. In urma schimbului de vederi, pe care Asachi l-a avut cu Epitropia, aceasta redactă un raport cătră Domn, în care cerea fundarea de școale, pe motivul că „bunele învățături sînt pentru omul cel cugetător o viață sufletească pe pămînt". Raportul poartă data de 1 Ianuar 1828. Domnitorul, om cu înțelegere și cu dragoste de neam, își dădu de îndată aprobarea sa, cu care ocazie făcu și unele aprecieri personale asupra valorii învățăturii. „Cetindu-se această anaforă a Prea-Sfinției Sale Părintele Mitropolitul,—scria Domnul—și a D-lor Boerilor Epitropi ai școalelor naționale a Moldovei ne-am încredințat că a ei cuprindere este întru toate potrivită cu obștescul folos și cu părinteasca noastră plecare spre propovăduirea și înaintarea bunelor învățături".

Aprobarea sa, Domnitorul a dat-o la 5 Ianuar, dar deschiderea școalei a avut loc ceva mai tîrziu, căci nu era vorba în anaforă [1] să se înființeze numai o singură școală, ci două: o școală primară și o alta gimnazială. Deși ambele fură aprobate, ele nu se deschiseră la aceiași dată, din cauza localului care nu era încă pregătit. Mai întâiu se deschise școala primară, în ziua de 23 Ianuar 1828 cu un curs de abecedar, pe care îl ținu Gh. Săulescu. Apoi se deschise gimnaziul—se pare că la 1 Maiu — gimnaziu care deveni mai tîrziu Academia Mihăileană, iar în urmă Liceul Național de azi.

II.

Inceputurile școalei primare din Moldova au fost modeste și se datoresc, în ceiace privește organizarea, celor doi oameni de școală din epoca aceia: lui Gh. Asachi, care în calitate de referendar avea grija școalelor și lui Gh. Săulescu, care s'a impus dela început ca profesor, pe baza studiilor sale întinse făcute la Atena și Viena în curs de mai mulți ani.

Prima noastră școală primară a avut două clase, care se făceau în doi ani școlari: prima clasă se numea „Clasul elementar" și era clasa pentru începători. Intr'însul se predau cunoștințe de abecedar, deci, scrierea, cetirea, numărarea și cîteva rugăciuni.

1 Cf. T. Codrescu, Uricariu, p. 30 sq.

„Clasul elementar" a fost deschis la 23 Ianuar, de către Gh. Seulescu, care era considerat „profesorul de filologie". Clasa a doua, care s'a numit „Clasul normal" și ar corespunde diviziei a doua și a treia, s'a deschis ceva mai tîrziu, la 28 Mart același an, de Săulescu și alți colegi ai săi. Cum în clasa aceasta, obiectele erau mai numeroase și acestea constituiau baza învățămîntului primar, după numele de „Clas normal" s'a numit apoi și școala, multă vreme, școala normală [1]. Termenul de „școala normală" și „Clas normal" pe care primii dascăli îi întrebuințau cînd era vorba de ceiace noi azi înțelegem prin școală primară, fusese importat de Asachi și colaboratorul său Seulescu din Austria, unde prin școala normală se înțelegea școala primară, cum dealtfel încă se mai uzitează în Bucovina pentru școalele din oraș.

Dela 1828 până la 1832, în Moldova a funcționat o singură școală primară de stat. Dela 1832 înainte iau naștere prin regulamentul organic școalele primare județene, adică o serie de 7 școale primare care se fundează în capitalele de județ [2]. Astfel de școale iau ființă în Huși, Galați, Bîrlad, Roman, Focșani, Botoșani și ceva mai tîrziu, la Piatra-Neamț. Tot dela această dată sporindu-se obiectele de învățămînt din programa școalei primare, s'a mărit în mod natural și durata cursurilor. Astfel, în loc de a se face cursul normal într'un singur an, s'a decis ca acest curs normal să se facă în doi ani. Ca un corolar al acestei modificări a intervenit o sporire a numărului anilor de cursuri, așa încît dela *1832 înainte școala primară durează trei ani.*

La 1851 o nouă modificare avu loc în programa învățămîntului primar: noi materii de învățămînt se introduseră, cerînd pentru studii un timp mai îndelungat decît programa analitică anterioară. *Dela această dată, școala primară își spori numărul anilor de cursuri dela 3, la 4 ani.*

Dela început școala primară fu destinată copiilor din toate categoriile sociale. Intr'însa se primeau elevi între 7 și 12 ani. Cei ce doreau să urmeze cursul elementar, puteau să se înscrie în școală în orice vreme a anului, nefiind fixată pentru aceasta o dată anumită. Cît privește celelalte clase, timpul de admitere înceta odată cu începutul iernii.

Anul școlar începea la 1 Septembrie și dura până la 1 Iunie, cînd urma vacanța mare, exceptîndu-se, bine înțeles sărbătorile religioase și vacanțele de Crăciun și Paști.

---

1 Ceiace a dat naștere la unele confuzii: unii, vezi de ex. S. R. Fomac Inv. normal din România. București, Göbl. p. 81 sq. au crezut că „școala normală" dela Trei-Ierarhi, fundată la 1828, ar fi fost o școală pregătitoare de învățători, neștiind, că în acest caz, ar fi trebuit să i se zică, potrivit nomenclaturii vremii, școala preparandală.

2 De relevat că tot în epoca aceasta — la 8 Noembre 1834 s'a deschis prima școală primară de fete din Moldova în Iași. Cf. G. Asachi Relații... op. cit. p. 239.

Orele de studiu erau și ele reglementate. Profesorii erau obligați să țină clasă dela 8 la 11 și dela 2 la 5 după amează, în timpul verei și dela 2—4 în timpul iernei [1].

Scopul primelor școale primare, așa cum se degajează din cele două anaforale, era dublu: să promoveze cunoașterea de carte a copiilor din diferitele straturi sociale și să pregătească buni funcționari. In ce privește scopul al doilea, e de observat că însuși domnul, în anaforaua sa, e de părere să se acorde oarecare avantajii ca de pildă accesul în funcțiile publice, tuturor tinerilor care frequentează cursurile școalei primare. „Toți tinerii pămînteni ce vor petrece cursul public al școalelor naționale — spunea anaforaua — și vor avea bune atestaturi să se protimisască a intra în cancelariile pămîntești spre a le fi ca o dreaptă mulțumită a ostenelelor lor și o înlesnire la împlinirea slujbelor" [2]. De cîtă importanță era o asemenea decizie o relevă A. D. Xenopol cu multă perspicacitate: „Ea a fost — relevă marele nostru istoric — una din cele mai puternice lovituri date boierilor, întrucît acuma și știința de carte dădea dreptul la funcțiuni, prin urmare la boerii" [3].

III.

Programa școalei primare era simplă. In „clasul elementar" se predau „buchile" numărarea și rugăciunile. In „clasul normal" programa dela 1828 prevedea următoarele materii: limba romînească cu gramatica, caligrafia, catihisis (religia) și aritmetica. Ceiace trebue să relevăm este faptul că în prima noastră programă analitică de curs primar nu a fost vorba nici de istorie, nici de geografie, nici de științe fizico-naturale.

La doi ani după aceia, la 1830, programa analitică apare sporită cu alte două obiecte: geografia și cetirea latină. Firește, că la „cetirea latină" nu era vorba de învățămîntul limbii latine, ci de cunoașterea caracterelor latine. Prin această modificare, prin introducerea cetirii latine se pregătea sistematic terenul pentru înlocuirea „chirilicei". Tot la această dată, după o statistică a lui Asachi, reese că s'ar fi introdus și istoria [4]. Ceiace merită să fie relevat de data aceasta, e faptul că în învățămîntul nostru apar cele două obiecte — geografia și istoria — ca materii de cunoștințe generale despre alte popoare și țări. Procedarea și-ar putea afla justificarea în faptul că, nefiind studiate deplin nici istoria, nici geografia țărilor romîne, profesorii se mărgineau la predarea cîtorva noțiuni de geografie și istorie universală.

O altă modificare a programei avu loc la 1851 cînd se în-

---

1 Datele acestea s'au extras în bună parte din V. A. Urechia, op. cit.

2 T. Codrescu, Uricariul III, p. 32 și 36.

3 A. D. Xenopol, „Memoriu asupra Invățăm. Sup. în Moldova, Iași, 1885, p. 47.

4 Cf. V. A. Ureche, op. cit. p. 208; și A. D. Xenopol, op. cit. p. 40.

troduse în învățămîntul primar istoria Romînilor, geografia țărilor romîne și limba latină. Modificarea aceasta e extrem de importantă. Pe deoparte ea pare a fi ecoul ideologiei de politică naționalistă care la noi începe cu mișcarea dela 1821 și care culminează cu evenimentele istorice petrecute la 1848 și 1859 în cele două principate. Pe dealtă parte, modificarea aceasta a avut chemarea să cultive, odată cu înmulțirea numărului școalelor, conștiința națională în straturile populare și să pregătească astfel în mod fecund și pe o scară întinsă conștiința națională pentru marele eveniment al unității naționale din 1918.

La cîțiva ani după aceia, la 1857, programa analitică suferi o nouă modificare. De data aceasta se scoase învățămîntul limbii latine din școala primară, substituindu-i-se în schimb obiecte de mare importanță ca: noțiuni de istorie naturală, de fizică populară, de contabilitate și de desen linear. După aspectele pe care le prezintă noua modificare, s'ar putea conchide aprioric că schimbările intervenite în programă n'ar fi străine de atmosfera pozitivistă din filosofia apuseană ale cărei ecouri s'ar fi putut să aibă repercusiuni și în țara noastră prin numeroșii tineri, care și-au făcut studiile in apus, în vremea aceia [1].

Pe cît de interesant e modul cum a luat naștere și s'a dezvoltat programa analitică a cursului primar, tot pe atît de interesant ni se pare de relevat modul cum s'au alcătuit primele noastre manuale didactice de curs primar.

Prima școală primară din Moldova și-a început activitatea fără manuale didactice. Dealtfel, fenomenul acesta este explicabil pentru cel ce cunoaște epoca corespunzătoare. La 1828 nu avem cărți de curs primar, pe deoparte pentrucă n'avea cine să le ceară, dat fiind faptul că până la 1832 a existat o singură școală primară, pe de altă parte pentrucă erau prea puține tipografii. Astfel, la 1828, în toată Moldova erau doar trei tipografii: a Mănăstirei Neamțului și a Mitropoliei, care se ocupau cu tipărituri bisericești și a treia, a „Albinii" lui Asachi, care trebuia să răspundă tuturor nevoilor culturale ale epocei. Interesant este apoi faptul că până în 1830 Iașul n'a avut nici o librărie. Până la data pomenită cărțile se vindeau la o dughiană de brașovenie a asociației Dimitrie & Gavril, stabiliți într'un magazin lîngă Mitropolie. Prima librărie se deschide în Iași în anul 1830 de un librar venit din Lemberg cu numele de Wild. In librăria sa, acesta aduse mai întâiu cărți străine în diferite limbi, în deosebi, în franțuzește și nemțește, stampe botanice de flori și ierburi, stampe zoologice și arhitectonice, portrete de persoane celebre, etc.

Nefiind cărți, lecțiile la început se făceau de către dascăli cu ajutorul tablei și a unor cartoane, după metoda Lancaster, cum vom lămuri dealtfel mai jos. Unii profesori, la clasul normal, făceau

1 S'ar putea conchide cu oarecare aproximație, că programa analitică de curs primar s'a alcătuit în linii generale între anii 1828—1857.

cursul după manuscris. Astfel aritmetica se preda după manuscrisul profesorului Filipescu care fusese prealabil aprobat de epitropie; geografia, după manuscrisul lui Fabian, iar gramatica după manuscrisul lui Gh. Seulescu.

Această stare de lucruri a durat însă numai până la 1832, dela care dată începură a se tipări manuale didactice. Prima carte de curs primar fu abecedarul lui Seulescu, întitulat „Antêile cunoscințe de litere și de idei pentru tinerimea shólelor incepètoare", apărut la Iași în tipografia Albinei în 1832 [1]. Cu ocazia aceia, „Albina", în numărul său din 22 Octombre, făcea următoarele reflecțiuni: „Lipsa cărților elementare sau începătoare în limba patriei este una din cele mai simțite piedici, care oprește până acum sporirea învățăturii. Spre întîmpinarea unui asemenea neajuns, s'au pregătit cărțile trebuincioase, care pe rînd se vor tipări".

Ceiace s'a și realizat. Rînd pe rînd apărură diverse manuale școlare de curs primar și secundar, asigurîndu-se astfel posibilitatea unui învățămînt mai temeinic. Dintre acestea menționăm gramatica [2] lui G. Seulescu, o lucrare complicată și voluminoasă, apărută la 1833, apoi o „geografie mică" de V. Fabian și un catehis. Toate acestea — în afară de catehis sînt compilate după manuale din Austria, unde autorii lor își făcuseră o bună parte din studii.

IV.

Despre profesorii primei școale primare moldovene, posedăm puține date. Cel mai cunoscut e Gh. Seulescu [3]. S'a născut la 1792, în ținutul Fălciului, din părinți răzeși.

Fiind un tînăr fără avere, e ajutat de Mitropolitul Veniamin Costache, ca să-și poată face astfel studiile universitare la Atena și Viena. Reintors în țară, a funcționat mai întâiu ca profesor de școală primară la cursul elementar, după aceia la cursul normal, iar cînd se înființează Gimnaziul, funcționează la cursul secundar, predînd retorica și istoria universală. E și autor didactic, scriind următoarele lucrări: un abecedar—primul abecedar din Moldova,— o gramatică romînească în două volume, complicată și greoaie, compusă după gramatici nemțești, o istorie universală și o mito-

1. Abecedarul lui G. Seulescu diferă mult de abecedarele de azi, îndeosebi prin o excesivă bogăție de material. El cuprindea: alfabetul, rugăciuni, datoriile școlarilor, noțiuni despre timp, elemente, pămînt, societate, chestiuni de istorie națională, fabule, cugetări, tabela lui *Pytagora* etc. Din acest abecedar epitropia a dăruit 500 de exemplare elevilor săraci din Iași și școalele județene. La 1833, deci la un an, apare ediția II, a acestui abecedar, la 1836 apare a III ed.; la 1842, ed. IV; la 1847, ed. V; la 1851, ed. VI.

2. Gramatica lui G. Seulescu are două părți și e tipărită în două volume: Partea I etimologică, 236 pagini; Partea II sintactică, 160 pagini.

3 Informațiile despre G. Seulescu ni le-au furnisat următorii: V. A. Ureche, op. cit.; 2. A. D. Xenopol, Memoriu asupra învățămîntului superior în Moldova, Iași, 1885; 3. I. Dumbravă, Din Viața Paharnicului Seulescu, Arhiva, VI, p. 108.

logie. A fost apoi colaboratorul cel mai de aproape al lui Gh. Asachi: cînd acesta lipsea din Iaşi, Seulescu avea întreaga conducere a „Albinii".

Un alt profesor al primei şcoale primare a fost Vasile Fabian [1] sau Bob. Era ardelean de origină, născut la 1795 în satul Ruşii Bărgăului, în Ardeal, lîngă oraşul Bistriţa. A învăţat mai întâiu în şcoala romînă din satul Maier, iar dela 1807 înainte în şcoala militărească din Năsăud, de unde la 1810 trece la Gimnaziul din Blaj. A urmat filosofia şi dreptul la Cluj, iar la 1820, înainte de a-şi fi terminat cursurile universitare, Asachi îl aduce ca profesor la Seminarul din Socola. La 1828 predă pentru puţin timp la cursul normal, trecînd imediat la Gimnaziu, unde i s'a încredinţat învăţămîntul matematicii, geografiei şi limbii latine. A fost autorul unui manual mic de geografie. A murit în 1836.

In afară de aceştia, au mai funcţionat la şcoala primară încă o serie de alţi profesori mai puţin cunoscuţi ca: Teodor Verescu şi I. Nanu, la cursul elementar, unde succedau lui Gh. Seulescu; apoi părintele Ioan Silvan Sachelarie şi Gh. Filipescu la cursul normal.

Pentru munca depusă, profesorii erau retribuiţi de către Epitropie cu lefuri inegale. Cea mai mare leafă, o aveau cei doi profesori cu studii universitare străine: Gh. Seulescu şi V. Fabian. Primul, era plătit anual cu 3000 lei, iar al doilea cu 3600 lei. Preotul Ioan Silvan primea numai 1200 lei, iar preotul Constantin numai 1000 lei. Unii profesori beneficiau în plus şi de oarecari avantagii. Astfel, Seulescu, Fabian şi preotul Silvan Sachelarie, beneficiau de următoarele: locuinţă în şcoală, lemne, cîte 20 oca de luminări pe an şi cîte o pîne şi o oca de vin zilnic [2].

Pentru astfel de retribuţie li se cerea o muncă destul de interesantă de cunoscut pentru epoca noastră. Astfel, sistemul propunerii obiectelor, a scrierii şi cetirii în clasul elementar, era cel Lancasterian. Băeţii stăteau în nişte bănci, ce erau aşezate cu faţa spre părete. In faţa fiecărei bănci se afla scaunul de nisip. Iar în faţa acestora, stăteau atîrnate pe păreţi mari tabele cu litere sau silabe, care, ca să nu le strice copiii, erau apărate prin cercuri de fier. De fiecare bancă era cîte un monitor sau şef de grupă. Acesta arăta colegilor săi litera depe tablă, iar elevii între timp priveau şi urmăreau cu ochii elementele literii. După un moment de contemplare, monitorul dădea ordin să se scrie litera pe tablele cu nisip din faţa şcolarilor. Scrierea se făcea cu degetul sau cu un cui, care lăsa urme pe nisip. Cînd operaţia era terminată, urma corectarea. Şeful băncii trecea pela fiecare elev şi-i îndrepta gre-

1 Pentru V. Fabian cf. 1. A. D. Xenopol, op. cit.; 2. Vasile Fabian (notiţă), Foaia pentru minte, 1840, No. 31—34; 3. Vasile Popescu—Scriban, Cuvînt funeral (în A. D. Xenopol, op. cit. p. 124 sq. N. Iorga, Partea Romînilor din Ardeal şi Ungaria în cultura romînească, Analele Academiei II. p. 767, (1910—1911).

2 Cf. T. Codrescu, Uricariu VII.

şelile. Odată o literă învăţată, se proceda în acelaşi mod la învăţarea alteia. Totuşi, trecerea dela o literă la alta nu se făcea uşor. Mai întâiu, trebuia nivelat nisipul. In acest scop, monitorul pronunţa vorbele: „Indreptează primare". La auzul acestor cuvinte unul dintre băeţii din bancă, care purta acest titlu de onoare, trăgea cu o mala peste tablele de nisip pentru a le netezi şi va înlesni trecerea la scrierea altei litere. După o serie de exerciţii în acest mod, se trecea la exerciţii pe placă, iar mai tîrziu, cînd „slovele" erau învăţate bine, la exerciţii pe hîrtie. In cursul acestor lecţii, profesorii—unii îmbrăcaţi în antereu şi cu fes pe cap—se plimbau prin clasă cu mînile la spate, corectînd pe monitori şi supraveghind activitatea clasei. La rîndul lor, elevii îmbrăcaţi şi ei în anteree, executau ordinele; iar cînd vreunul dintre şcolari se arăta refractar măsurilor pedagogice, intervenea pedeapsa: îi se ridica antereul la partea posterioară, unde îi se aplica după decizia profesorului, un anumit număr de vergi [1].

La celelalte clase rolul învăţătorului nu diferea mult de cel de azi, cu excepţia că lipsind manualele, toate cunoştinţele trebuiau predate de învăţător.

Numărul elevilor varia după ani şi era în continuă creştere. Aşa în anul 1832 au frequentat cursul începător 129 de şcolari, iar pe cel normal 47. Dacă la aceşti şcolari se adaogă şi cei din anii precedenţi, se constată că în timp de 4 ani, şcoala Vasiliană fu populată rînduri-rînduri de 875 de elevi—ceiace reprezintă desigur un număr destul de mare. Totuşi... cînd, azi, sunt înscrişi la şcoalele primare din ţara noastră circa 1.000.000 de elevi care frequentează cursurile regulat, cînd anual termină şcoala cam 70.000 de absolvenţi, diferenţa între cele 2 serii de numere e aşa de izbitoare şi atît de concludentă cu privire la eforturile uriaşe care s'au făcut pentru cultura noastră naţională într'un timp atît de scurt: de 100 ani!

La 23 Ianuar 1928 se împlinesc 100 ani dela înfiinţarea celei dintâiu şcoale primare din Moldova. La Iaşi, la şcoala normală „Vasile Lupu", care s'a dezvoltat pe piedestalul şcoalei dela Trei-Erarhi, s'a reamintit la 30 Ianuar prin o festivitate solemnă opera mare, pe care a realizat-o şcoala noastră primară pe cîmpul culturii romîneşti. O asemenea dată analoagă datelor de comemorare a figurilor istorice, a oferit posibilitatea să se reliefeze funcţiunea culturală, politică şi socială, pe care perseverent şi cu modestia ei caraacteristică a împlinit-o şcoala primară romînească.

Dr. S. S. Bîrsănescu

1 Informaţii despre modelele de învăţămînt n'au trezit atenţia multora. Totuşi găsim la: A. D. Xenopol, op. cit. p. 36; N. A. Bogdan, Oraşul Iaşi ed. II, Iaşi, 1913, p. 256 şi V. A. Ureche op. cit. I, p. 143.

Miscellanea

Ioan Al. Brătescu-Voinești

Scrisoare adresată iubitului nostru colaborator cu ocazia sărbătoririi sale și cetită în ședința festivă dela 23 Ianuarie 1928.

Iubite domnule Brătescu, cred că-ți închipuești de ce nu pot să fiu lîngă d-ta și cît am dorit să fiu și cît de mult îmi pare rău că nu pot fi.

Iubite și vechiu prietin, cînd am luat condeiul în mînă, credeam că știu bine ce-am să-ți scriu. Dar acum stau de-un ceas înaintea hîrtiei și totul mi s'a învălmășit în minte: primul schimb de scrisori dintre noi, fericirea simțită cînd ai primit să te îmbarci în acea expediție către necunoscut care a fost întemeerea „Vieții Romînești", bucuriile repetate cînd poșta îmi aducea manuscrisul d-tale, rarele noastre întîlniri, imaginea ființelor delicate din opera d-tale, gîndul că generația noastră a ajuns la vremea, oricum melancolică, a jubileelor, diferitele formule care ar încerca să exprime înțelegerea mea admirativă pentru scrisul d-tale, și alte și alte multe gînduri și simțiri.

Poate voiu reuși să concentrez măcar o parte din toate acestea, dacă-ți voiu spune, prozaic și banal, că din toată corespondența primită dealungul celor douăzeci de ani, de cînd apare „Viața Romînească", manuscrisele d-tale au făcut parte, toate, dintre puținele a căror lectură n'am putut-o amîna un moment. Dacă aveam pe cineva în vizită și nu-i puteam cere permisiunea să mă lase să cetesc, îmi luam aere plictisite și ostile ca să scap de el. Dacă factorul îmi dădea plicul pe drum, cînd mă duceam la școală, apucam pe uliți lăturalnice ca să am timp să-ți cetesc bucata.

Te rog să nu iei aceste mărturisiri ca un semn de grandomanie din partea mea. Nu vreau să măsur meritele d-tale de artist cu interesul meu pentru opera d-tale. Vreau să-mi arăt admirația mea de cetitor, și atita tot.

Desigur că, dintr'o veche deprindere de a mă întoarce asupra mea, ca să-mi explic stările sufletești, am căutat să analizez cauzele acestui interes, de o natură cu totul aparte, provocat de opera d-tale.

Și mi se pare că am aflat explicația, care să mă mulțumească măcar în parte. In fiecare bucată găseam un eveniment, o scenă din viață, redate cu putere, dar te găseam și pe d-ta. O aderență rară între operă și realitate pe de oparte, între operă și d-ta pe de alta, care mărea intensitatea de viață a creației. Această constatare am făcut-o într'un studiu asupra operei d-tale. Și am fost fericit cînd am găsit, mai anii trecuți, într'un critic străin, pe care-l stimez, confirmarea opiniei mele asupra plusului de viață și de interes, pe care-l dă operei de artă acest raport între realitate, operă și scriitor.

Dar și genul realităților zugrăvite de d-ta, și sufletul adăogat acestor realități erau prin ele însele de natură a provoca un interes excepțional. Intîmplările erau emoționante, profund semnificative și cu largi perspective asupra sufletului în genere și a societății noastre în specie—iar sufletul era de o extremă sensibilitate și delicateță. De aici acea combinație rară de realism desăvîrșit și de intens și pătrunzător lirism—de adevăr și de poezie.

Iar tuturor acestor calități, d-ta le-ai dat toată valoarea prin darul unic în literatura noastră de a rămînea în scris admirabilul povestitor prin viu graiu, realizînd astfel la ideal cerințile genului epic—reușind să dai la maximum iluzia realității.

Aprig în observație, duios în sentiment, d-ta ai fost expresia cea mai înaltă și mai pură a generației noastre, critică și lirică în același timp.

D-ta ne-ai răzbunat, denunțînd grosieritatea mediului, în care cei delicați nu au ce căuta; d-ta ne-ai înduioșat, evocînd cîteva figuri ideale, care nu se pot uita. Nu există, nu vor exista în literatura romînă ființi mai delicate, tratate mai delicat, și în același timp mai fremetător decît aceste figuri neuitate, a căror viață ne cîntă în suflet pentru totdeauna. Printre ființile noastre scumpe, pe care le-am pierdut, și la care ne gîndim cu profundă emoție, este și Eliza lui Pană Trăsnea.

Iubite domnule Brătescu, iartă-mă că ți-am spus așa deadreptul admirația mea. Știi că în față nu ți-am vorbit niciodată nimic de opera d-tale. Acum, dela distanță, fără să dau ochii cu d-ta, am căpătat curaj. E singura compensație pentru regretul de a nu fi putut lua parte la sărbătorirea d-tale.

Iți doresc sănătate și viață lungă,—urare pe care ți-o fac și toate generațiile de scriitori grupate în jurul „Vieții Romînești".

G. Ibrăileanu

* * *

Sper că cele spuse în scrisoarea de mai sus despre calitățile operei sînt și impresiile cetitorului, nu numai ale mele.

Voiu mai adăoga acum un alt caracter al operei d-lui Bră-

tescu-Voinești, care face atît de interesantă lectura nuvelelor și schițelor sale — și care rezultă din aceiași sensibilitate ascuțită a scriitorului. D. Brătescu-Voinești nu are în opera sa viață și tipuri indiferente. Personagiul e pictat cu simpatie, cu humor, uneori, rar de tot, cu antipatie, dar niciodată cu indiferență. Și tot așa, întîmplarea nu e niciodată neutră. E tristă, ori comică, — în orice caz emoționantă.

Toate acestea nu vor să constate decît, încă odată, și subt alt unghiu, aceiași sensibilitate, — aceiași însuflețire a realității prin adaosul de suflet al autorului. Ar fi exagerat, desigur, dar nu prea departe de adevăr, dacă am spune că opera d-lui Brătescu-Voinești te face ori să plîngi ori să rîzi. Aceasta este cauza pentru care opera aceasta pune mereu în mișcare tot sufletul cetitorului: afectivitatea lui prin emoția ei, inteligența lui prin comicul ei, amîndouă deodată prin humorul ei.

Dar *genul* acesta înseamnă quintesențiarea realității. Aceasta ne explică și dimensiunile reduse ale operei. Iar cine cunoaște mai deaproape pe d. Brătescu, știe cît condensează, cît quintesențiază d-sa într'o bucată—după ce quintesențiase deja realitatea obiectivă, care i-a servit ca model. Lăsînd din realitatea obiectivă ceiace nu e caracteristic — alegînd numai vîrfurile ondulațiilor vieții — d-sa se dedă apoi la acelaşi procedeu față cu realitatea așa cum o transpusese deocamdată în bucata sa.

O operă rezultată din această dublă quintesențiare nu poate fi voluminoasă.

Opera aceasta de sensibilitate, de caracteristic pur, de finețâ nu se poate concepe în douăzeci de volume. Fiecare gen, fiecare sensibilitate, fiecare reacție la realitate are, în literatură cași în toate artele, dimensiunile sale. Nu se poate concepe un Mérimée autor al unui număr de nuvele egal cu al lui Maupassant. Nu se poate concepe un Leopardi autor al unui număr de volume egal cu al lui Hugo, chiar dacă Leopardi ar fi trăit optzeci de ani. Nu se poate concepe o pictură de concentrare ca a lui Leonardo da Vinci, etalată pe-atîtea pînze ca a lui Rubens, chiar dacă Leonardo, care a pictat patru ani zîmbetul Giocondei, s'ar fi consacrat numai picturii.

Redați operei d-lui Brătescu-Voinești tot ceiace d-sa a eliminat ca neesențial și necaracteristic, mai întâiu din realitatea care i-a servit de model și apoi din opera pusă în lucru, și veți obține o operă cu dimensiuni foarte întinse — ca acele extracte concentrate care, diluate în apa din care au fost extrase, redau lichidul primitiv.

...Aceasta nu înseamnă, iubite domnule Brătescu-Voinești, că opera d-tale trebue să aibă exact dimensiunea a trei volume de nuvele și schițe și trei volume de teorii filosofice și sociale (presărate cu pagini de creație artistică) și că te aplaud pentrucă de-o bucată de vreme te-ai consacrat excluziv vînătoarei și pescuitului de păstrăvi în munții Dornei și ai Maramureșului. Mai ales că nu știu prin ce minune acum cînd ai ajuns la jubileu, ești mai viu și mai vibrant decît oricînd.

Cînd te-am văzut pentru ultima oară la d-ta acasă, vorbindu-mi cu atîta pasiune (și cu ce știință!) de undițele moderne, de păstrăvi, de lostrițe, de apele limpezi ale munților, eu, biet scrib, te-am invidiat. Dar — tot biet scrib — mă gîndeam cu melancolie: „l'am pierdut!" și mi-erau antipatici păstrăvii, mai ales că-i descriai răi și voraci (se vede bine: au mîncat până și pe un mare scriitor).

D-ta nu ai avut niciodată ambiție literară. Ai scris nuvele și schițe din pură plăcere, cum răsădea flori ori cum dregea ceasornice Pană Trăsnea. Admirabilă noblețâ a omului, ideală psihologie solilocă a creatorului de artă,—dăunătoare în anumite împrejurări scribului, care nu e rău să se ascundă în orice scriitor.

Thomas Hardy

Cu Thomas Hardy a dispărut cel mai mare romancier al timpurilor din urmă și unul din rarii *romancieri* din această vreme.

Un critic francez făcea mai dăunăzi constatarea că romanul actual este mai mult un *eseu* decît o operă de ficțiune și de creație. Criticul se gîndea în deosebi la romanul francez, dar constatarea lui e valabilă pentru o bună parte din romanul contemporan.

Este sigur însă că romanul a devenit într'o măsură eseu mai cu seamă în Franța. Afară de povestirile inferioare și populare, care păstrează tradiția romanului de senzație, afară de admirabilii *Les Thibault* ai lui Roger Martin du Gard, afară de alte foarte puține povestiri,—toată opera romanescă din Franța zilelor noastre e literatură de idei, intelectualistă, tezistă, filosofică, chiar și atunci cînd e îmbrăcată într'un stil artist și strălucitor, ca romanul admirabilului Paul Morand,—stil, pe care nu-l avea romanul propriu zis de altădată. Se pare chiar că stilismul este în raport invers cu cantitatea de ficțiune și de creație—că stilul artist are menirea compensatorie de a înlocui substanța vie a creației.

Ideia și stilul—iată punctul de plecare și punctul terminal al celor mai mulți romancieri francezi de astăzi, ai celor mai reprezentativi. Aceasta este desigur și în spiritul specific franțuzesc—raționalist, logic, înamorat de idei. După Gide, romanul veritabil nu trebue căutat în Franța, ci în Anglia și Rusia.

Romanul este povestire. Povestire bogată, cu intrigă, cu peripeții, care provoacă în cetitor curiozitate, emoție, indignare, iubire, ură—satisfacție sau decepție, ca în fața vieții reale.

Cuvîntul „roman" presupune toate acestea. „Ca un roman",

„cutare a avut mai multe romane în viață", „aceasta numai în romane se petrece", „viața acestui om este un roman"—sînt expresii curente, care arată perfect ceiace este un roman. Tot așa cum „un tînăr romantic", „o aventură romantică", „o noapte romantică" definesc romantismul.

Romanul propriu zis, ca să fie o operă de valoare,—adică să placă cetitorului cultivat, care cere unui roman întîmplări și realități sufletești redate cu artă—presupune multe și variate însușiri de creator. Trebuind să povestească—să prezinte personagiile—să le facă să-și exprime sentimentele—să le analizeze sufletul—să încadreze viața în mediul fizic și social: romancierul va trebui să aibă talent epic, dramatic, liric și descriptiv, să fie psiholog și sociolog. Sarcina romancierului este grea, căci el trebue să redee viața cu adevăr și cu poezie, în feluritele ei forme.

Thomas Hardy a fost *acest* romancier. A fost romancierul prin excelență. Creator, și nu eseist.

Un înțeles, o semnificație—are fiecare roman al său. Și încă o semnificație profundă. Dar nu pentrucă romancierul a urmărit un scop, pentrucă ar fi căutat să ilustreze o concepție. Semnificația romanelor lui Thomas Hardy este semnificația gravă, pe care o are viața umană pentru cine o privește înfiorat de destinul ei tragic. „Concepția" lui este această înfiorare tragică în fața vieții. De aceia semnificația fiecărui roman al său e aceiași, ceiace ar fi un defect, dacă semnificația romanelor lui ar fi o concepție, o idee, o problemă,—defect pe care îl au romanele, dealtfel admirabile, ale lui Galsworthy, toate cam cu aceiași semnificație socială.

Semnificația romanelor lui Thomas Hardy este și aceia a operei lui Shakespeare, cu care el are mai mult decît o asămănare. Ce altă semnificație e în *Othello*, în *Romeo și Julietta*, în *Regele Lear*—și poate chiar și în complexul Hamlet—decît aceia că fericirea este lucru fragil, că viața este teribilă—că „poate nici nu este loc pe-o lume de mizerii pentr'un atît de sfînt noroc străbătător durerii"—mai ales pentru exemplarele de elită ale speciei?

S'a înțeles din cele de mai sus că lipsa de „idee" a lui Thomas Hardy nu înseamnă o atitudine pasivă față cu realitatea, nu înseamnă copiarea realității. Thomas Hardy, ca orice artist adevărat, alege esențialul și caracteristicul. Dar această alegere—instinctivă—nefiind determinată de o concepție, ci de sentimentul său asupra vieții, întîmplările din romanele lui nu dovedesc nimic: ele înspăimîntă. Cași la Shakespeare. *Othello* nu dovedește că e o nenorocire cînd o fată se mărită cu un bătrîn, și invers, nici ticăloșia intriganților. *Othello* „dovedește" cruzimea destinului. Și nici *Regele Lear* nu ilustrează vițiul ingratitudinii —ori—prin Cordelia—virtutea iubirii filiale,—ci cruzimea vieții. Desigur însă, că Shakespeare a ales—sau poate mai exact: în capul lui s'au ales—acele fapte și împrejurări, prin care destinul distruge ceiace vrea să clădească omul.

Așa dar, ca să revenim la Thomas Hardy, viața e filtrată și în romanele sale, nu transpusă *tale-quale*. Dar nu filtrată prin idei, ci printr'un temperament, care vivifică și concentrează, ceiace e cu totul altceva. E curățită așadar de banal și de insignifiant, ca în orice operă de artă. Dar banalul și insignifiantul nu sînt corelative cu o idee, ori cu o concepție, ci cu un sentiment, cu sentimentul tragic al existenței. Ca și în Shakespeare.

La Thomas Hardy, viața nu se lovește de un baraj de idei și concepții, care s'o abstractizeze, s'o schematizeze, s'o ofilească și s'o împuțineze. Viața intră liberă și deadreptul în el—și intră în valuri—căpătînd, prin izolare de banal, tot sensul ei tragic. De aici mai întâiu poezia mare a operei sale. Căci poezia mare este, și nu este altceva, decît fiorul tragic în fața vieții, cași—iarăși—în dramele lui Shakespeare. De aici, în al doilea rînd, caracterul rar al operei sale: o luminoasă plasticitate (căci viața este un foc de artificii admirabil) și un sentiment profund al fatalității tragice (căci viața este dureroasă,—cum a simțit-o rasa indoeuropeană, dovadă cele două mari religii ale ei, cum au simțit-o toți artiștii mari, cum o simte „toute âme bien née"). *Tess d'Urberville* are plasticitatea picturii italiene în redarea încîntătoarelor femei și mai cu seamă a încîntătoarei Tess și în redarea scenelor idilice,—și plasticitatea picturii olandeze în redarea peisagiilor, și a scenelor rustice pline de humor. Dar toată această încîntare a vieții, toată această bucurie de a trăi și mai ales năzuință la bucuria vieții, este distrusă de tragica fatalitate care, înainte de a izbucni zdrobind pe fermecătoarea și trecătoarea apariție care e Tess, vuește surd încă demult, dealungul romanului. Și voiu observa și acum că această strălucire a existenței și, în același timp, această fatalitate tragică, poate fi și definiția dramei shakespeareiane.

Creația puternică și liberă a vieții, poezia tragică a existenții umane, întîlnirea rară a unei luminoase plasticități cu o sumbră tristeță, formează fizionomia deosebită a acestui romancier și explică efectul sfîșietor asupra cetitorului: ceiace a distrus destinul—și nu se putea să nu fie distrus!—fusese atît de încîntător și se petrecuse subt un soare atît de luminos!

Isus Christos pe scenă

În „Noua Revistă Bisericească", Diaconul A. N. Const. se ridică împotriva reprezentării în teatru a lui Isus Christos și împotriva fețelor bisericești, care admit această exhibiție.

Diaconul A. N. Const. are dreptate. Și motivele estetice și cele morale pledează pentru el.

Considerînd pe Isus Christos numai ca pe un om mare—desigur cel mai mare om din toată istoria omenirii—dacă vom putea

proba că omul mare, *ca atare*, nu poate fi personagiu de roman ori de piesă teatrală, vom fi dovedit cu atît mai mult că Isus Christos nu poate fi erou de dramă.

Criticul Thibaudet a arătat că omul mare nu poate fi personagiu de roman, pentrucă romancierul poate face concurenţă stării civile, dar nu şi naturii: Cu alte cuvinte, pentrucă omul obişnuit e un tip, pe cînd omul mare este un caz unic.

Sau, şi mai simplu.: Un romancier ori un dramaturg extrage din el tipurile operelor sale, se pune pe el în diferite imprejurări şi situaţii. Şi crează cu ceia ce are, cu ceiace poate avea, cu ceiace poate inventa. Se poate transpune în tot felul de stări şi de sentimente, căci orice om are, măcar rudimentar, orice fel de sentiment, chiar şi pornirea la crimă.

Un lucru nu-l poate face nimene: să fie mai inteligent decît este, să creeze o inteligenţă superioară inteligenţii sale.

Poţi pune într'un roman sau o dramă ca erou pe Shakespeare ori pe Goethe, dar nu prin acele facultăţi prin care unul e Shakespeare şi cellalt Goethe, ci prin ceiace au ei comun cu noi, iubire, ură, invidie, etc. Nu vei reproduce genialitatea lor, adică nu-i vei pune să vorbească şi să se comporte ca genii, căci — dacă nu copiezi fraze din opera lor, ceiace nu mai e artă şi creaţie — nu vei putea să-i faci să fie geniali, fiindcă tu, creatorul, nu ai geniu şi nu ai de unde le conferi acest atribut.

Iar dacă ne gîndim că artistul trebue să fie întotdeauna superior tipului creat, căci altfel nu-l poate domina ca să-l creeze, atunci vom înţelege şi mai bine că geniul, *ca atare*, nu poate fi personagiu într'o operă de ficţiune.

Iar Isus Christos nu poate fi prezentat ca nimic altceva decît ca Isus Christos, adică geniu intelectual şi moral. Trebue [să-l faci să vorbească aşa cum a vorbit el, tot aşa de sublim—dar nu să copiezi evangheliile. Căci atunci nu-i creaţie, nu-i teatru, e lecţie de religie prin gramofon, iar gramofonul e un actor, care contraface pe Isus Christos!

...Un actor care contraface pe Isus Christos!.. Ideia aceasta este de ajuns ca să ne facă să înţelegem, că chiar de ar fi posibil de creat Isus Christos, încă ar fi o imposibilitate morală de a-l aduce pe scenă.

Cine crede cu adevărat în divinitatea lui Isus Christos, nu va putea suporta să vadă pe un domn X, purtînd numele de Isus Christos, fardat, cu o barbă legată pe subt fălci, atent la sufleur, contrafăcînd cu glasul lui pe Fiul Domnului, printre actriţe, în aplauzele stalurilor şi ale galeriei, fluerat dacă joacă rău, aplaudat dacă face bine pe Isus Christos şi atunci eşind la rampă şi mulţumind —şi apoi, după spectacol, ducîndu-se cu colegii la o fleică. Şi pe urmă critica, discutînd dacă d. X. a interpretat bine pe Isus Christos. („In rolul principal, simpaticul X ne-a dat un Christos reuşit... etc.").

Cine nu crede în divinitatea lui Isus Christos, dar n'are suf-

letul timp, va simţi acelaşi lucru caşi credinciosul, pentrucă „Isus Christos", în care mii de ani au concentrat toate aspiraţiile vieţii dureroase a omenirii, este Dumnezeu, indiferent dacă *faptic* a existat sau nu — problemă arhisecundară, pentrucă lumea este creaţia noastră şi cu atît mai mult lumea morală.

Altădată, în vremurile cînd oamenii erau mai simpli, mai necioplişi la suflet, cînd religia era mai mult o afacere utilitaristă, un plasament de capital cu dobînda pe lumea cealaltă, cînd delicateţa sufletească şi idealismul nu existau ca azi, s'a putut reprezenta Isus Christos, fără a jigni sentimentul cuiva. De altfel, peatunci teatrul nu era... teatru, cu bilete plătite, cu garderobă, cu cabotini, cu spectacol monden, cu dame care lorneteazà mîncînd dragele, cu critici teatrali.

Şi parcă nu ne vine a crede că înaltele feţe bisericeşti ar încuviinţa ca un actor X să se prefacă pe scenă că este Isus Christos.

Noi am văzut de mai multe ori pe Isus Christos pe scenă. Intr'o piesă, actorul-Isus, pe care-l cunoşteam de prin oraş, în scena crucificării era asudat şi, neputînd răbda să stea nemişcat — „Isus" murise — dădea discret dintr'un picior, chipurile bătut în cue. Intr'o scenă anterioară cu mult popor iudeu, era o vociferare pe scenă care ne-a adus aminte de simpaticii „vînzare civo" eşeni.

Isus Christos, chiar dacă l-am simţi om caşi noi, e un geniu prea mare ca să fie personagiu într'o operă de artă. Dar el este mai mult: este Dumnezeu, în realitatea sau în idealitatea noastră.

Cele de mai sus le credem valabile, chiar dacă piesa ar fi de Shakespeare, şi actorul ar fi Garrick. Dar imaginaţi o piesă obişnuită şi un actor obişnuit, ori chiar — ceiace e mai probabil, căci piesele rele sînt regula, nu cele onorabile — o piesă vulgară şi un artist vulgar.

Greutăţile criticii estetice

Voim să spunem cîteva cuvinte despre micul diferend dintre d-nii Zarifopol şi Ralea, pe care d. Zarifopol l-a rezumat prin formula: „O crimă şi o glumă".

Cuvîntul „glumă", al d-lui Zarifopol, este just. Cuvîntul „crimă", al d-lui Ralea, este... o glumă. Dar orice glumă conţine o constatare. Iar constatarea, care se ascundea în gluma d-lui Ralea, presupunea o serioasă admiraţie din partea d-sale pentru d. Zarifopol: Cînd consideri pe cineva cauza, în cazul acesta auxiliară, a unui fenomen mai general, fie politic, fie social, fie literar, înseamnă că-i recunoşti în grad înalt şi talent şi autoritate. Iar cînd adaogi, cum a făcut d. Ralea, că „crima" este involuntară, îi laşi numai recunoaşterea calităţilor şi-l scuteşti de orice responsabilitate directă. Situaţia, credem, e de invidiat.

Dar cu ocazia acestui diferend, s'a pus o problemă, care nu trebue părăsită, fără ca această revistă să spună citeva cuvinte mai liniştite.

D. Zarifopol a ridicat cu mîndrie şi cu talent steagul esteticii împotriva criticii psihologice, sociologice, a criticii-cauzelor, etc.

Lăsînd deocamdată cu totul la o parte „gluma", noi i-am opune mai întâiu d-lui Zarifopol o obiecţie de principiu. Cine vrea d-sa să facă psihologia artistului? Cine să explice cauzal opera? Cine să arate influenţa societăţii asupra operei şi a operei asupra societăţii? *Etc.?* Cine, dacă nu critica *literară?* Ori aceste preocupări sînt inutile, sau, poate, chiar dăunătoare?

Credem că nu. Căci ele răspund la întrebări foarte legitime, pe care le pune minţii opera de artă a unui scriitor, a unui grup, a unei epoci.

Nu credem că este dăunător şi nici măcar inutil ca un critic literar să releve atitudinea lui Creangă faţă de erarhia socială, de religie şi de reprezentanţii ei, faţă de femee, faţă de natură; să arate apoi că ireverenţiozitatea lui faţă de mărimile lumeşti şi de lucrurile auguste, idealul lui realist şi prozaic despre femee, absenţa naturii din opera lui şi felul cum o priveşte cînd o bagă în seamă—sînt atitudini specific ţărăneşti şi moldoveneşti în genere, dintr'un anumit moment şi dintr'o anumită regiune în specie. Nu credem, apoi, că este vătămătoare şi nici chiar inutilă reducerea tuturor caracterelor lui la o anumită psihologie şi sociologie.

Nouă ni se pare că fenomenul Creangă apare atunci mai complect şi că aspectul pur estetic al fenomenului apare mai clar. A lega stilul lui homeric de primitivitatea unei mentalităţi neatinsă încă de cultura orăşenească nu este nici inutil, nici primejdios. Şi, tot aşa, nu credem că marele critic englez Chesterton a făcut o faptă rea, cînd a definit ideologia lui Dickens şi a explicat-o ca un reflex al ideologiei Revoluţiei franceze; nici cînd Stephan Zweig, el însuşi poet, beletrist şi artist, într'un admirabil studiu, a dezvoltat ideia că acelaşi romancier este exponentul sufletului micii burghezii engleze.

Critică psihologică sau sociologică (alături de cea estetică) au făcut oameni ca Sainte-Beuve şi Taine, întemeetorii criticii moderne, ori ca urmaşii lor iluştri: Brunetière, Lemaître, Faguet,—criticii *recunoscuţi* ca atare. Aşa dar, *aceasta* este critica literară.

Critica *literară,* aşa cum s'a constituit de o sută de ani încoace, este un tot. Critica *estetică,* critica psihologică, critica ştiinţifică etc., sînt părţile acestui tot. Critica literară, cînd priveşte opera din toate punctele de vedere, este *complectă.*

Vom trece peste pretenţia (justificată, credem noi) a unei întregi şcoli estetice occidentale, care nu poate concepe *nici* estetica fără de sociologie. Vom admite că estetica nu are aface deloc cu sociologia şi, dacă voiţi, nici cu psihologia (concesie şi mai absurdă). Dar neclintiţi pe terenul nostru că, fenomen al vieţii, legat cu şi condiţionat de întreaga viaţă, opera de artă, chiar dacă ar putea fi perfect înţeleasă subt aspectul ei tehnic fără ajutorul nici unei alte discipline decît estetica pură, nu poate fi înţeleasă *complect* fără psihologie, sociologie, biologie, istorie, *etc.* — vom reclama drepturile criticii *complecte.*

Este posibil ca undeva să se dea o importanţă exagerată unei părţi a criticii pe socoteala alteia—criticii psihologice pe socoteala celei estetice, celei sociologice pe socoteala celei psihologice, etc. (şi cea mai condamnabilă parţialitate este, fără îndoială, aceia contra esteticii). Atunci, fireşte, trebue reclamate drepturile criticii lăsată pe dinafară.

Nouă ni se pare că d. Zarifopol, deprins mai mult cu mişcarea literară din Occident, a luat o atitudine mai potrivită pentru acolo decît pentru noi. Nu există,—o spunem fără nicio ironie,—dacă e vre-o ironie, ea e în fapte, nu în intenţia noastră—nu există ţară în lume, unde estetica să fie mai adorată şi mai cîntată decît la noi.

Sau poate d. Zarifopol e plin încă de amintirile trecutului îndepărtat din vremea lui Gherea, în opera căruia există, dar cu deficit, critica estetică. Cum d-sa a lipsit mult din ţară, n'a putut băga de seamă la reîntoarcere că lucrurile s'au schimbat. Căci astăzi unde mai vede d-sa, reclamată, critica psihologică, sociologică, decît doar într'o revistă de provincie, de aici din Iaşi? Incolo —estetică şi estetică. Desigur, dorinţă până astăzi—concedem—nu înfăptuire, dar dorinţă arzătoare, care nu mai are nevoe de niciun îndemn.

Atunci de unde necesitatea unei propagande atît de acerbe în favoarea esteticei? (Căci în „gluma" d-lui Ralea nu era vorba de studiile de critică estetică ale d-lui Zarifopol, pe care le admirăm, ci de lupta sa împotriva amestecului psihologiei şi al sociologiei în critica literară).

Această propagandă ar fi mai de actualitate şi de un interes mai urgent aiurea, de pildă în Franţa, unde critica sufere demult de păcatul psihologismului şi al sociologismului. Creatorul criticii moderne, numitul Sainte-Beuve, a fost în bună parte un critic psiholog; ba, mai rău decît atita, — şi d. Zarifopol a relevat-o — un critic moralist, predicînd sentimente gingaşe artiştilor, depildă lui Flaubert, căruia i-a reproşat că n'a pus şi oameni de treabă în cutare roman al lui,—păcat, dacă e un păcat, în care a căzut şi Maiorescu *. Taine, cel de-al doilea fundator al criticii moderne,

* Noi, personal, nu ne aducem aminte să fi constatat acest defect în opera vre-unui scriitor,—dar credem că şi problema aceasta intră în estetică: Scriitorul, care nu vede şi „părţile bune ale naturii omeneşti",—expresia lui Maiorescu, citată de d. Zarifopol—nu vede realitatea în toată complexitatea ei. Şi pe lîngă aceasta, opera sa este mai săracă în varietate.

cu rasa (biologie), cu climatul (geografie și meteorologie), cu momentul (sociologie) a întrecut cele mai pesimiste așteptări. Brunetière cu Darwin și Haeckel (arhibiologie), cu morala (arhiprostie). Jules Lemaître cu psihologia scriitorului, cu psihologia personagiilor din romane și piesele de teatru (arhipsihologie). Anatole France cu... tacîagismul lui universal.

Dar astăzi evadarea din estetică a ajuns în Franța curat îngrijitoare. Fără să mai vorbim de Henri Massis, critic cu mare trecere acolo, care judecă pe scriitori din punctul de vedere al religiei, al politicii, al moralei, sau de Maurras: din acel al lui Philippe de Orléans, iată pe independentul, pe „clerc-ul" (cum ar zice Benda), pe criticul Thibaudet, scriind chiar în ultimul timp un interminabil studiu despre Gide, unde-i face psihologia (prima idioție), întemeiat pe ereditatea lui (a doua) și totul într'un sos etnografic și sociologic (a treia), așa că ne-a cam indispus și pe noi (contagiați, probabil, de estetismul compatrioților noștri — atît de puternic este efectul mediului, dacă ni se iartă această critică sociologică administrată nouă înșine). Și iată-l chiar pe artistul estetician Gide în repetate flagrante de atentat la estetică: explicînd netemeinicia simbolismului prin lipsa unei etice; dedîndu-se la o interminabilă interpretare psihologică și etică a lui Dostoevschi; criticînd (vai!) pe Barrès, ba se poate spune căutîndu-i pricină chiar, că e rasist, tradiționalist, combătîndu-i tema romanelor cu horticultura, fiica botanicei (această disciplină minoră și cam ridicolă a... biologiei). Dar spectacolul cel mai penibil și cel mai rușinos l-a dat critica franceză cu ocazia morții lui Anatole France, pe care l-a judecat și spînzurat, din cauză că opera lui nu conține un principiu de luptă pentru fericirea socială — așa cum o înțeleg criticii.

Această obtuzitate a criticii franceze s'o fi explicînd și prin caracterul inferior al rasei galice, și prin lipsa de cultură artistică a societății franceze, și prin tot ce voiți. Dar cum nu se poate susținea, totuși, că Francezii sînt absolut incurabili, poate tot ar fi ceva de făcut și acolo. Și iată de ce o expediție în contra psihologismului, a sociologismului și în favoarea estetismului ar fi foarte potrivită în Franța. De altfel, d. M. Dragomirescu, care anunță mereu că a distrus pe Sainte-Beuve și întreaga critică europeană, a înțeles această necesitate și, caritabil, și-a transportat *Știința Literaturii* la Paris.

Dar la noi! Cine cultivă la noi critica psihologică, sociologică și cine se înjosește să aibă idei? Afară, încă odată, de o revistă provincială, care se dedă uneori la critică psihologică, sociologică și la idei? (Această din urmă afirmare poate părea unor întîrziați ca un simptom de grandomanie. Dar în condițiile de azi nu este decît un act de umilință. Căci, dacă dintr'o modestie din alte vremuri, am mărturisi că nu avem idei, critica estetică ar spune că ne fudulim).

Dar vom fi întrebați: pentru ce accentuarea continuă a necesității unei critici pur estetice și persiflarea criticii psihologice și sociologice este o „crimă"?

Este o „crimă", pentrucă la noi estetica a ajuns o pasiune tiranică. Și nicio pornire, cînd ajunge pasiune tiranică, nu e bună, ba e ridicolă chiar, deci... neestetică, cu atît mai mult atunci cînd pasiunea e sterilă, fără nicio satisfacție, fără nicio înfăptuire. Iar d. Zarifopol a încurajat, fără să vrea, o pasiune tiranică și nesatisfăcută și ca atare cu atît mai neestetică, și nu prin admirabilele sale studii estetice care n'au... încurajat pe nimene, *et pour cause*, ci prin propaganda sa. Iar propaganda a făcut-o, fiindcă nu băgase de seamă că la noi este mai mult decît inutilă, e primejdios superfluă.

Dacă nu era d. Zarifopol, patima estetică poate nu ajungea la o temperatură atît de înaltă.

*

Dar să părăsim orice urmă de „glumă".

Critica dinainte de secolul al XIX-lea a fost o critică estetică. Dogmatică, didactică, dar estetică: bine-rău, frumos-urît, aplauze cînd opera se conforma cu regulele, cu genurile, cu „școlile", cu coteriile; fluerături cînd nu se conforma, așa cum face critica estetică dela noi, cum face critica-tăvălug a d-lui M. Dragomirescu, cum face critica-titirez a d-lui E. Lovinescu. Critica lui Sainte-Beuve și Taine, fără să rupă cu totul cu cea veche, a reînoit critica europeană, a făcut-o respectabilă, a pus'o în rînd cu lumea — pentrucă a făcut din critică o nebănuită pîrghie a culturii moderne. Și a ajutat enorm la creșterea și răspîndirea interesului pentru literatură și la gloria scriitorilor — contemporani și din trecut. Iar aceasta a făcut-o prin sociologism și mai ales prin istorism și psihologism. Fără îndoială că opera literară fiind o operă de artă, considerația estetică primează și subordonează. Fără îndoială că în definiția unei opere literare, importantă este diferența specifică, adică arta.

Și desigur, că dacă nu ajută la adîncirea analizei și nu deschide orizonturi gustului, sociologismul, istorismul și psihologismul—și ideile—nu și-au îndeplinit rolul.

Am scris mai sus cuvintele: „critica, o pîrghie a culturii", care vor ofensa pe esteticianii noștri, dar sînt sigur că nu și pe d. Zarifopol. Căci, dacă, fără să urmărească anume scopuri culturale, critica are și acest rezultat, este un rău? Doar și arta, joc, produs pur gratuit, are acest rol. Și îl are și critica pur estetică. Dar critica complectă îl are într'o măsură și mai mare și, pe lîngă aceasta, prezintă fenomenul literar mai complect.

Critica nu trebue să fie—intenționat—*și* psihologică ori sociologică, spre a avea un rol cultural mai mare. Acest rol, ea îl are, cînd e și psihologică ori sociologică.

Reducerea întregii critici literare la singura critică tehnică, nu ar fi numai sărăcirea criticii—cu atît mai mult cu cît critica tehnică este *scurtă*, şi estetica este în faşă— ci ar fi şi un act de obscurantism, pentrucă este deadreptul un act împotriva culturii unui popor. E semnificativ că pasiunea excluzivistă dela noi pentru această critică merge alăturea cu ura împotriva ideilor. Şi e semnificativ că la noi acest amor şi această ură au început să înflorească în perioada post-belică de întunerec, de lene intelectuală, de dispreţ pentru intelectuali, de şcoli fără profesori, etc. Şi e mai semnificativ că critica ştiinţifică, psihologică, sociologică s'a născut în Europa secolului trecut, în anii splendizi, cînd s'au creat toate ştiinţile, în vremea cultului pentru inteligenţă şi pentru adevăr.

Credem că s'a înţeles din cele de mai sus că psihologia şi sociologia, şi multe altele (de altfel caşi estetica) sînt numai instrumente de analiză. Sînt mijloace, şi nu scop. Altfel, n'ar mai fi vorba de critică literară, ci de psihologie şi sociologie pe baza literaturii. (Şi tot aşa şi cu estetica. Cînd ea este scop, avem deaface cu disciplina numită Estetică întemeiată pe opere de artă literară, şi nu cu critica literară). Cînd, în această revistă, am utilizat,—în prima parte a unui studiu despre d. Brătescu-Voineşti,—psihologia şi sociologia, am făcut critică literară (bună, rea—e altă întrebare). Cu atît mai mult cu cît din observările sociologice rezulta şi lămurirea unor pure probleme de tehnică: depildă pictura mai pe larg în unele nuvele decît în altele a mediului, pentrucă în unele mediul era mai determinant în desfăşurarea evenimentelor şi producerea desnodămîntului, decît în altele,—observaţie, din care reeşea meritul de artist al d-lui Brătescu-Voineşti.

Cînd însă tot în această revistă am utilizat opera dramatică a lui Alecsandri spre a defini atitudinea boerimii mici din Moldova dela jumătatea veacului trecut, studiul nu mai era de critică literară, ci de istorie a culturii.—Cînd cineva s'ar folosi de criminologie ca să explice şi mai bine pe Macbeth, ar face critică literară; cînd s'ar folosi de Macbeth ca să elucideze o problemă de criminologie, ar face criminologie.

Trebue să mai adăogăm că nu toate operele comportă egal diferitele metode critice. Mai puţină sociologie cere critica completă a operei d-lui Arghezi decît a operei lui Eminescu, şi mai puţină a lui Eminescu decît a lui Caragiale, etc.

D. Zarifopol are părerea că cei care fac, fie şi cît de puţin, critică psihologică ori sociologică (întrebuinţăm mereu această expresie improprie; în realitate e vorba de critica literară *cu ajutorul* sociologiei şi al psihologiei)—aşa dar d. Zarifopol crede că cei care cer în critica literară ajutorul psihologiei şi sociologiei, sînt oameni care se simt incomodaţi de atitudinea estetică şi fac toate chipurile să evadeze din ea. E posibil. Şi nu trebue să fie atît de crud d. Zarifopol cu ei, căci, în adevăr, critica estetică e lucru foarte greu. (De altfel ca orice critică, atunci cînd nu-i vorbă goală). Iată, de pildă, ce condiţii i se cer unui critic în definiţia pe care o dă criticii estetice d. Lovinescu, un calificat adept naţional al acestei critice:

„Închipuiţi-vă un fermecător colţ de natură acoperit de
„umbrele nopţii. Deodată bezna întunerecului se frînge. La în-
„ceput bănueşti numai o sforţare, apoi palele se dau la o parte
„străpunse ca de o suliţă ascuţită de argint, care dupăce a scor-
„monit încetul cu încetul, cu o muncă stîrnitoare, îşi arată vîrful
„luminos. Fare înmărmurită o clipă, apoi se prăbuşeşte în văz-
„duh ca un fulger argintiu. Se luminează înălţimile, se tivesc
„norii cu un fir de sidef, şi raza se pogoară tot mai grăbită.
„Iat-o acum pe pămînt, alergînd în jurul lacului liniştit, limpe-
„zindu-i adîncul, poposind în potirul de zăpadă al unui nufăr,
„lunecînd dealungul gîtului încovoiat al unei lebede adormite.
„Făcînd ocolul lacului, sare pe mal, se anină în firele de iarbă,
„se încurcă printre dînsele, dar scapă biruitoare pentru a se
„căţăra de grumazul unui mîndru stînjinel, gîdilîndu-l pe subt
„musteaţă... Stînjinelul aţipit se trezeşte; petalele înflăcărate se
„strîng într'o sărutare, dar raza a scăpat. Acum e departe. A
„zărit o lacrimă de rouă, în jurul căreia se învîrteşte. Focurile
„ascunse în adîncime se trezesc deodată pîlpîind. E serbare mare;
„ard făclii nenumărate.

„Dintr'o picătură de rouă raza a făcut un diamant scîn-
„teietor, cu ape de lumină, cu candele ce se sting şi se aprind.
„Apoi aleargă mai departe, înflăcărînd ierburile de scîrteieri în-
„miite, aleargă sămănînd vieaţa pe copaci şi zîmbetul pe flori,
„aleargă, aleargă dealungul caselor.

„Dibace, ea se strecoară prin îndoitura unei perdele. Într'o
„clipă a pătruns în camera întunecată. Se cuibăreşte puţin în
„fotoliul străvechiu, apoi îşi începe goana neînfrînată, aprinzînd
„focuri nenumărate în oglinzile de cristal, amestecîndu-se prin
„pulberea părului încreţit al femeilor din vechile portrete, trecîn-
„du-le un fior subt fîşîitul mătăsei grele şi un surîs pe buzele
„subţiri, aurind cadrele, înflorind glastrele, şerpuind printre hor-
„bote şi luminînd slovele aruncate pe hîrtiile împrăştiate.

„Critica poate fi multe lucruri, dar mai presus de toate e
„această rază, ce sfredeleşte întunerecul, purtînd bucuria lumi-
„nei pretutindeni, oprindu-se cu dragoste acolo unde trebueşte,
„arătînd înfăţişările felurite ale lucrurilor ca ale cristalelor, a-
„prinzînd focuri ce împrăştie un nimb de poezie. Critica e raza
de inteligenţă ce străbate opera unui poet etc.“.

Această definiţie a dat-o d. Lovinescu în 1912. A desgropat-o după şapte ani şi a reprodus-o exact în 1919. Aşa dar e o definiţie definitivă. Deci o putem considera ca un credo critico-estetic *.

* Ca să fim drepţi, trebue să spunem că a revizuit-o puţin, în privinţa stilului. Aşa depildă: „Închipuiţi-vă un fermecător colţ de natură“ din 1912, în ediţia din 1919 devine: „Într'un colţ de

Văzînd ce se cere prin definiție unui critic estetic, va conveni și d. Zarifopol că critica estetică este o meserie tare grea. Presupune o mare agilitate și multă antrenare. E prea obositoare, cu toată permisiunea ce i se acordă criticului de a se „cuibări puțin în fotoliul străvechiu“, mai înainte de incidentul estetic cu fiorul cald de subt faldurile mătăsei grele.

Va admite deci d. Zarifopol, că nu sint atît de vinovați cei care se simt incomodați în atitutinea estetică și evadează, grăbiți, în psihologie și sociologie.

Dar critica estetică mai este anevoioasă și din altă cauză. Estetica, mai ales de o bucată de vreme, și mai ales la noi, se schimbă des de tot. Niciodată nu poți fi sigur că estetica de eri este și cea de azi. Stai veșnic cu inima sărită că poate s'a „perimat“. Și trebue să te revizuești mereu. Așa, ca să luăm o pildă — și vom lua-o tot din critica estetică a d-lui Lovinescu, ca să nu se spue că luăm dela alții mai puțin calificați spre a ne ilustra mai comod argumentarea — iată soarta d-lui Minulescu în critica estetică. Inainte de războiu, modernismul încă nu era la modă la gurile Dunării, și d. Lovinescu nu putea fi, deci, entuziasmat de d. Minulescu. Il numea — cu multă eleganță, dar îl numea — fumiste. După războiu, estetica schimbîndu-se, d. Lovinescu trebuind să accepte pe „fumiste“, și-a luat articolul ante-belic consacrat poetului simbolist, a păstrat anecdotele spirituale, dar le-a dat o altă concluzie estetică. Din prudență însă, d. Lovinescu a pus — subt articolul întors pe dos după războiu — data de 1908, cînd scrisese articolul primitiv. Lucru, oricum, destul de penibil pentru critica estetică, cu atît mai penibil cu cît articolul falș-datat „1908“, conține constatarea că vremea a dat dreptate d-lui Minulescu: că „Romanțele“ sale au fost gustate „mai tîrziu“. D. Lovinescu n'a băgat de seamă că în *1908*, la apariția „Romanțelor pentru mai tîrziu“ d-sa nu putea lua act de verdictul viitorimii,—ceiace a putut face abia acum, după războiu. Voind să corije trecutul imuabil, ceiace nu poate face nici Dumnezeu, d-sa n'a băgat de seamă că în... 1908 spune că „Romanțele“ au triumfat la 1926. Cînd un tînăr discipol al său i-a făcut observația timidă că în articolul despre Anghel, „retipărit“ în *1926*, și *datat 1908*, spune contrariul de ceiace spusese în 1908, (în articolul din 1908 spunea că este imposibil de deosebit partea fiecăruia în colaborarea Anghel-Iosif, iar acum în articolul chipurile *retipărit* și deci datat tot *1908*, spune că Iosif n'a contribuit mai cu nimic)— d. Lovinescu a răspuns că de-atunci și-a schimbat opinia din cauza unor fapte date la iveală mai încoace. Așa dar, opinia de-acum, *din 1926*, întemeiată pe fapte aflate acum, d. Lovinescu o datează *1908*, pentruca cetitorul să rămie uimit de sagacitatea d-sale. (Bine înțeles că discipolul a băgat de seamă numai „revizuirea“ articolului, dar nu și jongleria cu datele,—poate din cauză că aceste jonglerii sînt normale în critica estetică).

natură“.—„Se cațără pe grumazul unui mîndru stînjenel, gîdilîndu-l pe subt musteață“ din 1912, în 1919 devine: „Se cațără pe grumazul unui stînjenel, gîdilîndu-l“.—„Se cuibărește puțin în fotoliul străvechiu, apoi își începe goana neînfrînată“ din 1912, în 1919 devine: „Se cuibărește puțin în fotoliul străvechiu. Apoi își continuă goana“.—„Trecîndu-le (femeilor) un fior subt fîșiitul mătăsei grele“ din 1912, în 1919 devine: „Trecîndu-le un fior cald subt fîșiitul mătăsei grele“ etc. Dar această revizuire nu este dintre acele radicale, pe care le obișnuește acest critic. Este numai o ameliorare poetică a pastelului.

Iată greutățile de neînvins ale criticii estetice. Criticul citat mai sus, dacă n'ar fi fost estetic, poate că nu și-ar fi datat „1908“ opiniile din 1926.

Cazul d-lui Minulescu și al lui Anghel-Iosif sînt însă numai niște exemple din seria interminabilă a revizuirilor și revizuirilor de revizuiri, ale criticii estetice, unele datate retrospectiv, toate perindîndu-se dintr'o operă critică în alta, din „Pași pe nisip“ în „Critice“, „din Critice“ în „Istoria sămănătorismului“,din „Istoria sămănătorismului“ în „Istoria literaturii romîne moderne“, din „Istoria literaturii romîne moderne“ în „Evoluția literaturii romîne“ probabil, și așa mai departe, dînd o operă colosală, tot așa cum într'o piesă cu soldați, zece figuranți întorcîndu-se mereu pe după culise, dau impresia unei armate, dar revizuiți în dosul culiselor cînd în infanteriști, cînd în cavaleriști, cînd în artileriști. In aceste revizuiri, un singur scriitor se bucură de favorurile nedesmințite ale criticii estetice, dar și acesta cu oarecare acomodări. E d. Victor Eftimiu. Altădată, pe cînd d. Lovinescu distrugea pe Caragiale, cutare operă a d-lui Eftimiu era „un mic Faust romînesc“, ba încă situarea d-lui Eftimiu în literatura universală fiind de un interes capital, d. Lovinescu ținea să precizeze: „cu destule deosebiri“. Cutare act din această piesă era „de o frumusețe neîntrecută în literatura noastră“, iar cutare sfîrșit de act din acest Faust era „de o frumusețe adevărat shakespeariană“ (*Flacăra*, 2 și 9 Mart, 1913). Astăzi, în urma „mutației valorilor“, Goethe și Shakespeare au căzut în lotul altor poeți, mai „sincronici“.

Acestea sînt riscurile criticii estetice, și nu e de mirare tendința instinctivă a unora de a evada în psihologie și sociologie.

Dar însfîrșit care e contribuția acestei critici la ceiace s'ar putea numi patrimoniul culturii noastre estetice? Se compensează oare greutățile cu rezultatele? Ca să nu se spună că sîntem meschini, vom lua ca exemplu expresia cea mai înaltă a esteticii naționale, așa dar iarăși critica d-lui Lovinescu, aplicată la un scriitor care, prin calitățile lui, putea să pună în toată valoarea ei această estetică. E vorba de întîlnirea solemnă—cu atît mai solemnă, cu cît prea tardivă—a criticii estetice cu cel mai talentat poet contemporan, d. Arghezi. Spectacol rar și emoționant. Să povestim întîmplarea. Critica estetică, în mai mult de jumătate din articolul consacrat poetului, îl supune la o prealabilă cercetare psihologică. Dar observînd greșala, se sperie (și doar critica aceia psihologică

nu fusese decît complectarea unor rubrici, gata deschise, de sumar recensemînt psihologic, şi nu vre-o violare a sufletului d-lui Arghezi)—însă nu şterge ce-a scris—şi se hotărăşte să atace critica estetică. Mărturisind că operaţia aceasta e grea (ce spuneam noi d-lui Zarifopol ?), intră totuşi în estetică şi însfîrşit ne spune pentruce d. Arghezi este un poet mare: Pentrucă asociază un termen abstract cu unul concret, caşi d-nii Maniu, Baltazar, Voronca, Brăescu; pentrucă exprimă abstractul prin materie; pentrucă transformă expresia vulgară în expresie poetică; pentrucă rupe fraza prin introducerea unei incidente! Dar mai caracteristic dintre toate, aşa dar ceiace constitue mai cu seamă arta d-lui Arghezi, este—zice criticul — asociarea termenului abstract cu cel concret, ca în opera d-lui Voronca.

Domnule Zarifopol, critica estetică nu rentează.

Dar să fim drepţi şi să recunoaştem că această critică ar fi fost mai... complexă, dacă criticului i-ar fi plăcut, fără să fie siluit de „sincronism", poetul criticat. (Dar cum îţi poate plăcea Arghezi, cînd găseşti „frumuseţi adevărat shakespeariane" în d. Victor Eftimiu?)

Şi, cu aceasta, — un ultim inconvenient al criticii estetice. Critica estetică naţională nu are gust estetic. Un „psiholog" şi un „sociolog" poate ar găsi explicaţia acestei nostime şi tragice contradicţii. Dar noi ne vom mărgini să consemnăm faptul.

Hogaş a trecut pe acest pămînt fără ca critica estetică să bage de seamă. D-na Papadat-Bengescu, cîtă vreme a stat departe de coteriile estetice, adică exact în vremea cînd a scris opera care convenea temperamentului d-sale artistic, a fost complect ignorată de critica estetică. D. Galaction a creat o proză strălucitoare, dar critica estetică l-a insultat ori ignorat. D. Arghezi a creat poezia vremii noastre, dar critica estetică s'a entuziasmat de d-nii Victor Eftimiu şi Talaz. Alice Călugăru a trecut ca un splendid meteor, dar critica estetică n'a văzut'o. Şi doar critica aceasta îşi exprima pe-atunci opiniile aproape zilnic. In rîndurile de mai sus am numit mai pe toţi scriitorii de talent apăruţi înainte de războiu şi, deci, din cauza perspectivei, cu situaţia mai limpede. In acelaşi timp critica estetică a „lansat" toate nulităţile şi a căutat să scoboare pe Coşbuc, pe Caragiale, pe Sadoveanu, pe Brătescu-Voineşti, etc. Iar cînd, silită de modă, a acceptat vre-un talent, a fost şi mai rău: Inghesuit în categoriile stilistice şi gramaticale ale criticii „estetice", scriitorul îşi dă duhul.

In schimb, ce entuziasm a stîrnit Gherea pentru Coşbuc cu critica lui... psihologică şi sociologică! Cu ce căldură l-a impus atenţiei şi admiraţiei publicului, cam refractar atunci poeziei coşbuciene, căci psihologia eminesciană era încă dominantă. Dar Gherea avea toată senzualitatea în faţa operei de artă. O strîngea în braţe propriu zis. Nu se învîrtea în jurul ei necăjit şi plouat.

De altfel, celebrele „lansări" de scriitori de-o sută de ani încoace, din toată Europa, s'au făcut prin critica *complectă*, şi mai ales cu un pronunţat caracter psihologic. (Bine înţeles, critica

psihologică nu e complectarea unor formulare la rubricile: pesimist-optimist, mistic-raţionalist, amor sănătos-amor pervers, etc., cum crede, şi cum o aplică, critica estetică naţională). Şi chiar scriitorii s'au „lansat" pe ei înşişi tot mai cu seamă prin *caracterul* operei lor. Fără talent, Byron n'ar fi fost poet. Dar fără... byronism n'ar fi cucerit Europa. Căci oamenii sînt mai vii, mai complicaţi şi mai profunzi decît şi-i închipue critica estetică naţională. Ei sufăr, se bucură, au idealuri. Nu-s morţi, să le iei masca. (Măcar dac'ai putea-o lua ?)

Dar vom reveni pe larg asupra greutăţilor îndurate în ţara noastră de Estetică. Şi, ca să mai ilustrăm procedeele ei, vom analiza diversele critici, cîrfeli şi „revizuiri" în textele altora—mai mult revizuiri şi cîrfeli decît critici—la care s'a dedat acestă critică în ultimul timp pe socoteala tuturora, şi a noastră.

Cu toate aceste dezavantaje fatal legate de acestă critică sîntem noi împotriva ei ?

D. Zarifopol pare a o crede, deşi ştie că ne-am dedat şi noi uneori la umile încercări în această ramură de activitate. Că nu am reuşit deloc nu are aface. Bunăvoinţa nu ne-a lipsit.

D. Zarifopol spune la sfîrşitul unui recent articol din „Adevărul literar" :

„Dar graba devine astăzi o valoare independentă, izvor de voluptăţi absolute. Şi Romînii, de ex., sînt foarte grăbiţi acum să ironizeze estetica. Abia afirmată ca interpretare a tehnicei artistice, această disciplină apare unor compatrioţi ai noştri, chiar de pe acum, învechită printr'un prea lung abuz. Fără îndoială asemenea fenomen local nu are mult a face cu soarta esteticei actuale şi viitoare; soarta aceasta se decide în alte părţi ale pămîntului. Ca detaliu latin dunărean ea poate forma un mic paragraf plin de savoare caracteristică în istoria literaturii romîne".

Ştiu că a lua asupra-ţi o aluzie şi a mărturisi că cel vizat eşti tu, e un semn de simplicitate de spirit — nu în înţelesul cel bun al cuvîntului. Şi totuşi o facem. De altfel nici nu ne-am putea ascunde, căci din toată publicistica naţională noi sîntem singurii care nu stăm toată ziua în genunchi la picioarele Esteticei. Cum ne-am putea piti, cînd cuvintele citate mai sus se raportează tot atît de special la noi caşi, depildă, mai anii trecuţi, „regele bălţilor" — la Terente ?

D. Zarifopol ne face un exces de onoare. Din citatul de mai sus ar rezulta că noi sîntem toată critica romînă. Şi că soarta esteticei e primejduită la gurile Dunării. Realitatea e alta. Noi sîntem o mică peninsulă pierdută la un colţ de continent — iar pe continent amorul pentru estetică mai fervent decît oricînd. De vre-o „crimă" din partea noastră, — aceia de a răspîndi psihologismul, sociologismul şi ideile — nici vorbă nu poate fi. S'ar fi crezut că unii tradiţionalişti să se poată contagia de viţiile noastre. Dar

şi ei ne-au înjurat că ofensăm estetica. Nici nu se bănueşte cu ce jind şi cu ce invidie se uită ei la estetica subţire a moderniştilor — ca la un ideal inaccesibil.

Apoi d. Zarifopol, ca compensaţie la onoarea de mai sus, ne face un exces de nedreptate, cînd zice că ironizăm estetica. (Ce Dumnezeu! Nu sîntem atît de neghiobi, chiar dacă am avea ceva împotriva ei. Atîta lucru ştim şi noi că estetica e lucru subţire şi cultul ei te onorează şi te distinge — şi n'o să ne dăm noi pe faţă obtuzitatea, nesiliţi de nimene!). Noi „ironizăm", ca să întrebuinţăm expresia d-lui Zarifopol, „Estetica", nu estetica. Grimasa, strîmbătura estetică.

Iar dacă am fi cavalerii Esteticei, am „ironiza" şi mai mult strîmbătura, căci ne-ar supăra tare de tot bagatelizarea Idolului. Dacă (parafrazăm şi acomodăm o pagină din Tolstoi), dacă ai vedea pe un bărbat strîngînd în braţe o păpuşă de porţelan, ai ride. Dacă însă l-ai vedea dedîndu-se la acest sport nehigienic, pe cînd tu strîngi în braţe o păpuşă de carne, n'ai mai ride. Nici nu l-ai „ironiza". L-ai plesni.

Mai degrabă ar trebui să fie ofensat de strîmbătura estetica naţională d. Zarifopol, decît noi. Şi totuşi această „gingăşie" n'a încondeiat-o în „Registrul ideilor gingaşe". Lipsa aceasta complectează, în definitiv, „crima" d-lui Zarifopol.

N'a băgat de seamă d-sa cum îl parodiază băeţii cei cu păpuşile de porţelan pe genunchi?

Şi n'a bănuit d. Zarifopol că în „ironizările" noastre se ascunde poate şi puţină dragoste pentru păpuşa cea vie? Dacă — ipoteză absurdă în societatea noastră hiperestetică — dacă băeţii ar începe să-i dea cu psihologismul şi cu sociologismul, nu sîntem siguri că am avea destulă seriozitate şi tărie de suflet să rămînem sociologişti şi psihologişti, şi nu ne-am transforma în cavaleri ai Esteticei, cu sabia de foc la uşa ei.

Dar în citatul din „Adevărul literar", d. Zarifopol nu ne face numai nouă o nedreptate. Una şi mai mare o face esteticii naţionale, cînd spune că soarta Esteticii se va hotărî aiurea. Dar aiurea simţul estetic, cum am arătat mai sus, nu e atît de ascuţit şi vigilent şi atît de generalizat ca la noi. Acum, cînd d. Dragomirescu, înspăimîntat de ravagiile pe care le face în Occident psihologismul şi sociologismul, s'a hotărît să ia toiagul pribegiei şi să predice Estetica la infideli, tocmai acum d. Zarifopol anunţă că soarta esteticei „se va decide în alte părţi ale pămîntului"? Apoi n'are dreptate d. Dragomirescu să-l denunţe în fiecare săptămînă ca agent al germanismului la gurile Dunării?

Publicul, nu întreg, ci numai cel „stricat", amator de spectacole gladiatorice şi în special de sfezi în casa vecinului, se va bucura de această „polemică" dintre noi şi mult preţuitul de noi d. Zarifopol.

Prevenim publicul stricat că bucuria i s'a isprăvit. Am pus punct acum şi aici acestei „polemici", care în realitate nu este, cel puţin pentru noi, decît un fel de „reproches d'amour".

D. Zarifopol este şi rămîne pentru noi — *în orice împrejurări* — omul despre care spuneam cîndva în „Viaţa Romînească" aceste cuvinte:

„In d. Zarifopol s'au întîlnit trei personagii care de obiceiu se evită. Un erudit, un gînditor şi un artist. Eruditul stă în umbră şi pune cu discreţie o ştiinţă de primul ordin la îndămîna gînditorului, căruia artistul îi împrumută „straiul de purpură şi de aur".

Şi de cînd am scris aceste cuvinte, nu numai că n'am fost desminţiţi de d. Zarifopol, dar am fost mereu întăriţi în convingerea noastră.

Redacţional

Articolul d-lui Profesor F. Tönnies, de la Kiel, publicat în n-rul nostru trecut, e inedit şi scris în nemţeşte pentru „Viaţa Romînească". Traducerea s'a făcut aici.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Bărgăuanu, *Pămînt și soare* (versuri), Editura „Viața Romînească", Iași, 1927.

D. G. Bărgăuanu își strînge abia acum într'un prim volum, versurile publicate împrăștiat prin reviste. Dintre toți poeții care s'au afirmat după războiu, d-sa s'a dovedit cel mai timid. I-au trebuit cîțiva ani ca să îndrăznească să prezinte publicului cîteva bucăți de autentică poezie. Această excesivă modestie are savoarea ei deosebită, într'o vreme cînd orice poetastru, debutant într'o revistă de provincie, se prezintă direct cetitorului cu un volum.

Versurile d-lui Bărgăuanu sînt delicate și candide. Sufletul care se degajă din ele e pur. E al unui bucolic, al unui idilic sentimental și feciorelnic, crescut la țară în curățenie morală, în lipsă de complicație, de subtilitate și de meschinărie. Ajuns la oraș, încă dela barieră, decepția începe. Zgomotul, descompunerea, perversitatea, aspectul vestejit și mort al lucrurilor îl deprimă. Duminica el visează, incorigibil, la „care cu fîn" sau cu grîu, la „Stoguri", la „Satul" său, la „Sănii" pe drum de iarnă, la cîmpul zărilor albastre, la liniștea naturii. Adaptarea e grea și melancolia începe! O problemă rousseauistă dacă vreți. Oridecîteori un suflet virginal și curat va fi ofensat de o lume bătrînă pe care n'o iubește și pentru care n'are chemare, imaginea sublimă a vagabondului Jean Jacques, se impune ca simbol de etern precursor.

Dacă la alții poezia reese din inhibiția îndelungă a dragostei nesatisfăcute, la d. Bărgăuanu, ea apare ca nostalgia unei existențe simple și paradiziace, mereu „refoulată" de trivialitatea obositoare a monstruoaselor urbe.

E firesc atunci ca această nostalgie să se întoarcă mult în urmă, la epoca copilăriei, că-i îmbrace gusturile și visurile. D.

Bărgăuanu consacră versuri mișcătoare „Basmului fluerului" unui alt „Basm", dar mai ales povestei tragice a copilului hipnotizat de strălucire, copilul fermecat, care a plecat din sat către cer și jucării.

„Copilul fermecat, ca mai demult și alți copii,
Cînd umbra 'n urma lui s'a prăvălit,
Pornește către focul noii zări
Șă-și cate veșnic cer și jucării
Pe razele aceleiași cărări...

El a plecat din bucuria și fericirea tihnită a vieții sale, cuprins de un gînd nebun:

„La umbra străvezie de răchiți, prin sat,
Pîrîul potolit în șoapte calde
Coboară trăgănat
Ademenind lumina să se scalde.

Copiii sar ca mingile pe maluri
Cu trupurile lor cărămizii
Și-și fac dealungul verii jucării
Din țărnă și din valuri.

Dar unul îndemnat de-un gînd străin,
Călăuzit de gînd ca de-o cărare,
Pe revărsatul unui deal vecin
Se urcă singur către soare...

Povestea acestui copil și a gîndului său nebun, a pedepsii unui moment de rătăcire, a scris-o mișcător în toate versurile sale d. G. Bărgăuanu.

L'homme ivre d'une ombre qui passe
Porte en lui le chatiment,
D'avoir voulu changer de place.

Temele sînt mereu consequente. Ele se reduc la această sursă de repetate regrete: contrastul oraș—sat și dualismul lor incompatibil. Forma în care sînt povestite aceste dureri, e strînsă, cîteodată lapidară, aproape totdeauna riguros îngrijită. D. Bărgăuanu nu e un elegiac care se tîngue. Stăpîn pe durerea sa, el o domină și-i dă oarecum un caracter obiectiv.

Prin aceste îmbinări de diverse ipostaze, de diferite tonalități bine închegate între ele, poezia d-lui Bărgăuanu apare ca una dintre cele mai interesante ale tinerei generații.

M. Ralea

* * *

A. Dominic. *Clopote peste adîncuri,* Editura „Poesis" 1927.

Reprezentant al unei poezii sociale și messianice, asemeni aceleia a unui André Spire sau Edmond Fleg în Franța, d. Dominic a cîntat în primul său volum „Revolte și răstigniri", publicat acum vre-o șapte ani, suferința și visul transcendent al poporului său, în versuri aspre, greoae, de o vehemență mai mult retorică și verbală.

In „Clopote peste adîncuri" întîlnim în partea I, reminiscențele biblice (Adam și Eva, Isus pe mare), ca și atitudinea vaticinantă:

O, frați!
voi, anonimii care ne purtați
pe-ai voștri umeri sfinți de umilință,
și prin tăcerea voastră-i înalțați
pe mulți spre culmi de biruință,
fiți bine-cuvîntați!
Orgoliul meu de-acum de-apururi frînt
Vă strigă din ruine și noroi:
faceți-mi loc! Primiți-mă'ntre voi!

(Aleșilor)

Ceiace predomină însă în „Orele", „Piscuri", „Piramida", sînt preocupări metafizice și vagi generalități, cu obsedanta repetiție a unor cuvinte ca infinit, neant, mister etc.

Mai puțin rece, mai personal și interesant e d. Dominic în partea a II a volumului, intitulată „Spre rodul domnului", în care ne desvăluie zbuciumul intern și aspirația lui mistică:

Te caut în azur și'n negrul praf
pe care-l calc încet ca un bolnav;
în aur vechi și'n eftine metale,
în brațe de femei și'n catedrale;
în ape, stele, ierburi și în flori.
Te caut ca un semn ce l-am făcut
demult, pe o pagină uitată.
Te caut pretutindenea în lume,
în fiecare lucru mic sau mare,
cucernic și cu'nverșunare,
ca'ntr'o pădure, pomu'n care-anume
am încrustat cîndva iubitul nume.

(Pe țarina Domnului).

Dar chemarea rămîne zadarnică și fără ecou;

Ca un proscris alerg pe căi străine,
mă pierd, vibrînd ca undele pe-un lac,
cu visurile albe care tac
adînc în întunericul din mine.

(Dumnezeu pe zăpezi).

Și ruga mea rămîne neprimită.
Și Doamne, Doamne, nu-mi auzi de loc
delirul de tăcere infinită.

(In bezna lui).

Și dacă azi mai cînt e că sînt singur —
ca rătăcitul pe un drum tîrziu,
ce cîntă cu tărie în pustiu
ca să-și adoarmă spaima de-a fi singur

(Pe șesuri stinghere).

Deși forma d-lui Dominic e în general lipsită de sonoritate, greoae, dură, epitetele prea ades abstracte și vocabularul pătat de disgrațioase barbarisme (desferecat, despovorat, murmurat, desgrădinat, grășămînt) versurile sale nu sînt totdeauna lipsite de imagini suggestive:

Din lutul meu spre tine se ridică
al lumilor tristeți imens ecou,
ca larma mării dintr'o scoică mică
și ca un plîns adînc dintr'un cavou.

(Umilința).

nici de altele de o tainică rezonanță:

Ascult, ascult în noaptea dimprejur:
mi-e inima un clopot care sună
în bolta de tăcere și azur.

(Dăruire).

In curentul mistic, care subt influența covîrșitoare a lui Rilke, crește pe fiecare zi în poezia noastră nouă, d. Dominic aduce o notă nu totdeauna armonioasă, dar avînd în ea ceva profund, grav, solemn.

O. B.

* * *

Maurice Barrès. *Les maîtres.* Paris Plon.

Deși a scris nuvele, romane, note de călătorie esseuri de tot felul și a desfășurat o intensă activitate ca polemist și om de acțiune, cu toată subtilitatea și finețа lui de analiză, Barrès rămîne înainte de toate un mare liric, un formidabil temperament subiectiv și mistic.

Acest aspect al personalității sale bogate și complexe se desprinde cu deosebire din opera lui postumă, „Le mystère en pleine lumière", și e tot atît de vizibil în volumul recent, în care subt un titlu afirmativ și eroic, Philippe Barrès a reunit unele studii și conferinți consacrate de tatăl său lui Dante, Sfînta Tereza, Pascal, Lamartine, Hugo, Rousseau, Diderot, Renan.

Dacă cei trei din urmă figurează în volum mai mult prin antiteză, (în Rousseau și Diderot cu individualismul lor anarhic, în Renan cu scepticismul lui disolvant nu trebue să căutăm „des conseils de vie") ceilalți au fost aleși de Barrès fiindcă sînt „suflete mari, naturi puternice și înalte, în legătură cu spiritul etern", și oferă un aliment nevoii noastre de entuziasm și de frumuseță.

In Dante nu întîlnim numai „viziunea imediată și complexă a realităților spirituale, dar și experiența unei vieți complecte. „Ah ! Nu-mi vorbiți de sombrul Dante ! In privința aceasta sînt fixat. Un asemenea artist și-a încîntat viața, cu descrierea chinurilor proprii. Sper că nu voi apărea ca unul care blastămă geniul nenorocit, afirmînd că Milton lipsit de lumină, Beethoven exclus din regatul sunetelor, Pascal paralizat de boală, Dante, gonit din patria lui, au fost între toți frații lor de nefericire, cei mai consolați, fiindcă este o lume imaginară pe care orbul o vedea, surdul o auzea, unde impotentul se mișca și exilatul locuia ca într'o Florență divină. Cunosc plîngerile lor (ele înfrumusețează lumea) dar este totuși o consolare să faci din durerile tale proprii un remediu pentru durerea omenească și una din soluțiile problemei răului în univers".

Ascensiunea spre divin a lui Pascal, „acest elev al burgheziei franceze, coaptă în studiile juridice, teologice și în poezia corneliană", e pentru Barrès „poemul celor mai înalte ambiții spirituale ale omului de azi ; o epopee pe care o putem opune aceleia în care evul mediu la sfîrșitul lui a vărsat experiențele cele mai frumoase ale unui mare suflet, e Divina noastră comedie mult mai umilă, deabia schițată, dar cu cît mai actuală".

Dacă Barrès vede, nu fără îngustime, în Victor Hugo, numai un fiu al Lorenei, pe care îl mobilizează artificial împotriva germanismului, bătrîneța tristă de mizerie și singurătate a lui Lamartine „această mare pasăre rănită", e evocată în imagini splendide. „In fața acestor fapte demne de milă, sufletul lui rămînea încîntător, iute, greu de prins ca și cerbul care se zbate printre arborii pădurii despoiate de iarnă".

Studiul asupra sfintei Tereza e cu deosebire caracteristic. „Ceiace iubim în ea e sufletul, izvorul din care au țîșnit atîtea gîndiri arzătoare, fermecătoare, parfumate. Ceiace ne atrage spre ea, chiar pe cei stăpîniți de cea mai posomorîtă incuriozitate religioasă, e respectul unei asemenea fîntîni de viață și un fel de dorință de a trăi printre îngeri".

„Ideile sînt lucruri pieritoare. Ce e un sistem ? Ceva care

rămîne după ce s'a răcit sufletul. Ceva care ese din valul care s'a retras. Dar curiozitatea mea aprinsă vrea să se plece deasupra oceanului infinit și generator".

Critica așa cum o practică Barrès nu se reduce la simple și fugitive impresii, nici nu se servește de acele sărmane categorii logice cu care încercăm să drămuim, să clasăm sau să explicăm sufletele.

Continuator autentic al marilor poeți romantici, intuiția și simpatia profundă cu puterea creatoare a geniului sînt în acest domeniu armele acestui poet superb, orgolios, vibrant, somptuos, de o sete spirituala pururi nepotolită.

Octav Botez

* * *

Dr. C. Vlad, *In domeniul inconștientului* (Psiho-analiză), Ploești 1926.

Puține doctrine, ținînd seamă chiar de darwinism, marxism ori bergsonism, au avut o glorie mai formidabilă ca psihanaliza lui Freud. In toate țările civilizate s'au creat școli, subt școli, institute, pentru continuarea ori popularizarea acestei teorii. Impinsă în unele puncte până la o universalizare metafizică a unui fenomen, de fapt mult mai redus, doctrina freudistă prezintă, fără îndoială numeroase puncte de vedere fecunde și adevărate. In romînește lipsea o lucrare complectă și serioasă a acestei materii. Ne-o dă, în acest volum, d. dr. C. Vlad. Scris cu pătrundere și claritate, colorat cu observații proprii, nu ne îndoim că volumul de față își va atinge scopul.

M. R.

* * *

N. Iorga, *Istoria artei medievale și moderne în legătură cu dezvoltarea societății* (ed. Pavel Suru).

Bazată pe concepția că „arta e *explicabilă* numai prin Societatea căreia trebue să-i fie *aplicabilă*", în alte cuvinte, că arta trăește prin legăturile ei cu societatea, fiind produsul acesteia și valorînd numai în măsura în care această artă oglindește epoca și-i este utilă,— într'atît cît îi este fidelă,—și epocilor următoare,—într'atît cît este pildă de adîncime și autenticitate sufletească,—lucrarea d-lui Profesor Iorga, rezumat sintetic al cursurilor sale ținute timp de treizeci de ani la universitate, este tocmai prin această concepție, interesantă ; și prin însăși respectarea fidelă a principiilor, utilă.

Netăgăduită este strînsa legătură dintre istorie și opera de artă în timpul evului-mediu și Renașterii. O legătură de nedesfăcut. In acele vremuri arta era desigur în slujba colectivității, era tovarășa bisericii și a nobilimii, și urmărind ceiace se întîmplă cu ele, poți înțelege și schimbările estetice.

Mai tîrziu întîmplări de alt ordin au schimbat legătura, subţiind-o: au schimbat şi lumea, individualizînd-o. Opera de artă valora în sine, devenind preţioasă numai pentru iniţiaţi. Acum, nu mai poate plăcea tuturor, fiindcă nu toţi o pot înţelege.

E sigur că şi înainte vreme, nu toţi simţeau ceiace-i frumosul, dar arta făcînd parte din aplicaţiile societăţii, cum era în evul mediu, cînd mii de anonimi, împinşi de setea credinţii, aduceau pietre peste pietre ca să se aproeie de cerul dorit, cu patimă fără de pereche, fireşte era ca ea să fie, dacă nu înţeleasă, cel puţin apropiată de toţi.

Se înţelege lesne de ce d. Iorga, date fiind concepţiile sale, excelează mai mult în scrierea evului mediu şi a Renaşterii.

Descrierile sale succinte, lipsite de biografie ori considerente literare sau teoretic estetice, ne-au emoţionat prin adîncimea, simplitatea şi conciziunea lor.

Şi cu toate că-i opusă criteriilor estetice actuale, sinteza aceasta cuprinsă în trei sute de pagini este grăitoare, citeodată, decît cea a lui Elie Faure, autor fad, care amestecă în descrierile sale metafizice istoria cu estetica, sociologia cu poezia, astfel că în cele din urmă, nu mai poţi scoate nimic.

Trecînd acum la maeştrii artei, vom aminti cum apar unii dintr'inşii în această istorie. Dacă *Massaccio, Roger van der Weyden* şi mai ales, marele *Mathias Grünewald* n'au avut parte în această lucrare decît de roluri secundare, nu pentrucă arta lor n'ar fi în stare să-i facă şi pe ei „eroii istoriei artelor", ci pentru că, se vede, n'au avut prea mare răsunet faţă de vremea şi contemporanii lor; dacă unui *Albrecht Dürer* i se compătimeşte talentul pe care-l risipea „fără a se forma prin aceasta gustul unui popor" (pag. 198), condiţie esenţială, după d. Iorga, consequent principiilor sale dealungul întregului volum; dacă în sfîrşit, *Hans Holbein* nu este văzut ca unul dintre cei mai expresivi şi sensibili desenatori ai lumii, poate, pentrucă el începe să individualizeze tipurile, ceilalţi maeştri au, în schimb, norocul unor descrieri neîntrecute, mai cu seamă cînd întrînşii s'au întîlnit genialitatea înăscută cu legătura şi utilitatea faţă de societate, petrecute cu durere sau efort.

Deaceia *Rembrandt*, culmea picturii este şi neîntrecut tălmăcit. Că autorul face greşală cînd crede că tablourile lui Rembrandt din zilele bune „sînt în afară de toate contigenţele prezentului", pe cînd celelalte din zilele de sărăcie, sînt făcute de nevoe „pictorul fiind ţinut să reprezinte familii şi corporaţii *cum i se cerea*" (pag. 236), pe cînd adevărul este tocmai invers, adică, de cînd Rembrandt a sărăcit şi a început să reprezinte corporaţii şi familii, de-atunci a devenit el misticul neîntrecut, tragicul german, simbolul frămîntărilor medievale, venit pe cît de tîrziu, pe-atît de întreg şi potenţat,—dovadă indiscutabilă este acea transcedentală reprezentare a „Gărzii de noapte", operă prin care se desparte şi viaţa pictorului şi valoarea operei lui,—este altceva.

Rembrandt este evocat cu o putere miraculoasă, ceiace e foarte mult. Noi nu voim aici să discutăm concepţia marelui profesor asupra artei, nici să scrutăm prea mult unele preferinţe ale sale, cum ar fi „Gioconda" pe care d-sa o consideră tabloul italian cel mai strălucit al veacului (pag. 165) şi pe care noi o vedem cu totul altfel, ci să comunicăm măiastra sa expunere, încîntătoarele-i descrieri, limpedea evocare a unor secole, care'n alte istorii a artelor par încîlcite, nebuloase, de nepriceput.

Că d. Iorga e nedrept cu spiritul modern şi cu unii maeştri ai vremii, care sînt departe de-a fi nebuni, haotici şi opuşi bunului simţ, este iarăşi o lipsă, iarăşi explicabilă, deoarece arta are azi o funcţie oarecum individuală. Autorul aşteaptă însă, „arta care va ieşi din însăşi revolta societăţii contra acestei arte de azi".

Neo-clasicismul, disciplină nouă, bazată pe acordul dintre libertate şi maşinism, gînd şi transpunere explicită şi înălţătoare, noi îl socotim ca o faţă a vremii. Indiferent dar, de aceste mici lipsuri inerente unei istorii a artei medievale şi moderne *în legătură cu desvoltarea societăţii*, lucrarea d-lui Prof. N. Iorga este binevenită şi utilă pentru noi.

Petru Comarnescu

* * *

Nicolas Politis, *Les nouvelles tendances du Droit International*, Paris, Hachette, 1927, 249 p.

Răsboiul mondial, spune strălucitul profesor grec, a determinat o mare criză şi în Dreptul Internaţional. Bravarea tuturor regulelor sale îi micşorase creditul. Realitatea e însă, că din cauza acestor împrejurări, Dreptul internaţional capătă un nou avînt, se primeneşte cu principii nouă, se transformă. („dreptul nu încetează de a exista pentru motivul că este violat". Sir Fred. Pollock). Norma, ca imagine a vieţii, trebue să se readapteze atunci cînd viaţa însăşi îmbracă o nouă formă organică. Răsboiul a fost nu chiar cauza, ci ocazia de a constata că viaţa popoarelor se schimbase şi că regulele învechite aveau nevoe de revizuire. Concertul de suveranitate dominant în tot secolul XIX, implicînd anarhia în raporturile internaţionale, a fost aproape dărîmat. Pragul ce desparte domeniul intern de cel susceptibil de diriguire conformă ansamblului de interese internaţionale, a devenit din ce în ce mai mobil. Libertatea popoarelor e mărginită în măsura în care viaţa lor interesează lumea întreagă (H. Chardon: L'organisation de la République pour la paix). La fel a trebuit să sufere şi conceptul de egalitate. Intre suveranităţi nu se putea vorbi de gradaţie. Acum rolul ce se oferă diferitelor state (Societatea Naţiunilor, Curtea de la Haga) răspunde puterii şi interesului fiecărui stat component. Nu se poate vorbi, spune Politis, de dreptu-

rile subiective ale statelor, pentrucă personalitatea lor este o ficțiune metodologică. Aceste drepturi (și obligațiile) sînt reguli obiective la care statele subscriu subt imperiul conștiinței absolutei lor necesități. Dreptul, zice Duguit inspirat de Renan, nu este emanația unui ordin și nici manifestare de voință: *el e un produs social, un fapt devenit conștient.*

In ordinea internațională însă nu numai statele ci și indivizii (ba poate în ultimă analiză numai indivizii — statele fiind intermediari necesari epocei) au drepturi și obligații. Deși ideia purcede de la Grotius, totuși ea nu avea aplicație (din cauza conceptului de suveranitate) decît în cazul heimatlozilor. Ori, astăzi dreptul internațional cuprinde o serie de dispozițiuni ce privesc individul: pirateria, traficul de robi, femei, asigurarea drepturilor legate de persoană etc. Ihering a spus minunat de frumos că *singurul destinatar al dreptului este omul*, și omul este totdeauna individ și dreptul internațional este tot drept. Curtea de la Haga care primește din ce în ce mai multe cereri individuale va trebui să sfîrșească prin a acorda și individului dreptul de a i se adresa. Unii autori (Cavaglieri) iau o cale de mijloc: Statele sînt în mod normal supușii dreptului internațional, indivizii în mod excepțional. Politis face aici aplicațiunea unei reale legi sociologice. Viața evoluează în diverse forme ce nu exclud pe cele precedente, mai ales atîta vreme cît formele nouă nu sînt încă destul de precizate. Reuniunea familiilor în clan, stat, determină raporturi cetățenești, dar până la precizarea formei *stat* se mențin raporturile interfamiliale. Societatea de deasupra statelor e încă interstatică, internațională, ea e încă prea puțin dezvoltată pentru raporturile directe dintre indivizi.

Totuși cu toată opunerea bazată pe eventuala învrăjbire dintre state, pe inutilitatea unei hotărîri împotriva unui stat care nerecunoscînd dreptul, nu o va executa, se speră că litigiile individuale vor fi și ele cuprinse de domeniul justiției internaționale.

In capitolul 3 autorul își pune problema cea mai grea a sancțiunii. Pentru delictele internaționale ale indivizilor ea e garantată de interesul reciproc al statelor care înscriu pedepse în tratatele lor cu obligațiunea de a le inflige pe cale internă. Pentru crimele comise de guvernanți complici cu indivizii criminali simpli, sau chiar în calitatea lor oficială atentînd la pacea și siguranța popoarelor, chestiunea devine cu desăvîrșire dificilă. Nu sîntem prea departe de teoria vagă a lui Grotius cu *justum bellum*. Lucrările Societății Națiunilor, adunările și conferințele internaționale fac sforțări de limitare a dreptului de răsboiu. Agresiunea e declarată crimă internațională. Celelalte state au nu numai dreptul (Grotius) dar datoria chiar de a apăra cauza justă (art. 16 din pactul S. N.). Conferințele de la Locarno, Geneva, pactul renan, au făcut eforturi neîncununate încă de succes deplin, — de a preciza sancțiunile. Solidaritatea internațională e punctul de plecare. Se emite ideia unei Camere internaționale penale cu parchet general pe lîngă Curtea din Haga. (Congresul din Bruxelles 1926). Această cameră ar judeca delictele și ar pune numai subt acuzare pe atentatorii la pacea universală, care urmează a fi judecați de adunarea plenară a curții.

Consiliul Societății Națiunilor are dreptul de executare, grație și comutație de pedeapsă. Autorul se mai ocupă de chestiunea justiției internaționale obligatorii. Până la răsboiu conflictele dintre state erau adeseaori deferite unor arbitri instituiți prin tratate post factum, puține erau cazurile cînd se defereau arbitrilor și conflictele viitoare și priveau mai ales interpretarea convențiunilor. Astăzi Societatea Națiunilor cu vasta ei autoritate morală, interesul statelor mici, asigură succesul mediațiunilor și arbitrajelor obligatorii. Majoritatea statelor au încheiat în mod individual tratate de arbitraj; multe au subscris statutul Curții din Haga care conține arbitrajul decisiv între semnatari cu sau fără rezerve. Chestiunea care rămîne încă deziderat e *tratatul de arbitraj colectiv* la care se opun interesele puterilor mari în a-și soluționa pe cale individuală o serie de diferende și caracterul confuz al faptelor internaționale care nu se pot ușor diviza în judiciare sau nejudiciare; pentrucă în genere se evită arbitrajul în chestiunile politice. Mijlocul practic care se adoptă e dreptul suveran de apreciere al tribunalului investit, de a se declara necompetent. Cînd regulele notorii și stipulațiunile tratatelor sînt insuficiente în judecarea fondului, tribunalele nu pot face apel la echitate sau la regulele *ce le-ar crede necesare raporturilor dintre state* decît în urma consimțimîntului părților. Devenind obligatorie însă, justiția internațională trebue la orice caz să ajungă la o hotărîre, cu toată insuficiența regulelor deja pozitive. In cazul refuzului de executare, Consiliul S. N. își dă avizul asupra măsurilor de sancționare contra statului respectiv.

Autorul sfîrșește cartea cu chestiunea Codificării dreptului internațional. Ideia e veche în Europa unde în a doua jumătate a secolului 19 au și apărut cîteva proecte de cod (Vezi: *Montluc: La Codification du dr. international în Revue du dr. int. April 1927*). Se propun diverse sisteme: refacerea întreagă a dr. internațional (o imposibilitate căci după justa observație a lui Montluc opera va trebui reîncepută imediat, pentrucă dreptul și mai ales cel internațional — astăzi face imense progrese); codificarea imediată a regulelor necontroversate (e prea puțin și rigid). S'a adoptat o cale de mijloc de unde și termenul: *Codificare progresivă* (operă de constatare și reformare). Materialul imens adunat de cercetători individual și ca promotori ai diferitor societăți de știință (L'institut de Droit international, International Law association, L'institut américain de Droit international, Academia dotației Carnegie de la Haga etc.), sforțările predecesorilor care au dat deja proecte (Bluntschli, Dudley, Duplessix, Pasquale Fiore) sînt o garanție de realizare a acestei idei. In 1924 Societatea Națiunilor a instituit un comitet de juriști care

au şi adunat materialul în urma rapoartelor diferitelor guverne, au făcut adnotaţii şi chiar proecte de convenţiune cu privire la unele chestiuni.

Rezultatul e minim față de sforțări, pentrucă lucrările sînt foarte timide şi adeseori soluţiile sînt retrograde; în orice caz şi aşa codificarea e un pas mare înainte, binefacerile ei vor determina ulterior codificarea tuturor regulelor internaţionale. Subt imboldul lui Alvarez şi Bustamante, Uniunea panamericană îşi are deja lucrările într'o fază mult mai înaintată. Proectele ei pot şi vor fi utilizate de Societatea Naţiunilor pentru armonizarea intereselor universale cu cele regional-locale. Până la desăvîrşirea Codificării, dreptul internaţional va prospera şi datorită jurisprudenţelor Curţii de la Haga care poate aplica in extremis principiile generale de drept recunoscute de ţările civilizate.

Nu se poate trece cu vederea că toate chestiunile tratate de celebrul autor, capătă lumina datorită expunerei pline de argumente teoretice şi practice, deşi se trădează mereu punctul critic inerent materiei şi anume complicata dificultate a sancţiunii dreptului internaţional în care, după cum just observă Matei Cantacuzino, formula unei sancţiuni, fără a lăsa toate diferendele dintre state supuse arbitrariului sălbatec al răsboiului, rămîne încă de găsit. Totuşi odată părăsit terenul metafizic al concepţiunii dominante în sec. 19, mai ales datorită şcoalei germane după care statul era o entitate de esenţă divină, şi faţă cu tendinţa de-a considera statul numai ca unul din mijloacele necesare vieţii sociale a indivizilor care rămîn scopul tuturor sforţărilor de mai bine (Chardon, op. cit.) dreptul internaţional subt presiunea democratizării crescînde a conducerii popoarelor, îşi ia un nou şi promiţător avînt. Terenul defrişat de Grotius va deveni cîmp fertil însă cînd solidaritatea conştientă a popoarelor vor soluţiona problema sancţiunilor, acum de-abia schiţate.

Forţa dreptului va termina prin a se impune şi în relaţiile dintre state dreptului forţei, pentrucă nevoia o cere şi nevoia a fost totdeauna generatorul ultim al dreptului.

Laurenţiu I. Preutescu

* * *

Guglielmo Ferrero, *„L'Unité du Monde"*, Edition „Kra" „Les Documentaires", Paris, 146 pagini.

La scurt interval după Francesco Nitti, iată-l şi pe marele istoric italian reclamînd şi el ceiace lipseşte patriei sale: libertatea!

In ultima lucrare, Nitti afirma necesitatea imperioasă a Statelor-Unite europene; în cartea, pe care o analizăm pe scurt, Ferrero pledează, cu căldură şi convingere, pentru necesitatea unităţii lumii.

Lucrul e simptomatic. Il remarcăm doar în trecere, lăsînd cetitorilor să tragă toate concluziile posibile.

Din capul locului Ferrero îşi afirmă credinţa în unificarea, treptată dar sigură, a civilizaţiei lumii. Această unificare e în curs de înfăptuire; şi pe zi ce trece se realizează prin: explorări, colonizări, emigrări, religiuni universale, răsboae, comerţ, diplomaţie, căi ferate şi prin telegrafie. „Dar un corp unic nu poate trăi avînd mai multe suflete discordante. Corpul aproape unificat al lumii are nevoe de un suflet unic, în care să se armonizeze tot ce este mai bun în toate civilizaţiile existente: morala creştină, industria şi ştiinţa occidentală, vechea înţelepciune a Asiei, floarea artei europene şi orientale".

Ferrero îşi propune să cerceteze opera aceasta de adevărată sau falşă unificare.

Se obiectează că unificarea lumii este imposibilă atîta timp cît raporturile dintre naţiuni vor fi acelea dintre Cain şi Abel. Fără să tăgăduiască realitatea, Ferrero crede însă că o dezarmare a spiritelor este posibilă şi că marele răsboiu a avut şi bunul efect de a distruge cele mai puternice autocraţii.

O altă obiecţiune—şi Ferrero cercetează toate aceste obiecţiuni, subt titlul suggestiv de: „Les faux mirages de l'unité",—constă în afirmarea că: unificarea lumii se va face, dar subt forma unui stăpîn, unei supremaţii. Pe rînd, Ferrero arată că nici Anglia, nici Japonia, nici Rusia, nici America nu au posibilităţile necesare pentru a exercita o astfel de supremaţie. S'ar părea că diferenţele de limbă sînt obstacole serioase, în calea acestei unificări. Din unificarea morală însă, cu timpul, unificarea limbilor va deriva ca un corolar necesar. Pe lîngă acestea, unificarea lumii mai necesită şi întărirea sufragiului universal, prin cultivarea masselor cetăţeneşti şi prin buna lor educare politică.

Mai departe, Ferrero cercetează teoriile ce neagă posibilitatea unificării lumii. Chestiunea libertăţii mărilor poate constitui un serios obstacol azi, cînd Japonia, Anglia şi America îşi dispută—cu bastimente şi submarine—stăpînirea mărilor. America însă va trebui să se convingă că numai alături de Europa va putea asigura libertatea deplină a apelor; şi la fel Europa, că numai alături de America se va putea complect reface.

Chestiunea insuficienţii mijloacelor de hrănire nici nu se mai poate pune azi, cînd tocmai contrariul este adevărul. Intr'adevăr industria capitalistă suferă adeseori de crize de neproducţie.

Obiecţiunii că plutocraţia este interesată în a nu se realiza unificarea politică a lumii, Ferrero răspunde că după propriile sale observaţiuni, plutocraţia poate fi interesată la această unificare, întrucît ea e dornică de ordine, indiferent dela ce regim politic ar veni.

Nu există, cum crede Romier, un conflict între ideia de naţiune şi ideia de civilizaţie. Primejdia poate veni din partea

coteriilor, care — în numele unui fals naționalism—compromit și ideia de națiune și ideia de civilizație. In concluzie Ferrero crede că cele mai bune colaboratoare ale operațiunii de unificare, sînt libertatea și sufragiul universal. „Libertatea nu este moartă, cum pretind partidele revoluționare, dușmane ale sufragiului universal, pentrucă el le împiedică drumul spre putere. Ea este necesară astăzi mai mult decît oricînd, pentru a echilibra energiile ordinei, în care dreptul traiu al numărului va fi garanția supremă a celor mai prețioase bunuri ale civilizației".— Pledoaria lui Ferrero, caldă, convinsă, pătimașă, se cetește cu ușurință și folos de ori și cine. E bogată în idei, abundă de raționamente și—la finele ei—suggerează o tainică prevestire!

N. N. Matheescu

Revista revistelor

Scrisul Romînesc (N-rul 2).

Vorbind cum trebue de „poezia modernistă", d. D. Tomescu constată că „de douăzeci și cinci de ani, această mișcare trăește din programe și manifeste, fară să ne poată da însă o singură lucrare capabilă să-și facă loc între valorile estetice ale literaturii noastre". In adevăr așa este, dacă deosebim bine modern, nou, de modernism, modă, imitare.—D. Radu Dragnea, într'un studiu bine documentat, *Dimitrie Cantemir și filosofia istoriei*, scoate în relief un aspect mai puțin cunoscut și foarte important al gîndirii acestui mare enciclopedist din trecutul nostru. (D. Dragnea este și autorul unei substanțiale și foarte personale monografii închinată lui Mihail Kogălniceanu, apărută până acum în două ediții).

N-rul acesta al *Scrisului Romînesc* ne dă, cași primul, impresia unei încercări serioase de a crea o revistă, care să servească publicul, și nu vanitățile unei bisericuți literare.

Cînd am luat act de apariția *Scrisului Romînesc*, în luna trecută, am uitat să întrebăm pe d. D. Tomescu ce înțelege d-sa prin cuvintele : „înfrîntă în ambiția ei de a fi creatoarea unei mișcări literare cu ideologie și resurse proprii", aplicate *Vieții Romînești*. Am avut noi ambiția să venim cu resurse proprii în mișcarea literară? Din contra, noi am venit cu ambiția, îndeplinită din primele numere, să adunăm în jurul *Vieții Romînești* scriitori *buni* de toate felurile, din toate „școlile" literare. Iar în privința ideologiei, ce ambiție ne-a fost înfrîntă? Noi am susținut că literatura romînă, ca ori care altu, exprimă și trebue să exprime sufletul național. Am susținut că în judecarea unei opere de artă trebue să avem în vedere și atitudinea scriitorului față cu viața, și că atitudinea superioară este preferabilă. Am susținut că o atitudine xenofobă, imorală, antifeministă, antițărănistă, antiprogresistă etc., este o atitudine de om inferior și un principiu de falșificare a realității — recunoscînd talentul scriitorului dacă-l are. Și cum mai la ordinea zilei era atitudinea necivilizată antițărănistă, asupra ei am insistat mai mult („mai mult" comparativ, căci de fapt n'am insistat cît trebuia). In care din aceste două ideologii a fost «înfrîntă» ambiția noastră? Au triumfat maimuțărelile moderniste? Ori atitudinile necivilizate? E posibil, și ne pare rău mai mult pentru literatura romînă decît pentru noi.

Pleiada, *revistă pentru poezie, critică și ideologie*, apare tot la Craiova, cași *Scrisul Romînesc*, cași alte reviste de idei generale ori de specialitate. E un semn bun că centrele mai importante din provincie s'au pus pe lucru, căci Capitala noastră... In *Pleiada*, un tînăr publicist, d. Păunescu-Ulmu, continuă să-și aducă aminte mereu de Eminescu. Il felicităm. Eminescu nu este numai cel mai mare scriitor al nostru, dar și Romînul în care s'a făcut, până azi, cea mai serioasă fuziune între

spiritul rasei și cultura umană. El este pentru noi ceiace e pentru Germani Goethe (cu care de altfel are mai multe asămănări) Și de aceia trebue să-l avem mereu în minte.

Mișcarea umanitară (No. 1). Titlul arată ideologia revistei. *Mișcarea umanitară* este pacifistă. Ea vrea împăcarea popoarelor și a claselor sociale prin persuaziune — ca un efect al propagandei morale. Să dea Dumnezeu, dar nu credem. Până acum orice progres s'a făcut prin lupte crîncene. Să fi venit vremea altor osibilități?

Această revistă ne aduce cîteva învinuiri. La critici făcute cu bunăcredință, răspundem. Așa dar, *Mișcarea umanitară* ne învinuește că sîntem excluziviști, că nu primim în paginile noastre decît pe «copiii familiei», că stăm cu porțile ostil închise pentru alții. O asigurăm că se înșală, că „familia" noastră (ce-o fi însemnînd exact *familia* noastră?) nu e așa de mare. Pe foarte mulți dintre colaboratorii noștri nici nu-i cunoaștem. Publicăm tot ce ni se pare bun (după capul nostru) de la oricine. Dacă am face altfel, am lucra în contra intereselor revistei. E limpede. *Mișcarea umanitară* mai vorbește și de «prețul excesiv de vindere» al revistei noastre. Dar *Viața Romînească* e cartea romînească cea mai eftină. Dacă intelectualii — oameni săraci — trebue să se sîngereze ca să cumpere cărți, ce să facem? Adică am făcut tot ce-am putut: am dat cea mai eftină carte romînească. In punctul acesta cel puțin, „polemica" poate avea un rezultat, lucru rar într'o... polemică: Să ia *Mișcarea umanitară* numărul «Vieții Romînești», să calculeze cu ce volum din vitrine este egal și să compare prețul. Dar polemica a devenit prea pozitivistă...

Revista de Filosofie No. 1.

Revista de Filosofie subt direcția d-lui Rădulescu-Motru, apare reorganizată într'o nouă serie și un nou aspect.

De data aceasta ni se pare că ea se prezintă mai bine ca oricînd. Relevăm în acest număr articolul d-lui N. Bagdasar, care analizează cu claritate acest teren aproape inaccesibil al speculației care e filosofia lui E. Husserl, al d-lui T. Vianu „Arta și jocul" și comunicarea făcută de d. C. Rădulescu-Motru Academiei despre „politică și cultură".

Numeroase recenzii.

Debuturile lui Mirabeau în lume

In luna Mart a anului 1771, Contele Gabriel Riquetti de Mirabeau a fost admis la onoarea de a fi prezentat la Versailles.

Idealizarea vieții de curte și a succeselor pe care un curtezan îndemînatec le-ar fi putut dobîndi nu dură decît just timpul pe care-l petrecu în sălile palatului, în așteptarea regelui.

Spiritul său curagios și impertinența sa naturală l-ar fi compromis repede și definitiv dacă tatăl său, alarmat de raportul asupra purtării fiului său la curte, nu l-ar fi readus în Limousin.

Abuzurile segnorilor din Provence și ura poporului care creștea tot mai mare, lasă să se întrevadă pericolul revoluției. De departe Versailles-ul îi apare acum lui Mirabeau ca o frumoasă corabie pavoazată în care moare zgomotul unei serbări în jurul unui pilot adormit și asupra căreia se năpustește furtuna care în curînd va nimici totul.

Aceste negre presimțiri nu-l împiedică însă să ducă viața de plăceri pe care o cerea tinerețea sa impetuoasă.

Era la modă în anul acela de a se căsători cu d-ra de Marignane, o tînără bogătașe, care trăia într'un castel retras, subt paza unei bunici vigilente.

Acolo unde cei mai nobili și mai seducători fură biruiți, Mirabeau, cu fizicul pe care îl cunoaștem, corijat însă printr'o nemărginită îndrăzneală, reuși.

Căsătoria avu loc în 1772 la Aix în cea mai mare bogăție. Fiecare invitat primi în dar un obiect de preț, iar recepția dură opt zile.

Contesa de Mirabeau nu avea însă până la moartea părintelui său decît un modest venit, iar perspectivele moștenirii îi deschisese doară credit la diferiții furnizori. In 1773 în anul cînd se născu fiul lor Victor, soții Mirabeau aveau peste 150.000 de livre datorii.

In luna Decembre a aceluiași an, un ordin regal condamnă pe Mirabeau a nu mai părăsi castelul său

procedeu ingenios care dacă nu oferea avantajul de-a regulariza situația contelui, îl sustrăgea în tot cazul la consecințe, de oareceo odată «subt mîna regelui», el scăpa la constrîngerea de corp.

In 1774 însă castelul de Mirabeau îi este interzis și este trimes într'un orășel vecin, Manosque unde puțin mai tîrziu un ordin dela locotenentul civil a „Chatelet"-ului din Paris îl clasează pentru totdeauna în rîndul interzișilor.

Cam la aceiași epocă un frumos muschetar la părinții cărora locuiau exilații, făcu curte Contesei de Mirabeau care consimte cît se poate de repede și de complect la cerințele tînărului său amant.

O scrisoare pe care soția imprudentă avu nefericirea s'o piardă, îl făcu pe Mirabeau să capete certitudinea unui lucru pe care alți soți în lipsa unor probe indiscutabile îl pot nega.

După ce furia legitimă a soțului înșelat fu calmată, Mirabeau se arătă chiar plin de clemență față de rivalul său, părăsi însă orașul Manosque cu toată interdicția regală.

Din nefericire se duse la castelul des Tourretes la sora sa Louise de Cabris și un scandal izbucni în timpul șederii lui acolo. Fu denunțat de d. de Villeneuve-Monans, pe care Mirabeau îl bătuse și care depuse o plîngere de asasinat.

La 20 Septembre 1774, porțile închisorii dela „Château d'If" se închiseră asupra unui tînăr de douăzeci și cinci de ani purtător al unui nume ilustru, care se găsește ruinat, fără castel, fără nevastă, în fundul închisorii interzis și inculpat de asasinat.

(Henri de Jouvenel. *Revue de Paris*).

Controlul Viselor

In ciuda spiritului occidental, misterul somnului și al viselor nu a fost încă rezolvat.

Toată problema pare a fi concentrată în chestiunea conștiinței omului adormit și a prezenței sale continue.

Conștiința creerilor mijlocii este prea intensivă în timpul somnului atît la muncitorii manuali cît și la cei intelectuali.

In materie de visuri omul primitiv este mult mai aproape de adevăr ca omul civilizat care s'a consacrat în întregime cucerirei bunurilor materiale, concentrîndu-și astfel toate gîndurile asupra obiectelor fizice.

Visurile simbolice ale omului primitiv și ale civilizatului merită mult mai multă atenție decît li s'a acordat până acum.

Acești factori importanți ai psihologiei formează cîteodată sisteme simbolice a căror interpretare și control sînt destul de ușoare.

(L. Samadasarya. *The Occult Review*).

Mallarmé în Anglia și în Germania

Stéphane Mallarmé este în Europa, subiectul unor lucrări din ce în ce mai numeroase. In Germania, d. Franz Rauhut a publicat o carte: „Das Romantische und musikalische in der Lyrik Stephane Mallarmé" iar în Anglia d. Arthur Ellis a scos o traducere complectă, în limba engleză, a operei lui Mallarmé precedată de un studiu al doamnei Turquet-Milnes.

Din cele patru capitole ale cărții d-lui Rauhut: „Personalitatea, — Temele, — Stilul, — Elementul muzical, cel mai interesant ar fi al doilea și ultimul. De altfel cartea constitue un scurt memoriu în care lucrările franceze sînt utilizate în mod inteligent, unde nu găsim nimic de corijat, și unde ar fi de prisos să căutăm puncte de vedere nouă.

Dimpotrivă, introducerea d-nei Turquet-Milnes pune probleme actuale și importante, iar la un loc cu traducerea d-lui Arthur Ellis poate figura alături de monumentele «Corpus-ului» mallarmean.

I s'a reproșat ades lui Mallarmé o confuziune pe care, spune d-na Turquet Milnes, o pierde de îndată ce poemele sînt traduse în limba engleză.

Dacă exagerăm puțin afirmațiile d-nei T. M., Mallarmé ar fi un poet în realitate englez pe care Franța și l-a însușit și care atîta timp cît se exprimă într'o limbă care nu este a lui rămîne obscur, căpătînd o claritate «voltairiană» de îndată ce textul este tradus în limba engleză.

Caracterul poeților englezi: Keats, Shelley, Coleridge, al căror discipol

a fost Mallarmé în timpul celor doi ani petrecuți în Anglia, este de a intra în comuniune profundă cu «esențele», fără intermediarul oratoric, didactic ori logic care se interpune întotdeauna într'o măsură oarecare între poetul francez și realitatea poetică.

Acest caracter însă este probabil că Mallarmé, descendent al unei familii de bună și autentică burghezie franceză, fără o picătură de sînge englezesc în vine, l-a asumat în Franța. După cum doi mari prozatori francezi, Anatole France și Flaubert au avut o enormă influență în Anglia, nimic mai natural ca ipoteza unei influențe analoage, a poeziei engleze în Franța.

D-na Turquet-Milnes consideră reformele școlare din 1902 ca o dată foarte importantă a penetrațiunii franco-engleze.

Mallarmé nu a fost acceptat de Francezi decît din momentul în care au acceptat influențele anglo-saxone, cu alte cuvinte din 1902 cînd tinerimea franceză a început să învețe limba engleză—iar încorporarea lui Mallarmé la poezia franceză, nu a fost pe deplin aprobată decît în preajma anului 1920, adică la epoca în care generația formată de programele din 1902 a atins vîrsta de treizeci de ani.

Poate o ipoteză mai vastă decît aceia a unei influențe engleze, ar putea explica mai bine opera mallarmeană.

Diviziunea între literatura nordului și literatura sudului este o idee născută în salonul d-nei de Staël și care a dominat tot secolul al XIX-lea.

Mallarmé ar fi un geniu al nordului iar d-na Turquet-Milnes îi desdescoperă afinitățicu peisagiile Scoției și cu Universitățile germane.

Influența hegeliană care desigur a fost mare în Franța, totuși mai mică decît în Italia, și de care d-na Turquet-Milnes condiționează comprehensiunea lui Mallarmé, se pare iar cam hazardată.

Tot d-na T. M. spune că dacă hiperbola unei «naturi nordice» a fost poate realizată de Shakespeare în Hamlet, Igitur ne prezintă un fel de Hamlet abstract.

Și Mallarmé este poate primul care a dat în literatură o coincidență a tragicului cu abstractul.

(Albert Thibaudet, *Nouvelle Revue Française*).

Stendhal și prezentul

Opera lui Stendhal a fost definită ca o cronică perfectă a inteligenței franceze.

Ea cuprinde epoca formidabilă a revoluției sociale și spirituale care a avut loc înainte și după Napoleon până la Louis-Philippe—și care pare a nu se fi terminat încă.

Această definiție fundamentală a înțelegerii vieții și această înălțare a sentimentelor și a voinței la acțiune cugetată, au permis lui Stendhal să vadă ascensiunea și decadența poporului său—precum și jocurile și contradicțiile sufletului omenesc.

— Dacă Corneille, după cum spune Taine, a scris epopea eroismului și Barbusse aceia a suferinței, opera lui Stendhal cuprinde numai epopea inteligenței vitale.

Stendhal în toate operele sale a scris istoria spirituală a generației sale care a devenit de asemenea și aceia a tuturor sentimentelor sale.

Această operă este unul din monumentele cele mai strălucite ale spiritului francez. Și cu toate legăturile sale cu generația acelei epoci, ea va constitui întotdeauna formidabila descoperire a unui mare și întreg continent uman.

(Rudolf Kayser. *Die neue Rundschau*).

Romînia și chestiunea agrară în Transilvania

A devenit o banalitate a spune că ceiace diferențiază Orientul de Occident este diversitatea și multiplicitatea raselor care în Orient convețuesc în interiorul unui aceluiași stat, păstrîndu-și intacte, religia, tradițiile, moravurile, într'un cuvînt tot ce separă și distinge.

Cu toate acestea, tocmai această banalitate explică problema proprietății agrare în Transilvania.

In Romînia, această problemă a fost rezolvată în favoarea țăranilor imediat după războiu.

Regele Ferdinand punea un deosebit interes, chiar mai înainte, la această chestiune într'adevăr importantă într'o țară eminamente agricolă, în care jumătate din pămînt era proprietatea a 5000 de oameni iar restul era împărțit între un milion de țărani.

Războiul odată terminat, atît proprietarii mari cît și Ospiciile, Biserica, Coroana, Comuna etc., au fost expropriate, lăsînd maximum 250 hectare de moșie, iar aceste măsuri au fost aplicate și în Transilvania, pe care tratatul dela Trianon o dăduse Romîniei.

Intre timp însă Ungaria care suferise mari pierderi de teritorii, cade prada bolșevismului iar șeful său Bela Kuhn, e gata să semneze o alianță cu sovietele. Atunci consiliul suprem compus din d-nii Clemenceau, Lansing, Tittoni, Balfour și Makino hotărăsc în ședința din 6 Iulie 1919 că liniștea trebuie menținută, fără a trata cu Bela Kuhn. Cum însă insolența acestuia devenea din ce în ce mai insuportabilă, Europa recurse la Romînia care cu armatele sale își îndeplini rolul său obișnuit de stavilă contra năvălirilor barbare și care de data aceasta era invazia bolșevismului în Europa.

Dar amintirea acestor timpuri pare a se fi atenuat iar acea solidaritate europeană a cărui instrument a fost Romînia, pe vremea cînd Societatea Națiunilor nu era decît un proect nerealizat, nu se arată destul de vigilentă.

Tratatul dela Trianon cînd a dat Romîniei Transilvania, a rezervat Ungurilor de-acolo dreptul de a opta pentru naționalitatea romînă ori ungară iar „optanții" unguri refuză acuma de a se preta unei exproprieri care după părerea lor nu este valabilă decît pentru Romîni, creînd astfel în interiorul țării o situație specială și inacceptabilă.

Chestiunea a fost adusă în fața consiliului Societății Națiunilor. Un moment rezolvată, chestiunea a fost reluată. Contele Appony însărcinat să reprezinte interesele ungare, a apărat cu talentul pe care toată lumea îl cunoaște, dar cu o intransigență care a uimit tot consiliul și în special pe Sir Austen Chamberlain, această cauză pentru care Romînia ar avea dreptul să ceară mai multă bună voință.

Acest conflict nu încă rezolvat, arată încă odată imensele dificultăți pe care juxtapunerea de rase din Orientul Europei este mereu gata să le pricinuiască.

(Jules Cambon, *Revue des Deux Mondes*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură generală

Geo London, *Elle a dix ans, la Russie Rouge*, Ed. Arthème Fayard, Paris.

O nouă carte despre Rusia sovietică, o carte în care autorul nu ne spune ce crede ci numai ce a văzut.

Lucien Romier, *Qui sera le maître, Europe ou Amérique?*, Ed. Hachette Paris.

Această carte este rezultatul voiajului d-lui Romier în Statele Unite.

D. Romier este pe lîngă istorician, unul din rarii Francezi care pricep cu adevărat naţiunile străine. D-sa pune în opoziţie civilizaţia americană cu vechea civilizaţie europeană pe chestiunile proletariatului şi a maşinismului. Ajunge la concluzia că sarcina de a rezolva aceste probleme primordiale incumbă mai întâiu mamei, de familie apoi educaţiei şcolare.

Maurice Barrès, *Les Maîtres* Ed. Plon.

D. Phillipe Barrès, care a decis tipărirea acestei opere postume a tatălui său, ne spune că «les Maîtres» nu constitue o serie de articole, de conferinţe şi de discursuri; este o carte voită de autorul el. Titlul precum şi principalele bucăţi care o alcătuesc sînt scrise de mîna lui Maurice Barrès.

Din toţi «maeştrii», Dante, Pascal, Sainte Thérèse, Rousseau, Diderot, Renan, poate nu toţi ar fi figurat subt acest titlu; studiile despre Rousseau, Diderot şi Renan ar fi figurat poate în alt volum.

Eugène Jung, *L'Islam et l'Asie devant l'Impérialisme*, Ed. Marpon Paris.

O carte care arată clar că fără un efort serios pentru a înfrîna apetiturile marilor puteri şi fără o conştiinţă mai înaltă şi o raţiune mai sănătoasă din partea conducătorilor francezi, fatal va izbucni războiul dintre rase şi religii.

Philippe Godet, *Madame de Charrière et ses amis*, Ed. Victor Attinger—Paris.

Madame de Charrière este unul din modelele cele mai reuşite ale unei civilizaţii dispărute.

Prietina lui Benjamin Constant, Madame de Charrière merita un loc aparte în galeria femeilor celebre din secolul al XVIII-lea.

René Gouzi: *...Ce Nord est pire*, Ed. Attinger, Paris.

Emoţionantul jurnal al unei femei doctor depe vaporul «Santa Anna», plecat în 1912 către îndepărtatele regiuni polare şi definitiv încătuşat în gheţurile eterne din care nu a mai putut scăpa.

P. Sauvairs, Marquis de Bartelmy, *Mon vieil Annam, Ses hommes*, Société d'Editions Géographiques, Maritimes et Colonniales, Paris.

Marquizul de Barthelmy a publicat, sînt de atunci doi ani: «Mon vieil

Annam, ses bettes» şi cartea d-sale a avut un imens succes.

In acest al doilea volum el zugrăveşte oamenii din ţara Annamului, indigeni, ţărani chinezi, mandarini, vrăjitori, interpreţi şi coloni, pe care i-a frecventat atîta timp pătrunzîndu-le sufletul şi studiindu-le viaţa.

Romane

Maurice Soulié, *l'Equipage revolté*, Ed. Marpon, Paris.

Povestea neverosimilă dar totuşi veridică a unei înfricoşătoare drame istorice desfăşurată în cadrul arhipelagului Polynezian.

Constantin Fedine, *Transvaal* Ed. Montaigne, Paris.

Acest roman face parte din seria acelora destinate să facă cunoscută Rusia de azi.

Swaaker, erou misterios şi despotic care izvorăşte în mod spontan în epocile tulburi. In jurul său se arată, în pasivitatea lor îngrijorată, ţăranii, adevăraţi mujici, zugrăviţi cu un realism pitoresc.

D. Constantin Fedine a reuşit să ne dea o idee de ceiace pot fi noile moravuri din Rusia.

Jaques Trève, *La Lumière et le Feu*, Ed. Radot, Paris.

«La Lumière et le Feu» este romanul lui Michel Angelo şi al Vittoriei Colonna.

Jean la Rochette, *Juliette d'Esprée*, Ed. Calman Lévy, Paris.

Juliette d'Esprée, femee fatală, îndrăgostită, pasionată, poartă în mîna sa firele unei intrigi, în care amorul se amestecă cu gelozia şi răzbunarea.

Joseph Kessel, *Nuits de princes* Ed. de France.

Noul roman al d-lui Kessel descrie colonia rusească dela Paris, a foştilor prinţi deveniţi şofeuri, chelneri, dansatori, etc. — Personajele d-sale, extremi în toate, trec dela o rafinare de gust desăvîrşită, la acte de cea mai grosieră barbarie, au o plasticitate minunată care-i fac apţi la orice adaptare.

D. Kessel însă, entuziasmat de sufletul rus aşa cum l-a înţeles d-sa, adeseaori greşeşte din exces de romantism, faţă de realitate—am dori ca alăturea de pildă de Helena Boressomer care se îndărătniceşte din orgoliu să cadă până la ultima treaptă a prostituţiei, sau de himericul romancier Setphane să ne arate şi personagii mai puţin originale, şi e inadmisibil ca într'o Rusie atît de vastă să nu existe şi oameni banali.

Georges Delamare, *Le Feu de Joie*, Ed. Albin Michel, Paris.

Intr'o seară de „premieră" la Operă, tînărul Daniel pleacă cu Josie, departe de Marie-Blanche, tovarăşa devotată din orele de muncă. Pleacă în ţara Bascilor în ţara fericirei, unde, se iubesc până în ziua cînd fatalitatea care îi pîndea, îşi ia revanşa şi se însărcinează să le arate că bucuria şi plăcerea în lumea asta sînt efemere.

Victor Meric, *Le crime des vieux*, Ed. de France.

Aventura profesorului Ugolin se petrece într'o lume de fantezie unde totuşi este „sînge, voluptate şi moarte" şi mai cu seamă mister.

René Jouglet, *Frères*, Ed. Grasset, Paris.

Doi fraţi Pierre şi Michel iubesc pe aceiaşi femee Françoise. Michel, om de afaceri activ şi energic este soţul Françoisii şi nu înţelege deloc să o cedeze lui Pierre care însă se consumă de focul unei pasiuni violente.

Pierre este artist debil şi visător. Amorul ambilor fraţi creşte tot mai mult, în timp ce Françoise nu ştie pe cine ar trebui să prefere. Michel va învinge, după ce însă într'o scenă violentă va primi un glonte de revolver dela Pierre. Françoise crede că a fost o tentativă de sinucidere iar Pierre, abandonat, moare de ftizie undeva departe.

M-me Isabelle Sandy, *Les Soutanes vertes*, Ed. Fasquelle, Paris.

D-na Isabelle Sandy descrie mizeria în care trăesc micii popi de ţară în Franţa.

Este într'adevăr emoţionantă viaţa acelor sărmani preoţi—care maltrataţi de nişte ţărani egoişti şi răi, îndurînd foame şi oboseală, cred cu umilitate şi fericire.

Ştiinţă

Dr. Serge Voronoff, *La conquête de la vie*, Ed. Fasquelle, Paris.

Doctorul Serge Voronoff a realizat cel mai scump vis al umanităţii,

a găsit remediu la mizeriile bătrineții și a întîrziat moartea până la ultima limită.

A trăi mult și a trăi tînăr, este miracolul aproape realizat de dr. Voronoff.

Ch. Julliot, *René Quinton,* Paris, Per Orbem.

D. Julliot, fostul amic al lui René Quinton cunoaște și împărtășește publicului viața și activitatea marelui om de știință. Perioada adolescentă este poate cea mai interesantă deși cea mai critică din viața savantului torturat de nevoia de a fi veșnic în fruntea celorlalți are crize de desnădejde in care se teme să nu devină un ratat. Spirit strict științific Quinton era în mod constituțional împotriva metafizicii.

Adora războiul iar în „Maximele" sale găsim următoarea cugetare: „Masculii au beția de a se întreomori. Beția războiului este o beție a amorului... Războiul este un capitol al amorului.

Oamenii care fug de războiu nu sînt cu adevărat bărbați".

oravuri

Dr. Pierre Vachet, *L'Inquiétude sexuelle,* Ed. Grasset.

Titlul cărții d-rului Pierre Vachet este un eufemism pentru a spune toate perversiunile posibile ale simțului genezic.

Marea idee a acestei cărți este aceia a organizării în școli a unui învățămînt oficial al sexualității care ar pune la adăpost noile generații contra acestei anomalii devenite foarte frecvente dela războiu.

Anne Quérillac et Pierre de Trèvières, *Manuel nouveau des usages mondains en France et à l'Etranger,* Ed. Stock – Paris.

Această carte este un fel de dicționar al atitudinei omului bine crescut din zilele noastre și va constitui fără îndoială pentru strănepoții noștri o lectură cît se poate de curioasă după cum manualele de civilitate din timpul strămoșilor noștri sînt pline de reguli de bună cuviință, extrem de aplaudate atunci și care acum într'un salon, ar fi de un efect mai degrabă supărător.

Călătorii

André de Poncheville, *Le chemin de Rome,* Ed. Blond et Gay, Paris.

„Le chemin de Rome" ne transportă în timpurile în care pelerinajele se efectuau pe jos și constituiau o adevărată cheltuială de timp ca și de bani.

D. André de Poncheville povestește toate etapele și peripețiile acestei lungi expediții și arată cum adevăratul și credinciosul pelerin suporta foamea, oboseala și boala.

D-na Marthe Coblentz, *Les lettres des Iles-Paradis,* Ed. Rieder Paris.

D-na Coblentz ne dă traducerea operei unui autor care rămîne anonim.

Plecat pe un vapor francez din Buenos-Ayres autorul ajunge în Oceania unde exercitează profesiuni diverse, ajunge de pildă interpret într'un bizar proces intentat de indigeni autorităților străine. Descripții numeroase și suggestive a oamenilor mai degrabă decît a locurilor. Lectorul găsește în acest volum o serie de aventuri curioase și interesante.

COMPILATOR

Pur-Sîngele Căpitanului

CAP. I

In care cetitorul află de faimosul Logofăt Toader Zippa și de iubitul său fiu Costake, faimos și el, dar mai puțin.

> Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis,
> Et fugiunt freno non remorante dies.
> Ovidiu.

* * *

Pe cînd milostivul Grigore Ghica-Voevod gospodărea Moldova, faima petrecerilor din capitala acestui binecuvîntat ținut, trecuse Milcovul. Semnalul îl dăduse însuși Măria-Sa în chiar ziua cetirii firmanului de către Excelența-Sa Fuad Efendi, orînduind cu poruncă domnească pentru începerea „Veseliilor publice" fîntîni de vin. Și ce-i drept, duduiau Iașii de chefuri pe vremile acele. Iar dintre îmbelșugatele pivniți rămase de pomină în cucernica amintire a urmașilor acelor blagosloviți Ieșeni, mai vestită întru toate fost-a una de la Bucium, în vremelnică stăpînire, dar iscusită folosință a lui Costake Zippa, intrat și ieșit din oștire cu grad de Polcovnic (colonel), cunoscut însă mai ales subt numele de Căpitan Costake[1] și numit de prietini mai pe scurt, Căpitanul.

Pivnița aceasta, înconjurată de trei sute de fălci, dintre care nouăzeci pe rod, acareturi, grajduri, livadă și casă mare de zid, precum se și cuvine să fie asemenea neprețuită comoară, nu înfățișa decît o biată fărămitură din întinsa avere a Vel-Logofătului Toader, tatăl Căpitanului.

Mîncase logofătul moșie după moșie, vorba ceia, ca maslinele la țuică, așa că în afară de Pivniță, o moșioară în Vaslui, două la Roman, cinci în Tutova și-un rînd de case în Beylic, nimic n'a moștenit căpitanul.

1 Nu se știe bine de ce.

Dar moştenirea cu care se fălea mai mult năpăstuitul herede era că-i lăsase babacul stomah bun, pentru desfătarea lui, nume fără de prihană, pentru răutatea oamenilor, şi-o inimă veselă pentru cucoane triste.

*

Dacă stăm şi judecăm, pivniţa de la Bucium făcea ea singură cît zece moşteniri, căci ceiace îngrămădise Logofătul acolo pentru cine se pricepea (şi la asta se pricepea căpitanul cel mai bine), nu putea fi plătit nici cu Haznaoa Sublimei Porţi. De-aceia şi spunea căpitanul, mîncău mare şi băutor de frunte, cînd se minunau prietinii de străşnicia lui:

„Ce fac eu nu-i nimica, fraţilor! Să-l fi văzut pe tata! Eu de-abea dovedesc un curcan şi cîteva clondire acolo! Dar ce să zic de el, c'a înghiţit în cîţiva ani un sfert din pămîntul Moldovei cu ţigani cu tot, turnînd pe gît o avere de şapte ori cît cea domnească? Pentru asemenea uriaşă faptă, trebue stomah, nu glumă!" [1].

*

Logofătul fusese însă un mîncător cilibiu, în înţelesul cel adevărat (stricto sensu).

Murindu-i jupîneasa tînără, ca să se mai iee şi să-şi mai potolească aleanul, luatu-l-a pe Costake carele de-abea împlinise cinci ani şi s'a desţărat, mutîndu-se la Paris, unde a ţinut casă deschisă, echipaj blazonat şi slugărime numeroasă, ca un velit boer ce era. Dar după cincisprezece ani de berbantlîcuri, recepţii şi mondenităţi, a băgat de samă Logofătul că lui Costake a prins a-i mijì musteaţa. Cu înalte stăruinţi şi simandicoase recomandaţiuni, a isbutit să-l bage cu vai nevoe în şcoala de cavalerie de la Saumur. Căci, dacă dascălii de matematici şi latinească nu se arătaseră prea încîntaţi de tînărul şcolar moldovean, acesta dovedise în schimb pentru călărie, scrimă şi dans, cele mai serioase înclinaţiuni.

Cam de pe-atunci va să-şi fi găsit Logofătul odată cu de Dumnezeu rînduita ostenire a trupului şi mult aşteptata sufletească împăciuire cu sine-şi. Ieşea din casă mai rar, baluri nu mai dădea decît de dragul băiatului şi singura mulţumire ce-i rămăsese o găsea în bogăţia prînzurilor. Din ele se înfruptau zilnic cîţiva cunoscuţi cu care se legase mai îndeaproape, tot oameni de seamă, aleşi pe sprinceană, învăţaţi şi glumeţi. Printre aceştia era şi unul Anthelme Brillat Savarin, consilier la înalta curte de casaţie din Paris şi ajuns mai tîrziu vestit în toată lumea, în urma unei cărţi despre mîncări şi meremeturile lor, anume „La Physiologie du goût".

1 Aici căpitanul ar fi putut da pilde din Rabelais, dar după cum mai sus s'a scris, era ignar.

Mulţumită acestui neîntrecut cunoscător în ale gurii a putut aduna Logofătul tot ce avea împărăţia Franţujilor mai de preţ ca: vin, „fine champagne" (un soi de cognac, dar nu tocmai, la gust ca cognacul, dar mai ceva), şi „liqueur".

*

De-o vreme 'ncoace, veştile din ţară începuseră a se înrăi pe zi ce merge. Din cînd în cînd îi veniseră şi mai 'nainte scîrbavnice înştiinţări, dar mai rar. Aşa, un prietin din Vaslui îi da ştire că omul pe care-l lăsase acolo se ramolisise de tot şi lasă ogoarele de izbelişte, făcînd vecinii vraişte'n ele, ca'n loc pustiu; altul din Botoşani, că o ceată de haidăi din slujba hatmanului Ciaciru, i-au deşertat cu hapca un hambar de ovăs, zicînd că-i pentru oastea împărătească, şi cînd colo, l-au vîndut în iarmaroc la Roman şi s'au îmbătat tun şi'n nesimţirea lor cea dobitocească se lăudau în gura mare cu samavolnicească fapta lor; altul din Galaţi, c'a dat boliştea în vite şi toate-au murit şi cîte şi mai cîte.

Toader Zippa nu era om să se 'nspăimînte cu una cu două şi pentru o căpiţă de fîn şi cîteva capete de vită nu era să lase Parisul. Dar cînd a simţit el bine că de nu se'ntoarce să pue rînduială 'n socoteli, trebile se'ncurcă de tot şi-l scot berecheţii de vechili la covrigi, n'a mai stat la tocmeală, nici s'a codit, ci trăgîndu-l de sîrg pe Costake de la Saumur, măcar că nu isprăvise şcoala, de olac s'a gătit de drum,

De drum lung prin ţări străine
(Scapi de rău fugind de bine).

*

Nu este a nu se crede că foarte cu greu îi venea Logofătului să se despartă de locurile şi oamenii între care îşi petrecuse cei mai veseli ani din vesela lui viaţă. Dar n'avea încotro. Şi-a luat rămas bun de la prietini, a dat drumul slugilor, a vîndut mai tot ce înjghebase în atîta amar de vreme şi s'a pornit spre Iaşi, neaducînd cu el decît pot zice o pivniţă pe roate, un pivnicer (Jocaste), un „maître d'hotel" (Antoine), un şef bucătar (Robert), cu două ajutoare (Philippe şi Roger) un camerier (Go) şi trei cai ai lui Costake cu omul lor. Se vede din asta ce mult preţuia Logofătul mîncarea gustoasă şi băutura de soi, căci cu paralele care i-au trebuit să aducă atîtea suflete, în afară de 101 antale, 39 butoaie mai mici, 317 balerci şi mai multe mii de sticle, ar fi putut rămînea în Franţa până la sfîrşitul vieţii, mai cu seamă că întors acasă, mai mult de doi ani n'a trăit. Ba-i chiar de mirare să nu-şi fi făcut Logofătul socoteala asta, fiind el om cărturar, deştept şi vesel la inima lui, ştiutor a multe vorbe înţelepte şi

neîntrecut zicător a cîntece de tot felul. La ghitară meşter şi osebit de franţuzeşte, nemţeşte şi greceşte, cetea bine elina veche şi latineasca, mai cu plăcere Horaţiu, Ovidiu şi Aristofan, dar şi alţii. La fiecare întrebare ce-i puneai, îţi potrivea pe loc răspunsul ca diamantul în scobitura inelului, pe măsură, strălucitor. Băutorii de apă nu-i suferea şi măcar să fi fost scoborîţi din cer cu hîrzobul, baftă la el n'aveau. De cîte ori nu-l povăţuia el pe Costake, cu glasul lui cel blînd şi cu frumoasa-i proforă:

„Costăkel tată, de omul care nesocoteşte vinul să te fereşti dragul tatei, că acela-i om rău şi vrăjmaş sfintei noastre biserici creştine ortodoxe. Să nu uiţi drăguţă că vinul e sîngele Domnului nostru Isus Cristos şi-i sfînt. Poeţii antichităţii pe care n'ar fi stricat să-i cercetezi mai cu luare aminte şi mai des, măcar că erau păgîni, din ce-a mai rămas neprihănit în inima lor, întru a lui veşnică pomenire şi slavă, slove nepieritoare cules-au. La judecata de-apoi bunul nostru părinte ceresc va ţine seamă şi spre iertarea păcatelor va fi şi spre mîntuirea sufletelor lor rătăcite de căile credinţei celei adevărate. Şi astfel, Costăkel tată, sufletele acestor greşiţi necredincioşi vor găsi şi ele pace şi hodină în lumea drepţilor, unde nici jale nici durere nu-i, ci numai glas de îngeri şi viaţă fără de moarte, măcar că aveau obiceiu spurcat de vărsau vin pe mormintele nebotezaţilor, păcătuind prin asta de două ori".

*

Atîta sînge rău îi făceau Logofătului acei ce nu se arătau a fi în cerul al şaptelea bîndu-i vinurile, că nu avea ochi să-l vadă nici chiar pe Simion Velescu ce-i era doar văr bun. Era acest Simion Velescu om umblat prin străinătăţi şi bogat putred, dar sgîrcit, închis şi fire ciudată. Carne în gură nu punea nici de frică şi numai apă bea. Toată vara cît mi ţi-i ziulica de mare sta'n cerdac, păzindu-şi de-acolo poamele şi scria poezii. Ca să-şi rîdă de el, i-a trimis Logofătul de patronul lui o cupă de argint suflată cu aur, pe care pusese să-i cioplească aceste stihuri de Horaţiu:

Nec vivere carmina possunt
Quae scribuntur aquae potoribus [1].

Şi dacă, prea adevărat, îi şedea Simion Velescu Logofătului de cîte ori îl vedea, ca un nod în gît, tot atît de adevărat este că n'avea ce face şi din cînd în cînd trebuia să-l poftească în casa lui, ca rubedenie şi de ochii lumii, de alta nu.

1 Victimă acestei înşelătoare aparenţe, profesorul Iorgu Nicolaescu, într'o comunicare făcută Academiei asupra lui Simion Velescu, s'a grăbit să afirme că acest poet dealtfel obscur, ar fi fost beţiv.

* * *

La graniţa de la Mamorniţa o ceată numeroasă de feciori boereşti cu flinte la umăr şi pistoale la brîu aştepta sosirea Logofătului. Cîteva slugi bătrîne veniseră şi ele să-i sărute dreapta şi să-i ureze bun venit, aducînd, după poruncă trăsura cea de cupărie cu rachiu de-al nostru moldovenesc, pelin profir şi vin de Pîhneşti, tras anume (ad hoc) în sticle, dintr'o balercă uitată în fundul pivniţei de la plecarea Logofătului. In fruntea întregei cete, tolănit în trăsura cu patru suri, se afla însuşi conu Iorgu Armaşu, în strae de sărbătoare şi ciubote de glanţ. Conu Iorgu Armaşu era un boer scăpătat şi cam de mîna a doua, dar tot boer bun, pus de Logofăt mai mare peste toată averea lui (negotiorum gestor). De cinstit cît se poate de cinstit, că nici Logofătul cît era el de Logofăt nu-i spunea altfel decît coane Iorgule şi-l aşeza la masă alăturea cu el, dar cepeleag, sărac cu duhul şi fudul. In faţă toţi i se închinau ca şi cum ar fi fost chiar el stăpîn, dar în dos îşi băteau joc, înşelîndu-l care cum se pricepea mai mult şi mai bine.

Inşirînd el slugărimea aceia pe două rînduri ca la o primire domnească, au aşteptat aşa preţ ca de două ceasuri, că li se urîse aşteptînd şi-i apucase căscatul, cînd s'au arătat întâiu butoaiele şi ca la un ceas după aceia şi Logofătul, care tot drumul le mersese pe urmă, încet încet şi mai mult noaptea ca să nu se cumva smintească vinul.

Văzînd conu Iorgul Armaşu atîta băutură şi oblicind îndată că toată a Logofătului este, mult s'a mai minunat conu Iorgu Armaşu văzîndu-o şi şi-a făcut şi cruce, fluerînd a pagubă.

*

Clipa întîlnirii cu Logofătul nu-i prea venea la socoteală lui conu Iorgu şi-l înfricoşa.

Ci, de-om sta strîmb şi-om judeca drept, cum zice prostul, nu era vina lui c'au fost anii răi şi zarvă'n ţară. Cu împăratul Moscului nu s'a putut măsura nici Voevodul, dar mite conu Iorgu! Şi nici în puterea lui nu sta să închidă şi să deschidă porţile cerului, aducînd sau îndepărtînd ploaia după trebuinţă. Dar iar mă'ntorc şi zic: din atîta întinsă întindere de avere cît a lăsat Logofătul să te trezeşti deodată cu te miri ce, parcă nu prea vine cu bucurie. Cînd l-a zărit însă pe Logofăt sărind sprinten din berlină şi venind să-l îmbrăţişeze, i-a mai venit săracului conu Iorgu inima la loc.

Aşezîndu-se de-a stînga Logofătului, conu Iorgu s'a îndemnat a-i da socoteală de cîte-au fost şi cum s'au petrecut.

Dar Logofătul i-a tăiat-o scurt:

„Iraca'n de mine coane Iorgule, mai slăbeşte-mă cu socotelele. De-abea am venit. Lasă-mă, rogu-te, să răsuflu. Dacă am

străbătut cu cîne-cîneşte atîta cale, socoţi mata c'am făcut-o ca să ne ciorovăim pe drum? Om găsi noi la Ieşi, n'avea grijă, destulă vreme să vorbim în tihnă şi de toate. Ştiu că Moscalul, fiara cea hrăpareţă şi afurisită şi-a făcut de urît, şi'n lunga mea lipsă mulţi veliţi boeri au sărăcit; dar mai bine ne lua şi ciubucile de la gură coane Iorgule, decît să ne răpească moldovenescul din moşi strămoşi pămînt al Basarabiei. A sîngerat Moldova toată coane Iorgule, oi suferi şi eu. Aşa a fost se vede voia celui de sus pentru greşelile şi pacatele noastre şi voia lui n'o putem giudeca. Nădejdea însă nu trebue s'o pierdem, căci Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvîntat, acum şi în vecii vecilor. Amin!

Berlina suia domol la deal, prin pădure.

Logofătul se întoarse către Costake:

— „Costăkel tată, mai ţii tu minte cîntecul pe care-l zicea atît de dulce Margueritte de la Motte Hancourt?"

Costake încreţi fruntea:

— „Aciala pi care ni l'o zîs şi la plecari?"

— „Aciala dragul tatii, aciala!"

— „De ştiut, îl ştiu eu, numai că nu-l pot zice!"

— „Aşa-i, zîmbi logofătul, că din partea asta, ori urechile tale, ori urechile ciubotelor lui conu Iorgu, tot aceia".

Conu Iorgu îşi băgă în tureatcă urechile cu puchiţei roşii ca buburuzii, pe care le uita totdeauna afară.

Şi'n liniştea acelei după amiezi de Mai, logofătul îşi acordă ghitara, începînd cîntecul dedemult cu vocea lui cea limpede, dar puţin stinsă.

. . . .
Lisette est faite pour charmer
Mais en vain je soup-i-i-re etc.

Ajungînd la refrenul care îi stîrnea atîtea amintiri, vocea i se curmă şi-o lacrimă fierbinte se topi în barba lui de omăt. Călca locuri pe care nu le mai călcase de-aproape două decade şi pe care le dorise cu aprindere, îşi simţea însă inima pustie ca un lan peste care-au trecut lăcustele.

Margueritte...

Am îmbătrînit Costăkel tată, făcu el, pe cînd berlina ieşea din codrul Herţii, loc primejdios. Şi pentru dînsul:

Nunc vino pellite curas.

Apoi, cu chip înseninat:

— „Dar voi aţi uitat se vede treaba, că dacă pe tot cuprinsul pămîntului, luna Mai e luna poeziei, în creştineasca ţară a Moldovei e şi luna pelinului".

Făcînd semn să oprească, au făcut un scurt popas. Logofătul a pus îndată să-i scoată din nişte răcitori iscusite şi mari cît o

caretă domnească, un soi de brînză moale şi galbenă cum îi mămăliga noastră, dar mai untoasă, căreia îi zic Franţujii camembert. Şi măcar că se jura logofătul că pentru gustatul vinului, lucru mai potrivit pe lume nu este ca brînza aceia, conu Iorgu Armaşu s'a rugat să-i fie cu iertăciune, dar nici n'a vrut s'o atingă, zicînd că-i stricată şi că netrebnic miros face. Dumnealui s'a mulţămi c'un ou răscopt şi c'o pîrjoală rece de piept de curcan. După ce-au ciocnit un pahar de pelin, logofătul a cerut cîteva butelci şi'n berlină şi mai cu snoavele, mai cu băutura, au ajuns la Dorohoiu. La rohatcă logofătul îşi făcu cruce şi cu ochii la cer rosti cuvioasă rugăciune, mulţumind Atotputernicului că i-au scăpat butoaiele tefere. De-aci înainte putea să le lase în seama slugilor şi să pornească la drum mai repegior că lui Costake i se urîse din cale afară de-atîta mers la pas. Din partea logofătului, ar mai fi putut ţine drumul aşa ani de zile, numai vin bun şi-o ghitară să aibă alături. Vorba lui:

Cu ghitara şi paharul
Dulce-i ţara,
Cu paharul şi ghitara
Treci hotarul.

Inimioarei îi stîngi para
Cu paharul
Şi-i alini cumplit-amarul
Cu ghitara.

Aşà trece iarna, vara
Vieţii cît suim Calvarul
Cu paharul, cu ghitara
Cu ghitara, cu paharul.

* * *

Deci, neoprind cu el logofătul decît patru oameni călări şi trăsura cea de cupărie, în care pe lîngă omul ei (cuparul, căruia îi zicea chiar Cuparencu), s'au ghemuit cum au putut camerierul şi-un ajutor de bucatar cu scule, pe conu Iorgu Armaşu l-a mînat spre Iaşi, unde va avea grijă să aştepte cu masă întinsă şi casa oglindă. Logofătul şi iubitul său fiu Costake s'au învoit să se abată oleacă pe la drag-prietinul Sandu Burchi, la Şindriceni, unde aveau să şi mîie peste noapte, mai oprindu-se apoi în drum şi pe la alţi buni şi dulci tovarăşi de altădată, ca să-şi mai aducă aminte din vechi; iar balercile şi o seamă de butelci îndrumate spre Cetatea de Scaun odată cu conu Iorgu să poate fi limpezite şi aşezate la loc potrivit, ca la venirea logofătului să fie numai bune de băut.

Despre ziua şi ora sosirii pe care avea să potrivească Toader Zippa să cadă la vremea prînzului, urma să-l vestească pe conu Iorgu printr'un călăreţ, dîndu-i şi scrisori la mînă, pentru prietinii ce urmau să fie poftiţi.

*

Aşa se face că la sosirea logofătului în Iaşi, lumea era adunată ca la nuntă în casa lui.

După cum mai dinainte orînduise, li s'a servit musafirilor icre moi, vutcă şi vin din cel mai bun. Cînd a intrat berlina pe poartă, toţi erau cu capetele înfierbîntate. Ograda era plină de ţărani de pe toate moşiile. Cum s'a arătat logofătul înconjurat de o droae de boeri tineri pe care îi lăsase copii şi nici nu şi-i mai amintea, trimişi de părinţii lor să-i iasă călări întru întîmpinare la rohatca Păcurarilor, cei bătrîni îşi ştergeau ochii cu mîneca, pe cînd ceilalţi au prins a descărca pistoalele, cum e obiceiul gloatei la zile mari.

In fruntea boerilor care la auzul armelor au năvălit cu toţii afară umplînd cerdacul, în capul scărilor, conu Iorgu Armaşu, cu smerită plecăciune, ţinea, acoperită cu şervet curat, tablaua de argint, cu pîne, sare şi vin, după obiceiu.

*

După ce s'a îmbrăţişat cu prietinii, logofătul i-a poftit în casă, iar el, urmat de Costake, a scoborît scările înapoi, să mai schimbe o vorbă cu oamenii şi să le afle păsurile. Printre ei erau şi cîţiva basarabeni, care nevoind să rămîe subt Ruşi îşi lăsaseră case, gospodării şi vite, trecînd Prutul ca vai de ei, de iasta parte. Mai nalt ca toţi şi cu pletele albe pe umeri, un moşneag spătos căta cu ochii umezi la logofăt. Mult s'a înduioşat logofătul văzîndu-i şi aducîndu-şi aminte de bătrîn, grăit-a logofătul către el:

— „Jalnice lucruri s'au petrecut în lipsa me, moş Pavele, şi cumplită urgie s'a abătut pe biata ţară. Dar nu vă faceţi inimă ră, că vă dau eu pămînt pe malul nostru, şi poate odată şi-odată ne-o învrednici Dumnezeu să ne luăm moşia 'napoi".

Cînd a zis însă *malul nostru*, i-au dat lacrimile şi l-a îmbrăţişat pe moşneag.

Pe urmă, chematu-l-a pe conu Iorgu Armaşu zicîndu-i:

— „Ingrijitu-te-ai, coane Iorgule, de mîncare şi băutură pentru oamenii iştia"?

— „Oi pune să le facă o mămăligă, le-oi da şi-un chiup de urdă şi pace" — mormăi conu Iorgu.

— „Nu aşa coane Iorgule, nu aşa. Pune să tae zece berbeci graşi şi dacă n'ai avut grijă să ai destui, cumpără. Ştii că om flămînd să plece de la casa me, nu sufăr. Cît despre băutură, zi să scoată un butoi şi dă-le oamenilor să bee cît or vre"!

— „Bine coane Toadere, aşa oi face, numai că de băutură m'am gîndit că mai cuminte ar fi să vie fiecare cu ulcica la gura beciului şi să le toarne Luca'n ulcele, că frică mi-i că s'or îmbata"!

— „Ce-ai gîndit mata coane Iorgule e treaba matale, dar acuma îi face cum zic eu".

Logofătul se uita la conu Iorgu de sus în jos. Conu Iorgu îşi lăsă capul într'o parte şi-şi frămînta musteaţa (un obiceiu al dumnealui cînd era necăjit dar voia să păstreze cuviinţa ţinîndu-şi totodată şi heghemoniconu):

— „Dă poruncă Lucăi să desfunde un butoi din cele mari şi să-l pue în mijlocul ogrăzii, că dacă l'or topi pe-aista, poate că s'a mai găsi unul. La o zi ca asta vreau să fie veselie mare şi fiştecare să plece mulţumit. De-aceia lasă ţiganii să cînte şi oamenii să joace, cum îs deprinşi ei. Aşa au făcut la tata, aşa să facă şi la mine şi tot aşa or face şi la Costake, că neamul nostru e păzitor la rîndueli şi nu s'a pomenit Zippa să schimbe vre-un obiceiu apucat din bătrîni. Numai vezi coane Iorgule să nu fie vinul acru şi nici miros de doagă să n'aivă. Cel acru, ţine-l maţa pentru sălăţi şi fă-l mai bine oţet decît să necăjeşti lumea cu el, iar celui cu miros de doagă dă-i drumul în şanţ că şi iarba usucă pe unde trece".

Conu Iorgu bombănea cu obidă:

— „Aşa oi face coane Toader, cum e voia matale".

Logofătul surîdea cu milă:

— „Aşa să faci coane Iorgule!"

*

După cum se vede, era logofătul păstrător al cinstitelor bătrîneşti datine şi numai după ce însuşi a privegheat la întocmai a lor împlinire, a intrat şi el în casă, luînd loc în capul mesei, după obiceiu, căci însetase foarte vorbind atîta.

* * *

Pregătise Robert masă împărătească, tot cu sosuri meşteşugite şi cu dresuri franţuzeşti, că mulţi boeri nici nu mai ştiau ce mînîncă. Dar mieii şi puii la frigare tot baba Catinca Ernilă i-a gătit, fiind în asta Moldovencile noastre neîntrecute. Cînd a aflat mai tîrziu conu Iorgu Armaşu că a mîncat atunci şi broaşte, crezînd că-s păsări, i s'a aplecat şi-a căzut la pat. Iar babei Catinca îi venea să-şi iee lumea'n cap şi după patruzeci de ani de slujbă să lese bucătăria în plata Domnului şi să se tot ducă, zicînd că i-au spurcat blidele căpcăunii aceia de Franţuji.

Ţinînd logofătul judeţ tainic cu Alphonse, anume fiecărui fel de mîncare ce soi de vin să i se dee, întocmai ca un comandir pe cîmpul de batae, păzea Alphonse cu străşnicie scurgerea sticlelor, ca nu cumva să se sclintească mai dinainte statornicita rîn-

duială. Porneau butelcile cîte două, cîte patru și chiar cîte mai multe, ca ostașii la atac și toate cădeau vitejește pe parapet.

La început au fost pornit în patrulare cîteva șipuri de Sauterne ușor, lunecînd pe gît cu fuguța, ca o săniuță pe-o vale răpede. Intorcîndu-se la cartirul general numai cît clondirile goale, asemeni cailor fără călăreți și dușmanul întărindu-se cu răsol de cegă, îndată a repezit Alphonse un escadron de Chateau Yquem care avu însă și el soarta patrulei.

Pentrucă unii voiau mai bine roș, iar alții nu-l suferau, zicînd că schimbarea culorilor ia mințile [1], pornit-au după cum urmează: Barsac, Saint-Emilion, Saint-Estèph, Château-Lafite, Château-Margaux, Graves și alte multe ce nu le mai ținem minte, pățind însă ca oastea lui Napoleon în stepele Rusiei.

Pîlcurile de Bordeaux fiind răpuse toate, sună ceasul să intre în vîltoare și rezerva din Bourgogne, la grand armée, cum îi zicea Alphonse. [2] Cum au început fripturile a se înșira pe masă și bufetul a trimis numaidecît, culcate în panere, sticle de Pommard, Romanée, Chambertin, Corton, Musigny, Montrachet, Clos--Vougeot, Beaune și pentru cine-o vrea Chablis, (logofătului nu-i plăcea acest vin decît la raci și la un fel de scoici numite de Franțuji „huîtres" iar de noi stridii), arătîndu-și fioroase gîturile ruginite, ca niște țevi de tun. Iar cînd însuși maestrul Robert, îmbrăcat în alb și cu tichia în cap a pus pe masă tortul înfățișînd casa logofătului c'un steag în vîrf, sticlele de „champagne" înveștmîntate și ele în olandă albă, pîntecoase și sglobii, ca alți maeștri Robert mai mici și-au aruncat chiuind ciupercile de plută în tavan, ca niște pălării. Erau și mai dulci și mai puțin dulci și chiar mai acrișoare, pentru toate gusturile:

Reims, Marna, Coasta de Avize, Epernay; Verzy, Sillery, Mailly, Rilly, Chigny, Romont, Verzenay și Ludes; Mareuil, Disy, Hautvillers, Cumières și Aï; Cuis, Oger, Vertus, Mesnil, Grauves și Cramant; Mouzy, Chouilly, Pierry și Saint-Martin d'Ablais; Clos Saint-Thierry, Marsilly, Bouzy, Hermonville și Ambonnay; Clicquot, Dinot, Piper, Moït, Roederer și Ruinard, nu era ținut, nu era podgorie, nu era casă vestită să nu-și fi avut capuchihaia pe masa logofătului.

*

Măcar că se adunaseră acolo tot guri agere și gîtlejuri încercate, din amestecul acela de băuturi, repede-repede s'au turtit cu toții. Vre-o cîțiva sforăiau ușor cu capul pe masă, unii umblau hai-hui pe-afară, alții se tolăniseră prin odăi. N'au rămas la masă decît cei mai tari, printre care și Nicușor Raicu, poreclit „spaima

[1] Superstiție neroadă, doveditoare de grosolănie în gust.

[2] Amator de Bourgogne. Numea sticlele de Bordeaux: „les sans culottes". Era născut la Dijon. Asta spune tot.

sticlelor". Văzînd Logofătul cum stă treaba, chematu-l-a pe Soliman, căruia îi zicea în batae de joc Soliman-Ali-Fistîc, un Turc îmbrăcat numa'n fireturi și care alta de făcut n'avea, decît să șteargă ciubuce și să fiarbă cafele, poruncindu-i să fie cafelele mai mari și nu prea dulci.

Pe urmă a cerut ghitara și până să vie Alphonse cu sticla de „Fine champagne à l'orange" (ca să mai prindă boerii puteri), a început să cînte felurite cîntece care de care mai cu haz și multe făcute chiar atunci, pe loc. Pentru a încerca boerii și a-și da socoteală pe cît sînt de beți îi punea să dee răspunsuri, după cum se face cînd slujește Mitropolitul și după pilda corului din tragediile antice.

Așa dacă zicea logofătul:

Sticlele stau șnur pe masă
Să mai toarne un pahar!

Boerii răspundeau:

Coada-i grasă, coada-i grasă,
Coada-i grasă de Cotnar.

*

Deșertîndu-și fundul paharului de Nuits-Saint-Georges la care se statornicise, zis-a Nicușor Raicu către logofăt:

— „Aferim vinaturi logofete și halal de țara în care sălășluesc asemenea bunătăți. După ce-ai băut vin de-aista, pe-al nostru îți vine să-l dai la porci".

Răspuns-a logofătul încruntînd sprincenele și trecîndu-și mîna cu degete subțiri prin barbă:

— „Nu bîrfi boer Nicule și nu huli, că-i pacat. Avem și noi în Moldova vinuri dumnezeești, dar dacă n'au căutarea pe care ar avea drept s'o aivă e din vina și nepriceperea voastră.

Din pricina asta mi-am și adus eu pivnicer din Franța, să'nvățați și voi îngrijirea și pastrarea vinului. Butoiul Nicule e lucru gingaș foarte și trebue să-i știi socotelile și să le păzești întocmai ca pe cele sfinte. Nu mai vorbesc de salbaticii care țin vinul la un loc cu murăturile. Aceia-s buni de spînzurat. Dar vinul trebue limpezit, schimbat de vas și pritocit, scos din cramă și scoborît în zămnic, numai cînd îi vine timpul (ca femeia lehuză), și cîte alte multe. De-aș fi fost măcar cu zece ani mai tînăr nu mă mai încurcam pe drum cu-atîta sărăcie de butoae. Făceam vin la mine să buimăcesc Evropa. Acuma, Dumnezeu știe de-oi mai apuca vremea cînd vinurile mele or fi bune de băut. Le-a bea Costake și-i tot una, că-i sîngele meu. Fiindcă dumnevoastră, nu vă fie cu supărare, beți vinul crud, tot vinul saracul e de vină? Apoi dacă mînca Hunul carnea de subt șeaua calului, carnea era vinovată că n'aducea amușchi la frigare?".

Logofătul învîrti de cîteva ori cupa uriaşă şi deschisă tare la buze, în care avea obiceiu să bea cognac şi după ce gustă o picătură făcu: „Tiii! Ia gustă Nicule", apoi cu glas îndulcit urmă aşa:

— „Ştiţi doar cu toţii că Cotnarul e viţă de Tokai. Cei cîţiva butuci de la Hîrlău au fost trimişi în dar lui Ştefan-cel-Mare şi Sfînt de Craiul unguresc. Şi dacă a căpătat el mirosul pe care-l ştim şi dacă a prins el gust amăriu de coajă de nucă şi dacă s'o prifăcut el aşa că nici nu mai aduce a Tokai şi-l şi întrece, dovadă e că pămîntul Hîrlăului fostu-i-a lui cald prietin şi că razele soarelui din faşă încă mai cu iubire l-au alintat. Şi la Franţuji le-am dat Cotnar de-a Roznovanului şi în auzul tuturor însuşi vestitul general Bisson [1] a spus că aşa vin n'a pomenit. Mulţi, drept, nu-l pot bea, fiind Cotnarul din cale-afară parfumat. Dar dacă vinul acesta, ca toate vinurile bune de altfel, nu poate fi pe placul tuturor (vierii din Champagne, Bordeaux şi Bourgogne n'au depus nici astăzi armele şi duşmănia lor seculară n'a cruţat nici lăcaşul de ştiinţă al Sorbonei, a căreia facultate de medicină era cel mai obişnuit cîmp de luptă între aceste înverşunate tabere), nimeni nu poate zice că ne face Moldova de rîs. După mine unul, boeri, chiar de n'o fi Cotnarul cel mai bun şi gustos dintre vinuri e fără îndoială cel mai nobil, cel mai sincer, cel mai puternic.

E un fel de Rege-soare al vinurilor!

De cum îl duci la gură el îţi spune: „Ia seama ci faci, cu mine nu şugui, că eu îndată te dau jos—să ştii!" Nu ca acele vinuri viclene care după ce le ţii cum se cuvine şi le porţi grija, te lovesc în cap de-odată şi cînd nu te-aştepţi, ca sluga cea hainǎ şi necredincioasă, doborînd stăpînul pe la spate. S'apoi boeri, fiecare vin are vrîsta lui. Cotnarul n'are vrîstă. Dacă n'aşi face pacat, Doamne iartă-mă, aşi zice că e ca Atotputernicul, fără de început şi fără de sfîrşit. Poţi să-l uiţi în bute cu zecile de ani şi nu-i pasă. Şi-i singurul vin din lume care îmbătrîneşte mereu, desăvîrşindu-se pe an ce merge, „in infinitum".

Au nu ştiai toate acestea Nicu Raicule? O trebuit să vin eu de la Paris ca să le afli?".

Aici Logofătul mai bău un „cognac" oftînd amar:

— „Şi ţi-oi mai spune ceva: Inainte de a părăsi Moldova pusesem la mine în via dela Bucium „Pouilly". Ai să mă crezi matale că după doi ani de pivniţă tot Cotnar s'o făcut? [2] Asta însamnă că pămîntu-i totul. El îşi dă sucul vinului aşa cum îşi trece mama sîngele fătului".

[1] Prietin al lui Brillat Savarin, care îl citează în a sa *Physiologie du goût. Maurice des Ombiaux* îl citează deasemeni arătînd că la fiecare dejun bea opt sticle de Bourgogne. (Le Gotha des Vins de France, Payot, Paris, 1925).

[2] Fenomenul este riguros exact. A fost controlat în zilele noastre în aceiaşi regiune, cu vin provenit din „Pineau" alb, viile domnului Alfred Winkler şi conservat în pivniţa domnului Nicu Nanu. Comparaţiunea a fost făcută cu una din ultimile sticle de Cotnar, păstrate în pivniţa Greceanu de la Stînca şi puse în vînzare de cofetăria Richard Tuffli în anii de bejenie 1916—1918.

Fenomenul s'a repetat identic în via Neculai Bastaki, tot în regiunea Bucium.

Logofătul se posomorî de tot, lucru ce i se întîmpla foarte rar şi-şi mai turnă un pahar pufnind:

— „Cică vinul Moldovei nu-i bun! Auzi vorbă! Să-l dai la porci! Asta-i mare batjocură boer Nicule şi vorba asta să n'o mai spui. Eu te ţineam de priceput în astă treabă şi mi-i mai mare scîrba să te-aud clevetind ca o babă turcească şi vorbind în păpăinoage. Fără să mai pomenesc de vinurile de Pîhneşti (văr bun cu Cotnarul), Odobeşti şi Panciu (lunecoase ca undelemnul), şi Dealul-Mare (mai ales negru), de lîngă Bîrlad, căci mai este şi-un Dealu-Mare în Ţara-Romînească, dar multe vinuri ai băut mata (şi slavă Domnului ai băut destule), ca vinurile lui Durău dela Socola? Cel alb ca cel alb, dar cel roş, jurí că-i „Beaujolais". Ce ţi-i „Montagne du Pis", ce ţi-i vinul lui Iancu?

Puneţi dumneavoastră viţă de Bordeaux roş şi-ţi vide ce iese, uite-aici, la Ieşi!"

Şi către Iancu Durău:

— Nici nu ştii tu berechetule ce ţi-a lăsat bietul babacu-tău în pivniţă!"

Şi cînd văzu că Iancu moţăie şi n'aude nimic:

— „Na! că mi-ai turtit fesul! Du-te băete şi te culcă o ţîră. Iţi faci neamul de rîs!"

Logofătul se încinsese bine şi-şi turna de zor:

— D'apoi Uricaniul fraţilor! Eu unul nu cunosc vin mai suav şi care să dee o ameţeală mai uşoară şi mai plăcută ca vinul roz de Uricani. Te uiţi la el? Rubin topit! Il duci la nas? Grădină! Iar cînd ai gustat din el, te'nţepeneşti temeinic în scaun, faţa îţi rîde, ochii sticlesc şi alta nu poţi grăi decît să te rogi frumos fericitei gazde: Mie cucoane, mă rog matale, numai de-aista să-mi dai!

In fineţă, de bună seamă întrece şi Cotnarul şi chiar mă încumet a zice că-i singurul vin care-i poate ţine piept. Vinul acesta nu s'ar cădea să-l bee decît trubadurii şi menestrelii ca pe urmă să-şi suspine stihurile la picioarele Domniţelor visătoare. Uricaniul, fraţilor, ar fi înebunit regescul „Versailles"—şi împărătescul „Fontainebleau". Numai în Gavotă, în Pavană sau în Menuet îşi poate găsi paşii omul care l-a băut şi numai o arie de Lulli sau Rameau nu i-ar sgîria atunci urechea.

Dar ştiţi voi ce-i asta?"

Şi logofătul pufni de rîs.

— Fiindcă am adus vorba de Uricani—reluă el,—fă bine coane Iorgule şi dă poruncă să ne-aducă vre-o cinci clondire, din cele moştenite de la bunicul, Dumnezeu să-l ierte. Dacă ai uitat unde sînt, ţi-oi spune eu!

Logofătul încreţi fruntea privind în gol, îşi lăsă o clipă fruntea în palmă, apoi tresări:

— „Ştiu! Intri în a doua hrubă din stînga şi te opreşti în dreptul butoiului trimis de Traşcă Drăculescul, pe care scrie: *Golul Drincei 1781*. La marginea zidului din faţă, din faţă coane Iorgule, pricepi?"

— „Pricep coane Toadere!"

— „Aşa, vezi! La marginea zidului din faţă, zic, pune să caute în năsîp. Numai fii cu mare băgare de samă, mă rog matale. Să nu sdruncine butelcile'n drum, nici să le hurduce. Să le pue cu binişorul în paneraşele pe care le-am adus eu şi iavaş-iavaş, cum zice Soliman, să vie cu ele'ncoace.

Până să vie Uricaniul, logofătul îşi urmă vorbirea aşa:

— „Nu zic nimic, Franţuzul e cel dintăiu pivnicer din lume, şi vinurile Franţei n'au pereche, dar nici ale noastre nu-s de lepadat. Numai să le păzeşti rînduiala. Nu zic de mata Nicu Raicule care măcar ţii butoaiele curate şi aeriseşti vinul la vreme, dar mai toţi boerii lasă vinul pe mîna slugilor şi nici măcar slugi pricepute n'au. Aşa că vezi matale, cînd vinul moldovenesc nu-i a cătării, însamnă că de capul stăpînului mare scofală nu-i. Vinul alb de-o pildă, până nu prinde a se învechi, dacă n'are culoarea paiului de ovăs, Franţuzul nu-l cumpără şi chiar de pomană să i-l dai nu-l bea. La noi, ba chiar la mine acasă, dacă m'oi lăsa pe sama lui conu Iorgu, fără suparare coane Iorgule (conu Iorgu tocmai intra), iese vinul ca sacîzul.

*

Cînd s'a destupat cea dintăiu sticlă de Uricani, un val înmiresmat, rămas parcă din vestmîntul străveziu al unei zîne nevăzute în trecerea ei de-o clipă, sau poate din zborul unui heruvim ori altei făpturi cereşti, se revărsă peste întreaga masă, umplînd sufrageria.

— Ş'acum—făcu logofătul—să vie „Maître Alphonse" că-i doftor în ale vinului.

— Que dites-vous de ce petit vin Alphonse?

Francezul duse cu multă gingăşie paharul la nas, rămînînd împietrit locului:

— „Mm!"

Apoi rîzînd:

— „Un petit vin?"

Şi după ce-l gustă, înainte dea-l bea încetul cu încetul, părînd din ce în ce mai uimit, îl ridică în sus glăsuind:

— A votre bonne santé, Monseigneur et Messieurs! Mais c'est du pur nectar, de l'ambroisie!"

*

Se 'ntunecase. Slugărimea aprindea lumînările din policandrul de de-asupra mesei şi'n sfeşnicile de prin toate ungherile. Dar pe cînd logofătului îi creştea inima ascultînd verdictul subtilului Francez, Simion Velescu, care se ridicase cel dintăiu dela masă se apropie de el zicîndu-i la ureche:

— „Uite ce-i dragă vere, am vorbit cu nişte bancheri greci care ar fi dispuşi să stee de vorbă cu tine, pentru a găsi un mijloc să te scoată din încurcătura în care te afli".

Logofătul s'a făcut foc:

— „Ia ascultaţi aici boeri, ia priviţi ce mai comoară de văr am şi eu, ia vedeţi la ce-l duce capul lui cel sec! Ci că ar catadixi zarafii să stee de vorbă cu mine! Ce mare pricopseală şi ce mai cinste! Dar dacă va binevoi domnia mea să le răpadă cîte-un picior subt spinare? Asta-i acu! Dar bine Simioane, ai nebunit, te-ai tîmpit, ai căpchiet? Ar trebui să pun să-i bată la scară pentru îndrăsneala şi neruşinarea lor. Da ce? Eu îs mofluz? Te-am rugat eu să te-amesteci în daraverile mele? Logofătul Toader nu zice aman!"

Şi cînd văzu înfăţişarea speriată a lui Simion:

— „Acuma, fiindcă au venit cu tine treacă! Zi să le dee şi lor cîte-un pahar de vin şi-o plăcintă şi să umble sănătoşi, dar nechemaţi să nu le mai prind picioarele prin ograda me, că moartea li se trage.

Se întoarse cătră boeri, pe cînd Simion Velescu o sbughi pe uşă cum putu mai repede:

— „Dobitocul ista vroia să mă scoată din petrecere şi să mă bage de-adreptul în necazuri.

Dar cu mine nu merge:

— „Primum bibere, deinde filosofari!"

*

In cursul nopţii, cei răpuşi trezindu-se au început a se ivi ca stafiile, unul cîte unul, la uşile sofrageriei, pe care logofătul şi cei mai vrednici n'o părăsiseră o clipă. Dar în zorii zilei, pe la cîntători, cînd s'au adus potroacele, curechiul murat şi „cognacul", logofătul şi-a pus pe-un scaun alăturea ghitara din care îi zisese toată noaptea şi ridicîndu-se în picioare, aşa a zis:

— „Mulţumesc boeri dumneavoastră că aţi binevoit a răspunde chemării ce v'am făcut, îndulcindu-mi mie clipele în cea dintăiu zi a reîntoarcerii mele în Ieşi.

De-ar fi să fac după pofta inimii şi nu vai mie, după metehnele ei, s'ar învîrti el pămîntul de multe ori împrejurul soarelui şi poate şi a multora din domniile voastre şi eu tot aici aşi sta. Dar puterile nu mă mai ajută. Am îmbătrînit fraţilor şi-s venit de pe drum. De-aceia mă-ţi ierta că mă duc să mă'ntind puţin; dar las în loc pe iubitul meu fiu Costake. Fiindcă el nu ştie cînta, am trimes după lăutari şi iaca, două baragladine se şi iţiesc pe la uşi. Cei mai bătrîni, de-or vrea să hodinească un ceas-două (că noi bătrînii nu putem dormi mult că ne prinde moartea), am pus de-o aşternut în toate odăile de musafiri. Pentru cei tineri însă n'am decît mîncare şi băutură şi mă şi supăr de nu i-oi găsi tot

aici. Cît despre Costake nu mă îndoiesc că de-abia acuma îl apucă un fleac de sete ce trebue stîmpărată pe loc, că doar e os de băutor şi-i tînăr".

La un semn al logofătului uşile s'au dat în lături şi întreg taraful începu să sbîrnîie din scripci. Logofătul, înainte de-a da peste cap cel din urmă pahar de „cognac" îl ridică în chip de închinare, arătînd ţiganii:

Nunc est bibendo, nunc pede libero
Pulsanda tellus!

Un ţigan mai balaoacheş ca ceilalţi şi c'un pîntec de două ori cît cobza dela gît se apropie încet de masă şi holbîndu-şi ochii lui bulbucaţi începu sfios:

Logofătul, ţie-l Domnul,
Fie-i lin şi dulce somnul,
Vrea să beţi un pic.
Azi e Joi şi mîni e Vineri,
Beţi boeri cît sînteţi tineri,
Eu din cobză-i zic.

Vinu-i mult şi viaţa scurtă,
Beţi până vă'ţi face turtă
Uricani de soi.
Şi de nu mai intră 'n pîntec
Om mai da-o şi'n alt cîntec
Şi-om mai bea şi noi.

Şi ţiganu-i om cucoane
Şi vă cîntă după toane
Cum îţi poronci.
Dar de-i dai şi lui să bee,
Struna subt arcuş scînteie
Incă şi mai şi

Căci boeri, ni-i sete foarte
Şi ni s'a urît de moarte
Apă bînd mereu.
Şi 'n atîta băutură
Ni se uscă viersu 'n gură
Şi oftăm din greu.

Ca să bem în cinstea lui,
Intr'a logofătului,
Cereţi o găleată.
Din pahar ar fi blestem
Pentru-aşa boer să bem:
Vrem pivniţa toată.

Iaca, se răceşte ciorba,
Beţi boeri, cinstiţii vorba
Cît o ţine Joia.
Dac' a zis că vrea beţie,
Cum a zis, aşa să fie:
Facă-i-se voia! [1]

*

Odată cu logofătul a pierit fără urmă şi fără să-l simtă nimeni, ca intrat în pămînt, Nicuşor Raicu, spre nedumerirea tuturor. Cînd s'a înapoiat cu hainele schimbate şi proaspăt ras, larma din sofragerie trezise pe logofăt şi nemai răbdîndu-l firea lui cea neastîmpărată, luase din nou loc la masă, cerînd pahar curat. Era şi el ras, îmbăiat şi primenit.

Nicu Raicu le-a spus atunci că o plimbare la aer n'ar strica şi că-i pofteşte pe toţi la via lui de la Copou, unde nu le-a lipsi nimic, gîndindu-se să trimeată şi lăutari de schimb, până le-o mai trece istora răguşeala, de-atîta of! of! of! şi ah! ah! ah!

De la Nicu Raicu unde după ce-au făcut petrecere mare au şi dormit puţin, s'au mutat cu toţii la Anton Nicoară, că şi acela avea Cotnar vechi; de la Anton Nicoară au trecut la Pantelimon Sucitu, dela Pantelimon Sucitu la Horia Oanţa, de-acolo la Haralamb Dogaru şi tot aşa, două săptămîni încheiate.

Dar cînd a văzut logofătul că boerii sînt în stare să purceadă la ocolul pămîntului, faptă la care s'ar fi învoit bucuros de nu l-ar fi apucat bataea de inimă, şi-a adus aminte de buclucurile lui şi lăsîndu-l iar pe Costake în loc [2], sa'ntors singur—singurel acasă şi două zile pline în pat a stat.

*

Trezindu-se Toader logofătul din afurisita oboseală ce-l cuprinsese, a ieşit în halat şi'n papuci în cerdacul ce da'n grădina de dindos, şi după ce i-a adus Ali şerbet de trandafir, cafea şi ciubuc, a trimis după conu Iorgu Armaşu şi s'au pus la socoteli.

Cînd şi-a dat seama cum stau lucrurile a oftat adînc.

— „Coane Iorgule—făcu el—azi se arată a fi zi, cum ziceau cei vechi, nefastă. Să-i spui deci lui Antoine să-mi răcorească vre-o cîteva butelci de vin alb, uşor. Poate s'o fi limpezit de-atîta sdruncin vre-o balercuţă din cele pe care scrie: „Petit vin d'Anjou", ia vezi. De s'o fi limpezit bine, de nu, mi-o scoate tot Uricani şi pace!"

Şi ridicînd arătătorul ca sfinţii părinţi cînd dau binecuvîntare:

Bonum vinum laetificat cor hominis.

1 Istoricul literar mi-ar putea dovedi cu documente zdrobitoare din literatura epocii, că pe vremea cînd se desfăşoară acţiunea nu se scria aşa. Ei şi?
2 Nu-i vorbă că nici nu se da dus Costake fiind clei.

* * *

In scurt a vîndut logofătul mai tot ce moştenise, în afară de pomenitele moşii din Vaslui, Roman şi Tutova. Şi după ce şi-a plătit datoriile până la lețcae, a purces a zidi în via de la Bucium unde se aşezase, pivniță temeinică, întocmind şi arhivă în regulă, cu multe scripte şi hrisoave pentru sticle, butoaie şi balerci. Pivnița era rece şi adîncă, cum nu s'a mai pomenit pe meleagurile noastre, că înghețai mergînd şi te şi rătăceai, toată în piatră, cu nenumărate hrube şi cotituri, tot cu uşi de fier şi chei groase, că nu le-ar fi putut purta la brîu decît zmeii din poveşti sau cyclopii antichității. Şi, cu drept cuvînt se lăuda logofătul, că nici sfinții cerului creştin, nici zeii Olympului nu s'au eglendisit cu băuturi ca ale lui. Pentru butelcile cele mai de preț, făcuse anume în zid bolți mici, cît butelca, pentru fiecare butelcă bolta ei. Peacelea le avea trecute pe numere într'un catastif cît sfînta scriptură de la „Trei Erarhi", legat în piele de Cordova, poleit pe margini şi cu o minunată încuetoare de aur cioplit, pe care strălucea o granată întunecoasă, ca o picătură de vin burgund.

Pe copertă sta scris cu litere de aur: *„Cartea de aur"* tij pe întâia foaie, precum urmează cu tuş chinez:

Cartea de aur
cuprinzînd
cele mai de samă butelci
pe care
în mai bine de douzeci de ani de trudă
adunatu-le-am
Eu,
Toader Zippa
Vel-Logofăt;
parte
Păstrate den bătrîni
multe
de la străini cumpărate.
Acele,
de obîrşie franțeză, spaniolă, italiană şi nemțească,
alesule-am
sub statornica privighere şi folositoarea povață
a
meşterului între meşteri
Anthélme Brillat Savarin,
Ce mi-a fost:
Ințelept îndrumător,
credincios prietin
şi
vesel tovarăş;

iar
cele de obîrşie ungurească, grecească, valahă
şi moldovenească,
numai,
după voia întîmplării şi priceperea me.

*

Pe foaia următoare, o mînă dibace însemnase în împodobită scriere, cu floricele şi arțibilduri felurite, după dictarea logofătului [1]:

Pentru de veci hodina sufletului meu, cu limbă de moarte, rogu-mă de iubitul meu fiu Costake, legiuit moştenitor al neprețuitei mele pivnițí, să nu calce poruncile-mi cele mai de pe urmă, aici mai jos înşirate şi cuprinse în puncte cinci:

1) Băuturile cu mîna mea trecute în „Cartea de aur", în stare de beție să nu le bea.

2) Să nu poruncească să-i aducă butelci acolo însemnate, decît fiind în mare ispită şi numai în tovărăşia acelor boeri care se vor fi dovedit că prețuesc vinul şi celelalte băuturi de soi, cinstindu-le şi prea mărindu-le mai mult ca pe nevestele şi chiar ibovnicile lor.

3) In fața muerilor cu „Cartea de aur" să nu se fălească; căci muerea, după cum e firea ei iscoditoare şi lacomă, îndată pofteşte să guste din toate şi cînd îi căuta, mai mult strică decît pricepe la vin, multe mueri bînd mai cu plăcere tisanele de rînd, decît „les grands crus".

Dar de se va nimeri vreuna (eu îi doresc să aibă parte de cît mai multe), care în fața celorlalte vinuri va arăta cuviință şi cumpatare (lucru rar!) şi care pe de-asupra îi va fi şi mai dragă, deslegare îi dau ca împreună cu ea *şi numai cu ea*, să se desfete cu aceste vinuri.

Il sfătuesc însă, ca în această ferice împrejurare, să se slujească mai ales de vinurile spumoase de „Champagne" şi cu precădere de cel *Aï*, fiind acesta în deobşte mai pe placul muerilor şi mult prielnic amoroaselor desmierdări.

4) Pentru mîncările, brînzeturile, dulciurile şi poamele ce se potrivesc fiecăruia din aceste vinuri, să-şi amintească rogu-l de bătrîneştele-mi povețe, pe care la fiecare masă datu-i-le-am prin viu grai şi pe care de altfel le va găsi la nevoie şi în însemnările mele subt titlul: *„Călăuza desăvîrşitului gastronom"*.

---

1 Pare curios desigur ca logofătul, după ce scrie cu mînă proprie prima pagină a „Cărții de aur" pe care o prețuia atît, să *dicteze* ceia ce-am putea numi testamentul lui.—Dar viața-i plină de curiozități!

După îndemnul prietinilor să nu se ia şi nici de la el nimic să nu pue, aceasta fiind calea tuturor ereziilor. Cît despre execuție se poate lăsa fără grijă în seama lui Robert care m'a slujit cu credință şi nu mi-a greşit nici un sos. La moartea lui, să nu stee la cumpănă, numind şef pe Antoine, măcar că e mai tînăr, Roger avînd gustul şovăelnic şi mirosul betegit de prostul nărav, prins la noi în Moldova, de-a trage tabac pe nas.

5) De cîte ori va deschide „Cartea de aur" să mă pomenească în fața musafirilor cu vorbe glumețe, faptă pentru care mai dinainte cu părintească dragoste îl binecuvînt şi va fi ca şi cum şi eu aşi bea.

Am zis!

Urma iscălitura şi pecetea logofătului.

Pe foile următoare erau trecute şi numerotate sticlele. Fiecărui număr din dreptul sticlei îi răspundea un număr pe hîrtie ceruită, lipit pe borta cheii corespunzătoare, aşa că dacă o sticlă nu era ştearsă în catastif şi s'ar fi găsit hîrtia borteliță (lucru ce nu s'a întîmplat niciodată), n'ar mai fi rămas îndoială că sticla a fost furată. De altfel, logofătul avea obiceiu să scrie cu mîna lui în dreptul fiecărei sticle şterse, cu cine şi cînd a fost băută, dacă a fost păstrată bine, precum şi ce grad de asemuire se putea statornici între ea şi altele de acelaşi fel, mai înainte destupate. Subt fiecare sticlă din catastif era de asemeni însemnată cu roş data cumpărării, vîrsta vinului, anul şi locul în care a fost tras în sticle şi dacă era cazul, o anecdotă cu privire la aceste împrejurări.

CAP. II.

In care povestea e scurtată fără cruțare şi împotriva tuturor rînduelilor povestirii, viața eroului însăşi e stropşită aproape în întregime de povestitor, pentru a ne apropia de sfîrşitul ei, plin de vesele peripeții.

Carpe diem, quam minimum credula postero.
Horațiu

* * *

Trecuseră mai bine de douăzeci de ani [1] decînd logofătul dormea somnul de veci subt nucul din vale, alături de nevinovata lui jupîneasă Ileana şi de atîția cinstiți vornici, paharnici, stolnici şi spatari, din falnicul lui neam, ce-a ctitorit prin veacuri bisericuța de lemn, în ograda căreia se afla cimitirul. Cum s'a aşezat la vie logofătul şi-a întocmit singur epitaful ceiace, spunea părintele Gherasîm dela Galata, a înrîurit mult soarta, apropiindu-i sfîrşitul [2].

1 Douăzeci şi nouă.
2 Prostii popeşti.

Cine cunoaşte slovele chirilice cu cerdac, poate ceti şi azi pe lespedea mormîntului părăginit şi cu poleiala grilajului ştearsă de ploi:

Aici odihnesc
Eu,
robul lui Dumnezeu,
Toader Zippa,
Fost Mare Logofăt
In dulcea zădărnicie a trecătoarei vieți pămînteşti,
Lîngă iubita mea socie
Ileana,
Şi prea slăviților mei părinți
Moşi şi strămoşi.

După pilda lor înălțătoare,
Silitu-m'am şi eu la rîndu-mi,
Să nu greşesc Atoatefăcătorului,
Iubindu-mi aproapele
Şi
Păzind cu smerenie cele sfinte
— în afară de cîteva posturi —

De-aci,
De la hotarul lumii acestii,
Vouă,
Tuturor acelor ce vă veți opri
In fața veşnicului meu lăcaş
Dau binecuvîntare.
Şi adevăr zic vouă
Fraților întru Domnul:
Dacă puterile nu m'au ajutat cît am avut zile
Să fac tot binele ce l'am voit face,
Nici rău
Cu bună ştiință
Nimănui n'am făcut.

Rugîndu-vă pentru ai mei,
Rugați-vă şi pentru mine.

* * *

Cînd s'a suit în scaun Grigore Ghika, Costake Zippa cărunțise bine. Era bucuros că venise în capul țării Domn prietin şi se minuna el singur cum i-a scăpat pivnița teafără, după sfada lui cu Mihai Suțu, eterie, legăturile cu unioniştii şi cîte alte primejdii şi năpăşti, mai ales că era din fire zurbagiu şi fanfaron. Aşa, cînd

s'au burzuluit boerii tineri subt Mihai Vodă Sturdza, Căpitanul, cavaler și naționalist înfocat, se dase de partea lor, pe față. Noroc că tocmai în ziua în care beyzadea Grigore pornise cu sbirii ocîrmuirii și cu toată artileria principatului, compusă dintr'un tun, să aresteze complotiștii, Costake, încurcîndu-se la băut și furîndu-l vinul, a ajuns prea tîrziu la întrunire. Altfel, ar fi zăcut și el în beciurile vre-unei căzărmi sau ar fi fost silit să iee drumul pribegiei și cine știe ce s'ar mai fi ales de pivnița de la Bucium.

*

Tot cîștigul singurei moșii pe care n'o vînduse (Moara lui Ciornei), îl înghițea via. Și tot ce înghițea via, bea Căpitanul.

Auzind Grigore Ghica de isprăvile lui și gîndind că de-o face tot așa merge la pierzanie sigură, l-a tras subt mila Măriei Sale și chemîndu-l la curte l'a băgat în oastea domnească cu grad de Polcovnic (colonel).

Dar Costake Zippa nu era om să se căpătuiască în slujbă. Dimpotrivă. Petrecerile de la vie erau floare la ureche pe lîngă sindrofiile și balurile pe care le da la Iași, decînd îmbrăcase sclipitoarea uniformă a lăncierilor albaștri. A rămas de pomină, ca să zicem așa, colonelia Căpitanului.

— „Păcat, (ziceau cei cîțiva boeri mai bătrîni care-l cunoscuseră pe Logofăt), la chip îi seamănă lui tată-său bucățică ruptă și la inimă așișderea, ce folos că n'are nici mintea, nici învățătura lui!"

Și ce-i drept, avea Căpitanul o inimă de aur, dar îi plăcea să se arăte grozav și să se știe temut. Mai ales cînd era afumat [1], pentru nimica toată i se năzărea și trimetea martori. De multe ori o singură privire era de-ajuns să-l stîrnească. Atunci își sprijinea o mînă'n șold și cu ceelaltă își răsucea sfîrcul musteții, răcnind cu glas gros și bubuitor:

— „Te scot la Copou! Te spintec! Pămînt te fac! Furnici și viermi!"

Vorbe trufașe!

Nimeni nu cuteza să rîdă în fața acestor rățoeli, căci pe teren era foarte primejdios căpitanul. Lasă că avea o mînă lungă, aproape cît sabia și niște cataligi de picioare că prin lanul de grîu credeai că-i călare, dar era sprinten ca un drac și nu cunoștea frica.

Mai totdeauna însă se căia dimineața de ceiace făcea seara. Iar cînd se întîmpla să cadă pe cîte un nenorocit din cale-afară stîngaci în mînuirea armei, îl cruța și nu-i lua viața. Se mulțumea să-l însemne la picior sau la mînă—puțin. Cînd gîlceava pornea însă de la cucoane îi tăia urechea [2]. Ba pe Vasilică Negel care

1 Cînd nu era?
2 De obiceiu urechea stîngă: un capriciu!

tremura ca varga, fără să facă un pas, sau să încerce a se apăra cît de cît, l'a bătut la partea locului cu latul săbiei până l-au trecut nădușelile pe Căpitan și ostenind bătîndu-l, l-a predat bun, teafăr, martorilor care se tăvăleau de rîs.

*

Dar aceia în care băgase Căpitanul cea mai cumplită groază erau bieții grăjdari. Fie acasă, fie la cazarmă, cum intra Căpitanul în grajd prindea a răcni.

— „Ostașul (le spunea el ofițerilor), de greșește îl pedepsești, de-și vede de treabă, îi dai pace, de se arată cu dragoste de cal și fără frică, îl răsplătești, dar pe grăjdar,—să știi de la mine băete—bine-o face, rău o face, tu să-l sudui. Altfel își bate joc de cal și se duce grajdiul de rîpă. In atîta mulțime de cai, cine le-ar mai ști rostul, de n'ași băga eu grăjdarii în draci?" Și ce-i drept cînd începea Căpitanul să-i ia din scurt, își pierdeau oamenii capul și-i spuneau tot. El întreba, așa, fără să știe ce'ntreabă și se oțărea:

— „Ce are murgul berecheților? De ce se tăvălește iapa deochiatule: *Potcovit-ai* surul lăncier Opinteală, că te potcovesc eu acuș, *frumușelule*?"

Greșelile eșeau atunci la iveală ca prin farmec. Și de se'ntîmpla să iasă un firișor de praf cînd lovea Căpitanul cu palma'n crupa calului, vai de zilele nenorocitului care-l avea'n primire! Las' că-l croia cu cravașa unde nimerea, dar cîte-o săptămînă întreagă nu-l uita și-i tot aducea aminte de cum îl zărea, cu sudălmi și cu ocări.

— „Că doar trei lucruri sfinte are lăncierul, în afară de Dumnezeu (zicea el): Țara Moldovei, calul și pe urmă părinții. Alta nimic!"

Cu toate acestea Căpitanul era iubit. Și de întrebai vre-un soldat dacă bate, el îți răspundea cu mîndrie:

— „De bătut, bate rău, dar numai pe dreptate!"

Ceiace-i cîștigase mai mult inima ostașilor era faptul că dădea premii pentru călărie, că Duminica și sărbătorile aducea butoiul cu vin la cazarmă, făcînd horă și alte jocuri și că scotea bani din punga lui, ca să-i fie regimentul frumos îmbrăcat.

Pentru ofițeri era tată, mamă și casă de bani. Rămînea vre-unul dator la cărți pe cuvînt, cine plătea? Căpitanul! Avea vre-unul bucluc cu creditorii, cine-l scotea basma curată? Căpitanul! Intra vre-unul în neînțelegere cu niscaiva dregători sau alte obraze subțiri, cine se punea pentru el la Vodă? Căpitanul! Iar de se'ntîmpla vre-unul să n'aibă noroc în dragoste, cine-i stingea focul cel mistuitor de suflete cu bunătăți din „Cartea de aur?" tot Căpitan Costake saracul! Totdeauna ieșea de la regiment cu ofițerii ciotcă'n jurul lui și pe toți îi lua la masă. Ș'apoi ține-te băutură și cîntece și veselie!

Numai cînd îi venea Căpitanului, în toiul petrecerii, să încalece, le îngheța inima și celor mai viteji. Căci sărea Căpitan Costake peste toate rîpele și ei (cum zic frații de dincolo), musai să sară după el. Și săreau sărmanii, până-și spărgeau capetele și-și rupeau ciolanele. Ci Căpitanul nici acasă nu intra altfel decît năpustindu-se cu calul în galop și sărind poarta. Și măcar că o ținea din bairam în bairam [1], cum sărea pe cal, nici nu-l cunoșteai: luminare sta. Era Căpitanul crescut în șea, cum se zice la noi, și nimeni nu se putea măsura cu el în sprinteneală și boscării la călărie. Dintre toți ofițerii, numai Dan Dămăcuș îi călca pe urmă. De aceia îl și luase aghiotant. Dar în afară de asta era Dan Dămăcuș băiat chipeș, cuviincios, ținea la pahar și-i și învățase Căpitanului tabieturile și toate gusturile i le făcea. Cînd se întîmpla de-o pildă [2], în plimbările pe care le făceau amîndoi călări, să dee Costake Zippa de fundul sticlei și se uita la ea posomorît de parcă și-ar fi văzut moartea cu ochii, Dan Dămăcuș scotea repede-o ploscă din coburi, întrebînd sfielnic:

— „Nu gustați un „cognac" de-al meu domnule colonel?"

Căpitanului i se lumina fața:

— „Bravo tinere, n'ai uitat „cognac"-ul! Asta înseamnă că ești prevăzător, lucru rar la vrîsta matale!"

* * *

Incet, încet, ajunsese Căpitanul să-și schimbe renumele'n poreclă. Ii mersese buhul ca de popă tuns și nu mai avea nici un haz. Și măcar că de la cel dintăiu pahar era gătit-gata, o ținea cu beția cîte două și trei zile'n șir, îngrozind ieșenii. De unde înainte vreme era mai mult glumeț la chiolhanuri și nu avea harțag decît îmbătîndu-se între neprietini și'n loc străin, acum, oriunde s'ar fi găsit și ori cu cine, îi veneau nazurile cele mai ciudate și-l apucau nacafale ce numai cu anii și cu uniforma lui nu se potriveau: săruta cucoanele pe ulița mare, de-i ieșea în cale față bisericească stupea și punea piedică, chiuind ca un surugiu și suduind ca la cișmea [3], aduna pălăriile drumeților și le'nșira'n sabie ca puii la frigare, făcea bătae'n mijlocul tîrgului și cîte netrebnicii toate.

Dar într'o bună dimineață ce-i tună'n cap? Să facă miliție cu ovreii de pe stradă! Pe care cum îl zărea, îl prindea cu lațul cum prind cazacii caii sălbătăciți și zdup! cu el în cazarmă. Adunînd vre-o treizeci, i-a așezat după bărbi: în față cei cu barbă neagră, la mijloc cei cu barbă roșă, iar pe cei cu barbă albă și sură la urmă. După ce i-a potrivit așa, le-a dat coifuri și lănci și-un ceas bătut i-a purtat în jurul căzărmii în pas de defilare, silindu-i să spue după el:

1 Nu-și amintește nimeni, în afară de Iancu Durău (se va vedea cînd, de ce și cum), să-l fi văzut pe Costake Zippa complect treaz.
2 Cîte nu se 'ntîmplă?
3 Unde-s cișmelele vechiului Iași?

durrr,
vurrr,
ra-ta-ta;
urrra-ta-ta.

durrr,
vurrr,
ra-ta-ta,
urrra-ta-ta.

Domnul le afla toate, dar tăcea și 'nghițea, căci nu se găsea în oștirea țării ofițer de neam mai vechiu și-i era și drag Căpitanul, pentru felul cum încăleca și pentru nemaipomenita lui îndrăsneală.

I s'a întîmplat însă odată Căpitanului să adoarmă în timpul slujbei la Mitropolie, pe cînd slujea chiar Inalt Prea Sfîntul Mitropolit al Moldovei și Sucevei, în fața Măriei Sale și a întregei Curți (mai mare rușinea!). Și cînd a început a sforăi Costake, cum știa el, cu horcăeli, cu fluerături și cu pocnituri, că ai fi zis că-i gata-gata să se 'nece și pe urmă fluera de bucurie c'a scăpat cu viață, mai că nu se auzea sfînta Leturghie. Mînios și îndemnat și de cîțiva boeri care-i purtau demult Sîmbetele fiindcă-i ciuntise în dueluri, cu toată prietinia, Domnul era hotărît să-l scoată din oaste.

Se nimerise în ziua aceia paradă militară. Luau parte toți consulii, un Pașă și mai mulți generali ruși. Lăncierii roșii au trecut înainte, ca o pedeapsă pentru Căpitan. Dar cînd s'au arătat lăncierii albaștri în botfori de glanț de-ți luau văzul și mănuși de piele albă, toată lumea a făcut: aaa! Numai Vodă-Ghica ținea capul în pămînt, așteptîndu-se să-l vadă pe Căpitan moțăind și ținîndu-se pe cal ca vai de lume [1]. Cînd s'a apropiat însă Polcul ca la o sută de pași de Voevod, Căpitanul a dat semnalul gorniștilor să înceapă, apoi, înfingînd pintenii lui de argint în pintecele calului, l-a ridicat în două picioare. Din mulțimea speriată s'a ridicat atunci un vuet surd ca ieșit de subt pămînt. Cucoanele toate și-au acoperit ochii, cîteva mai sperioase au țipat, iar Măricoara Balomir pentru care se bătuse Căpitanul de două ori în duel, a leșinat deabinelea, în brațele cuconului Alecu, bărbatul dumneaei, spre hazul vecinilor care știau multe și spre rușinea lui conu Alecu care bănuia și el ceva. Dar Căpitan Costake a tras sabia din teacă și-a umflat pieptul și a trecut așa cu calul în două picioare în fața balconului domnesc, privind țintă în ochii Domnului, care îi surîdea cu prietinie, făcîndu-i semne arătătoare de dragoste, până ce-a cotit strada și l-a pierdut din ochi. Și parcă Dumnezeu [2] însuși îi scosese cotitura 'n cale, căci cum a cotit l-a apucat pe Căpitan sughițul deatîta sbînțuială cu stomahul plin.

1 Se zice că Grigore Ghica l-a lăsat anume să defileze pentru a-i cere pe urmă demisia.
2 Este un Dumnezeu al bețivilor? Este!

Atîta laudă i s'a adus în ziua aceia lui Grigore Ghika pentru fapta Căpitanului, încît l-a iertat de isprava de la Mitropolie şi poate c'o şi uitase.

* * *

Ziua de întâiu Mai din cursul acelui an, a rămas de pomină în amintirea ieşenilor. La prînz, Căpitanul poftise la masă pe toţi prietinii, pentru a sărbători pe Dan Dămăcuş, pe care, înaintea altora mai vechi, îl făcuse samavolniceşte maior. Cui îl întreba de ce-a făcut aşa, răspundea scurt:

— „Fac ce vreau!"

Seara, masă mare la maiorul Dămăcuş. După masă, bal la Iancu Durău. Ieşind a doua zi de la bal cu ofiţerii droaie în urma lui, Căpitanului îi veni chef să bee „cognac". Ofiţerii împărtăşind şi ei această dorinţă firească şi atît de potrivită la acel ceas, şi de-abea aşteptînd să trimeată Costake după niscaiva butelci, nu mai ştiau ce să creadă cînd au văzut că deabea intrat pe poarta căzărmii Căpitanul a poruncit încălecarea întregului regiment. [1] Dan Dămăcuş fusese trimis acasă cu tainice însărcinări, pe care Căpitanul i le-a şoptit la ureche.

Cît ai clipi din ochi, regimentul luase drumul Unghenilor, în cap cu ofiţerii înzorzonaţi şi istoviţi, în deplină uniformă, aşa cum ieşiseră de la bal. Pe la amiază, cînd au ajuns, nici n'apucaseră să descalece şi Dan Dămăcuş le ieşi înainte, poftindu-i la masă. Nu trecu mult şi din trap întins se opri în faţa lor trăsura cea de cupărie, din care bunduc şi vesel coborî Antoine, venit în grabă cu tot ce trebue. Subt umbrar de liliac alb, faţa de masă şi şervetele străluceau subt ghirlănzi de flori, pe cînd servitorii în ţinută de gală, în haină albastră cu bumbi auriţi, jiletcă roşie şi mănuşi albe, ajutau lui Antoine deşertarea trăsurii. La intrare, închipuind piramidele din ţara Faraonilor se înălţase un morman de panere, pe care se putea ceti: „Montbazillac, Frontignan, Pontet, Clos des Ifs, Muscadet, Clos Lapré, Clos de la Comtesse şi Clos *Bucium-Toader-Zippa-Logofătul*".

După atîta mărşăluială se înţelege că flămînzise toţi. Au mîncat cu străşnicie şi-au băut năprasnic. Două ciubere de sarmale de carne amestecată (porc şi vacă), şi trei chiupuri cu sarmale de piept de gîscă, pe care trei zile le-a tot încălzit baba Catinca [2] mistuitu-s'au pe dată, cît ai zice valeu! Şi se potrivea vinul cel roş al logofătului acestei gustoase mîncări moldoveneşti ca sărutarea cea dintâiu pe gura miresei. Le trecuse şi oboseală şi somn şi toată masa era larmă şi rîsete şi vorbe de laudă pentru Căpitan şi cinstitele lui vinuri. Numai Dumitrake Micotă, feciorul pârcălabului de Hotin, om bicisnic şi chiulangiu, sta posac în colţul me-

1 Unii susţin că pe timpul lui Grigore Ghika nu erau decît *escadroane*. Dar asta nu are nici o importanţă pentru povestea noastră.

2 Se zice că a trăit două sute de ani, dar nu cred.

sei şi-şi turna apă 'n vin. Cînd l-a prins Căpitanul asupra acestei urîte fapte, a rămas locului cu paharul la gură şi fulgerîndu-l cu privirea lui fioroasă a tunat ca cerul de sfîntul Ilie:

— „Vrasăzică, îmi spurci vinul, pricopsitule! L-ai mînjit cu apă! Apoi vezi matale, iaca deaceia nu te fac eu maior. Lăncierul care toarnă apă 'n vin, departe n'ajunge. Mai bine fă-te mata, Dumitrake dragul mamei, copist la canţileria domnească şi nu mai sdrăgăni sabia degeaba pe uliţi, dacă nu eşti vrednic s'o porţi. Şi dacă-ţi plac cumva şi caii, fă-te sacagiu!"

Pe cînd vorbea Căpitanul, Radu Juga, ghiduş fără pereche îi golî paharul, cercînd să-i toarne apă 'n loc. Dar Căpitanul l-a simţit. Şi cînd i-a strigat odată: „Piei, Satană"! i-a scăpat lui Radu cana din mîni, udîndu-l leoarcă. Căpitanul oftă adînc şi uitîndu-se cu mare dispreţ la Dumitrake Micotă, cu glas moale, urmă:

— „Şi bietul tata l-a prins pe unul! Să vă spun, că face: Episcopul Romanului, de cîteori venea prin Ieşi, se abătea şi pe la vie. Tata îl poftea 'n cerdac şi-i dădea vin din cel mai straşnic. Dar popa bătrîn, vinurile tari, cînd nu se uita tata la el, le aghezmuia pe furiş c'un pic de apă. Intr'o zi, îl vede tata. De n'ar fi fost om al lui Dumnezeu şi cu atîta vază 'n ţară, poate că-i arăta uşa (eu îi crăpam capul!). Ţin minte şi-acuma: era o sticlă trimisă de Brillat-Savarin din via lui, („la Côte-grêle). Parc'o văd. Tata a zîmbit şi s'a făcut că nu bagă seamă întrebînd cu prefăcută cucernicie:

— „Ştii ce scrie în Sfînta Scriptură, Inalt prea Sfinte"?

— „Ce, boer Toadere"?

— „*Vai şi amar de-aceia ce-amestecă vinul cu apa*"!

Episcopul a zîmbit şi el, înţelegînd, şi-a răspuns:

— „De ce n'ai întors foaia logofete, că mai scrie ceva".

— „Ce să mai scrie, sfinte Părinte"?

— „Numai atîta fiule: *şi-l vînd pre el*"!

— „Deci porunca asta, urmă Căpitanul, e pentru crîşmari, nu pentru băutori, dar ce-i ertat episcopului nu-i îngăduit lăncierului.

*

Cînd au isprăvit de mîncat (cu băutura n'o mai isprăveau), Căpitanul s'a ridicat în picioare zicînd:

— „De-acum, pe cai băeţi! „Cognac"-ul vi-l dau de ceea parte, la Ruşi".

Inlemniseră ofiţerii cînd s'au dumerit ce vrea să facă, dar cu el nu era şagă. Cum Ruşii nu prea aveau pază numeroasă în acest loc de trecere le-a fost uşor să lege paznicii burduf şi să treacă Prutul dincolo pe pod. Oamenii fugeau din calea lor, care 'ncotro, femeile şi copiii ţipau să-ţi ia auzul, bătrînii îşi făceau cruce în

pragul uşilor, unde te 'ntorceai numai spaimă şi jale. Intrînd în bogatul sat Tiurliu-Tiur, [1] Căpitanul a pus să strîngă oamenii, spunîndu-le după ce i-a adunat în mijlocul satului:

— „Nu vă speriaţi oameni buni, că n'am venit să jăcmănesc. Eu sînt Polcovnicul Costake Zippa, feciorul Logofătului Toader, care cu omenie v'a stăpînit şi-am venit să-mi văd moşia".

Cei tineri nu-şi aduceau aminte de Logofăt decît din auzite, dar bătrînii care îl cunoscuseră au început a lăcrăma învîrtindu-şi căciulile, înţelegînd sărmanii din voroava aceasta rostită la beţie, că s'au întors vremile şi că i-a mîntuit Dumnezeu de stăpînirea rusească.

La conac, porţile erau zăvorîte pe dinăuntru.

Căpitan Costake pornise în galop cu Dan Dămăcuş de-a stînga lui şi cît ai zice: uite-l nu-i! amîndoi săriseră zaplazul, poarta avînd mai mult de trei coţi. După ce descălecă, Dan Dămăcuş trase zăvoarele şi cît ai clipi din ochi, ograda se umplu de lăncieri.

La un semn al Căpitanului, gorniştii aşezaţi în faţa drapelului sunară deşteptarea.

Un bătrîn gîrbov, urmat de două matahale cu cisme de iuft şi rubaşcă roşă, coborî scările, tremurînd ca trestia cînd o necăjeşte crivăţul.

Căpitanul îl salută cu multă curtenie şi spunîndu-i cine e, îi prezentă pe rînd toţi ofiţerii regimentului. In faţa acestei purtări neaşteptate, moşneagul îşi mai veni în fire, măcar că numele Zippa nu prevestea nimica bun şi măcar că nu-şi mai putea lua ochii de la pădurea aceia de lănci, a cărora flamuri roşii cu albastru fluturau în apusul care se stingea şi el în aceleaşi culori, culorile Moldovii, ca o cerească mărturie că pămîntul Basarabiei, al nostru este. Uimirea îi fu şi mai mare cînd văzu pe acoperemînt doi sergenţi, agăţînd în vîrful casei un steag cu stema ţării de-oparte şi insignele familiei Zippa de cealaltă.

— „Şi acum că ţeremonialul e împlinit, nu te tulbura, domnul meu, fă ca la mata acasă", se adresă Căpitanul Rusului.

— „Mi se pare că şi sînt", îndrăzni bătrînul cu jumatate gură, dar într'o franţuzească tot atît de desăvîrşită ca aceia în care i se vorbise.

— „Ţi se pare, ţi se pare", mormăi Căpitanul, pe cînd îl poftea el pe Rus să intre în casă cu adînci heretisanii.

Ajuns în salon, Căpitanul se tolăni în cel mai inalt jîlţ, făcînd semn şi celorlalţi să se aşeze:

— „Şi cum vă spuneam, urmă el către ofiţeri povestirea începută pe drum şi lăsată baltă în faţa porţii, am venit aici să împlinesc o veche făgăduială şi o cucernică datorie faţă de amintirea bunului meu părinte: Moşia aceasta a fost stăpînită de neamul nostru, nu se mai ştie de cînd. Pe cînd trăia biata mama,

1 Dacă satul acesta n'a ars, atunci e sigur că nici n'a existat.

tatei îi plăcea s'o plimbe în timpul verii, pe la toate moşiile lui. De aceia, avea la fiecare casă gospodărească, bucătărie întemeiată şi pivniţă aleasă".

— „Cînd am luat-o eu, pivniţa era pustie", întrerupse Rusul.

— „Nu-i de mirare, suspină Căpitanul, doar a curs vreme de-atunci".

— „Şi cel de la care-am luat-o era un beţiv".

— „Şi mai trăeşte?"

— „Nu, a murit sărmanul, sărac lipit.

— „Dumnezeu să-l ierte! Mai dăunăzi (urmă Căpitanul), scotocind prin nişte mobile vechi svîrlite într'un hambar, în sertarul unui scrin colbăit, am dat de-o hîrtie scrisă de mîna tatei, şi-alături pe-un pergament prins cu boldul de însemnarea aceia, planul pivniţei din Tiurliu-Tiur. Multe litere erau şterse, dar am înţeles din ce-am putut ceti, că pe cînd hoinărea prin ţară, ascunsese tata în zidul acestei pivniţi trei sticle de „cognac" grozav. Il primise dar de la un conte rus, Tolstoi [1] mi se pare. Nu-i mai ştiu bine numele, că hîrtia am rătăcit-o, dar sticlele le găsesc c'am adus planul.

Lămurindu-se asupra pricinei acestui marş pe pămînt străin s'a pus Rusul pe-un rîs de credeai că-şi dă duhul:

— „Cum, şi numai pentru asta aţi venit aici?" se minuna el.

— „ Numai. Dimineaţa, după bal, le-a venit chef băeţilor să bee „cognac". I-aşi fi dus la mine-acasă, dar era ceas de slujbă. Atunci mi-am adus aminte că aveam la mine planul pivniţei. Şi-am venit. Dacă aşi fi întîmpinat împotrivire aveam de gînd să sparg pivniţa şi să dau foc casei. Văd însă că mata eşti om de lume şi faţa te-arată prietinos, de-aceia să mă ierţi mă rog matale, că ţi-am trecut pragul cu hainie. Dar, să nu te superi, nu pari a fi Rus.

— „Sînt şi nu sînt, comandir Polcovnic. Mama mea e franceză şi toată copilăria şi tinereţea mi-am petrecut-o la Paris". Acest amănunt cuceri cu totul inima Căpitanului. Rusul la rîndu-i se înduioşă şi el, aflînd că năvălitorul a învăţat la Saumur. Se îmbrăţişară. Căpitanul nu ştia cum să-şi ceară iertare c'a atîrnat steagul pe vîrful casei abuzînd de ospitalitatea unui amfitrion atît de cum se cuvine. A urmat masă mare, cîntece din balalaică şi cazacioc. Sticlele, în adevăr, au fost găsite, după indicaţiile planului. De cum s'a desfundat întîia, toţi au fost de părere că plătesc cu vîrf şi'ndesat osteneala drumului. De celelalte două n'a vrut însă cu nici un chip Căpitanul să se atingă, rugînd gazda să le păstreze în amintirea lui şi a bunului său părinte, asigurîndu-l totodată că-s făcătoare de minuni la boală.

1 E foarte probabil să fi fost Tolstoi, deoarece se ştie că un conte Tolstoi, ofiţer în armata imperială, capturase o coloană de aprovizionare din armata lui Napoleon, în campania din 1812. Un urmaş al acestuia, părăsind Odessa în timpul revoluţiei din 1917—1918 pentru a se refugia la Geneva unde trăeşte şi azi, a fost silit să verse in stradă ultimile sticle din acea inestimabilă colecţie, de teama ororilor bolşevice.

*

Soarele intră de-odată pe geamurile deschise, aprinzînd cristalurile, oglinzile și argintăria de pe masă. Un muc de luminare care mai ardea strîmb pe-un colț de bufet părea tot atît de caraghios și nelalocul lui, ca un sbîrnîit de drîmbă în mijlocul armoniilor violoncelului și-a violelor. Dacă un om trezit atunci din somn ar fi intrat în încăperea aceea uriașă, l-ar fi trecut de sigur un fior de ghiață prin șira spinării. Chipurile de ceară și privirile ofilite, ca din altă lume, a celor ce petrecuseră, l-ar fi făcut să creadă că a dat de praznicul strigoilor, ca'n noaptea sfîntului Andrei și după al treilea cîntat de cocoș s'ar fi așteptat cu groază să-i vadă intrînd deodată în pămînt.

Un cîntec jalnic se tîngui de-odată, pornind de nu se știe unde, pierzîndu-se apoi treptat în depărtări. Toți tăcură. Era la început o izbucnire tînguitoare, de mai multe glasuri, pe urmă numai un murmur slab, covîrșit de-o voce groasă, fără îndoială de uriaș. Le acoperea pe celelalte întunecîndu-le, cum acopere pajura cînd își întinde aripele să bee, șipotul de munte.

Dumitrake Micotă căruia îi plăcea mult muzica se apropie de Rus:

— „Cine cîntă mă rog pe-aici atît de frumos și cu-atîta măestrie?

— „Toată Rusia domnul meu. Rusia nu-i decît întindere, cîntec și jale. Cînd îi vedea trei Ruși întîlnindu-se în drum și stînd pe loc, așteaptă puțin. Ai să vezi îndată că unul ridică o mînă și toți fac un cor și pornesc împreună cîntînd. Unde merg? Cine știe! Rusia-i atît de mare! Eu cred că merg așa de mii de ani, de totdeauna, de cînd sînt Ruși. Beau, cîntă și se jălue. Acesta-i poate rostul lor pe lume.

*

Căpitanul își aminti de regiment.

Soldații umblau năuci prin dosul casei după cele două butoaie pe care mărinimoasa gazdă le dăruise. Alții jucau prin șuri de-avalma cu argații cu care legaseră prieteșug.

S'a sunat adunarea, apoi încălecarea.

Cînd să-și iee rămas bun de la gazdă, bătrînul se posomorî:

— „Văd, domnule colonel că sînteți un adevărat gentilom, dar păreți a nu vă gîndi că fapta domniei-voastre, care între noi fie zis, mi-a făcut mare plăcere, poate avea urmări neplăcute pentru domnia-voastră. Bine înțeles, de sprijinul meu nu mai e nevoe să vă încredințez, dar ați legat santinelele, ceiace va supăra desigur mult pe generalul Gatowski de la Bălți. Prea multă grijă însă să nu aveți. Guvernatorul mi-e nepot. El e om de petrecere și va 'nțelege.

— „Dacă e așa, poftiți cu toții și pe la via mea, să vă încredințați că și petrecerea moldovenească are șartul ei.

— „Vă foarte mulțumesc, răspunse Rusul, e vorba însă să aibă timp nepotul meu să vorbească generalului înainte de-a afla de la alții. Eu am pus să 'nhame și cum îți porni dumneavoastră la Iași, mă duc și eu la Kișinău.

Se îmbrățișară pe scări. Și după ce-și încălecă roibul, Căpitanul întoarse capul cătră bătrîn:

— „Iți mulțumesc din suflet prietine, pentru nobila matale bună-voință, dar nu te mai osteni rogu-te pentru mine: lui Costake Zippa nu-i pasă de nimic! Fac ce vreau!

Și dînd pinteni calului o tuli glonț în fruntea regimentului comandînd trap.

* * *

Vestea se răspîndise în Iași ca o furtună. A fost adusă de trei ovrei care fuseseră față la arestarea santinelelor. Circulau svonurile cele mai fantastice. Unii spuneau că a înebunit Costake Zippa. Alții că știau ei de mult că logofătul îi lăsase cu limbă de moarte și că el făcuse legămînt să se răzbune pe Ruși pentru răpirea Basarabiei și că anume pentru asta intrase căpitanul în oștire (în rîndurile tinerimii generoase, versiunea aceasta avu un succes nebun). Alții spuneau că nemaiavînd cu ce trăi s'a dus să facă rezmeriță și răsculînd norodul să prade cît o putea și să plece pe urmă la Paris.

Fapt e că Nicolai Nicolaevici Kozorok, consulul Rus măcar că avea relațiuni amicale cu Căpitanul, a fost nevoit să ceară lămuriri Domnitorului, pentru a raporta în urmă guvernului său.

*

Nevoind să se arate fricos în fața mai micilor, Căpitanul a dat poruncă trompeților să cînte tot timpul cît vor trece prin oraș. Așa se face, că de la barieră încă, mulțimea se adunase în urma regimentului potop. Negustorii închideau oboanele la răpezeală ascunzîndu-se ca'n gaură de șarpe, iar tinerii patrioți aflați pe străzi îndemnau norodul să manifesteze pentru *marele Căpitan*.

Ajuns în fața casei lui, Căpitanul făcu semn de oprire, descălecă și intră în casă. Peste puțin un fecior pofti pe Dan Dămăcuș înăuntru. Căpitanul îl îmbrățișă. Era galben la față și-i întinse un plic zicîndu-i: „cetește!" Mîna îi tremura, lucru de mirare la un om ca el. Dan Dămăcuș își aruncă ochii pe învelitoare:

Prea Slăvitului Gospodar al Moldovei,
Măriei Sale Domnului Grigore Ghika-Voevod
Cu cinste să se dea.

— „Cetește înăuntru", glăsui Căpitanul apăsat.

Cu o ascunsă bucurie Dan Dămăcuș ceti:

„Greşit-am foarte, Măria Ta, dar nu mă căesc:

Costake Zippa nu se căeşte şi nici cenuşă pe cap nu pune. Adevăr grăia bietul tata cînd îmi spunea: Tu Costake pentru podoaba trupului omenesc n'ai decît două lucruri: pe cap „eau de Cologne“, în cap „eau de Pologne“ [1]. De-aceia pun astăzi sabia la picioarele Măriei Tale. Dar să nu uiţi Măria Ta că pe ea am scris cu mîna mea: pentru cinste, pentru Domn, pentru Ţară!

Şi vin să fac închinată rugăciune Măriei Tale s'o dai Măria Ta bun-prietinului meu Dan Dămăcuş, cel mai destoinic a o purta.

Să fii Măriia Ta sănătos.

Eu rămîn al Măriei Tale prea supus şi prea plecat servitor.

Costake Zippa.

Cînd îşi ridică Dan Dămăcuş ochii de pe scrisoare, Căpitanul era în balcon, vorbind de-acolo:

— „Ofiţeri, soldaţi!

De astăzi înainte Costake Zippa nu mai e comandantul vostru. Să ascultaţi de cel ce vine, cum aţi ascultat şi de mine. Pentrucă astăzi comand tot eu, poruncesc trei zile de odihnă pentru toată lumea. Trupa va primi bani şi hrană ca de sărbători.

Iubiţi cinstea, iubiţi calul, iubiţi ţara Moldovei.

Pe cînd ofiţerii trăseseră săbiile comandînd „pentru onor!“, Căpitanul duse un deget la frunte şi intră repede în casă. Dan Dămăcuş spunea că intrînd în casă avea lacrimi în ochi. Dar Căpitan Costake se fălea că n'a plîns niciodată.

*

A doua zi, în caretă lăcuită şi ţinută de gală, Dan Dămăcuş eşea surîzător pe poarta curţii domneşti, pentru a lua comanda lăncierilor albaştri.

*

Părăsind oştirea s'a mutat căpitanul la vie, unde ţinea petrecerile lanţ. Şi cum băutură ca la el la nimeni, aproape tot tîrgul îl beţivise. Nu era zi lăsată de Dumnezeu să n'aibă el la masă zece-cinsprezece inşi. Pe cei care veneau mai des îi smintise de tot. Nu-şi mai vedeau de trebi, se legau de oameni, ţinîndu-se numai de scandaluri şi ticăloşii.

Intr'o zi, întîlnindu-l pe Iancu Durău şi îmbiindu-l să vie la masă, zis-a Iancu Durău:

— „Adevăr zic ţie Căpitane că azi n'oi putea veni căci am băut toată noaptea şi-am petrecut şi ieri.

La care vorbă i-a răspuns căpitanul:

[1] Lamentabil calambur. O sclintea şi logofătul cîte-odată.

— „Mă mer de tine Iancule că nu ţi-e ruşine să vorbeşti. Cînd ştii prea bine că eu acum treizeci şi cinci de ani am început un pui de chef, pe care nici astăzi nu l-am terminat, cum îţi mai vine să te vaiţi ca un nevolnic pentru două biete nopţi? Sarace de tine Iancule, îmi pare c'ai intrat în anul morţii.

Iancu Durău se înveseli:

— Că bine zici Costake. Tu ai venit beat de la Paris, subt Scarlat Calimah, beat te-a găsit domnia lui Mihai Suţu, beat ai fost şi subt Mihai Vodă Sturdza şi iaca nici subt Grigore Ghika nu te-ai trezit. Patru domnii măi Costake, aferim beţie! Dar crezi tu oare că mult ai s'o mai duci aşa?

— „Iţi mai aduci aminte Iancule ce-i spunea tata lui Simion Velescu cînd îi vorbea de sănătate? Parcă-l aud: Lasă prostiile Simioane că eu n'am vreme de perdut şi nu mă gîndesc la fleacuri. Cînd îl văd pe doftorul Paşco, rotofei şi rumeior, atîta îl întreb: ce mai fac eu doftore, că mata văd c'arăţi bine! Incolo îmi dau trupul pe mîna lui cum îţi dai tu ciubotele la cîrpit, numai că mi-i de mirare Simioane cum de n'ai tu ruşine să umbli cu ciubote aşa de jerpelite, că nici rîndaşii mei nu le-ar purta! Dracul îl punea să vorbească?

— „Lasă gluma Costake, ar trebui să te gîndeşti că nu mai eşti tînăr şi ştii, ulciorul nu merge de multe ori la apă.

— „Apoi la apă îl duc eu Iancule? Cînd mi-i vedea cu apă'n ulcior să ştii că mi-am pierdut minţile.

— „Nu rîde Costake că nu-i de rîs, se posomorî Iancu, avînd gînd prietinesc. Ştii bine că bietul moş Toader, măcar că era cît şi tine de sdravăn s'a prăbuşit deodată, trăsnit ca stejarul de fulger, lovit de dambla.

— „Lasă Iancule aceste amintiri mîhnite. Cum l-a găsit moartea pe bietul tata, aşa mă chitesc s'o aştept şi eu, în picioare şi cu paharul în mînă, nu zăcînd ca ologii şi văicărindu-mă ca muerile. Ş'acu, hai ş'om gusta o vutculiţă la lipovan.

*

A fost Iancu Durău se vede afurisit la gură, căci puţin după asta a căzut căpitanul la pat şi păzindu-l Iancu şi doctorul Paşco, ascunsu-i-au cheile de la pivniţă, şi-o săptămînă încheiată l-au ţinut numai cu lapte acru, compoturi şi apă chioară. Trezindu-se atunci Costake din beţia lui cea grozavă, a pus să-i aducă toate condicile cu socoteli şi-a văzut că nu-i bine. Atunci i-a dat lui în cap să facă herghelie de „pur-sîngi“, gîndind să-şi facă averea la loc. Cum s'a văzut pe picioare, a închipuit cum a putut cîteva pungi de galbeni şi-a luat drumul Buda-Pestei, să cumpere cai dela un baron ungur (Sandor Teleky), ale cărui grajduri erau vestite în toată Europa.

La Buda-Pesta însă, căpitanul s'a îndrăgostit de-o Franţuzoaică: Lolotte Cubas. Cînd a dat de fundul sacului, pentru a

3

mai putea bea cu ea cîteva sticle de Tokay a vîndut pe rînd unsprezece cai cumpăraţi de la Maghiar. A plecat din Buda-Pesta cu cîteva lăzi de sticle, cu Franţuzoaica, o iapă şi-un harmasar, „mai frumos şi mai nobil ca Ungurul" (spunea Căpitanul). Il şi chema Sigismund Bathory. Aşa au ajuns la Sighişoara, unde avea să cumpere Căpitanul trei butoiaşe de vin de pe Tîrnova (Kokelperle). Murind însă Sigismund Bathory pe drum, de dalac, s'a trezit Costake la vie, cu Franţuzoaica'n braţe şi cu toate socotelile spulberate. Partea jalnică era că nici un boer din Iaşi nu avea harmasar „pur-sînge". E drept că în grajdurile domneşti se afla unul, dar lui Grigore Ghica nu-i venea Căpitanului să-i ceară îndatoriri, de ruşine pentru cîte-i făcuse. Şi pentru nimica'n lume n'ar fi dat Căpitanul iapa la harmasar prost. Iar cui îl întreba de ce, îi răspundea cu îngîmfare, ce-şi mai amintea din bruma de carte pe care-o învăţase la Saumur:

— „Aiasta-i treabă gingaşă cucoane şi cu multe urmări rele ce nu se mai pot îndrepta. Dacă dai o iapă de rasă la un harmasar de rînd şi prinde mînz de la el, toate vlăstarele ei următoare poartă pecetea acestei dintăiu mezalianţe. Asta se cheamă fenomenul impregnaţiunei (telegonie) şi dovedeşte cui are cap să judece că (vorba tatei): *Non ex quovis ligno fit Mercurius*; numai procopsitul nostru de Vodă, luîndu-se după sfaturi muereşti, socoate să facă din ţigan om [1].

*

De Sfîntul Constantin şi Elena fusese petrecere mare la vie şi mulţi se îmbătaseră, după obiceiu. Dan Dămăcuş se făcuse şi el un beţiv habotnic şi, de la venirea Lolottei, era nelipsit din casa Căpitanului. După cum s'a aflat mai tîrziu, descăleca de multeori la vie şi'n lipsa Căpitanului şi sta mult acolo. Fiind, după cum mai sus s'a scris, călăreţ bun, încăleca toţi caii domneşti de-i învăţa la călărie. Deci, cînd au ajuns toţi în culmea beţiei lor, zis-a Dan Dămăcuş, către Căpitan:

— „Eu mă prind Căpitane să-ţi încalec iapa şi s'o ţin trei zile la mine, aducînd-o cu fruct de harmăsar domnesc, dacă mata îi înconjura casa călare pe măgar, cu faţa către coadă şi să bei de-a călare şi-o sticlă de vin.

— „Aiasta-i cu neputinţă, zise Iancu Durău, care făcuse doar şi el multe în zilele lui!"

— „Ba eu mă prind", sări Căpitanul.

— „Şezi binişor Costake!"

— „Fac ce vreau!"

Şi cît ai clipi din ochi încălecă măgăruşul care era dealtfel foarte blînd şi se plimba liber prin ogradă. Şi întorcîndu-se cu

1 Măcar că trăise atîţia ani în Occident, Căpitanul s'a împotrivit din răsputeri desrobirei ţiganilor.

multă agerime din mers, precum a fost învoiala, a dus sticla la gură şi o a băut-o toată. Şi mai din pulpe mai din călcâie, atît de bine a dus măgarul că tocmai cînd curgea cea din urmă picătură de vin din sticlă, Costake îl oprise în faţa mesei, întinsă subt arţar.

*

Plecînd toţi musafirii, după ce-au mai băut o sticlă din «Cartea de aur» (Armagnac), numaicît Lolotte, căpitanul şi Dan Dămăcuş,—şi-a lăsat Dan Dămăcuş calul în grajd şi încălecînd eapa căpitanului, după cum a fost ramaşagul, o porni în trap întins spre Iaşi.

*

Peste cîteva zile Dan Dămăcuş grăi către Căpitan:

— „De ştiam eu cum ţi-i iapa Căpitane, nu mă mai puneam rămăşag cu mata, nici pe tronul Poloniei".

— „De ce, frate Dane?"

— „Nu vrea să primească! Să omoare harmasarul şi alta nu. Nu mai ştiam ce să fac cu ea. Dar la urma urmei i-am turnat rom în apă, am legat-o cobză şi i-am venit de hac.

— „Aferim Dane! Şi-a prins?

— „De bună seamă c'a prins, de vreme ce am şi mînat-o înapoi, cu vezeteul meu.

*

De-ar mai fi moştenit Căpitanul o vie cu pivniţa ticsită de bunătăţi şi nu se bucura mai mult ca de vestea asta. Din ziua aceia nici nu mai vorbea de altceva:

— „De-a fi eapă (zicea el), o dau iar lui Dan. Da odată şi-odată oi pune eu mîna pe-un harmasaraş. S'atunci să vezi ce mai de „pur-sîngi" scoate Căpitan Costake!

Era fericit!

CAP III.

In care o neînchipuită măgărie iese la iveală.

Parturiunt montes...
Horaţiu.

Unzprezece luni de zile n'a visat căpitanul decît grajduri, herghelii, jockey şi premii. Işi vedea numele pe programele de la Longchamps: „*Écurie Constantin Zippa* Couleurs: Bleu et rouge!"

Dar cînd fu să se apropie mult aşteptata zi, căpitanul înebunise deabinelea. Nu-şi mai găsea locul. Umbla val-vîrtej din casă la grajd, de la grajd prin livadă, cînd ici, cînd colo, ca o picătură de argint viu pe-o placă de marmură. Ingrozise argații şi vezetiii, iar pe Lolotte atîta o scosese din sărite, încît s'au învoit să nu mai doarmă împreună. Căci, dacă i se năzărea Căpitanului prin somn că nechează iapa, nu se mai codea să-şi dee seamă de-i vis sau aevea, arunca repede pe el ce-apuca şi tiva la grajd.

Aşa azi, aşa mîni, a tot aşteptat căpitanul frămîntîndu-se de nelinişte şi nerăbdare, până cînd, într'o bună zi, pe cînd sta la masă cu Lolotte şi Dan Dămăcuş, a dat buzna 'n casă Ion vezeteul, după cum avea deslegare, fără să mai vestească feciorul, nici pe nimeni şi atît a apucat să spue:

— „A fatat iapa, Măria Voastră!"

Afară turna cu cofa. Dar ce-i păsa Căpitanului? S'ar fi dus la grajd şi prin foc, nu numai prin „elementul ostil" cum îi zicea el apei.

Pe cînd îşi punea mantaua de ploaie întrebă:

— „Şi ce-a făcut măi Ioane, harmasaraş, iepuşoară?"

Ion se prăpădise de tot cu firea:

— „N'a făcut iepuşoară!"

— „Ei bravo, a făcut harmasaraş!"

— „Nici harmasaraş, Măria Voastră!"

— „Ce tot clămpăneşti afurisitule? Iar te-ai îmbătat! Cum n'o făcut nici harmasaraş, nici iepuşoară? Ştiu că n'o făcut fluture sau gînsac! Auzi măi? Ce taci ca proasta 'n horă?"

— „Măgarul Măria Voastră!"

— „Ce măgar măi, ce măgar? A făcut iapa sau *n'a făcut?*

— „A făcut Măria Voastră".

— „Atunci ce-mi tot spui de măgar, boule?"

Ion înghiţea 'n sec şi rotea nişte ochi cît oule de hulub:

— „I-a luat-o înainte, Măria Voastră!"

— „Ce să iee înainte măi, cui să-i iee?

— „S'a porcit".

— „Tu te-ai porcit, mişălule! Eşti beat ca un porc! Nu vezi că nu mai ştii ce vorbeşti?"

— „Nu se află, Măria Voastră!"

— „Măi Ioane, tu 'nţelegi romîneşte?"

Căpitanul îşi gusta emoţia ca un jucător care „filează" cartea.

— „Atît să-mi spui Ioane şi să-mi răspunzi numai la 'ntrebare: Ce-a făcut eapa, Ioane?"

Cînd a răcnit Căpitanul: ce-a făcut eapa, Ioane, Ion se făcuse alb din negru. Se uita la căpitan ca oaia la lup şi nu scotea o vorbă. Numai dinţii îi clămpăneau.

— „Măi Ioane, tu mă 'nţelegi sau nu? Ce-a facut eapa, Ioane?"

Ion îşi da duhul:

— „Catîr, Măria Voastră, a făcut catîr!"

Dacă s'ar fi uitat Căpitanul în clipa aceia la Dan şi la Lolotte, chiar de n'ar fi înţeles anume că au fost ajunşi în trebuşoara asta, multe taine i s'ar fi dezvăluit. Dar el nu mai vedea nimic. Iar cînd a pus mîna pe harapnic a tulit-o Ion glonţ pe uşă şi s'a tot dus pe poartă 'ncolo şi dus a rămas până 'n ziua de azi.

* * *

Din vechiu ştiut este că o nenorocire nu vine niciodată singură. Cîteva zile după mişelnica întîmplare, căzînd Căpitanul la vie la ceas nepotrivit, cu oaspeţi mulţi, a găsit casa goală. Poftind musafirii să intre, el a luat-o prin dosul cramei la vale, să-şi caute ibovnica. Nu făcuse nici cîtiva paşi şi la o cotitură, a văzut-o cu ochii lui pe Lolotte, săvîrşind pacat trupesc cu Dan Dămăcuş, în fîn cosit.

Un singur glonte bine tras, i-ar fi putut nemuri pe dată, în ruşinoasă fapta lor. Dar numele şi cinstea casei înainte de toate! Nu le putea face de ocară în faţa străinilor. Nu-l zăriseră. Căpitanul se trase înapoi, făcîndu-se a nu vedea şi cu glas prefăcut începu să strige:

— „Lolotte, Lolotte, viens chérie, nous avons du monde!"

Lolotte nu se făcu aşteptată mult. Era neruşinata aprinsă la faţă şi cu părul plin de fîn. Pe rochia albă avea urme umede de iarbă.

— „Iar ai stat în iarbă! Ai să răceşti, chérie! Fugi şi te schimbă repede şi stai de vorbă cu lumea, că eu vin îndată".

Peste puţin se ivi şi Dan Dămăcuş, vesel, sglobiu, nebănuind nimic.

— „Mîni la cinci dimineaţa la Copou, glăsui Căpitanul îndesat. Şi-acum fă bine şi intră 'n casă. Găseşti ceva, ce te-a tăia capul şi pleci îndată. Lolotte nu trebue să ştie nimic. Inţelesu-m'ai?"

Dan Dămăcuş execută ca un somnambul porunca dată.

*

Peste puţin, cele trei trăsuri trimise de căpitan în oraş se întorceau încarcate de lume veselă şi'n urmă într'un „char à banc", taraful de lăutari.

Ceva mai tîrziu, aproape de ora mesei, pe cînd turlele aprinse ale Cetăţuiei şi Galatei se învăluiau în umbra din ce în ce mai deasă, din berlina de zile mari (aceia cu care veniseră de la Paris Toader logofătul şi iubitul său fiu Costake), se cobori cu chip posomorît, glumeţul Iancu Durău.

*

Petrecerea din seara aceia, amintea în totul zilele de belşug din vremea logofătului. Până şi sticlele ce mai rămăseseră din „Cartea de Aur", au fost scoase toate. Cînd începuse a se crăpa de

ziuă petrecerea era în toi. Se dansa prin toate odăile. Atunci însă, nebăgați în seamă de nimeni, s'au strecurat afară, căpitanul, Iancu Durău și Radu Juga, suindu-se în berlina care-i aștepta la poartă.

*

Dumitrake Micotă îi cînta la ureche lui Nicușor Raicu care nu mai putea de rîs, niște stihuri ale lui Iancu Durău:

Căpitanul cu Franțușcă
Nu-i nebun.
Cînd de-acasă pleacă pușcă
Vine tun!

Un călăreț venit în galop mare, descălecă la scară, înmînîndu-i lui Nicușor Raicu o scrisoare. Alb ca varul, Nicușor Raicu intră în salon. Și'n timp ce'n clinchet de pahare și sbîrnîit de cobză, cavalerii invitau cucoanele la cadril, toți acei ce mai petreceau în casa căpitanului, au deplîns moartea năprasnică a celui din urmă Zippa, răpus în luptă singulară în pădurea Copoului și mort pe loc, după o scurtă suferință, cu pieptul străpuns de sabia fățarnicului Dan Dămăcuș.

CAP. IV

In care sfîrșitul povestirii, covîrșit de măreția vremilor, pierde orice însemnătate.

Sunt lacrymae rerum.
Virgiliu.

Acestea toate le-am aflat de la vrednicul de cinste și crezare general Corban, ce-a slujit pe timpul lui Cuza-Vodă și prea puțin subt Carol I. Cînd l-am cunoscut era atît de bătrîn că uita de la mînă la gură. Il întrebai:

— „Ce mai faci, domnule general?"

El își aducea mîna la ureche în chip de leică și făcea:

— „Ha?"

Strigai mai tare:

— „Ce mai faci, domnule general? Ai ieșit azi la aer, te-ai plimbat?"

— „Ei! Unii zic că da, unii zic că nu..."

Cu toate acestea, cînd îi vorbeai de căpitan Costake se înviora generalul și nu se oprea până ce nu spunea tot ce știe. Și măcar că amintirile îi jucau multe feste, întîmplîndu-se ades ca o snoavă spusă odată despre unul, s'o pue a doua oară în seama altuia, istoria logofătului Toader și a iubitului său fiu Costake n'o încurca niciodată. Rar de-o mai sclintea puțin pe ici pe colo, omițînd vre-un amănunt, dar revenind negreșit asupra-i în cursul narațiunii și totdeauna la fel. Așa, a unsprezecea oară cînd mi-a spus-o, n'a schimbat o iotă din finalul pe care îl transcriu întocmai:

— „Pe-atunci băeți, *vîntul veacului*, cum îi zice Konaki Logofătul, sufla să prăbușească multe alcătuiri, ca'n locul lor altele să așeze. Duhul satanicesc al nesupunerii, după sîngeroasa pildă a răsvrătirii franțuzești, smintise multe minți până atunci tefere. Boerii cei de-a doua mînă și ciocoimea suită cu duiumul la cinurile boerești în timpul lui Mihai Sturdza și Grigore Ghika (se svîrleau pitacele de boerie, ca grăunțele la curci), se frămîntau cu turbare, ațîțate de pofte nelegiuite și rîvnind la slujbele mari și la rangul protipendadei. Din ceata acestor netrebnici s'au scornit multe isvodiri hulitoare și ocarnice atingeri pe seama ocîrmuirii, ajungîndu-se la împuținarea cuviinței și dușmănoase uneltiri. Și din aceste nesănătoase îndemnuri s'a făcut atunci o mare tulburare în toată obștea pămîntului. Dar iar mă'ntorc și zic că și multe urmări bune a avut acea fierbere. Și de n'ar fi fost decît să întemeinicească marele gînd al Unirii și încă trebue s'o binecuvîntăm, măcar că pornea din *tagma nevăzuților* [1]. Și dacă risipa și luxul din timpul lui Grigore Ghika dusese multe averi pe apa Sîmbetei, lăsînd familii puternice în sărăcie și făcînd să intre în negura uitării nume ce-au împodobit istoria, strălucind în depărtările începuturilor, ca luceferii, ridicase totodată din ticăloșie mulțime de ciocoi. O seamă din ei nici nu se mai cunoșteau de boerii cei adevărați. Și fără doar și poate, îi așteaptă și pe ei soarta acelora pe care i-au înlocuit, căci, la urma urmei tot trîndăvia și îngîmfarea îi va pierde. Lumea băeți, a fost și va fi, în neîncetată primenire și veșnică schimbare, cum e cursul apelor celor curgătoare.

Și iaca așa s'a 'mprăștiat la cele patru vînturi și averea lui Costake Zippa, pe care, moștenindu-l moșu-său Simion Velescu, de-abea a putut acoperi datoriile, vînzînd via și casa. Franțuzoaica a plecat îndată luînd cu ea toate juvaericalele. Catîrul fusese vîndut pe-un preț de nimic unui țigan de la grajd, desrobit, care se făcuse sacagiu și mai purta încă sdrențuită, bogata livrea a vremurilor bune. Căra apă pe la toate curțile, înveselind ieșenii în trista durată a căimăcămiei lui Balș. Era foarte popular printre slugi. Cînd se oprea la vre-o poartă numai ce auzeai:

— „Eși Marițo cu hîrdaele, c'a venit „pur-sîngele [2] Căpitanului!"

Și cred că de n'ar fi fost catîrul, mulți l-ar fi uitat pe bietul Costake. Ba mulțumită catîrului i s'a făcut lui Costake și-un cîntec pe care-l zicea Barbu lăutarul pe la sindrofii. Ciocoii mai ales

1. Tiers état.

2. Expresie a cărela întrebuințare la acea epocă se datorește exclusiv popularității Căpitanului care-a adus-o de la Saumur, împămîntenind-o. Prin ea trebue să se înțeleagă *calul englez*, caii arabi din care se găseau foarte mulți la Iași, fiind numiți de unii *pur-sînge* (fără adăogirea calificativului *arab*), pringeroare.

făceau mare haz de el şi tot unul din ei a scornit că-i compus de Vasile Alecsandri, dar eu ştiu chiar din gura lui Alecsandri că nu-i adevărat.

La amintirea acestui cîntec ochii generalului se umezeau şi începea c'o voce din altă lume, c'o voce *de-atunci*, singurul cuplet pe care-l mai ştia:

Căpitanul de la vie
Şugubăț şi plin de har,
Neputînd face moşie
Din Cotnar,
A lăsat bată-l pustia
Dracului căpitănia
Şi'n Cotnar schimbînd moşia
A făcut la o beţie
Din papuc pahar,
Sabia harac în vie
Şi din cal măgar.

— „Mie nu-mi venea a rîde băeţi! Mă gîndeam cu jale cum a făcut nechibzuința să ajungă un nume ca al lui Zippa de batjocura ciocoimii. Că nu ştiu de unde învăţase şi haimanaoa de ţigan cîntecul şi-l cînta pentru-un pitac pe la toate crîşmele. Dar mult nu l-a cîntat, nemairăbdînd Dumnezeu, că pe ţigan l-a închis pentru furtişag şi-a dat şi strechia 'n catîr. Şi aşa din voia proniei cereşti şi-a dat şi el dobitocescu-i suflet, în cel dintăiu an al înscăunării Măriei Sale Domnului Alexandru Ioan I.

Al. O. Teodoreanu

Cetind pe Faguet

Cetind pe Faguet, sentimentul dominant care te stăpîneşte, în măsură mai mare decît cetind pe alţii, neasemănat mai mari decît el, te îndeamnă să-ţi zici: Faguet e extrem de inteligent, ştie multe, ba ştie tot, şi ştie cu certitudine.

Această judecată nu se datoreşte atît faptului că Faguet a scris cu pană măeastră mult şi despre multe, căci nu e singur în acest gen,—cetitorul a găsit desigur, la repezeală şi cu uşurinţă zece nume ilustre—ci mai mult (poate numai) tonului în care autorul atîtor scrieri încărcate de idei şi pline de vigoare vorbeşte despre tot ce scrie.

Graţie acestui ton degajat, dar cu autoritate în accent, —acesta mai mult insinuat decît subliniat prea apăsat—Faguet îţi suggerează totdeauna convingerea că-şi stăpîneşte în mod absolut subiectul oricare ar fi el, şi că, el, Faguet, *en sait toujours plus long* decît cetitorul, oricine ar fi acesta. Şi, cum numai singur Dumnezeu ştie despre ce n'a scris Faguet, cetitorul, după cum îi va fi firea, lasă cartea aiurit şi plin de admiraţie pentru autor, sau cu un sentiment de pică, greu de definit, dar analog aceluia de care trebue să fie copleşiţi, în timpul examenului, candidaţii ambiţioşi în faţa unui juriu de profesori prea savanţi şi prea conştienţi de superioritatea lor.

Astfel, Faguet care a fost profesor şi care, probabil, voia să-şi uite cîteodată că era profesor, a stabilit—rîzînd, şi nu fără graţie, şi poate fără să vrea—raporturi dela profesor la elevi între sine şi cetitorii săi, care sînt sute de mii.

* * *

De unde provine acest ton? E, cred, expresia unui sentiment pe care autorul trebue să-l fi avut profund. Sentiment identic cu acel pe care-l suggerează cetitorului şi pe care Faguet, cochet, s'a muncit pururea să-l ascundă. Autorul minunatei—nu găsesc cuvînt mai potrivit—*Politiques et Moralistes du dixneu-*

vième siècle, a crezut, cu dreptate sau fără, nu importă, că inteligenţa-i luminoasă şi ascuţită foarte a pătruns totdeauna toate cutele, reale sau posibile, ale sufletelor de elită pe care le-a studiat. Zic suflet, căci acesta l-a interesat înainte de toate, şi mai mult decît opera de artă în sine, pe aceasta considerînd-o ca mijloc de expresie al vieţii şi nu ca scop. De aici dragostea —şi poate şi înţelegerea—sa mai mare pentru scriitorii care gîndesc decît pentru artiştii puri.

Această nemărginită încredere în fiecare pas al gîndirii sale împrumută acesteia un mers plin de graţie şi de libertate. Scrie c'o pasiune contagioasă care pune stăpînire pe spiritul cetitorului dela întâile pagini, şi, împotriva tuturor îndoelilor şi obiecţiunilor pe care acesta le-ar avea sau le-ar putea face, o păstrează până la capăt.

De altfel, Faguet nici nu-i prea lasă timp să le facă. Din cauza lipsei de mlădiere şi acel „va et vient" al gîndirii care se mişcă, ezitînd cîteodată între mai multe poziţiuni posibile şi care comunică necesarmente şi cugetării cetitorului o mişcare amplă şi, aşi zice, cu răgaz, spiritul lui Faguet înaintează dela o idee la alta cu atîta repezeală încît cetitorul îşi pierde răsuflarea. Faguet îţi aminteşte adesea un ghid care urcă cu paşi mari şi repezi muntele şi care, întorcîndu-se din cînd în cînd, te întreabă, mulţumit de sine şi „al dracului": „Mai poţi ?" Sau un causeur de mare talent care vorbeşte mult şi repede pentru ca să poată vorbi singur şi pentru care „monolog" şi „conversaţie" e tot una.

Cărţile lui Faguet, scrise cu talent şi cu vervă nesecată, într'o formă directă şi nespus de francă — aşi zice c'o veşnică voe bună—ar fi cîştigat pentru unii poate în farmec—pe care-l au mare de altfel—dacă autorul le-ar fi făcut uneori plăcerea de a-l surprinde în flagrant delict de îndoială de sine sinceră, de şovăială, de timiditate reală. Acest fapt nu l-ar fi „diminuat" de loc, cred, în faţa cetitorului, doar altul, mai mare decît el, Renan, ne lasă să-i ghicim adesea acest sentiment, care-l apropie, nu-l îndepărtează, de inima cetitorului... Din acest punct de vedere, Faguet, generos răscolitor de idei, s'a arătat neasemănat de avar.

Căci, împotriva tuturor aparenţelor, mărite de el prin artificii abile de stil, şi care ne-ar suggera să vedem în el un strălucit discipol al lui Renan—căruia i-a desemnat de altfel, dacă nu cel mai complect, unul din cele mai juste portrete din cîte a făcut—împotriva aparenţelor zic, Faguet n'are îndoeli profunde şi serioase faţă de ceiace spune, sau, ceiace e tot una, faţă de sine. Rezervele pe care le poate constata cetitorul adesea în fraza lui, prea des chiar, nu sînt, privite de aproape şi proectate pe fondul de ansamblu al gîndirii, decît verbale. De cele mai de multeori le lipseşte a treia dimensiune: sînt numai în suprafaţă. Mare maestru al formei, Faguet ştie să dea aspect de nuanţe mobile unor distincţii tăiate cu cuţitul şi care au nu ştiu ce de definitiv în ele. Subt aparenţele unei oscilări a gîndirii între „da" şi „nu" şi „poate", se ascunde totdeauna un fond calm, fix şi... dogmatic.

Ştiu că acest senin fără de nori ar fi putut să fie indiciul unei supreme detaşări a gîndirii autorului de ceiace afirmă, indiciul libertăţii supreme a unui spirit care nu crede că poseda certitudinea absolută, sau care, crezînd că posedă o certitudine relativă, nu face prea mare caz de ea. Dar cazul lui Faguet nu e acesta. Această mare inteligenţă, a cărei viaţă a fost un efort uriaş şi unic de a se transpune—pentru a-i înţelege—pe punctul de vedere al altora, deci pe puncte de vedere multe şi diverse, cedînd unei tendinţe profunde şi, cred, eminamente latine a spiritului său, pare a fi afirmat (în mod implicit) că nu există decît un singur punct de vedere just şi adevărat! Şi, această curioasă atitudine, mai mult instinctivă decît voită conştient, e poate un semn de sănătate sufletească. In orice caz, doctrina adevărată a lui Faguet—căci a avut şi el o „doctrină", a avut chiar două—vreau să zic aceia care e expresia raţională a sensibilităţii sale, purcede din această atitudine în faţa problemei cunoaşterei.

* * *

Dar, dacă Emile Faguet a crezut cu tărie în puterea de pătrundere a propriei sale inteligenţe,—cetitorul să nu asocieze la această afirmare nici-o judecată de aprobare sau de dezaprobare—s'a îndoit, consecvent şi abundent, de oameni şi de lume. Faguet pare a fi reuşit, fără să sufere, să adăpostească în spiritul său, fără să le concilieze, două atitudini sufleteşti contradictorii: un fel de idealism subiectiv, dogmatic şi optimist cu un empirism dogmatic şi el, dar necesarmente pesimist. Şi aici, două cuvinte despre ceiace am numit a doua „doctrină" a lui Faguet:

Un simţ al realităţii, extrem de ascuţit şi pururea treaz, o credinţă tenace de spirit pozitiv în autoritatea ultimă a faptului, o adevărată obsesie a ceiace ne dă observaţia, l-au împins: să nu prea creadă în eficacitatea reală a ideii şi a cugetării,—deşi dragoste, adevărată veneraţie, numai pentru acestea a avut,—să afirme că singurul fapt sigur pe care-l constatăm în istorie este schimbarea şi nu progresul reprezentat prin curbă ascendentă şi continuă, să constate că omenirea se agită, dar să se întrebe, maliţios şi lucid ca un Mefisto: agitaţie şi progres e tot una?

Din această doctrină, mai mult schiţată, se ştie, decît elaborată, un altul ar fi scos cu vigoare justificarea unui pesimism descurajant. Şi acest altul ne-ar fi apărut desigur ca un spirit consecvent; iar dacă ar fi fost cu adevărat îndrăgostit de logică, şi-ar fi zis, cu supremă înţelepciune, sieşi, căci alţii cine

ştie dacă l-ar fi ascultat: „Aruncă-ţi pana şi toate instrumentele de lucru în foc. Totul este deşertăciune, la ce atîta agitaţie vană !“

Faguet, dimpotrivă, n'a scos nici-o regulă de conduită practică din această învăţătură sombră. Considerînd activitatea-i neobosită şi fecundă, desfăşurată, cum spuneam, într'un perpetuu exces de voe bună, îmi place să cred că, stînd de vorbă cu sine însuşi, îşi va fi zis uneori: „Inima lucrurilor e fără de lege; gîndirea omului, oricît de pătrunzătoare ar fi ea (fie chiar aceia a lui Emile Faguet), dacă e în stare cîteodată (a mea totdeauna) să înţeleagă mersul vremii plămădite din fatalitate şi hazard, nu e în stare să schimbe întru nimic acest mers. E demn de remarcat cum cele mai frumoase reforme întreprinse de biata omenire nu fac decît să înlocuiască o nedreptate prin alta. Cu toate acestea, şi în ciuda acestora, să gîndim mult, şi să gîndim serios şi cu curaj !“.

N'a spus însuşi, gîndindu-se probabil la sine, că „tout bon scepticisme se contredit ?“ Adică acela care nu e numai o formă şi o scuză a lenei şi a laşităţii.

Faptul că Faguet n'a tras concluzii pesimiste dintr'o concepţie descurajantă a existenţei, dovedeşte că atitudinea noastră profundă, concretă (şi dominantă) în faţa vieţii e determinată, în ultimă analiză, de sensibilitatea noastră, de reacţiunea propriu zis sentimentală, pe care o avem faţă de excitaţiile lumii exterioare. Deci, în cazul cînd doctrina noastră nu e reziduul raţionalizat al acestei reacţiuni sentimentale, ci e numai sistemizarea unui punct de vedere pur intelectual, o vom contrazice sănătos şi încăpăţinat... Şi-o contrazicem cu atît mai uşor, cu cît ea ne proectează o imagine mai sombră şi mai urîtă despre lume, adică despre tot ce nu este *eu*, şi cu cît ne-am zugrăvit —contrazicîndu-ne mereu—un portret mai măgulitor despre noi înşine. Căci, în acest caz, putem dispera de lume cît vom vrea, nu vom reuşi—şi nu vom ţine—să disperăm niciodată, şi deloc, de propriul şi scumpul nostru eu.

Insuşi a observat judiţios şi, desigur, negîndindu-se la sine, ci la alţii: „Nu sîntem niciodată sceptici în mod desăvîrşit. Sîntem sceptici faţă de ceiace nu priveşte chestiunea de care ne ocupăm, şi devenim foarte dogmatici cu privire la tot ce-o interesează !“.

* * *

Or, „chestiunea“ de care s'a „ocupat“ înainte de toate şi perpetuu Emile Faguet a fost propria sa gîndire, mai precis: propriile sale idei, care au fost multe ca nisipul mării. „Il était né pour avoir des idées et ne jamais se lasser d'en avoir“, a spus el despre Renan, şi-ar fi putut-o spune cu multă dreptate şi despre sine. Şi dacă autorul atîtor cărţi pline de gînduri ingenioase şi adesea profunde a iubit cu pasiune şi ideile altora —altfel cum le-ar fi răscolit cu atîta curaj şi cu atîta admiraţie, aceasta mai mult pentru ele decît pentru autorul lor— le-a iubit cu neîncredere, şi nu atît pentrucă serveau de binefăcătoare hrană propriei lui gîndiri, şi mai mult fiindcă aveau rolul de pînză de proecţie ce da trup şi formă vie propriilor lui idei nenumărate. Pentrucă, în gîndirea altora, Faguet, crezînd sincer contrarul, se căta înainte de toate pe sine şi, forţamente, se regăsea: cu răbdare multă şi cu minte multă, sfîrşim totdeauna prin a găsi ceiace căutăm...

Astfel, în fiecare portret din galeria întinsă pe care ne-a lăsat-o—mai just ar fi să spun „schiţe“ cînd e vorba de Faguet, căci el, ca toate spiritele prea subiective, n'a ştiut picta cu culori, ci numai desemna sur cu creionul—surprindem cîteva linii principale care aparţin mai mult fizionomiei pictorului decît aceleia a modelului. Remarc acest lucru pentrucă, în cazul lui Faguet, faptul se repetă în măsură mai exagerată decît în cazul altor autori de portrete, şi să nu mi se poată deci replica că toţi muritorii, mari sau mici, uzează, mai mult sau mai puţin şi necesarmente, de acest procedeu. Da, dar totul este în acest „mai mult sau mai puţin“. Şi apoi, această obiecţiune, cînd e formulată în termeni prea generali—adică cu dezinvoltură—duce departe, şi în specie îşi pierde orice ascuţiş. Căci formulînd-o, nu facem decît să exprimăm un caz special al clasicului: „Lumea e reprezentaţia mea“. Care trăgînd dungă groasă peste toate distincţiile, suprimă orice posibilitate de discuţie.

Dacă admitem definiţiile pe care le-a dat însuşi „gustului“ şi „criticii“, şi distincţia pe care a făcut-o între unul şi alta — „critica este analiza spiritului altuia; gustul... e analiza propriului meu spirit, făcută în legătură cu ceiace cetesc“— dacă admitem, zic, această definiţie şi distincţie, şi-am vrea s'o aplicăm la Faguet, ar trebui să spunem că acest artist, de decadenţă, dar mare, a fost mai mult om de gust decît critic. Şi trăgînd consecinţele din această distincţie bogată în urmări, ar mai trebui să spunem, cu oarecare risc poate, că Faguet a fost destinat mai mult să „judece“ decît să „înţeleagă“. Căci, pentru a „înţelege“ complect pe altul — dacă poate fi vorba aici de înţelegere complectă — nu e de ajuns să fii extrem de inteligent, ci mai trebue, cum se ştie, să fii în stare să adopţi, pentru un moment, punctul de vedere al aceluia pe care vrei să-l „înţelegi“ înainte de a-l judeca, să te ştii insinua şi „pierde“ în sufletul lui, pentru a uita aproape să-l mai judeci, să-l ştii lăsa să „trăiască“ în tine.

Viaţa intelectuală a lui Faguet a fost, cum am spus, un efort continuu şi sincer pentru a atinge acest grad de supremă plasticitate sufletească. Şi Faguet a crezut cu putere şi fără şovăială — şi-au crezut-o cu el, despre el, şi alţii — c'a reuşit, şi c'a reuşit totdeauna, să atingă această înălţime. Probă elocventă,

dragostea lui exagerată, aşi zice fanatismul lui pentru formule, de care abuzează şi care la el nu sînt simple flori de stil destinate a produce „efect".

Emile Faguet a crezut în aceste formule — şi a crezut cu atît mai mult cu cît erau ale lui. Nu e vorba aici de formulele cele mici ale lui Faguet — căci Faguet are două feluri de formule, mari şi mici — pe aceste din urmă, suggestive şi ingenioase cele mai de multe ori, le întîlnim la tot pasul şi care, tocmai fiindcă reapar cu atita indiscreție, obosesc, enervează şi nu prea vorbesc în favoarea gustului autorului — gust atît de sigur şi de sever cînd era aplicat la alții — ci e vorba de formulele cele mari, adică de acele în care Faguet a fixat, în fiecare, trăsătura sufletească principală a oamenilor pe care i-a studiat.

* * *

Dar uzul formulei în materia în care a lucrat Faguet este şi pretențios şi nepotrivit.

Este pretențios pentrucă presupune că autorul are convingerea c'a pătruns aşa de adînc şi în mod aşa de întins în spiritul personagiului pe care ni-l prezintă, încît e în stare să-l închidă viu, complex şi, poate, contradictoriu cum a fost, într'o formulă quasi-matematică. Căci, să nu ne înşelăm: Faguet a criticat, ca mulți alții înaintea lui şi după el, teoria „calității dominante" a lui Taine. Dar „formula" lui Faguet ce e, dacă nu expresia şi fixarea unei trăsături sufleteşti unice, care explică sufletul întreg al unui om, căci din ea se deduc toate celelalte trăsături, variate şi nenumărate, ale acestuia? Faguet, mai prudent, şi crezîndu-se mai critic, n'a enunțat cu candoarea ştiințifică a lui Taine că acestea din urmă se deduc cu „necesitate" din cea dintăiu, dar tot procedeul lui de lucru, precum şi certitudinea care însoțeşte afirmațiile sale implică această idee.

In această privință, deosebirea între el şi Taine este că, până ce acesta a făcut efort să-şi justifice vederile printr'o teorie care, la el, se rataşează strîns la o concepție generală a structurii realității, Faguet, făcînd mare caz de un simț de măsură căruia îi atribuia — cum se prea obişnueşte dealtfel — virtuți miraculoase, a repudiat teoria, dar a păstrat procedeul. Şi, după cum în viața practică păcătoşii care îşi fac „teoria" greşelilor îşi agravează cazul, tot aşa şi aici, rezultatul a fost şi este că Taine e considerat ca un spirit dogmatic şi constructiv — cum a şi fost — iar Faguet nu.

Şi, continuînd în această ordine de idei, să mai spunem că, pentru a putea atinge certitudinea în cunoaştere, Taine a făcut o teorie a existenței — a obiectului — care să facă posibilă această certitudine. Faguet, sceptic față de orice teorie, şi profesînd — în teorie — un agnosticism decisiv, e oarecum şi mai dogmatic decît Taine, căci aşează sursa certitudinei (înlăturînd orice idee de relativitate!) numai în subiect, şi în special în subiectul „Faguet".

* * *

Acestei regretabile predilecții pentru formulă se datoreşte faptul şi mai regretabil că unele din portretele intelectuale făcute de Faguet nu prea seamănă cu modelul. Sînt mai mult impresionante decît fidele. Iar altele, au nu ştiu ce „construit", „artificial", „ajustat", în ele. Acest din urmă caz e mai puțin aparent cînd formula, nefiind afişată decît la sfîrşitul eseului, ia masca unui rezultat şi al unui rezumat; şi e mai vizibil, cînd trăsătura principală, adică formula, e anunțată la început. Ea îmbracă atunci caracterul unui „program" de realizat. Iar în cursul analizelor care urmează, şi care sînt totdeauna conduse cu neîntrecută măestrie şi claritate, cetitorul simte adesea că autorul se preocupă mai degrabă să aibă dreptate decît să fie adevărat. Cu aceste ocazii Faguet alunecă în rafinament, unde, spre părerea de rău a cetitorului, se îneacă pentru cîteva momente, marele său talent dialectic.

Tot pentru a proba cu orice preț că formula enunțată e adevărată, Faguet va face eforturi, lăudabile dar păgubitoare, spre a dovedi că e clară. Poate fără să-şi fi dat seama, judecătorul aspru şi, în definitiv, drept, al ideologiei cam simpliste a secolului al XVIII-lea şi cel dintăiu dintre compatrioții lui Voltaire care, nepornind dela prejudecăți religioase şi sociale, a avut curajul să spună despre opera acestuia, straşnicul „c'est un chaos d'idées claires", s'a închinat şi el prea tare latinului: „Ce nu e clar, nu e adevărat". (Ori, claritate cu orice preț, nu se obține decît prin simplificare şi deci, spre nefericire, prin o modificare pe care va fi silit s'o sufere obiectul. Atunci, şi numai atunci, formula care are pretenția să-l reproducă, va părea clară şi evidentă, adică, după această concepție, adevărată).

Iată unul din motivele care l-au împins pe Faguet să nu considere ca important decît tendințele generale ale unui autor şi să treacă cu vederea ceiace i se părea accidental, adică ceia ce e particular, individual. Aceasta e o trăsătură care-l îndepărtează de Sainte-Beuve şi-l apropie de Taine. (Iar de Taine! Nu ştiu dacă Faguet „scepticul" şi „nesistematicul" ar fi fost măgulit de acest fel de apropiere). Şi iată de ce susțineam mai sus că Faguet n'a ştiut — poate n'a voit ?? — să desemneze decît „schițe cu creionul".

Să observăm că acest procedeu nu e prea păgubitor cînd formula e expresia rațională a unei intuiții norocoase? Şi că el e nefast cînd, din întîmplare, intuiția s'a înşelat? Acesta din urmă

este cazul — cine ar crede? — studiului pe care l-a scris Faguet despre Taine. Voiu încerca să arăt cu altă ocazie că Taine metafizicianul — căci Taine a fost înainte de toate, și totdeauna, un metafizician — e de nerecunoscut în portretul pe care i l-a făcut Faguet.

* * *

Dar formula, așa cum a practicat-o Faguet și cum i-a făcut teoria Taine, nu-și are locul în materia despre care e vorba aici și pentru motive de ordin absolut general. Ea presupune totdeauna o concepție statică a obiectului și introduce, în mod franc ca la Taine, sau deghizat ca la Faguet, un ideal de cunoaștere împrumutat dela științele numite exacte, în domeniul unei realități mobile prin excelență, dar imposibil de realizat în științele morale, oricare ar fi ele. Creiază deci probleme — himere, îndrumînd cercetarea în direcții sterile.

Mi se pare că aici trebue căutată originea unui aspect curios al criticii lui Faguet și care nu e decît o formă particulară a trăsăturilor ei caracteristice constatate mai sus, determinată de ele și determinîndu-le la rîndul ei: Faguet a eliminat, ca fiind neimportant, ceiace constitue substanța însăși a obiectului asupra căruia s'a aplicat prea strălucita-i inteligență. Faguet a ignorat cu consecvență rolul și importanța factorului timp. Analiza lui penetrantă, și uneori prea abilă, nu distinge mișcare și creștere în gîndirea autorilor, pe care îi disecă, și nu-i evocă. Faguet își „imobilizează" obiectul. Contururile cîștigă prin aceasta în precizie și'n claritate, dar se golesc de viața pe care-o închid și de adevăr. Văzută prin ochelarii magici ai lui Faguet, gîndirea autorilor studiați apare astfel ca un fel de Pallas-Athena eșită din capul lui Zeus, înarmată *dintr'odată* cu toate armele pe care le-ar avea la adînci bătrînețe (dacă Pallas-Athena ar îmbătrîni vreo-dată!)

Acest fapt e în legătură cu altul: Faguet care, cum se știe, cunoștea bine atîțea cugetători, înrudiți și potrivnici, a evitat sistematic — poate mai bine ar fi să zic: instinctiv — să scruteze de aproape jocul influențelor, joc atît de greu de prins și atît de recalcitrant față de orice încercare de încătușare în formule „eterne".

Rezerva pe care a arătat-o față de ideile generale [1], adică față de acelea care îmbrățișează, ca la Taine și la Renan de exemplu, un secol sau o civilizație întreagă, rezervă destul de neexplicabilă la un spirit de măsura lui Faguet, explică în parte faptul reținut acum în urmă.

„Rezervă neexplicabilă". Căci cum să înțelegem acest lucru bizar: Faguet a fost pururea în căutarea unei formule explicative

1. Să adaogăm aici în notă că «rezervă» față de ideile generale nu înseamnă absență a ideilor generale. Cf., de exemplu, faimosul *Avant-Propos* la *Politiques et Moralistes*, III-ème sèrie.

pentru fiecare din complexele individualități pe care le-a studiat, dar n'a încercat să caute cîteva pentru civilizațiile și secolele de gîndire pe care puternica-i inteligență le-a străbătut cu privire de vultur! Cu alte cuvinte, cum se explică faptul contradictoriu că Faguet a afirmat cu putere un agnosticism în întindere (dacă mă pot exprima astfel), și n'a admis, în consecință, și un agnosticism în profunzime? Ar putea fi oare considerată această contrazicere ca o formă a antinomiei constatată mai sus între ceiace am numit cele două „doctrine" ale lui Faguet, și pe care acesta n'a ținut să le concilieze?

* * *

Privit din punctul de vedere parțial pe care mi-a plăcut să-l adopt, astfel mi-a apărut Faguet.

A preconizat, consecvent și apăsat, o concepție extrem de pesimistă a existenței. Până și pesimismul lui a fost dogmatic... A susținut cu credință tare că realitatea e, în esența ei, dacă nu rea, lipsită de acel *nisus* interior care conservă valorile și dă rost de a fi Universului conceput de alții, mai mari decît el, dar, pentru aceasta, nu necesarmente mai „naivi" decît el! Faguet a avut pentru secolul al nouăsprezecelea, dacă nu mă înșel, mai mare admirație decît pentru oricare altul. Ori, Universul în care a crezut, în chip implicit sau explicit, acest secol hegelian și renanian înainte de toate, nu seamănă deloc cu Universul, van și steril și sbircit, al lui Faguet.

E destul de probabil că aici zace cauza profundă care a împiedicat această neastîmpărată inteligență să „înțeleagă" rostul și trainicia unei mișcări ce-a frămîntat până în adîncuri acest secol fecund, mișcare bogată în urmări și închizînd în sine viitorul. Argumentele aduse de Faguet contra socialismului, căci de acesta e vorba, vreau să dovedească imposibilitatea practică a acestuia, și purced, în ultimă analiză și în mare parte, din acel faimos și burghez „bun simț" de care am mai amintit.

A iubit, cum spuneam, cu pasiune gîndirea, deși n'a crezut în eficacitatea ei. Și acest fapt n'are nimic surprinzător, nici contradictoriu. A spus, despre altul, c'a dat omenirii exemplul lucrătorului ce-și leagă viața de-o operă dela care n'așteaptă nici un rezultat. Aceasta o putea spune și despre sine, adăogînd: „Dar operă care i-a procurat nemăsurată plăcere intelectuală, dînd existenței lui (în acelaș timp, și prin aceasta) rostul ce lumea exterioară — în care n'a crezut — nu i-l putea da". Astfel, dacă Faguet a putut rămînea senin în fața și contra unei lumi monotone și sărace, cum o vedea el, a putut, probabil, pentrucă talentul său îi va fi dat iluzia binefăcătoare că era însuși pururea nou și foarte bogat...

Paris, Decembre, 1927 **D. D. Roșca**

Cărvunarii

Scene istorice

II.

Primitivul civilizat anarhic

„In noi totul e spoială, tot e lustru fără bază"...
„Noi în noi n'avem nimica, totu-i calp, totu-i străin".

Eminescu

Iaşi — 1823

O sfătuire în care se arată unul dintre cele dintâiu suflete monstruoase—ce mai tirziu vor fi legiune —produse de altoirea primitivităţii noastre, nu prin civilizaţia apuseană, ci deadreptul cu florile ei de lux rafinat, ce şi acolo trăesc numai fiindcă este seva caldă a unei civilizaţii eşită firesc dintr'o evoluţie treptată.

Palatul domnesc. Odaia de primire a Postelniciei cu înfăţişarea cunoscută a saloanelor boereşti vechi, aşa cum le-au zugrăvit unii pictori ai trecutului, ca Aman, Pompilian, etc..

Marele Postelnic Dinga, lîngă o masă de lucru, pe al cărui colţ este o tavă de alamă cu o ceşcuţă de cafea, stă tolănit într'un jilţ şi trage dintr'un ciubuc lung sprijinit în covorul de jos.

Un fustaş, deschizînd repede o uşă în două canaturi, anunţă grăbit:

Măria Sa!

şi abea are vreme să se dee la oparte că intră

Ioniţă-Vodă, repezit şi zicînd amărît:

Am pierdut iară! Dacă aşi juca scump, mi-aşi da şi răzăşia... Aştepţi cam de mult Dinga?

Marele-Postelnic Dinga, care s'a sculat respectuos, dar nu cu mare grabă, fiind unul din prietinii cei vechi ai lui Vodă.

M'am mai uitat prin delele iestea arătînd spre masă ...decît să gioc cu Başotă...

Ioniţă-Vodă zîmbind:

Nu prea vă iubiţi; dar, drept e, îi şi circiobaş... Ascultă Postelnice, uite ce vroiam să-ţi spun: Să trimitem darul Sultanei prin Jupîneasa Ana.

Dinga: Ii isteaţă nepoata şi face cît trei bărbaţi mintoşi.

Ioniţă-Vodă, urmărindu-şi un gînd ascuns:

...Şi să rămie mai multă vreme, cît mai multă vreme în Stambul... Să mai pitreacă o lecuţă şi ea sărmănica... Ii încă tînără, vadană, fără copii... Bătrîna prinţesă Catinca, mătuşă-sa, duce caifet mare... In palatul ei vin toţi ambasadorii... Cică odată, a fost şi Vizirul... Să stee cît mai mult acolo... Să stee la prietinile ei, la Sanda, ori la Olga care—nu ştii! — pe curînd va fi mamă, îmi scrie băietu...

Dinga, închinîndu-se:

Să-ţi dee Dumnezeu, Măria-Ta, un nepot voinic şi înţelept, care la rîndul lui să urmeze Beizadelei în Scaun...

Ioniţă-Vodă, visător şi măgulit:

Dinastie... îşi trece mîna pe frunte...

Ei, închipuiri deşarte schimbînd glasul:

Ana să plece chiar mîni. Sînt grăbit s'o ştiu agiunsă acolo.

Postelnicul ciuleşte urechile, parc'ar pricepe, parcă nu.

Să lămurească ea, mai repede, tot se duce, şi pe Comisul Ionică ce-i cu înapoierea lui.

Postelnicul:

Tot îl aducem?

Ioniţă-Vodă, răstit:

O vorbă am! N'am spus în sfat boerilor că mă învoesc să se întoarcă?.. rîzînd. S'au cam speriat... Dar n'am spus că voi sili pe Comis să vie, dacă vrea să mai rămie... Nici nu putem găsi altul în loc, aşa cît ai bate din palme. Vor fi şi mulţi pretendenţi; slujba e cinsteşă: secretarul Beizadelei—Kapuchihae!.. Parcă-i văd pe ficiorii mei, fiecare cu omul lor, că întotdeauna şi în toate trag unul hăisa şi altul cea, ca să-mi amărască zilele, pesemne... Tăutu să stee acolo păn ce găsim om în loc... Toate acestea, Domniţa Ana să i le spue, ea, din viu graiu... Cum prietinii l-au cerut, cum eu m'am învoit, cum boerii s'au supărat, cum i-am pus eu la locul lor...

Să plece Ana de sirg şi apoi, nici o grabă... Mă înţelegi?..

ese

Dinga, singur, zimbeşte:

Te înţeleg prea bine, Măria Ta. ...Hm !... jumătăţi de măsură... Poate-i mai bine aşa... Ceiace însă nu-i deloc bine, este că nu lucrează niciodată după socoteli dinainte cîntărite, ci după ghesul inimii...

Ii muşlui... o nimereşte cum îi mai bine aproape întotdeauna, dar s'ar putea s'o scrintească odată rău...

Frumos şi drept a mustrat azi dimineaţă pe evgheniştii noştri; însă, văd eu, vrea să se oprească numai la mustrări... N'are să dee urmare ameninţărilor... Şi ca să nu fie împins mai departe de Comisul Ionică, inimosul patriot, dragul tatii!, nu vrea să-l aducă înapoi... Adică vrea să-l lege acolo cu braţele dalbe ale Anuţei...

Şi deodată posomorit:

Samson a avut pe Dalila... Ahile, călcăiul... Comisul Ionică îi vrăjit...

Sînt oameni care frîng împărăţii, care răpun pe Diavolul şi cîteodată parcă ţin piept şi lui Dumnezeu—Doamne iartă-mă!— Nimic nu le poate tăe drumul ce şi-au croit! Şi nu ştiu ce-i jugul femeesc; toate femeile la un loc nu le-ar putea sta piedică... Afară de una, una singură; dar pe aceasta dacă o soartă vitrigă -a scos-o în cale... s'a isprăvit... Stejarul se face trestie... Oţelul umb...

Intră Domniţa Ana Craiovescu urmată de o fată, care se trage spre fereastră.

Domniţa Ana, rîzînd:

Oţel, plumb, mai lipseşte praful? Ii vorba de vînătoare? Merg şi eu... mucalit serioasă: Ori să fie războiu, de eşti aşa de tulburat şi de grăeşti singur bădiţă!.. schimbînd glasul: Mi-a trimes veste Măria Sa că ai să-mi spui ceva vajnic...

Dinga, mai mult pentru sine. Ii grăbit straşnic Vodă... către Ana Măria Sa, în neţărmurita dragoste ce-ţi poartă, vrea să-ţi facă o mare bucurie... Ştie că-ţi place puşca mai mult decît ghergheful, calul decît giocul şi politica decît stihurile, şi de aceia te face sol domnesc la Stambul...

Ana stăpîneşte un zîmbet de orgoliu.

Să duci mata Sultanei Azeki darurile de sărbători... şi să-i cîştigi inima pentru biata Moldova...

Ana, cu aprindere: Primesc bucuros...

Dinga, urmînd:

Vei căuta să ne-o faci prietină... Ai tot ce-ţi trebue pentru slujba asta... Eşti deşteaptă, iscusită la vorbă, ai şart, dar mai ales un vino'ncoace amestecat cu un nu ştiu ce bărbătesc care desigur că potoleşte, în femeile cu care ai de-a-face, orice pornire de pizmă şi de jinduire... Insă pentru treaba asta va fi de nevoe să stai mai mult în Stambul... Mai întâiu, are să fie de neapărată trebuinţă să ademeneşti spre casa cucoanei Catinca

pe acea contesă franţuşcă care subt cuvînt că învaţă cîntul pe moştenitorul tronului împărătesc, este prietina împărătesei... Se zice că Sultanul are multe slăbiciuni pentru ea; între altele, o lasă să primească cucoane creştine care au fost în Apus. S'a mai zvonit că sărmana împărăteasă nu mai visează decît traiul dela Curţile Evropieneşti... Cînd va afla că ai danţat la Curtea Franţei...

Ana, cu deşărtăciune nestăpînită:

Şi chiar cu vărul regelui...

Dinga: Sînt sigur; ai să te împrietineşti cu ea. Dar, vezi, trebue să rămîi cît mai mult acolo.

Ana, cu ciudă: Cum mă îndemni să nu mă mai întorc din Stambul!... Parcă n'ai mai fi tot acela care te rogi de mine, cînd plec la moşie, să nu stau nici trei zile... Ori nu-ţi mai sînt dragă, bădiţă!...

Dinga, cam încurcat:

Sigur, îmi vei lipsi mult; dar trebue, trebue, îi nevoe de mata acolo... Am să-ţi mai spun, să-ţi mai desluşesc şi altele...

Domniţa Ana:

Trebue, trebue... Poate sînt surghiunită!...

Dinga: Ce aveţi oare astăzi, toţi, cu vorba asta urîtă! M adineoarea Sulgerul Moţoc ţipa că Ionică Tĕutu îi surghiunit cerea lui Vodă... să-l ierte... Poftim!...

Domniţa Ana, cu patimă nestăpînită în glas, dar cu expresia feţei şi cu privirea stăpînite:

Şi Vodă?

Dinga: S'a învoit.

Domniţa Ana, deja cu totul stăpînă pe ea, nu dă nici un semn de bucurie; însă fata de la geam tresare, se îngălbeneşte, duce mîna la inimă.

Te-am uitat aici Margot (se duce spre ea, o mîngîe, cu aroganţă, pe cap) Aşteaptă-mă alăturea.

Fata esă, cu capul plecat, tristă. Domniţa o urmăreşte cu un zîmbet rău şi strîngînd din umeri, către Dinga.

Toate l'au îndrăgit. Asta-i chiar nebună. Nici nu mai ştiu ce să fac cu ea şi nici de serviciile ei n'aşi vrea să mă lipsesc. Am învăţat-o moldoveneşte ca s'o mărit cu vataful Cozma, să rămîe tot în casă. Şi pentru că şi ea îi de neam bun – e fata unui marchiz scăpătat şi mort în exil — am cerut pentru Cozma un caftan... Nu; dumneiei nu vrea... Ştiu bine dece... iubeşte pe Comisul Tĕutu... (cu ciudă) Toate-l iubesc... giştele...

Dinga, zîmbind cu înţeles:

Să lăsăm pe Ionică. Măria Sa vrea să pleci fără zăbavă...

Domniţa Ana, mînioasă şi jignită:

Am înţeles! Vodă vrea să nu mă întîlnesc cu Ionică... Ce? Mă puneţi subt epitropie? Nu mai plec! Puteţi crede că nu plec ca să aştept pe Ionică. Credeţi ce vreţi! Nu sînt oare liberă să fac ce vreau cu mine?

Dinga, blînd şi tărăgănat:

N'ai priceput nimica... Vodă nu numai că nu vrea să te disfacă de Ionică, dar chiar vrea să stai cît mai mult cu el împreună... numai acolo, acolo, nu aicea...

Ana face semne de nedumerire.

Ascultă Anicule (cu hotărîre) cu tine-i mai nimerit să nu umblăm cu ascunzişuri... Vodă s'a învoit să schimbe pe Ionică; dar tare-ar vrea ca el să nu vie. Ce-i de făcut? Cum să-l ţii acolo, cînd el stă ca pe ghimpi? Aici îl trage şi lupta atîtor prefaceri de el răscolite şi inima. (după şovăire şi rugător) Dacă-i vrea Anicule... l-ai mai putea întîrzia pe acolo cîtăva vreme... Ai puterea să-l legi cu lanţuri dulci şi moi, dar mai tari decît cele de aramă din Şapte-Turnuri...

Ana se împietreşte orgolios şi cu un aer de revoltătoare nesimţire.

Anicule, nu-ţi sînt eu prietin?

Îi ia mîna care-i este lăsată cu atîta indiferenţă, că parcă ar fi mîna unui cadavru. Şi puterea de stăpînire şi răutatea Anei sînt atît de mari, că sîngele chiar, viaţa însăşi, s'a retras din mînă, fiindcă sufletul Anei nu vrea să iee parte la gestul la care totuşi consimte. In această clipă aspectul mînei inerte, arată totodată, că este a unei femei ce începe să nu mai fie tînără...

Nu-ţi sînt eu mai mult decît un frate, că-mi zici badiţă şi abea dacă sîntem oleacă de cimotie... Deschide-ţi inima... Ştii, cu mine se poate vorbi tinereşte... Dragostea ta cu Ionică nu-i o taină! Şi nu-i nimica de cîrtit. Tu eşti liberă, el îi holtei... Că nu v'a cetit încă popa... Ei, pacatul nu-i aşa de mare... Uite, se loveşte bine enteresul Domniei cu al inimii tale... Pleacă! Opreşte-l pe Ionică acolo... şi fiţi fericiţi!... Aicea nu aveţi nici pe departe libertatea ce v'ar înlesni-o Stambulul.

Domniţa Ana, cu asprime şi vulgară aroganţă:

Nu plec. Şi de unde ai scornit, mă rog, că iubesc pe Comis?... El mă iubeşte, da. ...Dar să-l iubesc?! Te-ai gîndit bine, Postelnice?... Un boerinaş sărac şi din neam căzut... In Apus prinţesele ştiu să-şi ţie rangul!...

Dinga, cu amărăciune:

Dar se potriveşte!... Iaca tot ce ne pricepem să momiţărim! Dacă vă ziceţi prinţi şi aristocraţi, credeţi că chiar sînteţi? (cu resemnare şi durere) Noi nu sîntem — mari şi mai mici — decît boeri romîni: sînge mereu corcit, căderi şi înălţări mereu nedrepte! Atîta tot! Deşertăciunea îţi întunecă mintea, fetiţo!...

Şi apoi, cum poţi să spui că nu-l iubeşti?.. Doar te-ai ţinut cu el, doi ani!.. Numai plecarea lui v'a despărţit. Şi cu toate că eşti atîta de trufaşă că, după cît văd, îţi era ruşine cu el că nu-i... prinţ, atîta-l iubeai că nu te mai gîndeai la gura lumii... Ionică era nevoia ta de orice clipă, şi-ţi împlineai nevoia! Eu credeam că eşti mîndră de el, dacă te dădeai aşa în vileag:

dar se vede, că atîta te orbise patima, că-ţi uitaseşi trufia. Şi socoteai că lumea nu vedea decît ce vroiai tu! Adică numai iubirea lui. Asta-ţi plăcea să se vadă, căci cu firea ta desigur, nu prea ai fost iubită... Dar lumea vedea adevărul, tot adevărul şi zîmbea...

Domniţa Ana, cu dispreţ:

Ciocoimea!.. Lumea mea, chiar de-şi dădea seamă de patima lui Ionică, înţălegea bine că eu nu i-o împărtăşesc, şi îşi zicea, de bună seamă, că sau nu văd, sau mă fac că nu văd, ca să-i pedepsesc obrăznicia de-a fi ridicat ochii până la mine, cum trebue să facă o adevărată aristocrată cînd întîlneşte un ciocoi prea îndrăzneţ. Fiindcă, (cu ironie) chiar fără voia d-tale, nu sîntem toţi de-o teapă. Poate Tèutu să fie şi mai vechi de cît Basarabii, el îi ciocoi şi eu aristrocrată. De-ţi place, de nu-ţi place... La curţile din Europa se aude, cîteodată, că un paj s'a omorît de dragul prinţesei căreia servea. Ei bine, crezi că măcar îi trece cuiva prin gînd s'o ţie de rău că nu şi-a îndepărtat din serviciu pajul? Dar dacă făcea una ca asta ar fi rîs lumea de ea, că a băgat în seamă dragostea slugii şi că i-a luat-o în serios!...

Nu uita, că Ionică nefiind aristrocrat, deşi împrejurările de viaţă sălbatecă dela noi ne-au pus în aceiaşi viaţă socială, ba chiar în aceiaşi casă!—totuşi putea să-mi fie secretar, vechil, vataf, grămătic.

Dinga, întrerupînd cu indignare şi ridicînd braţele:

Cine? Ionică Tèutu grămătic la d-ta? Un om care învîrteşte ţara pe degete! De care au tremurat trei Voevozi!

Care n'a avut decît un cuvînt de spus ca Poarta să închidă, cu ruşine, cum au trecut Dunărea, pe cei patru fruntaşi ai aristocraţiei, care îndrăzneau să meargă la Stambul să se plîngă împotriva lui!... Vizirul se sfătueşte cu Ionică Tèutu!... Te-ar cinsti să te ia de nevastă!

Şi orice-ai spune tu... l-ai iubit şi-l iubeşti!... N'aşi fi crezut că aşa suflet zace'n tine!... Nenorocitul!..

Acum pricep mai bine zbuciumările Comisului.. Cîteodată, din turbări nebune, cădea în mîhniri şi mai grozave... zile 'ntregi era una cu pămîntu'... fără vlagă, fără viaţă, nesimţitor la tot şi la toate... Nu erau numai necazurile obşteşti de vină... Il chinuiai, îl înjoseai, iar el se zbătea între dragostea şi mîndria lui... Te iubea ca în basme şi poate încă tot te mai iubeşte, iar tu eşti zîna cea fără de inimă... Omori un suflet, domniţă! Şi primejdueşti Moldova. Sprijinit pe dragostea ta, Comisul ar lupta mai cu rost, mai cu folos, cu puteri înzecite...

Domniţa Ana, ironică şi rea:

Da; povestea lui Cid pe care cu atîta patos v'o cetea Movilaschi... Ionică îi Rodrig şi eu Ximena.

declamînd.

Paraissez Navarois, Maures et Castillans,
Et tout ce que l'Espagne a nourri de vaillants;
Unissez-vous ensemble et faites une armeé...
Pour combattre une main de la sorte animée...

Știu, și pe moldoveneasca din traducerea lor cînd au făcut teatru la logofătul Dumitrache... (ride) Corneille, teatru!... Ce-i lipsește chelului!... Teatru moldovenesc...

declamă ridiculizînd

Veniți la mine Mauri, Castilani Navareji,
Și toți pe care Șpania i-a fost avut viteji,
Uniți-vă împreună făcînd o mare gloată
Să vă luptați cu o mină într'așa chip animată...

ride

Dar, vezi, nici nu-s Ximena, nici nu-l iubesc...

serioasă și aspră:

Și mai ales, nu mă simt din lutul femeesc din care bărbatul, de veacuri, și-a făcut roabă sau muză, dar tot numai unealtă pentru huzurul lui.

Dinga, cu amărăciune adîncă:

Doamne, Doamne!... Viana, Parizul, ți-au săcătuit inima— sau n'ai avut-o niciodată?... Tu nu pui nici un preț pe sfînta lui iubire?... Candelă ar trebui s'aprinzi norocului de-a fi astfel iubită!...

Dar dacă trăind cu el, și fiind zilnic împreună, îl chinuiai tăgăduindu-ți iubirea, atunci se vede că tu trăgeai fericire din suferința lui și desfătare bolnăvicioasă din pofta lui împlinită printre lacrămile desnădejdei.

Anica mea, ești oare atît de vițioasă și rea?

Domnița Ana, plictisită:

Nu mai fă, bădiță, din țînțar harmăsar... Nu l-am iubit, și nu-l iubesc.. Dar am avut, din întăia zi cînd l-am văzut, o mare poftă de el, și fără amînare m'am dat lui, înainte ca el să mă iubească și nu știu de a avut vreme macar să înceapă să mă dorească...

Și setea (cu voluptate stăpînită) de el nici azi nu mi s'a stîns (și mai încet, trist, îndepărtat...) Poate-l voiu dori cît oiu trăi...

Dinga, înviorat:

Asta se cheamă dragoste Anicule!...

Domnița Ana, se leapădă prin gesturi de această ipoteză și iarăși aspră și rea:

Mata bădiță iubești roabele pe care le chemi... să-ți frece tălpile?—cum ziceți voi—Quelle expression!—Sau macar pe aceia pe care o chemi de mai multe ori?

Dinga, ridicînd brațele:

Vorbești ca o celetnică, Domniță!... Ii tot una!...

Ana, cu vehemență:

Ii tot una! Sînteți deprinși cu sclăvia femeii; dar a fost o vreme când femeia stăpînea, și vine vremea egalității sexelor...

Dinga, copleșit:

Astea-s din cărțile celui cu republica aristodimocraticească în casa căruia ai crescut și care cum ai rămas vadană, în loc să te mărite cu vre-un boer de ispravă, te-a trimis la Paris, unde-ai stat zece ani, și Dumnezeu știe ce-ai făcut pe acolo (cu nedumerire) Oare numai atît poate scoate străinătatea din Romîn?.. Firea omului—știu bine—nu se schimbă; dar nici macar o spoială acătării?...

Hm! (vorbind sieși) Oală de lut spoită, dracu a mai văzut!... Anul trecut, la Galbeni, un țigan nătîng și poznaș, spoind tingirile, a spoit și oalele—și mi-a lasat bucătăria fără oale!—Nu s'a prins firește!, și cît s'a prins le-a făcut urîte, murdare... (cu glas ridicat) Spoiala numai de aramă se prinde. Lutul? are spoiala lui: zmalțul. Și încetul cu încetul, cu zmălțuială tot mai meșteșugită, oala de lut ar putea sta alăturea de cea de aramă... Și mai sus! Ei! (gest care alungă visuri, și întorcîndu-se spre Ana) Va să zică (cu mare uimire și parcă necrezînduși vorbele) Comisul Teutu, stîlpul Moldovei, bunul Ionică, inimă mare și mărinimoasă, a ajuns unealtă de plăcere a unei femei rele și trufașă.

Domnița Ana, jignită:

Nu a unei femei... Acea femee sînt eu, Domnița Ana. Sînt Craiovească, prințesă Basarab!

Dinga cu oarecare dispreț Munteancă!

Se și vede bine că nu ești din sîngele nostru... Prințesă! Bine, bine s'o isprăvim, (cu ironie) prințesă... Cum se înșală omu... O credeam cea mai nobilă dintre femei... Femeia!... Cine-a cunoscut vreodată un suflet de femee!... Mi-aș fi dat viața pentru Anuța... Și acum, deodată, parcă mi-e străină... Dar a lasat un mare gol in mine stă o clipă copleșit; apoi se ridică, face câțiva pași și se oprește în fața Anei, care tot timpul, nemișcată, nesimțitoare, parcă nici nu-l mai vedea.

Și totuși nu se poate!... Ionică va ști să ridice până la el acest suflet sterp și semeț... El nu-i din acei care se lasă frînt... Anicule!...

Domnița Ana, ironic:

Ce-i Postelnice?...

Dinga, rugător: Nu-ți bate joc de Ionică!... Sărmanul băiet.. Înțeleg... Mi se ia un văl de pe ochi... Ionică e prins într'o luptă vajnică... Ori îți va îmblînzi firea, ori i se va risipi sufletul și i se va trage moartea dintr'asta... Nu-i el om să îndure toate umilințele la care l-ai supus, și pe el și pe ai lui, ca să-ți aibă numai trupu... Du-te la el... Acolo, departe de tot ce zgîndărește deșertăciunile tale, și fudulia ta copilărească de-a trece drept femee-bărbat pentru care-ți jertfești fericirea... Acolo, nevăzuți și

neştiuţi de nimenea, în grădinile de pe Bosfor, nu vei mai încerca să duci de lanţ un vultur... vei primi legea firii... Ionică îţi va înmuia inima şi va scoate la iveală aurul, ce tot mai nădăjduesc că se ascunde într'însa.

Domniţa Ana, tot nesimţitoare:

Ai uitat! Spuneai că-i de piatră...

Dinga, cu ciudă:

Sînt vrăji care prefac piatra în aur... şi blînd-rugător

Du-te Anicule!

Domniţa Ana, aspru:

Nu.

Dinga:

Du-te... Zi că te duci pentru nevoile Domniei... Numai pentru slujba ce-ţi cere Vodă... Şi apoi (cu energie) un boer, adevărat boer, nu se codeşte cînd Domnul porunceşte... Ocîrmuirea trece prin mari greutăţi; ne trebue multă şiretenie şi multă cumpătare... Comisul îi prea iute... Tocmai acuma cînd se pune la cale întoarcerea celor din Cordun, el ne-ar încurca... Numai fiinţa lui în ţară ar fi luată drept o înfruntare... Macar cîteva luni îi bine să mai şadă acolo...

Domniţa Ana, cu răutate:

Nu-mi pasă nici de Vodă, nici de ţară, nici de cîrpelile voastre politiceşti... Nu plec!

Dinga, rugător, aproape cu lacrimi:

Anicule!...

Domniţa Ana, se ridică mînioasă:

Nu. Ajunge, Postelnice...

Dinga, izbucnind: Afurisit.

se opreşte şi potolit:

Rămîi cu bine... Dumnezeu să te lumineze.

iese şovăind, gîrbovit, vorbind singur şi dînd amărît din cap...

Domniţa Ana, se aşează liniştit în jilţ, dreaptă, capul frumos ridicat în sus, picior peste picior, mişcînd distrată pantoful aproape scos din piciorul ce atîrnă în aer... După cîteva minute de adîncă preocupare şi imitînd tonul convins al Postelnicului:

„Asta se cheamă dragoste Anicule!" Oare?... Pofta să fie dragostea? (cu voluptate) Nu ştiu; dar îi singura realitate! Dacă asta se cheamă dragoste, îl iubesc de 3 ani tot mai mult, căci îl doresc tot mai mult... (visătoare) Şi, îi adevărat, îmi trebuia să-l văd, să-l aud, să mă sfădesc cu el toată ziua... (cu îngrijorare) Şi dacă-l iubesc oare-şi dă seamă?... O, de te crezi iubit Ionică, asta ai să mi-o plăteşti scump!... (cu răutate) Eu te vreau chinuit de îndoială, sbuciumat de nădejde... O, îmbrăţişările lui (frîngîndu-şi mînile cu patimă) cînd e nimicit de durerea dragostei neîmpărtăşite... (se ridică şi cu frenezie) Am să mă agăţ de gîtul lui, (înfiorată de patimă) şi stringîndu-l în braţe, ochi în ochi şi gură'n gură, am să-i şoptesc,

(cu zîmbet de viclenie,) ca o mărturisire ce mă apasă, că deşi mă dau lui, dar sufletul mi-e dat altuia... Dacă nu mă ucide pe loc, am să am parte, multă vreme, de cea mai pătimaşă dragoste, a celui mai mare suflet cu care zeii au împodobit pămîntul... (cu tonul Postelnicului) Şi „stîlpul Moldovei" (rîde crud) se va nimicnici în beţia olimpiană a simţurilor mele...

Iese repede, elastică şi frumoasă ca o panteră, cu un hohot de rîs muzical, armonios şi înfiorător de cruzime. Deschizînd uşa strigă vesel:

Margot, prostuţo!

D. V. Barnoschi

Teatrul lui Jules Romains

Brandes învederase demult, în studiul consacrat lui Ibsen, inconvenientul de a scrie într'o limbă puţin răspîndită. Spiritele superioare, pe care întîmplarea sau determinări adînci le-a desvoltat în limitele strîmte ale ţărilor mărunte, n'au putut străbate în afara graniţelor decît învingînd greutăţi nenumărate. Renumele a răspîndit însă cu profuziune binefacerile sale asupra unor talente mediocre, cînd ele s'au putut bucura de favoarea exprimării într'o limbă universală.

Criticul danez a privit neajunsurile mai mult subt prisma luptei scriitorului împotriva obscurităţii ce tinde să-l învălue. Ele pot da însă de gîndit şi din multe alte puncte de vedere. De aceia, celebritatea scriitorului din ţară mică înseamnă şi un triumf împotriva destinului.

Nici ţările mari nu pot decide singure de soarta scriitorului şi de valoarea lui general omenească. Shaw şi Romain Rolland s'au impus atenţiei conaţionalilor mai mult prin presiunea consacrării din afară. Autoritatea lor internă seamănă cu cea a femeii, a cărei frumuseţe ignorată e revelată bărbatului prin atenţia stăruitoare a celorlalţi.

Alegerea acestor nume nu e întîmplătoare. Manifestarea lor literară a însemnat ca şi cea a lui Ibsen, o luptă continuă cu părerile şi cu preferinţile societăţii înconjurătoare. Pasiunile, aprobările tumultoase şi reacţiile violente pe care le-au stîrnit în jurul lor, nu erau de natură să înlesnească o judecată limpede şi nepărtinitoare.

In afara graniţelor, gîndul şi pasiunile trec purificate. Nordau compara în această privinţă, străinătatea cu generaţiile viitoare care, necunoscînd decît personalitatea omenească a scriitorului, pot privi cu seninătate meritele şi scăderile ei.

Depărtarea perspectivei, înlăturînd contingenţele trecătoare, evidenţiază ceiace s'a realizat înalt în formula eternă a artei.

Jules Romains acordă un merit mai mult criticii care consideră opera scriitorului din afara graniţelor. El o găseşte „aproape întotdeauna mai serioasă, mai ocupată de fondul lucrurilor, mai dificilă de înşelat sau de sedus, mai puţin dominată de raţiuni mărunte“ [1]. In prefaţa la *Vie unanime* el desvălue o parte din motivele ce l-au îndemnat la aceste aprecieri. Ultimele discuţiuni ivite în jurul pieselor sale *Dictatorul* şi *Jean le Maufranc* n'au putut, desigur, micşora reaua lui dispoziţie faţă de critica franceză. Dimpotrivă...

Spiritul critic francez, sprijinit pe tradiţia vastă a trecutului nu are nevoe de apărare împotriva supărării lui Romains. Totuşi, o scădere poate fi uşor remarcată, faţă de manifestările eminente ale trecutului. Critica teatrală, în deosebi, a trecut în mîni mai puţin apte ca odinioară. Sarcey, Lemaître, şi Ad. Brisson, cărora li se adăogase pentru un timp prea scurt şi numele lui Leon Blum exercitau o influenţă puternică asupra producţiei dramatice franceze. Erudiţia lor literară, spiritul fin şi simţul ager al cerinţelor timpului contribuiseră mult să fixeze atmosfera dramatică a vremii. Opera actuală a criticei teatrale, e în cea mai mare parte, acea a unor emuli care prelungesc nemăsurat durata unor impresii neactuale, fără tăria pătrunderii în miezul noilor mişcări şi concepţiuni ce se desenează.

Romains a avut ocazia să simtă consecinţa acestei lipse de edificare a criticei. Incercînd aproape toate genurile, dela satira bufă, la comedia de caracter şi dela drama eroică, la piesa socială cu tendinţi filosofice, el a lăsat impresia unei parcurgeri prea repezi pe cărări nedesluşite. Această instabilitate s'a oglindit în dezorientarea criticii, care a lunecat cu uşurinţă spre păreri extreme. *Dictatorul* şi *Maufranc* au cunoscut laude şi denegări deopotrivă de exagerate. *D-rul Knock* a apărut unora ca un accident întîmplător în inaptitudinea scenică funciară a lui Jules Romains. In aprecierea altora, concepţia dramatică a scriitorului francez s'a ridicat la înălţimi pe care nu le atinsese nici unul dintre dramaturgii actuali ai Franţei.

Opiniile acestea păcătuesc deopotrivă prin pornirea lor. Romains posedă un temperament viu, cu mijloace variate. Originalitatea lui este însă cu totul relativă. Inspiraţia autorului francez găseşte suporturi evidente în trecut, în comediile lui Molière, sau în drama socială şi filosofică a lui Ibsen. Are totuşi meritul de a fi putut crea, în cadrul fixat de aceşti înaintaşi, figuri moderne, de care, în bună parte, va trebui să ţină seamă istoria literaturii dramatice.

*

Romains dispreţueşte, sau nu vrea să-şi apropie, reţeta dramatică, după care teatrul poate impresiona numai printr'o acţiune

1 Prefaţa din 1925 la *Vie unanime*.

puternică. In *D-rul Knock* interesul observației psihologice umple golul lăsat de această lipsă. Ea devine mai vizibilă în cele două comedii al căror centru îl formează persoana inavuabilă a profesorului Trouhadec, dar e atenuată de umorul dialogului și de șarja bufonă a personajelor. Evidența lipsei provoacă o impresie supărătoare în *Dictatorul* și una curioasă, de desaxare a subiectului, în *Jean le Maufranc*.

Această particularitate a teatrului său e datorată mai puțin unei inaptitudini de concepere și exteriorizare gradată a conflictului, cît înclinării sale vădite spre simplificare și spre reprezentarea schematică a personajelor și a faptelor.

Povestea cinematografică *„Donogoo Tonka"* e un roman de moravuri prescurtat și redus la cîteva trăsături esențiale și caracteristice. Umorul satiric al lui Romains e filtrat cu naturalețǎ și cu o vizibilă satisfacție în acest cadru, voluntar limitat. *Trouhadec cade în desfrîu* și *Căsătoria lui Trouhadec* sînt continuarea naturală, în comedia bufă, a acestei maniere schematice

*

Activitatea lui Romains în domeniul teatrului nu e întîmplătoare. El fusese pătruns, din prima tinerețǎ, de atmosfera înfrigurată a sălii de spectacol, care-i inspirase versurile vibrante de emoție din *Teatrul* (*La Vie Unanime*). O măestrie, surprinzător de stăpinită, animă aceste versuri, în care se simte pasiunea mistuitoare pentru teatrul „care-și aplaudă gîndu-i triumfal" [1].

Lirismul „obiectiv de esență spirituală", pe care Romains îl desfășurase în *La vie unanime*, nu e potrivit naturii intime a dramei. Stăpînirea expansiunilor sentimentului, în care Gide vede un semn al clasicismului, poate înălța, cel mult, valoarea poeziei sau a romanului. Drama cere expansiune în momentele de culminare a conflictului, pentrucă efectul ei e bazat pe contagiune. Inhibiția sentimentului distruge forța necesară suggestiei și stabilirii acelei însuflețiri unanime pe care o evocă Jules Romains atît de impresionant în poezia amintită.

Pentru producerea efectului voit, dramaturgul trebue să descopere, fără rezerve, sufletul personajului. Momentul culminant al dramei aruncă scînteia în materialul sufletesc explozibil și dărîmă hotarul convențiunilor. Zgîndărind cu abilitate dragostea triumfătoare a Chimenei pentru don Rodrigue și provocînd isbucnirile de iubire și de indignare, Corneille n'a încetat de a se servi de mijloacele cele mai elementar inspirate de cerințele imperioase ale scenei.

Neobservarea acestor condițiuni particulare, a determinat insuccesul dramelor lui Jules Romains. Comedia de moravuri sau de caracter, necerînd decît contagiunea simpatică a rîsului, satira lui Romains s'a putut exercita în voe.

1 „Les têtes, tous les sens, toute la chair des hommes
„Sont tournés, à la fois, vers la scène où l'on parle...

*

In cei cîțiva ani de cînd scrie pentru teatru, Romains a dat la iveală piese atît de diferite, încît o fixare asupra naturii talentului și preferințelor sale nu e ușoară. *Trouhadec cade în desfrîu* și *Căsătoria lui Trouhadec*, deși prezintă trăsăturile unei satire bufe de moravuri, tind să se apropie, prin relieful figurii principale, de comedia de caracter. *D-rul Knock*, mai fericit ca realizare, se poate defini, fără greutate, în această din urmă categorie. *La scintillante* și *Amedée* sînt mici comedii fără însemnătate și fără etichetă. *Cromedeyre le vieil* atacă, în versuri albe, de o structură asemănătoare celor din *La vie unanime*, genul epic, redînd poezia aspră a răpirii femeilor dintr'un sat învecinat (tema reînoită a răpirii Sabinelor). *Dictatorul* cufundă pe spectator în plină dramă socială, cu un caracter „picant" de actualitate, iar *Jean le Maufranc* amintește drama socială și filosofică a lui Ibsen, amestec de satiră amară și de umor,—drama de idei, substituită comicului de idei.

Talentul lui Romains e în plină fază de încercare. El dibue încă drumul, mînat de un gust nepotolit al transformării succesive. Opera lui e o continuă dovadă a virtuozității de primenire și semnul unor mijloace variate. Această parcurgere înfrigurată a unor genuri atît de felurite, îndreptățește așteptarea fuziunii lor într'o formă inedită care să schimbe aspectul uniform al producției teatrale actuale.

Comediile *Trouhadec cade în desfrîu* și *Căsătoria d-lui Trouhadec*, cu dialogul lor spiritual, turnat într'o acțiune neconsistentă, evocă figura profesorului Trouhadec, tipul farsorului drapat în haina științei, a cărui fantezie incorectă se sprijină pe titlurile academice pe care le posedă, spre a-și apropia, în cele din urmă, averea unei femei bogate. Pe vremuri, el isbutise, printr'o farsă a propriei lui ignoranțe, (descoperirea faimoasă a orașului inexistent Donogoo-Tonka), să devie membru al Institutului. Situațiile par aici forțate și neverosimile, dar verva și fantezia comică sînt naturale, așa că desfășurarea e acceptată cu bunăvoință și cu plăcere. In acest nenatural al situațiilor, psihologia, cu tot accentul exagerat al trăsăturilor, rămîne adevărată, într'o îmbinare de țîșnire spontană și de observație filosofică nelipsită de adîncime.

Insuficiența scenică și literară a personagiilor lui Romains, constă în conceperea lor prea schematică. In general, concentrarea lui nu e atît chintesențiarea mijloacelor de creațiune, cît expresia unei arte care fuge cu grijă de orice ornament. Simplificarea exagerată din comediile sale dă impresia unei producții fragmentare. Tendința de a creia din Trouhadec figura falșei erudiții, a ipocriziei și a oportunismului arivist, nu este decît slab realizată. Dacă ar fi concentrat într'o singură lucrare scenică amănuntele de observație din *Donogoo-Tonka* și din cele două piese care

desfăşoară, în continuare, personalitatea morală a lui Trouhadec, acest personaj ar fi prins o consistenţă care ar fi contribuit mult la ridicarea valorii creaţiunii.

Singura contribuţie care dă relief şi însemnătate piesei *Căsătoria lui Trouhadec* este închipuirea organizaţiei „partidului oamenilor cumsecade", al cărei comitet, compus din spărgători şi din indivizi veroşi, e instruit de inspiraţia ingenioasă a lui Benin, prietinul şi confidentul lui Trouhadec. Satira organizării colective a conştiinţelor individuale pătate, care se formează pe nesimţite la exigenţele imperioase ale cinstei şi ale ordinei sociale, e de o noutate surprinzătoare.

Teatrul comic s'a mărginit până acum la aplicarea satirei în comedia de moravuri sau de caracter, asupra indivizilor izolaţi, consideraţi cel mult, ca exponenţi ai unei categorii sociale, morale, sau pasionale, răspîndite. Pentru întâia oară Romains încearcă satira spiritului colectiv, a psihologiei proprie acestuia, dupăce lirismul primei tinereţi proectase asupra unanimismului lumina trandafirie a unei sensibilităţi romantice.

Romains a izbutit să arate, în mod sensibil, cum se transformă aspiraţiile individuale prin exerciţiul manifestării colective şi cum se pătrund de scrupule morale care cer imperios sancţiunea împotriva incorecţiunilor, independent de faptul că indivizii izolaţi sînt corupţi şi supuşi influenţei răului. E regretabil că Romains evocă prea repede şi prea schematic acest proces psihologic, studiat cu răbdare în sociologie. Se pare că închipuind printr'un fericit hazard subiectul, dramaturgul francez n'a perceput perspectivele largi pe care le deschidea literaturii valoarea înaltă a observaţiilor ce le-ar fi putut aplica.

D-rul Knock sau Triumful medicinei, a realizat mai fericit mijloacele lui Romains de creaţie în comedie. Trouhadec, cu toate intenţiile autorului, nu reuşeşte să fie un „caracter". „Caracterul" e simplificarea fiinţei morale subt acţiunea unei forţe pasionale, care produce exagerarea unei înclinări, de multeori în dauna celorlalte. Aplicarea, aproape unică, la acţiunea acelui îndemn suveran, fără posibilitatea de a eşi din linia trasă de acesta, este semnul indelebil al „caracterului".

Trouhadec e un mistificator conştient, care ţine la onoruri, dar ar prefera să le aibă pe o cale mai puţin riscată. Deaceia se şi căsătoreşte cu o femee avută. Mistificarea nu e la dînsul trăsătura dominantă a vieţii. Knock are, dimpotrivă, geniul şarlatanismului şi îl va practica fără încetare, chiar după îmbogăţirea sa, căci sufere suggestia impulsului care i-a desemnat dintru început cărarea vieţii. El va fi un profitor al fricei de microb, de boală şi de moarte, aşa cum omul politic creator, sau inspiraţii religioşi, creiază temeri de răzbunări imaginare, de acţiuni subversive şi de catastrofe iminente, spre a-şi realiza mai temeinic scopurile de dominaţie în folosul lor propriu, sau al principiilor de care au fost fanatizaţi.

Romains a ştiut să vadă, cu o fineţă remarcabilă, partea de irezistibil şi de pasiune neînfrîntă, care mînă un asemenea personaj spre atingerea ţelurilor sale. Inteligenţa şi imaginaţia, care ai părea că au rolul determinant în producerea actului caracteristic, nu sînt decît armele de care se serveşte imboldul ascuns, în realizarea ţintei inconştient urmărite. Îmbolnăvind imaginar pe toată lumea cu simţul său covîrşitor de diagnosticare, Knock ajunge să-şi ferească figura de oglindă, spre a nu cădea victima propriei lui tendinţi de născocire a unei boli şi puterii de suggestie „medicală" pe care o emană.

Knock iese din comun tocmai prin puterea lui de creaţiune. El inventă boala, creiază „atmosfera medicală", pe care credincioşii săi o respiră. Profesînd un principiu unic, în care concentrează toată forţa lui de persuaziune, el aplică o metodă simplă, dar infailibilă în rezultatele sale.

Romains a dat figurii lui Knock trăsăturile de uşoară exagerare, pe care le comportă întotdeauna atitudinea personagiului care vrea să impresioneze. Dacă un conducător de masse nu şi-ar forţa aparenţa şi însuşirile naturale, spre a produce un efect deosebit, el n'ar corespunde nevoii mistice a omenirii de a se lăsa condusă de o putere superioară. „Punerea în scenă" e arta esenţială a conducătorului de oameni. Knock cunoaşte arta demonstraţiei şi aplicarea ei utilitară, pe care Shaw a semnalat-o în portretul făcut lui Napoleon *(Omul destinului)*.

Cu toate calităţile de observaţie amintite, figura d-rului Knock a părut multora comună, fără relief şi fără noutate, după profuziunea satirei îndreptată împotriva ipocriziei medicale de Molière şi de Bernard Shaw. Impresia aceasta se datoreşte simplicităţii mijloacelor utilizate de Romains. Comedia de caracter fixează tipuri moral-sociale, care rezumă psihologia unei categorii şi configuraţia ei morală. Prin aceasta, posibilitatea de speculă imaginativă e natural limitată, ţinta fiind sinteza vieţii reale. Tartuffe, Don Juan, Harpagon, Alceste... n'au nimic extraordinar. Gesturile şi actele lor par integrate în viaţa zilnică, dar ei reprezintă, în imperfecţia creaţiei umane, tipurile care desenează etern anumite categorii social-morale sau pasionale. Acestor evocări le lipseşte strălucirea pe care o dă în celelalte genuri de opere literare contribuţia imaginaţiei creatoare libere, dar le asigură, prin fondul lor de adevăr sufletesc, o durată mult mai puţin limitată.

Rezistenţa aceasta în timp cere comediei de caracter o fermitate neşovăitoare a desenului, care trebue să dea impresia plinătăţii şi a definitivului. Comedia de caracter se grefează pe trăsăturile eterne ale individului, cea de moravuri pe reflexul moral şi social al mentalităţii unei epoci trecătoare, care dispare cu semnele ei particulare. De aceia creaţia „caracterului" nu poate izbuti în teatru, decît cînd e rezultată din fuziunea unor elemente de observaţie care înfruntă vitregia timpului şi cînd dramaturgul înlătură cu grijă efectul temporar şi atmosfera specifică momentului. In a-

semenea împrejurări e natural ca personajul să nu producă nici o impresie de noutate. De altfel, în opera lui Romains, cu toată verva risipită, nimic nu strălucește: nici paradoxul, nici spiritul, nici satira, nici morala. Un aforism de cîteva cuvinte al lui Wilde, strecurat prin dialogul lui Romains, ar apărea ca un fulger luminos pe un fond de gîndire sumbră.

*

Spiritul scrutător și înclinat spre observarea deviațiilor morale, a credulității unora și a ipocriziei conștiente sau inconștiente a altora, nu s'a mărginit la Romains în aplicații exclusive la genul comic. S'a observat demult că satira țîșnește dintr'o sensibilitate rănită. *Jean le Maufranc* e mai mult decît revelarea unei sensibilități iritate; e revolta cugetului și a simțirii libere, împotriva zăgazurilor artificiale pe care le creiază societatea prin legile și prin moravurile ei, complicate și nefirești. Veșnic izvor de nemulțumire, de avînt, de orgoliu și de luptă. Trăsătura de unire a răsvrătirii pasionate a lui Rousseau, a înclinării concentrate spre satiră a lui Molière, a reacțiunii dîrze din opera lui Ibsen și a sfidării îndrăsnețe din comediile lui Shaw. E terenul propriu întregii literaturi sociale.

Maufranc, care se crede bun cetățean și soț, e adversarul hotărît al structurii legale și morale a societății moderne, care prinde pe individ într'o țesătură înăbușitoare de legi, de interdicții și de corecțiuni. Spiritul său deschis și sincer, îi creiază inimiciții la fiecare pas. Dacă ar fi avut elanul unui animator al masselor, Maufranc ar fi pornit o luptă aprigă și necruțătoare împotriva societății înconjurătoare. Modest și mărginit în posibilitățile sale, personajul lui Romains se resemnează la o prefăcătorie forțată, care-i readuce amicițiile pierdute. Supunerea aceasta temporară la fățărnicia și minciuna dominantă îi crează liniștea familiară și socială, dar sufletul său continuă să fie agitat de răsvrătirea conștiinței neîmpăcate.

Intenția morală și filosofică e de o inspirație superioară. Romains e preocupat de marile probleme sociale și morale. Opera lui se deosebește esențial, prin aceasta, de producția teatrală care a urmat războiului în Franța. Planul superior al gîndirii, îndreaptă pe Romains spre drama filosofică. Revolta împotriva societății imperfecte și amărăciunea sarcasmului, îl apropie sensibil de inspirația ibseniană, spre care evoluează și prin obscuritatea voită a unor momente de concepere a planului acțiunii.

Francezii n'au avut niciodată prea multă simpatie și înțelegere pentru dramaturgia viguroasă, greoaie și obscură a scriitorului norvegian. Laturea ei socială și morală au putut-o cunoaște, în slabă parte, mai mult prin reflexul palid al „teatrului liber". Romains reia tradiția curagioasă a acestui teatru, înlăturînd tezismul ei supărător, în momente cînd se părea că genul „teatrului liber" dispăruse într'o complectă desuetudine.

Tablourile piesei par mai mult diferite planuri de observație și de acțiune, pe care le parcurge personajul principal, singura trăsătură de unire în desfășurarea „misterului". *Maufranc* ar fi, ceiace numea Faguet „triumful piesei fără subiect". Dar slăbiciunea reală a piesei lui Romains, o formează neajunsul întregii creațiuni a dramei sociale franceze. Caracterul abstract al ideilor împiedică țîșnirea vieții spontane și încorporarea desăvîrșită a gîndului în agitația tumultoasă a vieții.

Tipul social nu poate trăi în teatru, dacă autorul nu izbutește să suggereze impresia că personajul a fost sau va fi întîlnit, cîndva, în viață. O problemă filosofică sau socială dramatizată, este o idee ca oricare alta, dezbătută cu argumente ingenioase sau comune, interesante sau plictisitoare. Chiar atunci cînd provoacă gîndirea, o irită și o urmărește după spectacol, drama de idei nu-și atinge țelul ei specific, ci izbutește doar să asocieze ochiul și urechea la colorarea și rezonanța dialogului filosofic. Spectatorul e ajutat să perceapă și cu ajutorul simțurilor o cugetare, altminteri prea abstractă. E, cel mult, un succes în sforțarea de impresionare a celui căruia i se adresează argumentul.

Drama trebue să evoce, sau să creeze viața. Cînd dramaturgul sintetizează, într'un tip unitar, caracterele unei categorii sociale, morale, sau pasionale *existente*, este imposibil să nu dea impresia unei figuri întîlnită în trecut, de care ne leagă văzul, auzul, sau memoria unui complex de împrejurări trăite. Valoarea scriitorului dramatic se înalță însă până la acea a unui demiurg al vieții, atunci cînd, adunînd valori morale, sociale sau pasionale, le potențează într'un grad neobișnuit și creiază cu ele expresia unei vieți imaginare, pe care, cu puterea suggestiei și a gîndirii sale frămîntate, o integrează în preocuparea cotidiană a omenirii, în lupta și în sbuciumul existenții ei. Romains nu e din prima categorie decît cu Knock și a voit, dar n'a izbutit să fie din a doua, cu *Jean le Maufranc*.

Tendința autorului ar fi putut justifica succesul unei creațiuni în acest domeniu, căci Romains a încercat să ridice revolta lui Maufranc pe un plan superior, lărgind-o împotriva întregului sistem legal și tutelar al societății moderne, și dîndu-i semnificația unei lupte desnădăjduite împotriva destinului. Ideia însăși, în generalitatea ei, nu e decît sinteza teatrului social al lui Ibsen. Scriitorul norvegian semnala însă precis dușmanul și indica, astfel, calea mîntuirii spirituale. Romains se mărginește la semnificația conflictului în cadrul lui filosofic, fără a lăsa să se întrevadă soluția liberatoare.

El înclină spre înlăturarea dragostei ca subiect exclusiv în teatru. Mai toate piesele lui zugrăvesc *ambiția*. Trouhadec urmărește scopuri ariviste, *Dictatorul* puterea, Knock averea și orgoliul triumfului. Numai Maufranc ar intra într'o categorie deosebită, care ar putea fi, totuși, definită ca o *ambiție a rezistenței*.

Cealaltă dramă socială a lui Romains, *Dictatorul*, desfăşoară conflictul dintre amiciţie şi imperativul dominaţiei. Revoluţionarul Denis, ajuns prim-ministru, arestează pe amicul său Féréol, care ameninţă, în virtutea vechilor principii profesate odinioară şi de dînsul, ordinea publică şi cîrmuirea monarhică. Romains învederează partea de determinism necesar în atitudinea omului politic aflat la locul de răspundere şi care, guvernînd prin ordine, tinde să conserve, din toate puterile, pe cea existentă. In semnificaţia ei generală piesa mai arată că optica prin care sînt privite împrejurările vieţii se modifică după situaţia în care se află individul şi după perspectivele mişcătoare ale angrenajului social.

Realizarea scenică a concepţiei nu e deloc fericită. Construcţia e cerebrală. Momentele de interes, de noutate şi de emoţie, sînt rare. Denis nu trăeşte decît prin intenţii, ca şi Trouhadec. Ce altceva l-a făcut să accepte ministerul decît o presupusă mişcare de orgoliu? Ce fibră a vibrat puternic, spre a ne revela caracterul complex al eroului? Nimic din ceiace ne-ar fi putut desvălui sufletul lui. O conversaţie căutată, nesinceră, studiată, nenaturală. Personalitatea înaltă a lui Denis nu e relevată nici de profunzimea reflexiei, nici de energia elanului, nici de vigoarea concepţiei. Şi totuşi, piesa e mult superioară „*Pradei leului*" a lui François de Curel, care vrea să prezinte o evoluţie asemănătoare a spiritului eroului, în tendinţa firească spre dominaţie. Ambii eroi trec dela socialismul teoretic la dictatura conducerii practice.

In genere, inaptitudinea dramei de a închega în creaţiuni perfecte conflictele sociale, a stîrnit de multeori discuţii asupra legitimităţii teatrului social.

Şi totuşi, a pune în discuţiune justificarea lui, înseamnă a contesta ceiace a înălţat, a străbătut de pasiune şi a creat toată valoarea teatrului contemporan. Tratarea problemelor sociale în teatru e inovaţia şi titlul de glorie al dramei din a doua jumătate a sec. XIX-lea. Generaţia din primul pătrar al veacului al douăzecilea n'a putut făuri în teatru alte teme de desfăşurare a conflictului dramatic. Romains a ţins numai să dea un caracter de actualitate vie, unei metode pe care trecutul o aplicase cu stăruinţă şi cu vigoare.

* * *

Versurile din *Viaţa unanimă* revelaseră, în prima tinereţă, un spirit arzător de iubire, de comuniune adîncă şi pasionată cu durerile şi cu bucuriile omenirii. Viaţa unanimă e aceia în care cugetul individului se topeşte în flacăra vieţii umane, în care omul trăeşte în fiecare din semenii săi şi mulţumită căreia un singur fluid se strecoară prin toate sufletele, purtînd, în curentul său arzător, profuziunea speranţelor şi a desnădejdilor omenirii. O vibrare atît de intensă a dragostei, însufleţită de cel mai curat idealism, trebuia să reacţioneze cu intensitate la dezamăgirile pe care viaţa le inflige individului. Romains trecuse odinioară cu freamătul sensibilităţii adolescenţei prin cele dintăiu obstacole, care i-au desvăluit marea desbinare ce separă omenirea şi care aruncă împotriva omului pe om.

Neputindu-se revolta în contra individului, pe care fondul său primitiv de idealism îl fixase adînc în dragostea sa, scriitorul francez s'a îndreptat cu toată amărăciunea satirei, împotriva ipocriziei şi a nefirescului relaţiilor sociale, care clădiseră temelia societăţii şi a familiei pe minciună şi pe aparenţe înşelătoare.

Bergson spunea că nu există mai mare adversar al rîsului decît emoţia. In *Jean le Maufranc* emoţia împietreşte rîsul. Ultima piesă a lui Romains ne-a prins în izbucnirea tumultoasă a sufletului său îndurerat. Pornind în teatru dela rîsul uşor al satirei bufe, verva dramaturgului francez s'a oprit o clipă în contracţiunea sarcasmului amar. Să fie oare, această emoţie, semnul prevestitor al unor mari creaţii?

In orice caz, de intensitatea manifestării ei depinde valoarea operei viitoare a lui Jules Romains.

Aureliu Weiss

Un copil

I.

Sînt oameni pentru care dela cea dintâiu privire începi să simţi o simpatie neînvinsă şi cea mai largă încredere. Totul în aceşti oameni: voce, maniere, privirea senină, dispun la franchetă, prietinie; şi după ce ai făcut cunoştinţă cu asemenea om, numai peste un ceas începi să ai sentimentul că te cunoşti cu el de zeci de ani.

Odată am dat tocmai peste un asemenea om, şi amintirea lui are să-mi rămîe mult timp.

Eram într'o cabină de clasa a doua a unui tren de noapte. Mergeam în oraşul Piciughin unde a doua zi, în urma unei invitaţii din partea societăţii „de cucerirea cerului", aveam să ţin în acel oraş o conferinţă asupra aviaţiei.

In cabină afară de mine se mai afla un domn tînăr, şi n'apucai să mă aşez, cînd amîndoi simţirăm unul pentru altul cea mai sinceră prietinie.

Tînărul zîmbi prietinos, dădu din cap şi rosti cu naivitate:

— Mi se pare, sîntem numai doi! Cît se poate de comod, nu-i aşa?

— Da,—răspunsei vesel.—Nu pot suferi îmbulzeala. Dar lucrurile dumitale unde-s?

Incepu să rîdă, şi umoristic îşi desfăcu braţele.

— Ale mele toate-s cu mine. Departe mergeţi?

— La Piciughin. M'au chemat nişte caraghioşi să le fac o lecţie despre aviaţie. Familia mea e Vorobiev.

— Sînt încîntat,—răspunse prietinos tovarăşul de drum. Şi eu merg la Piciughin cu o afacere, şi am să asist cu plăcere la lecţia dumneavoastră. Unde va avea loc?

— N'am idee. Merg acolo pentru întâia dată, după invitaţia unei societăţi oarecare de aviaţie.

Tînărul zîmbi.

— Mi 'nchipui aviaţia din Piciughin!

— Da, adevărat.... Deşi îmi promit pentru lecţie două sute de ruble.

— Oho! Această sumă, — glumi tovarăşul, — poate ridica în aer toată societatea lor.

Incepu să rîdă cu hohot.

Mă uitai la ceas, căscai şi zisei:

— E timpul să ne întindem. De ce oare nu vine conductorul?

— La ce?

— Dar biletele? Nu trebuie să le adune? Nu pot suferi cînd sînt trezit din somn.

— D'apoi dumneavoastră culcaţi-vă, — zise vecinul meu, scoţînd o gazetă. — Eu mai cetesc. Dacă vreţi, arăt eu conductorului biletul în locul dumneavoastră, ca să nu vă mai deranjeze...

— Mulţumesc... Chiar mă jenez... — răspunsei mişcat de serviabilitatea omului.

— Nu-i nimic, eu tot n'am să dorm.

Mă aşezai pe patul de sus, [1] înmînai vecinului biletul, ridicai geamantanul şi, deschizîndu-l, scosei perna.

Tînărul cu o curiozitate naivă se uită la geamantan, şi exclamă încîntat:

— Nostim lucru!

— Da... Un geamantanaş bun... L'am cumpărat la Drezda. Despărţitura asta, uite, e pentru albituri, ăsta-i neseserul, aici e haina uşoară, aici pivniţa de voiaj, iar aici despărţitura pentru bani şi pasport.

Zîmbi.

— D'apoi tocmai despărţitura cea mai importantă goală?...

— Eu îs fără pasport. In Piciughinul dumneavoastră în privinţa asta doar nu-i mare severitate.

— Ba, ştiţi... subt regimul nostru... te poţi aştepta la orice. Eu de pasport nu mă despart. Iată-l, avutul meu!

Scoase din buzunar pasportul şi rîzînd, îl aruncă în sus.

Era în fiinţa lui ceva naiv şi copilăros, simpatic prin veselia sănătoasă şi prin simplitate.

— Caută să nu-l pierzi, — glumii eu. — Eşti ca un copil. Ar trebui luat dela dumneata şi ascuns.

Faţa lui deveni deodată îngrijorată.

— De pierdut nu-l pierd eu, dar de furat mi-l pot fura. Atunci ce mă fac?

— Dă-l încoace, ţi-l ascund în geamantanul meu! In despărţitura banilor, da? Vrei? Bani ai?

— Bani n'am — zise rîzînd, — dar pasportul închideţi-l.

[1] In Rusia, în trenuri, se obişnuesc două rînduri de canapele suprapuse

Cu o curiozitate copilărească examină din nou interiorul geamantanului şi declară că de îndată ce va ajunge bogat, pleacă la Drezda, să-şi cumpere un geamantan la fel.

— Nostim băiat eşti! Vesel, — zisei eu, — pregătindu-mă de culcare.

Tînărul zîmbi jenat.

— Pentrucă mi-aţi plăcut. Cu alţii sînt destul de sălbatec. Dumneavoastră v'am încredinţat — iaca — până şi pasportul.

— Dar ţi-am încredinţat şi eu dumitale biletul, — începui eu să rîd. — Nu l-aşi încredinţa nici unui tată. Oho-ho!

Căscai, mă întorsei pe altă coastă, dorii tovarăşului de drum noapte bună şi adormii îndată.

II.

Foarte în curînd simţii că cineva mă trezeşte încet, dar stăruitor, trăgîndu-mă de picior şi zicînd:

— Ascultă, domnule, ascultă!...

Anevoe deschisei ochii somnoroşi, ridicai capul şi zării pe conductor.

— Ce vrei? — întrebai supărat.

— Biletul, mă rog!

— Dar biletul...

Mă sculai, lăsai picioarele în jos şi zării pe tovarăşul meu de drum, şezînd în faţa mea, adîncit în cetirea gazetei.

— Ascultă! — îi zisei. — I-ai arătat biletul meu?

Tînărul ridică faţa sa de copil, drăguţă şi mirată, şi se uită la mine cu nedumerire.

— Ce bilet?

— Pe care ţi l-am dat!

— Mi-ai dat dumneata? Cînd?

— Bine, dar dumneata singur te-ai propus adineaori: să arăţi conductorului biletul meu, ca să nu mă deranjeze.

Mirarea lui n'avea margini.

— Eu? Am luat?... Nu înţeleg nimic! Eu aveam biletul meu, pe care l-am şi arătat conductorului. Singurul bilet pe care-l posed... Dumneata l-ai dat poate altcuiva...

Figura tovarăşului meu de drum încetă de a-mi mai plăcea.

— Ascultă — zic. — Dar asta e o neruşinare.

— Mai caută dumneata prin buzunare, — mă sfătui compătimitor, luînd din nou gazeta.—Poate e în vre-un buzunar.

După faţa conductorului înţelesei că acesta nu mă crede nici de un ban, luînd vorbele mele drept o manevră stîngace de pungaş fără bilet. Nedorind să dau naştere unei istorii neplăcute, scosei banii şi zisei:

— Probabil am pierdut biletul. Pune-mă la amendă şi lasă-mă în pace.

Conductorul clătină din cap cu mustrare, luă banii şi plecă, lăsîndu-ne pe amîndoi.

— Ce înseamnă toate astea?...—zisei aspru, străpungînd pe vecin cu privirea.

Omul îşi luă din cuer paltonul, îl aşternu pe patul de jos şi începu a se pregăti liniştit de culcare.

— Ce înseamnă toate astea?

Incepu să şuere o melodie, desfăcu jacheta, şi-o puse subt cap şi se lungi cu deliciu.

— Eşti un neruşinat! — strigai eu.

Zîmbi prietineşte, făcu un gest de adio şi închise ochii.

— Credeam că eşti un om cumsecade, şi dumneata eşti un escroc. Cum nu ţi-i ruşine? Dece taci? Un nemernic, nimic mai mult. Un ordinar hoţ de trenuri, care merită să putrezească în puşcărie! Să te ia toţi dracii!

Până la mine ajunse numai respiraţia lui regulată.

— Dormi, idiot rumen, ce eşti! Dare-ar dracu să te trezeşti mîne în fiare! Aşi scuipa drept în mutra ta mincinoasă. „Dă-mi biletul, să-l arăt eu"... U-u, lua-te-ar...

Ferbeam de mînie, şi vre-o jumătate de ceas mai înjurai şi bodogănii, până simţii că nu mai pot de oboseală.

Lăsînd capul pe pernă şi adormind, mă gîndii:

— A, aşteaptă, mizerabile! Nu mai pupi tu pasportul! Te joc eu mine!...

III

Mă trezii tîrziu. Tovarăşul meu stătea îmbrăcat, spălat, şi cu poftă mînca un cîrnaţ fiert, sorbind apă dintr'un ciainic.

— Vreţi cîrnaţi?—mă întrebă, uitîndu-se la mine cu nişte senini şi lucitori ochi de copil.

— Du-te dracului!

— In curînd vine o staţie mare. Cred că o să puteţi bea ciaiu şi lua ceva.

— Să te strivească trenul la acea staţie!

Se uită în fereastră şi-mi zîmbi cu bunăvoinţă.

— Se îndreaptă timpul! Te pomeneşti că la Piciughin avem drum de sanie.

Figura lui cinstită şi simplă îmi era nesuferită. Şedeam într'un colţ şi cu deliciu mă gîndeam cum are să mă roage să-i dau îndărăt pasportul, iar eu am să am aerul că n'aud, şi cum are să alerge după mine şi are să mă roage, să se umilească...

Dar tînărul n'amintea de pasport. Isprăvi cîrnaţul, îşi şterse mînile şi se ocupă din nou de gazete.

La staţia unde mă sfătuise să mănînc, n'am eşit înadins, şi până la masă nu mîncai nimic. Am prînzit la cealaltă staţie. Apoi

mă ocupai cu aranjarea materialului pentru lecția pe care aveam s'o fac în aceiaşi zi, seara.

— E un lucru interesant, navigația aeriană ?—mă întrebă vecinul, dupăce isprăvi cu gazetele.—In gazete se scrie mult azi despre asta.

— Te rog, cu mine să nu vorbeşti !

— Cu toate astea tot nu zboară cum trebue. Toate astea : aviatori, aeroplane sînt o jucărie de copii. Aşa, o simplă ştiință.

— Ştiința asta nu-i pentru mărunții pungaşi de trenuri,—rostii cu amărăciune, simțindu-mă neputincios în fața neobrăzării lui liniştite şi blajine.

— Iată şi Piciughinul îndată !—îmi comunică, uitîndu-se pe fereastră. Aici ne dăm jos.

„Indată are să ceară pasportul,"—mă gîndii.—„Cere-l, dragă, cere-l !"

Dar omul îşi îmbrăcă paltonul, îşi adună gazetele şi dînd prietineşte din cap, eşi în coridor.

Trenul se opri.

Rizînd în gînd de tovarăşul meu de drum, mă îmbrăcai, îmi luai geamantanul şi eşii. Tregher nu se găsea, trebuia să-mi duc lucrurile singur.

Pe neaşteptate se auzi din urmă tropăitul cîtorva picioare, cineva mă ajunse şi mă apucă de mînă.

— Ăsta-i ?

— El—e !—rosti vocea plăcută, bine cunoscută mie.—Imi înhăță geamantanul şi—fuga !... Cum vi se pare ?...

Mă zmuncii turbat, din mînile mustăciosului jandarm şi strigai :

— Ce vreți ? Acest geamantan e al meu !

— Istorie veche ! Imi pare foarte rău,—zise cu compătimire vecinul meu de voiaj,—dar sînt nevoit să cer arestarea dumitale.

— Cum îndrăzneşti ?! Geamantanul e al meu ! Voiu spune chiar ce e înlăuntru !

— Ascultă... Nu fii caraghios... Eu, domnule jandarm, am deschis de cîteva ori geamantanul ăsta, cumpărat la Drezda, iar el, se înțelege, a observat lucrurile. Dar nu merge aşa... Bine... Dacă-i geamantanul dumitale, să spui ce fel de pasport se găseşte în despărțitura pentru bani ? Al cui ? Pe al cui nume ? Dumneata doar trebue să ştii tot ce e în geamantanul dumitale. Taci ? Nu-i frumos. Nu-i frumos, tinere...

Figura lui simpatică era tristă. Oftă, îmi luă geamantanul şi zise :

— Deocamdată să-l duceți la secție, cred. Numai te rog: nu-l bateți la interogator. El se căeşte probabil şi singur de ce a făcut. Să te erte Dumnezeu, tinere !

Şi plecă cu aceiaşi înfățişare de om bun, blajin şi liniştit, cu geamantanul meu.

IV

A doua zi dimineața, la secție, fui supus interogatorului. Cînd chinuit, în aşteptarea interogatorului, luai depe masă „Noutățile Piciughinului", fui izbit de următoarea notiță :

„*O lecție nereuşită*". Lecția ținută eri seară de d. Vorobiev, sosit din Petersburg, despre aviație, s'a sfîrşit cu scandal, căci se dovedi că lectorul n'are nici o idee despre navigația aeriană. Numerosul public rîdea cu hohot, fără să se jeneze, pe cînd tînăra celebritate din capitală (iată-le, celebritățile capitalei !) confunda aerostatul cu aeroplanul şi comunica ştiri prețioase, ca de pildă, că un balon aerian se umflă cu oxigen. Da... se *umflă* *, dar publicul, nu balonul. Păcat că banii pentru conferință au fost plătiți şarlatanului dela Petersburg înainte, şi totul s'a sfîrşit cu înjurăturile publicului şi scuzele organizatorilor conferinții".

A. Avercenco

(Tradus din ruseşte de A. Frunză).

---

* Verb. rus „naduvati" are două înțelesuri ; a *umfla* şi a *înşela* (N. trad.)

Lucia Mantu

Sînt puţine opere în care elementul estetic se găseşte neamestecat, pur. De cele mai multe ori o schiţă sau un roman, un pastel ori un portret, conţin un mănunchiu de sentimente variate şi eterogene, culese din toate resorturile sufletului, din toate slăbiciunile, poftele ori aspiraţiile sale omeneşti. Cu toată voinţa sa de creaţiune exclusiv estetică, artistul nu reuşeşte s'o izoleze, aşa cum face anatomistul cînd colorează unele celule interesante pentru studiu şi lasă altele întunecate. Artistul nu poate învinge omul, chiar în timpurile noastre de sforţare autonom estetică. Cercetătorii în ştiinţa artei sînt de acord astăzi că arta depăşeşte esteticul. O operă e mai mult decît o intenţie şi o realizare tehnică a unei teme. Elementul estetic e fără îndoială în centrul preocupărilor, el ordonează şi dispune materialul. Dar nu poate opri năvălirea altor sentimente care se strecoară şi-l întovărăşesc. E necesar, totuşi, să facem o distincţiune. E evident că o realizare grandioasă cum e un roman de Tolstoi, de Dickens ori Balzac, conţine mai multe elemente străine, anestetice decît o poemă în proză de Jules Renard, de O. Wilde, decît un basm oriental al lui Maurice Barrès ori decît o poezie de Valéry. Intr'un mare roman viaţa se revarsă cu toate aspectele sale. Autorul creiază figuri, face consideraţii filosofice şi sociale, descrie natură. Torentul care-l însufleţeşte îl împinge dincolo de ticluirea pedantă a frumosului neprihănit. Romanul e formă a vieţii şi exprimă totalitatea şi diversitatea acesteia, fără să excludă nimic. Voinţa estetică e învinsă la un rol relativ, dominată, intimidată.

Cînd însă voinţa către frumos se aplică la un domeniu mai restrîns, cu limite reduse, atunci autonomia ei se poate realiza. Căci ce alt element străin decît intenţia perfecţiunii tehnice poate intra într'un afiş de Toulouse-Lautrec, într'o statue de Tanagra, într'o

bijuterie de Lalicque, într'un covor de Belucistan, într'un sonet de Hérédia? Acolo domină o dispoziţie de senzaţie, o preocupare decorativ, care nu-şi asociază sentimente ori atitudini. Senzaţia e un material pasiv, care ascultă de ordinele noastre, primeşte destinaţia pe care i-o dăm. Ea serveşte fără să se împotrivească tot atît de bine scopul savantului care urmăreşte adevărul, caşi pe acela al artistului care voeşte frumosul. Aici totul depinde de intenţie. Dar sentimentul ori convingerea nu sînt servitoare tot aşa de docile. Ele nu se mlădiază aşa de uşor scopurilor creatorului şi păstrează o anumită îndărătnicie proprie.

Literatura d-rei Lucia Mantu nu se poate compara cu nimic unui roman de Tolstoi ori Balzac. Semnificaţia ei e pur estetică. Va trebui să o studiem ca atare.

* * *

Atitudinea estetică presupune o emotivitate potrivită. Se cere adică artistului să nu fie complect cutremurat de panică, înfiorat de spaimă ori de indignare. Cînd cineva se pierde, se dă cu totul emoţiei sale, pierde funcţiunea reţinerii, a inhibiţiei, nu mai e stăpîn pe mijloacele sale. Exprimarea e bîlbîită, şovăitoare, aci impetuoasă, aci redusă. Anarhia aceia a lipsei de ajustare a conţinutului cu forma, apare numaidecît.

Pe lîngă aceste inconveniente, o emoţie prea puternică nu se poate observa. E o veche obiecţie adusă introspecţiunii, aceia că omul sguduit de momente teribile nu-i vine să se observe. Iar G. Simmel a observat foarte bine că viaţa, ca să se perceapă pe ea însăşi, trebue mai întâiu să se amorţească, să se omoare puţin. Din şuvoiul vitalităţii se desprinde o parte care consideră restul. Cel care trăeşte impulsiv, violent, e absorbit cu totul de viaţa sa. Urmează de aici că atitudinea estetică nu se poate dezvolta decît în tonalitate sufletească calmă, reţinută, stăpînită, împuţinată. Ea nu poate să se înfăptuiască decît printr'un fel de detaşare, de *desolidarizare* cu momentul emoţiei. Ca să văd o revoluţie de stradă, trebue să mă smulg din mulţime şi să mă urc într'un balcon din care să pot privi cu toată critica şi imparţialitatea necesară. Un artist pur nu se confundă niciodată cu episodul pe care-l descrie. Din contra, îl *domină*. Un estetician german deosebeşte două tipuri de artişti: spectatorii şi participanţii (Zuschauer und Mitspieler). Cei dintâiu sînt artiştii puri. Aşi merge mai departe: subiectivismul sau simpatia excesivă nu pot duce la estetică adevărată. Poate nu s'au arătat îndeajuns relaţiunile strînse între atitudinea estetică şi tendinţa către obiectivitate. Nu e o întîmplare că Flaubert, marele preot al artei pentru artă, a fost în acelaşi timp şi un obiectiv desăvîrşit.

Cetiţi minunatele schiţe ale d-rei Lucia Mantu şi veţi avea confirmarea acestei constatări. Dela Caragiale poate, n'am avut în

domeniul literelor romîne un reprezentant mai scrupulos al acurateţei estetice ca d-ra Lucia Mantu. Fiecare impresie, fiecare frază e alambicată, cizelată, prefăcută nu numai până la maximul ei de rendament, dar chiar la cea mai înaltă expresie de perfecţiune. Ţinuta artistică e menţinută mereu la o aşa tensiune încît nicio neglijenţă, nicio familiaritate, nicio obscuritate, niciun „laisser aller" nu se poate surprinde. Filtrajul e definitiv. Nu scapă acestei vigilente atenţiuni nicio lacună, niciun lapsus de cugetare, de sentiment ori de expresie. Aceste miniaturi sînt lucrate de un maestru bijutier. Un microscop măreşte subt ochiul său orice detaliu la cizelarea căruia autoarea se îndîrjeşte. După cetirea acestor mici capodopere rămînem cu acel sentiment de plenitudine, de echilibru şi armonie care întovărăşeşte desăvîrşirea.

Dar, pe dealtăparte, literatura d-rei Lucia Mantu e tot ce poate fi mai puţin subiectiv. N'o surprindem niciodată arătîndu-şi sentimentele în legătură sau cu ocazia tablourilor sale. Pe cît e cu putinţă eul său se desfiinţează. Observă şi accentuiază, redă concentrînd ceiace există în afară: atîta tot. Se desprinde de realitate, refuză să se contopească cu dînsa ca să-şi păstreze observaţiile şi interpretările intacte. Natura şi realitatea constituesc un plan: sensibilitatea autoarei un altul.

Materialul prelucrat de d-ra L. Mantu e aproape exclusiv din domeniul senzaţiei. Receptivitatea sa senzorială se limitează la datele simţurilor, fără să fie întregite de imagini, amintiri, idei, sentimente.

Fenomenul estetic se obţine de obiceiu prin oprirea în loc a percepţiei, considerată în ea însăşi, izolată de aliajele sentimentelor ori aprecierilor care introduc în ea ceva practic. Dacă nu e izolată imediat, această percepţie se alterează, după cum unele metale se ruginesc ori se oxidează imediat. Percepţie pentru percepţie: acesta e scopul artei ideale, dacă aceasta e posibilă.

Cînd e vorba de aspecte redate vizual, autoarea se limitează la impresii pur retiniene. Iată de pildă bucata „Pantomimă" (Miniaturi p. 15). Se descrie un întreg episod de dragoste la un cules de vii aşa cum apare el proectat de lumina unui foc. O viziune, netă de „umbre chinezeşti". „S'au copt strugurii. De cum înserează pe dealurile acoperite cu vii se aprind focuri rînd pe rînd. Pe costişa priporîtă, dincolo de drum, e focul cel mai apropiat. Flăcările lui, rupte de vînt, luminează o colibă de pae. In lumină se înalţă, fără veste, din întuneric, o umbră: un flăcău.

Aşa cum se desenează în golul de pe culme, pare un uriaş. Işi scoate încet haina şi o anină pe o cracă a colibei. Işi afundă mînile în buzunarele pantalonilor şi scoate pe rînd diferite lucruri mărunte. Se pleacă, ridică de jos o haină mai groasă, o scutură puţin şi se îmbracă. Dispare cîteva clipe în dosul colibei, s'arată iar, se întoarce cu spatele şi rămîne cu grumazul întors în întuneric. Insfîrşit se aşează jos lîngă foc; dar după puţin timp sare ars şi — încordîndu-şi iar grumazul — ascultă.

Deodată, în cercul strîmt de lumină, se înfiripă încă o umbră: o fată. Cu mîna dreaptă apăsată pe sîn.... cu capul ridicat spre flăcău. El o prinde cu braţul de mijloc şi o împinge uşor spre colibă. Fata intră dreaptă, flăcăul s'apleacă puţin de la mijloc. Linia şoldului, picioarele, ciubotele, se văd încă luminate de foc; dar în aceiaşi clipă iese din nou la iveală, în prelungirea picioarelor, trupul întreg. Flăcăul priveşte lung în întuneric.

Şi încă o umbră — a treia — întunecă lumina focului: un moşneag, cu luleaua în gură, cu suman larg între umere. S'aşează cu greutate jos, apucă un cărbune cu mîna, îl joacă grăbit în palmă şi-l pune în lulea. Flăcăul îl urmăreşte cu faţa întoarsă, schimbă de cîteva ori din picioare, apoi se aşează şi el jos, drept în uşa colibei. Moşneagul se ridică din nou în picioare, îşi scoate cu oarecare grabă sumanul. Il cercetează cu luare aminte pe la guler, pe la subsuori, apropiindu-se tot mai mult de foc. Apoi îl îmbracă pe mîneci, strîngînd bine parte peste parte şi, tihnit, se lasă iar jos şi se culcă pe o coastă. Trupul i se învălue în întuneric. Numai capul sprijinit în palma stîngă se desluşeşte în bataia focului... Flăcăul e cam cu spatele spre oaspete. Flacăra jucăuşă îi pune umbre nestatornice cînd pe ceafă, cînd pe o ureche. Cu mişcări neliniştite întoarce tot mai mult şi mai des faţa în spre întunericul din uşa colibei... Focul se potoleşte. Moşneagul aruncă un mănunchi de ripcă din grămada de alături. Şi flăcări noi se ridică iar, rupte de vînt... Flăcăul se întoarce mai cu dinadinsul spre colibă şi clatină din cap. Pe la spatele lui se mişcă o mogăldeaţă nelămurită. Flăcăul tresare şi se ridică, drept, de la mijloc"... Şi aşa mai departe.

O situaţie sufletească întreagă e redată, ca s'o înţelegem perfect, chiar în ceiace are ea specific sufletesc, numai cu mijloace vizuale, pur fizice. Dintr'o succesiune de impresii optice, reesă un conflict omenesc. D-ra Lucia Mantu înregistrează culori, sunete, linii şi grupează massele lor în efecte caracteristice. Acuitatea şi exactitatea senzaţiilor e în adevăr extraordinară. Cetiţi schiţele publicate subt titlul „Pagini răzleţe", în numărul trecut al „Vieţii Romîneşti". Impresia de prezenţă imediată pe care ne-o lasă peisajul unei mahalale patriarhale în dimineaţă de vară, sau serile de început de primăvară în grădină, rees din subtile notaţiuni sau intuiţii, redînd vioiciunea culorilor, jocul liniilor, fuziunea sunetelor, dar încă şi mai mult densitatea şi fluiditatea aerului, simţul specificităţii fiecărui ceas din zi, culoarea anotimpurilor, gradul umidităţii, al uscăciunei, al transparenţei şi al temperaturii. Ştiinţa senzorială a d-rei Lucia Mantu e fără pereche. Dar ea rămîne aici, în această lume a simţurilor. Nu-şi permite nicio apreciere, nicio judecată de valorificare din care să-i aflăm predilecţiile gustului, convingerile, simpatiile. Autoarea nu are atitudini care deformează datele senzoriale. Aproape acelaşi procedeu în bucata „Cromolitografii". Sufletul unui bătrîn şi al tovarăşei sale ne e prezentat prin descripţia lor picturală, printre mobilele de vechiu mahon ale unui vechiu sa-

lonaş de provincie. Acest procedeu aminteşte de pictura lui Cézanne şi de revoluţia adusă de el în plastică: eliberarea senzaţiei de imixtiunea interiorului sufletesc şi de deformările lui.

Se înţelege că o asemenea artă nu poate fi decît obiectivă. Atitudine de spectator pur, desolidarizat de evenimente, oameni şi natură. Stare de suflet a cuiva care contemplează de sus comedia lumii, cel mult bine dispus de peripeţiile ei, cu interes la jocurile ei, dar niciodată indignat ori entuziasmat. E drept că ici şi colo apare ironia. Dar această atitudine e tocmai semnul detaşării şi al dominării vieţii. Intre lume şi d-ra Lucia Mantu se proectează o distanţă, de la care nu se aud nici ecoul tragediilor nici acela al veseliei excesive. De aici, calmul său divin şi impresia de dreptate şi adevăr pe care o prezintă schiţele sale.

* * *

Din toate constatările făcute asupra psihologiei femeii, de la moraliştii francezi, la Nietzsche, sau experimentatorii moderni, reesă cu unanimitate că ceiace lipseşte mai puţin femeii e obiectivitatea. Şi totuşi caracterul artei D-rei Lucia Mantu aşa de obiectiv e departe de a fi masculinizat, cum se întîmplă multor femei care scriu. Chiar ascuţimea senzorială de care vorbeam mai sus e o probă. Dacă bărbaţii au idei şi pasiuni, femeile au mai mult senzaţii şi sentimente. Temele pe care le preferă D-ra Lucia Mantu trădează o simpatie puternic feminină. Inţelegerea cu care priveşte copiii, — cetiţi „Soiu rău", — înţelegere intuitivă şi directă a micului lor univers, minuscula lor mentalitate e înţeleasă cu ecouri de ascunsă feminitate. Portretul, de adîncă umanitate feminină pe care ni-l dă în persoana „Domnişoarei Sally", nu putea fi desenat decît de un suflet asemănător. Delicateţa desăvîrşită cu care îşi consideră personagiile porneşte din acelaşi sursă. Dispreţul pentru ceiace e falş în virilitatea unui bărbat, specimen spilcuit, pomădat, plin de ridicol manierat aşa cum e eroul din schiţa „Cavalerism", ironia cu care e tratat, dovedesc perfect atitudinea autentic feminină a autoarei „Miniaturilor".

Dar acelaşi atribut reese şi din alte aspecte ale operei. Cetiţi capitolul „Vizite" din „Cucoana Olimpia". Toată malitiozitatea femeii contra femeii e pusă în joc. Cunoaştem pe D-ra Frosica Nedelcu care lasă să se vadă cînd intră în salon „ca de obiceiu puţină melancolie de bun gust", Cucoana Caliopi, moşica, infailibilă în *pasianse*, D-l Jorj Stănescu, cavalerul prezentat lui Cuconu Matei şi *fameliei* etc. etc. Şi tot din acelaşi suflet feminin se alcătueşte mai departe, capitolul „Zile pustii" unde răsare fioros ca un strigoi neantul plictiselii zilelor de iarnă, cînd sufletul femeii hibernează în ceasuri fără de sfîrşit, cu ochii pe o carte de romanţuri ori pe ochiurile unei horbote. Dar ce înseamnă însuşi miniaturismul d-rei Lucia Mantu, acea predilecţie pentru broderia minuţioasă, pentru subtilităţile delicateţei unei tehnici perfectă până în detalii, gustul pentru minuscul pentru care noi bărbaţii, atenţi la aspectele de

amploare, o neglijăm ori nici măcar nu o percepem? Ce înseamnă altceva decît perfectă feminitate această preferinţă pentru mici schiţe, mărunţele „bibelot"-uri, de desăvîrşit lucru? Să mai vorbim de pudoarea şi decenţa cu care autoarea evită prin abile eufemisme, prin subtile perifraze, orice obscenitate — cum e în schiţa „Ciuperci", — pe care inevitabil natura o prezintă oricui.

Feminitatea e, aşa dar, vizibilă în toate manifestările artei d-rei Lucia Mantu. Şi totuşi această feminitate nu deviază prin capriciile, prin absurditatea ori prin subiectivismul său, atitudinea ei calmă, obiectivă, detaşată. *Obiectivitate în feminitate*, iată preţiosul aliaj, care exercită printr'un farmec de o rară originalitate, printr'o compoziţie de note diferite şi totuşi armonioase, o impresie deosebită asupra emoţiei noastre. Feminitatea pe care o constatăm dela primele pagini ne descrie la început o curbă a cărei evoluţie o prevedem în dezvoltări de personalism şi de afectivism exagerat.

Dar pronosticurile noastre sînt repede contrazise. Peste substratul primitiv se aşterne un calm, o stăpînire şi o detaşare de observatoare imparţială, care ne surprinde mai întâiu, pentru ca mai în urmă să ne încînte cu o trăsătură de deosebită originalitate. Şi apoi aliajul se topeşte imediat într'o unitate complectă, indisolubilă, încît nu se poate diferenţia ceiace formează la început contribuţia unei surse, de contribuţia celeilalte.

Ne gîndim la o mulţime de alte structuri sufleteşti de scriitoare femei. Acest echilibru ieşit totuşi din combinaţia a două note în aparenţă contradictorii, nu-l găsim nicăeri. Colette, lucidă şi ascuţită observatoare, e dominată de un senzualism care îneacă în tonalitatea lui totul; Selma Lagerlöf, dovedeşte impresia artistică printr'o afectivitate umană şi maternă; altele manifestă una sau alta din marile însuşiri feminine. Le reprezintă cu maximul de pregnanţă sau strălucire. Nu mai cunoaştem însă acest tip de fizionomie femeiască, care să ofere în acelaşi timp avantagiile speciale ale fiecăreia din artele celor două sexe.

* * *

Inhibiţia puternică care înăbuşă toate accesele temperamentale şi calmează impulsiile, se exercită şi asupra stilului.

Pentru o astfel de artă, o haină prea colorată, prea pitorescă ar fi nepotrivită. D-ra Lucia Mantu se exprimă elegant, perfect, reţinut, fără efecte surprinzătoare, fără epitete neaşteptate ori prea caracteristice, fără accente de valori violente ori izbitoare. Scrisul său seamănă cu costumul impecabil al acelor persoane care se îmbracă elegant în negru.

Reţinerea pulsaţiei iniţiale se manifestă printr'o lipsă totală de nervozitate ori măcar de dinamism al stilului. Expresia e statică cu puţină mişcare, cu puţin ritm. E clădită din linii, nu din ca-

denţe. Impersonală şi corectă până la perfecţiune, expresia e de o minunată ţinută clasică. Prin ceiace are adequat şi propriu stărilor sufleteşti pe care le exprimă, prin liniştea sa totală, prin sforţarea îndelungată care curăţă inutilul şi balastul, prin acurateţa lui cristalină, acest stil n'are păreche în literatura noastră decît stilul ultim al d-lui Sadoveanu. Cu singura deosebire că acesta din urmă e şi muzical, în timp ce acela al D-rei Lucia Mantu se apropie mai mult de plastic, adică de sculptural ori arhitectural. El se adresează vizualităţii noastre. Un scriitor francez spune acest lucru: „vrei să ştii dacă o frază e perfectă? Scrie-o pe o bucată de hîrtie. Dacă place ochiului, dacă are o formă frumoasă, fii sigur că e bună". Privită chiar ca pictură, fraza D-rei Lucia Mantu nu va deziluziona pe nimeni.

Mihai D. Ralea

Note pe marginea cărţilor

„Zilele Vieţii" de Demostene Botez.

Intîmplarea m'a făcut să petrec o noapte de toamnă la ţară, în salonul unui conac pustiu. Aflasem din spusele profesional informative ale unui Jude-Instructor, frînturi din viaţa stăpînilor conacului şi drama care-l devastase cu doi ani în urmă.

Nici zvon de glasuri omeneşti, nici scîrţîit de care, nici lătrat de cîni. Nimic alt decît tăcerea şi gestul rigid al minutarelor oprite arătînd-o înfricoşător ca pe cineva. Mă lungisem pe o sofa neînfăţată. Aprinsesem toate luminările celor două candelabre, ca să am măcar tovărăşia clarelor lumini.

Afară, o ploae care tot nu mai cădea din nourii opaci opriţi pe cer, dădea nopţii fixitatea asfixiată a ochilor paraliticilor cînd vor să vorbească. In răstimpuri, violetul isteric al fulgerelor, şi crispata aşteptare a tunetului prea depărtat ca să-l auzi, şi care totuşi îţi contractă inima.

In clipele cînd închideam ochii, salonul cu prea ample dimensiuni, devenea solemn în juru-mi, ca o catedrală în care-un catafalc îşi aşteaptă mortul; deschideam ochii şi întîlneam vidul atent al oglinzilor. Şi'n mine şi'n afară, două steme ale tăcerii. Mă cuprindea absurd, neliniştea că sînt pîndit: astfel încep insomniile, cînd muţenia decorului ambiant nu exprimă potolirea vieţii în odihnă, ci absenţa ei. Aşi fi vrut să vorbesc tare şi nu îndrăzneam să fac *acest zgomot* — e bizar să vorbeşti singur cu glas tare, şi tocmai bizarul mă temeam să-l înfrunt; — dar vorbele pe care buzele nu se încumetau să le articuleze, le silabiseam în gînd, mirat de ele ca de nişte peşti care-ar murmura vorbele pămîntului în lespedea tăcerii unui fund de ocean.

Cine vorbea în mine?

Această simplă întrebare — absurdă dealtminteri — mi-a dat spaima care te cuprinde într'o odae căptuşită cu oglinzi. Te pierzi într'o mulţime care eşti tu singur multiplicat la infinit. Un gest devine pădure de gesturi identice. Un pas e un asalt de paşi. Mirarea deschide mii de ochi...

Cine vorbea în mine? Şi ce limbă vorbea? Căci vorbele articulate în tăcerea gîndurilor, deşi perfect cunoscute, deveneau altele, transfigurate de tăcere. „Sînt treaz", ar fi vrut să proclame buzele, tare, cu glasul cel mai normal. Nu îndrăzneau. Nerostite, sunetele cădeau în adînc şi răsunau acolo, în fosforescenţa tăcerii. Dar nu spuneau: „Sînt treaz", cum aşi fi spus eu dacă aşi fi vorbit,— ci: „Eşti treaz", — caşicum *eu* aşi fi fost altcineva faţă de cel care vorbea în mine.

„Oare nu visez?"

— Cine?

— Eu.

— Tu!

— ...?

Dialog cu mine însumi.

Izbucni deodată, frica de mine. Aşi fi vrut să evadez din mine, cu un salt *material*, ca dintr'o încăpere de straniu şi necunoscut, în care răsunau vorbe de nimeni spuse, fără sens, — şi inima-mi era o zvîcnire grea de pumn, căutînd în vid o uşă.

Frica!

Cea de întuneric, de strigoi, de arătări? Nu! Lumina o alungă.

Cea de moarte? E amară, şi-ţi dilată vitalitatea ca marea cînd o respiri.

Dar cînd tăcerea şi singurătatea te întorc în tine, ca un zid pe care-l credeai de neclintit şi care deodată ar pivota în jurul unei nevăzute axe, — şi cînd deodată zidul dispare, rămîi singur, absolut singur, în faţa ta, şi nu vezi nimic, te cauţi şi nu te găseşti, te chemi şi nu răspunzi, şi auzi nişte sunete mute, grupate în vorbe fără sens şi consistenţă, şi simţi atît: un straniu din care creşte îndoiala, nebunia, — atunci ţi-e frică. Ţi-e frică de tine. Asta e frica.

Am sărit de pe sofa, călcînd zgomotos prin odae. Şi'n acea clipă de nebulozitate, din care fiinţa mea trebuia să se nască iarăşi sau să piară, ochii mei întîlniră o carte. Am apucat-o, deschizînd-o la întîmplare, şi am început să cetesc. Versuri.

„In portul blond al unei mări din nord
Au debarcat corsarii bruni din sud.
Şi'n portul blond al unei mări din nord
Greoaile otgoane se aud,
Cîntînd barbar, cîntînd în dezacord
Cu pinguinii tristului fiord..."

Intâiul vers l-am cetit mut, cu ochii numai; dela al doilea, chemate ca de un suveran revulsiv împotriva tăcerii, vorbele tresăriră pe buze. Treptat, pieptul mi se umfla ritmic; mînile mi se legănau, picioarele valsau pe loc, în cadenţă.

Eliminam tăcerea.

Fără voe, poezia a doua o şopteam; pe-a treia o murmuram; dela a patra încolo, declamam în gura mare. Uitasem de mine, de sufletul meu, de îndoelile mele, de tăcere. Am cetit toată noaptea: uneori de cîte cinci ori aceiaşi poezie. Nu mai eram singur. Mă transformasem într'un aparat de radiofonie, prin care hăvăleau toate sonorităţile lumii. Dar tăcerea? O desfiinţasem. Nu mai exista.

Dimineaţa m'a surprins la geam gesticulînd ca o moară de vînt, cu preţiosul volum în mînă. Şi la lumina zorilor, izbăvit de mine însumi, m'am uitat pe coperta volumului:

„Ion Minulescu

De vorbă cu mine însumi."

— Cum? De vorbă cu mine însumi?

O cucuvae, deasupra casei, cu ochi de aur orb pentru lumina de afară, hamletiană în pelerina penelor, articulă: „Cu-vau, cu-vau", — şi se închise în tăcerea ei. Cîteva clipe, prin vaetul cucuvaei, straniul tăcerilor de noapte se prelungi în lumină. Apoi, lung, trîmbiţător, un cucoş izbucni. Alţii îl urmară. Delirul dimineţii începu, minulescian.

Poezia domnului Minulescu, s'a născut atunci cînd pier stafiile, fricile şi stelele, odată cu cîntecul cucoşilor, în faţa fastului jovial al soarelui. Exterioară tăcerii, cum fanfara cucoşilor e exterioară nopţii — deşi cucoşii strănută şi prin somn cam pe la miezul nopţii — ea întîmpină viaţa cu sonorităţi aclamative.

Poezia domnului Demostene Botez a deschis ochii în negru miez de noapte, şi a privit ceiace cucuvaele cu port solemn şi ochi de aur, văd. Născută în tăcere, ea are silabele monotone ale cucuvaelor, şi recheamă în noi, zguduitor, ceiace poezia domnului Minulescu alungă: fosforescenţa tăcerii.

* * *

„Eu am ştiut că versul mi-i banal
Şi-acelaşi: trist şi monoton şi vechi.
Dar viaţa mi-l tot sună în urechi.
Acelaşi: simplu şi universal.

Ca nişte minutare pe-un cadran
Ne învîrtim pe-acelaşi loc închis.
Ne deşteptăm şi iar cădem în vis
Cu anotimpurile unui an.

Eu am ştiut că versul mi-i sărac
Ca un tictac de ceas cu sonerie
Intr'o odae goală şi pustie.
Că-i monoton, aşa, ca un tictac...“

Cu aceste versuri posace începe volumul domnului Demostene Botez; poezia din care le-am desprins, se numeşte „Monotonie“. Ea prefaţează oarecum, al treilea volum al domnului Demostene Botez, adică volumul maturităţii.

Indeobşte, poeţii lirici, pe măsură ce se depărtează de incandescenţa primei tinereţi, capătă ambiţia didactică de-a filosofa. In literatura romînească, unul singur a manifestat cu precocitate această ambiţie: Cerna, acel vultur împăiat, înzestrat şi cu motor, care a izbutit să treacă glorios printre mai toţi munţii care se bat în capete de carton, ai criticei naţionale, şi să aterizeze direct în vîrful prăjinii de drapel a celebrităţii.

Emanaţiune a maturităţii unui poet eminamente liric, poezia de frontispiciu, „Monotonie“, oferea domnului Demostene Botez un copios prilej de filosofare. Talentul său însă, i-a interzis să cadă în lamentabila ispită. In această poezie, domnul Demostene Botez nu-şi expune părerile sale asupra vieţii, versificînd concepţia cutărui filosof din raftul bibliotecii; nu comentează cu creerul altora; creiază cu talentul său. De aceia nu-i solemn: poartă o haină care-i aparţine în felul cum aparţin aripele celor care le au. Maturitatea domnului Demostene Botez nu apare în atitudinea intelectuală a acestei poezii, care, din acest punct de vedere, putea fi scrisă şi de un băiat de şaisprezece ani într'un moment de acră lehamite, — ci în plenitudinea sobră a sentimentului tragic al vieţii.

Debitul verbal e sărac. Pasiunea cuvintelor, atribut al tinereţii poeţilor, a dispărut. Vocabularul „Monotoniei“, ca şi al întregului volum, nu e de gală; e cel de toate zilele, al dumitale, al meu şi al tuturora cînd nu sîntem nici oratori, nici cabotini. Sînt vorbele prozaice, exactă tălmăcire a oftatului expulzat cu un căscat într'o seară cînd picurau ulucele, cînd servitoarea te poftea la masă, răspîndind miros de ceapă prăjită, şi cînd ţi-ai dat seamă că viaţa e lungă fiindcă e făcută mai ales din minutare şi din calendare. Cuvintele domnului Demostene Botez nu sînt frumoase, nu sînt zvelte, nu rîd. Deseori ele îngreuiază ritmul şi-l hurducă. De pildă.

„Că-i monoton, *aşa*, ca un tictac“.

Acest „aşa“ se intercalează foarte des în versurile domnului Demostene Botez. Prin repeţirea lui, domnul Demostene Botez, nu urmăreşte vreun efect estetic. Sonoritatea cuvîntului e greoae, flască, abătută. Am descoperit oare un tic, o defecţiune verbală, o automată complinire a unui hiatus de ritm?

Nu. Acest „aşa“, pe care Moldovenii, cu limba lor de învinşi resemnaţi îl pronunţă deseori „aşă“, împovărindu-l şi mai tare, — se individualizează plastic în frazarea domnului Demostene Botez, căpătînd o valoare de gest simbolic. Intr'adevăr, nu evocă acest „aşa“ acea bruscă şi grea cădere a frunţii omeneşti, dezarmată în faţa vieţii? Şi prin aceasta, nu devine un accent patetic, fără ca să fie declamator, tocmai din pricina banalităţii cuvîntului?

Urmăriţi din nou strofa: cu punctuaţia schimbată în ultimul vers:

„Eu am ştiut că versul mi-i sarac
Ca un tictac de ceas cu sonerie
Intr'o odae goală şi pustie.
Că-i monoton — *aşa* — ca un tictac...“.

Tot ce exprimă această strofă e simplu şi banal. Nicăeri, *afirmaţia verbală* a unei desnădejdi. Versurile suggerează un decor dezolant — odaia goală şi pustie—; un ritm monoton: tictacul unui ceas; sublinierea ironică a monotoniei acelui ritm — „de ceas cu sonerie“, — şi atît. Dar în ultimul vers intervine deodată cuvîntul „aşa“. Şi desnădejdea, fără să fie notificată prin vorbe, s'a născut în noi. Toate cuvintele acestei strofe ne fac să vedem şi să auzim: se adresează ochilor şi urechilor. Un singur cuvînt cade deadreptul pe inima noastră: „aşa“. Şi prin căderea acestui cuvînt, cel mai şters dintre toate, dar cel mai greu, domnul Demostene Botez ne-a evocat zguduitor de omenesc, fatalitatea şi prăbuşirea omului în faţa ei.

Deşi cuvintele sînt îmbinate în vers, nu-ţi vine nici să le cînţi, nici să le reciţi, căci ritmul lor coincide cu propria-ţi bătae de inimă. Cuvintele acestea de toate zilele, nu vin în pas de defilare prin faţa dumitale, lector, care stai într'un balcon la stînga excelenţei sale poetul; nu fac decorative retrageri cu torţi; nu aclamă, nu danseazâ, nu gesticulează; trec, cum trec oamenii pe străzile oraşelor, mînaţi de ploaia atît de veşnică şi uniformă că pare nevăzută, a zilelor vieţii. Cetindu-le grupate în vers, nu ai impresia că-ţi sînt exterioare, ci că le gîndeşti singur, ritmate de normala bătae a inimii.

Astfel — ştearsă prin vocabular, cu ritm simplificat — poezia domnului Demostene Botez nu e un obstacol amăgitor între lector şi viaţă; involuntar sinceră ca sticla unei ferestre, prin ea priveşti tot ce-i mai cotidian şi mai elementar în spectacolul vieţii. De unde atuncea, şi de ce, nodul, gîtuitorul nod de amărăciune, pe care-l ai *privind* numai? Spun privind, fiindcă poezia domnului Demostene Botez nu dă concerte jalnice; ea arată, numai, mereu şi stăruitor atentă înafară, spectacolul vieţii. Priveşti printr'o fereastră obişnuită, dar nu ca să te distrezi, nu ca să-ţi treacă timpul, ci ca să nu mai vezi spectacolul dinlăuntru. Astfel, în spitalele cu săli prea luminoase şi obraji de ceară în paturile albe, — tu, cel teafăr, vizitatorul întîmplător, te duci la geam şi priveşti afară, dar

inima ţi-i strînsă. Şi deşi tot ce vezi afară e normal, identic cu ceiace vezi dela orşice fereastră, îţi pare altfel, straniu şi înfricoşător, fiindcă dela spate, din paturile albe, ochii celor întinşi pe spate se uită la tine, hotar între suferinţa lor şi nepăsarea vieţii.

Poezia domnului Demostene Botez e o perfectă transparenţă între ochiul lectorului şi priveliştea vieţii. Dar îndărătul lectorului, nevăzută, presimţită numai, chinuitor presimţită, apăsător prezentă, e acumulată atîta durere mută, atîta desnădejde crispată, — încît pe nesimţite, plecată pe file, fruntea lectorului se apleacă în faţa vieţii, ca în dreptul unui convoi funebru în fastul lui absurd.

* * *

Voi cita în întregime o poezie atît de sfîşietoare, încît, întrebuinţînd o vorbă a lui Shakespeare, — asupra ei şi îngerii ar putea arunca tămîe.

„Nicăeri nu e nimic,
Nicăeri.
Ba, e-un înger alb pe-un dric
Argintat de eri.

Undeva după fereşti
E-o iubită moartă
Eu credeam că tu mai eşti
Şi ai să mai vii la poartă.

Şase cai în haine vechi
Îmbrăcaţi pân' la urechi
Caraghioşi ca niciodată
Urcă sus la cer o fată

Chipul meu în negru geam
Joacă'n ape de mormînt
Eu credeam că nu mai sînt,
Şi mă văd în geam.

Sboară îngeri de colaci
Peste umeri de golani
Care poartă pentru bani
Prapure pe care-s draci.

Urlă clopotul năuc
În clopotniţi care ard.
Dumnezeu de după gard
Mă priveşte cum mă duc.

Cad din negre lumînări
Peste mine picuri grei;
Iar au început cîntări.
Oare ce-i?

Iar o duce albă, fină,
Pe zăpezi ce duc la rai.
Poticnesc cei şase cai
Încurcaţi în pelerină.
Au să cadă'n bot.

Şi pe urmă iar nimic
Ba, un înger alb pe dric
Sboară peste tot,
Peste tot..."

Poezia de mai sus e intitulată: „Iubita a murit." Nici o lamentaţie, nici-un bocet, nici-un suspin, nici-o lacrimă. Descrierea aspectelor concrete ale unei înmormîntări privite cu ochii *foarte uscaţi* şi care „ard" ca şi „clopotniţele în care urlă clopotul năuc".

Dar rog stăruitor pe lector să ia aminte că această înmormîntare nu-i jalnică şi nu-i solicită plînsul. E poate singura înmormîntare a literaturii noastre, care nu-i situată într'o ploioasă zi de toamnă. Deşi natura şi anotimpurile nu sînt descrise, atmosfera acestei înmormîntări are o strălucire toridă, evocatoare parcă a soarelui răsfrînt de stînci calcaroase.

Incepe abrupt:

„Nicăeri nu e nimic,
Nicăeri..."

Şi brusc, după cadelniţarea cuvîntului „nicăeri" până la „nimic" şi recăderea lui, răsare un amănunt impus ochiului, obsedant:

„...Ba, e-un înger *alb* pe-un *dric*
Argintat de eri..."

„Inger alb" comunică o impresie armonioasă de lumină, întreruptă sarcastic de cuvîntul „dric". Iar dricul e „argintat de eri": a doua impresie de lumină, aproape obositoare pentru ochi, rechemînd-o pe întâia, dar şi „cuvîntul" dric de care au devenit indisolubil legate. Straniul s'a născut. Lumina acestei evocări e „dricul argintat de eri" purtînd un înger mortuar, pe care-l vezi tot timpul — fiindcă ochiul nu-l poate uita — dar care apare din nou abea în ultima strofă:

„Şi pe urmă iar nimic
Ba, un înger alb pe-un dric
Sboară peste tot,
Peste tot..."

Inmormîntarea care poartă acest înger până în clipa cînd va zbura, trece astfel:

„Şase cai în haine vechi
Imbrăcați păn'la urechi
Caraghioşi ca niciodată
Urcă sus la cer o fată...“

Şi mai departe:

„Sboară îngeri de colaci
Peste umeri de golani
Care poartă pentru bani
Prapure pe care-s draci“

Inmormîntarea aceasta, cu amănunte burleşti, nu e tristă, e sinistră.

Dar durerea, — unde-i?

Nu apare nicăeri. Atît numai: trei *mirări*.

Intâia:

„Undeva după fereşti
E-o iubită moartă.
Eu credeam că tu mai eşti
Şi ai să mai vii la poartă“.

A doua:

„Chipul meu în negrul geam
Joacă'n ape de mormînt,
Eu credeam că nu mai sînt,
Şi mă văd în geam“.

A treia:

„Cad din negre lumînări
Peste mine picuri grei;
Iar au început cîntări
Oare ce-i?“

Aceste trei accente de mirare, intercalate între strofe descriptive care desfăşură marşul funebru, urmărit cu un ochiu exorbitant de lucid, — au *depăşit* durerea. Intâiul accent, e mirarea speranței în miraculos:

„Eu credeam că *tu mai eşti*
Şi ai să mai vii la poartă“.

Al doilea accent e un progres în tragic al mirării de a nu mai întîlni nici viața — iubita — nici moartea:

„Eu credeam *că nu mai sînt*
„Şi mă văd în geam“.

In al treilea accent, e paroxismul mirării în preajma demenței:

„Iar au început cîntări,
Oare ce-i?“

Durerea înfierbîntată până la alb – ca metalele — devine mirare şi pare absentă — dar arde. Omul stăpînit de ea nu plînge umil, proclamîndu-i prezența prin lacrimi şi plecarea frunții. Nu! Priveşte calm, — dar cu gura strîmbă.

In poezia „Iubita a murit“ domnul Demostene Botez a izbutit să creeze una dintre cele mai aprige şi mai concentrate elegii ale literaturii noastre.

* * *

După apariția acestui ultim volum al domnului Demostene Botez, unii recenzenți l-au dojenit părinteşte:

— Iarăşi tristeță! Iarăşi caterinci! Iarăşi înmormîntări! Iarăşi goarne de cazarmă!

Cu alte cuvinte, i-au reproşat poetului ieşan că nu evoluiază. Pentru un poet romîn, a evolua înseamnă să nu cînte de două ori acelaşi lucru. Eri, de pildă, în primul volum, a glorificat Lesbosul; astăzi, în al doilea volum, să facă apoteoza ugerului vacilor; mîne, în al treilea, să urle cu sirenele uzinelor, iar poimîne, în al patrulea, să strănute, să horcăe, să orăcăiască şi să ragă dimpreună cu jazzul.

Astfel, poetul va fi denumit, rînd pe rînd, simbolist, tradiționalist, etc.

Domnul Demostene Botez de astăzi, față de cel de eri, se deosebeşte numai prin aceia că astăzi este mai Demostene Botez decît eri. Atît.

Iar recenzenților săi, le voiu aminti că dacă papagalul, la nevoe, poate face şi pe cucuvaea — prin glas —, cucuvaea în schimb, n'a făcut niciodată ca papagalul.

Ionel Teodoreanu

Edițiile poeziilor lui Eminescu

In numărul din Ianuarie 1927 al acestei reviste am publicat un articol, în care discutam problema poeziilor postume ale lui Eminescu și în special a celor adunate de Maiorescu de pe la diferite persoane particulare și publicate de el în ediția I-a din Decembre 1883, după îmbolnăvirea poetului. In articolul de față, ne vom ocupa cu poeziile publicate în timpul cît Eminescu a mai vegetat înainte de a muri, — rămînînd ca în continuare să discutăm și alte probleme impuse acelora care își iau sarcina de a edita poeziile lui Eminescu.

Obiectul articolului de față, cași acela al articolului trecut, se reduce la cercetarea raportului dintre scriitor și operă — dar un raport special, mai mult de domeniul biografiei.

O operă scrisă și publicată de un autor în plenitudinea însușirilor sale — o alta scrisă în același timp, dar nepublicată de el, fiindcă nu i s'a părut bună, ori pentrucă nu era redactată definitiv, ori din alte cauze — o alta, scrisă intr'o vreme, cînd autorul era degenerat, și publicată de el — o alta, scrisă tot în această vreme, dar publicată de alții... iată atîtea raporturi dintre operă și autor, pe care dacă nu le cunoaștem exact, nu vom putea judeca cum trebue valoarea și chiar genul talentului unui scriitor, și verdictul nostru va fi dat în necunoștință de cauză.

Firește că nu orice operă merită această cercetare amănunțită — decît doar din considerația că orice realitate trebue să fie redată exact.

Cu privire la Eminescu însă, nu e vorba de un simplu adevăr pentru adevăr. Nu adevărul merită toată strădania, ci Eminescu.

Eminescu este unul din exemplarele cele mai splendide, pe care le-a produs umanitatea. Avem convingerea nestrămutată că, dacă mai trăia, sănătos, încă douăzeci de ani, el ar fi fost considerat, fără putință de contestare, ca unul din cei mai mari creatori

de poezie din intreaga literatură a lumii. (Dacă Goethe s'ar fi stins la treizeci și trei de ani, ca Eminescu, „Goethe" nu ar exista).

Poeziile lui Eminescu, geniale și în chip absolut, ne apar ca un produs și mai extraordinar, putem zice, cîntărind bine cuvîntul, un produs miraculos, cînd ne gîndim la împrejurările în care au fost create, — cînd putem să ne transpunem cum trebue în *epoca* apariției lor și cînd ne putem imagina toate condițiile *personale* ale creatorului lor.

Cetitorul, care ar voi să-și dea seamă de genialitatea lui Eminescu, ar trebui mai întăiu să cetească pe îndelete literatura romînă dinainte și din vremea aceia, să foileteze în răgaz publicațiile anterioare și contemporane lui Eminescu, să trăiască în închipuire acea epocă, să aibă prezente în minte limba, stilul și arta acelei vremi. Să-și imagineze starea culturală a țării, preocupările intelectualilor de-atunci, cultura lor, gustul lor, nevoile lor sufletești.

Atunci va vedea, va simți bine, ce săritură a făcut Eminescu. Va înțelege noutatea totală, și excepțională în dezvoltarea literaturilor, a operei lui. Căci Eminescu nu este muntele măreț care se înalță ca Ceahlăul deasupra culmilor dimprejur. El este muntele care izbucnește deodată spre cer din cîmpia plată. In vremea lui Shakespeare, erau și alți dramaturgi mari. Shakespeare a fost expresia supremă a unei epoci literare.

Dacă nu ne transpunem în vremea lui Eminescu, dacă, spre a-l judeca, nu ne umplem de spiritul vremii aceleia, dacă nu pornim dela scrisul de-atunci, nu putem înțelege bine că limba lui poetică, stilul lui, arta lui, sînt făurite de el pe dea'ntregul. Dar e de ajuns să ne gîndim numai la limbă. (De altfel, limba este măsura artei unui poet). Astăzi ne-am deprins cu ea — din opera lui și din opera tuturor scriitorilor post-eminescieni, pentru care limba lui a fost punctul de plecare. Dar dacă ne putem pune în starea de suflet necesară ca să asistăm „la originea lucrurilor", atunci vom înțelege că orice vers al lui Eminescu este o intrebuințare nouă a limbii romîne și o orchestrație nouă a muzicii ei.

El este cel dintăiu care — selecționînd din infinitatea și varietatea elementelor întregii limbi romîne (din toate regiunile și din toate timpurile) numai „cuvîntul ce exprimă adevărul" noțional și sensibil — a făcut din ea un obiect de artă. Limba lui poetică, făurită de el numai *în cîțiva ani*, este tot atît de frumoasă ca și a lui Hugo sau Verlaine — la care au contribuit sute de ani de cultură și literatură — are toate calitățile: muzica unuia cași plasticitatea celuilalt, — și ceva, pe care nu-l putea avea decît limba unui poet genial dela începutul unei literaturi: frăgezimea expresiei, abia desgropată din pămîntul secular, încă nelucrat.

Dar această revoluție, această schimbare „catastrofală", cum se zice în geologie, a poeziei romîne, apariția ca din nimic a acestei poezii geniale, este faptul unui fiu de vechil, unui autodidact, unui provincial crescut într'un mediu intelectual absolut inferior, venit abia la douăzeci de ani în contact, pentru puțin timp, cu

mediul european, la Viena și Berlin, dar din cauza naturii sale și a sărăciei, — fără putință de a pătrunde adînc în acel mediu străin, cum a avut posibilitatea, de pildă, Kogălniceanu.

Rechemați în minte împrejurările epocei lui și biografia lui, cetiți poeziile lui, dela *Egipetul* până la *Luceafărul*, (Care e marele poet din lume, pe care l-ar scobori cît de puțin aceste poezii?) — gîndiți-vă că opera aceasta a fost scrisă până la vîrsta de treizeci și trei de ani, [1] gîndiți-vă că în acești puțini ani, luptînd cu mizeria și cu obtuzitatea mediului, muncind din greu ca să aibă cu ce-și duce penibil viața, el a creat și proza artistică cu *Sărmanul Dionis*, cu *Cezara*, cu *Făt frumos din lacrimă*, și sociologia rezistenței etnice, pe care nimene dintre cei ce o împărtășesc până azi n'a dus-o mai departe, — și veți accepta minunea, dar nu o veți înțelege deplin.

Și de aceia, fiecare poezie a lui este un lucru mai presus de orice preț și merită din partea cercetătorului toată atenția, de care e capabil.

Și cu atît mai mult, cu cît Eminescu nu este numai un poet de geniu. Este ceva mai mult. El este cel dintâiu care a dat un stil sufletului romînesc,—constatare făcută în alți termeni și de d. Rădulescu-Motru—și Romînul în care s'a făcut fuziunea cea mai serioasă — fuziunea normală, — a sufletului daco-roman cu cultura occidentală. El, vagabondul, lipsitul de diplome școlare, feciorul lui Gheorghe Iminovici dela Ipotești, este eroul culturii noastre moderne. Aceasta se poate învedera chiar numai prin argumentul linguistic. Comparați limba din poeziile lui cu limba oricărui scriitor romîn, și veți vedea că la niciunul elementul autohton nu s'a îmbinat atît de armonios cu cuvintele nouă, fuziune care este *expresia* fuziunii perfecte a sufletului național cu gîndirea europeană.

Am spus aiurea că limba eroilor lui Caragiale — prin stropșirile ei, prin felul și gradul stropșirii — redă exact spoiala de civilizație, caricaturizarea culturii străine primite, debilitatea organului receptor, etc. Antipodul acestei lumi a lui Caragiale este Eminescu. Între Rică Venturiano și Eminescu (să-mi erte Dumnezeu această alăturare de nume) stă toată cultura noastră modernă, — stăm toți noi ceștialalți, pe un punct oarecare al liniei.

Se vor supăra, fără îndoială, de aceste constatări, o sumă de literați moderni, dar n'am ce le face. N'am scris aceste lucruri ca să-i irit.

---

1. La douăzeci de ani a evocat adînc, misterios și plastic „toată istoria straveche" a *Egipetului*; la douăzeci și trei de ani, a zugrăvit tragedia *Proletarului* și a *Împăratului*, și tragedia vieții umane, privite dela înălțimea unui gînditor modern, dar redate cu sentimentul fatalității și cu seninătatea artei clasice; la douăzeci și trei de ani a pictat pe fata de împărat din *Călin*, care poate sta în galeria feminină a lui Shakespeare. Și apoi mai tîrziu, cînd și-a luat zborul spre înălțimile cele mai mari...

* * *

Dar să ne întoarcem la cercetările noastre. Ne vom ocupa acum cu poeziile publicate dela eșirea lui Eminescu din sanatoriul din Viena și până la moartea lui, mai exact, dela 1 Iulie 1885 până la 1 Iulie 1887, căci numai în acest interval de timp s'a mai publicat ceva din opera lui.

Toți editorii lui ne spun că poeziile „publicate de Eminescu" în acest timp sînt:

Sara pe deal (Convorbiri, 1 Iulie 1885), *La Steaua (Convorbiri*, 1 Decembre 1886), *De ce nu-mi vii (Convorbiri*, 1 Februarie 1887), *Kamadeva (Convorbiri*, 1 Iulie 1887).

Dar în anii aceștia Eminescu nu a „publicat" numai atîta!

O jumătate de an după publicarea poeziei *Sara pe deal*, el a publicat *Dalila* (nu întreagă), la 1 Ianuarie 1886, în *Epoca ilustrată*.

Din ediția d-lui Adamescu („Cartea Romînească") lipsește poezia *Dalila*. Cetitorul nu are această a *V-a Scrisoare* a lui Eminescu. Această amputare a operei lui Eminescu se datorește faptului că d. Adamescu s'a hotărît să nu pună nicio poezie *postumă* în ediția d-sale. Și cum *Dalila* cea cunoscută a fost tipărită de Maiorescu în *Convorbiri*, în 1890, după moartea lui Eminescu, d. Adamescu a sacrificat-o, probabil cu regret—dar nu avea ce face, odată ce s'a hotărît să nu pună în ediția sa decît poezii date publicității cu știința și „voința" lui Eminescu.

Foarte bine! Dar de ce n'a pus în ediția sa *Dalila* cea publicată de Eminescu în 1886? D-sa a pus *La Steaua*, publicată de Eminescu în *Convorbiri* în același an. A pus *Sara pe deal*, publicată de Eminescu în *Convorbiri* în 1885. A pus *De ce nu-mi vii* și *Kamadeva*, publicate de Eminescu în *Convorbiri* în 1887. Dacă d. Adamescu socoate poeziile publicate în acești ani (1885, 1886, 1887) ca publicate cu știința și „voința" lui Eminescu—și deci le pune în ediția sa—atunci de ce n'a pus și *Dalila* cea publicată de Eminescu în 1886?

N'a pus-o, pentrucă nu a cunoscut-o. Și nu a cunoscut-o, pentrucă Scurtu, pe care îl are ca model (și uneori model nefericit) nu știa nici el de această *Dalilă*. În notița consacrată de Scurtu *Dalilei* (Scurtu a publicat *Dalila* cea completă rămasă în manuscris) el vorbește de o *Dalilă* incompletă tipărită imediat *după* moartea lui Eminescu în *Fîntîna Blanduziei*, dar nu știe, și deci nu spune, că *Dalila* din *Fîntîna Blanduziei* era acea *Dalilă* publicată demult de Eminescu, în 1886,—adică *adevărata* „Dalilă", „Dalila" așa cum a voit-o Eminescu. Căci, dacă Eminescu a dat în 1886 cu știință și „voință" o „Dalilă" mai scurtă (cînd o avea și pe cea întreagă) înseamnă că ceiace a suprimat nu-i plăcea. Înseamnă că „Dalila" *lui*, voită de el, e cea din 1886.

Și toți acei, care cred că poeziile citate mai sus sînt publicate de Eminescu, trebue să pună în edițiile lor *această* „Dalilă",

şi nu pe cea din manuscrise, pe care n'a voit-o Eminescu—deoarece a voit-o pe *aceasta* mai scurtă. Numai cine ar socoti aceste poezii dintre 1885—1887 ca postume, numai acela ar avea dreptul să prefere *Dalila* cea întreagă—ar avea dreptul ca, din două *Dalile* postume, să prefere pe acea care-i place.

Greşala aceasta, de a alunga poezia, aşa cum a voit-o Eminescu, şi de a pune poezia rămasă în manuscrise, pe care n'a voit-o Eminescu—o face şi d. Bogdan-Duică.

In ediţia sa d. Bogdan-Duică tipăreşte *Dalila* din manuscrise, în loc să tipărească *Dalila* cea publicată de Eminescu în Epoca ilustrată din 1886, aşa cum a voit-o Eminescu. D-sa care *învinueşte* pe alţii că corectează pe Eminescu după manuscrise, a căzut în acest păcat, cu *Dalila*. A impus lui Eminescu o variantă —varianta din manuscris—pe care Eminescu nu a voit-o.

Ori n'a cunoscut nici d-sa *Dalila* din *Epoca ilustrată*—fiindcă n'a cunoscut-o nici Scurtu? N'a ştiut că Eminescu *a publicat* „Dalila"?

Dar pe lîngă *Sara pe deal*, *La steaua*, *De ce nu-mi vii*, *Kamadeva* şi *Dalila*, Eminescu a mai publicat tot în timpul acesta încă o poezie: *Nu mă înţelegi*, în „*Album literar* al societăţii studenţilor universitari Unirea" dela 15 Martie, 1886.

In datarea *(1886)* a acestui Album, mă găsesc în contradicţie cu Scurtu şi cu d-nii Bogdan-Duică şi Adamescu. Subt poezia *Nu mă înţelegi*, Scurtu scrie: „1879, Martie 15, în Albumul literar al Societăţii studenţilor *Unirea*". D. Adamescu scrie acelaşi lucru sub această poezie, dar declară că a luat ştirea dela Scurtu. D. Bogdan-Duică scrie sub această poezie: „Intăia oară în Albumul literar al societăţii studenţeşti Unirea, 15 Martie 1879".

Dar în ediţia Morţun, în care s'a reprodus pentru prima oară *în volum* poezia *Nu mă înţelegi* din Albumul literar, Albumul e datat *15 Martie 1886*, nu 1879.

Fireşte că, văzînd doi editori, pe Scurtu şi pe d. Bogdan-Duică, (căci d. Adamescu declară că a luat ştirea din Scurtu), văzîndu-i că datează Albumul „1879", am început să mă îndoesc, să mă întreb dacă nu cumva a greşit Morţun.

Şi atunci am căutat *Albumul*.

L-am căutat la toate bibliotecile publice din ţară, la tot felul de particulari, timp de doi ani, dar în zădar. Insfîrşit, după a treia încercare la biblioteca „V. A. Urechia" din Galaţi, s'a găsit, cu destulă strategie, misteriosul Album. E din 15 Martie *1886*. Conţine, pe prima pagină, o cugetare a reginei Elisaveta, apoi pagini de Hasdeu, Maiorescu, Delavrancea etc. Poezia *Nu mă înţelegi* e între un fragment (din „Poeţi şi Critici" inedit atunci), al lui Maiorescu, şi între un fragment (din „Memoriile Trubadurului", tot inedit atunci), al lui Delavrancea.

Atunci de unde acel „1879" al lui Scurtu şi al d-lui Bogdan-Duică? O confuzie cu vre-un Album literar din 1879? Am-

consultat diferite bibliografii, speciale şi din publicaţiile periodice ale timpului, şi am găsit în una Albumul literar, trecut la anul 1886, dar nici un Album literar subt anul 1879.

Fără îndoială că Scurtu a aflat de Album din ediţia Morţun şi fiindcă în notiţa lui Morţun, în urma titlului poeziei e pus *în parantez* „1879" (data compunerii poeziei, căci în adevăr, subt poezia din Album e pus „1879" şi, din manuscrisele lui Eminescu, se vede bine că această poezie a fost scrisă prin 1879),—Scurtu a făcut confuziune şi în loc de „15 Martie 1886", data Albumului, deci data publicării poeziei, a pus „15 Martie 1879" (anul compunerii poeziei şi... luna apariţiei Albumului..!). Iar d. Bogdan-Duică a reprodus ştirea lui Scurtu, caşi d. Adamescu. De altfel, în ediţia d-lui Bogdan-Duică, care reproduce fidel textele lui Eminescu de prin reviste, *Nu mă înţelegi* se cunoaşte că e reprodus din Scurtu, şi nu din Albumul literar. In *Albumul literar* poezia are două părţi separate printr'un rînd de puncte. Aşa e şi într'o ediţie Scurtu (ediţia Alcalay), cînd Scurtu s'a ţinut de Morţun. Dar la d. Bogdan-Duică, poezia nu are două *părţi*, ci trei *strofe*, şi rîndul de puncte nu există,—pentrucă Scurtu, în ediţia „Minerva", după care s'a luat d. Bogdan-Duică, n'a mai respectat redacţia din Morţun (adică, indirect, din Album), ci a „corectat" după manuscrisul din biblioteca Academiei. Şi cum în manuscris nu există rîndul de puncte (de altfel foarte necesar), nu a pus rîndul de puncte, şi nu l-a pus, deci, nici d. BogdanDuică. Dar s'a mai întîmplat ceva.

Partea primă a poeziei *(şi în Album şi în manuscris)* are opt versuri şi partea a doua şaisprezece versuri. Necesităţile tipografice au făcut ca, la Scurtu, primele opt versuri din cele şaisprezece ale părţii a doua, să se isprăvească, din întîmplare, în josul paginii, iar celelalte opt să treacă în pagina următoare. Fiind în Scurtu, din cauze tipografice, partea a doua tăiată în opt plus opt,—adică încă de două ori opt, după cele opt versuri care formează prima parte a poeziei—*se pare* că poezia ar avea trei *strofe* de cîte opt versuri, şi nu două *părţi* neegale (una de opt versuri şi cealaltă de şaisprezece versuri). Şi d. Bogdan-Duică a şi crezut că are de-aface cu trei strofe—şi *Nu mă înţelegi* din ediţia sa a eşit cu trei strofe, aşa încît: „Ca farmecul de care tu eşti împresurată" (cu care Eminescu îşi compară iubirea pentru ea) e într'o strofă, iar: „Ca setea cea eternă ce-o au după olaltă lumina de'ntunerec etc." (cu care îşi compară în continuare iubirea) e în altă strofă.

Desigur că cetitorul se întreabă: Ce atîta muncă pentru a şti dacă o poezie a fost publicată în 1879 sau în 1886? „Nu-i tot de Eminescu?".

Chiar dacă nu ar fi vorba decît de stabilirea unui adevăr, de nevoia de a şti sigur, cînd scrii subt poezie „1879" sau „1886" că e 1879 sau 1886, şi încă munca nu ar fi cu totul inutilă. Dar e ceva mult mai important. Ba chiar, după noi, cu totul important.

Mai întăiu, această poezie nu e faimoasă. Desigur n'ar fi

putut-o scrie nimene altul decît Eminescu, dar față cu celelalte poezii ale sale, e pe un plan inferior. E monotonă și cam ternă. (Un critic estetic mă stringea de gît anul trecut să-i spun dacă *Nu mă înțelegi* e mai frumoasă decît *Venere și Madonă*, căci criticului estetic îi năzărise că eu cer suprimarea *Venerei și Madonei* din edițiile lui Eminescu! Nu i-am răspuns, căci... eram ocupat cu descoperirea Albumului). Și e important să știm dacă Eminescu a dat publicității această poezie monotonă în culmea carierei sale de poet, în 1879, sau cînd era degenerat, în 1886. Dacă a dat-o în 1879, nu avea, nedesmințit, gustul sigur. Dacă a dat-o în 1886, fiind degenerat, problema gustului lui nici nu se pune.

In al doilea rînd: Eminescu devine recunoscut, ba chiar cunoscut, mai ales după 1883, cînd se îmbolnăvește și începe sgomotul în jurul numelui lui; cînd apar poeziile lui în volum, unde Maiorescu adună poeziile îngropate în *Convorbiri* și mai adaogă douăzeci și cinci de poezii, cele mai frumoase poezii lirice ale lui Eminescu; cînd *venise vremea* lui Eminescu, etc. Tinerimea devine eminesciană după această dată. La 1879, studențimea (caricaturizată în Rică Venturiano) era pașoptistă încă, iar Eminescu la 1879 era ziaristul „reacționar" dela *Timpul*. Dacă însă studenții i-au cerut o poezie pentru Albumul lor în 1879 (și un Album are puține pagini; acesta are treizeci și două), înseamnă că trebue să ne schimbăm ideia asupra timpului cînd Eminescu a început să fie selectat, înseamnă că tinerimea era foarte eminesciană încă înainte de 1879,—căci studenții cer colaborare la publicațiile lor dela profesori și dela scriitorii iubiți de ei.

Așa dar, acest „1879 *sau* 1886?" este în legătură cu problema gustului estetic al lui Eminescu și a simțului său de autocritică, și cu problema momentului cînd a început el să fie selectat de tinerime, adică de primul său public.

Prin urmare stabilirea datei cînd s'a publicat această poezie, și ținînd seamă și de locul unde s'a publicat, nu e fără interes, căci e în legătură cu o problemă de estetică și cu una de istorie literară.

Cunoaște cineva un Album—tot dela 15 Martie!—din 1879? Să ni-l facă cunoscut...

* * *

Pănă aici am scris mereu că poeziile publicate în acest timp, au fost „publicate de Eminescu". Am admis, așa dar, opinia d-lor Adamescu și Bogdan-Duică. Opinie din care urmează că d. Adamescu poate îndeplini cu conștiința împăcată dorința cetitorilor săi de a li se da *Dalila*—bine înțeles incompletă—căci a fost publicată de Eminescu cu știința și „voința" lui, cași *Sara pe deal*, etc., pe care d. Adamescu le crede publicate cu această știință și „voința" a poetului. Opinie din care urmează că d. Bogdan-Duică trebue să renunțe, în ediția sa, la *Dalila* cea întreagă, pentrucă e postumă, rămasă în manuscrisele lui Eminescu, și să o înlo-

cuiască cu această *Dalilă* incompletă, dar publicată de Eminescu, *dacă* Eminescu a publicat însuși poeziile din acest timp, cum crede d. BogdanDuică. Iar cu privire la *Nu mă înțelegi*, și d. Adamescu și d. Bogdan-Duică, care pun poeziile în ordinea cronologică a publicării lor, trebue s'o mute, în edițiile d-lor, la anul 1886, cînd a fost publicată.

Dar acum, ne punem noi întrebarea: Au fost publicate de Eminescu aceste poezii și anume cu știința și „voința" lui? Nu cumva au fost publicate fără voința și știința lui—unele din ele, sau toate? Nu cumva, în contra opiniei d-lor Adamescu și Bogdan-Duică, sînt postume și aceste poezii, cum, tot în contra opiniei d-lor, am văzut că sînt postume douăzeci și una de poezii publicate pentru întâia oară de Maiorescu în ediția I-a din Decembre 1883?

Poezii postume, publicate în timpul vieții unui scriitor? Oricine poate face obiecția, afară de d. Bogdan-Duică, care, cum am văzut în articolul trecut, consideră postume poeziile publicate fără știința și voința lui Eminescu, așa dar poeziile aflate de Maiorescu pela persoane particulare—numai cît d-sa crezînd că aceste poezii de pe la persoane particulare fiind patru, și nu douăzeci și cinci, le-a socotit postume numai pe acele patru (două sonete și două variante ale poeziei *Mai am un singur dor)*.

Sînt postume poeziile de care ne ocupăm în articolul de față? Să vedem. Să cercetăm cazul fiecăreia.

Kamadeva.—D. A. C. Cuza (*Kamadeva*, Amintiri, în *Neamul Romînesc literar*, I, 7) spune că în Iunie 1887 Henrietta Eminescu chemă telegrafic pe Miron Pompiliu la Botoșani: „Mihaiu e în ultimele momente". Miron Pompiliu pleacă la Botoșani împreună cu d. Cuza și găsesc pe Eminescu „într'o stare de prostrație desăvîrșită": „S'a uitat la noi fără a ne cunoaște". Inainte de plecare, spune d. Cuza, Henrietta i-a dat niște manuscrise ale poetului. „Pe bucăți de hîrtie proastă, mototolite, erau versuri scrise cu creionul, care deabia se mai puteau ceti și, printre acelea, *Kamadeva*.—Transcriind imediat această poezie, pe care mai apoi am trimes-o d-lui Iacob Negruzzi pentru *Convorbiri*, m'am dus în odaia de alături, în care ședea poetul pe pat, și i-am cetit-o, uitîndu-mă la dînsul. Intr'un moment, privirea lui rătăcitoare s'a concentrat: părea că-și aduce aminte de ceva, de demult. A fost numai o clipă, suficientă pentru a ne face să sperăm, dar fără ca să fi parvenit a-l însufleți din starea automatică, în care l-am găsit".

Se poate ceva mai fără știința și „voința" lui Eminescu decît publicarea poeziei *Kamadeva*? Nu era Eminescu ca și mort? Se poate ceva mai postum decît *Kamadeva?*

Inchipuiți-vă că această poezie ar fi fost tradusă. Ar fi fost oare Eminescu vinovat că poezia a apărut fără numele autorului din care a tradus-o? Inchipuiți-vă că poezia aceasta ar fi fost

scrisă de altcineva şi, găsindu-se printre hîrtiile lui Eminescu, „Convorbirile" ar fi publicat-o cu iscălitura lui. Ar fi fost Eminescu un fur?

D. Cuza spune că a mai găsit în aceleaşi hîrtii mototolite nişte versuri traduse dintr'o poezie nemţească. Inchipuiţi-vă că aceste versuri ar fi fost mai bune, că d. Cuza n'ar fi văzut că sînt traduse—şi le-ar fi trimes la „Convorbiri". Ar fi fost *Eminescu* un plagiator? Dacă în locul d-lui Cuza era altcineva, cineva care n'ar fi văzut că aceste versuri sînt traduse şi care, lacom de inedite, le-ar fi publicat, ca poezie originală de Eminescu, ar fi „publicat" *Eminescu* încă o... poezie? Şi cum poezia e inferioară (căci e o simplă încercare) ar fi însemnat că *Eminescu*, sănătos, a publicat versuri sarbede? Şi cînd cineva ar fi descoperit că e vorba de o traducere, ar fi urmat că Eminescu e un plagiator, şi un plagiator stîngaciu?

Incă odată, se poate imagina o poezie publicată mai fără ştiinţa şi „voinţa" lui Eminescu, adică mai postumă, decît *Kamadeva*?

D. Cuza a mai găsit în aceleaşi hîrtii mototolite şi această poezie (dau în parantez îndreptările făcute de Eminescu):

Eu te iubesc a mea Irenă (dulce Elenă)
In a mea inimă te cresc,
Tu suflet gingaş de sirenă,
Cu al tău zîmbet îngeresc.

Imi place-a feţei tale jele (Plăcute-s zilele acele)
Cînd te întîmpin' ochii mei,
O tu femee între stele,
O mîndră stea între femei!

Ades în noaptea de tăcere
Mi-apare chipul tău bălaiu (capul de copil)
Frumos şi plin de mîngîere
Şi înflorit ca luna Maiu (Cu flori ca luna lui April).

O vino iar, fermecătoare,
Al vieţii mele scump odor,
Ca s'aud gura ta de floare
Şi la genunchii tăi să mor.

D. Cuza a aflat atunci că poezia aceasta ar fi fost inspirată lui Eminescu de o femee de acolo, din Botoşani, de care el s'ar fi înamorat. Această penibilă versificare [1] este probabil singura *in-*

[1] Eminescu venise nu demult dela casa de nebuni din Mănăstirea Neamţului şi după puţin timp înebuni din nou,—iar în intervalul de „însănătoşare", cînd s'a înamorat şi a scris poezia, era într'o stare de „degenerare intelectuală şi etică"—cum numeşte Maiorescu epocile de luciditate ale lui Eminescu.—Să se observe că singurele versuri mai răsărite din această *Irenă* —„O tu femee între stele, o mîndră stea între femei"—sînt... plagiate din propria-i poezie *Din valurile vremii*, şi inferiorizate!

venţie poetică cunoscută a lui Eminescu din aceşti şase ani, căci celelalte versuri, deci şi cele şase poezii, pe care le discutăm în acest articol, sînt toate dinnainte de nebunie. (Dar această problemă o vom discuta mai tîrziu).

Să ne închipuim că d. Cuza ar fi trimis şi această poezie la *Convorbiri* şi *Convorbirile* ar fi publicat-o. (Sigur e că cei care de vreo douăzeci de ani publică tot felul de ciorne ale lui Eminescu, ar fi publicat-o). Dacă s'ar fi întîmplat acest lucru, d. Bogdan-Duică, conform metodei d-sale, ar fi tipărit această poezie în ediţia d-sale, ca poezie publicată cu ştiinţa şi voinţa lui Eminescu, în şir cu celelalte, dar tipărind această *Irenă* ca poezie dată de Eminescu, deci *nepostumă*, iar ca postume, la coadă, admirabilele sonete, ar fi suggerat cetitorului că Eminescu a ezitat să dea la tipar poeziile admirabile, dar a publicat pe *Irena!*

Şi dacă d. Bogdan-Duică socoate postume sonetele *Iubind în taină* şi *Trecut-au anii*, precum şi alte două poezii, pentrucă aceste patru poezii au fost publicate nu de Eminescu, ci de Maiorescu, care le-a găsit la unele persoane particulare,—atunci pentruce nu consideră d-sa ca postumă şi poezia *Kamadeva?*

Kamadeva, şi ea, a fost tipărită fără ştiinţa şi „voinţa" lui Eminescu, tot după un manuscris „dela o persoană particulară", ba încă dela o persoană particulară, d. Cuza, care luase poezia dela o altă persoană particulară, Henrietta Eminescu, pe cînd Eminescu era nebun la Botoşani. Deci, deocamdată, poezia *Kamadeva* e, cel puţin, tot atît de postumă caşi *Trecut-au anii*, caşi *Iubind în taină*, provenite dela „persoane particulare" etc., postume şi pentru d. Bogdan-Duică. Prin urmare d. Bogdan-Duică trebuia să treacă poezia *Kamadeva* printre postume, la urma volumului.

Dar poziile *Trecut-au anii*, *Iubind în taină*, etc., erau cel puţin *date de însuşi Eminescu* la „persoane particulare". *Kamadeva* însă, cum am văzut, n'a fost dată de Eminescu nimănui. I-a fost luată fără ştirea lui de Henrietta Eminescu şi de d. Cuza. Prin urmare *Kamadeva* e şi mai postumă decît cele patru, care sînt postume şi pentru d. Bogdan-Duică. *Kamadeva* e postumă la patrat. Ba încă, dacă ne gîndim că poeziile aflate de Maiorescu, „pela unele persoane particulare", (şi deci socotite de d. Bogdan-Duică ca postume) fiind date acelor persoane de însuşi autorul, înseamnă că Eminescu le socotea bune, pe cînd, pe *Kamadeva*, nu se ştie dacă o considera vrednică de dat la persoane particulare, adică dacă o socotea redactată definitiv,—atunci *Kamadeva* devine postumă la cub. Şi cu toate acestea d. Bogdan-Duică n'o trece printre postumele publicate (fără ştiinţa şi voinţa poetului), după manuscrise dela persoane particulare! Ce mai trebuia oare să se întîmple cu Eminescu, pentruca poezia aceasta să nu fie publicată de el, fără ştiinţa şi voinţa lui? Să fie congelat într'o pivniţă, la cinci grade subt zero, ca acele animale cu care se experimentează acum într'un laborator din Haga? —Ori d. Bogdan-Duică nu cunoaşte sau a uitat articolul d-lui Cuza? [1]

[1] Pentru starea lui Eminescu din acest timp, vezi şi *Scrisorile* Henriettei Eminescu, din Iunie, 1887.

*

Este oare această postumă dusă de Eminescu până la *forma definitivă voită de el? Nu apare postumitatea ei şi în redactare?*

Dar să transcriem mai întâiu poezia:

Cu durerile iubirii
Voind sufletu-mi să-l vindic,
L-am chemat în somn pe Kama—
Kamadeva zeul indic.

El veni, copilul mîndru,
Călărind pe-un papagal,
Avînd zîmbetul făţarnic
Pe-a lui buze de coral.

Aripi are, iar în tolbă-i
El păstrează, ca săgeţi,
Numai flori înveninate
Dela Gangele măreţ.

Puse-o floare-atunci în arcu-i,
Mă lovi cu ea în piept,
Şi de-atunci în orice noapte,
Plîng pe patul meu deştept.

Cu săgeata-i otrăvită
A venit ca să mă certe
Fiul cerului albastru
Şi-al iluziei deşerte.

Poezia e bine *formulată*. Totuşi constatăm cîteva neajunsuri. Avînd de exprimat un sentiment —şi nu o realitate obiectivă, căci în cazul acesta Eminescu e colorat şi ornat — el e scurt, întrebuinţează numai cuvîntul propriu, scrie ca în proză, — e clasic, ca în toate poeziile pur subiective din faza ultimă. Transformaţi poezia aceasta în proză, şi veţi vedea că nu aveţi de schimbat mai nimic în construcţia frazelor şi că stilul se împacă perfect cu stilul prozei.

Dar întrebarea noastră nu este dacă această poezie e frumoasă şi care sînt cauzele frumuseţii ei, ci dacă postuma aceasta este redactată definitiv. (Bine înţeles, că redactarea definitivă, adică adequarea cît mai complectă a formei la fond, este factorul important al frumuseţii unei poezii).

Fiind vorba de „redactare", ne vom mărgini la considerarea formei propriu zise.

Prin conţinutul ei, prin natura stării afective exprimate în ea, poezia aceasta trebue să fie scurtă, prin toate mijloacele de formă: prin numărul versurilor, prin lungimea lor şi prin felul ritmului.

Strofele sînt puţine, sînt mici, de cîte patru versuri, versurile sînt scurte de şapte şi opt silabe.

Ritmul e trohaic. Eminescu obişnueşte în opera sa cînd versul iambic, cînd pe cel trohaic. Şi nu la întîmplare, căci nimic nu este nedeterminat pe lumea aceasta. Versul trohaic e mai repede, mai alert, mai *scurt* decît versul iambic de acelaşi număr de silabe. Aşa dar, el corespunde cu un alt *tempo* sufletesc decît cel iambic.

Voind sufletu-mi să-mi vindic

sau

L-am chemat în somn pe Kama

sînt mai repezi, mai *scurte* decît versurile iambice:

A fost odată ca'n poveşti

sau

Cu mine zilele-ţi adaogi

deşi toate au acelaşi număr de silabe.

Eminescu a întrebuinţat în *Kamadeva* troheul, ritmul adequat conţinutului poeziei.

Dar adequarea e dusă mai departe.

Prima şi ultima strofă, au toate versurile de cîte opt silabe, deci sînt mai întinse decît cele trei strofe din mijloc care au cîte două versuri de şapte silabe şi cîte două versuri de opt silabe.

Dar versurile de opt silabe au mai multă amploare, nu numai din cauza cantităţii ci şi din cauză că se isprăvesc cu silabe neaccentuate, care lasă impresia de vag. Aşa dar prima şi ultima strofă, care au toate versurile de opt silabe, sînt, şi ele, mai ample decît cele care au şi versuri de şapte silabe.

Dar strofele, prima şi ultima, care au toate versurile de opt silabe, au, din cauza aceasta, rime feminine; pe cînd strofele din mijloc, care au rima în versurile cele de şapte silabe, au rime masculine. Dar rima feminină dă o impresie de vag, pe cînd cea masculină dă o impresie de categoric. Aşa încît şi natura rimei adaogă la impresia de amploare a strofei prime şi ultime, şi la impresia de scurtime şi categoric a strofelor din mijloc.

Acum să băgăm de seamă că prima şi ultima strofă, mai întinse, mai ample—prin măsura versurilor şi prin rimele feminine—cuprind un element mai vag, mai continu: dorinţa de iubire în strofa primă, constatarea că dorinţa se realizează în strofa ultimă. Pe cînd cele trei strofe din mijloc, mai scurte, mai repezi, — prin măsura versurilor şi prin rimele masculine — cuprind ceva categoric, determinat: faptele zeului, care vine şi săgetează inima celui ce l-a chemat.

Aşa dar, Eminescu a ales versul scurt şi anume trohaic, ca cel mai potrivit pentru conţinut, — iar în acest vers a operat diferite variaţii pentru a reda diferenţele de conţinut ale strofelor.

Să se mai observe că în primele strofe, Eminescu pune în rimă cuvintele special evocatoare: „indic", „papagal", „coral", ca să le dea cea mai mare forţă, pentru a da cît mai puternic impresia de exotism, de indianism, pentru a sprijini cît mai mult pe „Kamadeva", („Indianismul" lui Kamadeva evocă budism, nirvana, strălucirea şi vanitatea iluziei, etc.). Să se observe şi sonoritatea cuvintelor cu care se isprăvesc versurile din prima strofă, care redau strigătul de chemare, „sunetul de goarnă" al apelului făcut către zeul amorului. Să se observe şi oprirea asupra numelui sonor al zeului: „Kama — Kamadeva". Il spune întâiu scurtat, îl spune apoi subt forma lungă, redă parcă insistenţa chemării.

Insfîrşit să se mai observe că primele două versuri, prin numărul cuvintelor, ne ocupă atenţia timpul exact cît e nevoe ca ideia să persiste în mintea cetitorului. Trecînd prea repede peste ideia din aceste versuri, fireşte nu am percepe-o, nu ar răsuna în noi. Dar oprindu-ne prea mult, ni s'ar pune problema psihologică indicată prin cele două versuri şi, intervenind gîndirea analitică, poezia s'ar evapora. Ideia aceasta trebue să atingă conştiinţa noastră în treacăt, trebue să n'o înţelegem discursiv, s'o simţim numai, să ne pună într'o stare afectivă provocată de noţiunile rapid trecătoare: *durere, iubire, vindecare.* Şi credem că ideia este exprimată de Eminescu prin astfel de cuvinte, prin atîtea cuvinte, prin un aşa raport între cuvinte, încît s'o percepem exact cum trebue şi în timpul exact necesar.

Acum, bine înţeles că toată această „compoziţie" s'a produs în capul lui Eminescu psihologic, firesc, şi nu logic. Logica a intervenit la urmă, la ameliorarea, mereu, în etape, a formei, (vezi variantele poeziei în manuscris). Logica a intervenit ca să realizeze exact poruncile subconştientului.

Şi totuşi, poezia aceasta are cîteva uşoare defecte de compoziţie care, după noi, se datoresc faptului că Eminescu nu o dusese până la forma definitivă.

Cetiţi poezia sărind peste strofa a treia. Lipseşte atunci înfăţişarea lui Kamadeva, dar compoziţia e mult mai logică, mai firească, mai *bună*: „El veni" — „puse-o floare *atunci* în arcu-i". Cetind însă poezia cu toate strofele, deci şi cu a treia, e drept că aflăm atributele lui Kamadeva printre care şi cel esenţial, că are săgeţi înveninate, dar strofa a patra, cu acel *atunci* raportat la *veni* din strofa a doua, e prea departe de strofa a doua. Cuvîntul *atunci*, în raportarea lui la strofa a doua, trebue să sară peste strofa a treia. Aşa dar, strofa a treia e parentetică, şi pentru claritate ar trebui pusă în parantez.

Dar Eminescu nu obişnuia asemenea slăbiciuni de compoziţie. In manuscrisele poeziilor lui se vede munca de a da strofelor ordinea cea mai firească, cea mai logică, mutînd mereu strofele, acomodîndu-le cînd le muta, etc.

Aceasta ne face să credem că poezia *Kamadeva* nu era încă definitiv redactată, că el ar mai fi lucrat la ea. Apoi să se observe că în strofa a patra (în strofa care începe cu „*Puse-atunci...*") găsim din nou un *atunci* în versul al treilea („Şi de-*atunci* în orice noapte"). Această repetare a unui cuvînt esenţial, cum e acest *atunci* în condiţiile de faţă, în aceiaşi strofă, n'ar fi lăsat'o Eminescu până la urmă, dacă ar fi fost sănătos şi ar fi publicat el poezia, căci în poeziile definitive el nu dă dovezi de o astfel de sărăcie verbală.

Dar dacă într'un studiu despre Eminescu, cineva ar da, ca exemple de slăbiciune, consecuţia defectuoasă a strofelor din *Kamadeva*, ori repetarea cuvintelor, şi ar ţinea seamă de neajunsurile din *Kamadeva* la estimarea talentului lui de artist, ar face o greşală şi o nedreptate, pentrucă poezia aceasta n'a fost publicată cu „ştiinţa şi voinţa" lui Eminescu.

In legătură cu această ultimă idee, şi ca legătură cu cele ce urmează, să nu trecem peste istoria publicării acestei poezii, fără a trage concluzia că, în vremea aceasta, se putea face orice cu poeziile şi cu numele lui Eminescu. Noroc că d. Cuza a făcut o faptă bună. Dar nu toţi au făcut tot aşa.

*

La Steaua.—Stabilirea postumităţii sau nepostumităţii acestei poezii are o şi mai mare importanţă decît a celorlalte poezii publicate după îmbolnăvirea lui Eminescu, afară de *Sonetul Veneţiei* şi *Somnoroase păsărele*, care, caşi *La Steaua*, sînt inspirate din poeţi străini, fără ca acest lucru să fie declarat cînd au fost publicate.

Despre *Sonetul Veneţiei* şi *Somnoroase păsărele* am vorbit în articolul trecut, cînd am arătat că, fiind publicate (de Maiorescu) fără „ştiinţa şi voinţa" poetului, Eminescu nu a avut cum spune că aceste poezii sînt imitate.

Vom arăta că şi *La Steaua*, imitată (orice-ar zice Ghiţă Pop, vezi *Convorbiri literare*, 1896, p. 46) după Gottfried Keller, este tot postumă. Dar după cum Eminescu ar fi arătat izvorul, dacă ar fi publicat el *Sonetul Veneţiei*, căci în manuscrisele sale a scris: „imitaţie după Cerri", tot aşa ar fi arătat şi izvorul poeziei *La Steaua*, căci el, cît a fost teafăr, n'a iscălit nimic ca al său, care să nu fie original. (Subt *Foae veştedă* a scris: „după N. Lenau").

La Steaua a fost publicată în *Convorbiri literare* în numărul de 1 Decembrie 1886.

Dar încă dela 9 Noembrie 1886 Eminescu este la Casa de nebuni dela Mănăstirea Neamţului. Actul medical, în care doi doctori din Iaşi, în urma cercetării bolnavului la „arestul preventiv", opinează pentru internare, „starea lui fiind periculoasă atît pentru societate cît şi pentru el", e din 6 Noembrie 1886.

De cînd înebunise din nou Eminescu? Adică de cînd trecuse din starea de luciditate (din starea *numai* de „degenerare intelectuală și etică", cum am văzut că numește Maiorescu perioadele lui de „însănătoșare") în starea de nebunie?

Intr'o scrisoare din Maiu 1886, cu șapte luni înainte de internarea poetului în Casa de nebuni și opt luni înainte de publicarea acestei poezii, Miron Pompiliu arată lui Maiorescu starea gravă la care ajunsese din nou Eminescu: Spărgea cu bățul „oalele de pe ziduri", era dus de rîndași și sergenți de stradă la poliție, era spaima femeilor (le apuca pe stradă de turnură), își însușea banii bibliotecei, unde era pus funcționar ca să aibă cu ce trăi, —dela o vreme nici nu mai dădea pela bibliotecă—cerea parale dela persoane, pe care le-a văzut numai odată sau de două ori. 1

Poezia *La Steaua*, apărută în nr. de Decembrie al *Convorbirilor literare*, a trebuit să fie trimisă la redacție în Noembrie, cel mai devreme la sfîrșitul lui Octombrie. Dar în Noembrie Eminescu era nebun la Mănăstirea Neamțului, iar în Octombrie și mai înainte de Octombrie era în starea descrisă mai sus, care, la urmă, l-a dus la arest și la Casa de nebuni.

Să admitem că poezia a trimis'o la București, la *Convorbiri literare*, însuși Eminescu, – *acest* Eminescu. Se poate spune, chiar în acest caz, că *La Steaua* a fost publicată „cu știința și voința" lui *Eminescu?* Cu știința și voința omului, pe care ne-am deprins noi să-l numim „Eminescu"? Acesta de acum nu mai era Eminescu, ci altcineva. Mai ținea el minte că *La Steaua* (scrisă înainte de nebunie) e inspirată de Gottfried Keller? Și chiar dacă ar fi ținut minte,—„degeneratul etic", care fura banii dela bibliotecă, ar fi avut scrupulul s'o spună?

Cînd „a scos" la București „Fîntîna Blanduziei" în 1888, adică atunci cînd o sumă de scribi mărunți l-au amestecat într'o publicație a lor, improvizîndu-l în director al revistei (căci numele lui era glorios), Eminescu „a scris" articolul prim al n-rului 1, traducînd pagini din introducerea „Minciunilor convenționale" ale lui Max Nordau, și dîndu-le drept ale sale. Și doar atunci Eminescu era în una din cele mai bune epoci de „însănătoșare", așa încît junimiștii sperau că poetul e salvat.

Dar cu toată „însănătoșarea", el era tot „degenerat intelectual și etic".

Actul plagierii, la acest om de o corectitudine și de o mîndrie intelectuală fără asemănare altădată, presupune o cumplită „degenerare etică". Actul de a plagia pe un scriitor atît de opus gîndirii sale de altădată, presupune o cumplită „degenerare intelectuală". Actul de a plagia dintr'o carte răspîndită și cetită atunci la noi ca astăzi operele d-lor Sadoveanu, Rebreanu ori Ionel Teodoreanu,—

1 Unul din corifeii Junimii mi-a mărturisit cîndva că, întîlnindu-l după o lungă despărțire, cel întîiu cuvînt al lui Eminescu, atît de mîndru altădată, a fost, încă dela cîțiva pași,—cu mînile întinse: „dă-mi bani, dă-mi bani!".

imprudența aceasta—presupune o cumplită „degenerare intelectuală". (Chiar întovărășirea lui cu x și y la o revistă, cînd *Convorbirile* existau, ce dovedește?) 1

Dar este cineva care să simtă că Eminescu a fost atunci un *plagiator?* Scade, din cauza acestui „plagiat", stima și admirația cuiva pentru Eminescu? Firește că nu, căci toată lumea înțelege că cel care a plagiat, n'a „plagiat", căci plagiatul presupune conștiență, responsabilitate, etc.,—că cel care a plagiat nu era Eminescu, ci altcineva, care mai purta încă acest nume.

Dacă ar fi o lege împotriva plagiatului, s'ar fi găsit judecători pe lume să-l condamne?

„Plagiatul" acesta, departe de a avea vre-o semnificație pentru definirea a ceiace noi numim Eminescu, este numai un simptom al bolii lui, așa dar încă o dovadă că atunci cînd era „însănătoșat", el era, cum zice Maiorescu, „degenerat în forma lui etică și intelectuală".

Apoi dacă nu e un plagiat publicarea paginilor luate atunci din Max Nordau, luate cînd era într'o epocă de „însănătoșare", să fie oare un plagiat publicarea, cînd era nebun, a unei poezii inspirată cu ani în urmă de Gottfried Keller?

Până aici am admis că însuși Eminescu a publicat *La Steaua*. Dar oare în timpul acela de nebunie să fi trimes el singur la *Convorbiri literare* poezia pe care o avea demult redactată definitiv?

In vara acelui an, — 1886 — Eminescu a fost dus la băile dela Repedea, lîngă Iași. Acolo — știu din informații particulare — Eminescu era mai liniștit, dar în schimb într'o stare de mare prostrație. Medicul curant, ca să-și dea seamă mai bine de starea lui, i-a spus într'o sară să facă o poezie. Eminescu a adus adoua zi *La Steaua*. Nu știu ce concluzii a tras medicul. Nu știu dacă nu cumva și-a închipuit că Eminescu a scris poezia atunci. Și nu l-o fi încurcat cu totul faptul acesta. Ceiace este sigur, e că toți din stația aceia balneară au cunoscut poezia. Tot atunci Eminescu a scris această poezie în albumul D-nei Riria, pe atunci tînără fată.

Firește că apoi *La Steaua* a ajuns cunoscută de tot Iașul, plin pe-atunci de junimiști. Și dacă d. Cuza, găsind *Kamadeva* la sora lui Eminescu, a trimis'o la *Convorbiri literare*, apoi un junimist sau altul nu era să trimită *La Steaua* la *Convorbiri literare?*

Aceasta este o ipoteză — de care dealtfel n'am nevoe, căci oricine ar fi dat publicității *La Steaua*, Eminescu sau altcineva, Eminescu era nebun de multă vreme cînd s'a publicat *La Steaua*, și nu poate fi vorba de publicarea ei „cu știința și voința" aceluia care e pentru noi Eminescu.

Iar faptul pe care l-am explicat prin boală, că poezia nu e însoțită de declarația că e inspirată de Gottfried Keller, îl aduc a-

1 Dar oare și-a dat el seamă că plagiază, cînd „a plagiat"? Vreau să spun că acum, cînd era degenerat, își dădea seamă bine de calificarea actului, cînd comitea delictul?

cum, întorcînd argumentul (acum am dreptul s'o fac!) ca o dovadă mai mult că *La Steaua* e postumă. Dacă Eminescu n'ar fi publicat *Luceafărul* înainte de boală, dacă l-ar fi păstrat în lada sau în buzunarul său şi s'ar fi publicat acum, *Luceafărul* ar fi postum. Dar nefiind inspirat de nimeni, postumitatea lui ar fi rămas să fie probată numai prin argumentul medical. Postumitatea poeziei *La Steaua* mai beneficiază de un argument: de însăşi „plagiarea" ei.

(Cei care în ediţiile lor deosebesc poeziile lui Eminescu în postume şi nepostume, trebue să treacă *La Steaua* printre postume)

„Plagiatul" poeziei *La Steaua*, dar mai ales acela al *„Minciunilor convenţionale"* ale lui Max Nordau, cînd nu era nebun, ci numai „degenerat intelectual şi etic", pune la îndoială, *a priori*, existenţa ştiinţei şi voinţei lui Eminescu la publicarea celorlalte poezii apărute în acest timp în diferite publicaţii. [1]

Cu celelalte poezii mă voiu ocupa în alt număr.

G. Ibrăileanu

Post scriptum. — După ce am scris acest articol, am luat cunoştinţă de o nouă ediţie („Cartea Romînească") a d-lui Adamescu. Nu ştiu cînd a apărut această ediţie, căci nu este datată. Cred că de curînd.

D. Adamescu zice în prefaţă: „Va să zică în 1888, la întrebarea lui Maiorescu, dacă voeşte a mai adăoga vre-o poezie în ediţia 3-a, (Eminescu) răspunde că nu are. Va să zică el este mulţumit cu cît publicase Maiorescu în ediţia I-a şi II-a şi — *trebue să adăogăm — cu cele ce a publicat şi V. G. Morţun în culegerea de versuri şi proză. — Tocmai acestea* formează materialul colecţiunii de faţă (adică a ediţiei celei nouă a d-lui Adamescu)".

Dacă „tocmai aceste poezii", — de care Eminescu era mulţumit, adică poeziile din ediţia Maiorescu şi *ediţia Morţun*, — „formează materialul" ediţiei d-lui Adamescu, atunci pentru ce d-sa nu a pus în ediţia d-sale *Dalila* cea necomplectă, *care se află în ediţia lui Morţun?* Ori d-sa n'a văzut că în ediţia Morţun e şi *Dalila?*

Şi mai departe. Dacă ediţia d-sale conţine şi „materialul" din

1. Intrebuinţez cuvîntul „plagiat" pentru uşurinţa discuţiei. Dar, indiferent de starea lui Eminescu, este *La Steaua* un plagiat? Traducerea, — dacă cuvîntul nu e impropriu, căci este o refacere, se poate zice o transfigurare, — e atît de minunată, atît de „creaţie", încît (ar fi de ajuns numai această *La Steaua* pentru a face neuitat pe „traducătorul" ei) Asemenea „traduceri" arată şi mai bine geniul artistic al unui poet, căci e mai greu să găseşti forma ideală pentru ideia altuia decît pentru a ta. *(La steaua* este redactată perfect). Adaog că poezia e a lui Gottfried Keller numai prin ultima strofă, şi aceia transformată chiar ca idee, căci în celelalte e vorba de o banala cunoştinţă de astronomie, utilizată de toată lumea. Ca să fim mai exacţi, e a lui Gottfried Keller prin raportul primelor strofe cu ultima. Şi mai adaog — este impresia tuturora; d. Ortiz a îndrăznit s'o spună Italienilor, dîndu-le ambele texte — că poezia lui Eminescu este mult superioară poeziei imitate, ca toate „traducerile" lui Eminescu.

ediţia Morţun, de care, cum zice d-sa, Eminescu era „mulţumit", atunci pentruce d-sa nu a pus în ediţia d-sale poeziile *Viaţa* şi *Stelele'n cer* din ediţia Morţun? Pentruce a privat pe cetitori mai ales de admirabila *Stelele'n cer?* Şi dacă Eminescu era „mulţumit cu cît au pus" Maiorescu şi Morţun, şi *nu voia mai mult* (concluzia e a d-lui Adamescu), atunci pentruce d-sa a pus în ediţia sa adolescentele *La moartea lui Aron Pumnul* şi *La moartea principelui Ştirbey*, care nu sînt nici în ediţia Maiorescu, nici în ediţia Morţun?

Prin urmare d. Adamescu declară că respectă voinţa exprimată de scrisoarea lui Eminescu, dar nu se ţine de cuvînt.

Să apărăm noi pe d. Adamescu de d. Adamescu şi să-l justificăm că nu a pus *Dalila, Viaţa* şi *Stelele'n cer*.

De ediţia lui Morţun, Eminescu nu putea fi nici „mulţumit", nici „nemulţumit", pentrucă Eminescu, „degenerat", nici nu ştia ce avea să conţină acea ediţie. N'a văzut d. Adamescu, *chiar în scrisoarea lui Eminescu pe care o citează*, că el credea că Morţun îi pregăteşte o altă ediţie a *poeziilor?* (Pe cînd Morţun îi pregătea o ediţie a *prozei*, plus cîteva poezii neexistente în ediţia poeziilor!). Apoi, dacă d. Adamescu a cetit scrisorile Henriettei către Cornelia Emilian, n'a văzut şi mai clar că Eminescu uitase ce-i scrisese Morţun că are de gînd să pună în ediţie? (Un autor care *uită* în cîteva zile ce volum al său e pe cale de a fi editat, cînd nu putea fi vorba de cît numai de două, unul de versuri, deja editat, altul de proză până atunci neapărut pe lume, e degenerat şi vorbele lui nu pot constitui vre-un argument). Il apăr pe d. Adamescu, căci, altfel, d. Adamescu nu şi-a făcut datoria conform principiului său şi declaraţiei sale de mai sus — de a da cetitorilor săi conţinutul ediţiei Morţun, deci şi *Dalila, Viaţa* şi *Stelele'n cer*.

Dar să mergem mai departe cu apărarea d-lui Adamescu de d. Adamescu.

Ediţia Morţun a apărut *după moartea* lui Eminescu, *conţinînd* poezii publicate în „Fîntîna Blanduziei" *după moartea* lui Eminescu, şi anume: *Viaţa* şi *Stelele'n cer*. Cum putea fi Eminescu „mulţumit" în 1888 că Morţun *a pus* în ediţia din *1890* aceste poezii, publicate abia în *1889*, după ce el murise? In 1888 Morţun nici nu cunoştea aceste două poezii, căci ele zăceau într'un *Notes* al lui Eminescu, găsit după moartea lui. Eminescu nu le dăduse lui Morţun, căci Morţun spune unde „le-a găsit": în *Fîntîna Blanduziei*.

Trecînd la altă ordine de idei, constatăm că în noua ediţie, d. Adamescu repetă toate greşelile din cea trecută, afară de una pe care, cum vom vedea, o repară, dar greşind altfel.

D. Adamescu pune din nou *Mortua est* printre poeziile dela 1866, fiindcă (crede d-sa) e „scrisă" atunci. *Mortua est, pe care o pune d. Adamescu* în ediţia sa, nu e scrisă la 1866! La 1866 e scrisă alta, din care, aşa cum e scrisă atunci, n'a rămas decît o strofă. Spunînd că *Mortua est* din ediţia sa e scrisă la 1866, publicul e indus în eroare asupra posibilităţilor talentului lui Emi-

nescu cel de şaisprezece ani. Un critic literar, luîndu-se după d.
Adamescu, ar face enorme greşeli asupra evoluţiei talentului şi
limbii lui Eminescu, asupra precocităţii lui, etc. Criticul ar constata
un curios regres al lui Eminescu dela 1866 până la 1869 — şi
chiar până la 1871, căci adevărata *Mortua est*, falş datată de d.
Adamescu „1866", e „scrisă" mai corect chiar decît *Egipetul*.
Afară de asta, dacă d-sa ţine să arate data *compunerii* (nu
numai a *publicării)* poeziilor, de ce se mărgineşte la două-trei
poezii (greşind datarea) şi nu cercetează data compunerii tutu-
ror poeziilor? Căci ar fi putut afla lucruri cu adevărat intere-
sante, de pildă că *Sara pe deal* nu e din 1885, cînd s'a publicat,
ci din 1871!
Dar d. Adamescu reproduce numai datările *întîmplătoare* ale
lui Scurtu.
Cu privire însă la *Mortua est*, Scurtu nu are nici o vină, căci
el nu spune că *această* „Mortua est" e „scrisă" la 1866, ci nişte
variante inferioare, încercări de „Mortua est". Acest lucru nu l-a
băgat de seamă d. Adamescu.
Ce vină are Eminescu să fie tratat cu aşa neglijenţă, dău-
nătoare operei lui?
Pe urmă, d. Adamescu declară iarăşi că douăzeci şi una de
poezii, (*publicate întâiu* în 1883 în ediţia I Maiorescu,) sînt „*pu-
blicate întâiu*" în *Convorbiri* din 1884, de Eminescu. De aici re-
zultă şi „plagiatul" lui Eminescu, pentrucă, numai dacă spui că
aceste poezii, printre care *Sonetul Veneţiei* şi *Somnoroase păsărele*,
au fost publicate *întâiu* în ediţia I, şi adaogi că au fost publicate
fără „ştiinţa şi voinţa" lui Eminescu, numai atunci Eminescu nu
mai e „plagiator". De aici mai rezultă şi o postură ridicolă a lui
Eminescu cu privire la *Mai am un singur dor*. E destul de deli-
cată situaţia unui om matur, cînd publică o poezie, în care spune
cum vrea să fie îngropat. Dar încă atunci cînd, cum reese din ediţia
d-lui Adamescu (caşi din a d-lui Bogdan-Duică), poetul a trimes
Convorbirilor în Februarie o poezie, în care cere cum să fie în-
gropat, apoi, în Martie, a trimes la *Familia* aceiaşi poezie...
remaniată şi a mai dat şi unor persoane particulare aceiaşi poezie,
remaniată din nou în două feluri! Se poate ceva mai ridicol? De
fapt Eminescu n'a publicat *niciuna* din aceste poezii de moarte.
Le-a găsit Maiorescu, le-a publicat, fără „ştiinţa" lui Eminescu, pe
toate, în ediţia Socec, din care au reprodus şi *Convorbirile* şi *Fa-
milia*. D-nii Adamescu şi Bogdan-Duică, crezînd că le-a trimes E-
minescu ba la *Convorbiri*, ba la *Familia*, ba la amici, le îm-
praştie prin tot volumul domniilor lor, cu date deosebite şi loc de
publicare deosebit, şi — Eminescu iese un personagiu ridicol, care
dădea repetate manifeste către ţară, că vrea să fie îngropat la
marginea mării cu un teiu la cap!

O problemă complicată o prezintă, în ediţiile d-lui Adamescu, sonetele *Iubind în taină*, *Trecut-au anii* şi două variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. In ediţia primă, nu le punea, pentrucă le socotea postume.

In articolul de-acum un an, credeam că le socoate postume, pentrucă, caşi d. Bogdan-Duică, crede că numai ele au fost adunate de Maiorescu de pe la „persoane particulare", şi deci nepublicate de Eminescu. Dar acum constat că d. Adamescu n'a văzut ediţia I Maiorescu niciodată. Şi de aceia sînt convins că le crede postume, pentrucă luîndu-le din Scurtu, în care ele n'au dedesubt însemnarea locului unde au fost publicate, ci numai anul ipotetic al compunerii lor, d. Adamescu a crezut că Scurtu le-a reprodus din manuscrise, şi deci sînt postume..

Acum d. Adamescu le pune în ediţia sa, dar zice că au fost publicate în 1885 în ediţia II Maiorescu. Dar aceste patru poezii au fost publicate în ediţia I. Şi apoi, fireşte, în toate ediţiile, până în ziua de azi.

Dar însfîrşit, pentruce le pune d. Adamescu în ediţia cea nouă? Pentruce aceste poezii nu mai sînt acum postume? D. Adamescu nu spune deadreptul pentruce. Spune cam pe înconjur: Pentrucă, atunci cînd au fost publicate, „trăia poetul". Dar că „trăia poetul" pe-atunci — nu ştia d. Adamescu şi cînd a alcătuit ediţia sa primă? Pentruce le considera pe vremea aceia postume? Dar cînd s'a publicat *Dalila*, nu „trăia poetul"? Pentruce n'o pune în ediţia d-sale?

E clar că d. Adamescu nu ştia, la prima sa ediţie, că aceste patru poezii au fost tipărite, căci nu văzuse încă nici ediţia a II-a Maiorescu. Credea că le-a publicat Scurtu după manuscrise.

Dar, în sfîrşit, să analizăm noua teorie a d-lui Adamescu.

Şi dacă Eminescu „trăia", cînd au fost publicate aceste poezii? Urmează că le-a publicat Eminescu? Căci doar le-a publicat Maiorescu. Ba încă urmează poate că le-a publicat Eminescu „*cu voinţa*" sa, *condiţie pe care o cere chiar d. Adamescu?* In publicarea acestor poezii voinţa lui Eminescu s'a amestecat tot atît cît şi voinţa d-lui Adamescu sau a mea. Eminescu „trăia" şi cînd s'a publicat *Kamadeva*. Inseamnă că el *a voit* publicarea poeziei acesteia?

Atunci unde găseşte d. Adamescu exprimarea „*voinţii*" lui Eminescu pentru publicarea celor patru poezii?

In acel „trăia"? Vrea d. Adamescu să spună că Eminescu, asistînd la publicarea ediţiilor Maiorescu şi... Morţun, fără să protesteze, fără să le împiedece,—a aprobat acele ediţii, s'a arătat mulţumit de ele,—că poeziile sînt publicate cu *voinţa* lui... retroactivă?

Ştie d. Adamescu ce-ar urma de aici? (Pentru scurtarea textului, voiu numi „*Eminescu*" pe omul sănătos, întreg la minte, conştient, responsabil, adică pe creatorul poeziilor—şi „*eminescu*" pe omul degenerat, iresponsabil, „plagiatorul" lui Nordau, adică pe *cellalt* om).

Ar urma că eminescu era mulţumit şi de unele poezii din ediţia Maiorescu, care lui Eminescu nu-i plăceau şi pe care Eminescu voia să le „suprime" cînd era să-şi scoată poeziile în volum.

(Vezi: Maiorescu, Critice, articolul despre Eminescu). Ar urma că eminescu nu mai avea nimic de îndreptat în foarte multele poezii, pe care Eminescu, „cel mai aspru critic al operei sale", voia să le îndrepte. (Vezi acelaşi articol al lui Maiorescu. Vezi şi prefaţa dela ediţia I Maiorescu, reprodusă în toate ediţiile ulterioare). Ar urma că eminescu era mulţumit de greşelile tinereşti ale lui Eminescu ca, de pildă, „Ş'ale trestiilor foşnet", „Ş'ale preoţilor cîntec" etc., etc., etc., de care Eminescu desigur că nu era mulţumit. Ar urma (ca să dau un singur exemplu), că eminescu era mulţumit că versul lui Eminescu: „Poporul loc îi face tăcut şi umilit", zeţuit greşit în *Convorbiri*: „Poporul lor îi face tăcut şi umilit", a ajuns, corectat de Maiorescu: [1] „Poporul lui îl face tăcut şi umilit"! Ar urma, cu alte cuvinte, că eminescu, perfid, e mulţumit că se atribue lui Eminescu un vers care spune nu numai contrariul decît ceiace a voit Eminescu, dar chiar o inepţie. [2] Ar urma că eminescu era mulţumit că sonetul *Veneţiei* şi *Somnoroase păsărele* din ediţia Maiorescu, şi *La Steaua* din ediţia Morţun, n'au indicaţia că sînt imitate după scriitori străini,—mulţumit, probabil, pentrucă eminescu spera că cineva va descoperi izvoarele şi-l va taxa de plagiator pe Eminescu. Ar urma că eminescu era mulţumit că Morţun a dezgropat poeziile de adolescenţă ale lui Eminescu, pe care acesta din urmă nu le-ar fi desgropat,—de oarece nu-i plăceau şi voia să suprime chiar poezii de mai tîrziu, „eminesciane", nu imitate după Alecsandri, Bolintineanu—ca un băiat între şaisprezece şi nouăsprezece ani ce era, cînd a compus acele poezii. (Ş'apoi ce poet îşi publică în volum versuri dela şaisprezece ani ?)

„Mulţumirea" aceasta e una din cele mai eloquente dovezi de degenerarea lui Eminescu, de *absenţa „voinţei"* lui la publicarea ediţiilor din acest timp, — dovada cea mai eloquentă de postumitatea poeziilor publicate în vremea aceasta de către editori ori alte persoane.

De „mulţumirea" aceasta doar m'am folosit şi eu în articolul de acum un an, ca încă de o dovadă a degenerării lui Eminescu şi, deci, a postumităţii poeziilor publicate după 1883. Numai cît cuvîntul *mulţumire* e impropriu. Cuvîntul adevărat e *absenţa*, inexistenţa lui Eminescu ca *autor* al poeziilor lui.

Cum îşi explică oare d. Adamescu faptul că prefaţa lui Maiorescu dela ediţia I-a, în care el vorbeşte de „îndreptările ce (Eminescu) avea de gînd să le facă" în multe poezii şi în care Maiorescu adaogă: „totuşi am publicat şi aceste poezii" — cum îşi explică d. Adamescu că această prefaţă în care se vorbeşte ca de un mort, a fost reprodusă exact, *trăind încă Eminescu*, în alte două ediţii ?

1 Şi, luîndu-se după Maiorescu, de toţi editorii.

2 Eminescu spune că poporul e umilit, cînd trece Cezarul. Versul rezultat din greşeli de tipar şi din corectări de greşeli spune că Cezarul glorios e umilit de prezenţa poporului — şi eminescu nu mai poate de mulţumire!

Cum îşi explică d-sa (şi toţi editorii) că dela ediţia I şi până la ediţia III, *nu există nicio schimbare*,—nici un semn de voinţa, de prezenţa, de existenţa lui Eminescu? Cum îşi explică d-sa faptul că în tot acest timp Eminescu n'a rugat pe Maiorescu să schimbe macar o singură greşală de text, de limbă, cel puţin dintre acele care-i strică înţelesul poeziilor ? (Şi sînt multe de tot aceste greşeli) — el, care avusese de gînd *să-şi refacă* o mulţime de poezii, şi pe unele să le suprime ?

Nu vede d. Adamescu că Eminescu „trăia", dar nu mai exista ?

Îndărătnicia aceasta de a nu recunoaşte *postumitatea* poeziilor publicate după 1883, este un act duşmănos împotriva lui Eminescu. Dacă aceste poezii *nu* sînt postume, dacă publicarea lor este făcută cu *voinţa* lui Eminescu, ba încă a adevăratului Eminescu, atunci Eminescu este un poet care la maturitate publică versuri cu „ş'ale preoţilor cîntec" ; un poet care are mania autoflagelaţiei şi-şi strică versurile vechi, transformîndu-le în inepţii ; un poet care imită fără să spună, adică un plagiator ; etc. etc.

Dar Eminescu nu trebue să iasă plagiator, inept şi la maturitate, cu limba şi forma pline de greşelile unui începător ce se luptă cu forma şi cu limba — nu trebue să iasă un imbecil, numai fiindcă noi nu cunoaştem textele, nu ştim să le interpretăm pe cele pe care din întîmplare le cunoaştem, ori pentrucă nu ne lasă „ambiţia" să recunoaştem că am greşit.

Eminescu merită mai multă muncă, mai multă atenţie şi mai puţină tenacitate în „ambiţia" de a arăta că nu am greşit.

„Ambiţie" în dauna gloriei lui Eminescu şi mai ales a numelui lui de om cinstit?!

...N'am nimic cu editorii lui Eminescu. D. Adamescu în deosebi este un om foarte simpatic şi nu fără merite în publicistica noastră. Dar aceste articole nu pot să nu aibă un caracter polemic. Mă simt dator să răstorn toate injghebările falşe, dăunătoare gloriei şi amintirii lui Eminescu.

Şi dacă greşesc undeva în privinţa faptelor sau a deducţiilor, voiu fi fericit cînd mă va corecta cineva, căci lucrul principal este restabilirea, măcar aproximativă, a adevărului despre Eminescu, şi nu persoanele noastre.

G. I.

Cronica literară

— Consumare şi producere.—Muzica viitorului —

In cronica din numărul trecut spuneam că un popor nu poate produce în literatură decît ceiace-i permite, s'ar putea spune ceiace-i pune la îndămînă sufletul său, condiţionat de stadiul social, politic, cultural, literar, la care a ajuns,—şi bine înţeles de psihologia specifică a acelui popor, care stărue ca factor comun subt toate transformările sociale şi culturale.

Cineva mă întreabă: Dacă literatura exprimă sufletul unui popor dintr'un anumit stadiu al evoluţiei sale, atunci cum se face că un Romîn poate gusta scriitori francezi, englezi, scandinavi, ruşi, etc? Dacă literaturile acelor popoare exprimă alt suflet şi altă evoluţie a speciei, şi dacă totuşi le guşti în toată puterea cuvîntului, — faptul acesta nu contrazice opinia d-tale? Nu pledează în favoarea unei uniformităţi sufleteşti, — în orice caz nu pledează împotriva imposibilităţii, pentru noi, de a crea (dacă avem talente), o literatură în genul Proust, Anatole France, Baudelaire, etc.?

La aceasta voiu răspunde că sînt foarte mulţi oameni cărora le place Iliada, dar e sigur că în genul acesta nu poate scrie nimene, căci „epopeea este un gen al trecutului", „modernii nu mai pot crea epopee", „epopeea este un gen mort", cum spune orice manual de poetică.

Şi tot aşa, Racine sau Corneille plac la foarte mulţi oameni de cultură, dar tragedia clasică este un gen mort cu neputinţă de realizat astăzi.

Celor mai mulţi Romîni culţi le place Creangă, dar este clar că nici un scriitor romîn nu poate scrie ca Creangă. Şi, tot aşa, la foarte mulţi Romîni culţi le place literatura populară, dar nimene

nu poate scrie balade ca Mioriţa, ori doine. Ba am putea adăoga că şi un străin, care ar şti romîneşte, ar putea gusta pe Creangă şi Mioriţa, dar...

Mergind şi mai departe, este sigur că d. Sadoveanu admiră pe d. Brătescu-Voineşti, şi d. Brătescu-Voineşti pe d. Sadoveanu, dar nici unul nu poate scrie în vecii vecilor ca celălalt.

Aşa dar capacitatea de consumare literară a unui individ, a unei epoci, a unui popor este mai mare decît capacitatea lui de producere.

Bine înţeles, capacitatea de consumare nu o are nimene pentru literaturi care exprimă alt suflet, tot atît de întreagă şi complectă ca pentru literatura care-i exprimă sufletul său.

Imitaţioniştii noştri confundă plăcerea lor de a consuma (cei care o au; la alţii e numai moda) operele străine, cu posibilitatea de a produce astfel de opere. Dacă cumva consimt să convină că nu ar putea crea epopee adevărată şi tragedie clasică adevărată, apoi li se pare uşor de creat proză proustiană şi poezie baudelairiană, pentrucă astea sînt contemporane. Parcă *deosebirea* se datoreşte numai diferenţei de epocă, nu şi diferenţei de cultură. Diferenţa de epocă e o diferenţă de cultură. Iar diferenţa de cultură e, în realitate, o diferenţă de epocă.

Altcineva mi-a adus obiecţia că interdependenţa economică, culturală, trenurile, aeroplanele, radiofonia, solidarizarea Europei în contra Americei, Asiei, etc., tind să unifice viaţa europeană şi poate chiar să impună Europei o limbă unică—într'un viitor oarecare. Ce se face atunci cu spiritul specific naţional în literatură.

Foarte simplu: Se împuţinează. De dispărut nu poate dispărea, pentrucă o uniformitate totală nu se poate concepe, pentrucă psihologia de grup va persista. Persistenţa bine înţeles, va tot slăbi, pentrucă psihologia de grup nu e un element biologic (acela nu s'ar schimba), ci un element rezultat din istoria unui popor şi variabil cu istoria.

Dar dacă uniformizarea Europei ar aduce după sine şi amestecul tot mai mare al popoarelor prin încrucişări, până la total amestec, atunci, fireşte ar rezulta un singur popor european, cu un singur spirit specific, foarte complicat însă, fiindcă ar fi rezultatul atîtor încrucişări şi atîtor medii naturale şi chiar, oricum, sociale, medii deosebite mai mult încă decît este astăzi multicolorata geografie socială şi culturală a Franţei.

Atunci s'ar produce şi uniformitatea literară, cu bogate variaţii, aşa cum şi azi, la un popor mare şi cult, ca Franţa, pe deasupra spiritului specific se desemnează atîtea nuanţe—franţuzeşti.

Ar fi un bine şi pentru literatură? Greu de răspuns! Căci ea ar cîştiga într'un sens şi ar pierde în altul..

Dispărind specificul naţional, literatura Europei ar pierde din va-

rietatea ei. Orchestra ar rămînea compusă numai din viori.—Dar pe de altă parte, marele popor european ar avea în sînul său mai multă varietate decît orice popor de azi. E drept că n'ar mai fi decît violonişti, dar violonişti infinit de mulţi şi de deosebiţi între ei, cum nici o orchestră de violonişti n'a mai avut vreodată.

Ş'atunci se pune întrebarea: E mai bine o orchestră incomparabilă, compusă numai din violonişti care, prin contribuţia lor, să epuizeze toate posibilităţile vioarei, ori e mai bine o orchestră compusă din cîteva viori, cîteva violoncele, cîteva saxofoane, cîteva..., care să dea, fiecare, ceva din posibilităţile lor?

Să răspundă muzicanţii.

De altfel, nu voinţa oamenilor va hotărî de viitorul Europei, ci mersul fatal al istoriei.

...Dar „spiritul specific" şi toate problemele puse de el ar apărea din nou: Spiritul specific al poporului european faţă de spiritul specific al poporului asiat, sau—dacă Asia n'o fi ajuns şi ea la... unificare—al popoarelor asiatice! Şi vor apărea imitatorii spiritului asiatic, teoreticianii imitaţiei, teoreticianii spiritului specific european, etc!

Şi cînd, peste zece mii de ani, se va unifica toată planeta în viaţă, limbă, cultură şi literatură—şi cum atunci vom fi în legătură zilnică cu vecinul nostru Marte,—moderniştii vor imita pe Martieni, şi teoreticianii lor vor susţinea că fără această imitare, literatura Pămîntului e „reacţionară" şi „terre-à-terre".

Prima parte a acestei cronici este serioasă (cel puţin în intenţie), căci tratează o problemă de istorie literară. A doua...

G. I.

Cronica artistică

Imagini întreţesute de viaţă şi moarte

(Dela Carol Popp de Satmary la Sabin Popp, amintind şi despre expoziţiile Olga Greceanu, Maria Pillat, S. Mützner, C. Bacalu, Nina Arbore, D. Ghiaţă, M. W. Arnold şi cea retrospectivă a Atheneului Romîn).

Ultimele evenimente petrecute, pe vreme iernatecă, în Bucureştiul acesta plin de inovaţii şi capricii, mai întotdeauna cu răsunet nepotrivit, au purtat pe iubitorii de artă nu numai deacurmezişul celor cincizeci de ani de plastică romînească, ci şi în sfera picloasă a unui trecut ce nu s'a realizat şi-a unui viitor ce s'ar fi putut mai iute lumina, dacă moartea tînărului Sabin Popp, pictor de drum falnic, n'ar fi descruntat frunţile înfierbîntate de dorinţa unei integrări colective într'un fel de artă apropiată sensibilităţii noastre.

Muzeul Toma Stelian, mai mult casă de expoziţii decît muzeu, a organizat o expoziţie retrospectivă cu lucrările primului pictor romîn valoros înaintea lui Grigorescu şi tovarăş demn, mai mult la renume decît la asemănare, cu Th. Aman: *Carol Popp de Satmary.*

Faima acestui pictor, abea acum începe să se răspîndească, pe măsură, ce, de pildă, aceia a unui Tătărăscu, descreşte, şi pe drept cuvînt.

Satmary s'a născut în 1813, Tătărăscu în 1818, Aman în 1831 iar Grigorescu în 1838.

Era firesc ca aquarelele, adeseori naive, nemîntuite şi uşoare ale lui Carol Popp de Satmary să nu obţie înţelegerea admirativă a unui public, care nu ştia prea bine ce 'nsemna arta şi mai ales, ce conţinut avea arta bizantină, de vreme ce el

prefera felul imposibil de-a picta al lui Tătărăscu, pictor dotat desigur, şi nu atît lipsit de gust şi înţelegere, cît de vederi adînci şi unitare. Bizantinismul trecut printr'un fel de realism împrumutat dela Renaşterea italiană şi dela unele încărcături moscovite, este atît de depărtat de sensibilitatea noastră ortodoxă, cît şi romanţele ruseşti şi italiene, care schimbaseră înainte de venirea curînd decedatului D. G. Kiriac, melodiile bisericeşti într'un fel de virtuozitate superficială şi opusă adevăratului spirit religios al nostru.

Th. Aman, mai unitar nu atît cu sine însuşi, cît cu pretenţiile academice ale vremii, a făcut un pas mai departe în plastica romînească.

Dacă horele lui sînt jucate de cucoane travestite în ţărănci şi dacă viaţa, aerul, mişcarea sînt absente în atmosfera unora din lucrările sale, care ne par vedenii dintr'un volum desgolit de aer, Th. Aman rămîne prin grafica-i valoroasă, în care migăleala şi detaliul se potrivesc mai bine decît în pictura de chevalet. Rămîne şi prin cîteva picturi în care forma nu este redusă la o suprafaţă uscată şi culoarea la expresivitate relativă.

Dar astăzi un *Carol Popp de Satmary*, boer romîn din Satu-Mare, înobilat de Unguri, curios ca un Dinicu Golescu, aventuros ca orice tînăr al epocii 1830, călător peste mări şi ţări, de unde a adus obiecte de artă, cercetător asiduu al muzeelor italiene şi al palatelor din Roma, unde se dusese ca teolog şi de unde se 'ntoarse cunoscător de artă şi visător îndrăgostit de-o boeroaică valahă,—ne poate apare în adevărata-i lumină.

Satmary a avut o sensibilitate destul de romantică care a fost, fireşte, stăvilită de academismul vremii. Satmary a avut un simţ al culorilor şi o înţelegere a pitorescului, pe care mult mai tîrziu şi într' altfel, o va avea doar Nicolae Grigorescu.

A avut o naivitate, o graţie pe cît de simplă, pe-atît de sinceră. Şi dacă într'unele portrete cu lac gros şi atitudini convenţionale, însuşirile unui suflet tînăr, luminos, sensibil, sînt înăbuşite, în aquarelele-i numeroase aceste calităţi sînt din plin.

Liszt, prietinul şi oaspetele nu numai al lui Alecsandri ci şi al pictorului Satmary, este evocat dinaintea pianului, cu mijloace simple şi emotive.

Bîlciuri în care ţăranii în costume felurite stau în faţa unor ţigani caraghioşi, mănăstiri cu călugări întroeniţi de ani, case şi alaiuri boereşti, jupîniţe îmbrăcate în malacovuri, colţuri de mahalale cu pronunţat caracter oriental, animale dintre care ursul nu poate lipsi, sînt evocate în colori gingaşe, luminoase, vii, care povestesc fără să insiste, care amintesc fără să predice, care încîntă fără să obosească.

Atmosferă impresionistă? Poate. Dar mai curînd o evocare de poveste orientală, în care natura aleargă vie şi uşoară, într'un tempo tihnit, într'un ritm îngăduitor.

Aquarela şi-a găsit un mare înţelegător, cu atîţia zeci de ani înaintea unor artişti ca Rodica Maniu, Maria Pillat, Cecilia Cuţescu-Stork. Şi cînd ne gîndim că un artist ca d. N. Grant, crede şi azi că migala, detaliul încercuit de creionarea şi apoi colorarea spaţiului, sau precizia neorganizată înseamnă artă, ne dăm şi mai bine sama de sensibilitatea vie, gingaşă şi liberă a unui Carol Popp de Satmary.

* * *

Aquarela este cultivată acum, mai mult de femei şi tineri, ceiace este explicabil, de vreme ce gingăşia colorilor de apă, cu care nu poţi accentua, construi ci mai mult evoca, este un corespondent sufletului tînăr şi sensibil, care huzureşte de farmecul vieţii, fără a-l strînge în tipare rigide, adînci şi construite.

In ultimul timp am avut trei expoziţii de aquarele. D. *M. W. Arnold* a adus impresii fugarnice din ţara sfîntă. Evoçare rapidă, în culori tari, care nu se acordau mulţumitor nici între ele şi nici cu spiritul tihnit al locurilor. Un negru şi o turcoaică într'un roz apropiat de liliachiu erau lucrări, însă, de samă. Formele erau înţelese de suprafeţele de culoare, iar tonurile se înţelegeau şi ele. Intr'unele peisagii, am găsit perspectivă arătată şi intr'altfel decît prin grupări coloristice paralele.

D-na Maria I. Pillat lucrează mai simplu şi ca bază formală şi ca nuanţare coloristică. Albul hîrtiei este de cele mai multe ori respectat şi înţeles de florile ce abundă. O cumpătare vrednică domneşte în toate tablourile liniştite, păzite de accentuări explozive ori de desfrîul culorilor. Chipurile d-nei Pillat au o seninătate aproape clasică. Teama de pitoresc, de anecdotă, de literatură, fac din această artistă o cumpătată. Aquarelele sale trăesc prin culoare, prin mîndreţea unui stînjenel, prin jocul curgător al părului fetiţei în bluză albă, pe fond alb.

Trecînd acum la celelalte expoziţii de artă trebue s'amintim că dezorientarea şi imitaţiile nu sînt rare, ci dimpotrivă le găsim şi în expoziţia unei artiste dotată, totuşi, cu sensibilitate, ca d-na *Delavrancea-Dona*, sau în încercările prea iute plăsmuite ale tînărului *Stiubei*, care ar putea ilustra cu înţelegere cărţi englezeşti de călătorii pe mare, dacă s'ar strădui mai mult în privinţa desenului şi-ar înţelege ce înseamnă realitatea dintr'un tablou şi cerinţele constructive ale unei pînze încadrate.

Pictorul *C. Bacalu* a surprins prin studiile serioase ce le întreprinde, pe mulţi cunoscători. Nu e puţin lucru să ajungi la tonurile calde şi îmbibate de lumină ale Mangaliei, de unde d. Bacalu a adus şi peisajii slab construite, fără formă, fără spaţiu, în înţeles de cuprins de sine stătător, dar şi unele aspecte unitare, bine clădite, cu înţelegere coloristică, precum este acel peisagiu cu copaci verzi, dispuşi paralel şi cu un galben radiant.

Incă inegal, încă în curs de studiu, *d. Bacalu* a căutat să interpreteze şi unele colţuri din Mangalia, pe care d. *St. Dimi-*

trescu le-a redat fără putinţă de a fi întrecute. (Brutăria din colţ cu drumul înspre mare). Rîvna d-lui Bacalu este, aşa dar, mare. Nădejdea noastră în d-sa este tot astfel.

D-l *S. Mützner* merge pe acelaşi drum, pe care a început: cătră culoarea îmbibată, fărămiţată, punctată de lumină. O analiză coloristică a peisagiului japonez, în care lumina desface moleculele culorii, într'un mozaic, pe care impresioniştii *Monet, Seurat, Pissaro* au avut grijă să-l exploateze suficient.

O încrucişare de radieri minuscule, care distrug nu numai forma obiectelor, ci însăşi culoarea lor, de reflectări în plin aer, de transmutări oarecum de suprafaţă a aspectelor generale ale peisagiului.

Un lirism evident poetic, dar nu esenţialmente plastic şi oarecum depărtat de spiritul curent, organizat adînc, disciplinat.

Dar d. *Mützner* are în însăşi expoziţia actuală două-trei pînze, care anunţă c'ar putea fi şi altfel, mai consistent, mai plin, mai întreg. Este „femeia 'n verde" (nr. 37), tablou de-o virtuozitate coloristică depăşind celelalte lucrări şi de-un pronunţat simţ pentru volum, amintind carnaţia rotundă şi abundentă a lui *Rubens*. Verde, albastru, vînăt şi brun sînt culorile acestui tablou, pornit poate subt suggestia verdelui lui *Eduard Manet*, dar ajuns până la o închegare aproape sculpturală, prin ritmul liniilor curgător şi cuprinzător.

„Farfuria cu peşti" este mai realistă, dar şi-aici un verde şi-un alb aburiu surprind.

* * *

Arta d-nei *Olga Greceanu*, deşi simplă, nedumereşte şi nemulţumeşte pe mulţi. E o artă de sinteză formală, bazată absolut numai pe *ritmul liniilor*. Toate tablourile au fost lucrate pe hîrtie groasă cenuşie şi nici unul din ele nu este colorat. O expoziţie unitară, ca realizare şi precisă, ca scop.

Noi considerăm pe d-na Greceanu ca o mare artistă, care merge pe drumul firesc al artei romîneşti: bizantinismul.

Artista este ascetă, despersonalizată, desfăcută de orice legătură cu realitatea. Pentru ea formele sînt jocuri de linii, arabescuri nu atît de geometrice ca cele originare, dar destul de precizate şi dominante pentru a li se sacrifica orice pretenţie de verosimilitate anecdotică.

D-na *Greceanu* construeşte totul pe liniarism. Linia dreaptă e cea mai des găsită, ca accentuatoare a ritmului, pe cînd formele rotunde, care de multe ori se modifică ogival, sînt mai rare. Aşa dar nu numai bizantină, ci şi altfel este arta doamnei Greceanu, care face din trupul omenesc coarde ce rezonează intens, săgeţi ce străpung spaţiul, arcuri ce radiază linişte.

In ultima expoziţie, artista a acordat o oarecare atenţie şi volumului, dar mai mult prin delimitări de umbră, ca astfel ritmul liniar al conturărilor să nu piardă din intensitate. O modelare sculpturală, mai mult colţuroasă aflăm în „compoziţia nr. 1". O modelare cu rotunjimi, cu linii mai orizontale, mai finite, îndreptate concentric, găsim în tabloul „Fecioara cu pruncul", cea mai strălucită pildă a expresiei bizantine a artistei.

* * *

D-ra *Nina Arbore* expune la Hasefer, deoparte desenuri, compuse cu aceiaşi strălucită înţelegere pentru suprafeţele definite de creionu-i sensibil şi dealtăparte picturi, în care frăgezimea sentimentului domneşte din plin. Tehnica sigură a artistei ne-a adus acele desenuri obiective şi pline de seninătate, pe care numai unduirile bine susţinute şi disciplinate ale unei linii cumpănite şi ale unui temperament sobru le pot da o adîncire şi o permanentizare.

In acest sens, d-ra Arbore poate fi asemănată cu „maestrul dela Basl", care ca şi tatăl acestuia „meşterul din Augsburg", avea conştiinţa perfectă a suprafeţelor cărnoase, pe care le reda prin proeminenţele lor expresive.

D-ra Arbore nu imită pe *Holbeinii*, care au adus o oarecare individualizare faţă de generalizarea picturii italieneşti, ci are aceiaşi cunoştinţă despre formă, despre anatomie, despre caracteristicul feţei moştenită dela ei. Că în Germania, eleva de mai tîrziu a lui Henri Matisse, coloristul, a învăţat cultul lui *Hans Holbein* şi felul acestuia de-a accentua doar părţile esenţiale, expresive, ale unei figuri, restul redîndu-l în linii generale, e firesc.

Holbein era un adînc cunoscător al picturii germane, flamande şi italieneşti. Era un savant. Era o voinţă mare, pe lîngă un talent sensibil.

Numai astfel se explică acea covîrşitoare influenţă asupra plasticii germane, care înţelege desenul mai mult prin Hans Holbein, care s'a străduit să pue ordine în sensibilitate şi fineţă în tehnică. *Holbein* a arătat, prin întreaga-i operă, ce însamnă plastic şi pictural, ce însamnă unitate, întregire, echilibru.

Desenele d-rei *Nina Arbore* sînt aşadar picturale, cu umbra şi lumina discret nuanţate şi numai cît trebue, cu liniile sigure şi neinsistente. Adeseori desenurile par, din această cauză, cam didactice şi uşor de executat. Secretul marilor creaţiuni a fost întotdeauna acela de-a lăsa privitorului sau cetitorului impresia de firesc, uşor (nu uşuratec) şi posibil de apropiat. *D-ra Arbore* are, după părerea noastră, cel mai sensibil şi totodată cumpănit creion. In uleiurile sale, artista păstrează aceleaşi caracteristici de simplitate, naturaleţă, gingăşie, ce servesc la redarea expresiei esenţiale a obiectelor pictate.

Culoarea şi aici e uşoară şi luminată, de pare culoare de apă şi de-o frăgezime cu totul feminină. Eleva lui Henri

Matisse caută și ea același joc al radierii mistice din culoare. „Astfel, pictorul care dorește ca un anumit loc al tabloului lui să fie de culoare verde, așează acolo un arbore; și prin aceasta el spune și mai mult decît ar fi voit să spue în principiu (P. Valéry. Eupalinos).

Dar dela „fetița în roz", de anul trecut și până la „pisica cu agavia" sau strada din București este încă o diferențiere.

„Fetița în roz" cu mînile de madonă, era pusă într'un cadru de culoare radiantă, întrețesută cu lumină, ce amintea și fresca dar și umbrele verzi și albastre, aproape catifelate din „Les Oliviers" de Matisse, pictați în 1924.

Acum artista înțelege ca și culoarea să fie discretă și pe cît posibil fragedă, fără radiere magică precum a isbutit în „merele depe covor", minunată viziune pe un singur plan.

Artista Nina Arbore caută să umple suprafețele doar cu obiecte esențial omenești și cu adevăruri depărtate de orice pitoresc sau indiscreție.

* * *

De anul trecut și până acum, pictorul *D. Ghiață* a cîștigat multe însușiri, care-i lipseau în peisagiile acelea petrolifere, neînchegate. Acum puritatea geometrică a formelor pare că se leagă într'un tot și culoarea a început să capete interpretări armonioase în raport cu celelalte elemente componente din tablourile sale. Totuși până la unificarea profund expresivă a picturii d-lui Ghiață, mai este de așteptat îndestul.

* * *

Expoziția retrospectivă, organizată nemulțumitor, în subsolul *Ateneului Romîn*, conține bucăți din pictorii romîni de până acum douăzeci de ani. Ideia în sine, a unei expoziții retrospective, e bună. Dar a vrea să faci cu niște Grigorești puțin reprezentativi, cu niște Luchieni din tinerețe (unii, pare-se, chiar falși) și cu o pusderie de mediocrități, expoziție reprezentativă pentru istoria artei romînești, e ridicul.

Carol Pop de Satmary și *Tătărăscu* sînt reprezentați amîndoi prin trei lucrări necaracteristice. *Aman* și *Andreescu* sînt singurii mulțumitor reprezentați. *Grigorescu* și *Luchian* sînt pomeniți prin lucrări nevaloroase, neisprăvite, ori din tinerețe. Expoziția a avut un singur merit: ne-a amintit cîteva nume uitate, pe nedrept, sau pe altele, puțin cunoscute.

Surprinzătoare calități de precizare coloristică și dispunere a masselor, am găsit în lucrările lui *Tuduz Adjackiewici*.

Peisagiul lui *Jiquidi* amintește cu destulă discreție pe Corot. Surprinzătoare ca expresivitate, portretele lui *Livaditti*, în

special acel al logofătului Al. Ghica, frumos pus în cadru. Interiorul lui *Negulici* de o stîngăcie încîntătoare. Nestăpîn pe construirea planurilor, cu toată pretenția lui de redare exactă și minuțiozitate zeloasă, *Negulici* n'a putut izbuti în dorințele sale. De-ar fi izbutit, n'ar mai fi păstrat, de bună samă, caracterul arhaic și naiv al vremii sale. Perdelele dela fereastră se văd în oglindă. Podelele es afară din cadru, prăvălind desenul covorului. Un om stă în fund, pe o canapea, dînd și mai multă lipsă de balast întregului.

Expresiv, capul de copil semnat *Mișu Popp*. Portretul d-nei V. de *Valch* amintește pe Rubens. Muschetarul „Portos" de *Eug. N. Ghika* prezintă însușiri, care depășesc îmbîcseala academismului și acel convenționalism, care-l definește. Dacă dintre pictorii morți am putut aminti aceste nume, dintre pictorii aflați în viață nu știm pe cine am putea pomeni în afară de *G. Petrașcu*, marele maestru al generației noastre vîrstnice și de *G. D. Mirea*. Și totuși numărul operelor pictorilor aflați în viață dar morți pentru istoria artelor, precumpănește pe cel al morților de moarte bună.

Putem pomeni oare, de nudurile grosolane și de un sensualism eftin ale unui d. Titus Alexandrescu, ori de mahalageștile viziuni îndulcite și încălzite la un foc denaturat, ale d-lui Kimon Loghi ori de pasta crudă și barbară a unui Costin Petrescu, care nu știe să distingă pictura de anecdotă și culorile de fardat de cele pentru pictură, ori de viziunile nerealizate, moi, în culori stupide, absurde, nesusținute ale unui Ștefan Popescu ori de „tipul bucureștean" lipsit de orice caracteristică ale unui Stoenescu sau, în sfîrșit, de încercările într'ale picturii ale lui Verona, Vermont, Bordenache, Pan Ioanid sau într'ale sculpturii ale unor Dimitriu-Bîrlad, care l-a făcut pe unchiul meu Petru Poni de nu-l mai recunosc, sau de Iordănescu, Mățăoanu, Severin, tribunii poporului nepriceput în artă?

Pornită, așadar, din intențiile bune ale d-lui Ministru Dr. C. Angelescu, președintele Ateneului, expoziția Ateneului nu înfățișează decît în mod incomplect, nereprezentativ, pictura romînească de până acum douăzeci de ani.

Ce pictură și cîți pictori am avut până la 1908 nu e greu de știut. Degetele mînilor ne sînt prea deajuns, ca să-i numărăm.

* * *

Tocmai cînd nădejdile noastre se bizuiau mai mult pe el decît pe oricare alt pictor al generației încă tinere, *Sabin Popp*, înfrînt de boală, a murit pe drumuri nemțești, depărtate, atît de depărtate de tihna constructivă a artei bizantine, de aerul acela liturgic, pe care l-a adus în minunatul portret de familie, modernizare și laicizare a hieraticului bizantin.

Toți criticii au scris despre acest portret-triptic ca despre o lucrare desăvîrșită, neștiind, dar poate presimțind finalul acesta dureros, mult prea devreme, mult prea vindicativ pentru arta

noastră, care incepea cu el şi cu alţii, cărare nouă, avîntată, tare, sigură şi atît de opusă zodiei de rac, care multă vreme a statornicit spaţiul şi a micşorat timpul în care să se desfăşoare dragostea de frumos a Romînului.

Sabin Popp a ştiut să-şi domine orice avînt de prisos, precum din boala pe care l-a cuprins, a putut să-şi rupă clipe de înaltă creaţie.

Cu vigurozitate cuprindea peisagiile pline de arbori, care sfredelesc pămîntul şi mişcă aerul pe serpentinele scoarţei încolăcite sau cu dealuri pline de materie, văzute în aspectul lor întreg, în voluminoasa lor arătare, dinamizată de un duh propriu. Că unele procedee ar fi amintit pe *Van Gogh* nu era decît o nălucire, care dispărea privind coloritul acela transparent, uşor, străbătut de-o adiere de vînt, nici rece şi nici cald.

In alte lucrări *Sabin Popp* aducea neaşteptate calităţi de compoziţie, dovedind ştiinţă şi inteligenţă artistică. Din ce în ce mai pur, din ce în ce mai simplu, din ce în ce mai sintetic şi mai adînc, a ajuns până la acel portret de familie, atît de expresiv prin redarea esenţială a caracteristicii fiecărui personagiu, prin ritmul liniar, prin culoarea apropiată de frescă. Este în acest portret o aşteptare fără timp şi loc, o aşteptare a veşniciei în felul cum o înţelege sufletul nostru ortodox, este o desgolire de cele pămînteşti, o purificare, atît în bătrînul acela serios cît şi în tinerii cu căutătura smerită, în special în cea a băiatului din mijloc, este o curăţenie angelică în însuşi chipul meşterului, aflat singur în a treia parte a portretului de familie, desigur amintind pe vre-un primitiv italian, prin aranjamentul acela formal, şi gingaş, şi smerit, şi visător. Poate că o unitate desăvîrşită nu domneşte în triptic. O corespondenţă între suflet şi pictură, în înţelesul ei strict, de culoare şi ritm formal este, însă, calitatea acestui tablou. Sabbin Popp, mort mult prea tînăr, a înţeles ceiace la generaţii întregi de pictori romîni nici nu le-a trecut prin cap.

Din fondul artei religioase bizantine s'a putut ajunge la o interpretare adîncă şi decorativă a figurilor din zilele noastre, văzute într'o potenţă superioară însuşirilor comune speciei, îndreptate către absolut, simbolic, transcendental, printr'o stilizare dincolo de cerinţele individuale.

Meşterul *Sabin Popp* a ajuns în aceste cuprinsuri prin focul lui dornic de credinţă, domolită şi reculeasă în contemplaţie şi'n acţiune senină, iar nu în extaz catolic ori în înfrigurare gotică. *Aşteptarea veşniciei absolute şi nesfîrşite*, pe care numai Dumnezeul nostru al tuturor o va curma cînd va voi, după crunte suferinţi, pentru încercarea cea de apoi, pe care Sabin Popp, pictor romîn a fost chemat de pe acum s'o aştepte în liniştea morţii, în odihna nefiinţii, în tovărăşia părinţilor bisericii „aceştia"!

Petru Comarnescu

Cronica teatrală

— BUCUREŞTI —

Din pricina grelelor condiţii de editare, scriitorii stau cu manuscrisele în sertar. Fiecare editură are în dulapuri sute de manuscrise primite de direcţie, care a şi dat aconturi—punînd în contracte şi termene fixe de apariţie.

Clasicii aproape au dispărut din librării. Operele lor se găsesc numai în biblioteci.

In vitrine nu apar decît cîteva cărţi ale scriitorilor cu reputaţie literară stabilită—schiţă, nuvelă şi mai ales roman—şi rare volume scrise de persoane cu trecere politică sau de „oamenii" acestora.

Editurile nu pun cu nici un preţ subt tipar studii, versuri, piese de teatru. Excepţiile se pot număra pe degete.

Dintre genurile literare, teatrul se bucură—fără îndoială—de cea mai multă bunăvoinţă din partea guvernelor. Şi-i explicabil. Societatea cîrmuitoare nu ceteşte şi n'are cultul cărţii,—frecventează însă spectacolele. De-aceia n'avem o vastă editură de stat (editura „Casei Şcoalelor" este numai un început), iar editurile particulare nu primesc avantagii: dimpotrivă, ele sînt despoiate chiar de micile înlesniri din trecut. Dar teatre naţionale şi subvenţionate există în toate centrele de căpetenie ale ţării.

In ultimul timp, presa s'a ocupat de chestia subvenţiilor teatrale. Au fost glasuri pro şi contra.

Unii au cerut ca guvernele să tae toate subvenţiile. Alţii au pretins subvenţii numai pentru literatură. Mai mulţi au declarat războiu teatrelor particulare. Iar cîţiva autori dramatici s'au luptat în special cu Teatrul Regina Maria care—primind subvenţii pentru încurajarea literaturii originale—ar fi fost dator să împartă aceste subvenţii între autorii jucaţi.

Aceştia din urmă au susţinut că teatrele particulare trebue, pe baza subvenţiei, să reprezinte piese peste piese originale. Jucarea pieselor romîneşti cu hurta ar fi cel mai bun mijloc de a încuraja literatura dramatică autohtonă!

Teatrul Regina Maria a jucat şi'n alţi ani, caşi'n anul acesta, piese originale meritorii—iar uneori chiar slabe. A reprezentat, în cursul acestei stagiuni, o lucrare de autentică valoare: „Domnişoara Nastasia". Nu-i destul? Piese bune nu-s doar pe toate drumurile...

Dacă Teatrul Regina Maria ar satisface toate pretenţiile autorilor dramatici autohtoni — subvenţia acordată de stat n'ar putea acoperi deficitul material; iar publicul (gonit dela teatru de d-nii Caton Teodorian, Camil Petrescu, Vintilă Rusu-Şirianu, etc.) nu s'ar mai întoarce în staluri nici la chemarea lui Shakespeare. Teatrul are nevoe de un permanent contact cu publicul.

Prin piese străine—bune sau bunişoare—şi mai cu samă printr'un joc îngrijit, Teatrul Regina Maria (după cum am mai spus) întreţine o atmosferă teatrală, necesară educaţiei spectatorilor, şi care va înlesni apariţia şi dezvoltarea adevăraţilor autori dramatici.

Credem că acest teatru, în care actorii sînt puşi în majoritatea cazurilor la locurile lor—dînd maximum de efect artistic—face un mai înalt serviciu artei, decît Teatrul Naţional unde repertoriul e alcătuit de „oculta" teatrală... unde distribuţiile se fac după criterii de multe ori inavuabile... şi unde interpretarea, halandala, fără stăpînirea şi respectarea textelor, e subordonată jocului de lumini şi de culori de subt comanda regizorului. Teatrul Naţional dă reprezentaţii pentru ochi, nu pentru suflet. (Faţă de acest teatru, pentru motive lesne de înţeles, ridicăm mai multe şi mai mari pretenţii).

Teatrul Naţional a reprezentat „Copellia" şi „Prometeu"—două piese complect lipsite de valoare literară, care servesc doar de pretext pentru imaginaţia regizorului.

Şi cum parcă victoreftimismul romîn nu era de-ajuns, direcţia Teatrului Naţional a apelat la d. Enrico Corradini care, cu „Iuliu Cezar", a lăsat în urmă pe confraţii întru vorbe goale dela Bucureşti.

In aceste condiţii s'ar putea pune—chestia subvenţiilor acordate—nu teatrelor particulare... ci însuşi Teatrului Naţional.

D. Corneliu Moldovanu a avut o idee bună: darea unei serii de spectacole cu d-ra Marioara Ventura. S'au reprezentat trei piese: „Fedra", „Lorenzacio" şi „Meşterul Manole" de d. Oct. Goga.

Aceste spectacole au scos şi mai mult în relief defectele Teatrului Naţional.

N'au fost utilizaţi actorii potriviţi pentru piesele reprezentate; actorii care au jucat, nu s'au bucurat de o justă repartiţie.

Iar interpretarea a avut mari lipsuri.

Versurile „Fedrei" s'au amestecat ca nişte macaroane—de nu le mai dădeai de capăt... Un vers era mai lung, altul mai scurt. „Vre-un" se rostea „vre un"... „de al"—„de-al"... „luat" (două silabe)—„luat" (o silabă)... Interpreţii spuneau cînd „acolò", cînd „acòlo"... Era o harababură de ritm şi de măsură—cum n'am mai auzit în viaţa noastră... Chiar rimele dispăreau. Răsuna prima rimă; şi—oricît aşteptai—a doua nu mai apărea sau apărea cine ştie unde... Se încurca între picioarele versurilor următoare, ca nişte hăţuri căzute în copitele cailor. Chiar d-ra Ventura a fost furată de haosul versurilor.

Sînt agramaţi actorii, directorul de scenă, directorul? Sau —mai probabil—există o nepăsare generală?

Mulţumită acestui tembelism, actorii n'au învăţat rolurile în „Meşterul Manole". Era şi greu,—dar aceasta-i meseria lor... Şi-i o înverşunată luptă pentru roluri.

O actriţă nu primeşte să joace un rol de bătrînă sau de femee antipatică. Fiecare vrea, chiar peste cincizeci de ani şi la apogeul urîţeniei, un rol de cochetă „jună", nobilă şi „atracţioasă"... Noroc că actorii sînt oameni mai de înţelegere: altfel nu s'ar putea juca „Othello" din lipsa lui Jago şi „Hoţii" fără erou principal...

Iar artiştii, după dobîndirea cu luptă a rolurilor, nici nu le învaţă macar cum se cade. De ce?

D. Oct. Goga, prevăzînd parcă rebeliunea actorilor împotriva textului, şi-a tipărit din timp piesa—astfel că „Meşterul Manole", adouazi după reprezentaţie, a şi apărut în vitrine. In modul acesta, spectatorii au putut repede împlini absenţele şi încurcăturile artiştilor. Dar biletul de reprezentaţie s'a mai urcat astfel cu 60 de lei...

D-ra Maria Ventura a jucat în „Fedra", „Lorenzacio" şi „Meşterul Manole".

Ne-a plăcut mai cu seamă rolul „Fedrei", în care d-ra Ventura n'a pus numai un variat şi puternic talent — dar şi o şcoală a versului, o veche tradiţie clasică...

Versul şi eroina erau una.

Cînd şi-a ridicat d-ra Marioara Ventura braţele spre soare, ni se părea că şi versurile — încolăcite de mîni ca nişte şerpi de aur — se înalţă, odată cu ele, spre Foibos Apollo...

* * *

Teatrul Mic şi Teatrul Nostru urmează seria comediilor uşoare, distractive, bine jucate.

Cine vrea să se odihnească o seară, nesupărat de autori şi de artişti pretenţioşi, departe de piese alarmante, printre glume şi situaţii comice — acela poate fără grijă să viziteze unul din aceste două teatre vesele, fiind sigur că nu va regreta timpul petrecut acolo.

Iar dacă va nimeri la piese prea picante („Cînele care aduce" la Teatrul Mic), spectatorul din generaţiile trecute va constata că

numai pe dînsul nu-l amuză expresiile prea tari ...socotite, poate nu decente, dar acceptabile de generația actuală.

D. Mișu Fotino conduce cu agilitate de spirit Teatrul Mic repartizînd just pe actori, lăsîndu-i — după puterile lor — să se manifeste în aceste piese pentru distracția publicului necăjit.

D. Fotino, — un actor vioiu, plin de vervă, — este întovărășit de un cerc în bună dispoziție: d-na Tantzi Cutava și d-nii Iancovescu, Lefter, Chamel, etc.

Teatrul Nostru, — compania C. Toneanu, Al. Ghibericon și Sică Alexandrescu, — a reprezentat, timp de vre-o două luni, comedia „Moritz al II-lea".

Această comedie, plină de situații nostime și de cuvinte de spirit, este jucată fără greș de d-nele Anicuța Cîrjă-Vlădicescu și de d-nii C. Toneanu, G. Timică, Al. Ghibericon, etc.

D. Toneanu, mai ales, obține în rolul principal entuziaste aplauze.

M. Sevastos

Miscellanea

Vicente Blasco Ibanez

Cu moartea acestui scriitor, Spania pierde unul din romancierii ei cei mai cunoscuți și mai populari, nu numai în Europa, dar în întreaga lume.

Blasco Ibanez a fost adesea definit de critică ca un Zola spaniol. Afirmația nu e justă decît în parte.

Primele lui romane apărute la sfîrșitul secolului trecut, cînd naturalismul era încă atotputernic, amintesc desigur pe Zola prin documentarea exactă, descrierile abundente, cunoștința directă a mediului.

Dar Blasco, care nu are în acelaș grad cu autorul lui „Assomoir" și „Germinal" suflul epic, darul de a anima mulțimile în fresce brutale de un grandios simbolism, e mai sobru, mai concentrat, mai artist și romanele lui obiective și substanțiale nu sînt încărcate cu balastul didactic și pseudo-științific, repetițiile și platitudinile care fac adesea, atît de indigestă, opera lui Zola.

Cadrul acestor romane colorate, vii, patetice, abil construite și de un intens dramatism, e Valencia lui natală, cu aspectul ei maritim, citadin sau cîmpenesc, Andaluzia, Madridul, Toledo, Bilbao.

Eroii preferați ai lui Blasco și care aparțin tuturor păturilor sociale: pescari, mateloți, agricultori, contrabandiști, vagabonzi, toreadori, politiciani sau proletari intelectuali, sînt de obiceiu ființe simple, aspre, violente.

Natură viguroasă, spontană, de o vitalitate exuberantă dar puțin complexă, fără finețe și deosebită adîncime, Blasco e departe de a fi un analist al sufletelor, pătrunzător sau subtil. De cîteori

încearcă să trateze stări de conştiinţă complicate sau conflicte morale de un ordin mai înalt, stingăcia lui e vizibilă.

Dacă femeile din popor sau mica burghezie pe care le-a zugrăvit sînt mai totdeauna vii, acele din alte pături sociale: mondene, artiste sau aventuriere sînt de o psihologie convenţională sau falşă.

Facultatea dominantă a romancierului spaniol e fără îndoială acuitatea extraordinară a viziunii.

Ca şi marii pictori ai ţării sale, Velasquez sau Murillo, Blasco izbuteşte să redea aspectul fizic şi fizionomia individuală a persoanelor caşi a lucrurilor cu o precizie şi un relief uimitor.

Paleta sa e bogată în culori variate şi tari în care se resfrîng parcă razele arzătoare ale soarelui sudic. Unele tablouri, ca acel al Huertei valenciene din „La Barraca", al halei de peşti din Valencia (Flor de Mayo) sau al cartierului strîngătorilor de cirpe şi al ţiganilor din jurul Madridului (La Horda) sînt de o intensitate aproape halucinantă şi rămîn parcă gravate în amintirea noastră.

Romancierul spaniol e deasemeni un mare poet al naturii şi peisajele lui, cu deosebire cele marine, sînt animate de un viguros lirism.

In ce priveşte producţia lui după războiu, inspirată de teme senzaţionale sau de un interes actual, care i-au asigurat succesul, ea e de o calitate artistică inferioară.

Ultimele romane, deşi conţin încă episoade remarcabile ca putere sau poezie, nu sînt creaţii originale, ci mai mult fabricaţii de export, după reţete cunoscute, de un melodramatism uzat şi eftin, care vizează în primul rînd cinematograful.

Ceiace va rămînea fără îndoială din opera bogată a lui Blasco sînt cîteva din primele romane (La Barraca, La Catedral, La Horda, Sangre y Arena).

Din ele se desprinde o imagine a Spaniei cu massele ei populare în mizerie şi ignoranţă, oscilînd între resemnarea abulică şi convulsia anarhică, cu nobilimea ei degenerată, cu fanatismul sombru şi instinctele violente ale rasei, imagine personală şi incompletă poate, dar desigur pitorească, dramatică, vie.

Dar figura romancierului spaniol rămîne interesantă şi din alt punct de vedere. Multe din aventurile sau situatiile dramatice, evocate cu atîta putere în opera scrisă, acest om le-a trăit aevea, în viaţa lui agitată de erou al acţiunii.

Tribun popular, care a făcut în tinereţă patru ani de temniţă pentru activitatea lui pacifistă, deputat republican, colonizator în Argentina asemeni vechilor conquistadores, luptător expatriat dar îndîrjit împotriva dictaturii lui Rivera în ultima hipostază, el oferă într'o epocă prozaică şi într'un mediu oportunist sau servil, deprins să îngenunche în faţa autorităţii brutale, prin idealismul lui romantic şi intransigenţa convingerilor, un exemplu rar de curaj, generozitate, nobleţă.—*O. B.*

D. Ionel Teodoreanu şi recenzenţii modernişti.

Cînd a apărut primul volum din *Medeleni*, d. Ionel Teodoreanu a avut o „presă" modernistă favorabilă.

Imediat după succesul formidabil, i-am spus d-lui Teodoreanu că deacum înainte o să fie înjurat de aceiaşi modernişti. Am voit să scriem aici, chiar atunci, acest pronostic, dar am fost sfătuiţi să n'o facem, pentrucă ar fi ceva prea insolit şi un gest neserios.

Prevederea noastră s'a realizat.

Succesul fără exemplu al volumelor acestui tînăr dela Iaşi, acestui „tradiţionalist", acestui scriitor în adevăr nou, a înebunit pe modernişti. Ei, ale căror opere complecte stau „complecte" în rafturile librăriilor, afectează — ce-ar putea face alta? — dispreţul pentru cetitori, se consolează cu teoria că arta lor e prea subţire pentru publicul romînesc,—şi totuşi nu se pot stăpîni să nu-şi dee ura pe faţă.

Şi nici nu mai bagă de seamă ce spun.

Succesul d-lui Teodoreanu a fost explicat prin prostia publicului şi prin scenele de dragoste din romanul său... Dar scene de dragoste sînt numai în volumul II. Atunci cum se explică succesul volumului I? Scenele de dragoste din volumul II au provocat interes pentru volumul I, apărut cu un an mai înainte şi vîndut atunci, imediat?

Cu totul în contradicţie cu bestialitatea idioată a publicului, aceiaşi critici, în truda lor de a se consola, au mai găsit o explicaţie: metaforismul d-lui Ionel Teodoreanu! Şi iată publicul cel atît de aliterar (aliterar, fiindcă nu-i ceteşte pe dumnealor) devenit deodată un public arhiestetizant, până la decadenţă estetizant, cumpărînd în zeci de mii de exemplare 1500 de pagini, pentru metafore!

In ura lor urîtă, au ajuns să insulte nu numai pe d. Teodoreanu, ci şi pe cetitorii lui. Unul, recunoscînd că publicul romînesc e cu d. Teodoreanu, s'a apucat să injure publicul pe categorii. Şi cu ce comică pasiune! Fiind mai puţin strateg de cît ceilalţi modernişti, acesta a dat pe faţă cu naivitate ura de care sufăr cu toţii. In ura lui, recenzentul modernist nici n'a mai înţeles ceiace ceteşte. Atacurile poate cam nedrepte, în orice caz exagerate, îndreptate de d. Ionel Teodoreanu împotriva Iaşului şi Ieşenilor, (ziarele din Iaşi i-au şi reproşat acest lucru) „criticul estetic" a înţeles că sînt laude pentru Iaşi şi... atacuri la adresa Bucureştilor. Trebue să fi fost foarte suferind acest „critic estetic", dacă nu a înţeles nimic.

Ce situaţie admirabilă şi de invidiat are d. Ionel Teodoreanu! Să fii scriitorul cel mai gustat şi să te injure micii recenzenţi fără cetitori! Şi recenzenţii aceştia să nu poată inventa un singur argument, care să se ţină în picioare!

Metafore? — Dar toată ţara discută nu metaforele d-lui Ionel Teodoreanu, ci pe Olguţa, pe Monica, pe Dănuţ şi pe ceilalţi. Ce

roman romînesc a mai stîrnit atîta discuție în jurul personagiilor din el? Criticii moderniști n'au băgat de seamă că și ei discută mereu personagiile acestea?

Lumea cetitoare, și e multă de tot, e împărțită în partizani ai Olguței și partizani ai Monicăi. In oameni care s'au resemnat ca Olguța să moară și în oameni care nu-i iartă d-lui Teodoreanu că Olguța a murit.

Se poate un mai mare triumf? Așa se comporta și societatea rusească cu Ana Karenin, și așa se comporta și societatea engleză cu David Copperfield. D. Ionel Teodoreanu nu este un Tolstoi sau un Dickens. Dar este un *romancier*.

Iar interesul pentru romanele sale nu este numai din partea tinerimii, cum susțin cei care afirmă că d. Ionel Teodoreanu a lăudat Iașul și a batjocorit Bucureștiul. (Și dacă ar fi numai din partea tinerimii? Dar oare nu este o glorie pentru un tînăr scriitor, cînd are cu el tinerimea? Publicul cel dintăiu al lui Eminescu și al lui Caragiale a fost altul?). Realitatea însă este că publicul d-lui Ionel Teodoreanu se compune din toate categoriile de oameni. Cînd ar ști „critica estetică" (Dar trebue s'o știe! Se face că n'o știe!) cîți medici, cîți ingineri, cîți advocați etc. cetesc cu interes *Medelenii* și așteaptă volumul viitor! (Să întrebe la librării). Toți își găsesc în *Medeleni* copilăria lor, tinerețea lor, viața lor de familie, viața cunoscuților lor, — în orice caz o viață interesantă.

Nici un roman romînesc nu a legat vreodată mai mult public și mai variat în jurul unei cărți, care oglindește un important aspect al vieții naționale, nu a contribuit mai mult la socializarea indivizilor, ca acest roman, în care se zugrăvește viața burgheză, adică viața cetitorului.

Romane ca acestea contribue și ele la transformarea juxtapunerilor de indivizi în societăți umane — prin comuniunea morală și estetică, a cît mai multor oameni, într'o ficțiune în care se regăsesc.

Că o fi avînd și defecte *Medelenii?* Dar ce operă nu are și defecte? Inainte de a deschide o carte, ori de cine ar fi scrisă, poți spune cu siguranță că are și defecte.

Pentru respectul de om, nu știm ce-ar fi mai puțin rău: „criticii estetici" să fie de reacredință, ori să nu fi înțeles nimic din *Medeleni?*

„Bilete de papagal"

Este o gazetă literară zilnică, de format minuscul și cu un preț idem, pe care nu o putem recomanda mai bine cetitorilor noștri decît spunînd că este condusă, și scrisă în bună parte, de d. T. Arghezi, un artist al expresiei, cum nu ne putem închipui altul mai strălucit și — să spunem cuvîntul exact — mai mare.

Printre colaboratorii care se perindează în revista d-lui Arghezi, am putut remarca pănă acum pe unii din cei mai însemnați scriitori de astăzi, prozatori și poeți.

Ofranda aceasta generoasă de artă este un eveniment pentru iubitorii de frumos, și un eveniment oarecum neverosimil, pentrucă nu ne-am fi putut imagina posibilitatea unei publicații zilnice, care să fie cea mai literară revistă cu putință.

Intr'o zi, cînd n'am găsit micul ziar la niciun chioșc, pentrucă m'am dus să-l cumpăr prea tîrziu (pe la amiază), am fost melancolic pănă seara, cînd însfîrșit l-am rechiziționat dela un prietin, cu promisiunea solemnă să i-l dau înapoi.

1789

D. Vaida-Voevod, vorbind de luptele Ardelenilor pentru unitatea națională, a spus:

„Păcătoasă e mîna care scrie contra principiilor revoluției franceze, căci noi doar pe aceste principii ne-am dezvoltat. Ne trebue și pe viitor aceste idei".

In adevăr, „noi pe aceste principii ne-am dezvoltat".

Unirea Moldovei cu Muntenia, Independența, Desființarea sclaviei țărănești—Romînia Mare —n'ar fi fost cu putință fără Revoluția Franceză și ideile ei. Și d. Vaida-Voevod o știe mai bine decît oricine, dintr'o teribilă și lungă experiență.

Dar acum scuipăm în acea Revoluție și în acele idei, pentrucă niște romancieri de mîna a doua dela Paris sînt regaliști și deci împotriva Revoluției dela 1789, fără de care atîția fii ai claselor de jos n'ar fi avut posibilitatea de a se ridica în mentori ai publicului și a-și arăta disprețul pentru vulgul „inconștient", bun de păstorit, adică de dus la păscut.

Aversiunea unora dintre noi pentru Revoluția franceză, înainte de războiu era de origine prusacă, și teoretizată tot de fii ai claselor modeste... Acum aversiunea aceasta e de origine franceză. Dar Julien Benda, în „La trahison des clercs", arată cu texte, pe fiecare pagină, identitatea dintre reacționarismul francez și cel prusac.

„Democrație"

„Democrația" noastră ia uneori forme curioase. Mai dăunăzi, oameni care nu sînt nici țariști, nici maurrasiști, au lansat ideia că într'o țară nu trebue să guverneze cei care au de partea lor poporul, ci acei care nu-l au, fiindcă numai cei de-al doilea se pricep să guverneze.

In această faimoasă teorie este o mică greșală de istorie.

Niciodată un popor nu a fost guvernat împotriva voinții lui. Cei care l-au guvernat, ori aveau asentimentul poporului lor, ori nu aveau încontra lor sentimentul și voința acelui popor.

Mussolini are poporul cu el. Țarul avea poporul cu el, în cazul cel mai rău: nu avea poporul încontra lui. Regii Egiptului

şi ai Asiriei nu aveau poporul în contra lor; poporul era, în cazul cel mai rău, inert, inconştient. Despoţiile dăinuesc mai ales din cauza nepăsării ori inconştienţii poporului, adică a marii majorităţi a grupului.

Numai cuceritorii guvernează cu sila poporul subjugat. Dar e atît de adevărat că popoarele nu pot fi guvernate împotriva voinţii lor, încît şi cuceritorul caută să dea satisfacţii celor cuceriţi, ca să şi-i apropie, pentrucă altfel dominaţia nu poate dăinui multă vreme.

Charlestonul la ţară

Intr'un judeţ oarecare — poate în toată ţara? — s'a interzis danţul numit charleston. Indată ce ţăranii vor începe să charlestoneze, jandarmul va dresa proces-verbal de contravenţie. (Aceasta în teorie. In practică jandarmul „va disolva" charlestonul cu mijloace concrete, însoţite de cîteva cuvinte imorale).

Dacă charlestonul este un atentat la bunele moravuri, înţelegem interzicerea lui. Dar atunci pentru ce nu este oprit şi la oraşe?

Ne întrebăm ce va gîndi ţăranul de această pudoare a tîrgoveţilor pe socoteala lui, cînd el vede la oraş pe femeile şi fetele acestor tîrgoveţi, umblînd pe uliţi cu acel rest de rochie, care pentru el nu este rochie. (Astă vară, într'o staţie climaterică, am văzut o ţarancă bătrînă, care întîlnind pe fiică-sa, servitoare la un vilegiaturist şi deci îmbrăcată modern, a luat-o de departe cu aceste cuvinte: „Da ghini, niruşinato, ai înebunit di îmbli tu goalî? Ci, tu eşti cucoanî?")

Dar notiţa noastră nu are de scop să apere moralitatea, să ceară alungarea charlestonului şi reintroducerea rochiei.

Din contra. Am prefera de sigur ca danţurile să nu fie atît de special imitative şi ca rudele noastre feminine să poarte rochii mai vizibile.

Dar odată ce moda este a charlestonului şi a simulacrului de rochie, nu înţelegem pentruce ţăranii ar fi opriţi să fie şi ei la înălţimea secolului: Ţăranii sînt cetăţeni, votează (adică sînt înscrişi în listele electorale), plătesc bir, fac armată. Atunci de unde dreptul de a-i opri să facă ce vreau, cînd legea nu se opune—mai ales cînd fac ceiace fac tîrgoveţii, clasa cultă, clasa conducătoare,—cînd actul lor arată supunere şi contribue la unificarea societăţii?

Noi credem că dorinţa de a opri pe ţărani să imite viaţa conducătorilor lor, nu este moralism deplasat şi intempestiv—şi în cazul acesta un blam pe care şi-l dă indirect clasa conducătoare sie-şi—ci curat reacţionarism. (La dreptul vorbind, autorul acestor rînduri nici nu ştie ce e aceia „charleston". Poate nici nu e un joc imoral. Poate a fost oprit pentrucă face concurenţă jocurilor naţionale. Cum s'ar zice: apărarea „specificului naţional" cu baionetele).

O fi poetic ţăranul cu iţari, o fi poetică ţăranca înfăşurată în catrinţă, o fi poetică hora, dar ţăranul nu poate să rămînă, şi nu e bine să rămînă, veşnicul ţăran „pitoresc", înafară de civilizaţia lumii, care e burgheză.

El trebue să devină în adevăr cetăţean, om al lumii moderne, cu surtuc, cu cravată, cu bec electric, cu fată care ceteşte romane, cu charleston (cînd e la modă charlestonul) cu nevastă cu rochie sau fără, după cum e moda.

Deocamdată lucrurile au să fie încă şi mai comice decît în oraşe. Dar ce-i de făcut? (Perioadă de transiţie!). Intâiu purgatoriul şi apoi raiul.

In ţările de cultură, din fruntea omenirii, ţăranul nu mai e „pitoresc" *(a fost* şi acolo), e un cetăţean ca toţi ceilalţi, un burghez care stă la ţară, şi doară acele ţări au mai puternic decît altele sentimentul naţional şi sentimentul tradiţiei. [1].

A dori—şi a lucra—ca ţăranul să rămîe staţionar, în afară de civilizaţie, pentruca să fie pitoresc, să ne amuze cînd facem excursii —şi să-l manipulăm cum ne place economiceşte şi politiceşte, nu e bine, adică e *rău*.

Cei care opresc charlestonul la ţară, dar îl joacă la oraş, au nevoe, conştient sau instinctiv, de ţărani care pot fi exploataţi în toate felurile—chiar şi poetic, vara cînd aceşti ţărani complectează sălbătăcia romantică a naturii, văzută din automobil.

P. S.—Fiindcă subiectul ne-a dus şi la discuţia modei feminine, vom aborda o problemă de „interdependenţă". D-ra Otilia Cazimir spunea într'un număr din *Bilete de papagal* că femeile dela noi, din cauza „sincronismului", poartă pălării de pae în Februarie, cînd termometrul arată 15 grade subt zero, fiindcă la Paris unde se disprimăvărează de timpuriu, pălăriile femeeşti de pae încep să apară în această lună. Ingrijorată de soarta compatrioatelor sale, d-ra Otilia Cazimir îşi exprimă teama să nu le îngheţe creerul. Să n'aibă nici o grijă. Le apără teoria „sincronismului" care are efecte şi mai neaşteptate: Dacă acum cincisprezece ani o femee ar fi umblat pe uliţă, cînd crapă pietrele de ger, fără nimic mai pozitiv pe o însemnată porţiune a persoanei ei decît un ciorap à jour, ar fi murit de pneumonie. (Doar nu în zadar purtau ele atîtea feluri de pînze şi stofe una peste alta, înlocuite toate astăzi de himericul ciorap). Şi totuşi din cauza „mutaţiei valorilor", acum nu capătă nici guturaiu. Cel mult, dacă unele din ele, prevalîndu-se de „principiul diferenţierii", îşi pun subt ciorapii declaraţi, nişte ciorapi tradiţionalişti clandestini.

P. Nicanor & Co.

---

[1] Arta naţională nu se pierde prin aceasta. Arta nu se poartă pe haine. Ea se realizează pe covoare, pe lemn, pe piatră, pe oale...

Recenzii

Stejar Ionescu, *Domnul de la Murano,* ed. „Viaţa Romînească", 1928, Iaşi.

Numele d-lui Stejar Ionescu nu e dintre acelea care apar în fiecare lună cel puţin în revistele literare. D-sa nu se risipeşte şi nu confundă gazetăria literară cu adevărata literatură. De la primele pagini ale volumului său „Domnul de la Murano", se desprinde neted impresia că autorul îşi respectă scrisul.

Maliţiosul secretar al lui Anatole France, Jean-Jacques Brousson ne spune în ultimul său volum consacrat maestrului, următoarele vorbe ale acestuia: „Poeţii încep totdeauna prea tîrziu fiindcă niciodată nu sîntem destul de tineri pentru poezie, iar prozatorii prea devreme, fiindcă niciodată nu sîntem destul de bătrîni pentru această artă".

D. Stejar Ionescu a început să scrie în jurul vîrstei de treizeci de ani. Ceiace înseamnă că în scrisul său apar valori de maturitate. Proza oamenilor prea tineri e temperamentală şi instinctivă. E un strigăt al trupului înfiorat direct ori indirect de sexualitate. Pasiunea amoroasă sau măcar sentimentalismul linced se strecoară printre aceste pagini, de cele mai multe ori, de confesiuni.

Mărturisim că sîntem puţin blazaţi de atîta miorlăitură sentimentală, de teme banale ale unor simple întîmplări ce nu merită totdeauna să fie reţinute, şi mai ales de stilul inegal şi searbăd care apare mereu în proza noastră curentă.

Ceiace aduc nou nuvelele d-lui Stejar Ionescu e o veritabilă şi distinsă intelectualitate. Eroii săi sînt cărturari ori oameni distinşi. Autorul îi priveşte cu calm critic, cu un ochiu potolit. Le cunoaşte calităţile şi slăbiciunile pe care le reliefează fără exagerare, cu senină obiectivitate. Ceva mai mult simţ tragic al vieţii şi ne-am gîndi la F. Mauriac. Realitatea e văzută prin lumina ideilor şi a unei atitudini în faţa vieţii consolidată adînc. Şi astăzi cînd definiţiile afectiviste ale artei fac loc altora intelectualiste, această potrivire cu vremea merită să fie subliniată. Şi cu atît mai mult în tînăra noastră literatură unde lipseşte mai ales conştiinţa şi luciditatea cerebrală.

Eroii trataţi de autor sînt, în majoritate, oameni „subţiri". Pentru a li se arăta calitatea lor, ei sînt puşi totdeauna în legătură cu fiinţe mai primitive, mai simple, deobiceiu femei. Adeseori nuvelele cuprinse în acest volum tratează dragostea foarte conştientă a intelectualului pentru femei şi fericirea sau drama lor,—cum e în „Zîna fumului" şi chiar în „Iubirea lui Dionis". Şi astfel de episoade, dau ocazie autorului să facă o serie de observaţii de moralist asupra dragostei. Asemenea întîmplări îl fac să gîndească în marginea vieţii. Bine înţeles gîndirea nu e material adiacent, ci integrată artisticeşte în materia nuvelei.

Din aceiaşi structură de artist intelectual reese impresia finală de acurateţă perfectă de puritate cristalină pe care o lasă bucăţile sale, şi apoi distincţiunea şi eleganţa stilului, căruia nu i se poate reproşa nimic, nici măcar o anumită răceală, care e numai aparentă.

Fizionomia artistică a d-lui Stejar Ionescu nu seamănă cu nici una alta din literatura noastră. Ea e conturată original şi depinde de propriile sale mijloace. O inteligenţă lucidă pe lîngă nobile însuşiri sufleteşti, reflectate de un talent sigur de sine. Acest prim volum, plin de realizări remarcabile, ne face să întrezărim o interesantă carieră literară.

M. Ralea

* * *

H. de Montherlant, *Aux fontaines du desir*, Ed. Bernard Grasset, 1927.

Carte interesantă şi enervantă în acelaşi timp. Autorul, unul din cei mai talentaţi din tînăra generaţie de prozatori francezi, continuă, până la o vrîstă care nu mai e complect fragedă un egocentrism impertinent. De cele mai multe ori frazele încep cu eu... Cum se zice în limba sa, autorul se „gobează". Se prezintă mereu ca centrul universului. Erou al războiului, pasionat de sporturi, de lupte de tauri, umanitarist mai în urmă (cu care ocazie ne-a lăsat minunatul roman „Les bestiaires"), în toate aceste ipostaze variate şi contradictorii, H. de Montherlant, discipol al lui Barrès, urmăreşte pe lîngă îmbogăţirea eului cu tot felul de senzaţii şi împrăştierea unei cronice melancolii care-l urmăreşte peste tot. Fantoma lui Barrès, eternul neurastenic, îl urmăreşte. În acest volum H. de Montherlant o rupe cu acest strigoi al trecutului: dar de învăţătura sa, de germenul de descompunere pe care i l-a transmis maestrul nu poate scăpa. Esseul „Les voyageurs traqués" de shakespeareane proporţii, de un trist şi adînc adevăr e dovada cea mai bună.

Merită să fie cetit, cu toată incoherenţa sa mai mult aparentă şi articolul intitulat „La mort de Peregrinos".

M. Ralea

* * *

Louis Halphen, *Les Barbares*, Coll. „Peuples et Civilisations", vol. V, Paris, 1926, 1 vol. 393 p. în 8°.

D-nii Louis Halphen şi Philippe Sagnac, profesori, cel dintăiu la Universitatea din Bordeaux, al doilea la Universitatea din Paris, au format planul ambiţios de-a expune în douăzeci de volume istoria generală a umanităţii, subt titlul, care e un manifest, de „Peuples et Civilisations". Concepţia care a inspirat acest plan e deosebită de aceia care a prezidat la alcătuirea altor colecţii similare. Autorii grupaţi în jurul d-lor S. Halphen şi Sagnac, eminenţi reprezentanţi ai istoriografiei franceze, vor să rupă cu cadrele geografice şi naţionale în care au fost îndeobşte repartizate evenimentele istorice. Pătrunşi de spiritul internaţional care-şi afirmă forţa progresiv şi discret in diversele instituţii politice, economice şi intelectuale create după războiu, autorii îşi propun să îmbrăţişeze „istoria tuturor popoarelor într'o singură privire" şi să degajeze, peste hotarele politice şi fizice, principalele linii ale evoluţiei istorice, marile curente de idei şi de civilizaţie. Ei se vor strădui mai ales să prindă şi să pună în relief nu atît ceiace a divizat şi învrăjbit diferitele popoare, ci „trăsăturile comune ale diverselor civilizaţii, multiplele şi subtilele acţiuni şi reacţiuni ale popoarelor şi ale evenimentelor unele asupra altora, evitînd pe cît se poate de-a se cantona în cutare sau cutare colţ al universului subt pretext că e al autorilor". Materia fiecărui volum va fi grupată în jurul evenimentului care a dominat o epocă determinată, şi fiecare popor va avea în această distribuţie rolul pe care i-l conferă importanţa sa relativă. Astfel „planul intim al scenei va fi rînd pe rînd ocupat de aceia care au jucat rolul intim" în desfăşurarea evenimentelor: Spaniolii în sec. al XVI-lea, Francezii în sec. al XVII-lea, Englezii în sec. al XVIII-lea.

Potrivit acestor concepţii, d. Halphen îşi transportă cetitorul în „inima continentului asiatic" (p. 105) pentru a degaja mai bine desfăşurarea principalelor evenimente. In perspectiva acestei distanţe, faptul dominant al perioadei de şapte sute de ani, cuprinsă între jumătatea sec. al IV-lea şi sfîrşitul sec. al XI-lea, i se pare „la mainmise des Barbares sur le Monde" (p. 1). Meritul principal al acestei istorii a evului mediu dela marile invazii până la cruciate e acela de-a modifica impresia de brusc şi de neaşteptat pe care istoriile acestei perioade o produc în deobşte. Deplasările şi soarta diferitelor triburi nu mai apar ca efectul excluziv al instinctelor oarbe ale masselor sau al capriciilor şefilor de bandă; ele apar ca repercusiuni naturale ale revoluţiilor care s'au produs în Asia centrală. Civilizaţia greco-romană sfîrşeşte prin a sucomba valorilor mereu reînoite ale Barbarilor care se revarsă asupra imperiului roman. In sec. al XI-lea Europa occidentală începe însă să se reculeagă, şi, devastărilor cu care o ameninţă o nouă cotropire barbară, a Turcilor Selgiucizi, ea răspunde cu cruciatele, care constitue astfel „revanşa" definitivă a lumii civilizate asupra forţelor distructive venite din Asia.

Intrebarea e însă de-a şti dacă această concepţie dă o icoană exactă despre această perioadă de şapte sute de ani. Aplicată cu rigoare, teza d-lui Halphen ar duce la concluzia că nu numai imperiul roman, dar însăşi civilizaţia greco-latină a fost distrusă de către „Barbari", reluînd astfel concepţia pe care şi-o făceau despre Evul mediu oamenii Renaşterii. Printr'o fericită inconsequenţă, autorul evită acest exces şi într'o puternică sinteză arată fuziunea instituţiilor „barbare" cu instituţiile antice, adaptarea spiritului cuceritorilor la spiritul popoarelor cucerite, elaborarea lentă, prin aportul creştinismului, al antichităţii şi al noilor popoare, a unei noi civilizaţii. D. Halphen acordă în expunerea sa un loc însemnat istoriei şi civilizaţiei Arabilor, pe care nu-i tratează deloc de „barbari". Astfel în ciuda titlului, care nu e din cele mai fericite, cartea d-lui Halphen nu dă despre invazia Barbarilor impresia de catastrofic pe care teza d-sale o suggerează. Totuşi, din cauza punctului de vedere special în care s'a plasat, autorul, cu toate corectivele aduse, n'a putut evita toate obstacolele care-i stăteau în cale. Urmărind soarta diferitelor popoare barbare, d. Halphen pierde prea des din vedere istoria civilizaţiei, cu toate că acesta e obiectul principal al colecţiei pe care o dirijează. Astfel, istoria economică şi constituţională a acestei perioade e foarte sumar tratată, iar o expunere a feudalismului lipseşte cu desăvîrşire. Istoria creştinismului e rezervată unui volum ulterior, totuşi rolul Bisericii a fost covîrşitor în epoca aceasta. Autorul se opreşte uneori la suprafaţa lucrurilor şi nu posedă îndeajuns darul înlănţuirii evenimentelor. Deaceia, în ciuda unui stil viguros, viu şi precis, cartea d-lui Halphen nu se ceteşte uşor. Expunerea e prea fragmentară, suspensiunile şi revenirile, impuse de preocupaţia de-a duce „de front" povestirea diferitelor horde care dau simultan asaltul vechei Europe, rup prea des firul naraţiunii, pentruca cetitorul să nu piardă din vedere marile linii ale construcţiei. Locul acordat diferitelor popoare nu corespunde exact importanţei lor relative. Astfel istoria imperiului german se opreşte la încoronarea imperială a lui Oton cel Mare. Insfîrşit, Germanii, Arabii, Persanii pot fi cuprinşi în aceiaşi categorie de „Barbari" cu Hunii, Avarii, Pecenegii şi Cumanii?

Oricît de serioase ar fi obiecţiile aduse d-lui Halphen, cartea lui rămîne o operă de sinteză care face cinste erudiţiei franceze. Bibliografia lui imensă, e de cea mai sigură şi mai nouă informaţie. Medievalişti eminenţi ca Ferdinand Sot şi A. Dopsch au adus deopotrivă omagii vastei sale erudiţii. Clasarea metodică a acestei bibliografii face din cartea lui Halphen un eveniment de lucru nepreţuit pentru oricine vrea să adîncească istoria evului mediu.

A. Oţetea

* * *

Dostoievsky, *La voix souterraine,* Trad. Boris de Schloezer, Paris, libr. Stock.

Literatura rusă modernă prezintă o sinteză de preocupări de o extremă diversitate. Dela descrierea plină de simplitate a vieţii tradiţionale, adesea caracterizată prin acea atmosferă de provincialism specific oriental, şi până la acea literatură complicată prin fondul ei profund, pe care îl constitue problemele politice şi sociale, ea străbate un vast domeniu de variate preocupări, apărînd continuu subt aspecte de rară complexitate. Şi dacă ar fi să exprimăm fizionomia ei printr'o comparaţie de ordin plastic, am spune că această literatură se aseamănă la prima înfăţişare cu o uriaşă frescă, în care deosebim aceleaşi figuri ce se repetă mereu, dar care prin diversitatea poziţiei şi a materialului utilizat în conturarea lor,—trezesc impresii nouă, sugerind noui aprecieri estetice asupra valorii lor.

La această notă de varietate, de renovare continuă a problemelor ce constitue preocupările ei curente, se adaogă un caracter nou; în sînul ei adesea întîlnim—chiar la aceiaşi personalitate—nu numai uimitoarea diversitate de preocupări, pe care am menţionat-o mai sus, ci în acelaşi timp sinteza atitudinei complexe, cu năzuinţă de a apărea definitivă în faţa vieţii.

Pentru acest din urmă caz, literatura aceasta prezintă exemple de rară pregnanţă: *Tolstoi*, în sufletul căruia tendinţa de reformă socială în sens etic se ridică pe acelaşi plan cu inspiraţia creatoare a realizării artistice. *Andreev*, gînditorul contrastelor, romancierul momentelor de transformare tumultoasă şi dinamismului vieţii sociale; şi în sfîrşit, clasicul gînditor al revoluţiei criteriului moral în societate şi totuşi sprijinul ortodoxismului slav: *Feodor Dostoievschi.*

Suportînd greu restricţiile impuse de un regim pentru care libertatea de cugetare era o favoare excepţională, alături de mizeria unei vieţi, pe care lipsurile cotidiane o făceau mai amară, şi de suferinţa continuă la care îl obligase structura lui organică—anemică şi maladivă—Dostoievschi a redat în opera lui nu numai lumea exterioară aşa cum apărea în ochii săi adînci de suferinţă, dar mai ales acele fenomene de conştiinţă, pe care a reuşit să le exteriorizeze cu o rară fineţă de pătrundere.

Aceasta e şi caracteristica romanului, ce poartă titlul atît de semnificativ: „La voix souterraine", şi de a cărui primă parte mă voiu ocupa, fiind singura care prezintă un interes psihologic deosebit.

Temperament prin excelenţă critic, dotat cu o sensibilitate exagerată, Dostoievschi imaginează în fiecare din cetitorii săi un spirit critic, dispus în orice clipă a-i cere justificări şi explicaţii în jurul operei pe care a conceput-o. De aici, o lungă serie de confesiuni, în care apare nu numai cugetătorul preocupat a-şi preciza cu claritate gîndirea, dar în acelaşi timp şi scriitorul înzestrat cu fantazie bogată şi erudiţie întinsă.

Omul contemporan, ajuns la un rafinament de sensibilitate rară—ne sugerează Dostoevschi—apare neapt pentru viaţa pe care este silit să o suporte. Căci în faţa vieţii psihice, interioare, exprimată adesea prin impresii, idei şi numai rareori prin tendinţi ce reuşesc să devină creatoare, realitatea apare drept forţă antagonistă, distrugătoare, tinzînd la desorganizarea psihică a sufletului individual şi la mecanizarea activităţii sufleteşti.

Singura posibilitate de a rezista împotriva acestei forţe transformatoare—atît de evidentă în mecanismul exterior al vieţii sociale—e revenirea la tipul de vigurozitate naturală, pe care îl constitue omul lipsit de sensibilitate şi rafinament psihic, produs spontan al forţelor biologice naturale.

Această retrogradare psihică e însă astăzi imposibilă. Omul epocei noastre este înfrînt adesea în viaţă, e poate încă mai des oprit de a-şi manifesta activitatea-i mintală în toată amploarea ei, dar în toate aceste dificultăţi, care i se opun, el resimte o voluptate: a suferinţii în faţa căderii, a satisfacţiei în izbîndă. Această voluptate, produs al efortului său de conservare individuală în faţa acţiunii distrugătoare ce-l înconjoară, e singurul mijloc de salvare a existenţei sale spirituale în mediul realităţii brutale, opresive şi obsedante. Ea pleacă dela reacţiunea în faţa oricărui rău organic, oricărei suferinţi de viaţă materială şi se ridică până la forma superioară de apărare a activităţii psihice în faţa tendinţei continue de mecanizare, pe care o prezintă viaţa de înaltă tehnică civilizată a epocei noastre.

Dar în acest proces fatal, în care viaţa interioară a individului apare într'un antagonism de o perfectă claritate faţă de acea forţă biologică, pe care prea ades o exprimă activitatea mulţimii în genere, ce atitudine critică se impune acelui care tinde să respecte până la urmă consequenţa principiilor sale de conservare integrală?

A-şi afirma continuu forţa care constitue caracterul personalităţii psihice în faţa tendinţei de omogenizare perseverentă şi decizivă a mediului. A scrie fără să te întrebi pentru cine, determinat de forţa amintirilor al căror impuls îl resimţim uneori subt forma unei chinuitoare şi obsedante necesităţi.

E singura atitudine posibilă pentru demnitatea exemplarelor de individualitate superioară.

Mircea Mancaş

* * *

W. Marholz, *Wirtschaft und Christentum.*

Autorul declară în prefaţă că nu caută demonstraţii ştiinţifice şi istorice, ci pune probleme şi dă răspunsuri de conştiinţă, cu teze provocate de viaţa zbuciumată a unui conducător al muncii sociale în sîngeroasa realitate a actualei economii.

Raportul creştinismului cu economia e un caz particular al celui dintre creştinism şi Lume în genere. Ca orice religie uni-

versală creştinismul are o *accepţie mistică*: individul are suficientă tărie pentru *a se mîntui* prin extaz—contopire directă cu Dumnezeu—cu negaţia totală a lumii externe, *o accepţie de comunitate magică* după care tovărăşia spirituală şi materială asigură tăria necesară mîntuirii şi însfîrşit *accepţiunea Biserică*, organizaţia de împăcare cu Divinitatea a mulţimii de indivizi cu totul insuficient dotaţi în sentimentul religios pentru a se susţine singuri în credinţa lor. Pentru aceştia intervine cultul cu un întreg sistem de forme şi simboluri. Misticii sînt consideraţi de Biserică eretici, aceştia critică trivializarea sentimentului—elementul mistic necesar oricărei religii- de către Biserică. In linii generale Creştinismul vine în conflict cu lumea externă pe care o găseşte piedică pe calea mîntuirii (Dovadă: Crucificarea lui Christ, conceptele de viaţă morală şi viaţă veşnică). Misticismul pretinde contopirea cu principiul prin negaţia particularităţii: *„alle Scheidung, alles so und Hier-sein schwindet“*. Esenţa misticismului este aceiaşi şi la antici până la Plotin şi la Sf. Augustin etc., diferă regulele-mijloace de realizare. „Imitaţia lui Christ“ conţine Mistica creştină. Pentru masse mijloacele religioase mistice sînt o contradicţie, cultivarea lor normală conduce la inexistenţă. Individul mistic se martirizează înfrîngînd tentaţia şi disciplinînd rezistenţa sufletească. El tinde a nu avea absolut nici o legătură cu lumea externă, mai ales cu forma sa brutală: economia. El este, nu un egoist, ci un egocentric.

In comunitate se stabilesc legături de sînge, instinct cu scop de a înlătura tocmai singurătatea periculoasă sufletelor slabe. Comunitatea trebue să adopte deci o legătură cu lumea, o anume *politică*, *economie*, *cultură*. In general ordinele, sectele... acestea au de principiu viaţa conformă naturii, tot ce e artificial creat de om, tehnică, ştiinţă, artă, este „lumesc“, „drăcesc“. („Inţelepciunea lumii acesteia nebunie este“). Permisă este numai munca manuală, agricolă şi casnică; din arte şi ştiinţe, muzica şi teologia, arta constructivă şi decorativă toate pentru a preamări pe Dumnezeu. Oricîte compromisuri s'au mai făcut ulterior cu civilizaţia „lumească“, depăşirea nevoilor menţionate rămîne un păcat.

In ce priveşte conflictul dintre Religie şi Cultură pe care îl teoretizează Marholz zice: „Religion und Kultur stellen jede für sich eine geschlossene Wertwelt dar, deren Idee grundsätzlich unterschieden ist, und die deshalb in Gegensätzlichkeit zu einander treten“.

Religia năzueşte în esenţa ei la contopirea cu principiul existenţei, cultura tinde la dezvoltarea independentă a tuturor valorilor naturii şi omului. Antiteza tinde la un compromis cu ajutorul bisericii.

Biserica creştină e o încercare eroică de sinteză a Religiei şi Culturii, ea nu realizează însă decît un armistiţiu, un modus vivendi între doi adversari cu drepturi fixate în mod transacţional.

Biserica necesară mulţimii de indivizi insuficient dotaţi pentru o viaţă mistică, comunitară, a trebuit să ia atitudine faţă de nevoile zilnice ale credincioşilor. Momentele de imixtiune a civilizaţiei în viaţa permisă credincioşilor se datoresc diferitelor mari reforme religioase (e aici şi una din cauzele lor finale). Christos a spus: „...Ce aţi făcut unuia din aceşti mai mici fraţi ai mei, mie aţi făcut...“, trebue deci să devenim utili unul altuia—zice Luther,—profesiunea este o pregătire în slujba lui Dumnezeu. Cu tot elementul de mistică statică, cu toată concepţia naturalistă a Economiei a trebuit să cedeze şi Catolicismul.

In toate aceste tipuri însă economia este mijloc al ideii de fraternitate religioasă, ea nu are scop propriu.

Ford—aplicînd această idee de prestaţiune-serviciu, condamnă risipa şi cere minimum de efort pentru maximum de utilitate oferită consumatorului cu minimum de preţ. Gîndul de a face un serviciu trebue pus deasupra dorului de cîştig care vine singur ca o consecinţă normală. Ford crede în posibilitatea practică a Creştinismului de a ridica o piedică exageraţiilor capitaliste.

Economia modernă se caracterizează printr'un dinamism extraordinar care creiază şi nevoi nouă pe lîngă înmulţirea mijloacelor de satisfacţiune şi punerea lor la îndemîna masselor. (Democratizarea Economiei: Sie ist eine Wirtschaft von massen für massen, p. 28). Economia religioasă e statică tradiţională. Azi, tipurilor contemplative: sfînt, preot, rege, ţăran, meseriaş le corespund tipuri active: cuceritori, descoperitori, organizatori. Economia dinamică nu se poate dispensa de *tehnică*, *organizaţie şi calcul*, ultimul element avînd şi sensul de procent dedus din product în folosul celor ce „s'au hotărît ei întâiu“ să creeze o nouă serie de utilităţi. Pentru înlăturarea inconvenientelor, orice socialism tinde la o economie statică, deşi punctul de critică al tuturor marilor socialişti e numai sistemul capitalist, nu caracterul dinamic însuşi al actualei economii faţă de care ei sînt mai puţin revoluţionari decît tendinţa adoptată de biserică.

In secolul al 19-lea creşterea poporaţiei în Europa a determinat emigrări în America, extinderea imensă a comerţului şi industriei - cu un cuvînt: dinamismul economic, e epoca *omului faustic*: tendinţă de extindere şi dominare a tuturor forţelor. Opera e totuşi la început, productivitatea e insuficientă pentru cei mulţi şi deaceia pentru liniştita ei distribuire intervine banul ca regulator. Epoca capitalistă se sconteazǎ pentru momentul cînd productivitatea va fi în stare să răspundă nevoilor tuturor. Economia modernă e ofensiva rasei albe. Ea e anticreştină şi chiar antireligioasă. *„Moderne Wirtschaft bedeutet eine Steigerung aller expansiven Kräfte, Religion und Christentum eine Anspannung aller intensiven Kräfte“* şi *„Hier steht Wertwelt gegen Wertwelt, jede stolz auf ihren Wert“*.

Economia modernă este expresia formei de viaţă celei mai extraordinar de artificiale (p. 36). Momentul actual e al unui

nou Prometeu, aşa e de raţionalizată şi de puţin naturală viaţa; cu cît cineva este mai fervent credincios, cu atît mai mult profetizează sfîrşitul lumii.

Intre dinamismul absolut condus la ultimile consecinţe şi reintoarcerea la economia naturală, Religia nu oferă soluţii ci tranzacţii inoperante. Pietatea, iubirea de progres civilizator, humanismul este formula care sintetizează forţa ce dă individului lumină şi încredere. Solidaritatea trebue să instaureze o nouă ordine care să dea puterii şi valorii umane preponderenţă faţă de maşină şi capital.

Astăzi cu diviziunea exagerată a muncii nu mai este posibilă plăcerea asociată de armonia totului creat în atelier. Concepţiunile socialiste oferă soluţii prin întrebuinţarea de către muncitor a timpului liber pentru dezvoltarea integrală a personalităţii şi solidaritatea social-politică oferă posibilitatea timpului liber. Astăzi omul e prin excelenţă „economic"şi raţionează în ultimă motivaţie „economiceşte". O maşină mai convenabilă lucrătorilor nu se instalează dacă nu asigură un mai mare rendement. Femeile deşi muncesc mai greu, cu griji şi la casă şi copii şi cu nevoi în genere mai mari decît bărbatul, capătă ca preţ al muncii lor mai puţin fiindcă *şi produc mai puţin*. Fabricile se închid *pentrucă nu mai convine piaţa*, chiar dacă lucrătorii rămîn pe drumuri. Conflictul cu Religia devine acut nu din cauza tehnicei care face din om un auxiliar al maşinii cît din cauza organizaţiei care este de esenţa Economiei actuale şi care exclude lipsa de reguli a patriarhalismului estetic şi anarhic. Creştinul adevărat preferă bulversarea societăţii în cumpănă cu o tristă soluţie a eternităţii („..„nebune, în noaptea aceasta vor veni la tine să-ţi ia sufletul tău... la ce-ţi vor folosi toate acestea?"). Teza aceasta e însă anticreştină. Revoluţiei tolstoiene i se opune tipul de creştin revoluţionar al lui Dostoewski (Ivan din Fraţii Karamazov). Armonia veşniciei e oribilă dacă pretinde ertarea ucigaşilor de nevinovaţi şi fără ertare nu e armonie. Alioşa e creştinul deasupra particularităţilor, el priveşte şi simte *cosmic*. Economia creştină e o imposibilitate. Kant spune că omul dispune de orice ca *mijloc*, el însuşi însă este scop în sine. Omul poate fi rău, *umanitatea din el e însă sacră*. Aici e simburele humanismului care în deosebi de creştinism, vrea dezvoltarea integrală a omului—care printr'o substituire de motive—a devenit în civilizaţia actuală mai mult instrument decît beneficiar. Humanismul economic încearcă descătuşarea în două direcţii: uşurarea omului de situaţia ce i-a creiat tehnica şi organizaţia modernă şi deviarea producţiei înspre nevoile reale ale omului normal. In toate domeniile producţiei va trebui prin educaţie lentă înlocuit şi la producător şi la consumator criteriul de „nou" cu cel de bun şi util.

Utilul va căpăta perfecţia specificităţii după rol, profesie etc. săracii vor fi mai îndestulaţi, posibilitatea dezvoltării integrale mai mare. In ce priveşte ridicarea omului la rangul de scop humanismul aduce deasemeni reale contribuţii. Elementele capabile trebuesc răsplătite în deosebi, trebuesc găsite soluţii care să menţină muncitorului nădejdea unei vieţi mai bune, unei emancipări. Sistemul de ajutor şi asigurare trebue extins şi condiţiunile muncii mai uşurate şi mai înfrumuseţate chiar. Astăzi muncitorul se părăseşte pe el complect, îşi dispreţueşte viaţa, nu-l interesează niciun înţeles şi nu-i surîde nicio bucurie. Recreaţiile, petreceri în comun cu programe de cultivare sufletească, şcoală, bibliotecă, interesarea la armonia totului etc. sînt mijloace cu care Humanismul îşi propune îmbunătăţirea soartei muncitorului urmărit necontenit de pericolul mecanizării. O vastă operă de viitor rămîne în sarcina *Psihotehnicei*: repartizarea fiecărui individ la un anumit fel de muncă care e foarte probabil că corespunde cel mai bine cu caracterele specifice ale sufletului său. Higiena socială e departe de a fi pe terenul ei. Intr'o vastă organizaţie tehnică, curăţenia şi estetica simplă şi sobră ajută imens opera de educaţie sufletească. In încheere Marholz îşi exprimă credinţa că în momentul cînd orice creştin va pune în lucrare dezideratele humaniste, reforma cea mare se va fi făcut.

Cetitorul îşi poate face chiar numai din acest rezumat credincios, convingerea că se găseşte în faţa unor probleme şi discuţiuni pline de interes. Autorul are într'adevăr manifestări de conştiinţă. In sec. al 19-lea ca reacţiune faţă de ideile socialiste a apărut o întreagă serie de doctrine economice inspirate de creştinism, ele au avut însă ca tendinţă şi scuturarea jugului indiferentismului dogmatic faţă de „ziua de mîne". Ceiace a motivat în mod practic reformele religioase, a motivat şi această mişcare teoretică: pînea de toate zilele afară de pomană poate fi justul salar al muncii. O întreagă serie de îmbunătăţiri în viaţa muncitorului se datoreşte mişcării sociale a Creştinismului care cere întemeierea societăţii pe ideia de frăţie. Munca nu este marfă, ea este ceva sacru. Şi catolicismul social şi protestantismul social şi misticismul economic al lui Ruskin şi Tolstoi conţin ideile humaniste pe care autorul de care ne ocupăm le pune în opoziţie cu Creştinismul. Desigur că Religia ca dogmă nu poate oferi nici o soluţie, dar concepţia sa etică oferă; în această chestiune cred că faţă de neputinţa raţiunii care se evidenţiază din ce în ce mai mult, numai pornirile generoase şi infinite ale sentimentului pot indica un drum. Deaceia socot că are multă dreptate Le Play cînd zice: „En matière sociale il n-y-a rien à inventer; voilà la seule découverte que j'aie faite".

In orice caz cartea de care vorbim prezintă multă utilitate în cercetarea problemei sociale asupra căreia tragedia extraordinară a gîndirii umane nu a reuşit să indice pe cale raţională o soluţie, care până la cine ştie ce miraculoasă iluminaţie nu se poate aştepta decît de la o revoluţionare etică a sufletului omenesc.

Laurenţiu I. Preutescu

Revista revistelor

Hermann Hesse și Ideia de unitate

Ideia de unitate, atît de scumpă gîndirii „indiene" precum și misticilor germani din toate timpurile, a inspirat ultimele lucrări, atît de sugestive și de adînci ale lui Hermann Hesse: „Demian" și „Siddharta" poem indian.

Această idee complexă, idee de unitate a tuturor manifestațiilor vieții, ideia mistică a unității lumii și a „eu"-lui, ideia „Eternului Prezent" care suprimă distincțiile noastre arbitrare între trecut, prezent și viitor, este leit motivul care revine neîncetat în cursul acestor două cărți. Demian, povestea tinereții lui Emile Sinclair, în care realismul se amestecă cu romantismul, poate fi considerat ca un preludiu la Siddharta, care e complectarea și dezvoltarea ei.

Emile Sinclair descoperă „lumea întunericului" (Die Dunkle Welt) în opoziție cu „lumea luminii (Die lichte Welt) simbolizată prin căminul părintesc în care domnește liniștea, pacea și conștiința. Din acel moment atracția e tot mai mare, curiozitatea lumii suspecte, a lucrurilor nepermise este tot mai mare până în momentul cînd cade subt jugul tiranic al unui camarad, Kronner care exercită asupra lui o influență nefastă de care-l scapă un alt camarad mai în vîrstă, Demian, și-l sustrage operei de corupție a tovarășului său.

După ce a suferit influența Lumii întunericului prin Kronner și a Lumii luminii printr'o tînără fată Béatrice pe care o iubește, aceste două lumi se confundă într'un simbol unic: Abraxas, anticul zeu al Binelui și al Răului menționat de Herodot.

Acest cult al Unității, cauzat prin dualitate și contradicție, această idee a unei strînse înrudiri, sau mai degrabă a unei identități perfecte între „eu" și univers, acest sentiment al caracterului sacru al vieții, cu esența ei, sînt puternic exprimate în Demian și poate mai bine chiar în Siddharta, fiul brahmanului care la sfîrșitul zilelor sale ajunge la înțelepciunea lui Golama, cel Perfect.

(Denise Riboni. *Revue de Genève*).

Vicente Blasco Ibanez

Incapabil de a adopta o idee fără a deveni imediat și campionul ei militant, generos și dezinteresat, Blasco Ibanez nu trebue considerat numai ca un mare scriitor, el a fost un tot așa de mare om de acțiune, aproape un luptător.

Majoritatea operelor sale, cu excepția primelor romane, au fost de altfel scrise pentru susținerea unei teze.

Republican, el s'a exilat din țara sa decît să trăiască subt un regim pe care-l considera tiranic.

Prima pasiune inspiratoare a lui Ibanez, fiul unor burghezi din Valencia, a fost marea. După cum mulți filosofi contemporani se consideră europeni, autorul lui Mare Nostrum se consideră mediteranian. De mic copil visa să devie marinar și doar ariditatea calculelor matematice cu care orșice conducător de vapor trebuia să fie familiarizat, l-au făcut să abandoneze această carieră.

La Madrid ia parte la întrunirile publice, ține discursuri și descoperă lumea republicană. Această nouă pasiune care durează toată viața îi apropie și mai mult de Franța.

După o ședere la Paris, Blasco se întoarce în Spania și la conducerea jurnalului „Pueblo" în care apar primele sale romane.

După aceia urmează o viață în aer liber consacrată sporturilor și duelurilor.

Intre timp devine celebru și este invitat de Americani să țină o serie de conferințe la Buenos-Ayres unde întîlnește pe Anatole France, care făcea deasemenea un turneu de conferințe, și achiziționează două mari proprietăți funciare.

Apoi vine războiul. Din vila pe care o locuia la Menton și pe care după moarte o lasă scriitorilor, duce o campanie de propagandă francofilă cu țara sa.

Opera literară lăsată de Blasco Ibanez e considerabilă și multiplă: Impresii de călătorie în „Trois mois en Italie", l'„Orient", și „Le tour du monde d'un romancier"; considerații politico-economice în „l'Argentine" și în „Le militarisme mexicain"; breviarul „tauromahiei" în „Arenes sanglantes"; războiul mondial în „Les ennemis de la femme".

D. Hérelle, traducătorul francez, a adus dublu serviciu publicului european făcîndu-l mai întâiu să cunoască un mare scriitor străin și apoi prezentîndu-ni-l într'o formă mai perfectă poate decît originalul, Blasco Ibanez fiind mai degrabă indiferent la tot ce era artificiu și formă.

(Marcel Thiebaut. *Revue de Paris*).

Ultimele zile ale Țarului la Tsarskoie-Sélo

Autorul acestor pagini relative la ultimele zile petrecute de Impăratul Rusiei în reședința sa de la Tsarskoie este coborîtorul familiei Benckerdorff care încă de pe timpul Impărătesei Caterina a jucat un mare rol la curtea rusească.

Primele tulburări au început în cursul zilei de 11 Mart. Impărăteasa cu copiii săi, care toți erau bolnavi de pojar, se instalează la Tsarkoie, iar în ziua de 12 Mart capitala se află în mînile revoluționarilor.

Impăratul trebue să sosească a doua zi.

La ora unsprezece lucrurile se agravează astfel, încît numai plecarea imediată în străinătate mai putea fi o soluție. Din nefericire graba în care ar fi trebuit să se efectueze plecarea, boala țareviciului și a surorilor sale, precum și hotărîrea împărătesei de a nu pleca decît întovărășită de țar, făcură să nu reușească tentativa.

Lipsa de înțelegere și nepăsarea de a face cîteva concesii în momente atît de importante agravează situația tot mai mult.

In afară de familia imperială, de cîteva dame de onoare și consilieri intimi, mai locuia în palat și D-na Viroubow, amica intimă a lui Rasputin, asasinat în ziua de 30 Decembre 1916, fapt care deasemeni contribuia la învenînarea situației. La 16 Martie împăratul abdică, nu în favoarea fiului său ci în favoarea fratelui său, marele duce Mihail.

Impărăteasa explică atitudinea țarului ca o renunțare benevolă la coroană din cauza imposibilității de a păstra intactă, după cum jurase, puterea autocratică, așa cum o primise de la tatăl său și cum trebuia s'o transmită fiului său.

Puține zile mai tîrziu familia imperială fu făcută prizonieră personalul redus la jumătate, iar căpitanul Kotzebue însărcinat să stabilească legătura între palat și guvernul provizoriu.

Generalul Kornilow comandantul garnizoanei din Petrograd anunță împărătesei această deciziune lăsîndu-i speranța unei exilări în străinătate.

In ziua de 20 Mart sosi și țarul care pretutindeni acum numai era decît Nicolae Romanov iar pe măsură ce guvernul provizoriu și Duma erau invadate de extremiști revoluționari, atitutinea gardianilor devenea tot mai insolentă.

In ziua de 3 April Kerensky făcu o vizită la palat o percheziție și arestă pe D-na Viroubow, iar într'o

convorbire culmpăratul, ministrul justiției îl roagă să caute printre hîrtiile sale, raporturile pe care toți foștii săi miniștri traduși în fața Înaltei Comisiuni, pretindeau să le fi primit de la dînsul înainte de a săvîrși orice act pentru care acum erau judecați.

Acest mod indirect de a amesteca pe țar la anchetă făcea să prevadă eventuala sa punere în acuzațiune.

(Paul de Benckendorff).

Thomas Hardy

Cu Thomas Hardy dispare „the last of the great Victorians" (ultimul mare victorian) după cum spune un mare număr de necrologuri apărute în presa engleză.

Secolul reginei Victoria, epoca victoriană, este astfel denumită prin faptul lungii domnii a acestei suverane, influența acestei domnii asupra literaturii timpului său fiind inexistentă.

Biograful oficial al reginei Victoria a fost nevoit să declare că în nici un pasaj al corespondenței regale, nu vede un rînd care să trădeze gustul său pentru artă.

Această indiferență deveni contagioasă, generală, iar perfectul victorian este reprezentantul a ceiace se numește «britisch stolidity» a flegmului adus la starea de apatie naturală.

Thomas Hardy este și rămîne însă un rebel. El este un veșnic și latent revoltat, martirizat de victorianismul intransigent al unei soții despotice.

Prima căsătorie a romancierului explică dealtfel așa zisul său pesimism.

Cu mulți ani mai în vîrstă decît dînsul, respectabilă, D-na Hardy, nepoata unui episcop, era de o familie infinit superioară celei a soțului său și se comporta în consecință.

Autoritară și vanitoasă, lăsa adesea să se creadă că operele soțului său datoresc talentului ei, tot ceiace au mai bun, afirmații pe care de altfel curtoazia adevăratului lor autor nu le desmințea niciodată.

Poate însă pentru a scăpa plictiselei acestei prezumate colaborări, după zgomotoasa apariție a ultimului său roman «Jude l'Obscur» Thomas Hardy se consacră exclusiv formei poetice.

Toate personagiile sale sînt însă conduse în viață de instincte și de pasiune, bărbații sînt prezentați cu simpatie și-i înzestrează cu toate virtuțile adevărat virile: fidelitate, cinste, caracter, tandrețe, indulgență. Femeile sînt mult mai complexe: capricioase, instabile, copilăroase, vanitoase, seducătoare și încîntătoare.

Din contactul acestor ființe, din conflictul acestor caractere ia naștere toată tragedia vieții.

Thomas Hardy a fost unanim salutat ca un leader; opera sa conține pagini nemuritoare. Care însă din cărțile sale vor supraviețui în întregime?

Locul pe care talentul și exemplul unei vieți de o înaltă moralitate precum și a unei mari noblețe de caracter, i l-au desemnat în Anglia, va fi el oare definitiv cîștigat?

(Henry D. Davray. *Mercure de France*).

Despre poezie

Poezia devine o speță literară pe cale de dispariție. Ultimul volum încorporat operelor „despre care se vorbește" a fost l'„Honneur de Souffrir" al d-nei de Noailles.

Apreciată divers de critică, cartea poetesei franceze este o operă care contează și de un autor care contează. Același interes l-ar fi stîrnit de pildă un nou volum al lui Régnier sau Valéry.

Ceiace lipsește sînt producțiile tinerilor poeți: bătrîna literatură franceză are nevoe de tineri poeți după cum un castel are nevoe în aleele sale de tinere fete.

Experiența istoriei și legile naturii umane ne învață că tinerețea este vîrsta poeziei, maturitatea vîrsta romanului.

Ne plac astăzi tineri romancieri sau tineri prozatori în același fel în care ne plăceau odinioară poeții. Emoțiile și atitudinile lui Montherlant, de pildă, ne interesează întocmai ca acele ale poetului—de odinioară—îl vedem trăind în proză teme poetice, romantice. Se întîmplă cu poezia romantică întocmai ce s'a întîmplat cu vechile „Chansons de gestes": a sosit epoca romancierilor în proză. Și acel care a contribuit mai mult la schimbarea poeziei versificate este cu siguranță Barrès.

Această criză a poeziei nu este de altfel mărginită la Franța. Pentru a ne da mai bine seama de regresul planului poetic n'avem decît să contemplăm destinul poetic al lui Valéry care se bucură în Europa de renumele de „Prinț al poeziei".

Au fost desigur și alte epoci, în secolul al XVIII de pildă, cînd Voltaire era considerat ca cel mai mare poet francez care a existat vreodată, literaturi fără poeți, care pe urmă au dat școli ca romantismul, parnasianismul ori simbolismul. Momentana dispariție a poeziei din locul de onoare nu trebue deci considerată ca definitivă.

Este sigur însă că pe viitor a fi mare poet va fi mult mai greu ca în trecut.

Publicul era până acum obișnuit să se regăsească în poeți, amplificat, să găsească o transfigurare a banalităților din viață și nimic mai mult. Astăzi devine mai exigent: el cere poetului să-și creeze o lume a lui. Sainte-Beuve, influențat de gusturile sale clasice, era departe de a prevedea formidabilul succes pe care Baudelaire îl datorește tocmai acestei originalități pe care i-o reproșa și care astăzi a devenit prima condiție de succes.

(Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*).

Un martor al secolului al XVIII-lea: Abatele de Véri

Cine a cunoscut pe Pierre de Ségur își amintește figura atît de simpatică a aceluia care împreună cu Eugène-Melchior de Vogüé și cu Contele d'Haussonville constituiau la Academie „partidul ducilor", partidul cel mai cordial și cel mai liberal în sensul bun al cuvîntului.

Cărțile marchizului de Ségur asupra secolului al XVII-lea și al XVIII-lea au luat naștere dintr'o foarte veche tradiție literară care a existat întotdeauna în vechile familii de aristocrație franceză.

Intr'o serie de conferințe tratînd despre viața Mariei Antoinetta, oratorul s'a arătat atît de imparțial și de drept, încît prin aceasta a indispus o întreagă castă reacționară.

Opera sa: „Au Couchant de la Monarchie", datorește mult jurnalului inedit al Abatelui de Véri care se află în posesiunea baronului Jehan de Witte.

Acest abate, coborîtor din familia de Véri de origină florentină, datorește haina bisericească mai degrabă calității sale de cadet decît unei irezistibile vocațiuni religioase.

Prima parte a carierei sale o petrece la Bourges alături de arhiepiscopul de la Rochefoucauld. Apoi călătorește alături de Bernis, ambasador la Veneția și de Contele d'Estrées, negociatorul clauzelor militare ale alianței.

Mare amator de artă, Abatele de Véri cunoaște prietinia lui Greuze, Duplessis, Houdon; pasionat lector era tot atît de familiarizat cu filosofii cași cu economiștii.

Manifesta de altfel și o mare pricepere a oamenilor și a societăților.

D. de Maurepas, ministru exilat din ura D-nei de Pompadour și rechemat de Ludovic al XVI-lea este împreună cu soția sa prietenul pe care Abatele îl vede cel mai mult și mai cu plăcere. In salonul lor afla tot ce se petrece în Franța. Malesherbes și Turgot deasemeni contează printre prietinii săi.

Tot ce a observat din contactul înaltelor personagii cu care era prietin și din multiplele călătorii pe care le-a făcut se află în jurnalul până acum inedit și de acum gata să servească pentru orice cercetări relative la secolul al XVIII-lea și a domniei lui Ludovic al XVI-lea.

(Pierre de Nolhac. *La Revue de France*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Filosofie, literatură generală

Edmond Haraucourt, *L'amour et l'esprit Gaulois à travers l'Histoire du XV-ème au XX-ème siècle,* Libr. Martin Dupuis, Paris.

Subt patronajul d-lui Edmond Haraucourt a apărut primul volum al unei serii de patru, compus din studii sintetice, concentrînd un vast material documentar, extras din manuscrise şi opere vechi şi nouă.

Prezentînd caracteristicele cele mai precise, volumul scos şi prefaţat de d. Haraucourt, este o carte de o minuţioasă documentare pentru cunoaşterea moravurilor franţuzeşti în cursul veacurilor.

Graf. Herman Keyserling, *Mensch und Erde,* Editura «Der Leuchter» la Otto Reichl, Darmstadt.

Noua carte a d-lui H. Keyserling «Mensch und Erde» (Omul şi Pămîntul) nu este cum ar indica titlul său, o excursie ştiinţifică în domeniile multiple ale paleontologiei, ale biologiei ori ale antropologiei; este dimpotrivă o seamă de variaţiuni filosofice şi morale, grupate în jurul unei singure probleme fundamentale şi anume: descoperirea situaţiei particulare a omului pe planetă.

Ernst Ludwig, *Bismarck, Geschichte eines Kämpfers,* Ed. Ernst Rowohlt, Berlin.

D. Ludwig a mai dat o serie de portrete, al lui Wilhelm al II-lea, al lui Napoleon, al lui Goethe.

Bismarck era un om ambiţios, autocrat, de un egocentrism înspăimîntător. Ceiace uimeşte la dînsul este un fel de religiozitate păgînă în faţa pămîntului, a elementelor cosmice, a puterilor instinctive ale vieţii animale şi ale rasei.

E deasemeni curioasă totala sa indiferenţă în faţa oricărei manifestaţii a gîndirii.

Singurele fiinţe pe care le tolerează în afară de cînii săi, de oamenii de afaceri, de fermieri, de Americani, sînt bancherul său evreu şi doctorul său evreu.

René de Planhol, *Oeuvres de Saint Evremond 3 volumes,* La Cité des Livres, Paris.

D. de Planhol a dat în trei volume un text complect şi cu siguranţă superior textului lui Giraud. D-sa a strîns opera filosofului Saint Evremond şi a clasat-o pe genuri, inlesnind astfel orientarea cetitorului.

Mittelholzer, Gouzy, Heim, *Au dessus du Continent noir. Le raid aérien suisse transafricain. Genève, Jullien, Neuchatel,* Ed. de la Baconnière.

Este vorba de un «raid» elveţian transafrican Zürich-Capul Bunei Speranţe, săvîrşit cu hidravionul «Switzerland» întreprins de cei trei autori ai acestui volum, care pe lîngă scriitori mai sînt şi fotografi şi savanţi.

M-me Alexandra David-Neel, *Voyage d'une Parisienne à Lhassa,* Ed. Plon-Nourrit.

D-na David-Nell este o pasionată călătoare şi o neîntrecută orientalistă. D-sa a întreprins pe jos în costumul unei bătrîne cerşetoare voiajul din China în India prin Tibet, fără alt tovarăş.

Emil Ludwig, *Kunst und Schicksal,* Ernst Rowohlt, Berlin.

Geniul artistic şi destinul omenesc, este titlul ultimei lucrări a d-lui Ludwig. Patru portrete: ale lui Rembrandt, Beethowen, Weber şi Balzac. Portretul lui Rembrandt după tablourile sale este o capo d'operă. De asemeni foarte bine este schiţată viaţa atît de scurtă a lui Weber, incomparabilul întemeetor al dramei muzicale.

Arnold Schwitz, *Das Romantische Beethowenbild,* Ed. Ferdinand Daennter, Berlin şi Bonn.

Masca romantică a lui Beethoven. Adevărata figură a lui Beethoven era cu totul diferită de acea convenţională. Deasemeni în concepţia sa despre artă în zadar am căuta un indiciu care să reamintească concepţiile romantice.

Stilul lui Beethoven este înainte de toate clasic, procedează prin dezvoltări tematice şi prin construcţie logică.

Romane

Jaques Chardonne, *Le Chant du Bienheureux,* Ed. Stock, Paris.

Pierre Baraduc renunţă la viaţa aventuroasă pe care o ducea şi se însoară. In căsnicie, o ireductibilă neînţelegere conjugală îi zdrobeşte idealul unei fericiri.

Ruina îl scapă în acelaşi timp de inactivitatea în care trăia şi de viaţa de familie.

De acum viaţa lui se împarte între o amantă pe care nu parvine s'o iubească şi afaceri care satisfac un anumit gust care-l are pentru acţiune.

Liniştea nu o va găsi decît la bătrîneţe, în faţa vieţii sale trecute, în cuvintele lui Homer: «Inima mea nu mă lasă să fug, fiindcă am învăţat să fiu întotdeauna îndrăzneţ».

...Totuşi ştiu că sfînta Troia va dispărea.

André Chamson, *Les hommes de la route,* Ed. Grasset.

Epopea «omului faber», a muncitorului care construeşte, ordonă, ajutat, dar şi stînjenit de o nevastă prea prudentă şi prea îngrijorată.

Edouard Dulac, *Lili et Lulu,* Ed. de France, Paris.

Romanul a două surori gemene Lili şi Lulu, a căror asemănare este atît de mare, încît chiar îndrăgostiţii lor sfîrşesc prin a le confunda.

Bernard Fay, *Faites vos jeux,* Ed. Grasset.

D. Bernard Fay care a trăit mult timp în America a voit să ne prezinte în cartea d-sale tînăra generaţie americană şi ne-o arată tocmai la vîrsta de tranziţie dela adolescenţă la virilitate cînd încă instabile, contradictorii şi paradoxale, fiinţele omeneşti sînt în acelaşi timp atrăgătoare şi deconcertante.

E. M. Forster, *Route des Indes,* trad. din limba engleză de C. Mauron, Ed. Plon, Paris.

D. E. M. Forster pe care de curînd d. Maurois ni-l prezinta ca pe unul din cei mai iluştri reprezentanţi ai generaţiei engleze de patruzeci de ani, a studiat în cartea d-sale „Route des Indes", contactul între două civilizaţii: cea colonizatoare engleză şi cea locală indiană, dacă bine înţeles plecăm de la ideia că ar exista o singură civilizaţie indiană, şi nu mai multe.

Cu ajutorul unei intrigi destul de sobre, autorul ne arată cele două grupuri de oameni în conflict şi ni le arată cu o perfectă imparţialitate.

Heinrich Mann, *Mère Marie,* tradus din limba germană de Ralph. Lepointe, Ed. Kra.

După seria de romane consacrate Germaniei imperiale, acesta este primul în care găsim zugrăvită societatea post belică, plină de figuri instabile, trăind într'un dezechilibru ameţitor. Sentimentul matern foarte dezvoltat al aventurierei, baroana Hartmann pare a da o orientare mai sănătoasă şi mai coherentă, deşi tardivă, întregii societăţi în care se desfăşură romanul.

Friedrich Schnack, *Sebastian im Wald,* Iacob Hegner.

Friedrich Schnack, a fost până în ultimul timp cunoscut mai cu seamă ca poet. Ca romancier este apreciat ca autorul anterioarelor sale romane: „Die Hochzeit zu Nobis" şi „Die goldene Apfel".

Ultimul roman: „Sebastian im

Wald" (Sebastian în pădure) este romanul nu al lui Sebastian, cum s'ar crede, ci al pădurii însăşi. Sebastian este pretextul iar eroul este pădurea în toată frumuseţea şi însufleţirea anotimpurilor sale.

Isolde Kurz, *Meine Mutter*, Tübingen, Rainer Wunderlich.

Din acest mic volum al d-nei Kurz «Meine Mutter» (Maica mea) ne apare o omenire întreagă. Avem mai întâiu portretul unei femei, apoi a soţiei unui scriitor, a unei mame iubitoare zugrăvite de fiica sa, toate în atmosfera unei vieţi liniştite de provincie.

Anton Höfer, *Peter Zwiesewind*, Freiburg, 1927, Herder et C.

Peter Zwiesewind este un roman de ţară iar subiectul este tocmai cearta, care pe chestiuni de interes, izbucneşte în mijlocul familiei Zwiesewind.

Călătorii

Raymond Chevallier, *Au pied des Volcans polaires*, F. Lanore, Paris, rue d'Assas.

D. Chevallier, a publicat o relatare a expediţiei în ţările boreale, la Fœroë, Jan Mayen şi Islanda.

Expediţia a durat în totul cinci săptămini. Locurile şi moravurile pe care le descrie sînt atît de diferite de tot celace cunoaştem, încît cinci săptămini par puţin.

D-na Kikou Yamata, *Le Shoji*, Ed. Stock, Paris.

„Le Shoji", (Intimităţi şi profiluri japoneze) este prima carte care ne arată un Nippon, din punctul de vedere indigen iar nu aşa cum îl poate vedea curiozitatea europeanului.

Ştiinţe Medicale

Dr. Hericourt, *Le Terrain dans les maladies*, Ed. Flammarion, Paris.

Care este cauza pentru care un organism oferă mai degrabă decît altul un teren prielnic germenilor morbizi? Dacă s'a scris mult cu privire la microbi şi la cauzele maladiilor infecţioase, terenul pe care se pot mai uşor dezvolta a fost mult mai puţin explorat. Lucrarea d-lui Hericourt este o adevărată anchetă întreprinsă pentru a stabili tocmai acest raport.

Dr. Raymond Mallet, *Les Obsédés*, G. Dom, Paris.

Dr. Raymond Mallet este un clinician şi un psihiatru cunoscut înEuropa.

Opera d-sale are deci cu atît mai mult calitatea de a fi recomandată. D-sa se ocupă de acea categorie de bolnavi, semi-conştienţi, care sînt oaspeţii caselor de sănătate, dar care de cele mai multe ori îşi ascund suferinţele neînţelese.

Ştiinţe Sociale

Roger Lacombe, *La méthode sociologique de Durkheim*, Ed. Alcan, Paris.

Criticul sociologului francez arată care sînt ideile fundamentale ale metodei durkheimiene: «faptele sociale trebuesc tratate ca lucruri», ce este o societate, prin ce se caracterizează, judecăţi de valoare şi judecăţi de autoritate etc. etc.

Jaques Valdour, *Les Méthodes en sciences sociales, étude historique et critique.*

Autorul încă de mult timp se consacră în observarea directă a mediilor muncitoreşti şi astfel se condamnă în fiecare an la diferitele meserii de zidar, lemnar, ferar etc. care dacă pentru agrementul său, nu sînt poate foarte recomandabile, ele constituesc o minunată metodă de investigaţie socială.

COMPILATOR

Bibliografie

A. Lascarov-Moldovanu, *Inseninare*, ed. Ramuri, Craiova.

I. Irimescu-Cindeşti, *Jertfa* (piesă), ed. Ramuri, Craiova.

N. Davidescu, *Cîntecul omului*, Ramuri, Craiova.

N. Ottescu, *Coppelia* (4 acte), Ramuri, Craiova.

C. Sarry, *Zile cernite, zile de nădejde*, Constanţa, 1927.

Eugen Constant, *Cu dalte pe lespezi*, fără editură, 1928.

P. Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*, ed. „Cartea Romînească".

" " *Păcală argat*, ed. „Cartea Romînească".

" " *Gruia lui Novac*, ed. „Cartea Romînească".

Ing. Casetti, *Noţiuni de Electricitate*, (Cunoştinţi Folositoare), ed. „Cartea Romînească".

Tache Papahagi, *Macedo-Romînii sau Aromînii*, (Cunoştinţi Folositoare), ed. „Cartea Romînească".

Elena Văcărescu, *Contesa de Noailles; Miresme de departe* (Versuri), Tip. Vlădescu, Cîmpu-Lung.

Th. Simenschy, *Le complément des verbes qui signifient „entendre" chez Homère*, ed. Casa Şcoalelor, 1927.

Th. Bălan, *Familia Onciul*, 1927.

A. Boldur, *Societatea Naţiunilor şi ştiinţa dreptului internaţional*, 1927.

I. Valerian, *Stampe*.

D. G. Chiţoiu, *Crestături*.

Dr. Urechia, *Cu ou şi cu oţet*, ed. „Cartea Romînească".

M. Eminescu, *Poesii*, Sans oni editore, Firenze.

Manual complect pentru învăţarea limbii Esperanto, Ploeşti, 1927.

Gib. Mihăescu, *La Grandiflora*, Craiova, 1928.

Em. Panaitescu, *Il ritrato di Decebalo* (Anuarul şcoalei romîne din Roma), Roma.

Em. Panaitescu, *Fidenal* (Anuarul şcoalei Romîne din Roma), Roma.

Piu Șerban Cocalescu, *Introducere la un mod de a fi,* Craiova, 1927.
Adrian Maniu, *Jocuri de lumini in intuneric,* Tip. Reforma Socială, 1927.
Barbu Lăzăreanu, *Ursitul fetelor și al vadanelor,* ed. Ancora.
G. Oprescu, *Gericault,* Paris, 1927.
I. Gorun, *A. Vlahuță: omul și opera,* (ed. Cartea Vremii).
Al. Bădăuță, *Note literare,* (ed. Cartea Vremii).
Zaharia Stancu, *Poeme simple,* (ed. Cartea Vremii).
I. Marin Sadoveanu, *Metamorfoze,* (ed. Cartea Vremii).
E. Lovinescu, *Critice* vol. III, ed. Ancora.
I. Lupaș, *Doi umaniști Romini in secolul al XVI-lea,* (Analele Academiei).
Sever Pop, *Arts et methodes des enquêtes dialectales,* Paris, 1927.
O. Goga, *Meșterul Manole,* ed. «Cartea Romînească», 1928.

Reviste primite la redacție:

Adevărul literar, No. 365—375.—Universul literar, No. 2—8.—Arena literară, No. 1—2.—Pentru inima copiilor, No. 1.—Gindul Nostru, No. 1.—Răsăritul, No. 4—Infrățirea romînească, 4—5—Societatea de mine, No. 51—52.—Revista Tinerimei, No. 3.—Revista generală a învățămintului, No. 10, 1.—Foaia Plugarilor, No. 11.—Comoara satelor, No. 5—6.—Radio, No.42—46.—Revue internationale de travail, No. 6.—Noua revistă bisericească, No. 8.—Revista învățătorimii romîne, Noembre-Decembre 1927.—Revista Moldovei, No. 6—8.—Scrisul romînesc, No. 1—2—Pleiada, No. 2—4.—Mișcarea umanitară, No. 1.—Țara de jos, No. 1—Revista de Filosofie, No. 1. Cultura omului, No. 1.—Ideia, No. 7—8.—Almanahul arominesc, 1928.—Gindul neamului, No. 1—2—Glasul Minorității, No. 12.—Viața agricolă, No. 23—24.—Buletinul muncii, cooperației și asig. Sociale, No. 4—8.—Complex, No. 10—11.—Biserica ortodoxă romînă, No. 10 12.—Junimea literară, No. 8—10.—Roma, No. 4.—Viața literară, No. 65—67.—Cuvintul Nostru, No. 8—10.—Spectatorul, No. 9.—Gîndirea, No. 11, 12, 1.—Ritmul vremii, No. 11—12. Peninsula balcanică, No. 7—8. Arhivele Olteniei, No. 3 4.—Zorile, No. 12 și 1.—Ateneul cultural, No. 4—Cugetul liber, No. 2—3.—Familia, No. 12—Prietinul poporului, No. 1.—Rapsodul, No. 1.—Orpheus, No. 5.—Cărvunarii, No. 4.—Buletinul Institutului de Literatură, 1927.—Revista CriticăNo. 1.

Moarte grabnică

Schiță

D-lui G. Ibrăileanu

Sînt frați buni și de mamă și de tată; totuși oameni mai deosebiți unul de altul, și ca înfățișare și ca fire, greu s'ar putea închipui.

Să iei așa, la întîmplare, un om dintr'un capăt al țării și altul din capătul opus, ar semăna desigur între ei, mai mult decît acești doi frați.

Cel mai mare,—numai cu un an mai mare,—e un uriaș.

De cum îl vezi, umblînd țanțoș, cu pieptul scos, cu capul sus, cu rotiri de ochi de inspector, cu gesturi tăioase de comandant,—de cum îl auzi vorbind tare, pompos și poruncitor,—îți dai numaidecît seama că ai înaintea ta un biruitor. Și e în adevăr un biruitor. Deși fără altă cultură decît cea căpătată în șase clase de liceu absolvite, la care s'au adăogat cunoștințele cîștigate din zilnica cetire a gazetelor politice,—punîndu-și forța musculară în slujba unui partid și speculînd cu dibăcie, pedeoparte cîteva condamnări ce-i atrăsese întrebuințarea acelei forțe, pe de altă parte fringerea unui braț, cu care se alesese cu prilejul unor alegeri,—a ajuns șeful politic al unei culori din capitală.

O voce grozavă, care ar putea birui sunetul a zece trîmbițe, o voce care pătrunde în auz ca un pumn într'un geam de hîrtie, — o vorbărie torențială, teatrală și bombastică, — o lipsă totală de scrupul, care-l făcea să făgăduiască împărțirea tuturor bunurilor ce nu-i aparțineau lui,—și o tot atît de complectă lipsă de teamă de ridicol,—au făcut dintr'însul un foarte apreciat orator de întruniri publice.

Nu veți fi deci surprinși aflînd că a fost până acum în cîteva rînduri deputat și că desigur va fi și în viitor, cînd partidul căruia aparține va reveni la cîrma țării.

E văduv. Trăește în casă cu o soră mai mare decît el și cu doi copii: băeți, amîndoi studenți la drept. Cel de al treilea copil, fata, e măritată în provincie după un maior.

Cu soră-sa, cu copiii și cu slugile se poartă autoritar, ba uneori crunt. Ca să vă puteți da seama până unde poate merge cruzimea lui, e destul să vă spun că, într'un rînd, prinzînd pe un țigan, care pescuia cu undița într'un heleșteu dela o vie pe care o avea în apropierea orașului,—dupăce l-a bătut strașnic, l-a pus să mănînce rîmele. Pe onoarea mea! Asta nu e un lucru scornit de mine: l-a pus să mănînce rîmele.

Acest om strașnic, viteaz și biruitor, are cam de două ori pe an, niște crize de sufocație, în timpul cărora dă spectacolul unei ridicole lașități.

Plînsete, gemete, văicăreli: „ah! oh!... mor... nu mă lăsați!... scăpați-mă!...“ O slugă e trimeasă în grabă după frate-său, alta după doctor, un băiat la spițărie. Pe urmă, cînd toți sînt adunați împrejurul lui, cu un glas scăzut, în care totuși rămîne ceva teatral, adresîndu-se cînd unuia cînd altuia:

— Mă duc... mă duc... simt că mă duc... Doctore, nu mă lăsa... Luxițo, telegrafiază Aurorii... Băieți, v'am iubit și v'am crescut bine... ah! of!... Luxițo, să le fii ca și până acuma mamă bună... S'o ascultați, mă băieți și s'o iubiți, că vă vrea binele... Doctore, nu mă lăsa, barim până o sosi Aurora... Aoleu!... Iorgule, Luxițo, cheile dela casa de bani sînt aici, subt pernă... O să găsiți acolo bani de înmormîntare și chitanțele de pela bănci... Aoleu!... Iorgule, frățioru meu, Steluțo, dați-mi mînile... și voi băeți, veniți colea... stați jos... așa... să vă am pe toți în fața mea... Aoleu!... iertați-mă...

Și timp de două ceasuri o ține așa în gemete și-n văicăreli, fără să-i tacă gura o clipă.

O zi, cel mult două după o astfel de criză, pare învins, obosit;—pe urmă își reia înfățișarea trufașă și biruitoare...

Asta e domnul Basile N. Ombrian.

Cellalt frate, cu un an mai tînăr, e nenea Iorgu Umbreanu, unʒuncheșel cărunt, mărunt, care se strecoară sfios și al căruia glas sună ca o șoaptă.

In toată făptura lui cenușie, singurul lucru sclipitor sînt ochii,

niște ochi frumoși, negri, în care se cetește bunătatea lui proverbială, care i-a atras porecla de „omul lui Dumnezeu“.

„Nenea Iorgu, omul lui Dumnezeu“.

Nimeni nu-i zice altfel.

Trebue să-l fi văzut dumneavoastră. Nu se poate să nu-l fi văzut. E bătrînelul simpatic, care cînd umblă pe stradă, se oprește în loc și se înalță să mîngie pe bot caii dela birji, sau se apleacă să desmierde copiii ori cînii, care trec pe lingă el.

E registrator șef la unul din multele ministere, unde e stimat și iubit de toți. E însurat cu o femee bună ca și dînsul, cucoana Steluța, cu care duce o căsnicie atît de armonioasă, încît nimeni nu i-a auzit niciodată zicîndu-și măcar: „du-te mai încolo“.

In lipsă de copii, îngrijesc de lighioane și au, pe lingă cîni și pisici, la căsuța lor modestă, o grădină de păsări, dintre care unele au fost mult admirate la expoziția trecută din parcul Carol. Dar de faima acelor frumoase păsări, prăsite și îngrijite cu multă trudă de nenea Iorgu Umbreanu și de cucoana Steluța, ei n'au profitat nimic;—a profitat tot domnul Basile N. Ombrian.

Despre blîndețea lui nenea Iorgu, colegii lui din minister povestesc fel de fel de întîmplări. Una cred c'o să vă ajungă. Ci-că într'un rînd a rugat pe unul să meargă cu dînsul la croitorul lui, să vază și el cum îi vin niște haine, pe care și le comandase. Se duc acolo, constată că-i vin de minune și, ca să facă și cucoanei Steluța o surpriză, rămîne îmbrăcat cu hainele cele noi. Ies în stradă și nu fac două sute de pași, cînd iaca un băiat, care venea ducînd în spate un burlan de tinichea, dă busna peste nenea Iorgu și-i sfîșie o mînică: gogeamite sfîșietură, să bagi pumnul în ea. Haine noi-nouțe, atunci îmbrăcate. Ce ați fi făcut dumneavoastră? Ați fi înjurat,—ați fi tunat,—ați fi fulgerat.

Nenea Iorgu atît a făcut:

— Ț!... ț!... ț!... Bine mă băiete, mă, dece umbli mă cu burlanul pe trotoar?

Atît. Și s'a întors la prăvălie, s'a desbrăcat de hainele cele noi, a îmbrăcat iar pe cele vechi și a rugat pe croitor să-i pue altă mînică.

Uneori, negreșit, e și nenea Iorgu bolnav. Cine e sănătos tun, cînd nu-i mai rămîne decît un an până la împlinirea a șaizeci?

Dar cine l-a auzit vre-odată văitîndu-se?

Cînd și cînd își duce mîna și se freacă în partea stîngă a pieptului, unde simte uneori o înțepătură, care l-a făcut să se lase de tutun. Atît.

* * *

Unu după miezul nopţii. Bate cineva în geamul dela salonaş. Nenea Iorgu se scoală, trece în odaia dealături,—ridică perdeaua. E servitorul lui frati-său:

— Veniţi repede, că moare boerul!

In grabă se îmbracă şi el şi cocoana Steluţa şi pornesc într'acolo.

De cum deschid uşa, se aud gemetele bolnavului, împrejurul patului căruia sînt adunaţi soră-sa, doi doctori, amîndoi băeţii. La intrarea lui nenea Iorgu şi a cucoanii Steluţii, muribundul întinde braţele:

— Iorgule, Steluţo!.., mor... mă duc... nu mă lăsaţi... Luxiţo, telegrafiază Aurorii... ah!... of!... Băieţi, să fiţi cuminţi... să vă sprijiniţi... să vă ajutaţi... Luxiţo, să 'ngrijeşti de ei... Aoleu, doctore; barim până o sosi Aurora...

Nenea Iorgu pe care-l îneacă mirosul de eter şi căruia îi displace profund acest sgomotos spectacol, la care de atîtea ori asistase până acum, se strecoară binişor,—iese în antreu,—de acolo afară. E o noapte blîndă de Septembre. El aruncă o privire spre cerul înflorit de stele,—se aşează pe treapta de sus a scării,—îşi duce mîna în partea stîngă a pieptului şi rezemîndu-se în colţul dintre zid şi uşă, scoate un suspin prelung şi duios.

Mai tîrziu, cînd încetarea văicărelilor dinăuntru dovedeşte că bolnavul s'a liniştit, cucoana Steluţa deschide uşa şi-şi vede soţul dormind acolo, în colţ. Ea îi zîmbeşte cu dragoste:

— Iorgule, putem să mergem... s'a liniştit... i-a trecut.

Nenea Iorgu cu ochii întredeschişi nu răspunde.

Ea, ca să-l trezească, îi pune mîna pe fruntea rece ca ghiaţa...

A! nu ţipa aşa, cucoană Steluţo! Inţeleg ce amară sfîşiere trebue să-ţi pricinuiască, după treizeci de ani de căsnicie ca a voastră, această despărţire, fără o strîngere de mînă, fără un cuvînt de adio... Da, dar nu ţipa aşa.

Dumneata ştii bine că lui nenea Iorgu nu-i plăceau ţipetele...

Brătescu Voineşti

OMUL

— Origina, vechimea, rasele —

Adesea se vorbeşte, fără temeiu, de ignoranţa ştiinţii în ce priveşte originile omenirii, după cum se exagerează neputinţa ei de a explica cauzele şi manifestările fenomenelor naturale.

Totuşi, ştiinţa poate să răspundă astăzi, şi de multe ori foarte lămurit, numeroaselor chestiuni care păreau încă de nedezlegat, cîţiva ani în urmă. Putem astfel să determinăm locul pe care-l ocupă omul printre celelalte vieţuitoare, mersul său evolutiv şi întrucîtva etapele mai însemnate ale trecutului său.

Descoperiri viitoare vor determina şi centrul de apariţie al înaintaşilor omenirii, înrudirea lor precisă cu antropoizii şi alte probleme asupra cărora conjecturile sînt încă necesare. Aceste chestiuni însă, precum şi aceia de a şti cu începere de cînd strămoşul îndepărtat poate fi privit ca „om", în înţelesul ce atribuim acestui cuvînt,—aceste chestiuni sînt lăturalnice şi au o importanţă relativă, de documentare. Cea de căpetenie, aceia a descendenţei evolutive a omului, a raporturilor lui cu celelalte fiinţe inferioare în capacitate intelectuală, e rezolvată în trăsăturile ei generale. Se va ajunge cu vremea la fixarea întregei filiaţiuni omeneşti, pe care o cunoaştem în linii mari; cercetările şi descoperirile ce se fac, au o temelie pe care se pot rezima cu încredere.

Dacă cîteva cauze scapă încă ştiinţei actuale, şi dacă nu cunoaşte sau nu pricepe multe taine ale naturii,—cu toate acestea ştie ceva. Cercetătorii zilelor noastre nu mai au dreptul să repete vorba lui Socrate: „Ştiu un lucru, anume, că nu ştiu nimic". Datorită cunoştinţelor născute abia în veacul al 19-lea,—biologia, antropologia, chronologia geologică, anatomia comparată, paleontologia, preistoria,—multe mistere sînt desvăluite, şi, cu toate cele ce mai avem de învăţat, lumina a pătruns negurile de altădată.

Specia omenească a cucerit pămîntul. Mai inteligentă și pretutindeni mai puternică ca orice altă specie animală, ea a putut să trăiască mai ușor, înmulțindu-se în paguba celorlalte (căci puterea ei distructivă n'are margini), și pe măsura desvoltării creerului și a aptitudinilor sale, grupîndu-se în societăți și popoare, care au evoluat cu repeziciune sau au rămas pe loc, după împrejurări. Dar această evoluțiune și această cucerire a pămîntului a avut nevoe totuși de sute de veacuri, din care străbat încă, puțin numeroase, urmele unei omeniri mult deosebită de a noastră.

Originile

Omul, sau mai exact tipul ominian din care derivă, se ivește în era geologică terțiară. [1] Primatele, apărute la începutul terțiarului, se deosebesc în mai multe specii, încă din perioada eocenă. Strămoșul omului era fără îndoială despărțit, în miocen, de trunchiul comun al antropoizilor. Trebue dar să ne coborîm până la acest etaj geologic, spre a găsi legătura dintre „om" sau „protoom" și simienii cei mai aproape de el. E foarte probabil că, încă dela ivirea lor, maimuțele catariniene [2] s'au despărțit în mai multe specii. Trebue să nu uităm că, științificește, omul nu a fost privit niciodată ca descinzînd dintr'unul din antropoizii actuali. Evoluția acestora e paralelă cu a omului, ai cărui strămoși terțiari sînt încă necunoscuți, dar pe care îi putem privi ca un tip antropoid deosebit. O convergență a diferiților antropoizi spre tipul ominian, baza unei concepții poligenetice, trebue cu desăvîrșire înlăturată. Cu astfel de concepțiuni se ajunge repede la absurd.

Filiația omului trebue închipuită ca o linie care străbate adîncimea veacurilor. În dreapta și în stînga se desfac ramuri care, mai aproape de noi, constituesc rasele omenești, mai jos speciile, genurile, și așa mai departe; mamifere, reptile, pești, apoi nevertebrate, coborînd în seriile animale până la ființele cele mai simple, celulare, care se întîlnesc la obîrșia vieții pe pămînt.

Omul face parte din ordinul zoologic al Primatelor. Încă de timpuriu despărțite de trunchiul comun, multe specii de ominieni au dispărut. Omenirea de azi trebue privită ca aparținînd unei singure specii, cu varietăți numeroase. De altfel clasarea zoologică și deci deosebirile somatice sau anatomice dela speță la gen, sînt în funcțiune de evoluție, deci de timp, — fără să mai socotim că

1 Reamintim cetitorului că era terțiară, care precede pe a noastră (quaternară), e împărțită de geologi în 4 perioade: eocenă, oligocenă, miocenă și pliocenă. Durata erei terțiare e evaluată cu aproximații la trei milioane de ani (miocenul minimum 400 mii, pliocenul 7—250 mii de ani).

2 Ordinul primatelor, cuprinde patru familii,—dintre care antropoizii sau antropomorfii (fără coadă),—și cinomorfii, formează grupul maimuțelor vechiului continent, numite „catariniene" sau „cercopitecide".—Maimuțele americane sînt de obiceiu cunoscute subt numele de „platiriniene".—Antropoizii sînt: cimpanzeul, gorilul, orangul și gibonul.

nu s'ar putea preciza unde sfîrșește „speța", unde începe „genul". Nu ne putem opri aici asupra acestei chestiuni, care a tulburat multă vreme pe naturaliști și pe antropologi.

Discuțiunea dintre mono și poligeniști este inutilă, importanța chestiunii fiind foarte relativă. După cum arătăm mai sus, nu e decît o chestiune de timp. Astăzi nimeni nu mai poate concepe poligenia în felul lui Agassiz, admițînd creațiuni independente pentru deosebite specii omenești. Cel mult, s'ar putea, urcînd cît mai departe obîrșia raselor, să le considerăm ca specii, făcînd din om un „gen",—deși deosebirile între principalele rase nu sînt de natură a impune gruparea lor în mai multe specii. Cu atît mai mult, cu cît de diferențele intelectuale și morale, care sînt cele mai însemnate, nu se poate ține seama într'o clasare zoologică.

Vom admite dar că omul aparține unei singure specii, care ar putea fi împărțită în două „subt specii" și cîteva rase principale, din care unele au dispărut demult.

Caracterizarea tipului omenesc a trebuit să înceapă a se întipări la depărtații noștri strămoși, încă de pe la începutul miocenului (etajul aquitanian). Trunchiul primatelor s'a despărțit de timpuriu în mai multe ramuri; acea care a dat naștere omului, a evoluat deosebit și într'o direcțiune care s'a depărtat din ce în ce de celelalte. Nici unul din antropoizii cunoscuți nu poate fi privit ca strămoș al omului. [1] O dovadă, în afară de cele anatomice, e chiar faptul existenții lor astăzi, cu caracterele cîștigate din epoca terțiară.

Urma precursorului omului quaternar n'a fost, din nefericire, găsită până acum.

*

Nu e cu putință să se precizeze momentul cînd apare ființa căreia i se poate da numele de „om". Și aceasta pentru rațiunea foarte simplă că evoluția înceată și nesimțită, nu ne îngădue să ne oprim *la un punct dat* și să spunem: aici. „Într'o serie de forme, spune Darwin, pornind dela o ființă oarecare cu înfățișare simiană și ajungînd în mod graduat până la om, așa cum există, ar fi imposibil de fixat punctul lămurit, dela care termenul de „om" ar trebui să înceapă a fi aplicat. Dar această chestiune n'are însemnătate".

Am putea complecta fraza, spunînd că nu e decît o chestiune de *nume*, căci în această evoluție, în care schimbările sau mutațiile morfologice brusce sînt puțin probabile, nu putem întîlni niciun punct de oprire urcîndu-ne în epocile îndepărtate, până la ființele unicelulare care înseamnă începutul vieții pe pămînt.

1 Vogt spune în lecțiunile sale asupra omului: „Ar trebui topite împreună caracterele antropoide a trei antropomorfi și chiar a mai multor alte maimuțe, spre a forma un compus din care s'ar putea cobori omul".

Chestiunea e fără soluție, prin faptul schimbărilor imperceptibile dela o generație la alta în ascendența omenească. Chiar de ar fi fost cu putință să cunoaștem întreagă această ascendență,—și aceasta nu va fi niciodată,—nu i s'ar putea trage vre-o linie de demarcație. Incă odată, e vorba de cuvinte, de nume de dat unei ființe destul de asemănată cu noi, spre a i se atribui acela de om:—homo stupidus, h. alalus, h. ferrus,—oricum l-am numi. Și din punct de vedere somatic, și cronologic, nicio soluție. Cu atît mai mult cu cît trebue să ținem socoteală de studiul mai mult sau mai puțin înaintat al raselor și varietăților la un moment dat.

Cu o aproximație foarte largă în timp, am putea considera ca „umane", făpturile destul de evoluate care vor fi înzestrate cu oarecare atribute speciale omului, cum ar fi statul pe picioare, vorba, adunarea în societate (turme sau triburi), sau industria (unelte, arme).

Dar cînd ? unde ?... Tot ce se referă la originile noastre, e învăluit în ceață, prin care e îndrăzneț să se facă o hotărnicie sau vreo socoteală cronologică.

Caracterele umane

Despărțit de celelalte primate (catarinieni și platirinieni), în plină eră terțiară, omul arhaic e caracterizat de timpuriu printr'o fericită evoluție.

Printre caracterele distinctive ale ființei omenești, sînt unele esențiale. Dezvoltarea inteligenței sale excepționale e întemeiată pe caracterele următoare, apanagii ale omului:

— Stațiunea verticală în picioare (mers);—dezvoltarea creerului și în special a lobului frontal.

— Vorbirea.

— Intrebuințarea și fabricarea uneltelor.

— Focul (cunoașterea și întrebuințarea).

Succesiune care ni se pare logică.

Aceste împrejurări pot fi privite ca etape diferite, urmărindu-se la epoci îndepărtate. Cea dintăiu înseamnă despărțirea între ominieni și ceilalți antropomorfi; a doua accentuează și mai bine această despărțire; a treia se poate considera ca obîrșia supremației omului pe pămînt.

Descoperirea și întrebuințarea focului, apoi construirea de adăposturi, vestmîntul, domesticarea animalelor (probabil a cînelui mai întăiu),—vor ușura și vor transforma viața oamenilor primitivi. Manifestări secundare, ca podoabele (vopseli, colane, etc), sentimentul artistic (sculptură, desen), în sfîrșit reprezentarea grafică a ideilor și vorbirei, (scrisul),—complectează progresul lor.

In altă ordine de progres intelectual, trebue să notăm, atunci cînd omul atinge planul „homo sapiens", preocupări morale, cum e cultul morților și ideia religioasă care presupune concepția abstractă a unei ființe superioare.

Numai, niciun semn nu ne dă voe să fixăm epoca și ordinea acestor achiziții ale inteligenței. Evoluția omenească, deși relativ repede dela un moment dat, a avut nevoe de sute și sute de secole pentru realizarea acestor progrese, de o însemnătate mult mai mare ca cele mai admirabile invenții moderne. Astăzi, știința adunată de om în nenumăratele lui îndeletniciri, permite realizarea invențiunilor minunate, și a neîncetatei perfecționări. Dar, anticul sălbatic care s'a servit mai întăiu de o piatră ca armă sau ca unealtă, sau cel care a aprins cel dintăiu foc, au făcut fără îndoială mai mult pentru omenire, decît omul civilizat care a construit cea dintăiu locomotivă sau cea dintăiu mașină electrică.

Superioritatea omului asupra celorlalte mamifere e datorită nu numai perfecționării funcțiunilor creerului, dar în mare parte și ereditășii: facultățile cîștigate, păstrate și reproduse de nenumărate generații.

Să ne închipuim un om creat dintr'odată, fără părinți, dar anatomicește la fel cu noi, avînd un creer perfect condiționat și în stare să funcționeze ca al nostru. Nu va fi decît un subt-om față de posibilitățile noastre de concepție și de realizare. Dar știm prea bine, fără să recurgem la ficțiuni, că un Papuas, un Australian, și chiar un negru african, crescut printre Europeni, nu va putea să atingă calitățile lor intelectuale, și că capacitatea lui de gîndire, de raționament, de creațiune, va fi totdeauna inferioară. Ereditatea, acumularea latentă, nu-l pot ajuta și el rămîne în afară de înțelegerea spiritului Europeanului.

Aici e principala manifestare a inegalității raselor omenești, nu numai din punct de vedere al realității sau realizării, dar înainte de toate al *posibilității*. Această posibilitate depinde desigur și de dezvoltarea creerului (calitate a substanței, circomvoluțiunii, greutate, etc.), dar această dezvoltare este ea însăși în raport strîns cu ereditatea funcțiunilor acestui creer și cu noțiunile cîștigate de către generațiile care l-au precedat, și de experiența lor.

Perfecționarea sau progresele continui ale omului, deci ușurarea vieții datorită acestor progrese, fiind în funcțiune de această moștenire (calități cîștigate de massa cerebrală și devenite o funcțiune latentă a lui, exercitată în mod aproape reflex), este evident că se înmulțesc pe măsura mijloacelor noi dobîndite. E o înlănțuire, un bulgăr de zăpadă care face ca realizările inteligenții omului, să fie din ce în ce mai numeroase și din ce în ce mai repezi. Din acest punct de vedere, secolul al XIX-lea poate fi asemuit cu o explozie în istoria omenirii.

Pentru a explica progresele creerului omenesc, alături de influențele ambianței, selecțiunii, evoluției normale, trebue să mai admitem încă mutațiuni de ordin intelectual (mutațiuni individuale, transmise sau imitate). O asemenea mutațiune sau evoluție bruscată a putut să intervină în urma unor împrejurări care ne scapă,

dar care sînt fără îndoială individuale. O dezvoltare cerebrală excepţională, avînd ca rezultat o inteligenţă peste normal, la unul sau mai mulţi indivizi şi transmisă prin ereditate, constitue punctul de plecare al unui nou aspect în viaţa omenirii. De altfel, cea mai mică inovaţiune în epocile primitive, înseamnă o revoluţie în mersul ei progresiv.

Străvechii ominieni. — Omul terţiar

Din cauza lipsei de resturi fosile din era terţiară, nu avem niciun indiciu de înfăţişarea ce ar fi prezentat strămoşii noştri din zorile omenirii. Dealungul multor milenii, trebue să ni-i închipuim nu mult deosebiţi de ceilalţi antropoizi. Fără îndoială însă că închipuirea nu poate împlini decît în mod neîndestulător lipsa cunoştinţelor noastre asupra „omului terţiar", pe care l-am putea numi mai bine: *„pre-om"*.

Ominianul [1] arhaic, despărţit după toate posibilităţile de ceilalţi simieni, în terţiarul vechiu, (oligocen), evoluează paralel cu ei, însă în alt mod. In pleistocen (quaternar), ne găsim în prezenţa fosilelor omeneşti, aparţinînd unor rase sau specii foarte deosebite între ele, ceiace dovedeşte că origina acestor varietăţi se urcă mult mai sus în trecut, altfel nu s'ar lămuri existenţa acestor resturi la începutul erei quaternare. Cele dintâiu descoperiri de fosile terţiare ne vor arăta fără îndoială diversitatea de specii şi rase, căci variaţiunea formelor e inerentă evoluţiei vieţuitoarelor.

Spre a dovedi existenţa ominianilor în terţiar, nu avem nevoe, în lipsă de resturi fosile, să recurgem la „eolite", unelte de piatră de care ei s'ar fi servit. Raţiunea singură ne arată, dincolo de vechii oameni quaternari, lungul şir al străbunilor şi predecesorilor lor. Dacă au fost sau nu în stăpînirea tuturor facultăţilor care sînt proprii omului, acest fapt nu înlătură existenţa lor.

Faţă de omenire, era quaternară, începută de mai mult de o sută de mii de ani, nu reprezintă decît o parte din trecutul ei. Multe lucruri ne sînt încă ascunse; descoperiri fericite ne vor permite poate să întregim lanţul. Aceste descoperiri, în sudul Asiei mai ales, vor înlocui ipotezele actuale prin certitudini. Evoluţia marilor varietăţi omeneşti va putea atunci fi urmărită dealungul vîrstelor apuse şi înrudirea lor precizată. Să nu pierdem din vedere că cercetările antropologice, paleontologice şi preistorice, nu se urcă nici la un secol în urmă şi că prima fosilă omenească n'a fost găsită decît acum şaptezeci şi ceva de ani. Cu toate acestea progresele paleontologiei umane şi ale arheologiei preistorice ne permit să aruncăm ceva lumină asupra vîrstei quaternare.

1 Intrebuinţarea acestui termen generic e necesară şi convine strămoşilor îndepărtaţi ai omului, încă neînzestraţi cu atributele de căpetenie ale unui „om", mai mult sau mai puţin apropiat de noi ca înfăţişare.

Resturile unei făpturi aproape omeneşti, antropomorf superior, au fost găsite în terenurile terţiare. *Pitecantropul* descoperit la Trinil, în Java (Pithecanthropus erectus al lui Dubois), e privit în general ca un strămoş, sau ca veriga de legătură între om şi antropoid. El ar putea însă mai exact să fie considerat ca reprezintantul unei ramure lăturalnice şi dispărute, un ominian dintr'o specie deosebită şi fără raport direct cu varietăţile de oameni fosili de mai tîrziu. Aceasta nu exclude că ar putea fi precursorul unor rase omeneşti. Ca formă, Pitecantropul prezintă un tip intermediar între un gibon şi un neandertaloid (v. cap. următor). Craniul lui ne dovedeşte vechimea unor caractere umane.

De curînd, descoperirea în Africa de sud engleză, a unui *„Australopithecus"* (a lui Dart), aruncă încă o rază de lumină asupra diversităţii speciilor în terţiar. E vorba de un antropoid, foarte evoluat, care n'a fost clasat printre ominieni, dar care reprezintă foarte bine un „intermediar" între celelalte primate şi om.

Pre-omul, adică ominianul erei terţiare, este încă hipotetic, dar oricare i-ar fi caracterele distinctive, el a existat. Toate discuţiunile preistoricilor se rezumă în a şti dacă acest precursor era sau nu în stăpînirea unor unelte sau arme. Instrumentele de piatră ce i se atribue, au fost numite Eolite. Chestiunea eolitelor e de domeniul arheologiei şi nu o vom atinge. Se pare evident că o bună parte din silexurile găsite în straturile terţiare sînt plesnite din cauze naturale. Dar, pe de altă parte, nu avem dreptul să afirmăm că nu au servit omului precursor sau că acesta nu le-a debitat intenţional pentru nevoile lui. Cînd vorbim de „om terţiar" sau „om quaternar", ne izbim mereu de clasările ştiinţifice, de aceste compartimente teoretice şi de atîtea denumiri care sînt departe de a uşura cercetările.

Trecerea dela o epocă geologică la alta pare în mintea multora, a fi fost bruscă sau cel puţin însemnată prin schimbări repezi şi importante. Nimic din toate acestea. Tranziţia e nesimţită, înceată; chiar delimitarea ştiinţifică n'are decît graniţe vagi. Nu se poate spune: omul terţiar se transformă aici în omul quaternar. Acest lucru n'ar avea sens. Evoluţia organică n'a fost şi nu putea fi silită de fenomene geologice. Dela o generaţie la alta, şi chiar în cîteva secole, schimbările nu se pot percepe. Dar a fost nevoe a introduce evoluţia ominienilor în cadrele epocilor geologice, pentru cronologie şi pentru sistematizarea chestiunei. Incă odată, nu e decît o afacere de timp.

Chestiunea se rezumă în a determina mai mult sau mai puţin vîrsta ominianului inteligent şi industrios, precursor al omenirii actuale. Fabricarea uneltelor, adică industria omenească cunoscută, se urcă aproape de limita erei quaternare. Sigur că dincolo de această barieră convenţională, pre-omul se îndrumase spre progresul care va deosebi pe urmaşii săi, şi era în stăpînirea unei părţi din facultăţile speciale omului (statul drept, rudimente ale vorbirii).

Insă, din cele ce am arătat, reese că determinarea vîrstei omenirii e un lucru foarte greu pentru două motive: evaluarea cronologică a epocilor geologice nu poate fi făcută decît cu o prea largă aproximaţie; apoi, chiar fixînd această cronologie, e nevoe să se ştie cu începere de cînd strămoşii înaintaşi pot fi consideraţi ca „omenire".

Dacă se admite cam o sută de mii de ani (cifră în orice caz minimă) pentru era pleistocenă quaternară, şi încă cam de două ori atît pentru perioada pliocenă terţiară, înăuntrul căreia tipul de transiţie a trebuit să se dezvolte, putem atribui cu aproximaţie elastică, cam cel puţin o jumătate de milion de ani speciei omeneşti. Etapele umanităţii ar fi în acest interval de timp: tip antropoid de transiţie (antropopiteci, pitecantropi);—homo ferrus;—homo sapiens (în quaternarul mijlociu).

Leagănul omenirii.— Centre de difuziune

Centrul de apariţie a celor dintăiu ominieni e încă de găsit. Raţiunea ne arată că precursorii s'au dezvoltat mai întâiu pe un spaţiu puţin întins, de unde s'au răspîndit peste tot pămîntul.

Dar care poate fi centrul acesta de apariţie şi de dezvoltare al pre-oamenilor? S'au propus diferite părţi ale pămîntului, cele mai multe pentru motive care nu s'ar putea referi decît la epoci apropiate. In primul rînd trebue luată în considerare o parte din Asia. Taina cea mare e ascunsă fie în continentul dispărut, în locul Oceanului indian actual, Lemuria lui Sclater şi a lui Haeckel, fie în Siberia (Quatrefages, de Morgan), fie în Asia centrală, fie chiar în Europa.

Din lipsă de îndrumare în această direcţiune, trebue să recurgem la conjecturi. Descoperirile în straturile terţiare vor aduce poate deslegarea . Lipsa acestor descoperiri se explică şi prin numărul redus de indivizi trăitori în acele vremuri îndepărtate.

Aflarea, în Insulinda, a unor antropoizi şi a Pitecantropului, rude apropiate şi cel din urmă poate chiar strămoş al vre-unei rase omeneşti, ne-ar indica mai mult sudul Asiei sau un continent indo-african dispărut, Lemuria (Ceylan, Insulinda, Madagascar şi celelalte insule dintre Africa şi Asia sînt resturi din acest continent). De acolo pare a se fi împrăştiat reprezentanţii timizi ai omenirii născînde; şi de altfel prin împrejurimile ei se găsesc încă oamenii cei mai primitivi din populaţia de azi a globului, rămaşi mai apropiaţi de precursori.

Conjectura lui Haeckel, care propune continentul dispărut, dela sudul Hindustanului, ne pare logică, căci corespunde mai bine unei radieri dintr'un centru geografic şi explică împrăştierea ominienilor şi aflarea lor apoi în grupuri de aceiaşi rasă. Această difuziune, care a avut bineînţeles loc înainte de dispariţia continentului, nu s'a putut opera decît înainte ca strămoşii noştri să fie înzestraţi cu toate caracterele omeneşti, într'o epocă *foarte* depărtată.

J. de Morgan susţine ipoteza difuziunei din Mesogea (alta numire a continentului subt-indian, datorită lui Douville), a unui grup dolicocefal; şi din Siberia orientală, unde se găsea centrul lui de dezvoltare, a grupului brachicefal, aşezat acolo la o epocă anterioară caracterizării umane. Acest grup omenesc a trăit acolo, peste munţii lanţului asiatic, izolat de restul lumii, în timpul perioadelor glaciare. Origina migraţiunii lor către Europa ar fi după răcirea Siberiei, deschiderea porţilor naturale dintre Asia de Nord şi Europa, în quaternarul mijlociu. Această ipoteză, nefiind în contradicţie cu acea a originii primordiale la sud, explică una din divergenţele dintre marile grupe omeneşti.

Dar, în aşteptarea unor descoperiri care să ne arate căile urmate de preomenire, cele mai vechi resturi fosile omeneşti din quaternarul de jos, aparţin Europei. Găsirea lor se explică de altfel prin desimea populaţiei şi prin numărul cercetătorilor din centrul intelectual al lumii de azi. De curînd, descoperirea a vechi oseminte terţiare în Africa, arată că şi din continentul negru pot eşi lucruri neaşteptate.

Europa e leagănul secundar al raselor superioare care o locuesc. Nimic nu se opune însă ca în ultima perioadă a terţiarului să fi vieţuit în ţinuturile europene făptura destul de evoluată din care s'ar trage rasele eurasiate (cum ar fi predecesorul imediat al omului de la Piltdown, de care vom vorbi mai la vale). Nimic nu se opune chiar ca leagănul omenirii să fie aici, deşi nu e probabil.

Enigmă mare, pe care nu o putem încă deslega, dar a cărei chee e ascunsă în straturile mijlocii ale terţiarului.

Ne găsim în măsură să emitem hipoteza următoare: Ominianul terţiar a luat naştere pe pămîntul dispărut subt Oceanul Indian pe care-l putem numi Lemuria, în primele timpuri ale epocii miocene. Inainte de a fi înzestrat cu atributele distinctive ale omului, grupuri de aceste primate s'au întins cu încetul în toate direcţiunile (spre nord, Eurasia; spre apus, Africa; spre răsărit Indonesia, Australia), continuitatea solului şi asemănarea climei permiţîndu-le această expansiune. La începutul erei quaternare (pleistocen), mult timp după dispariţia ţinuturilor de origină, cetele de ominieni se găsesc răspîndite peste tot vechiul continent, împărţite în diverse rase, ceiace presupune un traiu îndelungat în condiţiuni deosebite în epoca pliocenă.

Acei rămaşi în jurul obîrşiei lor, Africa, Asia meridională, Australia, sînt trunchiul popoarelor negre. Cei răspîndiţi către Nordul Asiei, cantonaţi probabil multă vreme în părţile Siberiei de astăzi (al cărei climat era cu totul altul), au dat naştere neamurilor mongoloide; în sfîrşit cei ajunşi în Eurasia occidentală, raselor europene.

Avem astfel, centrul *primitiv;* apoi trei-patru centre secundare, de formaţiune şi de *difuziune* ale celor trei mari trunchiuri sau varietăţi omeneşti, care s'au format pe loc în urma unor influenţe de

care vom vorbi. In sfîrşit centre de formațiune şi de difuziune a diferitelor rase rămase până astăzi şi dotate cu caractere proprii.

Rasele indiene din America sînt provenite prin emigrări şi expansiuni, fie prin nord-estul Asiei, fie pe cale mai directă, continentală (Atlantida, continentul Pacific), spre sfîrşitul erei quaternare; deasemenea şi cele din Oceania (Polynesia, Melanesia), mai recente.

Era quaternară nu va cunoaşte decît grupe omeneşti bine deosebite, ale căror centre de formațiune şi dispersiune se găsesc în regiuni din Eurasia şi Africa, care nu se pot preciza. Amestecul şi metisagiul se accentuiază pe măsura înmulțirii omenirii şi sînt aparente spre finele quaternarului; epoca modernă geologică (corespunzînd neoliticului european) nu mai prezintă decît cîteva insule de rase neamestecate.

Formarea raselor.

Pentru lămurirea chestiunii, trebue să concepem un grup de antropoizi care, în urma unor împrejurări pe care nu le cunoaştem, au evoluat într'o direcție a cărei încheere a fost formarea tipului omenesc. O dezvoltare specială a inteligenței, modificări ale formelor şi ale atitudinii, sînt caracteristicele acestei evoluții.

Aceşti cițiva indivizi, într'o zonă limitată a pămînturilor terțiare, au avut norocul să se menție şi să supraviețuiască altor spețe, în mare parte datorită posibilităților inteligenții lor. Cu încetul, în căutarea unor mijloace nouă, ei îşi întind aria locuinței lor primitive. Africa, Asia şi Eurasia vor fi populate înainte de sfîrşitul terțiarului. Diverse varietăți şi rase, din care găsim urme în epoca quaternară, se formează. Veacuri nenumărate avuseseră timpul să le imprime caractere felurite, după ținuturile nouă peste care se răspîndiseră, şi subt influența unor cauze deosebite.

Aceste *cauze* determinatoare ale varietăților omeneşti, sînt numeroase. Trebue să ținem seama, după influențele naturale: climat, situația geografică (munți, mare, stepă), hrană,—şi de grupările sociale, de obiceiuri, apoi de ereditatea schimbărilor odată cîştigate, precum şi de cauzele care ne scapă, dar care au contribuit şi ele la crearea sau transformarea tipului.

Cele dintâiu cete, puțin numeroase, trăind izolate sau despărțite unele de altele, au permis aceste diferențieri, care sînt totdeauna, nu trebue să pierdem din vedere, în funcție de timp, şi care au fost punctul de plecare al marilor despărțiri umane.

Cu încetul, în mijlocul acestor tipuri principale, altele se formează: rase, apoi sub-rase secundare, care au ajuns până la noi, înmulțindu-se pe măsură ce oamenii se înmulțeau şi se apropiau unii de alții. Amestecul, datorit vecinătății, conviețuirii sau migrațiunilor, a dat naştere prin metisagii la aceste rase nouă.

Modificarea raselor înaintate e mai repede ca a celor rămase primitive. Totuşi, toate aceste schimbări sînt la adăpostul timpului, pentru care „civilizația" ce reprezintă epoca istorică a unei mici părți din omenire, nu înseamnă nimic.

Nu e uşor de determinat *vechimea* relativă a raselor. Una a putut să se formeze, într'un trecut foarte îndepărtat, ceiace a îngăduit caracterelor divergente să se accentueze din ce în ce, până la deosebirea vădită de alte varietăți; o alta, în timpuri mai apropiate, prin fixarea şi transmiterea unor caractere individuale sau împrumutate prin metisagiu.

Numai prin compararea caracterelor şi prin deducție, putem să afirmăm că o speță sau rasă e mai mult sau mai puțin depărtată de trunchiul comun, şi să-i atribuim o vîrstă aproximativă. Aşa, e evident că tipul mongolic şi tipul nordic european, nu se leagă de acel trunchiu decît la o epocă foarte depărtată, (cum ar fi începutul erei quaternare); după cum strămoşii tipului negru, nu se apropie de ai noştri decît în plin terțiar.

Mai totdeauna, astăzi, transiția de la o rasă la alta vecină nu e lămurită, din cauza caracterelor comune. Multe din aceste caractere se atenuează sau dispar, în timp ce altele se accentuează; iar hibridațiunea le amestecă fără încetare. De aceia determinarea raporturilor între rase nu poate fi precisă, iar clasările sînt de multe ori arbitrare.

*

Unitatea de civilizație, menținută pe o arie determinată de marile grupări sociale, cum sînt de pildă națiunile moderne, constituesc încă o cauză de diversitate, un punct de plecare pentru rase nouă. Această comunitate de năravuri, de civilizație, dă naştere după un timp relativ scurt, la o omogeneitate etnică. O astfel de tendință se poate constata în toate grupările politice moderne. Se formează o rasă, de origină socială, ca să zicem aşa, în care şi influențele solului şi conviețuirea joacă un rol de seamă, alături de predominarea caracterelor speciale fiecărui popor şi mentalității sale colective. O înfățişare proprie, independent de rasele diferite care au contribuit la formarea unei națiuni, trăind apoi într'un amestec neîncetat,— începe să uniformizeze tipul. Această nivelare înăuntrul unor granițe, e un fenomen ce se constată în cîteva generații. Factorilor naturali de altă dată, trebue să le adăogăm alții, datoriți civilizației moderne.

Divergența caracterelor somatice are dar ca rezultat formarea raselor, subt influențe ca: solul, clima, izolarea sau ambianța, felul de traiu, etc. E mersul normal al trecutului omenirii.

Dimpotrivă, *convergența* către un acelaşi tip, prin similitudinea influențelor naturale, prin încrucişările şi amestecurile neîncetate, uşurința legăturilor între popoare, nivelarea progresivă a vieții ma-

teriale în civilizaţia actuală, consecinţă a înmulţirii raporturilor dintre oameni, — înseamnă suprimarea cu încetul a raselor în viitor, prin unificarea tipului.

Cred că epoca noastră a însemnat punctul maxim al divergenţei caracterelor rasiale. De aici înainte, din cauza contactului şi frămîntării permanente între neamurile omeneşti, sîntem pe calea convergenţii unificatoare. Dar va trece multă vreme până ce urma vechilor rase să dispară în omenirea viitoare. Cîntărirea diverselor elemente care au dat naştere europenilor de astăzi, devine din ce în ce mai grea, şi va fi odată cu neputinţă.

Uşurarea transportului, iuţeala comunicaţiilor care se înmulţesc din ce în ce, sînt factori noi, dar de o însemnătate de care va trebui să ţinem seama înainte de orice în transformarea tipului omenesc. E probabil că niciuna din rasele actuale nu va fi dominantă în viitorul depărtat şi că un tip nou se va răspîndi pe pămînt, tip care în totalitatea lui nu va prezinta decît variaţiuni neînsemnate.

(va urma) **O. G. Lecca**

Note pe marginea cărţilor

Domnul dela Murano

D. Stejar Ionescu este un om timid şi prea modest. In viaţa de toate zilele d-sa nu vorbeşte sentenţios şi sculptural. Cuvîntul său are parcă îndoeli. Toate s'ar putea să fie aşa sau altfel; viaţa chiar. D. Stejar Ionescu dă de aceia impresia unei vieţi nedefinite. Ţi se pare totdeauna că se întreabă în sine, nedumerit, ori de cîteori vorbeşte, ori decîteori face o acţiune în viaţă, cît de simplă. Am convingerea că o hotărîre îl jigneşte sufleteşte ca un viol, ca o crimă.

D. Stejar Ionescu este prin excelenţă un mare amator al disponibilului sufletesc predicat de André Gide. Apare terorizat de variaţia posibilităţilor şi a hazardului, dar totuşi vrea să juiseze la infinit de această binefacere nedeterminată.

Să laşi viaţa veşnic neinfluenţată de o hotărîre care să o canalizeze brusc şi artificial! E poate în aceasta şi puţin fatalism, şi ceva neîncredere în sine.

D. Stejar Ionescu însă practică o neîncredere care în fond seamănă cu acea a omului de ştiinţă care după ce a crezut că ştie totul, a început să se îndoiască de sine, atunci cînd maximum de ştiinţă nu-l mai satisface.

Vorbind astfel nu înţeleg să mă refer în mod brutal, direct şi indiscret la viaţa şi persoana fizică a d-lui Stejar Ionescu, ci mai ales la caracteristica sa de nuvelist, de autor, de om care creiază viaţa după norme indisolubil personale. Şi Dumnezeu şi-a pierdut imaginaţia cînd a fost să creeze pe om, şi l-a creiat după chipul şi asemănarea lui. Nici una din iubirile imaginate de d. Stejar Ionescu nu se realizează.

In cele cinci nuvele din volumul d-lui Stejar Ionescu apare fumuriu ca în concretizarea unui vis la cinematograf, chipul autorului sau, mai precis deşi cam didactic, entitatea lui sufletească.

Această nehotărîre, uneori tragică, nu provine la d. Stejar Ionescu dintr'o îndelungă experienţă a vieţii, nu este ca să zic aşa un fruct al unei maturităţi precoce; căci d-sa nu a fost niciodată un element dinamic în angrenajul vieţii, ci o concluzie a unei contemplaţii subtile şi plină de observaţii şi mai ales o sinteză a vieţii sale interioare.

De aceia scrisul d-lui Stejar Ionescu este scrisul unui intelectual. Stilul d-lui Stejar Ionescu este de-aceia plin de imagini sugestive care dau scrisului său o savoare deosebită prin substanţa sufletească pe care o au de concretizat. De-aceia procesele sufleteşti şi conflictele au o delicateţă omenească, rară, de-aceia humorul subtil ca un zîmbet se exercită mai ales asupra eroului principal,—care-i autorul,—ca într'o dojenire făcută într'un monolog cu sine însuşi în urma unei auto-observaţiuni critice; de-aceia toată atmosfera de psihologism care face din d-sa unul dintre cei mai occidentali scriitori din limba romînească.

Această disponibilitate a sufletului, această perpetuă vacanţă, neliniştitoare totuşi ca cea mai febrilă activitate, se manifestă, desigur, prin intuiţia artistică şi nu vroit, până la suprimarea numelui eroului principal, care rămîne de multe ori nedefinit, e Domnul dela Murano.

Domnul dela Murano, fără o etichetă, adică fără un nume, poate fi oricine, e un loc vacant, disponibil. D. Stejar Ionescu nu vrea să epuizeze destinul şi nenumăratele lui realizări posibile.

D. Stejar Ionescu nu-i un temperament obiectiv. Literatura sa naşte din prea plinul unei vieţi interioare; ea nu-i comercializată, nu-i o pură redare.

Domnul dela Murano este un tip neliniştit, nehotărît, nesigur pe sine şi pe tot: e un poet, cu toată moralizatoarea lui evadare din faţa Yvettei. Eroul din Catiuşa, (nuvela e scrisă la persoana întâiu, ca o povestire personală) e şi el un tip neliniştit, nesigur, plin de îndoială: un poet, ca şi cel din Zîna Fumului, în care nu se mai întîlneşte humorul din Catiuşa şi sarcasmul de-acolo, aşa de propriu intelectualilor de rasă, ci direct o atmosferă de basm, de ireal, ca o întrebare între existenţă şi mister. Valea-Fumului e în această bucată mai mult decît o denumire de sat, e oarecum un simbol al unei concepţii a existenţei în sine. Poet este şi tînărul sau „momiţoiul" din Intermezzo, după cum mai ales poet este Dionis cu sfîşietoarea lui atitudine.

Dacă un roman poate fi constituit numai din viaţa psihică a unui singur erou, precum piese întregi de teatru nu au justificarea de a fi decît în existenţa eroului şi în atmosfera pe care trebue să i-o creieze, apoi cele cinci nuvele ale d-lui Stejar Ionescu, alcătuesc un mic roman, romanul diverselor clipe de viaţă şi mai ales a vieţii interioare cu nehotărîrile şi neliniştile ei, pe care o trăeşte eroul... să-i zicem: domnul Dela Murano.

Romanul acesta mai cuprinde apoi o idee care-i dă o unitate. E un fel de concepţie asupra femeii. Desigur tot concepţia unui poet. Fiecare femee din cele patru dragosti care constituesc sîmburele celor patru mai mari nuvele din volum, reprezintă ceva neînţeles, un mister, un capriciu aproape mistic ca o taină lasată dela Dumnezeu, şi pe care nimeni nu o deslegă.

E poate tot concepţia unui timid pentru care femeia rămîne o taină inexplicabilă mai ales că timiditatea bărbatului stimulează capriciul femeii care-l simte astfel. Prin aceasta neaşteptatul capriciului sporeşte. Sau e poate pur şi simplu concepţia unui poet, care exteriorizează misterul din sine, pentru care toate sînt capricioase şi inexplicabile, şi însăşi realitatea este ceva dubios, ceva ca un vis încă neconcretizat.

In adîncul ciudăţeniei eroinelor din acest „roman" se desluşeşte însă cu preciziune aceia ce e tragic şi frumos în sufletul femeesc: abundenţa de viaţă şi mai ales acea capacitate şi nesiguranţă de iubire, acea ezitare a inimii care vrea să se dea întreagă fiecăruia şi nu isbuteşte să realizeze acest miracol de împărţire, ceiace duce necontenit la jertfe succesive.

Yvette nu-l poate iubi pe Domnul dela Murano fiindcă iubeşte pe domnul nenumit din acea, aşa zisă „grădină publică" din Veneţia, adică iubeşte pe Domnul dela Veneţia, şi totuşi iubeşte apoi pe domnul dela Paris care-i tot cel dela Murano. Şi în iubirea ei n'a fost niciodată nesinceritate. Este însă în ea acel gust, acea predilecţie feminină pentru mister, şi acea ezitare a iubirii care vrea să fie integrală pentru fiecare.

Pentrucă este cineva cu *C* mare care se joacă cu noi, care ne poartă între nebunie şi rîsul mulţumit şi nătîng, rămîne ca un adevăr sigur, constatarea pe care d. Stejar Ionescu cu ironie o denumeşte replică de efect: *Yvette nu-i decît un cîntec de sirenă.*

Da, domnule dela Murano, şi Yvette, ca şi Catiuşa, ca şi Adriana, ca şi biata Salvia, ca şi tot ce trăim este un cîntec de sirenă.

Aşa dar, o fină şi aristocratică nelinişte în toate personajele d-lui Stejar Ionescu; nelinişte mai amară şi mai complexă la eroi, nelinişte mai rectilină dar mai concentrată la eroine; dragoste pretutindeni şi cu ea o atmosferă de poezie şi de basm, de irealitate şi interogare, de nedumerire în faţa acestui mare mister care poartă destinele lumii.

Adevărat! volumul d-lui Stejar Ionescu e un volum de dragoste şi de renunţări, adică de dragoste cum e ea mai frumoasă. Renunţare la Yvette, renunţare la Catiuşa, renunţare la Adriana... capriciile unui destin nelămurit care tot înoadă un fir ca apoi să-l tae.

Este desigur în viaţa fiecăruia din noi ceva inutil şi inexplicabil, pentru care punem toate forţele frumoase ale sufletului nostru, şi toate energiile pe care le deţinem dela zei. Acel *„ceva"* inutil şi inexplicabil constitue sbuciumul eroilor cărţii d-lui Stejar

Ionescu. De aceia fiecare din cetitori se va regăsi în lectura lui, așa cum a fost atunci cînd a însemnat mai mult în viață.

De-aceia poate și eu m'am surprins cetind volumul cu o patimă pe care nu o mai așteptam și de aceia poate m'ați surprins și dumnevoastră recomandîndu-l cu atîta căldură și credință.

Cu aceste calități d. Stejar Ionescu nu a creat poate tipuri vii, însă a izbutit să facă ceiace alți poeți nici prin vers nu au ajuns: a izbutit să recheme în noi ceva care era uitat, a izbutit să ne suggestioneze, a izbutit să ne îmbrace cu voioșia tinerească cu care ne-a deprins în deobște poezia, și mai ales a izbutit să ne facă mai buni și mai înțelegători de oameni.

Demostene Botez

Slujnicele lui Ghedeon *

Până în Duminica Tomei casa lui Ion a Marghioalei fu adusă în stare să poată locui om în ea. Enoriașii din Scaeți se ținură de vorbă și văruiră o odae, făcură mașină de gătit, în polatră, coteț pentru pasări, umblătoare; curățiră bătătura și mai cîrpiră și gardurile pe unde era nevoe. Iar în grădinița dintre casă și drum, fetele sămănară busuioc, crăițe, rozetă și ochiul-boului, legîndu-se—două mai din apropiere—să aibă grijă să le ude și să le mai rărească, atunci cînd s'or face de răsădit.

Fără să mai stea mult la gînduri, că se mai deprinsese acum cu satul, ieromonahul Ghedeon își aduse lucrușoarele dela mănăstire și găti odaia cea văruită. Pe la ferestre, neavînd perdele, puse pînză de „americă" iar pe jos o rogojină—toate dăruite de domnu' Nae, băcanul. Mulțumiți de el că slujește frumos și nu e lacom de bani, Scaețenii îi dădură și ei ajutor, așa cum se dă la o casă nouă. Ii adunară din sat un car sdravăn de lemne uscate, îi făcură rost de-o ladă pe care o despărțiră la mijloc și-i puseră la un cap două *duble* de mălaiu, iar la celălalt, aceiași măsură de făină de grîu. Ii mai cărară fasole, ceapă, usturoi, untură,—ba moș Ilie, epitropul, găsi cu cale să-i aducă ș'un dulău voinic, cu lanț cu tot, și i-l legă de stîlpul casei.

— Ține-l aici, părințele, că nu strică să ai un cîne la ușa casei, că la un priot cine nu se gîndește să pue mîna...

Lemnele i le reteză dascălul Stan, care ținea să-i dea dovadă că e bun și de lucru, nu numai de gură.

După ce se văzu așezat în casă și rostit cu de toate, Ghedeon se gîndi la început să-și facă singur gospodăria, ca la mănăstire... dar nu prea-l trăgea inima. In cele trei săptămîni cît stătuse la

* Fragment din povestirea: „Un an preot la sat".

domnu' Nae băcanul, se obişnuise să le aibă toate de-a gata— s'apoi... cam de ce plecase dela chilia lui? S'o mai dea o leacă pe boerie, că destul a trăit rău. Şi nici epitropii şi cu dascălii nu-l lăsară să gospodărească singur, zicînd că nu şade bine unui preot să măture prin casă şi să toace ceapă la bucătărie. Il sfătuiră deci să-şi bage o femee cu luna. Dar el găsi mai nimerit să se înţeleagă cu lelea Ioana de peste drum să-i facă mîncare la două zile odată, să-i deretice prin odae şi să stea la ea acasă. In felul acesta credea el să împace şi călugăria şi boeria.

Femee harnică şi pricepută era ea, baba Ioana, dar trebuia să se împartă la două case. Ieromonahul, tot mai îndulcit de trai bun şi doritor, ca orice om, de unul şi mai bun, după două săptămîni de cărdăşie cu vecina de peste drum, rugă pe dascălul Stan să-i caute o babă care să se mute la el. Era nevoe să aibă o femee acasă şi pentru pricina că în lipsa lui se întîmpla să-l caute cineva şi n'avea cine să răspundă. Dascălul atîta aştepta: să-i zică popa. Că baba era şi găsită, în persoana Paraschivei lui Păun Birtaşu, chiar din ziua în care pusese Ghedeon piciorul în Scaeţi. Acuma, doar o luă dindărăt şi i-o aduse plocon.

*

Lelea Paraschiva e o femee ca de 65 de ani, scurtă şi groasă. Ochii-i sînt de culoare verde spălăcită, ca la o bătrînă, dar sbîrcituri pe faţă nu prea are, că trăise bine în viaţa ei, şi nici copii nu făcuse. In tinereţă a ţinut cu bărbatul birt în Olteniţa, aşa că se pricepe la gătitul bucatelor.

Ghedeon auzise pe dascăl lăudînd-o, dar nu-l răbdă inima şi-o mai întrebă şi el:

— Ştii să găteşti bine, *lea* Paraschiva?

— Iii, părinţele... numai să am ce!

— Macaroane cu brînză te pricepi să faci? (lui Ghedeon îi plăceau grozav macaroanele cu brînză).

— Fac, părinte, tot ce-ţi pofteşte inimioara. Las' pe mine şi dacă n'ăi fi mulţumit, să-mi dai cu *huo!*

Iată-l acum pe cuviosul Ghedeon intrat pe jumătate în rîndul mirenilor. Casă bună are, bucătărie asemenea, grădină cu legume, lemne tăete, mălaiu, făină, leafă dela stat, mai picuşuri de prin enorie... şi pe deasupra: bucătăreasă ca la boeri. Nu-i mai rămînea decît să s'aşeze pe traiu, astfel ca într'o lună, două, să se despăgubească de cei paisprezece ani duşi cu borş, cu ghigorţ de peşte, cu bulgur de grîu fiert şi cu cartofi necurăţaţi... Fără să-şi mai amintească de pilda bogatului care plănuia mărirea şi sporirea jitniţelor, chemă baba şi-i zise:

— Să-mi găteşti, lea Paraschivo, cum te-i pricepe mai bine şi mai bine.

— O să vezi sînţia ta!

In ziua dintăiu lucrurile merseră cam încurcate, că mai tre-

buia cîte ceva pe la bucătărie. A doua zi însă — berechetul lui Dumnezeu! Svonindu-se în sat că popa şi-a băgat pe Paraschiva lui Păun Birtaşu, aduseră femeile—care ouşoare, care unt, care lapte, care untură, ba vreo două îi dăruiră şi cîte-un puişor de găină. Baba îşi suflecă mînecile şi se făcu de zece ori mai uşoară decît era. Ghedeon aşeză o masă în balconaşul din faţa casei şi-i făcu safteaua luînd pe ea o cafea cu lapte şi două ouă fierte cu pîne prăjită. Aşa obişnuia stareţul dela mănăstire să ia dimineaţa şi aşa găsi cu cale să facă şi el. După cafea, gîndea să plece într'o plimbare lungă şi să vie acasă la vremea prînzului, ca să vadă dintr'odată ce a fost în stare să facă lelea Paraschiva. Dar nu-l lăsă inima, şi tot timpul până la prînz îşi făcu de lucru pe la bucătărie.

Ba că vrea să vadă dacă trage maşina, ba că să se uite la babă cu ce îndemînare face foile de plăcintă... mai răscolea lemnele în maşină ca să înteţească focu', mai mirosea untura să vadă dacă nu e rîncedă. Baba le făcu pe toate gîfîind, plină de năduşală. Numai la urmă de tot se cam încurcă,—poate şi din pricină că porunca nu era bine dată. Ii zisese stăpînul să facă mămăliguţă pripită şi jumări de ouă—dar să fie gata amîndouă odată, că aşa văzuse el la stăreţie. Lea Paraschiva însă făcu întâiu mămăliga şi numai după un sfert de ceas prăji ouăle. Din care pricină, îşi luă mustrarea cuvenită.

Cea dintăiu masă boerească pe care ieromonahul Ghedeon o luă la casa lui şi din bucătăria lui, în Scaeţi, se petrecu astfel. Cînd mai erau cinci minute până în 12, cuvioşia sa se aşeză la masa din cerdac, cu ceasul dinainte. La 12 fix bătu din palme şi bucătăreasa îi aduse pe rînd: mămăliguţă caldă cu jumări de ouă, ciorbă de miel acrită cu lămîe—de borş nici nu vrea să mai audă Ghedeon—macaroane cu unt şi cu brînză la tavă, pulpă de miel prăjită în ţigae, plăcintă cu brînză şi lapte cu orez. Ieromonahul mîncă cu poftă mulţumind în gînd lui Dumnezeu şi tare lelii Paraschivei. Neplăcîndu-i băutura beţivă, se mulţumi cu apă rece, iar în loc de scobitori întrebuinţă beţe de chibrit spintecate cu cuţitul. După masă făcu o mică plimbare cu mînile la spate, apoi, îngreunat cum era, se culcă şi adormi sforăind. Cînd s'a deşteptat, pe la ceasurile 5, a băut două pahare de lapte bătut, iar seara n'a putut să mai mănînce decît o bucată de plăcintă.

In dimineaţa următoare, până a nu se scula din pat, Ghedeon simţi nevoia unui plan pe care să-l urmeze în fiecare zi, mai ales că de vre'o săptămînă o cam scrîntise cu pravila lui călugărească. Şi fiindcă avea nevoe să cugete puţin asupra întocmirii planului, se trase cu pernă cu tot mai la mijlocul patului şi ridică picioarele pe pereţi. Căci, trebue să spunem, Ghedeon nu se putea gîndi, după cum nu putea nici să citească, decît cu picioarele pe pereţi. Acest obiceiu intrase în firea lui şi nu se putea desbăra de el.

De patru ori îi bătu baba în geam şi-l strigă la cafeaua cu lapte, dar pânăce nu-şi isprăvi planul, nu-şi cobori picioarele de

pe păreți. Așa era el: cînd începea un lucru, nu-l mai lăsa. După ce sorbi băutura cenușie, luă un condeiu și-și așternu gîndul pe hîrtie, punînd și titlu deasupra.

Planul smeritului ieromonah Ghedeon

La 6 sculare, spălare, îmbrăcare și o dulceață cu apă rece.

Până la 8,—utrenia în biserică.

La 8 și 5 minute cafea cu lapte, două ouă cleioase, pîne prăjită și puțin unt proaspăt. (Dacă ar fi și o lingură de miere la unt, n'ar strica).

Dela cafea și până la 10,—lucru în grădină.

Dela 10—12 plimbare.

La 12 și 5 minute masa—cu cel puțin trei feluri de mîncare și cel mult șase.

După masă—o mică plimbare pe prispă, apoi un ceas de somn. (O jumătate poate să mai treacă).

Dela 3—4, vecernia în biserică.

Dela 4—5 ½, cetire din Viețile Sfinților.

Dela 5 ½—6, odihnă la masa din cerdac.

Dela 6—7, lucru în grădină. (Dacă e prea cald, se poate amîna).

Dela 7—8 plimbare.

La 8 și 5 masa—cu cel puțin două feluri și cel mult trei.

Până la 9 ½, ședere în cerdac, rezemat de spatele scaunului. Apoi, cetirea Pavecerniței și culcarea.

Planul era bine întocmit și Ghedeon, hotărît să-l urmeze. Nu fu chip însă nici măcar o singură zi, că e greu să trăești cu porția cînd nu te silește nimeni și mai ales cînd ai gust să te dai o leacă pe boerie. Și unde mai pui că fiind preot peste un sat, te mai cheamă creștinii la cîte-o nevoe, te mai duci pe la tîrg, mai vine cîte unul să te ție de vorbă, așa că nu poți trăi după regula statornicită. Cînd își dete bine seama de acest lucru, Ghedeon întinse iar picioarele pe păreți și chibzui un nou plan, mai ușor de ținut. Dar după o scurtă încercare, îl găsi și pe acesta nepotrivit. Atunci luă hîrtie și cerneală și scrise negru pe alb, cu jurămînt să nu se mai abată nici cu o iotă:

„Să-mi întrebuințez vremea în așa fel, ca să pot să și mănînc, să și dorm, să-mi fac și datoriile călugărești, pe cît s'o putea; să-mi împlinesc și pe cele de preot al satului, după împrejurări, să mă și plimb și, dacă n'o fi prea cald, să mai lucrez și prin grădină".

Acest plan dete cuviosului putința să-l urmeze întocmai, adică... să trăiască în voe. Că așa cum îl alcătuise, n'avea decît să citească două rînduri din Ceaslov, drept pravilă; să măsoare prispa odată, drept plimbare; să facă doi pași spre grădină și să caște de căldură, iar în colo... să mănînce și să doarmă. Dar Ghedeon, chipurile, le încurcă el binișor pe toate.. numai cu „datoriile călugărești" o lăsă mai moale, ba chiar moale de tot. Căci, o leacă mai îngreunat de mîncare, mai desobișnuit, fiindcă de cînd plecase din mănăstire nu putuse mai niciodată să-și facă pravila după tipic,—ciupi azi din utrenie, ciupi mîne din vecernie, mai lăsă poimîne din canon, până ajunse te miri ce să mai facă. La urma-urmei, nu mai era la mănăstire, ci la sat. Unde mai ținem socoteală că împrejurimile satului erau frumoase, în pădure înflorise teiul și zăvoiul Argeșului era tot mai ispititor. Nu e de mirare dar, că ieromonahului îi venia uneori chef de plimbare tocmai în vremea pravilei și atunci, ca omul cu apucături de boer, lăsa pravila și se ducea la plimbare. Mai ales că se pornise și pe îngrășat...

Numai cu cetirea Vieților Sfinților se ținea monahul bine. Era o deprindere veche a lui și nici nu-i cerea cine știe ce sforțare. N'avea decît să se lungească în pat, să-și urce picioarele pe păreți și să mute ochii după fiecare rînd, până ce adormea... Asta a mers până în ziua cînd factorul și-a făcut păcatul să-i împrumute jurnalul unui abonat din alt sat. Ghedeon l-a primit mai mult în silă, că el nu cetise niciodată gazete și avea păreri proaste despre ele. „Minciuni!"—zicea el, strîmbînd din nas, atunci cînd cineva îi spunea că a cetit cutare veste, în cutare jurnal. După ce a plecat factorul, s'a uitat chioriș la gazetă și a aruncat-o pe masă, așa cum o primise. Repede însă s'a gîndit că trăind în lume trebue să citească și jurnale, ca să nu stea ca un prost cînd l-o întreba cineva: „Ce se mai aude prin gazeturi, taică părinte?" Așa că deschise jurnalul și, încet-încet, el ceti tot... Și i-a fost deajuns să citească unul, că s'a îndulcit la iuțeală și s'a abonat chiar în ziua următoare... De-acuma Viețile Sfinților pot să se mai odihnească. Era și vremea... că, la urma-urmei, toate merg până la un loc. Și cînd ajung la locul acela, se opresc și dau rîndul altora. Ghedeon aștepta cu înfrigurare să vie factorul cu gazeta. Apoi se urca în pat și întindea picioarele pe păreți și-o cetea—începînd cu „Intîmplări din Capitală" și isprăvind cu „Mica Publicitate".

Dela o vreme cuviosul paroh începu să se îngreuneze tot mai mult; trăia boerește și punea osînză în fiecare zi. Din care pricină, simți greutate și necaz la ținerea picioarelor pe pereți. Și fiindcă era om priceput, a luat dela o vreme o frînghie și-a făcut un laț în grindă. Acuma își vîra picioarele în laț și cetea jurnalul în cea mai mare tihnă, fără grijă să nu-i alunece călcăiele într'o parte și într'alta.

Cam în aceiași vreme, începu să se îngreuneze și baba. Lucru firesc, căci boeria o împărțeau pe din două. Baba gătea, mînca și dormea, iar cuviosul Ghedeon dormea, mînca și cetea. Îngreunarea lui însă n'o supăra întru nimic pe babă, pe cîtă vreme îngreunarea babei aduse tulburare în bunul mers al gospodăriei și începu să-l cam supere pe Ghedeon. Grasă era ea de cînd venise, dar atunci tot mai putea să se aplece ca să dea cu mătura; își aducea singură lemne de afară, apă dela puț. Acuma însă în-

cepu să lase gunoiul pe subt pat, iar cît pentru apă—eşea cu galeata la poartă şi sta lîngă ea până trecea vre-o fată sau vre-o femee la puț şi se ruga să-i aducă şi ei „un pic". Se întîmpla cîteodată să stea ceasuri întregi la poartă, din care pricină ori întîrzia cu mîncarea, ori stăpînul ei se prigorea de sete în casă.

Intr'una din zile, fiind certată că întîrziase cu masa şi nici prin casă nu măturase, lelea Paraschiva îi spuse drept părintelui Ghedeon, că nu mai poate sluji... c'a îmbătrînit şi s'a îngreuiat. Aşa că, ori să-i dea un ajutor, ori să-şi bage alta mai în putere. Ieromonahul o măsură cu privirea de sus până jos şi înapoi, de jos până sus, şi la urmă îi ceru răgaz de gîndire. Iar după masă, cînd baba începu să sforăe în patul ei din bucătărie, Ghedeon scoase din cufăr o panglică de croitor pe care o avea demult, şi începu s'o măsoare... Era mai mult groasă, decît lungă!

„Are dreptate, săraca!"—se gîndi el. Şi chiar în ziua aceia, însărcină pe dascălul Stan să-i facă rost de altă babă.

— De ce nu tocmeşti pe nepoată-mea, părinte, să vie dimineața să măture şi s'aducă apă?—zise lea Paraschiva cu părere de rău că pleacă... şi poate şi cu alt gînd.

— Lasă, mătuşă, că tot pe Dumneata am să te chem cînd o fi nevoe de vreo mîncare mai bună şi de niscai plăcintă. Că ştiu că alta aşa pricepută nu se găseşte în Scaeți.

— ... Ori însoară-te!... că la 29 de ani, ce mai aştepți?

— Nu-i nevoe, lea Paraschivo... că are dracu' de cin' să rîdă!—răspunse Ghedeon cu haz, plătindu-i simbria.

* * *

Om ascultător, dascălul Stan se făcu luntre-punte şi până'n seară muie pe Catrina lui Stoica Buzatu, să se bage la popa. Avea cam aceiaşi vîrstă cu lelea Paraschiva; tot văduvă şi ea, dar aşa de uscată la trup, că nu era nici o primejdie să se îngraşe prea curînd. Baba Catrina era urîtă de tot satul fiindcă era vrăjitoare şi făcea fermece „de îngheţau apele". Ghedeon cam auzise despre treaba asta şi chiar dacă ar fi fost adevărat, lui puțin i-ar fi păsat. Numai femee harnică şi pricepută să fie. Şi dascălul îl încredință că este.

Lea Catrina „Vrăjitoarea" îşi luă îndată slujba în primire, c'o îndemînare de parcă ar fi fost aici de luni de zile. Nu ştia să gătească la fel cu Paraschiva, în schimb era mai uşoară şi mai ageră. Iar treaba ei nu se mărginea numai la bucătărie şi în casă. Întotdeauna găsea vreme să mai ciopleascā cu sapa prin grădină, să plivească brazdele de burueni şi să ude castraveții şi florile. Erau ele două fete care le udau pe rînd, dar baba mai turna şi ea în urma lor.

Cuviosul Ghedeon avea cuvînt să fie tare mulţumit de lelea Catrina, mai ales că-l scutea pe el să mai lucreze în grădină. E drept că se lăsase demult, dar îl tot rodea gîndul că nu-şi îndeplineşte o părticică din plan. Acuma, doar aştepta clipa cînd baba trecea portița, că se aşeza pe scaun şi-i striga de pe prispă: rupe buruiana aia... îndrepteazā vrejul ăla... dă gură la găina aia... Şi baba se sucea şi se învîrtea ca o fată tînără. Mai bombănea ea cîte ceva printre dinți, dar stăpînă-său n'o auzea, fiindcă era departe. Numai într'o seară s'a cam supărat Ghedeon, dar i-a trecut repede. Fiind răcit, pusese baba să-l tragă pe spate. Iar baba, după obiceiul ei, nu s'a mulțumit numai să-i moae umerii cu mînile ei pline de crăpături, ci s'a pus şi pe descîntat şi pe căscat.

— Să nu-mi descînţi!—se răsti cuviosul.

— Dacă nu-ţi descînt, n'ai leac!—îi răspunse baba, scurt. Şi, om de înțeles cum era, a îngăduit-o, ba chiar a făcut şi haz. Iar de-atunci, o punea cînd şi cînd să-l tragă pe spate, fără altă pricină, decît să rîdă. Îi făcea plăcere s'o audă cum descîntă, aci suflînd, aci trăgîndu-şi sufletul, şi cum cască, lărgindu-şi gura, până-i troznesc fălcile.

Şi treaba mergea fără nici o poticnire... până într'o zi. În ziua aceia a băgat Ghedeon de seamă că-i lipseşte un ştergar frumos, pe care-l luase dela un mort.

— Unde e ştergarul, lea Catrina?

Vrăjitoarea tresări şi-l privi cu nişte ochi drăceşti, de care nu odată se înfricoşase Ghedeon.

— Da' n'ăi fi crezînd că l-am luat eu?

Ieromonahul se căi c'o bănuise şi-i dete pace. Dar în dimineaţa următoare, văzu că nu vine la grăunțe un cocoşel la care ţinea el mai mult.

— Unde-o fi cocoşul ăla pestrițu', lea Catrina?

— Acolo o fi, că doar nu l-am mîncat eu!—se răsti baba. Ghedeon se uită înțepat la ea, dar n'avu vreme să-i mai zică ceva, că venise fata care-i aducea lapte dulce, şi-i cerea plata pe zece litri. După ce numără liniile trase cu tibişirul pe un stîlp al casei, cuviosul cătă în cutia mesei şi văzu cu uimire că lipseşte o hîrtie de o sută pe care o băgase acolo numai cu două zile mai nainte. Abia acum i se desfăcu capul şi-şi dete seama de ce nu se nojesc banii în casa lui... că ştia bine că nu cheltueşte atît cît cîştigă. Cercetînd mai amănunțit cutia mesei, descoperi că era uşor să-i fure cineva tot ce băga în ea, fără să fie nevoe s'o descue: cutia n'avea broască, ci un lacăt prins de două belciuge. Nu se ostenea baba decît s'o sucească de-un colț şi, cu un cîrlig, să scoată tot ce e înăuntru.

— Nu eşti cinstită, babo!—îi zise el, amărît. Şi aruncîndu-i simbria, cîtă mai avea de primit, îi arătă uşa.

— Nu sînt cinstită eu? Doamne şi Maica Domnului, trăzneşte-l p'ăl dă nu e cinstit!—strigă Catrina în gura mare. Apoi îşi luă trențele şi plecă, jelindu-se până acasă că popa a făcut-o hoaţă, fără să fie vinovată. Lumea îşi făcea cruce şi-şi şoptea că rău a făcut popa de s'a luat cu „nebuna de vrăjitoare", că acuma o să-i facă fermece, să plece din sat. O femee chiar veni să-l învețe, să se ferească.

— „Nu mă tem eu de fleacuri d'astea, că Domnul mă va sprijini", — răspunse Ghedeon amărît. Totuşi îl certă pe dascăl că i-a adus pe Dracul în casă şi rugă pe moş Ilie epitropul să-i caute el altă slujnică.

* * *

Bietul Ghedeon îşi făcuse acum duşmani în sat, fără să vrea: pe lelea Paraschiva, care spunea la lume că a plecat fiindcă popa e om urîcios şi pe Catrina Vrăjitoarea, care ţipa c'a făcut-o hoaţă, numai ca s'o gonească şi să-şi aducă alta mai tînără; şi, fireşte, pe toate neamurile lor.

Fel de fel de vorbe svoniră babele pe socoteala preotului. Ba că doarme cu picioarele legate de grindă şi cu muştele la gură, ba că mănîncă de zece ori pe zi, ba că se uită după fete, ba că-i place să privească la cocoş cum face dragoste cu găinile, ba că ceteşte noaptea în lună şi'n stele — şi cîte altele. La urechea lui n'ajunsese chiar toate vorbele astea, dar el tot era mîhnit tare de cele întîmplate. Puşi la cale de oameni, epitropii şi cu dascălii vrură să-i dea un sfat, ca să nu mai aibă astfel de neplăceri... dar n'avură curaj, fiindcă el mereu ocolea vorba. Dacă văzură şi văzură, negăsind altceva mai bun, i-aduseră pe Rada Crăciunoaia. O babă neagră şi stafidită, cu patima beţiei, dar pricepută la gătit, că slujise multă vreme la o curte boerească. Ghedeon o primi la casa lui, dar îi spuse răspicat să n'o prindă mirosind a rachiu, că pe loc o dă afară.

La început Ghedeon nu dădu cîteva zile pe la bucătărie, că-i era greaţă de babă. Dar cînd se mai obişnui cu ea, îi plăcea s'o vadă cum umblă adusă de şale şi cu paşi rari ca de barză; cum trage tacticos din lulea şi cum se pomeneşte rîzînd fără nici o pricină. Numai cu două lucruri nu se împăca: s'o audă vorbind şi să-i vadă mînile dela coate în jos. Că avea baba Rada un glas bărbătesc, cam răguşit şi spart, şi nişte ghiare de te luau fiorii cînd le vedeai mişcînd...

După vre-o zece zile, dela intrarea Crăciunoaei în slujbă, ieromonahul Ghedeon plecă la Bucureşti să se mai plimbe şi să mai tîrgue cîte ceva. Cînd se întoarse, seara, — baba Rada nicăeri!... O mai strigă el pe nume, mai aşteptă... şi văzînd că nu se simte, dibui cheia la streaşină şi intră în casă. După el, sosi şi dascălul Stan cu vestea că baba n'a mai eşit din circiumă de cînd a plecat el la Bucureşti. Ieromonahul făcu haz, că nu prea crezuse nici el în făgăduiala Crăciunoaei că se lasă de băutură.

— Da' ce-o fi băut? că eu nu i-am dat niciun ban din leafă, — zise el lui Stan Piţigoi.

Acesta înălţă din umeri...

Bănuind ceva, Ghedeon îşi roti ochii împrejur... şi văzu numaidecît lipsa cearşafului de pe pat. Mai cotrobăi prin casă şi prin bucătărie şi găsi lada în care ţinea mălaiul şi făina — goală!

— Să ştii, nea Stane, că mi-a făcut-o şi baba Rada! — zise el, fluerînd a sărăcie.

Dascălul dete fuga la Pavel circiumarul să-l iscodească. Acesta mai cîrmi la început, apoi spuse drept că sgripţoroaica de babă i-a „amanitat" cearşaful pe un *chil* de ţuică. Cît despre mălai şi făină, nu ştia nimic. Pe semne că le dăduse la altă circiumă.

— Păi bine, omule, nu ţi-ai închipuit că baba a furat cearşaful dela popa? — îl mustră dascălul pe negustor.

Dar Pavel înălţă din umeri şi răspunse rînjind:

— Ba mi-am închipuit eu... da' lasă că popa mai are el cearşafuri!

După ce scoase amanetul dela circiumar, plătind chilul de ţuică pe care-l băuse Crăciunoaia, Ghedeon îl rugă pe dascăl să-i caute altă babă.

— P'aici nu mai e niciuna care să se priceapă, zise acesta. Apoi, după ce se mai gîndi puţin:

— O să mă duc eu la Bucureşti, să-ţi aduc o transilvăneancă d'alea... c'am auzit că sînt vrednice şi gătesc bine.

Ghedeon se învoi.

Şi dascălului, nu-i fu cu greutate să-i aducă, chiar în ziua următoare, o dolofană ca de vre-o patruzeci de ani, cu numele Reveica. Cuviosul găsi că e cam tînără... dar dascălul se desvinovăţi, zicînd că de vîrstă nici n'a fost vorba.

— Poţi să te-apleci? — o întrebă preotul, văzînd-o aşa rotundă.

— No, că cum să nu pot!

— Macaroane te pricepi să găteşti?

— No, da!

* * *

Reveica e scurtă, grăsună şi roşie la faţă. Doarme mult, găteşte prost şi răspunde obraznic. Dimineaţa se scoală la opt, adică mai tîrziu decît stăpînul ei, iar seara nici n'apucă Ghedeon să isprăvească masa, că ea a şi început să sforăe.

— N'ar fi rău să te scoli ceva mai de dimineaţă, îi zise, după vre-o două zile, Ghedeon.

Dar Reveica se făcu foc:

— No, că eu nu sînt pintru la ţară... eu sînt pintru la oraş, că acolo se scoală boerii tîrdziu... Dacă-ţi place-mi! Dacă nu, să-mi dai leafa pe cinsprece dzile şi trinu, c'aşa m'am înţăles cu domnu' cantor... şi *minten* mer' îndărăpt la Bucureşti!

Preotul nu-i mai zise nimic şi-i dete pace, cu gîndul că s'o mai da pe brazdă. Dar Reveica se deştepta tot mai tîrziu, — se vede că din pricina aerului ş'a traiului bun, că mînca de două ori cît stăpînă-său.

Dacă văzu că nu-e chip de îndreptare, Ghedeon începu să

se scoale până'n ziuă ca să dea mîncare la găini și la puii ce se tot adunau din dărnicia enoriașilor, și să întîmpine pe lăptăreasa ca să-i deșerte sticla. Ba chiar învăță pe fată care venea cu lapte să nu mai bată la bucătărie... „că se sperie sărăcia aia de ungureancă... și are o gură!"

După ce isprăvea cu pasările și cu lăptăreasa, ieromonahul se mai plimba pe dinaintea casei, mai ofta, și cînd vedea că slujnica tot nu se arată, se apropia tiptil de ușa bucătăriei și bătea întâiu încetișor, apoi mai tare, până ce da Dumnezeu și-i răspundea dinăuntru:

— Ce-i?

— Scoal', Reveica, că e ceasu' nouă!

— Și ce-i dacă-i nouă? Las' să *fie* și zece!

Și bietul călugăr răbda.

Intr'o dimineață,—n'avu el de lucru? Văzînd că vine soarele la prînz și Reveica tot nu se simte de loc, nu mai bătu în ușă, ci se uită pe ferestruica din odaia de lîngă bucătărie, să vadă ce face ea în pat până la așa vreme. Il zări mai întâiu capul, cu gura căscată și cu nările nasului tremurînd de horăială. Iar se uită mai la vale... ferească Dumnezeu să mai vadă și alt călugăr!

— „Ptiu, scîrba vrăjmașului!"—făcu Ghedeon. Și se depărtă, scuipînd.

In ziua aceia nici nu s'a uitat în fața slujnicii și n'a schimbat nici zece vorbe cu ea. Seara însă, i-a venit gust să se uite iar pe fereastră... că era lună ca ziua și se putea zări bine în bucătărie. Dar cînd să pună mîna pe colțul perdelei, își dete seama că numai Satana îl împinge la asemenea treabă,—și se depărtă repede, făcîndu-și cruce.

A adormit însă, tare tîrziu... Și dimineața s'a sculat pe vremea cînd la mănăstire ies călugării dela biserică, iar la cîmp femeile strîng masa și plugarii se pregătesc să înjuge boii. Ingrijat că paserile or fi piuind nemîncate, se îmbrăcă repede și eși afară. Care nu-i fu însă mirarea cînd văzu găinile ciugulind prin fundul curții, iar pe Reveica venind cu fasole țucără din grădină. Fără să-i dea în gînd să se uite la ceas, că doar era zece și jumătate, nu mai puțin, crezu că slujnica s'a mai dedat cu „țara" și-și frecă bucuros mînile.

„Bravo, Reveicuțo!"—zise el încet. Și-o privi cu mai multă bunăvoință ca până aici. Obrajii ei îi părură mai subțiri, ochii mai vii și mai cu haz, iar picioarele, care din pricina fustei scurte se vedeau până la genunchi, le găsi mai puțin butucoase decît nainte... Pe loc însă îi veni în minte starea în care o aflase în ziua trecută, cînd a avut nesocotința să se uite pe fereastra bucătăriei... Făcu un gest de mare silă și închise ochii. Dar și cu ei închiși, tot în patul din bucătărie se uita... Cînd îi deschise, Reveica tocmai se apropia de casă. Ghedeon se uită la ea—și nu mai văzu nici ciurul cu păstăi de fasole, nici mîna strîngînd ciompul de fustă ce avea pe ea... ci o femee culcată pe spate, în starea în care a lăsat-o Dumnezeu.

„Asta nu e lucru curat!"—își zise cuviosul, cutremurîndu-se. Și fără să mai stea o clipă, îmbrăcă rasa și se duse la biserică, unde ceti utrenia întreagă, cum demult nu mai făcuse... Dela biserică porni după dascal, pe care-l găsi la un loc din marginea satului, săpînd împreună cu nevasta-sa.

— Ce zici, măi, nea Stane, n'ar fi bine să bag cu altă servitoare?

Stan Pițigoi făcu o mișcare de mirare și parcă și de nemulțumire:

— Da' de ce, părinte? Că e femee cinstită... și alta, unde-o să mai găsești? Să plec acuma iar după alta?

Dar nevastă-sa de colo:

—Dacă nu-i mai place popii—ce-ai tu, mă? Ori îți place ție?...

— Taci, fa, nu te băga tu, unde nu trebue!—se răsti Pițigoi.

— Eu zic, nea Stane, luă vorba călugărul, trist,—să găsim tot o babă... Că mă cam tem și de gura lumii să nu scoată niscai vorbe... și e și leneșă foc... Vezi de mai dodește vre-o mătușă... chiar dacă n'o fi așa pricepută...

Cînd se întoarse acasă, gînditor cum era, Ghedeon nu văzu înaintea ochilor decît numai Reveici întinse peste tot: pe pat, pe rogojină, pe prispă, pe masă, în bătătură, pe gard... Crezînd că aiurează se frecă la ochi și se ciupi de mînă, apoi luă ceaslovul să cetească o rugăciune. Dar nu-i fu cu putință, că pe toate filele vedea chipul din bucătărie amestecîndu-se cu slovele... Bietul călugăr se înfioră și-și făcu cruci multe și mari, cerînd ertare dela Dumnezeu. Apoi se spălă cu apă rece pe față, pe cap, după ceafă, în sîn... Dar, dîndu-și seama că Diavolul tot se mai luptă să-l ducă în ispită, își îmbrăcă hainele cele bune și luă drumul spre gară. Simțea nevoe să părăsească satul măcar pentru o zi, două. Trecînd pe lîngă locul unde săpa dascălul, îi spuse de departe că se duce la București și că nu știe bine dacă o să vie seara înapoi. Nu uită să-i pomenească iar de babă...

A doua zi după amiază, Ghedeon s'a coborît din tren vesel și în stare să înfrunte toate ispitele cîte i s'or pune în cale. Il întărise și schimbarea locului și o noapte întreagă de vorbă, pe care o petrecuse la un prietin al său dela schitul Icoana. Nădejdea cea mare însă era la firea lui așezată, care nu-i prea da ghes să se prăpădească după femei. Făcuse greșala să se uite pe fereastra bucătăriei și să vadă lucruri, oricum, primejdioase. Acum însă era hotărît ca atîta vreme cît va ține o slujnică la ușa casei, chiar babă de-ar fi, nici să nu se atingă măcar de fereastra bucătăriei, necum să tragă perdeaua și să se uite.

Dar călătoria la București îi aduse cuviosului și un mare necaz—se vede că dracul s'a răzbunat—la care el nu s'ar fi așteptat niciodată. Dovada cea mai bună e că venea dela gară spre

Scaeţi fluerind şi fără altă grijă decît aceia, că s'o fi întîmplat ceva în enorie: s'o fi îmbolnăvit cineva ori o fi răposat vreunul. Intîlnind un scaeţean, îl întrebă de departe: ce mai e prin sat?

— In sat, nu s'a întîmplat nimic...—răspunse omul, cu două înţelesuri.

— Dar pe-acasă pe la mine?—îi mai întrebă cuviosul, mirat de tonul cu care i-a răspuns.

Ţăranul se codi şi numai după stăruinţa lui Ghedeon, adăogă cu gura pe jumătate şi cam în batjocură:

— Ce să fie... e bine! Numai că sîrvitoarea e cam bolnavă...

— S'a îmbolnăvit de somn şi de mîncare multă,—zise Ghedeon rîzînd. Şi porni grăbit spre Scaeţi.

Cînd ajunse acasă, trase drept la bucătărie. Aici găsi pe Reveica gemînd în pat.

— Da' ce-ai tu, Reveica?

— Blăstăm dela Dumnezeu, aceia am!—răspunse ea, plîngînd.

Cuviosul o privi mai cu băgare-de-seamă şi văzu că prosopul cu care e legată la cap acoperă şi ochiul stîng.

— Ce ai la ochi, Reveica?

— No, meri de 'ntreabă pe cantor şi pe muerea lui... blăstăma-o-ar Dumnezeu s'o blăstăme!—răspunse ea arătînd ochiul vînăt, un dinte rupt, sgîrieturi pe faţă şi un smoc de păr scos din creştetul capului...

Ghedeon îşi închipui îndată cam ce s'a întîmplat şi, lăsîndu-se pe un scaun, sili slujnica să-i povestească cu deamăruntul.

— No, a vint cantoru' asară şi l-o găsit muerea lui în bucătărie... ş'o 'nceput a blăstăma şi a mă lovi şi pe mine şi pe el. M'o lovit la ochi şi mi-o scos un dinte... da nici ei nu i-o mers bine... că i-am smult păru' şi i-am spart capu' cu cleştele!...

Ieromonahul îşi aminti rîsul ţăranului pe care-l întîlnise în drumul gării, şi-l trecură sudori... Va să zică a fost un scandal la el în casă, în lipsa lui, şi-a aflat tot satul... Işi scoase batista şi se şterse pe frunte, apoi îşi luă bastonul şi porni spre casa dascălului. Aici, găsi nevasta cu capul înfăşurat tot în pînză şi cu sgîrieturi pe faţă.

— Ce s'a 'ntîmplat, Gherghino?

— Am prins pe Stan la ungureancă... aia s'a 'ntîmplat!... Şi ne-am bătut în parte... fi-mi-ş'ar ea a dracului cu el de gît să mi-ş fie!...

Venind şi dascălul, Ghedeon se uită la el crunt şi, fără să-l mai întrebe ceva, îi porunci să găsească îndată o căruţă şi până nu s'o lumina de ziuă, s'o încarce pe ungureancă şi s'o pornească la Bucureşti...

Damian Stănoiu

William James
(După „Corespondenţă")

Intr'una din scrisorile lui William James e scrisă această observaţie de adîncă semnificaţie umană: „Nu e un om complect educat, acela care nu s'a jucat niciodată cu gîndul sinuciderii". Constatare pe care nu trebue să ne grăbim de a o diagnostica în sensul pesimismului. Căci, fire profund tristă, după cum ne informează cei care l-au cunoscut, W. James a învins amărăciunea printr'o luptă, în acelaşi timp eroică şi metodică. El n'a insultat niciodată omenirea cu acel rînjet de mizantropică bucurie. In faţa filosofiei lui Schopenhauer de pildă, e apucat de indignare. Cînd un comitet format la Frankfurt am Mein pentru ridicarea unei statui marelui pesimist îi cere adeziunea, el răspunde printre altele: „Mă văd constrîns de a refuza să-mi mişc fie şi degetul cel mic pentru gloria unui om, care s'a muncit cu ingeniozitate toată viaţa să scuipe pe viaţa semenilor mei şi a tuturor celor pe care-i iubesc. Nu e oarecum imoral de a oferi un omagiu public omului, ale cărui scrieri,—dacă publicul le-ar înţelege şi s'ar inspira,—ar distruge complect acea simplicitate afectuoasă şi încrezătoare care tocmai face dulceaţa vieţii?... Pesimismul lui Schopenhauer a fost acela al unui cîne care ar prefera să vadă lumea de zece ori mai rea decît este, decît să piardă ocazia de a lătra şi nimic nu l-ar fi decepţionat mai crud decît să vadă dispărînd orice raţiune de a se mai plînge".

Şi totuşi William James a avut noroc de cea mai deprimată structură sufletească. Dar el a exterminat dintr'însul încetul cu în-

cetul, cu supraomenească răbdare, germenul descompunerii. Vom vedea îndată cum. E necesar deocamdată să cunoaştem mai deaproape enigma acestui caracter.

* * *

„Orice filosofie e expresia unui temperament". Nici un mijloc de a-l cunoaşte nu e mai indicat, decît aplicarea metodei sale asupra lui James însuşi. Fiindcă niciodată legătură mai organică, identificare mai contopită, nu s'a întîmplat, între un om şi doctrina sa ca în cazul filosofului american. Pentru el concepţia despre lume nu are o valoare abstractă, „în sine" şi, mai ales, nu e rezultatul unui moment abstract în care creatorul se depăşeşte, se înstrăinează de el ca să gîndească esenţa firii. Sistemul cuiva e o caracteristică expresivă a unui individ, o semnificaţie caracterologică. Fiecare om, chiar şi cel mai umil îşi are filosofia sa. Ca să înţelegem sensul gîndirii n'avem decît să analizăm caracterul. Evident că la William James acest lucru nu e uşor din cauza complexităţii alcătuirii sufleteşti: o prizmă cu infinite feţe. Sînt contopite în ea mai multe fizionomii sufleteşti. Cu puţină atenţie unele din ele se pot degaja totuşi.

Din mulţimea scrisorilor plecate dela el către prietini, familie, discipoli şi care formează unul din cele mai patetice romane prin corespondentă, se desprinde mai întâiu cu claritate, un suflet de *aventurier*.

De multeori ca să putem înţelege fizionomia morală a cuiva nu e rău să ne adresăm eredităţii. William James obişnuia să spue că datoreşte toată formaţia sa etică şi intelectuală exemplului şi calităţilor pe care i le-a transmis tatăl său.

Henry James, teosof, adept al lui Swendenborg şi al lui Fourier, spirit de o rară mobilitate, e una din acele firi utopice şi exuberante care ţin în acelaşi timp de un înalt idealism şi de o nuanţă de şarlatanie. Fiul său îl descrie ca ceva „palpitant şi uman, graţios, duios, apucat şi umoristic". Carlyle nu se sfieşte să dea acestui agitat, numele de „aventurier literar". Şi fiul are ceva din apucăturile tatălui. Fratele filosofului, romancierul Henry James, scrie despre formaţiunea lor spirituală: „Am respirat un aer sănătos, plin de incoherenţe, şi am fost nutriţi şi adăpaţi cu contradicţii".

O curiozitate neînfrînată care preţueşte mereu noutatea şi schimbarea—James a justificat teoretic aceste două concepte în sistemul său,—îl face să-şi schimbe mereu preocupările şi chiar

cariera. Pornit ca adolescent să devie pictor, îl găsim îndată preocupat de chimie, apoi de ştiinţe naturale. In această ipostază face o călătorie în Brazilia. Dar acolo e repede desgustat de perspectivele moarte ale ştiinţelor naturale. Imbrăţişează după aceia filosofia. Ceva mai tîrziu medicina. Aceasta îl duce la psihologie. După ce scrie minunatul său tratat de Psihologie, toate scrisorile sale arată desgustul care-l nutreşte pentru această ramură a filosofiei pe care o găseşte inferioară. Şi atunci se dedă trup şi suflet teoriei cunoaşterei şi metafizicei. In fine către sfîrşit il pasionează exclusiv religia şi problemele ei.

Aceiaşi febrilitate şi nevoe de noutate şi în viaţa sa. James e omul care călătoreşte veşnic. Se îmbarcă de cel puţin zece ori pentru Europa unde stă cîteodată ani de zile. Il găsim cînd la Paris, cînd la Roma, apoi pe valea Rinului, în Elveţia, Austria, Germania, Scoţia etc. Cînd e în America nu e mai statornic. Aci e la oraş, aci la ţară. Cumpără o casă într'un minunat peisaj de munte, e încintat de ea şi crede că îşi va sfîrşi acolo viaţa în fericire. Puţin după aceia însă se plictiseşte de ea şi o vinde. Aci e în California, aci la New-York, aci la Cambridge.

După cum remarcă Simmel, viaţa aventuroasă e aceia care se fărămiţează în momente izolate unele de altele, fiecare avînd însemnătatea lui, prezintat fără nici-o legătură cu ansamblul, cu linia generală a vieţii. Aventura e exagerarea importanţei unui moment parţial care e trăit pentru el însuşi, indiferent de trecut ori de viitor, e atenţia exclusivă acordată unei porţiuni separată, dezintegrată de seria continuă a vieţii, ridicată la un rang special, în raport cu restul evenimentelor. Aventurierul trăeşte exclusiv în prezent, cu care se confundă. El n'are memorie şi nici imaginaţie. El n'are mai ales sensul determinist al existenţei şi al destinului. Fiindcă viaţa sa e tăiată într'o serie de momente excepţionale, fără legătură între ele, dar mai ales fără filiaţie cauzală, spiritul de aventură concepe totul subt prisma hazardului. De fapt toţi oamenii se pot împărţi în mecanicişti şi aventurieri. Primii concep viaţa ca ceva rezonabil, prescris de un complex de forţe date, ca o linie previzibilă cu oarecare aproximaţie mai dinainte. Ei nu aşteaptă nimic excepţional, nimic extraordinar. Viaţa lor e cenuşie, monotonă, închisă într'un anumit determinism care e jumătate al caracterului lor, jumătate al împrejurărilor. Şi mai sînt apoi aventurierii, acei optimişti

iremediabili, care pariază pe posibilitățile rare, pe capriciile întîmplării, care nu recunosc regularitate și cauzalitate în fenomene. Ei nu se mulțumesc cu o pasivitate receptivă față de evenimente. Le provoacă și le excită în favoarea lor prin energie activă. Viața nu e o serie rațională mai dinainte stabilită. Din contra, ea apare acestuia ca complexitate infinită de forțe libere, în care fiecare moment poate aduce o surpriză, fiindcă fiecare moment are autonomia lui și nu e integrat într'o linie, într'un tot mai dinainte cunoscut. Aventurierul se declară pentru multiplicitatea, variația și iraționalitatea posibilităților. El adoră riscul. Punctul său de vedere e exclusiv optimist. El își construește o credință în succesul său final, iluzie puternică de care nu se îndoește o clipă.

Apropiați acum de aceste considerații viața intelectuală a lui James. Dar mai ales gîndiți-vă la paginile sale filosofice despre risc și despre voința de a crede, la teoriile sale justificative ale noutății, variației și multiplicității și veți înțelege perfect această nuanță a caracterului său.

In strînsă legătură cu caracterul său aventuros și neliniștit, se desinează în scrisorile sale un altul, acela de *candid*. Până către sfîrșitul vieții, William James păstrează încă iluzii. Ca o fată mare el nu ințelege încă anumite aspecte brutale ori vulgare ale lumii. Viața nu se prezintă în fața sa deflorată ori veștejită de revelația infamiilor ei. Ea păstrează mereu secrete, misteruri. Un văl des acopere decăderile și perversitățile. Disprețuește sincer libertinagiul. Cînd Paul Bourget îi trimite romanul său „Idyle tragique", William James îi scrie fratelui său: „Atmosfera morală din Bourget îmi este, în orice caz străină: e aceia a unui libertinaj așa de abuziv încît nu se poate lega de nicio dată morală... Poate că există în Franța un mediu care găsește acest lucru nobil și plin de ideal, dar, cum ar zice Rosine, eu și cu dînsul, sîntem foarte rău asortați". Atitudine de puritan evident, efect al educației protestante, anglo-saxone, care elimină din viața copilului, cu austeritate, orice moliciune senzuală. Luciditatea realistă, puterea de a privi cu liniște răul în față, care pentru Francezi e un eroism, pentru Englez e o slăbiciune, o concesie lașă, o pîngărire.

E. Renan spunea undeva: măreția unui popor se măsoară după pudoarea femeilor sale. Dar constatarea trebue extinsă și asupra bărbaților. Simțul direct al realității, ceiace se cheamă

curajul adevărului, care de cele mai multe ori nu e decît predilecția trivialității, în scurt, contactul cu josniciile și murdăriile, nu poate să nu veștejească cu scepticism ori cu cinism un suflet. Gîndindu-ne bine, un realist nu poate fi un suflet distins.

Fără îndoială, un suflet care cunoaște tot răul, luptă cu el și-l învinge, are calități de erou. Lupta și victoria dau sens moralei. Nu e mai puțin adevărat însă că o inimă care se păstrează până târziu naivă, un suflet lucios, pe suprafața căruia alunecă fără nicio aderență peisagiile abjecte ale vieții, au o grație, o delicatețe turburătoare ca tinerețea însăși. Sufletele care au pudoare pentru ele, care nu-și mărturisesc nici lor unele lucruri, nu din iesuitism, nici din aspru ascetism, dar pentrucă sînt construite fără nicio afinitate pentru desmățare, păstrează mereu farmecul virginității. Și poate idealul etic nu e numai să nu faci anumite lucruri, dar chiar nici macar să nu le gândești, să nu le afli. Știința și păcatul se confundă. Curiozitatea e considerată de toate religiile—aduceți-vă aminte de cutia Pandorii, de femeile Zmeului care sînt omorite fiindcă deschid odaia oprită etc. etc.,—ca infracțiunea supremă.

Acest om virginal până la adînci bătrinețe a fost William James. La 31 de ani cetește cu plăcere și entuziasm romanele lui Jules Werne.

Dacă îi rămine ceva necunoscut, din multiplele senzații ale vieții din care n'a voit să cunoască decît pe cele sănătoase și înălțătoare, e tocmai acel „atrait du gouffre", fascinația seducătoare a abisului de vițiu, de cădere, ori măcar de destrăbălare jovială cu gust pentru istorii în felul lui Boccacio sau Rabelais. Și această prospețime de suflet cu îngrijire păstrată, îi permite să rămie *un duios* până tîrziu în vrîstă. Ultimele scrisori dinaintea morții, la vrista de 68 ani, închid încă în ele un suflet erotic. Amorezat a fost mereu James, niciodată senzual ori lubric. El împărțea oamenii, servindu-se de o expresie franceză în: „les durs" și „les tendres".

Și fiindcă preconiza mereu lupta, riscul, victoria și aventura el se număra printre „les durs". Dar dacă socotim la bilanț și duioșia lui nesfirșită, entuziasmul amoros cu care înfășura tot universul, sîntem obligați să-l numărăm printre „les tendres". Iată cum scrie soției sale, cu bucurie și dragoste de școlar în vacanță, fiind aproape de șaizeci de ani, despre o excursie în munți: „Era o temperatură ideală afară din cort și înăuntrul lui, luna se

ridică înainte de miezul nopţii, lăsînd să strălucească doar stelele cele mai mari. Atunci mi s'a părut că simt, într'un fel extrem de viu, însuşi uşurătatea fluidă a sufletului meu. Influenţele naturii, prezenţa în jurul meu a bunei noastre Paulina, dar mai ales gîndurile care se îndreptau cătră tine şi copiii noştri, cătră scumpul nostru Henry care călătoreşte pe mare, problemele conferinţelor, toate acestea fermentau în mine şi atunci a fost o clipă o adevărată noapte de Walpurgis". Entuziasmul fericirii unui adolescent simţit la şaizeci de ani! Căci nimic nu păstrează mai tînăr decît candoarea, care nu e, de fapt altceva, decît o economie a puterii de dragoste.

W. James, în năvalnica lui forţă de adorare, iubeşte totul, dar mai ales umanizează şi înfrumuseţează deficitele naturii ori ale vieţii. „Draga mea, impresia cea mai profundă pe care am simţit-o de cînd sînt în Germania e poate aceia pe care mi-au făcut-o aceste bătrîne ţărance sbircite, adevăraţi castori neobosiţi, urcînd străzile ca şi bărbaţii, trăgînd căruţele lor ori purtînd grele panere, absorbite cu totul în treburile lor, fără să vadă nimic din luxul ori viţiul care le înconjură, îndepărtate locuitoare ale unei lumi mai bune şi mai pure. Sărmanele lor feţe bătrîne, devastate şi asprite, sărmanele lor corpuri bătrîne şi uscate de o necontenită muncă, sufletul lor răbdător, mă fac să plîng. Sînt surorile noastre mai mari, sînt fiinţe venerabile care au drept la respectul nostru. Tot misterul femeii pare incarnat în uriţenia lor... mame! mame! toate sînteţi la fel. Da, Alisa mea, ceiace iubesc în tine e ceiace găsesc la aceste toate scumpe bătrîne. Şi sînt mîndru, cînd, cu faţa scăldată de lacrimi, mă gîndesc la scumpa mea mamă, şi cînd ştiu că e şi ea la fel cu toate acestea. Noapte bună, noapte bună". Se poate închipui mai sublimă umanitate? Gîndiţi-vă acum la un roman francez de libertinaj, la „Liaisons dangeureuses" de Laclos de pildă. Distanţă aproape astronomică dintre două alcătuiri sufleteşti!

Simplicitatea şi candoarea îl fac de multe ori să fie desgustat de artificiile şi convenţiile civilizaţiei şi să se confunde în natură. Atunci James are accente rousseauiste: „Tocmai în momentele cînd sînt blazat de toate „drăgălăşiile", convenţiile şi zădarnicile agitaţii ale aşa zisei civilizaţii, tocmai cînd sînt însetat de contrariul lor: mirosul bradului, zgomotul cascadei, băile în apele sale, spectacolul divin de pe vîrful coastei şi colina care se vede deasupra pădurii virgine, tocmai atunci îmi cereţi Doamnă, să renunţ la aceste salvatoare balsamuri?"

Personalitatea lui James nu e însă numai atît. Mai găsim în el încă un om: *artistul*. De mic a fost sortit să devie pictor. Şi în adolescenţă s'a ocupat puţin cu această artă. A rămas totuşi în el dealungul întregii vieţi gustul pentru viu, pentru concret, pentru original şi specific. Sistemul său filosofic despre lume e al unui artist. Cînd descopere pe Bergson, îi scrie că ceiace îl entuziasmează mai mult la el, (efect pe care-l compară cu acela pe care i l-a lăsat lectura lui M-me Bovary): „e o notă de *eufonie* persistentă, e un rîu abundent, fără furii şi fără slăbiciuni care curge plin între malurile sale, regulat, irezistibil. Şi cîte imagini fericite care niciodată nu sînt prea exagerate, dar care simplifică gîndirea şi o ajută să-şi urmeze cursul. Da, sînteţi un vrăjitor adevărat".

Vizualitatea sa aplicată la contemplaţia naturii pe care a adorat-o fără oboseală, până la sfîrşit—e aceia a unui pictor care întrebuinţează cuvinte: „Verdeaţa e din cele mai proaspete, arborii şi cîmpul măreţe şi aerul e prin el însuşi un obiect care conţine în disoluţie aburii apei, un fum subţire şi frînturi de soare, oferind amestecurile şi degradările cele mai minunate ale castaniului argintat cu albastru şi cenuşiu de mărgăritar"...

Niciodată n'a iubit James,—şi cîteodată artistul din el s'a revoltat, procedeele grosolane ale ştiintei. Dela Florenţa scrie unei prietine: „In trista noastră epocă amestecăm ştiinţa peste tot. Dragostea moare şi, în orice caz, îmi pare foarte slăbită şi foarte palidă acolo unde domneşte ştiinţa. Devin cu totul rebel erudiţiei: aceste tablouri pot încă să-mi inspire o stare de suflet care seamănă cu amorul şi mă felicit, cu atît mai mult, cu cît acum cîţiva ani, credeam că dragostea mea pentru pictură s'a dus înapoi să întîlnească anii mei de tinereţă. Dar văd că circumstanţele o fac să retrăiască".

Fireşte temperamentul său viu şi înamorat de concret şi individual nu admite nici un studiu sistematic al artei, nici subt forma Esteticei: „cred că Arta pură nu va trage niciun profit din studiul analitic al Esteticei, ci mai de grabă un dazavantaj, atunci cînd se va face din abstracţie baza practicei. Se vor obţine opere înţepenite din care va lipsi acel impalpabil „Je ne sçais quoj". Diferenţa între o operă de primul ordin şi una mai mediocră, în materie de artă, îmi pare că scapă ori-cărei definiţii verbale: e diferenţa unui fir de păr, a unei nuanţe, un fel de freamăt interior şi totuşi ce distanţă le separă din punctul de vedere al valorii!" ...

* * *

După cum se vede, puțini oameni au fost mai înzestrați să guste plăcerea de a trăi, să pătrundă mai direct, mai spontan bucuria infinit de variată a vieții: Un aventurier optimist care plăzmuește mereu alte planuri de existență și de care se entuziasmează ca un copil, un candid căruia nu-i e dat să vadă amărăciunile și urîțeniile vieții, un artist care înțelege frumusețile mereu altele ale firii. Și totuși destinul n'a voit ca William James să se bucure complect și definitiv de viață.

Fie din cauza surmenajului, fie din cauza unor abuzuri ereditare, adolescența îi e pătată de o atroce neurastenie. Scrisorile sale din această epocă sînt dureroase. Chinurile neurasteniei sînt atît de tari încît James se gîndește adesea la sinucidere. „Până acum, cînd aveam dorința de a lua o inițiativă liberă, de a îndrăzni să acționez într'un fel care să-mi fie personal, sinuciderea îmi apărea ca forma cea mai virilă de acțiune prin care aşi fi putut să-mi manifest îndrăzneala..." Aceste rînduri le găsim în jurnalul său cu data de 30 April 1870. Intr'o scrisoare anterioară, adresată din Germania tatălui său, cetim: „Fără să cad complect în prostrație, pistolul, pumnalul și otrava începeau totuși să acapareze prea mult atenția mea. Atunci mi-a venit în gînd că aveam cu orice chip nevoe de schimbare"... O depresiune grozavă îl face de mai multe ori să-și părăsească studiile și să stea luni de zile în complectă inacțiune. Se știe că James afirmă a fi scăpat de această teribilă boală prin cetirea operelor lui Ch. Renouvier. Dar răul revine mereu toată viața. Printr'o luptă teribilă îl paralizează o clipă. Dar cîțiva ani mai tîrziu el reapare iarăși. Abea către sfîrșitul vieții învinge personalitatea optimistă și eroică a lui James.

Nimeni ca marele filosof american n'a pus în exterminarea neurasteniei o răbdare mai îngerească, un curaj mai viril, dar mai ales nimeni n'a utilizat cu mai multă pricepere printr'o metodă specială, ceiace se găsea sănătos în mod nativ într'însul. Știm astăzi cu toții că bolile mentale și sufletești sînt boli de convingere. Un psihiatru francez le-a numit „pitiatice", adică maladii de credință. Și toate terapeuticile au recomandat același lucru: tonificarea acțiunii suggestive, adică întărirea în bolnav a ideii de sănătate. Dela Charcot la Bernheim, Coué ori Pierre Janet aceleași remedii sînt mereu recomandate. Crează-ți încrederea în propria sănătate și vei fi tămăduit. Alungă tot ce constitue slăbiciune și deprimare: stimulează-te mereu în speranțe. Provoacă-ți succese exterioare care să confirme acest lucru. Ferește-te de contemplări pasive, sterpe, de analize minuțioase, de acele excese ale vieții interioare care usucă și dezesperează. Crează-ți interese, devotează-te cauzelor exterioare ca să fugi de gîndul persoanei tale, confundă-te cît poți în diversitatea lumii bogată, infinită în resurse. Formează-ți o filosofie bărbătească, dreaptă, optimistă. Incearcă să legi din nou firul raporturilor cu universul, pe care trebue să-l crezi demn de iubit, cu acel misterios și veșnic variat univers, enigmă perpetuă pentru orice curiozitate. Ridică capul, cere dreptul la viață; nu te lăsa strivit.

Fără să consulte nici un psihiatru, el însuși adînc psiholog, James a înțeles imediat că în această direcție stă salvarea lui. Și ca să se convingă el însuși a întrebuințat un artificiu ingenios: s'a făcut că e convins, a jucat față de el însuși rolul de credincios. Un elev al său ne spune în amintirile sale despre James: „El insista adesea asupra acestui fapt că persoane care au de suferit grele tare nervoase, chiar ereditare, pot organiza viața lor în mod util pentru a putea trage folos din sensibilitatea lor „degenerată". Iată ce-l preocupa mai mult! A inventat o întreagă filosofie, nu pentru uzul altora, ci pentru al său propriu, o filosofie medicament, o înaltă doctrină farmaceutică, cu virtuți de alinare sufletească. Sistemul lui James e cramponarea de viață a unui bolnav, printr'o doctorie metafizică și etică. Preconizînd eficacitatea efortului și l-a aplicat mai întâiu lui însuși. Niciodată resursele practice, optimiste și curajoase ale temperamentului anglo-saxon n'au reacționat mai evident în fața boalei ca în cazul său. Alte filosofii pot eși din trebuinți de riguroasă logică ori de armonie estetică. A sa e un strigăt moral de dezolare. Firește o asemenea filosofie nu poate fi decît stenică, rumână de sănătate, exuberantă de viață.

Legăturile dintre viață și operă nu sînt totdeauna directe. Cîteodată producțiile spirituale sînt oglindiri exacte a ceiace a fost viața. Alteori însă opera reprezintă tocmai contrariul biografiei, reprezintă ceiace n'a putut fi realizat în viață cu toate că autorul a dorit-o din răsputeri. Schopenhauer a fost necăjit și a născut pesimismul. Dar misticul și frămîntatul Comte a gîndit, ca o nostalgie a ceiace îi lipsea, practicul și trivialul pozitivism. Oarecum apropiat e și cazul lui James. Acum cînd îi cunoaștem cores-

pondenţa toată, filosofia sa găseşte o minunată clarificare subt acest punct de vedere.

Ceiace îngrozeşte mai mult pe un neurastenic e ipocondria, adică frica de a nu rămîne mereu singur cu el însuşi, cu preocupările vieţii sale interioare. Ipohondria e gîndul cronic, pînda de fiecare moment a propriilor stări organice ori sufleteşti. Subiectivism, interiorism şi ipocondrie e unul şi acelaşi lucru. De acest lucru voeşte să scape numai decît James. Intr'o scrisoare din 1872 scrie: „Această conferinţă de Fiziologie care-mi vine acuma e un adevărat dar al lui Dumnezeu; mă va face să lucrez fără să mă surmenez; mă va sili să mă interesez de alţii în loc să mă las închis în mine însumi şi mă va îndepărta de aceste analize introspective care au trezit în mine, în aceste ultime luni, un fel de ipocondrie filosofică şi de care îmi va face fără îndoială mult bine să mă îndepărteze timp de un an".

Cel mai bun remediu pentru a scăpa de subiectivism e acţiunea. Pragmatismul lui James e filosofia unui interiorist care se apără prin activitate de gînduri rele. Nu e, după cum se crede, doctrina unui burtă verde american, a unui „business man", preocupat de afaceri sau de ritmul unei vieţi de combinaţii practice. E agăţarea tragică de viaţă a unui deprimat.

W. James voeşte cu orice chip să se uite pe sine. Voeşte să *evadeze* din închisoarea nesuferită care e el însuşi. Această nevoe de acţiune devine preocuparea sa permanentă: „După 1 Ianuar (1870) — scrie în jurnalul său,—cînd voi începe să pot sbura pe propriile mele aripi, s'ar putea să revin la preocupări metafizice, fără prea mare pericol pentru puterea mea de a activa ...In prezent mă preocupă puţin speculaţia şi mai mult forma actelor mele... să acumulez decizii voluntare ca un avar, fără să uit că o reţea greşită strică tot lucrul"... Intr'o scrisoare din 1884: „In fond, şi acest gînd nu-l am de astăzi, ar trebui judecată sănătatea unui om nu atîta prin bilanţul anual al orelor sale de mulţumire ori de suferinţă, cît prin suma muncii pe care, bine ori rău, a reuşit să o realizeze".

Pentru înfăptuirea acestei activităţi e nevoe de voinţă şi de credinţă. James le-a reunit intr'o formulă de suspinătoare aspiraţie, care e titlul unui volum al său: voinţa de a crede. Căci nu e aşa de uşor, pentru un om complex, inteligent şi cultivat să creadă cu uşurinţă. Dintr'un om evoluat şi complect nu se poate face cu uşurinţă un bigot. Filosoful american a găsit însă un minunat artificiu. Gîndindu-se la „rămăşagul" lui Pascal relativ la existenţa lui D-zeu, aplicîndu-l peste orice ipoteză, a judecat cam aşa: dacă credinţa mea e verificată de fapte, cu atît mai bine: am cîştigat. Dacă e contrazisă, n'am pierdut nimic şi pot oricând începe din nou cu altă presupunere. Dar faptul că ai o credinţă sau că măcar pariezi pe una, are imense avantagii pentru fortificarea sufletească. Voinţa e semnul libertăţii, e degajarea noastră din subordonarea materiei—recte a boalei. Ceiace l-a entuziasmat pe James în filosofia lui Renouvier e tocmai această autonomie a voinţei, pe care filosofia franceză o luase dela Kant. Libertatea voinţei îţi deschide căile optimismului, adică îţi spune că nu eşti condamnat la o fatalitate de determinare şi că oricând poate interveni o posibilitate nouă care să-ţi justifice speranţa. Dar ca să ajungi la această libertate trebue să crezi în ea, să te exercitezi adunînd — cum spune el — zi cu zi, ca un avar, hotărîri de voinţă. Intr'un capitol al „Psihologiei" sale „Despre obişnuinţă", James dă printre alte maxime pentru întărirea voinţei şi pe aceasta: „fă în fiecare zi un act inutil, absurd, dezagreabil pentru tine, pentru ca marile hotărîri din viaţă să nu te prindă nepregătit, adică fără o voinţă elastică şi ascultătoare". Libertatea voinţei e astfel un puternic sprijin moral. A crede în ea înseamnă a nu despera.

Ajutorul în lupta contra deprimării nu poate veni numai dela resursele interioare, oricît ar fi ele de eroice. Avem nevoe şi de susţineri din afară. Cel mai minunat lucru pentru aceasta e *succesul* acţiunilor noastre. James a vorbit mult de succes şi a fost adesea rău interpretat. Dar faptul că a recurs la o asemenea noţiune e şi el semnificativ. O bună parte din tensiunea noastră nervoasă e menţinută de aprobarea pe care ne-o dau faptele ori societatea. Reuşita unui plan e oarecum examenul exterior care ne probează meritul. Şi cei care au mai ales nevoe în îndoiala în care se zbat de această probă obiectivă sînt mai ales neurastenicii. Neîncrezători în ei, veşnic sugestionabili, firi panice terorizate de simple bănueli, le trebue mereu dovada palpabilă a capacităţii lor, ca să fie remontaţi, încurajaţi. Punînd succesul în centrul filosofiei sale pragmatiste, James a arătat încă odată nevoia de sancţiune exterioară pe care o simţea, căci semnul cel mare al adaptării, deci al sănătăţii, e reuşita.

Această stimă pentru tot ce e exterior, simbol al nevoii de evadare din el, a dovedit-o James şi prin faimoasa sa teorie a

emoţiei. Emoţia e ceiace se exprimă exterior, ceiace se vede. Această expresie provoacă abia în urmă stări interioare, simple reflexe, ecouri ale celei dintâiu. Dar această teorie îi mai dă un ajutor şi în altfel. Dacă e adevărat că sîntem trişti fiindcă plîngem sau veseli fiindcă rîdem şi nu invers, cum se credea până la el, înseamnă că e deajuns să afectăm optimismul şi fericirea pentru ca să devenim efectiv. Sănătatea morală se obţine prin gesturi sănătoase. Teoria emoţiei are adînci aplicaţii pedagogice şi morale. Purtaţi-vă în viaţă bine dispuşi şi veţi fi în adevăr. Fă ca şi cum ai fi şi vei fi mulţumit. Intr'o cuvîntare către studenţi, James le recomandă această întrebuinţare a teoriei emoţiei. De fapt nici una din ideile sale nu a rămas pur teoretică. Aproape toate au semnificaţia etică de însănătoşare morală. Robusteţea şi vigoarea sufletească: acest unic scop l-a preocupat mereu.

Tendinţa către obiectivare, către evadare de sine, nu poate fi completă dacă nu ni se stimulează interesul, dacă nu se creiază în afară de noi, în spectacolul lumii, variate şi seducătoare atracţii.

Un univers uniform şi monoton ne adoarme atenţia şi curiozitatea. Deaceia James s'a muncit—fiind ajutat la aceasta şi de temperamentul său aventuros,—să creeze o existenţă complexă şi multiplă, combătînd monismul. Concepţiile metafizice—în special hegelianismul—care reduc pluralitatea aspectelor firii la un singur caracter, i se par înăbuşitoare. El concepe o lume cu infinite culori, cu simfonice armonii, o lume multiplă de sensuri şi aspecte. Nu există unitate şi centralizare, ci pluralitate şi descentralizare—originalitatea fiecărui lucru şi a fiecărui moment îl atrage cu chemarea ei ademenitoare. „Faceţi din univers—scrie el prietinului său Howison, un pluralism şi creaţi imediat un obiect de adoraţie. Faceţi însă o unitate şi iată-vă în faţa a două atitudini egal de parţiale şi legitime amîndouă: adoraţia şi oroarea. In prezenţa unui astfel de univers o singură concepţie: indiferentismul şi oricît aţi întoarce chestiunea şi toate sensurile, nu văd cum o filosofie a absolutului în raport cu marele său idol ar putea să evite această alternare de misticism ori satanism pe care istoria ne-o arată în toate timpurile". Desavantajul tuturor filosofiilor moniste care reduc totul la unitate, e, după James, acesta: în cazul cînd caracterul care crezi că se găseşte la baza tuturor lucrurilor nu te mai atrage, eşti pierdut, fiindcă un altul nu mai e posibil, toate uşile îţi sînt închise şi nu-ţi mai rămîne decît negaţia nihilistă. Dar dacă universul e plural, o decepţie de azi relativă la o ipoteză, poate face loc mîne unei alte iluzii în legătură cu un alt aspect. Şi apoi o lume variată şi veşnic nouă ne atrage mereu spre ea, ne excită mereu curiozitatea şi simpatia, creiază veşnic alte interese, ne face cu alte cuvinte să trăim mereu în afară, uitîndu-ne mizerabila noastră persoană.

Astfel toate drumurile filosofiei pragmatiste duc către aceiaşi ţintă. James şi-a creiat filosofia care-i trebuia. Ea a format medicamentul unic care l-a salvat. Şi, în adevăr, înainte de sfîrşitul vieţii James a învins neurastenia. Ultimele sale lucrări, preocupate de esenţa psihologică a religiei, dovedesc din nou exuberanţa vieţii şi a sănătăţii. Dumnezeu reese din adoraţie, adică din plenitudinea vieţii, care se revarsă în iubire, în creaţii de îndrăgostit. Experienţa religioasă e acel „trop plein de vie", care plăsmueşte din abundenţă perfecţiunea. Cînd ajungi să iubeşti tot ce te înconjoară, cu frenezie, Dumnezeu e creat.

Fireşte William James a reuşit să distrugă răul care-l rodea fiindcă a găsit în temperamentul său candid, artist şi fugos resursele de sănătate pe care le avea. Dar dacă n'ar fi fost lovite de boală, poate aceste isvoare de vieţi nu s'ar fi potenţat aşa, nu s'ar fi îndirjit teoretizîndu-se într'o filosofie de sănătate şi iubire, asemenea fagocitelor, care neatacate de niciun microb vegetează amorţite. Fiindcă pe fondul său nativ s'au depus alterările neurasteniei, deaceia s'au răsculat puterile de viaţă. Filosofia sa e rezultanta unui temperament fericit alarmat de pericolul descompunerii.

* * *

Nici un veac n'a dezadaptat mai puternic pe om de ambianţa sa, ca cel de al nouăsprezecelea. Atunci s'au efectuat mai multe transformări brutale în destinele omenirii decît s'au întîmplat din antichitate şi până în zorile lumii moderne. Oamenii secolului trecut au trebuit să rupă brusc cu o serie de deprinderi. Din toate aceste zguduiri au rezultat frămîntate procese de conştiinţă, dureroase amputări, oribile izolări. Firile delicate au fost, în perioada romantică, secerate de acel „mal du siècle". S'au alcătuit atunci hecatombe de sinucideri propriu zise ori măcar morale. Kleist, Byron, Musset sînt învinşii acestei perioade.

Viaţa însă învinge, pe încetul, totul. Către sfîrşitul secolului forţele de readaptare au început a se reorganiza. Omul sensibil chiar, nu s'a mai oferit fără rezistenţă victimă pe altarul noii culturi create. Lupta de reacţiune contra disoluţiei sufleteşti şi contra boalei s'a dat cu minunate mijloace de rezistenţă. Cîţiva mari martiri au pregătit readaptarea noastră a generaţiei liniştite de acum, pentru care amărăciunile şi decepţiile vieţii nu duc numaidecît la sinucidere, şi nici măcar la pasivitatea stoică. Omul secolului al XX-lea luptă şi se adaptează. Dar pentruca să ne ofere această minunată reţetă magică de împăcare cu viaţa, mucenici ai ideologiei au plătit scump.

William James e al treilea mare spirit al secolului trecut care a învins printr'o filosofie de viaţă, rănile mortale ale sufletului său.

Primul e Nietzsche. Fiindcă e primul, victoria sa n'a fost deplină. Şi el, îngrozit de umbrele nebuniei a inventat o filosofie de năvalnică pulsaţie vitală. Blîndul şi inofensivul Nietzsche a visat o lume de brute, fără milă şi fără cruţare, un elan vital impetuos, violent şi barbar. Voinţa către putere e visul monstruos şi inocent al unui teuton cu nervii slabi. E soluţia germană a nevoii de readaptare care trebuia să vie. Şi ca atare, o vede, în proporţii mitice de epopee nordică, în halucinaţii hieratice de Dumnezei beţi de forţă, sfărmînd furios debilitatea schilozilor, călcînd în picioare slăbiciunea şi îngăduirea.

A doua tentativă e a adolescentului tuberculos Guyau. Viziune de bucurie epicureică, de gustare rapidă a bunurilor pămînteşti, subt presiunea zilelor din ce în ce mai scurte. Guyau adoră viaţa cu nostalgia ftizicului primăvara. Adoră nu atît forţa brutală cît exuberanţa, veselia, petrecerea. Dorinţă virginală de fecioară care n'a apucat încă să iubească cînd moartea i-a trimes vestitorii. Miraj clorotic, debil, difuz, servit de un temperament modest şi dulce şi care aminteşte prin resemnare şi surîs blînd unele pagini din jurnalul identic ca stare sufletească al Mariei Baskirtchef. Viaţa şi bucuria sînt visate calm, blînd, cu luciditate şi stoicism. E oarecum soluţia franceză la aceiaşi problemă, diluată de o personalitate fără prea mare energie.

A treia soluţie, e aceia anglo-saxonă.

E soluţia lui W. James. E un remediu mai puţin patetic şi, poate, mai puţin dramatic, mai modestă, dar în orice caz mai eficace. Fără să dea lumii un spectacol unic de sbucium sufletesc, filosoful american, cu metodă şi încăpăţinare, şi-a adunat rezervele latente de tinereţă şi naivitate şi le-a ridicat contra lui însăşi, cucerind bucuria şi împăcarea.

Fără brutalitate şi fără blîndă resemnare, cu tenacitate, sforţare şi voinţă, utilizînd tot ce poate să scoată din viaţă un rendament practic de sănătate şi voioşie, dar mai ales înţelegînd că origina tuturor suferinţelor e o boală a eului hipertrofiat care se aşează cu un obsedant narcisism în centrul lumii, James a priceput repede cum gangrena sufletească a secolului al XIX nu poate fi remediată decît cu preceptul bătrînului Pascal: „le moi est haïssable". Şi fugând într'o noapte din el, a scăpat descoperind lumea.

Mihai D. Ralea

Marfă vie

I.

Grocholschii îmbrăţişă pe Liza, îi sărută unul cîte unul toate degeţelele, cu unghiile lor roase de jur-împrejur şi trandafirii, şi o aşeză pe sofaua acoperită cu o catifea simplă.

Cu un picior peste altul, cu o mînă subt cap Liza, stătea culcată. Grocholschii se aşeză alături pe scaun şi se aplecă spre ea. Era absorbit de vederea ei. Cît de nostimă i se părea, luminată de razele soarelui în apunere!

Soarele, aurit, învăluit puţin în purpură, se vedea prin fereastră în întregime. Intregul salon şi Liza erau luminaţi de o lumină limpede, nesupărătoare pentru ochi, şi pentru un scurt timp fu totul învăluit în această aureolă...

Grocholschii se uita la Liza fără saţ. Liza nu-i cine ştie ce frumuseţă. Ce e drept, mica-i mutrişoară de pisică, cu ochi căprii şi cu un năsuc cîrn, e vioae şi chiar picantă, părul rar e negru ca funingina şi buclat, micul trup—graţios, mobil şi iute ca trupul unui ţipar. Dar totul luat în întregime... De altfel—la o parte cu gusturile noastre. Grocholschii, om alintat de femei, care în viaţa lui a iubit şi a încetat de a iubi de sute de ori, vedea în ea o frumuseţă. O iubea, şi oarba iubire pretutindeni găseşte o frumuseţă ideală.

— Ascultă,—zise,—privind-o drept în ochi. Am venit, scumpa mea, să mă înţeleg cu tine. Iubirea nu sufere nimic nehotărît, nimic inform... Raporturile nehotărîte, ştii... Eu eri ţi-am vorbit, Liza... Azi vom căuta să isprăvim cu întrebarea pusă eri. Acuma s'o rezolvim împreună... Ce-i de făcut?

Liza căscă şi, încreţindu-se, scoase mîna dreaptă de subt cap.

— Ce-i de făcut?—abia se auzi, repetînd după Grocholschii.

— Tocmai, ce-i de făcut? Hotărăşte, căpşor înţelept... Eu te iubesc, şi omul care iubeşte, e egoist. E mai mult decît egoist. Eu nu pot să împart cu bărbatul tău. Il sfîşii în bucăţi numai la gîndul că te iubeşte şi el. Al doilea, tu mă iubeşti... Pentru iubire, ca o condiţie necesară, apare libertatea deplină... Dar parcă tu eşti liberă? Parcă pe tine nu te sfîşie gîndul, că pe sufletul tău veşnic apasă acest om? Un om pe care tu nu-l iubeşti, poate—ceiace e firesc—îl urăşti... Asta al doilea... Al treilea... Al treilea ce e? Iată ce... Noi îl înşelăm, şi asta... nu-i lucru cinstit. Mai întâiu de toate, Liza, adevărul. Jos minciuna!

— Atunci ce e de făcut?

— Tu poţi să ghiceşti... Găsesc necesar, obligator, să-i declarăm legăturile noastre şi să-l lăsăm să trăiască în libertate. Şi una şi alta trebuesc făcute cît mai iute... De pildă, chiar în seara asta. E timpul să sfîrşim... Parcă tu nu te-ai săturat de a iubi tîlhăreşte?...

— Explicaţii cu Vanea?

— Da-da!

— Cu neputinţă. Ţi-am spus, Michel, şi eri, că e cu neputinţă!

— Dece, mă rog?

— Are să se supere, are să strige, are să provoace atîtea neplăceri... Parcă tu nu-l ştii cum e?.. Ferească Dumnezeu! Nu trebue nici un fel de explicaţii. Ai născocit!...

Grocholschii îşi trecu mîna pe frunte şi oftă.

— Da,—zise.—Mai mult decît are să se supere... Căci eu îi răpesc fericirea. El te iubeşte!

— Mă iubeşte. Foarte mult.

— Ce situaţie! Nu ştiu de unde s'o încep. Să te ascunzi de dînsul, e o mişelie, să te explici — înseamnă să-l omori. Al dracului lucru... Ei, ce e de făcut?

Grocholschii căzu pe gînduri. Faţa lui palidă se întunecă.

— Să fim întotdeauna ca acuma, zise Liza. Las să afle singur, dacă o vrea...

— Dar asta... e şi păcat, e şi... Insfîrşit, tu eşti a mea, şi nimeni n'are dreptul să creadă, că tu nu-mi aparţii mie, ci altuia. Tu eşti a mea! Nu te cedez nimănui!.. Mi-e milă de dînsul, Liza, Dumnezeu mi-e martor! Cînd îl văd, începe să mă doară. Dar însfîrşit ce poţi face? Tu doar nu-l iubeşti? Atunci la ce să te mai încurci cu dînsul? Trebue să te explici! Să ne explicăm şi să mergem la mine. Tu eşti femeea mea, nu a lui. Facă ce ştie. Işi va suporta el cumva durerea... Nu-i cel dintâiu, nu-i nici cel din urmă... Vrei să fugi? A? Zi mai iute! Vrei să fugim?

Liza se ridică şi se uită la Grocholschii cu ochi întrebători.

— Să fugim?

— Da... La mine, la moşie... Apoi în Crimeea... Să ne explicăm cu el în scris... Se poate la noapte. Trenul pleacă la unu şi jumătate. Ce zici? Bine?

Liza se scărpină la rădăcina nasului şi căzu pe gînduri.

— Bine, zise, şi... începu să plîngă.

Pe obrajii ei începură să joace pete roşii, ochişorii i se umplură, şi pe mutrişoara de pisică curseră lacrămi...

— De ce plîngi?—se alarmă Grocholschii. – Lizo, ce-i cu tine? Ei, dece plîngi? Vezi cum eşti! Ei, ce s'a întîmplat? Drăguţă! Mămico!

Liza întinse braţele către Grocholschii şi se atîrnă de gîtul lui. Se auziră suspinuri.

— Mi-i milă de el...—mormăi Liza.—Ah, cît mi-i de milă!

— De cine?

— De Va... nea...

— Dar mie nu mi-i milă? Dar ce să-i faci? Noi o să-i pricinuim suferinţi... Are să sufere, are să blăstăme... Dar întrucît sîntem noi de vină, dacă ne iubim unul pe altul?

Rostind acestea, Grocholschii sări dela Liza, ca înţepat de ceva, şi se aşeză în fotoliu. Liza zbură depe gîtul lui, şi iute, într'o clipă, se lăsă pe sofa.

Amîndoi se înroşiră grozav, lăsară ochii în jos şi începură să tuşască.

În salon intrase un om înalt, larg în umeri, de vreo treizeci de ani, în viţmundir de cinovnic. [1] Intrase neobservat. Numai zgomotul scaunului, de care se aninase lîngă uşă, dădu de ştire amanţilor despre venirea lui şi-i făcu să se uite jur-împrejur. Era bărbatul.

Se uitară tîrziu. Bărbatul văzuse cum ţinea Grocholschii pe Liza de talie, şi cum atîrna Liza de gîtul alb, aristocratic al lui Grocholschii.

„Ne-a văzut!"—se gîndiră în acelaşi timp şi Liza şi Grocholschii, căutînd să-şi ascundă mînile înlemnite şi ochii ruşinaţi...

Faţa trandafirie a soţului înlemnit se înălbi.

O tăcere chinuitoare, ciudată, tulburătoare, ţinu trei minute. O, aceste trei minute! Grocholschii şi le aduce aminte până azi.

Cel dintăiu se agită şi rupse tăcerea bărbatul. Se îndreptă către Grocholschii şi cu o grimasă stupidă pe faţă, asemănătoare cu un zîmbet, îi întinse mîna. Grocholschii strînse încet mîna moale şi asudată şi tresări tot, — parcă ar fi strivit în pumn o broască rece.

— Bonjour!—mormăi.

— Eşti bine?—răspunse bărbatul încet şi răguşit, şi se aşeză în faţa lui Grocholschii, îndreptîndu-şi gulerul la spate...

Din nou începu o tăcere chinuitoare... Dar această tăcere nu mai era aşa de stupidă... Primul atac, cel mai greu şi nehotărît, trecuse.

Acuma rămînea numai unuia din doi să se retragă, după chi-

1 Uniforma de cinovnic, (de funcţionar): un fel de frac cu falduri largi, cu nasturi albi de metal.—N. trad.

brituri, sau după alt fleac. Grozav ar fi vrut să plece amîndoi. Şedeau şi, fără să se uite unul la altul, ţinîndu-se de bărbişoane, căutau în creerii lor tulburaţi o eşire din situaţia atît de falşă. Amîndoi erau asudaţi. Amîndoi sufereau peste puterile lor, şi pe amîndoi îi devora ura. Ar fi vrut să se încaere, dar... cum să începi şi cine să înceapă întâiu? Dacă ar eşi măcar ea?

— Te-am văzut eri la adunare,—mormăi Bugrov (aşa era familia bărbatului).

— Am fost acolo... bal... Ai dansat?

— Hm... da... Cu aceia... cu Lucoţcaia cea mai mică... Dansează greu... Dansează imposibil. Bună de gură. (Pauză). Flecăreşte într'una.

— Da... era plictiseală. Şi eu te-am văzut...

Grocholschii se uită din întîmplare la Bugrov... Ochii lui se întîlniră cu privirea rătăcită a bărbatului înşelat, şi omul nu mai putu. Se sculă iute, apucă iute mîna lui Bugrov, i-o strînse, înhăţă pălăria şi plecă pe uşă, simţindu-se parcă urmărit. I se părea că dela spate îl urmăresc o mie de ochi. Acelaşi lucru îl simte un actor şuerat, cînd pleacă depe scenă, acelaşi lucru îl simte curtezanul prost şi nesărat, căruia i s'a dat un pumn peste ceafă şi e scos cu poliţia...

Cînd nu se mai auziră paşii lui Grocholschii, şi scîrţîi uşa din antreu, Bugrov sări şi, după ce făcu prin salon cîteva roate, păşi către nevastă. Figura de pisică se strînse, începu să clipească din ochi, parcă ar fi aşteptat o sfirlă. Bărbatul se apropie de ea şi, călcînd-o pe rochie, izbindu-i genunchii cu genunchii săi, cu faţa alterată şi palidă, scutură din mîni, din cap şi din umeri.

— Dacă tu, lepădătură ce eşti, — începu cu glas înfundat, plîngător,—îl laşi să mai vie pe aici măcar odată, eu te... Să nu îndrăznească un pas! Îl omor! Inţelegi? A-a-a... Fiinţă netrebnică! Tremuri? Scîrr... bă!

Bugrov o apucă de un cot, o zgudui şi o aruncă spre fereastră, ca pe o minge de cauciuc...

— Lepădătură! Fiinţă ticăloasă! N'ai ruşine!

Femeea zbură spre fereastră, deabia atingînd duşameaua cu picioarele, şi se apucă cu mînile de storuri.

—Să taci! — răcni soţul, apropiindu-se de ea şi, scăpărînd din ochi, trînti din picior.

Ea tăcea. Se uita la tavan şi suspina, avînd pe faţă expresia unei fetiţe pocăite, pe care vor s'o pedepsească.

— Aş-a? A? Cu un pierde-vară? Bine! Dar în faţa altarului? Cine? Bravo nevastă şi mamă! Să nu crîcneşti!

Şi o lovi peste umăru-i drăguţ şi plăpînd.

— Să taci! Murdărie! Ţi-arăt eu încă! Dacă nemernicul ăsta mai îndrăzneşte să vie pe aici măcar odată, dacă te văd încă odată—ascultă!—cu acest mizerabil, să nu ceri milă! Mă duc în Siberia, dar te omor! Şi pe dînsul! Nu mă costă nimic! Pleacă! Nu vreau să te văd!

Bugrov își șterse cu mîneca fruntea și ochii, și începu să pășească prin salon; Liza suspinînd din ce în ce, tresărind din umeri și din năsucu-i ridicat, începu să examineze horbotele dela storuri.

— Iți faci de cap!—strigă soțul.—Numai prostii în cap! Numai capricii! Eu, dragă Lizavetă, de astea... nu! La mine nici circ! Nu-mi place! Vrei să te ocupi cu porcării, atunci—haiti! In casa mea nu-i loc pentru tine! Marș, dacă... Ai devenit nevastă, atunci uită, aruncă din capu-ți pe acești cavaleri! Prostii! Altă dată să nu se pomenească! Mai faci gură! Iubește-ți bărbatul! Ai fost dată bărbatului, iubește pe bărbat! Așa. Nu-ți ajunge unul? Pleacă, deocamdată... Numai mă chinuiți!

Bugrov mai tăcu și strigă:

— Pleacă, îți zic! Pleacă în odaia copilului! Ce urli? Singură ești vinovată și urli! E-e! Anul trecut te țineai de Petea Tocicov, acuma de diavolul ăsta, Doamne iartă-mă... Ptiu! E timpul să înțelegi cine ești! Nevastă! Mamă! Anul trecut au eșit neplăceri, și acuma au să iasă neplăceri... Ptiu!

Bugrov ofta cu zgomot, și aerul mirosi a vin de Heres. Se întorsese dela o masă și era cam beat...

— Nu-ți cunoști datoriile? Nu!.. Voi ați trebui învățate! Incă nu ați fost învățate! Și mamele voastre au fost niște tîrîturi, și voi... Urlă! Da! Așa, urlă!..

Bugrov se apropie de nevastă și-i trase storul din mînă.

— Nu sta la fereastră... Te vede lumea cum urli... Altădată să nu se pomenească. Dela îmbrățișări ajungi la bucluc... O pățești... Ce, mie îmi place să port coarne? Și ai să mi le pui, dacă începi să ai aface cu ei, cu Chamii... Hai, destul. Altădată... să nu mai... Eu doar... numai așa... Liza... Lasă...

Bugrov oftă și învălui pe Liza cu aburi de Heres.

— Tu ești tinerică, prostuță, nu înțelegi nimic... Eu niciodată nu-s acasă... Și ei se folosesc. Trebue să fii cuminte, să judeci! Te înșală! Și atunci eu nu mai suport... Atunci—pace! S'a sfîrșit! Atunci poți să și mori... Pentru trădare... eu... eu, drăguță, sînt gata la orice. Pot să te stîlcesc până la moarte și... te alung. Du-te atunci la ticăloșii tăi.

Și cu palma lui mare și moale Bugrov șterse fața udă și plînsă a trădătoarei Liza. Se purta cu nevasta lui de douăzeci de ani ca cu un copil.

— Ei, destul... Te iert, dar altă dată... Ferească Dumnezeu! Te iert a cincea oară, dar a șasea nu te mai iert! E sfînt ce-ți spun! Pentru asemenea lucruri pe al de voi nici Dumnezeu nu vă iartă!

Bugrov se plecă și întinse buzele sale unsuroase spre căpușorul Lizei.

Dar sărutul nu reuși...

In antreu, în sofragerie, în sală și în salon se izbiră ușile, și în salon năvăli ca o vijelie Grocholschii. Era palid și tremura.

Gesticula, își mototolea pălăria-i scumpă, surtucul atîrna pe el ca de un cuer. Infățișa prin ființa sa pe omul cuprins de cele mai puternice friguri. Zărindu-l, Bugrov se depărtă de nevastă și începu să se uite în altă fereastră. Grocholschii se apropie de el și gesticulînd, respirînd greu și neuitîndu-se la nimeni, începu cu voce tremurătoare:

— Ivan Petrovici! Să nu mai jucăm comedii unul față de altul! Destul! Eu nu mai pot! Fă ce vrei, dar eu nu mai sînt în stare. E respingător și mizerabil la urma urmelor! Revoltător! Ințelegi că e revoltător!

Grocholschii se îneca și se asfixia.

— Nu e în regulele mele. Și dumneata ești un om cinstit. Eu o iubesc! O iubesc mai mult decît orice pe lume! Dumneata ai observat lucrul acesta, și... sînt dator s'o spun.

„Ce să-i răspund?"—se gîndi Ivan Petrovici.

— Trebue să sfîrșim. Comedia asta nu poate să ție mult! Toate astea trebue să se sfîrșească cu ceva.

Grocholschii aspiră cît mai mult aer și urmă:

— Eu nu pot trăi fără ea. Ea de asemenea. Dumneata ești un om învățat, dumneata ai să înțelegi că în asemenea condiții viața dumitale de familie e imposibilă. Femeea asta nu-i a dumitale. Da! Intr'un cuvînt te rog să privești lucrul acesta dintr'un punct indulgent... umanitar. Ivan Petrovici! Ințelege odată că eu o iubesc, o iubesc mai mult decît pe mine, mai mult decît orice pe lume, și să mă împotrivesc acestei iubiri, e peste puterile mele!

— Dar ea? întrebă Bugrov cu un ton posac și cam ironic.

— Intreab'o pe ea! Intreab'o! Să trăiască cu un om pe care nu-l iubește, iubind pe altul... dar asta înseamnă... să suferi!

— Dar ea?—repetă Bugrov cu un ton care nu mai era ironic.

— Ea... mă iubește! Noi ne iubim... Ivan Petrovici! Omoară-ne, disprețuește-ne, gonește-ne, fă-ne ce vrei... dar noi nu mai sîntem în stare să ne ascundem. Sîntem amîndoi de față. Judecă-ne cu toată severitatea omului, căruia noi... soarta... i-au răpit fericirea!

Bugrov se înroși ca un rac răsfiert și se uită cu un ochiu la Liza. Incepu să clipească din ochi. Degetele, buzele și mînile începură să-i tremure. Sărmanul de el! Ochii Lizei, care plîngeau, îi spuneau că Grocholschii are dreptate, că lucrul e serios...

— Atunci, bombăni Bugrov. Dacă dumneavoastră... In vremurile din urmă... Dumneavoastră tot așa...

— Vede Dumnezeu,—începu cu tenoru-i pițigăiat Grocholschii,—că noi te înțelegem! Parcă noi nu înțelegem, nu simțim? Eu știu ce suferinți îți pricinuim. Vede Dumnezeu! Dar fii indulgent! Te implor! Noi nu sîntem vinovați! Iubirea nu-i o vină! Nici o voință nu i se poate opune... Dă-mi-o, Ivan Petrovici! Las'o să meargă cu mine! Ia-mi ce vrei pentru chinurile dumitale, ia-mi viața, dar dă-mi-o pe Liza! Eu sînt gata la orice... Iaca, spune-mi cu ce ți-aș putea înlocui măcar în parte pe Liza. In locul acestei

fericiri pierdute eu îţi pot da altă fericire! Pot, Ivan Petrovici! Eu sînt gata la orice! Ar fi o ticăloşie din partea mea, să te las nesatisfăcut... Eu te înţeleg în momentul ăsta!...

Bugrov făcu din mîni, parcă ar fi zis: „Plecaţi, pentru numele lui Dumnezeu!" Ochii lui începură a se umbri de o umezeală trădătoare... Indată au să vadă că e un om gata să se bocească.

— Te înţeleg, Ivan Petrovici! Eu am să-ţi dau altă fericire, pe care dumneata n'ai încercat-o. Ce vrei? Eu sînt om bogat, sînt fiul unui om influent... Vrei? Ei, cît vrei?

Lui Bugrov deodată începu să i se bată inima... Se apucă cu amîndouă mînile de storurile ferestrei.

— Vrei... cincizeci de mii? Ivan Petrovici, te implor... Nu-i mită, nu-i cumpărare... Eu vreau numai să şterg cu o jertfă din partea mea, măcar cituşi de puţin pierderea nemăsurată a dumitale... Vrei o sută de mii? Sînt gata. Vrei o sută de mii?

Doamne! Două ciocane enorme începură să bată în amîndouă tîmplele nenorocitului Ivan Petrovici... In urechi, cu clopoţei şi zurgalăi începură să alerge troici ruseşti...

— Primeşte dela mine acest sacrificiu!—urmă Grocholschii. Te implor! Vei ridica o greutate depe conştiinţa mea. Te rog!

Doamne! Pe lîngă fereastra în care se uitau ochii umezi ai lui Bugrov, pe pavajul stropit de o scurtă ploicică de Maiu, trecea o trăsură largă cu patru locuri. Nişte cai învăpăiaţi, cumpliţi, cu lustru, cu „manieră"... In trăsură şedeau nişte oameni în pălării de pae, cu feţe mulţumite, cu nişte undiţi lungi, cu săculeţe... Un licean cu şapcă albă ţinea în mîni o puşcă. Mergeau la ţară să prindă peşte, să vîneze, să bea ceaiu în aer liber, să se plimbe. Mergeau în acele locuri binecuvîntate, unde pe vremuri alerga prin păduri şi cîmpii, desculţ, ars de soare, dar de o mie de ori fericitul fiu al diaconului de ţară, băieţaşul Bugrov. O, al dracului de ademenitoare sînt aceste locuri! Cît de fericiţi sînt cei care, dezbrăcînd greoaele lor viţmundiruri, pot să se aşeze în trăsură şi să zboare la cîmp, unde ţipă prepeliţile şi miroase a fîn proaspăt. Inima lui Bugrov se strînse de un simţimînt plăcut, care dă fiori... O sută de mii! Odată cu trăsura, pe dinaintea lui trecură, ca o vijelie, toate visurile tainice cu care îi plăcea să-şi îndulcească viaţa în tot cursul carierei lui de cinovnic, şezînd la administraţia gubernială, sau în sărăcăciosul lui biurou... Un rîu adînc, cu peşte, o grădină încăpătoare cu alei verzi, cu fîntîni ţîşnitoare, cu umbre, flori, chioşcuri, o vilă luxoasă cu terasă şi turn, cu harfă Eoliană şi clopoţei de argint. (Despre existenţa harfelor Eoliene aflase din romanele nemţeşti). Cerul curat, albastru, aerul curat, străveziu, saturat de parfumurile care-i aminteau copilăria desculţă, flămîndă şi tîmpită... Să te scoli la cinci ceasuri, să te culci la nouă; ziua să prînzi peşte, să vînezi, să stai de vorbă cu ţărănimea... Frumos!

— Ivan Petrovici! Nu mă chinui! Vrei o sută de mii?

— Mm... O sută cincizeci de mii!—mormăi Bugrov cu glas înfundat, cu voce de taur răguşit...

Mormăi şi se plecă, ruşinîndu-se de vorbele sale şi aşteptînd răspunsul...

— Bine,—zise Grocholschii.—Consimt. Iţi mulţumesc, Ivan Petrovici... Eu... îndată... Nu te fac să aştepţi...

Grocholschii sări, îşi puse pălăria şi, plecînd cu spatele înainte, eşi în grabă.

Bugrov se apucă mai cu putere de storurile dela fereastră... Ii era ruşine... Simţea pe suflet ceva urît, stupid; în schimb ce speranţe frumoase, strălucite, răsăriră între tîmplele lui agitate! E bogat!

Liza care nu înţelegea nimic, care se temea de el, să nu vie la fereastra ei şi s'o arunce la o parte, tremurînd din tot trupul, ţîşni pe uşa întredeschisă. Intră în odaia copilului, se culcă pe patul dădacăi şi se strînse covrig. O scuturau frigurile.

Bugrov rămase singur. Simţi că se înăbuşă şi deschise fereastra. Ce aer splendid îi suflă faţa şi gîtul! Asemenea aer e bine să-l respiri trîntit pe pernele unei trăsuri... Acolo, departe, în afară de oraş, în apropierea satelor şi vilelor, aerul e şi mai uşor... Bugrov zîmbi chiar, visînd despre aerul care o să-l învălue, cînd va eşi la terasa vilei sale şi va sta absorbit de frumuseţea naturii.

A visat îndelung... Soarele asfinţise şi el tot stătea şi visa, căutînd să arunce din minte-i imaginea Lizei, care se ţinea nedezlipită de el în toate visările lui.

— Am adus, Ivan Petrovici, îi şopti la ureche Grocholschii. Am adus... Poftim... Aici, iaca, în pachetul ăsta sînt patruzeci de mii... Cu blancul ăsta te rog să primeşti dela Valentinov douăzeci de mii... Iată poliţa... Cecul... Celelalte treizeci de mii, zilele astea. Are să ţi le aducă administratorul meu.

Trandafiriu, emoţionat, mişcînd din tot trupul, Grocholschii aşeză dinaintea lui Bugrov o grămadă de hîrtii, de pachete. Grămada era mare, multicoloră, împestriţată. In viaţa lui nu văzuse Bugrov asemenea grămadă! Işi desfăcu degetele-i groase şi, fără a se uita la Grocholschii, începu să adune pachetele de bilete de bancă şi poliţe...

Grocholschii după ce lăsă toţi banii pe masă, începu să umble cu paşi mărunţi prin odae, căutînd pe Dulcineea cumpărată şi vîndută.

Umplîndu-şi buzunarele şi portofelul, Bugrov băgă cecurile în saltarul mesei, şi dupăce bău o jumătate de garafă cu apă, eşi în stradă.

— Birjar!—strigă cu o voce sălbatecă.

Seara, la unsprezece şi jumătate, se opri la intrarea hotelului „Paris". Cu zgomot urcă sus pe scară şi bătu la uşa unde stătea Grocholschii. Il lăsară să intre. Grocholschii îşi aşeza lucrurile în geamantane. Liza şedea la o masă şi încerca nişte brăţări. Li se păru că a venit după Liza şi că a adus îndărăt banii pe care i-a luat nu din convingere, ci din nesocotinţă. Dar Bugrov nu venea după Liza. Ruşinîndu-se de noua sa îmbrăcăminte, şi

simţindu-se în ea grozav de stîngaciu, se închină şi se opri lîngă uşă, într'o poză de lacheu. Noua-i îmbrăcăminte era splendidă. Bugrov era de nerecunoscut: un costum proaspăt, luat ca din cutie, din tricou francez cel mai la modă, învăluia trupul lui mare, care nu purtase până aci nimic, afară de viţmundirul obişnuit. Pe picioare străluceau nişte botine cu cătărămi scînteetoare. Stătea, se ruşina de noua sa îmbrăcăminte şi cu mîna dreaptă îşi acoperea brelocurile, pentru care acum un ceas plătise trei sute de ruble...

— Am venit iată dece... începu. — „Invoiala e mai bună de cît banul". Pe Mişutca nu-l dau...

— Care Mişutca?—întrebă Grocholschii.

— Băeţaşul.

Grocholschii şi Liza se uitară unul la altul. Lizei i se umplură ochii, se înroşiră obrajii şi începură a-i tremura buzele...

— Bine, zise.

Işi aduse aminte de pătuţul cald al copilului. Ar fi fost o cruzime să înlocuiască acest pătuţ cald cu divanul dela hotel, şi consimţi.

— Am să mă văd cu el,—adăogă.

Bugrov salută, eşi şi coborî cu pas elegant pe scară, tăind aerul cu trestia-i scumpă...

— Acasă!—porunci birjarului.—Mîne dimineaţă la cinci plec. Vii... Dacă dorm, mă trezeşti. Plecăm afară din oraş...

II.

Era o admirabilă seară de August. Soarele, înconjurat de un văl subţire de ceaţă aurie, atinsă de o nuanţă de purpură, stătea deasupra orizontului, dinspre asfinţit, gata a se lăsa după nişte coline depărtate. Prin grădini dispăruseră umbrele şi penumbrele, aerul deveni umed, dar pe vîrfurile arborilor juca încă o rază de aur... Era cald... Nu demult plouase, ceiace împrospătase şi mai mult aerul curat, străveziu şi parfumat

Descriu nu pe August din capitală, pîclos, lăcrămos, întunecos, cu zorile lui reci şi atît de umede. Ferească Dumnezeu! Descriu nu pe borealul, cumplitul nostru August. Rog pe cetitor să se transporte în Crimeea, la unul din ţărmurile ei, mai pe aproape de Feodosia, — acel loc anume, unde e vila unuia din eroii mei; o vilă drăguţă, curăţică, înconjurată cu straturi de flori şi arbuşti tunşi. Dindărăt, la vre-o sută de paşi dela dînsa, inundată în ceaţă albastră, stă grădina cu fructe, în care se plimbă străinii, veniţi pentru sezonul verii.

Grocholschii plăteşte scump pentru vila asta, o mie de ruble pe an, pare-se... Vila nu costă atîta, dar e nostimă... Inaltă, uşoară, cu păreţi subţiri şi o foarte subţire balustradă. Plăpîndă, delicată, dată cu o culoare albastră-deschisă, înconjurată de storuri, draperii, — vila aceasta aminteşte o domnişoară drăguţă, plăpîndă, înecată în muselinuri...

In seara descrisă, pe terasa acestei vile stăteau Grocholschii şi Liza. Grocholschii cetea „Novoe Vremea" [1] şi bea lapte dintr'o cănuţă verde. Pe masă, dinaintea lui — un sifon. Grocholschii se credea bolnav de o inflamaţie a plămînilor şi, după sfatul doctorului Dimitriev, distrugea o cantitate colosală de struguri, lapte şi apă gazoasă. Liza şedea departe de masă, într'un fotoliu moale. Răzămîndu-se de balustradă şi susţinîndu-şi micul căpşor cu pumnişorii, se uita la vila din faţă... In ferestrele vilei din faţă juca soarele... Geamurile fierbinţi aruncau în ochii Lizei raze orbitoare... De după gardul viu şi arborii care înconjurau vila, privea marea cu valurile, cu albastrul ei, infinitul, catargurile care albeau... Era aşa de bine! Grocholschii cetea foiletonul „Unui necunoscut" şi după fiecare zece rînduri arunca ochii săi albaştri pe spinarea Lizei... Iubirea de mai înainte, pătimaşă, fierbinte, lumina încă aceşti ochi... Era nesfîrşit de fericit, cu toată închipuita lui inflamaţie a plămînilor... Liza simţea pe spinarea sa ochii lui, se gîndea la viitorul strălucit al lui Mişutca şi simţea în suflet atîta linişte, atîta bine...

O preocupa nu atît marea şi strălucirea orbitoare a geamurilor dela vila din faţă, cît şirurile de cotiugi care se îndreptau unul după altul către acea vilă.

Cotiugile erau pline de mobilă şi unelte de casă de tot felul. Liza observa cum s'a deschis poarta de ostreţe şi o mare uşă de sticlă, cum se îngrămădiră căruţaşii cu înjurături nesfîrşite lîngă mobilă. Pe uşa de sticlă introduseră nişte fotolii mari şi un divan, îmbrăcate în catifea roş-închisă, mese pentru sală, pentru salon şi sofragerie, un pat dublu, un pat de copil... Introduseră de asemenea ceva enorm, învelit în rogojini, ceva greu...

„Un pian",—se gîndi Liza, şi începu să i se bată inima.

Demult n'auzise cîntec de pian, şi aşa demult ţinea la acest cîntec. La ei, în vilă, nu era nici un singur instrument muzical. Liza şi Grocholschii erau muzicanţi numai în suflet, nu mai mult.

După pian introduseră multe lăzi şi colete pe care era scris „cu băgare de seamă".

Erau lăzile cu oglinzi şi vase. Aduseră pe poartă o bogată şi frumoasă trăsură cu doi cai albi, asemănători unor lebăde.

„Doamne, cîtă bogăţie!—se gîndi Liza, aducîndu-şi aminte de bătrînul său Poni, cumpărat cu o sută de ruble de Grocholschii, căruia nu-i plac plimbările cu trăsura, nici caii.

Poni al ei, în comparaţie cu aceşti cai—lebăde, i se păru o ploşniţă. Grocholschii care se teme de mers iute, cumpărase Lizei înadins un cal rău.

„Ce bogăţii!"—se gîndea şi şoptea Liza, uitîndu-se la căruţaşii care făceau atîta zgomot.

Soarele se ascunse după curgane, aerul începu a-şi pierde

1 O vestită gazetă, adînc reacţionară, împestriţată de o frazeologie liberală la modă. — N. trad.

transparența și uscăciunea, iar mobila tot mai venea... Se întunecă însfîrșit până la atîta, încît Grocholschii încetă de a mai ceti gazetele, iar Liza tot se uita și se uita.

— Să nu se aprindă lampa?—întrebă Grocholschii, temîndu-se să nu-i cadă vre-o muscă în lapte și să nu fie înghițită. Liza! Să nu se aprindă o lampă? Mai stăm în întunerec, îngerul meu?

Liza nu răspundea. Pe dînsa o preocupa șarabanul [1] care se oprise la poarta vilei din față... Ce căluț nostim a adus acest șaraban! De statură mijlocie, grațios... In șaraban ședea un domn cu joben. Pe genunchii lui, bălăbănind din mînuțe, ședea un copil de vreo trei ani, după aparență băețaș... Bălăbănea din mînuțe și striga de bucurie.

Liza țipă deodată, se ridică și se lăsă înainte cu tot corpul

— Ce-i cu tine?—întrebă Grocholschii.

— Nimic... Așa... Mi s'a părut...

Un domn înalt și cu umeri largi sări din șaraban, luă băețașul în brațe și tot saltînd vesel, merse la ușa de sticlă.

Ușa se deschise cu zgomot, și domnul dispăru în întunerecul apartamentelor.

Doi servitori alergară la calul cu șarabanul, și cu respect îl conduseră pe poartă. In curînd în vila din față se aprinseră lumini și se auzi zgomot de farfurii, cuțite și furculițe. Domnul cu joben se așeză să cineze și, judecînd după zîngănitul îndelungat al vaselor, a cinat îndelung. Lizei i se păru că a mirosit o ciorbă de găină și friptură de rață. După cină se auziră sunete neregulate la pian. După toate probabilitățile, domnul cu joben vroia să distreze pe copil cu ceva și-l lăsa să drăngănească puțin.

Grocholschii se apropie de Liza și o luă de talie.

— Ce timp admirabil!—zise.—Ce aer! Simți? Eu, Liza, sînt fericit!... Chiar foarte fericit. Fericirea mea e așa de mare, încît mă tem chiar să nu se prăbușească. Se prăbușesc de obiceiu lucrurile mari... Dar știi ce, Liza? Cu toată fericirea mea, eu nu-s cu totul... liniștit... Mă chinuește un gînd urîcios... Mă chinuește grozav. Nu-mi dă pace nici ziua, nici noaptea.

— Ce fel de gînd?

— Ce fel? Teribil, draga mea. Mă chinuește gîndul despre... bărbatul tău! Am tăcut până acuma, m'am temut să nu-ți tulbur liniștea sufletească. Dar nu sînt în stare să tac. Unde-i? Ce-i cu el? Unde a dispărut cu banii lui? Teribil! In fiecare noapte mi se înfățișează figura lui, slăbită de beție, suferindă, rugătoare. Căci gîndește-te, îngerul meu! Noi i-am răpit fericirea... Parcă banii pe care i-a luat cu atîta mărinimie, pot să te înlocuiască? Știi cum te iubea!

— Foarte mult!

[1] Fr. char-à-bancs.—N. trad.

— Ei, iaca, vezi? Acuma, ori s'a pus pe beție, ori... Am groază de soarta lui. Ah, ce groază am! Doar să-i scriu?.. Ar trebui consolat... Un cuvînt bun, știi...

Grocholschii oftă adînc, clătină din cap și, împovărat de greutatea gîndului, se lăsă în fotoliu. Sprijinindu-și capul cu pumnii, începu să se gîndească. Judecînd după figură-i, era un gînd chinuitor...

— Mă duc să mă culc,—zise Liza.—E timpul...

Liza se duse în camera ei și dispăru subt plapomă. Se culca la zece și se scula la zece. Ii plăcea să facă pe Sibarita...

Morfeu o primi în brațele lui. Visurile din tot cursul nopții fură fermecătoare. Visa romane întregi, nuvele, povești arabe... Eroul tuturor acestor visuri era... domnul cu joben, care o făcuse să țipe în seara asta!

Domnul cu joben o răpea dela Grocholschii, cînta, bătea pe Grocholschii și pe dînsa, bătea băețașul cu vergi, subt fereastră, făcea declarații de dragoste, o plimba cu șarabanul... O, visuri! Intr'o singură noapte, culcat și cu ochii închiși, poți să trăești uneori nu o zecime de ani fericiți... Liza trăi în noaptea asta foarte mult și foarte fericit, cu toate că a mîncat chiar bătăi...

Trezindu-se la opt ceasuri, aruncă pe ea o rochie, iute își îndreptă părul și, fără a încălța măcar pantofii săi tătărăști, cu vîrfuri ascuțite, alergă iute la terasă. Cu o mînă acoperindu-se de soare, cu alta susținîndu-și rochia care-i cădea, se uită la vila din față. Fața ei radia...

Să se mai îndoiască, era cu neputință...

Jos, lîngă terasa vilei din față, dinaintea ușei cu geamuri, stătea o masă. Pe masă ardea, scînteia și strălucea serviciul de ceaiu, cu un mic samovar de argint în frunte. Lîngă masă ședea Ivan Petrovici. Ținea paharul într'un suport de argint și bea ceaiu. Bea cu mare poftă. Despre aceasta din urmă se putea judeca după clefăiala care ajungea până la Liza. Era într'un halat de culoare ruginie cu flori negre. Ciucurii masivi atîrnau până jos. Liza pentru întâia dată în viață văzu pe bărbatul său în halat, și încă într'un halat așa de scump... Pe un genunchiu al lui ședea Mișutca și-l împiedica de a bea ceaiu. Se tot înălța și căuta să apuce pe *papașa* de buza-i lucioasă... Papașa după fiecare înghițitură se apleca deasupra copilului și-l săruta în creștet. Lîngă unul din picioarele mesei, ridicînd coada în sus, se freca un cotoiu bătrîn, și printr'o mieunătură jalnică își manifesta dorința de a mînca.

Liza se ascunse după draperie și înfipse privirea în membrii foastei sale familii. Pe fața ei se lumina bucurie...

— Michel!—șopti.—Michel! Aici ești, Mișa? Drăguțule! Ah, cum iubești demult pe Vanea! Doamne!

Și Liza se strică de rîs cînd Mișutca mestecă cu lingurița ceaiul tatălui.

— Și cît iubește Vanea pe Michel! Drăguții!

Lizei, de bucurie și fericire începu a i se bate inima și a i se

învîrti capul. Se lăsă în fotoliu, și din fotoliu se puse pe observații.

— Cum au nemerit ei aici?—se întreba, trimițînd lui Mișutca sărutări aeriene. Cine le-a spus să vie aici? Doamne! Oare toată bogăția asta le aparține lor? Și acești cai-lebăde, pe care i-au introdus pe poartă, să fi aparținînd lui Ivan Petrovici? Ah!

După ce bău ciaiul, Ivan Petrovici intră în casă. Peste zece minute se arătă la eșire, și... Liza fu isbită! El, căruia numai abia de vreo zece ani nu-i mai zic Vanea și Vaniușca [1], și era gata să sucească fălci pentru un dougrivennîi [2], să răstoarne o casă, era îmbrăcat îndrăcit de bine. Era într'o pălărie de pae cu boruri largi, în niște botfori admirabili și strălucitori, în vestă de pichet... O mie de sori, mici și mari luminau în brelocuri. In mîna dreaptă ținea cu șic mănușile și o cravașă...

Dar ce aere, ce ținută elegantă în trupul lui greoiu cînd, printr'un semn grațios al mînii, porunci lacheului să scoată calul!..

Se așeză grav în șaraban și porunci să i se dea, lui și lui Mișutca, undițele cu care stăteau lacheii în jurul șarabanului. Așezînd pe Mișutca lîngă el și cuprinzîndu-l cu brațul stîng, zmunci hățurile și plecă.

— Ho-o-o-o!—strigă Mișutca.

Liza, fără, să-și dea seamă, le făcu semn din urmă cu batista. Dacă s'ar fi uitat în oglindă, ar fi văzut o mică față înroșită, rîzătoare și în același timp plînsă. Ii era necaz că nu-i alături de fericitul Mișutca și că, Dumnezeu știe dece, nu-l poate săruta îndată...

Dece?... Duceți-vă naibii de sentimente meschine!

— Grișa! Grișa!—începu Liza să trezească pe Grocholschii, intrînd în dormitor.—Scoală! Au sosit! Drăguță!

— Cine a sosit?—întrebă Grocholschii, trezindu-se.

— Ai noștri...Vanea și Mișa... Au sosit! In vila din față... Mă uit eu, cînd colo ei... Beau ciaiu... Și Mișa de asemenea... Ce îngeraș a devenit Mișa al nostru, să-l fi văzut! Maica Precistă!

— Pe cine? Dar pe cine? Cine a venit? Unde?

— Vanea și cu Mișa... Mă uit la vila de vis-à-vis, cînd colo, ei: șed și beau ciaiu. Mișa știe acuma singur să bea ciaiu... Ai văzut ce se căra eri? Ei au sosit!

Grocholschii se întunecă, își frecă fruntea și se îngălbeni.

— A sosit? Bărbatul?

— Da, da...

—Dece?

— Probabil are să stea aici... El nu știe că noi sîntem aici. Dacă ar fi știut, s'ar fi uitat la casa noastră. Beau ciaiu și nici nu bagă de seamă...

— Unde-i... el acuma? Dar vorbește, pentru Dumnezeu, mai limpede! Ah!.. Ei, unde-i?

1 Diminutivele în *ca* dela numele proprii rusești au de obiceiu un sens peiorativ. N. trad.

2 20 de copeici = 50 bani.—N. trad.

— A plecat cu Mișa să prindă pește cu undița... Cu șarabanul. Ai văzut eri niște cai? Sînt caii lor... Ai lui Vanea... Vanea umbla cu ei. Știi ce, Grișa? Luăm pe Mișa, să stea cîtva timp la noi... Il luăm, așa-i? E un băețaș așa de drăguț! Așa de nostim!

Grocholschii căzu pe gînduri, iar Liza vorbea, vorbea...

— Ce întîlnire neașteptată!—zise Grocholschii după o reflecție lungă și chinuitoare, ca de obiceiu.— Ei, cine și-ar fi putut închipui că o să ne întîlnim aici?.. Bine... fie... Fie. A vrut, va să zică, soarta. Mi-închipui situația lui... cînd s'o întîlni cu noi!

— Luăm pe Mișa?

— Pe Mișa îl luăm... Dar cum te întîlnești cu el?.. Ei, ce-am să vorbesc eu cu el? Despre ce? Și el simte... și eu... Nu trebue să ne întîlnim. Vom vorbi, dacă va trebui, prin slugi... Pe mine Lizocica, grozav mă doare capul... Mînile și picioarele... Mă dor într'una... Mi-i fierbinte capul?

Liza își trecu palma pe fruntea lui, și o găsi înfierbîntată.

— Toată noaptea niște visuri oribile... Azi nu mă scol, mai stau așa... O să trebuiască să iau chinină. Imi trimiți ceaiu, aici, mămico?

Grocholschii luă chinină și stătu lungit în pat toată ziua. Bea apă caldă, gemea, schimba albiturile, se plîngea și cufunda totul din juru-i în cea mai mare plictiseală.

Era nesuferit, cînd își închipuia că e răcit. Liza trebuia mereu să-și întrerupă interesantele ei observații și să alerge depe terasă în odaia lui. In timpul mesei a trebuit să-i pue muștar. Cîtă plictiseală ar fi fost, dacă la dispoziția eroinei noastre n'ar fi fost vila din față! Liza toată ziua se uita la această vilă și se îneca de fericire.

La zece ceasuri Ivan Petrovici și Mișutca, întorși dela pescuit, au luat micul dejun. La două au stat la masă, și la patru au plecat undeva cu trăsura. Caii cei albi îi duseră cu iuțeala fulgerului. La șapte ceasuri le sosiră musafiri, niște bărbați. Până la miezul nopții pe terasă, au jucat cărți la două mese. Unul din bărbați cîntă admirabil la pian. Musafirii jucau, beau, mîncau, rîdeau cu hohot. Ivan Petrovici, rîzînd cu mare hohot, le-a povestit o anecdotă din viața Armenilor, le-o povesti liber, încît se auzea de toți vecinii. Era foarte vesel. A stat cu ei și Mișutca până la miezul nopții.

„Mișa e vesel, nu plînge—se gîndi Liza:—va să zică, nu mai ține minte pe mama, m'a uitat, va să zică!"

Și în suflet îi veni mare amărăciune. A plîns toată noaptea. O chinuia, și mica-i conștiință, și necazul, și urîtul, și grozava dorință de a vorbi cu Mișutca, de a-l săruta... Dimineața s'a ridicat din pat cu durere de cap, cu ochii plînși. Lucrurile astea Grocholschii le luă pe socoteala lui.

— Nu plînge, dragă!—zise.—Acuma sînt bine... Mă doare puțin pieptul, dar asta nu-i nimic.

Pe cînd beau ceaiu, în vila din față luau micul dejun. Ivan Petrovici se uita în farfurie și nu vedea decît bucata de gîscă, din care curgea grăsimea.

— Eu sînt foarte mulțumit,—zise Grocholschii, uitindu-se chiondorîș la Bugrov,—sînt foarte mulțumit că trăește destul de bine. Las să-și înăbușe durerea cel puțin printr'o instalație cum se cade. Acopere-te, Liza! Să nu te vadă... In clipa asta nu-s dispus să vorbesc cu el... Dumnezeu cu el! Dece să-i tulburăm liniștea?

Dar masa n'a trecut așa de liniștit... In timpul mesei se întîmplă tocmai acea situație stînjenită, de care se temea așa de mult Grocholschii. Cînd fură aduse la masă prepelițile, mîncarea cea mai favorită a lui Grocholschii, Liza deodată se fîstîci, și Grocholschii începu să-și șteargă fața cu șervetul. La terasa din față zăriră pe Bugrov. Acesta stătea rězămat cu mînile de balustradă și, holbînd ochii, se uita drept la dînșii.

— Eși, Liza...—Eși... începu să șoptească Grocholschii.—Ți-am spus să mîncăm în casă! Cum ești tu, zău!..

Bugrov se uită, se uită și deodată începu să strige. Grocholschii se uită la el și văzu o față foarte mirată...

— Voi sînteți?—strigă Ivan Petrovici.—Voi?! Și voi sînteți aici? Bonjour!

Grocholschii își trecu degetele dela un umăr la celalt: „sînt slab de piept, deaceia să strig la așa distanță, mi-i peste putință". Lizei începu să i se bată inima, și i se întunecă dinaintea ochilor. Bugrov se coborî iute depe terasa lui, trecu peste drum și peste cîteva secunde stătea dinaintea terasei, unde mîncau Grocholschii și Liza. S'au dus prepelițile!

— Bonjour,—începu Bugrov, înroșindu-se și băgînd în buzunare mînile sale voluminoase. Sînteți aici? Și noi tot aici!

— Da, și noi tot aici...

— Cum s'a făcut de sînteți aici?

— Dar dumneata cum?

— Eu? O istorie întreagă. O baladă întreagă, domnule! Dar nu vă deranjați, mîncați! Trăiam, știți, de atunci de cînd... în gubernia Orel... Arendasem o moșioară. O moșie admirabilă! Dar mîncați! Am stat acolo dela sfîrșitul lui Maiu, ei, și acuma m'am lăsat... Frig pe acolo, apoi și doctorul: m'a sfătuit să plec în Crimeea.

— Dar ești bolnav de ceva?—întrebă Grocholschii.

— D'apoi... ici parcă... se tot frămîntă ceva...

Și la cuvîntul „ici" Ivan Petrovici trecu cu palma dela gît până la jumătatea pîntecului.

— Va să zică și dumneavoastră sînteți aici... Aș-ș̦a... Mare plăcere... Demult?

— Din Iunie.

— Dar tu, Liza, cum te simți? Bine?

— Bine, răspunse Liza, și se fîstîci.

— Ți-i dor de Mișutca, așa-i? E cu mine... Vi-l trimit îndată cu Nichifor. Mare plăcere! Ei, la revedere! Trebue să plec îndată... Eri am făcut cunoștință cu prințul Ter-Hamazov... Ce suflet! Cu toate că-i Armean. Are azi un croquet... Jucăm croquetul... La revedere. Mi-au adus calul...

Ivan Petrovici se mai învîrti pe loc, scutură din cap și, făcînd din mînă „adio", plecă în grabă acasă.

— Nenorocitul! zise Grocholschii, petrecîndu-l cu ochii, și oftînd adînc.

— De ce e nenorocit?—întrebă Liza.

— Să te vadă pe tine și să n'aibă dreptul de a te numi a sa!

„Idiot!—îndrăzni să se gîndească Liza.—Otreapă!"

Spre seară Liza îmbrățișa și săruta pe Mișutca, pe care îl aduse Nichifor. La început Mișutca începu să urle, dar după ce îi propuseră dulceață de coacăză, le zîmbi prietinește.

Trei zile Grocholschii și Liza nu văzură pe Bugrov. Dispărea nu știu unde, și se arăta pe acasă numai noaptea. A patra zi veni la ei tot pe timpul mesei... Veni, dădu mîna cu amîndoi și se așeză la masă. Fața-i era serioasă...

— Am venit cu o treabă, zise.—Ia citește!

Îi dete lui Grocholschii o scrisoare.

— Citește-o! In auz!

Grocholschii citi următoarele:

„Scumpe și mîngîitorule, neuitat fiu al meu Ivan! Am primit respectuosul și iubitorul tău răvaș, prin care poftești pe bătrînul tău tată în sănătoasa și dulcea Crimee, spre a răsufla aerul ei și a vedea țări necunoscute mie. La acest al tău răvaș răspund că după primirea congediului voi veni la tine, dar nu pentru mult timp. Tovarășul meu de slujbă, părintele Gherasim, e om bolnăvicios, slab și nu poate rămînea singur pentru mult timp. Mă simt foarte mulțumit că nu uiți pe părinții, pe tatăl și pe muma ta... Pe tată îl fericești, iar pe mama o pomenești în rugăciunile tale; căci aceasta așa se și cuvine. La Feodosia să-mi eși în cale. Ce oraș este această Feodosie? Cum e? Cu mare plăcere voi vizita-o. Nașei tale, care te-a botezat, îi zic Feodosia. Scrii că Dumnezeu te-a învrednicit să cîștigi două sute de mii. Pentru mine e o mare plăcere. Dar nu laud faptul că tu, ajungînd cu slujba la un grad însemnat, ai părăsit-o. A sluji se cuvine și unui bogătaș. Te binecuvîntez pururea, acum și în veci. Iți doresc sănătate Andronov, Ilia și Seriojca. Să le fi trimis cîte zece ruble. O duc greu! Al tău tată iubitor, preot Piotr Bugrov".

Grocholschi citi această scrisoare în auz și împreună cu Liza, se uită întrebător la Bugrov.

— Iată ce e...—începu Ivan Petrovici, încurcîndu-se.—Te-aș ruga, Liza, cît o sta el aici, să nu i te arăți, să te ascunzi. I-am scris că tu ești bolnavă și că, pentru a te vindeca, ai plecat la Caucaz. Dacă dă peste tine... îl știi și singură... Ese... hm...

— Bine,—zise Liza.

„Asta se poate, se gîndi Grocholschii. Dacă face sacrificii el, de ce să nu facem şi noi"?

— Te rog, că altfel... cînd o vedea... bucluc! Are regule severe. Te blastămă în şeapte soboare. Tu, Liza, să nu eşi din odaie, şi atîta tot... El n'are să stea mult. N'ai grijă...

Părintele Piotr nu se lăsă aşteptat mult timp. Intr'o bună dimineaţă Ivan Petrovici alergă la Grocholschii şi, cu o voce misterioasă, şopti:

— A sosit! Acuma doarme! Atunci mă rog!..

Şi Liza rămase între patru pereţi. Nu-şi permitea să iasă nici afară, nici la terasă. Putea vedea cerul numai din dosul storului dela fereastră... Spre nenorocirea ei, papaşa lui Ivan Petrovici era tot timpul subt cerul liber şi chiar dormea pe terasă. De obiceiu părintele Piotr, un popă micuţ, cu caftan ruginiu, cu poalele ridicate, se plimba încet printre vile, şi cu curiozitate se uita prin ochelarii lui bătrîneşti la pămînturile „necunoscute".

Il însoţea de obiceiu Ivan Petrovici, cu ordinul lui Stanislav la butonieră. Ivan Petrovici nu purta decoraţii, dar îi plăcea să se fudulească în faţa rudelor. Cînd era în societatea rudelor, totdeauna punea pe Stanislav.

Liza murea de urît. Grocholschii suferea şi el. Era nevoit să se plimbe singur, stingher. Numai nu plîngea, dar... trebuia să se supună soartei. Ba pe lîngă toate, în fiecare dimineaţă alerga Bugrov şi şoptea buletinul necerut de nimeni, despre sănătatea micuţului popă Piotr.

— A dormit noaptea asta bine,—comunica Bugrov.—Eri se supărase că n'am castraveţi muraţi... Ţine la Mişutca. Mereu îl mîngîie pe cap...

Insfîrşit peste două săptămîni părintele Piotr se mai plimbă pentru cea din urmă dată prin prejurul vilelor şi, spre marea fericire a lui Grocholschii, plecă. S'a plimbat bine şi a plecat grozav de mulţumit... Grocholschii şi Liza începură viaţa de mai înainte. Grocholschii îşi binecuvînta din nou soarta... Dar fericirea asta nu ţinu mult... Se ivi alt bucluc, mai rău decît părintele Piotr.

Incepu să vie în fiecare zi Ivan Petrovici. Ivan Petrovici era, la drept vorbind, om cum se cade, dar e supărăcios. Venea în timpul mesei, mînca la ei şi stătea foarte mult. Incă n'ar fi fost nimic. Dar pentru masă trebuia să-i cumpere rachiu, pe care Grocholschii nu-l putea suferi. Bea cîte cinci păhăruţe şi vorbea tot timpul. Nici asta n'ar fi nimic... Dar rămînea până pela două din noapte şi nu-i lăsa să doarmă. Dar principalul era că-şi permitea să vorbească lucruri despre care trebue să taci... Pe la două din noapte, cînd se îmbăta de rachiu şi de şampanie, lua în braţe pe Mişutca şi, plîngînd, îi vorbea despre Grocholschii şi Liza:

— Fiul meu! Mihail! Eu ce sînt? Cine? Eu... sînt un ticălos! Am vîndut pe mama ta! Am vîndut-o cu treizeci de arginţi... Aşa să mă pedepsească Dumnezeu! Mihail Ivanovici! Purcelule! Unde-i mama ta? Fiuchi! E vîndută în robie! Ei, şi? Va să zică sînt un... ticălos...

Aceste lacrimi şi vorbe îl prăpădeau pe Grocholschii. Acesta se uita sfios la Liza şi-şi frîngea mînile.

— Du-te de te culcă, Ivan Petrovici,—zicea el cu sfială.

— Da, da, mă duc... Hai, Mişutca! Dumnezeu să ne judece! Nu pot eu să mă gîndesc la somn, cînd femeea mea e roabă... Dar Grocholschii nu-i vinovat... Marfa mea, banii lui... Fiecare cu interesul lui...

Pentru Grocholschii, Ivan Petrovici nu era mai puţin insuportabil nici ziua. Spre marea groază a lui Grocholschii, Ivan Petrovici nu se mai despărţea de Liza. Pescuia împreună cu ea, îi povestea anecdote, se plimba cu ea. Şi odată chiar, folosindu-se de o răceală a lui Grocholschii, o plimbă în trăsura sa, Dumnezeu ştie pe unde, până în noapte.

„E revoltător! Neomenesc!"—se gîndea muşcîndu-şi buzele.

Lui Grocholschii îi plăcea să sărute pe Liza la tot momentul. Fără sărutările astea dulcege, Grocholschii nu putea trăi, şi prezenţa lui Ivan Petrovici era oarecum incomodă pentru sărutări... Un chin! Sărmanul se simţi singuratec... Dar soarta îşi făcu milă de el în curînd... Ivan Petrovici dispăru deodată, nu ştiu unde, pe o săptămînă întreagă. Veniseră nişte musafiri şi-l luaseră cu ei. Luaseră şi pe Mişutca.

Intr'o bună dimineaţă Grocholschii veni dela plimbare vesel, radios.

— A sosit,—zise Lizei, frecîndu-şi mînile.—Sînt bucuros că a venit... Ha-ha-ha!

— De ce rîzi?

— Cu dînsul sînt nişte femei...

— Ce fel de femei?

— Nu ştiu... E bine că şi-a găsit femei... Chiar foarte bine... E încă atît de tînăr, atît de puternic... Ia vino încoace! Uită-te!

Grocholschii conduse pe Liza la terasă şi-i arătă la vila din faţă. Amîndoi se luară de pîntece şi începură să rîdă cu hohote. Era amuzant. Pe terasa vilei din faţă stătea Ivan Petrovici şi zîmbea. Jos, lîngă terasă, stăteau două dame brunete şi Mişutca. Damele vorbeau ceva tare în franţuzeşte şi rîdeau cu hohot.

— Franţuzoaice,—observă Grocholschii.—Cea de dincoace nu-i urîtă de loc. E cavalerie uşoară, dar nu-i nimic... Se găsesc femei bune şi printre astea... Dar cît sînt de... obraznice!

Amuzant era că Ivan Petrovici se pleca depe terasă, lăsa în jos braţele sale lungi, apuca cu mînile umerii uneia din franţuzoaice şi o ridica pe terasă.

După ce ridică pe amîndouă damele pe terasă, îl urcă şi pe Mişutca. Damele alergară jos, şi începu din nou aceiaşi urcare.

— Dar zdraveni muşchi!—bombănea Grocholschii, uitîndu-se la scena asta.

Urcarea se repetă de vre-o șase ori. Damele erau așa de drăguțe, încît nu se sfiau, cînd vîntul care bătea cu putere în timpul urcării, se purta cu rochiile lor umflate, cum îi plăcea. Grocholschii lăsa rușinos ochii în jos, cînd damele, ajungînd la balcon, încălecau parapetul cu picioarele. Iar Liza se uita și hohotea. Ei ce-i păsa? Comiteau o nepoliteță nu bărbații, de care ea, ca femee, trebuia să se rușineze, ci niște dame!

Seara alergă Ivan Petrovici și, cam sfiindu-se, anunță că acuma e om cu familie...

— Să nu credeți că sînt niște așa...—zise.—Adevărat, sînt franțuște, beau vin... dar se știe! Așa-i educația la franțuji. N'ai ce le face... Mie,—adăogă Ivan Petrovici,—mi le-a dat prințul... Aproape gratis... Ia-le și ia-le... Va trebui să vă fac cunoscuți cu prințul. Om cult! Tot scrie, scrie... Dar știți cum le zice? Uneia îi zic Fani, alteia Izabela... Europa! Ha-ha-ha! Occident! Noapte bună!

Ivan Petrovici lăsă în pace pe Grocholschii și pe Liza și se lipi de damele lui. Toată ziua se auzea din vila lor vorbă, rîs, zgomot de vase... Nu se stingeau luminile până noaptea tîrziu... Grocholschii era foarte mulțumit... Insfîrșit, după un antract lung și chinuitor se simți din nou fericit și liniștit. Ivan Petrovici cu două nu gusta atîta fericire, cît gusta el cu una... Dar vai! Soarta n'are inimă. Ea se joacă cu Grocholschii, cu Lizele, cu Ivanii, cu Michelii, ca cu niște pioni. Grocholschii din nou își pierdu liniștea.

Odată (peste vreo două săptămîni și jumătate), trezindu-se tîrziu, eși la terasă și văzu un tablou care-l izbi, îl revoltă și-l aduse la mare indignare. Jos, lîngă terasa vilei din față, stăteau franțuzoaicele și lîngă ele... Liza, care vorbea și se uita pieziș spre locuința sa: adică nu s'a trezit, mă rog, acel tiran și despot? (Așa își explica Grocholschii aceste priviri). Ivan Petrovici care stătea pe terasă, cu brațele suflecate, ridică sus pe Izabela, apoi pe Fani, apoi... și pe Liza! Pe cînd ridica pe Liza, lui Grocholschii i s'a părut că o strînge la piept... Liza aruncă și ea un picior peste balustradă... O, și femeile astea! Toate până la una sînt niște sfincși!

Cînd Liza se întoarse dela bărbat acasă și, cași cum nu s'ar fi întîmplat nimic, intră pe vîrful degetelor în dormitor, Grocholschii, palid, cu pete trandafirii pe față, stătea culcat, cu înfățișarea omului slăbit cu totul, și gemea...

Văzînd pe Liza, sări din pat și începu să umble prin odae.

— Va să zică, așa?—începu să țipe cu tenorașul său subțire.— Așa-a? Vă mulțumesc! E revoltător, doamnă! In sfîrșit e imoral lucrul acesta!

Liza se îngălbeni și, se înțelege, începu să plîngă. Femeile, cînd simt că au dreptate, plîng și ocăresc, iar cînd se știu vinovate, numai plîng...

— Impreună cu stricatele astea? Asta... asta... e mai prejos de orice necuviință. Dar dumneata știi cine sînt astea? Niște femei, doamnă, care se vînd! Cocote! Și dumneata, femee cinstită, te-ai băgat împreună cu ele... Și asta... asta! Ce mai vrea dela mine? Nu înțeleg! I-am dat o jumătate din averea mea, i-am dat mai mult! Dumneata singură știi. I-am dat ceiace n'am... I-am dat aproape totul... Și el! Am suportat pe „tu" al dumitale cu el, — un lucru, asupra căruia el n'are nici un drept,—am suportat plimbările dumneavoastră, sărutările după masă... toate le-am suportat, dar asta n'am s'o suport!.. Eu, sau el! Să plece de aici, ori plec eu! Să mai trăesc așa nu sînt în stare... Nu! Tu singură înțelegi... Sau eu, sau el... Destul! Paharul s'a umplut!.. Și așa am suferit multe... Mă duc îndată să vorbesc cu dînsul... In clipa asta! Dar ce-și închipue el? Ai văzut?.. Nu-u!.. Degeaba își închipue...

Grocholschii mai spuse încă foarte multe lucruri curagioase și mușcătoare, dar „îndată" nu s'a dus: i-a fost frică și rușine... Se duse la Ivan Petrovici peste trei zile...

Intrînd în apartamentele lui Ivan Petrovici, se opri cu gura căscată. Rămase mirat de luxul și bogăția de care s'a înconjurat Bugrov. Tapiseria de catifea, niște scaune foarte scumpe... ți-i frică să intri... Grocholschii a văzut în viața lui mulți oameni bogați, dar n'a văzut la nimeni un lux așa de turbat... Dar ce dezordine văzu, cînd cu un cutremur neînțeles, intră în sala cea mare! Pe pian — niște farfurii cu bucățele de pîne; pe un scaun era un pahar, subt masă un coș cu niște zdrențe. Pe ferestre erau aruncate coji de nucă... Insuși Bugrov, cînd intră Grocholschii, nu era tocmai în regulă. Umbla prin sală trandafiriu, nepieptănat, în *deshabillé*... și vorbea singur cu el... Era vădit alarmat de ceva. Pe divan, tot aici în sală, ședea Mișutca și zguduia văzduhul cu țipete...

— E îngrozitor, Grigorii Vasilievici!—începu Bugrov, zărind pe Grocholschii.—Așa dezordine, așa dezordine... Șezi, mă rog! Scuză-mă că sînt în costumul lui Adam și Eva... Nu-i nimic... Grozavă dezordine! Nu înțeleg cum pot trăi oamenii aici. Nu înțeleg! Slugile neascultătoare, o climă îngrozitoare, scumpete... Taci!— strigă Bugrov, oprindu-se deodată dinaintea lui Mișutca.—Taci, zic! Dobitocule! Nu taci?

Și Bugrov zgîlțîi de ureche pe Mișutca.

— E revoltător, Ivan Petrovici! începu cu glas plîngător Grocholschii.—Se poate să bați un copil așa de mic? Cum ești, zău...

— Să nu ragă... Taci! Te bat!

— Nu plînge, Mișa, drăguțule... Papă n'are să te mai atingă. Nu-l bate, Ivan Petrovici! E copil... Ei, ce? Vrei un căluț? Am să-ți trimit un căluț... Cît ești de crud, zău...

Grocholschii mai tăcu, apoi întrebă:

— Dar cum o mai duc damele dumitale, Ivan Petrovici?

— Nici într'un fel... Le-am gonit... Fără ceremonii. Le-ași mai fi ținut, dar nu-i comod: crește băiețașul... Pildă dela părinte... Să fiu singur — altă chestie. Și la ce să le țin? Pf... Comedie curată! Eu lor rusește, ele mie pe franțuzește... Nimic nu înțeleg, poți să ascuți pari pe capul lor!..

— Am venit cu treabă la dumneata, Ivan Petrovici, să ne înţelegem... Hm... O afacere nu prea... aşa... două-trei vorbe... In definitiv am o rugăminte către dumneata.

— Anume?

— N'ai găsi dumneata, Ivan Petrovici, cu putinţă să... pleci de aici? Noi sîntem bucuroşi că eşti aici, ne face mare plăcere, dar ştii, nu-i comod... Dumneata mă înţelegi... Incomod, nu ştiu cum... Nişte relaţii nehotărîte... O veşnică stinghereală în raporturile unuia faţă de altul... Trebue să ne despărţim... Necesar chiar... Dumneata scuză-mă, dar... Dumneata singur înţelegi, nici vorbă, că în asemenea împrejurări o viaţă împreună dispune la reflecţii... Adică nu la reflecţii, dar apare un fel de sentiment de jenă...

— Da... Aşa-i. Mă gîndeam şi singur. Bine, plec.

— O să ne îndatorezi foarte mult. Crede-mă, Ivan Petrovici, că o să păstrăm despre dumneata cea mai frumoasă amintire. Jertfa pe care...

— Bine... Dar ce să fac eu cu toate astea? Ascultă, cumpără dela mine mobila asta! Vrei? Nu costă scump. Vreo opt mii... vreo zece... Mobila, trăsura, pianul...

— Bine... Iţi dau zece...

— Perfect! Plec chiar mîine... Plec la Moscova. Aici nu-i chip! Totu-i scump! Grozav de scump! Iaca, aşa se duc banii... Nu pot aşa... Eu am familie... Slavă Domnului, bine că cumperi mobila. Tot o să am bani ceva mai mulţi, căci m'am încurcat cu totul...

Grocholschii se sculă, îşi luă ziua bună dela Bugrov şi plin de bucurie, plecă spre casă. Seara îi trimise zece mii.

A doua zi desdimineaţă Bugrov şi Mişutca erau la Feodosia.

III

Trecură cîteva luni. Incepu primăvara.

Odată cu primăvara sosiră şi zilele senine, luminoase; viaţa deveni mai puţin uricioasă şi plicticoasă, pămîntul mai atrăgător... Incepu să sufle cald depe mare şi depe cîmpii... Pămîntul se acoperi de o iarbă nouă, pe arbori începură să înverzească frunze nouă. Natura învia şi se arăta în altă îmbrăcăminte.

S'ar fi părut că nişte noi speranţe şi noi dorinţi ar fi trebuit să se trezească în sufletul omenesc, cînd în natură totul e reînoit, tînăr, proaspăt... Dar pe om cu greu îl învii...

Grocholschii trăia tot în aceiaşi vilă. Micile şi nepretenţioasele lui speranţe şi dorinţi se concentrau asupra aceleiaşi Lize, asupra ei singure, şi atîta!

Caşi mai înainte, nu-şi rupea ochii depe ea şi se mîngîia cu o idee: „Cît sînt de fericit!"

Bietul om se simţea de bună seamă grozav de fericit. Liza, caşi mai înainte, şedea pe terasă şi, cuprinsă de un urît neînţeles, privea vila din faţă, cu arborii ei, printre care se vedea albastrul

mării... Caşi mai înainte, mai mult tăcea, adesea plîngea şi din cînd în cînd punea muştar lui Grocholschii. De altfel Liza demult avea în suflet un vierme... Acel vierme era părerea de rău... Avea mari păreri de rău, îi părea rău de copil, de viaţa de mai înainte, de veselie. Viaţa de mai înainte nu fusese aşa de veselă, dar tot mai veselă decît cea de azi. Trăind cu bărbatul, se mai ducea cîteodată la teatru, în societate, la cunoştinţi. Aici cu Grocholschii? Aici e pustiu, tăcut... E alături de ea un om, dar şi acesta cu infirmităţile lui şi sărutările dulcegi de toată clipa îi aminteşte pe bătrînul şi liniştitul bunic, care veşnic plîngea de bucurie... Cîtă plictiseală! Aici nu-i Mihei Sergheici, căruia îi plăcea să danseze cu ea mazurca, nu-i Spiridon Nicolaevici, fiul directorului dela „Gazeta Gubernială". Spiridon Nicolaevici cîntă admirabil şi ceteşte poezii. Nu-i masa cu zacuşte, nici musafiri, nici dădaca Gherasimovna care veşnic o cicălea că mănîncă prea multe dulceţuri. Nimic!.. Poţi să mori de urît!...

Grocholschii se bucura de singurătate, dar... degeaba se bucura. Grocholschii a plătit pentru egoismul său mai degrabă decît se cuvenea. Pe la începutul lui Maiu, cînd se părea că însuşi aerul iubea ceva şi se topea de fericire, Grocholschii pierdu totul: şi femeia iubită, şi...

Bugrov veni în Crimeea şi vara asta. Vila din faţă n'o luă, nici altă vilă, ci bătea străzile oraşelor din Crimeea, împreună cu Mişutca. Bea, mînca, dormea şi juca cărţi. Pentru pescuit, vînătoare, franţuzoaice, care, — fie zis în treacăt — îl cam furară, pierdu orice gust. A slăbit, nu mai e aşa de radios, a pierdut zîmbetul larg de mai înainte, se îmbracă în doc. Ivan Petrovici vizita cîteodată şi vila lui Grocholschii. Aducea Lizei dulceţuri, bomboane, fructe şi căuta parcă să-i gonească urîtul. Pe Grocholschii aceste vizite nu-l tulburau, mai ales că erau rare, scurte şi se făceau, pe cît părea, pentru Mişutca, căruia nu i se putea răpi, ni tam ni sam, dreptul de a avea întîlniri cu mama. Bugrov venea, scotea cadourile şi dupăce spunea cîteva vorbe, pleca. Şi chiar aceste cîteva vorbe le vorbea cu Grocholschii, nu cu Liza... Cu Liza tăcea. Şi Grocholschii era liniştit... Dar există o zicătoare, pe care n'ar fi trebuit s'o uite Grocholschii: „Să nu te temi de cînele care latră, teme-te de cel care tace..."

Odată, plimbîndu-se prin grădină, Grocholschii auzi vorbind două voci. O voce era bărbătească, alta femeiască. Intâia aparţinea lui Bugrov, a doua Lizei. Grocholschii ascultă şi, îngălbenindu-se ca moartea, păşi încet către ei. Se opri în dosul unei tufe de liliac şi se puse să observe şi să asculte. Picioarele şi mînile îi răciră. Pe frunte îi eşi sudoare rece. Ca să nu se clatine şi să nu cadă, îmbrăţişă cu mînile cîteva ramuri de liliac.

S'a isprăvit! Bugrov ţinea pe Liza de talie şi-i spunea:

— Scumpa mea! Dar ce să facem? Va să zică aşa a fost voia lui Dumnezeu... Sînt un ticălos... Te-am vîndut. M'a momit bogăţia acestui Irod, fire-i-ar de cap... Şi ce folos din această bo-

găţie? Numai deranj şi fudulie! Nici linişte, nici fericire, nici ranguri... Stau pe loc ca un buştean, şi nici un pas înainte... Ai văzut: Andriuşca Marcuzin a ajuns şef de birou... Dobitocul ăsta de Andriuşca! Şi eu stau... Doamne, Doamne! Te-am pierdut pe tine, am pierdut fericirea. Sînt un ticălos! Un mizerabil! Crezi că bine am să ies la straşnica judecată?..

— Să plecăm de aici, Vanea!—începu Liza să plîngă.—Mi-i urît, mor de urît!

— Nu se poate... S'au luat bani.

— Atunci dă-i îndărăt!

— Bucuros, dar... tprrr... Stă, iapă! Am cheltuit totul. Trebue să te supui, dragă... Dumnezeu ne pedepseşte. Pe mine pentru lăcomie, pe tine pentru uşurinţă. Ce să facem? Ne vom chinui... Ne va fi mai uşor pe cealaltă lume.

Şi subt năvala sentimentelor religioase, Bugrov ridică ochii spre cer.

— Dar eu nu pot trăi aici! Mie mi-i urît!

— Ce să-i faci? Dar mie nu mi-i urît? Parcă-s fericit fără tine? M'am prăpădit de durere, m'am uscat. Şi pieptul a început să mă doară!.. Eşti femeia mea legitimă, trup din trup... un singur trup... Trăeşte, rabdă! Eu... am să viu din cînd în cînd, am să te vizitez...

Şi aplecîndu-se, îi şopti, dar îi şopti aşa de tare, încît se auzi la cîţiva stînjeni.

— Eu, Lizanca, viu şi la noapte... N'ai grijă... Eu sînt la Feodosia, aproape... Am să stau pe lîngă tine până nu toc totul... Şi în curînd am să sfîrşesc totul, până la o copeică. E-eh! Ce viaţă! Urît... bolnav... mă doare şi pieptul... mă doare şi stomahul...

Bugrov tăcu. Veni rîndul Lizăi... Doamne, cîtă cruzime în femeia asta! Incepu să plîngă, să se jelească, să numere toate cusururile amantului, chinurile ei... Ascultînd-o, Grocholschii se simţi hoţ de codru, răufăcător, criminal...

— M'a dat gata!—sfîrşi Liza.

La despărţire, dupăce sărută pe Liza, Bugrov dădu peste Grocholschii, care stătea lîngă portiţă şi-l aştepta.

— Ivan Petrovici!—zise Grocholschii cu tonul unui muribund.—Eu am auzit totul şi am văzut... Nu-i cinstit din partea dumitale, dar eu nu te acuz... Şi dumneata o iubeşti... Dar înţelegi că e a mea! A mea! Eu nu pot trăi fără ea! Cum nu înţelegi dumneata lucrul acesta? Să zicem că dumneata o iubeşti, suferi, dar parcă nu ţi-am plătit măcar în parte pentru suferinţele dumitale? Pleacă, te rog! Pleacă de aici pentru totdeauna. Te implor! Altfel mă omori...

— Eu n'am unde mă duce,- rosti Bugrov cu voce înfundată.

— Hm... Ai cheltuit totul... Eşti un om care se antrenează... Ei bine... Du-te la moşia mea din gubernia Cernigov... Vrei? Iţi dăruesc moşia asta... E mică, dar e bună... Zău bună!..

Bugrov zîmbi larg, se simţi deodată în al şaptelea cer.

— Ţi-o dăruesc... Scriu chiar azi administratorului şi-ţi trimit procura pentru vînzare. Dumneata spune pretutindeni că ai cumpărat-o. Pleacă... Te implor!

— Bine... Plec. Inţeleg.

— Să mergem la notar. Indată, — rosti Grocholschii, înveselit, şi plecă să dea ordin pentru înhămarea cailor.

A doua zi, seara, pe cînd Liza stătea pe banca pe care de obiceiu aveau loc întîlnirile cu Ivan Petrovici, se apropie de ea încet Grocholschii. Se aşeză alături şi o luă de mînă.

— Ţi-i urît, Lizocica?—începu după o scurtă tăcere.—Te plictiseşti? De ce n'am pleca undeva? De ce stăm tot acasă? Trebue să călătorim, să ne veselim, să facem cunoştinţi... Trebue doar?

— Mie nu-mi trebue nimic,—zise Liza şi, palidă, slabă, se uită la aleea pe care venea la ea Bugrov.

Grocholschii căzu pe gînduri. Ştia pe cine aşteaptă ea, pe cine vrea...

— Mergem, Liza, acasă,—zise.—Aici e umed.

— Du-te, că viu îndată.

Grocholschii din nou căzu pe gînduri.

— Tu îl aştepţi?—întrebă,—şi făcu o grimasă, parcă l-ar fi apucat cineva de inimă cu un cleşte fierbinte.

— Da... Aşi vrea să trimet nişte ciorapi lui Mişa.

— Bugrov n'are să vie.

— De unde ştii?

— Bugrov a plecat...

Liza făcu ochi mari...

— A plecat... A plecat în gubernia Cernigov. I-am dăruit o moşie...

Liza se îngălbeni îngrozitor şi ca să nu cadă, se apucă de umărul lui Grocholschii.

— L-am petrecut la vapor... La ora trei...

Liza se apucă deodată de cap, începu să se agite şi, căzînd pe bancă, începu să tremure din tot trupul.

— Vanea!—începu să se bocească.—Vanea, merg şi eu, Vanea!.. Dragă!

O apucă un acces isteric.

Şi din această seară până în Iulie, prin grădina unde se plimba lumea străină, se puteau vedea două umbre care umblau de dimineaţă până în seară şi inspirau tristeţă vizitatorilor... După umbra Lizei păşea nedespărţită, umbra lui Grocholschii, — umbre fiindcă îşi pierduseră amîndoi înfăţişarea de mai înainte...

Au slăbit, s'au îngălbenit, s'au zgribulit, şi prin fiinţa lor aminteau mai degrabă nişte umbre, decît oameni... Amîndoi se stingeau ca puricele din anecdota clasică cu evreul care vindea prafuri pentru purici...

La începutul lui Iulie Liza fugi dela Grocholschii, lăsîndu-i un bileţel, în care scria că pleacă pentru un timp la fiu-său. Fugise noaptea, pe cînd Grocholschii dormea.

După ce ceti scrisoarea, Grocholschii o săptămînă întreagă rătăci prinprejurul vilei, ca un zmintit, nu mînca, nu dormea. In August îndură o febră recurentă, iar în Septembre plecă în străinătate, unde începu să bea... In vin şi în desfrîu se gîndea să-şi găsească liniştea... Tocă sărmanul toată averea, dar nu reuşi să arunce din cap chipul femeii iubite, cu botişor de pisică... De fericire lumea nu moare, nu moare nici de nenorocire. Grocholschii încărunţi, dar nu muri. Trăeşte şi azi... Din străinătate plecă să se uite „măcar cu un ochiu" la Liza... Bugrov îl intîmpină cu braţele deschise şi-l lăsă să stea la el un timp nehotărît.

Grocholschii stă la Bugrov şi azi...

* * *

Anul ăsta mi s'a întîmplat să trec prin Grochalevca, moşia lui Bugrov. Găsii pe stăpîni cinînd. Ivan Petrovici se bucură grozav, cînd mă văzu, şi se puse să mă trateze... S'a îngraşat şi a cam îmbătrînit. Faţa, sătulă ca şi mai înainte, luceşte şi e trandafirie... Chelie încă n'are. Liza s'a îngroşat deasemenea. Grosimea n'o prinde. Figura ei începe să piardă din înfăţişarea de pisică şi — vai! — aduce a focă. Obrajii cresc, şi în sus, şi în jos, şi în părţi... Trăesc Bugrovii minunat. Au de toate. Slugi şi merinde — plină casa...

După cină începu conversaţia. Uitasem că Liza nu cîntă la pian şi o rugai să cînte ceva...

— Nu cîntă!—zise Bugrov.—Nu-i meşteră... Ei! Care e acolo? Ioan! Ia chiamă încoace pe Grigorii Vasilievici. Ce face acolo? Şi adresîndu-mi-se mie, Bugrov adăugă: muzicantul vine îndată... Cîntă din ghitară. Pianul îl ţinem pentru Mişutca, îl învăţăm...

Peste vreo cinci minute intră Grocholschii, somnoros, nepieptănat, neras... Intră, mă salută şi se aşeză la o parte.

— Ei, cine se culcă aşa dimineaţă?—i se adresă Bugrov. Vezi ce om eşti! Doarme şi doarme... Aşa somnoros... Ia cîntă-ne ceva mai vesel...

Grocholschii acordă ghitara, lovi coardele şi începu:

„Eu aşteptam prietinul..."

Ascultam cîntecul, mă uitam la faţa sătulă a lui Bugrov şi mă gîndeam: „ce mutră uricioasă!" Imi venea să plîng... Sfîrşind cîntecul, Grocholschii se închină şi eşi...

— Şi ce să fac cu el?—mi se adresă Bugrov, după plecarea lui.—Bucluc cu el! Ziua mereu se gîndeşte, se gîndeşte... iar noaptea geme... Doarme, dar geme şi oftează... Un fel de babă... Ce să fac cu el — nu mă ajunge capul. Nu te lasă să dormi... Mi-i frică să nu înebunească. Are să creadă lumea că trăeşte rău la mine... Şi unde-i răul? Şi mănîncă cu noi, şi bea cu noi... Nu-i dăm numai bani... I-ai dat — îi bea, sau îi aruncă. Ce bucluc pe capul meu! Iartă, Doamne, pe un păcătos!

M'au reţinut să dorm. Cînd mă trezii a doua zi dimineaţa, în odaia vecină Bugrov îi făcea cuiva morală:

— Pune pe prost să-şi facă cruce — îşi sparge capul! Unde s'a pomenit să boiască cineva vîslele cu verde? Unde ţi-i capul? Gîndeşte-te! Ce faci?

— Eu... am greşit,—se dezvinovăţea un tenor răguşit.

Tenorul era al lui Grocholschii.

La gară mă petrecu Grocholschii.

— E un despot, un tiran,—îmi şoptea tot drumul.—E un suflet nobil, dar tiran. La dînsul nu s'a dezvoltat, nici inima, nici creerul... Un chin! Dacă n'ar fi femeia asta nobilă, eu aşi fi plecat demult dela el... Mi-i milă s'o las. Parcă-i mai uşor, cînd suferi împreună.

Grocholschii oftă, apoi adăogă:

— E însărcinată... Ai văzut-o?.. La drept vorbind, copilul e al meu... Al meu! Şi-a recunoscut greşala în curînd şi mi s'a dat mie din nou. Pe el nu-l poate suferi...

— Eşti o zdreanţă!—rostii eu, neputîndu-mă stăpîni să nu-i zic.

— Da, sînt un om fără caracter... Toate astea sînt adevărate. Aşa m'am născut. Dumneata ştii de unde m'am luat eu? Răposatul meu papă asuprea grozav pe un mic cinovnic, grozav! Ii otrăvea viaţa. Aşa... Iar răposata mamaşa era o femeie bună la inimă, era din popor, meşciancă. [1] Din milă se apucă şi apropie de ea pe acest cinovnic... Aşa-a... Iată de unde am venit şi eu... Dela un asuprit... De unde era să iasă un caracter? Dar e al doilea clopoţel... Cu bine. Mai treci pe la noi, dar să nu-i spui lui Ivan Petrovici că am vorbit aşa despre el!

Strînsei mîna lui Grocholschii şi sării în vagon. Grocholschii salută vagonul meu şi plecă la putina cu apă. Ii era sete, se vede...

A. Cehov

(Tradus din ruseşte de A. FRUNZĂ).

---

1 Din mica burghezie orăşenească.—N. trad.

SFÎRŞIT

Din nou porneşte gîndu-mi să se-adape
Din mlaştina cu putrezite ape
A morţii,—dar în fundu-i cînd străbate
Ca paserile prinse 'n laţ se zbate,
Tot mai adînc în mîlu-i se scufundă
Şi tremură cu fiecare undă,
Miasmele-l îneacă şi-l îngheaţă
Căci moartea n'are suflet şi nici faţă.

Făptura-i de 'ntunerec şi de şoapte,
De nori şi umbre, se topeşte 'n noapte,
Se 'npraştie 'n văzduh se pierde 'n soare
In spaţiul mort şi-n steaua căzătoare,
Scufundă năvile, surupă munţii
Se-ascunde 'n gîndul de subt bolta frunţii
Şi lacomă 'n măcel pe om îl poartă
Cu-un rînjet roşu 'n inima ei moartă.

Ea s'a născut odată cu pămîntul
Şi 'n tihnă 'i sapă în neant mormîntul,
Puternică în ascunzişu-i straniu
Ea nici orbite n'are şi nici craniu,
Nici timp, nici loc, aproape-i şi departe
E peste-tot şi nu-i în nicio parte,
Pîndeşte 'n drum, prin ziduri intră 'n casă
Şi n'are trup, nici umbră şi nici coasă.

. . . .
. . . .

Bate cineva în uşe, bate cineva la poartă.
Sare'n ţăndări căldăruşa desprinzîndu-se din toartă,
Fulgerile împletite tae cerul, sparg copacii,
Uzi de ploae, arşi de trăsnete 'n răscruce joacă dracii,
Noaptea stinge lumînările din suflet pe pămînt
Morţii îşi desfac linţoliul şi îl scutură în vînt,
Cei mai proaspeţi îşi pansează trupul putred, ori îl şterg,
Cei mai vechi îşi ung scheletul să nu scîrţîe cînd merg,
Iar cei vii, cu plumb în tîmple, ţipă adunaţi în turmă.
Toţi pornesc ursuzi pe drumul judecăţii de pe urmă,
Numai tu stai nemişcată,—stîlp de fier pe chei în port,—
Mă priveşti cu ochii'n cearcăn, te privesc cu ochi de mort.

V. Ciocilteu

Cumplitul Traşcă Drăculescul [1]

Fost-a Traşcă Drăculescul, urmaş Vlad Dracului Ţepeş Voevod, om aprig, îndărătnic, dar neîmpietrit, de Dumnezeu temător şi păzitor al celor lumeşti şi duhovniceşti rîndueli. La trup nalt, piept puternic, mijloc subţire, iar faţa, nici nu ne putem îndemna a scriere de mîndră. Părul negru-albastru, mai mult albastru decît negru, creţ şi des ca la mieii moschiceşti [2] şi lucitor cum îi pana corbului, iar ochii verzi ca smaraldele împărăteşti, lucru foarte minunat şi chiar nemaivăzut. Cît despre putere, lua taurul de coarne şi-i sucea gîtul şi purta buzdugan. A rămas de pomină buzduganul lui Traşcă în toată Oltenia, că doi oameni voinici nu-l puteau a clintire şi svîrlea cu el dela Turnul-Severin în ţara sîrbească, pe cela mal.

Avînd Traşcă numai zece ani neîmpliniţi şi auzind vorbă în casa moşu-său Dumitru Boldăş, la Craiova, unde l-au fost trimis pentru deschisul minţii, cum că tătîni-so trage de moarte la Steic, lîngă Turnul-Severin, s'a repezit Traşcă'n grajd, pe furiş şi încă-

1 Această stranie şi de necrezut poveste a fost auzită şi consemnată în *„Insemnările unui boer Moldovean"* (anonim), călător prin Oltenia în veacul al XVIII-lea. Din lunga introducere care preceda povestirea n'a putut fi descifrat de pe foile ferfeniţite şi pline de îndreptări şi ştersături, decît acest fragment:

„...şi iarăşi de mirare este că între boerii Olteni nu s'a găsit nici unul să însemne, pentru pomenire, faptele lor olteneşti, cum au făcut la noi Ion Neculce, Costineştii şi alţii mai mărunţi. Ci, măcar că sînt Oltenii oameni ageri, neadormiţi, mai mult la bani şi chiverniseală cată decît la istorii şi boerului lor celui mai mare încă îi zic ei *Ban*. Şi cum se vede treaba au făcut din ţara Banului, adică stăpînită de ban, ţara banilor, adică parale. Ce încă den început, din multe price, care nu-i locul să le pomenim aici, fost-a creştineasca ţară a Olteniei în cărturari săracă, rămînînd prin veacuri văduvă de Letopiseţ. De aceia îndemnatu-m'am io"...

Aici se termină manuscrisul.

2 Astrahan.

lecînd un cal din cei mai buni, fără să doarmă, nici să mănînce, s'a dus glonţ acasă, prin vîntul şi ploile acelei jalnice toamne. Şi cînd a răcnit Traşcă din poartă, ca puii de zmei-paralei: „Unde-i tatăl meu?"—slugile de prin curte au înlemnit, lemn, buştean, cineşi la locul lui, iar biata maică-sa a căzut grămadă, fără să mai scoată o vorbă, de spaimă.

Bătrînul l-a luat în braţe şi strîngîndu-l la piept, a ridicat ochii la cer lăcrămînd:

— „Păzeşte-mi-l Doamne de Cel Viclean, că de oameni se păzeşte el singur!"

Şi zicînd aceste, mai mult de *dragul tatei* n'a apucat a spune!

* * *

Incă de pe-atunci, fiind Traşcă mic copil, fraged, neîmplinit, au început a-i sticli ochii după femei. Intre copii, niciodată nu se vîra, ci cu vînători bătrîni şi cu grăjdarii mai mult şedea şi tot ce făcea el era de mirat şi de groază. Trăgea cu săgeata din copaci în boerii drumeţi de le sfărma ciubucile dela gură, prindea cu arcanul cai neînvăţaţi şi-i încăleca pe deşelate, se trîntea cu berbecii prin iarbă şi joaca lui mai mult muerile şi vînătoarea, iar de se zăbăvea după vînat, mai mult după mueri se zăbăvea.

Multe şi îndurerate lacrimi a vărsat biata maică-sa, cînd şi-a dat seamă de satanicească pornirea lui, rugîndu-se lui Dumnezeu să-l întoarcă dela curvie, că ajunsese Traşcă de nu mai ţinea socoteală de-i fată fecioară sau femee coaptă şi chiar vară dreaptă sau mătuşă să-i fi fost, o pîndea prin odăi şi îndată poftea s'o dezmierde. Şi pentru un lucru de păcat ca acela nu avea măcar ruşine, zicînd că aşa e voia Domnului să fie omul: *„Cu dragostea'n neam şi cu hula'n duşman!"*

Tot atunci se învăţase de prindea pui de vultur şi-i învăţa să zboare după el la vînat şi-i hrănea cu mîna lui şi-i purta pe umăr. Pentru asta şi mai ales că ştia tocmeala şerpilor de-i descînta îmblînzîndu-i ca pe mueri, pe şerpi cu fluieratul, iar pre mueri numaicît cu privirea, mulţi au scos că strămoşu-său Vlad Dracul au fost chiar Drac adevărat, din Iad şi că el însuşi Traşcă s'a fost născut în noaptea sfîntului Andrei, din tainică zămislire prin vis, cu strigoi şi că vrăjitor diavolicesc este.

Ci acestea toate basne sînt şi să le creadă cei ce le-au scornit.

* * *

Pe zi ce merge se făcea Traşcă tot mai frumos şi mai voinic. Se scălda în toiul iernii, la Bobotează, în apă îngheţată, la moara din Steic şi călărea pe cai scumpi, anume învăţaţi, numai la galop. Moşii avea din Olt şi până'n Mehedinţi şi mai mult la Baia sta. Acolo l-au călcat odată şi hoţii şi eşind el singur înain-

tea lor să-i înfrunte, a prins a-i dojeni cu buzduganul şi cinci a ucis. Pe alţi trei, după ce i-a bătut de i-a snopit, i-a legat burduf şi le-a tăiat pleoapele, ţinîndu-i la gard cu ochii la soare, până i-a mîncat ciorile, să fie pildă'n sat. Nimeni nu cuteza să-i deslege, că se temea. Şi atîta înfricoşase Traşcă oamenii, că a rămas şi astăzi vorbă'n Oltenia, că de tuşea Traşcă'n cerdac, tot satul striga: „Aud?"

Om leneş nu suferea; şi de zărea vre-unul dormind ziua pe prispă, îl trezea cu palmele şi-l şuduia. De omul harnic însă îi era drag. Îl ţinea în mare cinste şi-l şi pricopsea: dădea lemn şi cărămidă pentru casă, chema doftor la boală şi scutea de bir; iar de-i năştea femeia trimetea capră cu lapte şi chiar vacă, după obraze. Şi într'atîta stîrpise furii şi ucigaşii că nu mai puneau oamenii chei la uşi, nici lacăt la hambare şi mersese vestea la Bucureşti că în satele lui Traşcă, puteai lăsa fără grijă punga cu galbeni în mijlocul drumului, ca'n vremea lui Ţepeş şi tot acolo o găseai.

Turcii încă se temeau de Traşcă, ispitindu-se de bogata ţară a Olteniei şi stropşindu-i Traşcă până i-au sleit. Că luase obiceiu Turcii de se înhăitau la Dunăre ca lupii şi cutreerau ţara cu prădăciuni şi furtişaguri şi omor şi colindau satele până subt munţi, de le stricau. Ci întocmind Traşcă potere întemeiate cu iscusit şi viclean meşteşug îi prindea de vii şi-i muncea şi-i căznea cu cazne grele şi-i jupuia de piele şi le scotea ochii şi-i trăgea'n ţeapă şi-i schingiuia fără milă, cît n'au mai acolisit Turcii de Ţara Olteniei. Şi astfel au mîntuit Traşcă Oltenia, de oţăritele urgii turceşti.

Oamenii ocîrmuirii ocoleau acele moşii, zicînd, cuminte vorbă, că nici pe Dracul să-l vezi, nici cruce să-ţi faci. Ştia şi Banul Craiovei şi Domnul muntenesc că pe moşiile lui Traşcă, Traşcă-i Vodă. El boteza, el cununa el giudeca. Şi nu zicea nici Banul, nici Domnul, nimic, au că vrednicia lui le-o fi fost pe plac şi-or fi socotit că la nevoe şi primejdie le-o fi de nădejde, au că s'or fi gîndind şi ei că aşa om, e mai cu linişte să-l ai prietin decît duşman. Ci ori aşa, ori în alt chip să fi fost, făcea Traşcă în Oltenia ce vroia şi nimeni nu zicea circ!

* * *

Neputîndu-se de petreceri desfătate şi de mueri lipsi, măcar că era om cu frica lui Dumnezeu, precum mai sus s'a scris, den partea femeilor multe răutăţi săvîrşea, lăsînd mare desnădejde în multe suflete de femei. Den nenumăratele scorniturі ce s'au scornit, parte neadevărate, mai cu dovedit temeiu ştim că umbla toată vara pe cîmp şi din galopul cel mare al calului înşfaca fetele dela muncă, de le răpea şi ţinîndu-le subţioară ca şi cum ar fi fost pene, gonea pe drum în nouri de praf, de credeai că-i chiar Necuratul în fum de pucioasă şi se mistuia cu ele prin şuri. Alta, aduna două-trei fete mari şi după ce le îmbăia cămărăşiţa se băga în aşternut cu tustrele şi le smintea. Alta, nici în biserică nu se sfia cînd îl sguduiau poftele cele blăstămate şi de-i plăcea vre-o fată, o trăgea încet de mînă până afară şi suind cu ea în braţe scările clopotniţei, pe loc o spurca. Alta, intra la scăldătoare între femei şi pe care o alegea el, măcar să fi fost şi măsa de faţă o apuca de cozi şi înotînd cu ea'n spinare până cotea apa, intra prin tufişuri adăpostite, făcînd, de prisos să mai spunem ce. Dar şi muerile afurisite, cum auzeau că-i Traşcă pe mal, toate ieşeau la scăldat.

* * *

Poposind odată Traşcă la Strehaia, a dat de nuntă. Ion Hadîmb îşi mărita fata după Grigore Finescul. Până să adăpe caii a intrat Traşcă în biserică. Mireasa frumoasă, ca zugrăvelile din icoane. Văzînd-o Traşcă plînsă şi bosumflată, a înţeles îndată că nunta nu-i după voia fetei, ci după banii Finescului şi socotind el atunci că asemenea cununie nici cu priinţă n'a fi nicicui şi simţindu-se pe deasupra săgetat la inemă, a înaintat Traşcă spre sfîntul oltar şi încrucişînd braţele drept în faţa mirelui, urît şi pocit ca o arătare, aşa a zis:

— „Cum îndrăzneşti tu, scîrnăvie păroasă, să ridici ochii tăi cei holbaţi la aşa minunată făptură? Şi tu, popo, nu te temi de mînia lui Dumnezeu şi de buzduganu ista că te potriveşti la aşa batjocură"?

Şi'n faţa nuntaşilor o a luat-o Traşcă pre ea în butca lui şi sa'ntors din drum, înapoi la Baia şi s'a şi cununat, numai că n'a avut noroc. Că pe cît era Catrina de frumoasă pe atît de pizmaşă, ciapcînă, cicălitoare şi trîndavă. Şi i-a făcut ea lui Traşcă în trei ani cuconi doi; şi fiind ei bicisnici şi avînd ea lapte otrăvit şi neîngrijindu-i de fel, amîndoi au murit. Cu atîta scîrbă i-a fost lui Traşcă moartea copiilor că i-a şi încărcat Catrinii zestrea în nouă căruţi şi o a mînat-o cu logofeţii lui, plocon acasă, rămînînd el văduvoi îndelungată vreme.

Ci, nici la Baia Traşcă mai mult n'a stat. Se muta din moşie în moşie, că pe la toate avea conacuri bune şi cule şi nicăeri nu-şi afla locul. Aşa se face că îi seamănă copiii din treisprezece sate, toţi. Şuguiau cei bătrîni boeri Olteni zicînd că din sămînţa cea drăcească a lui Traşcă se trage că sînt Oltenii oameni cu sînge aprins, neastîmpăraţi, şi Oltencile cu nuri şi de muscă rele; iar Traşcă ştiut este că unde se urnea, nu era să nu plodească.

Ci noi lăsăm şaga la ei şi scriem aici, pentru pomenire şi învăţul urmaşilor, că în acele cumplite vremi, după rea-pilda lui Traşcă Drăculescul, toată Oltenia fu stricată de prea-curvie, care mai pe urmă, cu voia lui Dumnezeu, s'a potolit.

* * *

Fiind Traşcă cel din urmă Drăculesc şi singur purtător acestui falnic nume, împodobit cu multe mari fapte şi de laudă amintiri, foarte cu amărăciune îi era că nu are urmaş legiuit (că de ceilalţi berechet), mai cu seamă că începuse părul să-i albească pe la

tîmple şi Olteancă pe placul lui s'o iee nu găsea, că pe el, cu tot părul sur, toate l-ar fi luat. Şi s'a pornit Traşcă în amănunţită căutare prin toată ţara Olteniei şi se ruga lui Dumnezeu să-i scoată în cale muere vrednică, de neam şi să nu-i stingă numele.

Această posomorîtă şi de înţeles rugăciune a lui, Dumnezeu a ascultat-o, numai că (pentru care anume greşeli şi pacate nu ştim), s'a răsgîndit şi o a întors în mîhnire adîncă şi nemîngîiată jale. Căile Domnului, nouă păcătoşilor deapururi închise sînt şi cu netrebnica noastră minte nu le putem nici pătrunde, nici giudeca. Altfel nu este.

Ci, lăsăm aceste toate la o parte şi ne întoarcem la istoria noastră pentru Traşcă. Deci, într'o noapte, la Craiova, la o petrecere, Sanda Contăş ce deabea împlinise cincisprezece ani şi fiind mai demult clătită cu dragostea cătră el, a venit să-i spue cu multe lacrimi şi întristate oftaturi, că de n'o ia de nevastă, ea îşi face samă. Plăcîndu-i lui Traşcă prea mult glasul ei angeresc şi cozile ei aurii, îndată a cerut-o. Părinţii au răspuns că bucuroşi i-ar da-o dar e prea şubredă şi plăpîndă şi sufere şi de-un năduf la piept. La asta nimic n'a zis Traşcă, numai că i s'au umezit ochii şi-a suspinat. Dar într'o lună de zile atîta slăbise fata, că ai fi zis că se topeşte pe picioare. Văzînd una ca asta, însuşi Vasile Contăş s'a rugat de Traşcă să facă nunta mai repede, că se prăpădeşte copila. O bocea maică-sa ca pe mort şi se tînguia să-ţi rupă inema, zicînd că i-au deochiat copila şi i-au făcut farmece, prea cu putinţă, Catrina Hadîmb, jupîneasa dentăi a lui Traşcă, ţinîndu-se de vrăjitoreşti descîntece, decînd îi sărise în obraz un crop de apă fiartă şi-o chiorîse de ochiul sting.

* * *

Ridicase Traşcă pentru Sanda o minunată culă, în Poiana Cernii. Şi se adunase la nuntă toată lumea albă şi din Oltenia şi din Ţara Romînească şi de peste munţi din Banat şi soli domneşti cu daruri şi rude peste rude şi mulţime de boeri.

Mireasa era la faţă cum îi varul şi numai o vinişoară albastră ce-i svîcnea la tîmplă arăta că-i vie. Cît a ţinut slujba nu şi-a luat o clipă mîna ei cît crinul din mîna lui Traşcă. Iar cînd i-a pus Episcopul cununa pe cap de multă sfială şi fericire a roşit, dar nu mai mult cît pălesc Trandafirii. Şi pe faţă i s'a ivit atunci un zîmbet, cum nu cred să mai fi înseninat altul, chip omenesc.

Cînd au ieşit din biserică toată lumea plîngea.

* * *

Ci cînd a fost de s'au dus în iatacul lor, adormit-a îndată Sanda în braţele lui Traşcă şi tot mîngîind-o ca pe-un copil ce era şi tot alintînd-o şi tot legănînd-o în braţe, au adormit şi Traşcă. In vis, i s'a arătat un porumbel alb ce părea că ieşise din pat să sboare şi vîslind din aripele-i reci, grăbite, îl atinse în treacăt cu suflarea lui de gheaţă. Cînd s'a trezit, Sanda era ţeapănă, neînsufleţită, în braţele lui. Zîmbetul pe care îl avusese în biserică era tot ce mai lăsase sufleteasca viaţă pămînteană pe faţa ei de înger. Pe pernă, picătura de sînge închegat i se părea lui Traşcă, mai cercînd să creadă că visează, căzută din pliscul de mărgean al pasării cereşti, care sburase însă pe veci în văzduhul Domnului cu sufletul nevinovat şi fără de prihană al copilei.

Traşcă a scăldat-o, a pieptănat-o, a îmbrăcat-o cu rochia de mireasă şi fără un cuvînt şi fără o lacrimă trei zile şi trei nopţi nu s'a mişcat de lîngă ea. Părul îi albise tot, deodată, şi la faţă era atît de tras că ai fi zis că un mort veghează la căpătăiul Sandei adormite. Alta n'a grăit către nimeni, decît numai a poroncit două racle şi două gropi una lîngă alta alături în Poiana Cernii. Şi după ce-au astupat groapa Sandei, s'a întins şi el în groapă alături şi aşa a stat treisprezece zile'n şir.

Era în Maiu. Privighetorile cîntau cu miile prin crengi şi toată poiana nu era decît cîntec şi ciripit.

In seara zilei a treisprezecea l-au găsit mort. Slujba de moarte i-o făcuse, după cum rînduise, odată cu a Sandei, aşa că n'au avut decît să răstoarne cîteva lopeţi de pămînt peste cel ce-a fost spaima şi fala Olteniei.

* * *

Zic oamenii că în ziua cînd a murit Traşcă s'au stîrnit din stihii turbate vînturi, amestecînd deavalma în văzduh acoperişuri de casă, vite, copaci şi oameni. Nouri groşi şi negri se aprindeau şi se stingeau, tîrîndu-se ca balaurii, pe creştete de munţi. Ape năvalnice se năpusteau în văile urlătoare, luînd cu ele tot ce întîlneau în cale, ca năboiul potopului. Şi s'a făcut atunci năprazniсă furtună, cu tunete asurzitoare, cu fulgere şi trăsnete pe tot cerul. Şi tot atunci zic să se fi aprins de trăsnet, biserica în care a fost făcut Traşcă nunta cu Catrina Hadîmb.

* * *

Aşa au murit cumplitul Traşcă Drăculescul, strănepot Vlad Dracului Ţepeş Voevod.

Şi avea acest Traşcă Drăculescul ani nouăzeci.

Al. O. Ţeodoreanu

Din volumul „Hronicul Măscăriciului Vălătuc" subt tipar la „Cartea Romînească".

Edițiile poeziilor lui Eminescu

(Continuare)

Am discutat în nr. trecut cazul poeziilor *Kamadeva* și *La Steaua*, și am văzut că sînt postume.

Acuma ne vom ocupa cu celelalte poezii, publicate în timpul bolii lui Eminescu.

Dalila.—Discuția postumității sau nepostumității acestei poezii are și un interes practic. Dacă *Dalila* cea publicată în timpul vieții lui Eminescu este publicată cu „știința și voința" adevăratului Eminescu, atunci aceasta trebue pusă în edițiile poeziilor lui, și nu cea întreagă din manuscrisele dela Academie.

Discuția are un interes și mai practic încă pentru cei care nu pun această poezie în edițiile lor.

Dacă se poate dovedi, în contra opiniei lor, postumitatea poeziilor publicate în acest timp, și în special a *Dalilei*, atunci—și numai atunci—ei au dreptul să aleagă din cele două *Dalile* pe cea întreagă din manuscris,—așa cum au procedat.

In cazul acesta, clasificarea lor — a postumelor și nepostumelor, — cade. Dar e mai avantajos pentru ei să renunțe la o clasificare, decît să fi pus în edițiile lor poezii care *nu* trebuesc puse, ori invers.

Dalila a fost publicată în *Epoca ilustrată* la 1 Ianuarie 1886 [1],

[1] Trebue să observăm că fragmentul *Dalila*, bucată de mîna a doua în opera lui Eminescu, a fost publicat cu două luni înainte de *Nu mă înțelegi*, tot fragment și tot bucată de mîna a doua; că a fost tipărit cași *Nu mă înțelegi*, tot într'o publicație ocazională, cu colaborări externe cerute,—și cam cu aceleași colaborări: Maiorescu, Hasdeu, Delavrancea, Iacob Negruzzi, etc.—și că au fost publicate amîndouă în aceiași perioadă de agravare a degenerării.

cu patru luni înainte de data scrisorii lui Miron Pompiliu către Maiorescu (rezumată în articolul nostru trecut), din care se vede că în primăvara acelui an Eminescu era în cea mai rea stare cu putință—alienat mental, dar încă liber—stare care trebue să fi dăinuit demult, căci scrisoarea lui Pompiliu constată fapte care se repetă, care l-au exasperat pe Pompiliu și care reclamă însfîrșit măsuri.

Dalila este un fragment (până la, incluziv, versul: „Că o vrea spre-a se'nțelege însfîrșit pe sine însuși"). Pentru ce Eminescu a dat numai partea primă, cînd o avea și pe a doua, cum se constată din manuscrisele dela Academie? Cum de a rupt el în două un organism unitar? N'o fi avut *Epoca* destul spațiu? Dar poezia nu e prea lungă—și Eminescu era doar glorios în 1886. Nu socotea Eminescu partea a doua redactată bine? Atunci pentruce nu a redactat și partea a doua? (De fapt, partea a doua e tot atît de bine sau de rău redactată).

Dar, indiferent de toate acestea, pentruce a dat o poezie, *care era încă în lucru?* Căci e clar că *Dalila* era încă spre definitivare, nu numai din punctul de vedere al formei, dar și din acela al fondului. In *Dalila* sînt, încă, crudități. Sînt injurii. Sînt lucruri „deadreptul", netransformate în material de artă.

Dalila e în faza de devenire, în care, în manuscrisele dela Academie, se găsesc atîtea poezii ale lui Eminescu. Chiar din felul în care sînt scrise, ca grafie, variantele-manuscrise ale *Dalilei*, se vede că poezia aceasta era încă în lucru.

Dar mai e ceva.

Cele cincizeci și cinci de versuri publicate în *Epoca ilustrată* din 1886 sînt pe alocurea inferioare acelorași versuri din manuscrise. *Dalila* din manuscrise e dusă mai departe decît cea publicată în 1886, cum vom vedea mai încolo.

Acuma să cugete cetitorul dacă, *întreg la minte*, Eminescu ar fi făcut cu *Dalila* (sau cu orice poezie a sa) ceiace am văzut mai sus că a făcut cu ea.

A dat el însuși această *Dalilă Epocei ilustrate?* A dat-o altcineva? Oricum, cred că nu poate fi vorba de întreaga lui „știință" și de conștienta lui „voință" la publicarea ei. Eminescul acela *care* a publicat *Scrisorile* I, II, III și IV, nu s'ar fi comportat așa cu *Scrisoarea V (Dalila)*.

Cînd s'au publicat *La Steaua* și *Kamadeva*, Eminescu era nebun. Dar cazul *Dalilei* ne arată că și atunci cînd era numai „degenerat în forma lui etică și intelectuală" (Maiorescu)—dar ce e drept, într'o formă agravată acum,—publicarea poeziilor lui era făcută fără știința și voința *adevăratului* Eminescu, al aceluia care e pentru noi *Eminescu*.

Dacă argumentarea mea este insuficientă, atunci *Dalila* aceasta, cea scurtă, *nu* e postumă, atunci ea este Dalila pe care ne-a dat-o *însuși* Eminescu, atunci *această* Dalilă trebue să intre în edițiile lui Eminescu, atunci cei care nu au pus-o în edițiile lor

trebue să pună *această* Dalilă şi s'o elimine pe cea pe care au pus-o, pe cea întreagă, care e postumă în orice caz. Ei au tot interesul ca eu să am dreptate în contra lor, în contra opiniei lor că poeziile din acest timp nu sînt postume—poezii printre care ei nu ştiau că se află şi această Dalilă.

Nu mă înţelegi.—Dacă *Dalila* e postumă, atunci *Nu mă înţelegi* (publicată la 15 Martie 1886) după postuma *Dalila* (publicată la 1 Ianuarie 1886) şi înainte de postuma *La Steaua* (publicată la 1 Decembre 1886)—publicată mai tîrziu deci decît *Dalila*, mai aproape de data scrisorii lui Pompiliu (Maiu, 1886)—este şi ea postumă. Faptul că e un fragment, că nu e faimoasă, etc. se datoreşte postumităţii ei.

Sara pe deal.—Dacă este în opera lui Eminescu vre-o poezie care, pentru un neiniţiat, *să samene* mai bine cu starea lui de acum, apoi, afară de poezia *De ce nu-mi vii*, nu se poate cita o alta mai potrivită decît *Sara pe deal*. Tonul de deprimare al acestei poezii de fericire, langoarea, *dezarmarea* din aceste versuri, te pot înşela, te pot face să crezi că poezia aceasta e scrisă acum.

Şi totuşi, *Sara pe deal* e din 1871, redactată atunci aşa cum o cunoaştem cu toţii. Ea face parte dintr'un poem. Versurile acestea sînt puse în gura unui „tînăr", care le cîntă iubitei cu mandolina. Ceiace are neobişnuit această poezie, ceiace-i dă o fizionomie aparte în opera lui Eminescu se explică prin vechimea ei şi, mai ales, prin oficiul ce trebuia să-l îndeplinească în economia poemului din care face parte.

In manuscrisele Academiei bucata aceasta are două strofe în plus faţă de poezia aşa cum a fost publicată în 1885. Una e ştearsă chiar în manuscris, de cătră Eminescu. Cine a suprimat cealaltă strofă? El sau redacţia *Convorbirilor?*

Versul, tipărit în *Convorbiri:*

Turmele-l urc, stelele scapără'n cale.

în manuscris e:

Turmele-l urc, stele li scapără'n cale.

Schimbarea inferiorizează versul—şi trebue să fi fost făcută de redacţia *Convorbirilor.*

Corectări: „Arde d'iubire", „valea şi satu-amuţeşte", „spune-ţi-voiu cum îmi eşti dragă" din manuscris, în *Convorbiri* au devenit: „Arde'n iubire", „satul în vale-amuţeşte", „spune-ţi-voiu cît îmi eşti dragă".

Aceste puţine corectări sînt ale lui Eminescu sau ale *Convorbirilor?* Schimbarea — *inferiorizantă* — a imaginii „stele li scapără'n cale" în „stelele scapără'n cale", datorită desigur *Convorbirilor*, ar pleda în favoarea ipotezei că aceste corectări sînt făcute de *Convorbiri*, care uneori făceau schimbări mult mai mari în textul lui Eminescu, chiar în vremea cînd el era sănătos şi în culmea talentului.

Eu nu m'am improvizat aici advocatul postumităţii a cît mai multor poezii ale lui Eminescu. De altfel, *advocatura* eminescofilă n'ar avea rost decît doar pentru poeziile inspirate de alţii, ca *să apăr* pe „clientul" meu de învinuirea de plagiat.

Dar *Sara pe deal* e originală.

Intrebarea dacă e postumă sau nu, trebue pusă numai pentru purul adevăr.

Eminescu a lăsat această poezie în saltarul lui paisprezece ani. Şi nu numai că nu a publicat-o, dar nici nu s'a mai ocupat de ea. Şi trebue să ne întrebăm: Dacă nu se îmbolnăvea, ar fi publicat-o în *Convorbiri* în 1885? Ar fi publicat el, la maturitate, ca poezie subiectivă (prin detaşarea din poem a devenit subiectivă), cîntecul unui erou romantic dintr'un poem romantic? Şi ne mai întrebăm: pentruce n'a publicat-o el în aceşti paisprezece ani? Pentruce n'a *extras-o* din poemul juvenil şi ca atare condamnat de el?

Mai departe. *Adevăratul* Eminescu ar fi publicat în 1885, fără să schimbe nimic, o poezie din 1871? [1] *Dar nu este exemplu, în cariera lui Eminescu, ca el să fi publicat ceva, pe care să nu-l fi schimbat şi perfecţionat mereu, până în momentul publicării — şi uneori şi după!*

Chiar dacă *noi*, cetitorii, nu am găsi nimic nesatisfăcător în *Sara pe deal*, încă nu ar însemna că şi Eminescu — mai sensibil şi mai artist decît noi — nu ar fi avut de schimbat.

Dar ni se pare că şi noi putem găsi defecte în această poezie. Chiar în versul al patrulea, Eminescu *poate* n'ar fi lăsat: „Sub un salcîm, dragă, m'aştepţi *tu* pe mine". *Tu* este pleonasmul unui începător, dar, e drept, poate fi şi o accentuare sentimentală: bucuria că *ea* îl aşteaptă, ori, poate, bucuria că are dreptul să-i spună „tu".

Dar există şi incoherenţe.

„Turmele-l urc (dealul) stele li scapără'n cale".—Turme care urcă dealul *noaptea*, la *ocol?*

Că e noapte e sigur, nu numai pentrucă stelele scapără, dar şi, mai ales, pentrucă „luna pe cer *trece*-aşa sfîntă şi clară". (E drept că imediat spune: „stelele *nasc* umezi pe bolta senină" — dar aceasta e în contradicţie cu luna care „trece" pe cer, — şi tocmai contradicţiile voim să le relevăm).

Mai departe Eminescu spune că „toaca răsună mai tare" şi „clopotul vechiu împle cu glasul lui sara". ...Dar noaptea — fie şi sara — nu toacă şi nu trag clopotele.

Această admirabilă poezie (părăsită dela 1871 de Eminescu) e încă, puţin, în stare de nebuloasă. E pe la sfîrşitul închegării definitive a unei nebuloase. Eminescu nu *orînduise* definitiv totul. Această nesiguranţă există şi în *Venere şi Madonă* şi în *Mortua*

1 Neînsemnatele corectări relevate mai sus, (admiţînd că sînt făcute de el) nu sînt schimbări, sînt corectări gramaticale, nu ating nici fondul, nici stilul. Numai „stelele" e o schimbare—făcută poate de... zeţar!

est (poezii tot de pe-atunci). Anonimul-detractor dela Blaj le-a descoperit în *Mortua est.* Chiar și Maiorescu a găsit în primele poezii din *Convorbiri*, „contururi tremurînde fără destulă precizie intuitivă", „comparări confuze" etc. („Direcția nouă", 1871).

Dacă Eminescu ar fi publicat această poezie între 1880 și 1883, înainte de boală, sînt convins că incoherențele semnalate mai sus nu ar exista în *Sara pe deal.* El ar fi lucrat din nou la această poezie — ar fi făcut, cu alte cuvinte, ceiace făcea cu orice poezie, cînd o relua, pentru publicare.

Sau — eterna mea întrebare-probă: Putem noi utiliza incoherențele arătate mai sus, la estimarea talentului lui Eminescu matur? Cui ar face aceasta, eu i-aşi opune categoricul: Nu ai dreptul să pui la activul lui Eminescu matur aceste greșeli, pentrucă atunci cînd a publicat (sau s'a publicat) această poezie, Eminescu era „degenerat în forma lui etică și intelectuală", — nu mai era Eminescu. El acum nu mai putea corecta, adică, dacă ne gîndim bine, re-crea, crea din nou. Altfel, și-ar fi corectat edițiile pline de de tot felul de greșeli 1.

Dar această poezie fiind publicată într'o perioadă de „însănătoșare" a lui Eminescu, să vedem mai deaproape cum era el, cînd era „însănătoșat".

Desigur că starea lui cea mai bună a fost la început, în 1884. Cei ce nu-l cunoșteau înainte de boală, aveau impresia că e un om normal.

Dar ceilalți, cu toții, vedeau perfect că Eminescu acum e *altcineva.*

„Intâia criză trecuse; nu mai era acelaşi om, dar era un om ca toți oamenii, cu mintea normală întreagă, și tocmai deaceia nu mai era același om". (*Caragiale*, „Ironie"). „Mintea întreagă normală" înseamnă aici: om comun. E o concepție romantică, de artist, pentru care omul „normal" e omul inferior.

Maiorescu, cel mai bun martur, pentrucă e Maiorescu pentrucă se interesa mult de Eminescu, pentrucă era în corespondență cu doctorii din Viena și cu cei din țară, etc. spune, cum am văzut de atîtea ori, că după prima nebunie, Eminescu a rămas un „degenerat în forma lui etică și intelectuală". (*Critice*, „Eminescu").

Mite Kremnitz, prietina lui Eminescu de-aproape 2, spune:

1 Imperfecțiunile din poeziile necorectate ale lui Eminescu — caşi din cele începătoare, publicate de el între 1870-1876, — nu strică *poeziei* din ele, pentrucă poezia adevărată e o vibrație unică internă, o muzică a sufletului, un fenomen cu caracter fluvial — și acest fenomen nu sufere din cauza unor mici accidente întîmplate în cursul lui. La alții, la versificatorii a căror poezie nu este decît o juxtapunere, o *compoziție logică* și *stilistică*, imperfecțiunile, accidentele, ruinează compoziția. Inoperanța acestor imperfecțiuni în poezia lui Eminescu este o dovadă experimentală de autenticitatea poeziei lui.

2 Vezi mai departe argumentele pentru temeinicia tuturor mărturiilor ei.

„Nu mai era viață aceia. Era o liniștită vegetare, deși veneau cîte odată ceasuri, în care sclipirile minții sale luminau și aprindeau". („Un Lenau romîn", *Convorbiri*, 1910).

„Cînd l-am văzut atunci [după prima nebunie] nu mai recunoscui pe poetul de odinioară. El era micşurat, scăzut sufletește... capul îi părea părăsit de gînduri... Ca dorinți, niște lucruri comune, mici, de simplu traiu, lucruri ce nu mai puteau avea ca odinioară, nici natura, nici puterea de a se înălța în iluzii de poet. Zi cu zi însă, părea a degenera mai mult... Cînd îi aduceam aminte de tablouri din versurile lui... primea vorbele acestea ca niște greutăți ce-i apăsau sufletul... După o pauză de tăcere... vedeai o singură clătinare din cap, rece, exterioară și generală, întovărășită de o mișcare de mînă înceată care însemna: „să le lăsăm uitate pe toate"... (*N. Petrașcu*, „Mihail Eminescu").

Această mărturie (mai lungă și mai circumstanțiată decît am redat-o eu) publicată în *Convorbiri* într'un studiu dedicat lui Maiorescu, am dreptul s'o consider ca aprobată, ca ratificată de Junimea.

Și totuși, cred că nici cei care-l cunoscuseră deaproape înainte de boală, nu-și dădeau seamă bine de gravitatea stării lui: în 1888, cînd a cetit în fața Junimii din București *Laïs*, dînd piesa drept a sa, cînd în curînd avea să „plagieze" pe Max Nordau, — cînd așa dar era într'o stare de complectă degenerare — junimiștilor li se părea că Eminescu e așa de bine, încît sperau în salvarea lui.

Se vede că în epocile de luciditate, de „însănătoșare", dezastrul personalității lui *interne* nu apărea destul de manifest în viața obișnuelnică. Este știut că în paralizia generală întâiu se distruge ceiace e nobil. (Vezi mai sus cuvintele lui Caragiale). Deaceia și scrisorile sale din acest timp — produs al vieții obișnuite — sînt de om normal.

Dar să dăm cîteva știri mai concrete despre starea lui Eminescu dela începutul acestei vremi, din prima fază a bolii sale, cînd degenerarea era mai puțin înaintată.

In Maiu 1884, d. Petru Missir scrie lui Maiorescu: „Este de dorit un lucru mai greu și anume ca să-și revină într'o stare normală sufletească"... „Astăzi însă pare că nu i-a mai rămas nici un stimulent, care să-i activeze fie gîndirea, fie simțirea lui"... „Dacă ar fi complect restabilit, ar putea să aibă lecțiuni particulare". (*Convorbiri*, 1906, 1) In Iunie 1884, Vlahuță scrie lui Maiorescu: „Doarme puțin, vorbește puțin și sînt zile în care uită să mănînce"... „Toată existența i se închee într'o *dinamică* foarte restrînsă și înceată — cît îi trebue cuiva ca să nu fie mort. Citește tare puțin, căci îl obosește. Nu scrie nimica. S'a încercat — mi-a spus — dar i-a fost cu neputință". (*Convorbiri*, 1906, 1).

State Dragomir, povestește cum Eminescu, prin 1884, a avut un scandal la otelul Vanghele, cu intervenția poliției, din cauza unor femei ușoare. Apoi cum rupea cărți prin librării. (Revista *Mihail Eminescu*,

1903, Iași). Acestei informații însă, trebue să-i dăm o însemnătate relativă, căci State Dragomir, elev în cursul inferior de liceu în 1884, putea fi ecoul unor știri exagerate. [1] Dar chiar faptul că puteau circula atunci astfel de știri, e semnificativ.

O rudă prin alianță a lui Eminescu, von Döllitzsturm, spune că l-a văzut „după 1883" la Cernăuți, abrutizat, deprimat și că nu vorbea de poeziile lui. (*Sextil Pușcariu*, „Mihai Eminescu", Junimea literară, 1909,) [2].

De-acum înainte, starea de degenerare evoluiază, vrîstată de recăderi în demență, și în 1889 Eminescu moare.

Boala lui, paralizia generală, a fost diagnosticată de medicii din Viena. Această diagnoză, d-rul Popasu, care-l vizita pe Eminescu des la sanatoriu, a comunicat-o d-lui I. Minea (*Revista Idealistă*, 1911), a fost pusă și la Sanatoriul Suțu, unde a murit Eminescu. (Dr. P. Zosin: *Substratul patologic în pesimismul contemporan*, p. 152 și *Spitalul*, revistă medicală, 15 Iunie 1903).

Psihiatrii pe care i-am consultat eu, dîndu-le documente după care să judece, pun aceiași diagnoză [3].

După Kräpelin și alții (*Dumas*, Psychologie, II), bolnavul de paralizie generală are reprezentări confuze, neclare, copilărești; simțul moral scăzut; preocupări de interese materiale; lipsă de scopuri ideale.

Tot ce știm până aici despre Eminescu—din mărturiile citate—confirmă generalizările de mai sus.

In *Irena*, reprezentările sînt copilărești. Insușirea banilor bibliotecii și „plagiatul" din Nordau arată simț moral scăzut; zgîrcenia lui Eminescu din această vreme (vezi scrisoarea d-lui Petru Missir, citată mai sus—dar într'un pasagiu nereprodus de noi), atacarea tuturor cunoscuților ca să-i dea bani, sînt dovezi de preocupări materiale — la acest om altădată prea dezinteresat de lucrurile lumești [4]. Iar în privința „scopurilor ideale" — nu există nici o mărturie din care să reiasă că în timpul bolii Eminescu ar fi fost preocupat de ele—cu totul în contradicție cu omul care a scris altădată articolele politice și sociale cunoscute și care și-a sacrificat viața artei, fără să urmărească nici măcar gloria, necum alte avantaje.

Dar există altceva acum: indiferența lui pentru idealurile lui proprii, manifestată prin împrumutarea de idei dela un scriitor cu o ideologie atît de deosebită de a lui, cel de altădată, și atît de antipatică lui, celui de altădată, ca aceia din *Minciunile convenționale* ale lui Max Nordau.

1 Poate că Dragomir greșește și anul: pune 1884 în loc de 1886.

2 Nu am acum la îndămînă acest număr de revistă. Am rezumat din amintire — cași articolul de mai sus din revista *Mihail Eminescu*. In Iași n'am putut găsi numerele din revistele respective.

3 Dr. Șunda (*Spitalul*, 13, 1905), întemeiat mai mult pe unele scrieri ale lui Eminescu și pe unele date din viața lui de dinainte de nebunie ajunge la concluzia că boala lui Eminescu a fost „epilepsia psihică".

4 „Numai după izbucnirea nebuniei în intervalele lucide, în care se arătau însă felurite forme de *degenerare etică, obișnuite la asemenea stări*, devenise lacom de bani". (Maiorescu, *Critice*, „Eminescu").

Dar simptomele paraliziei generale așa cum ni le dă psihiatria și cum rees din mărturiile contemporanilor, sînt rezumate perfect în formula lui Maiorescu de atîtea ori citată până aici: „degenerat în forma lui *etică* și *intelectuală*"—și, în bună parte, parcă anume concentrate în scrisoarea lui Miron Pompiliu, rezumată de noi în articolul trecut [1]

Cea mai eloquentă dovadă însă, pentru noi, de degenerarea lui intelectuală, este insensibilitatea sa față cu edițiile Maiorescu, care apăreau, *în fața lui*, cu poezii ce nu-i mai plăceau înainte de a înebuni, cu greșeli mari de înțeles, de formă, de limbă, etc.

Cu toate acestea, nu trebue să concepem „romantic" această patologie. Nu trebue să ne facem despre Eminescu din epocile de „însănătoșare" imaginea unui nebun liber (afară de cursul anului 1886). Am văzut că celor care nu-l cunoșteau înainte, li se putea părea normal; că scrisorile lui erau de om normal; că a tradus, bine, pe Nordau, ba încă renunțînd la unele pasagii și racordînd bine restul. Vom vedea că a tradus—prozaic și slab, dar aceasta nu are aface—o poezie de Hugo și o piesă de Augier. (Chestia aceasta e cam obscură).

Omul comun, ordinar mai persista în el, în momentele de „însănătoșare" și deci putința de a se îndeletnici, mediocru, cu lucruri comune.

Ceiace murise era tocmai ceiace altădată îl făcuse să fie ființa excepțională Eminescu, autorul „Luceafărului" și omul de o delicată sensibilitate etică.

Omul, care dădea (sau i se luau) poezii acuma, era altul. Poeziile nu mai puteau fi date cu știința și voința *lui Eminescu*. Și am arătat, că analiza literară a acestor poezii confirmă această concluzie. De altfel cu privire la două—*La steaua* și mai ales *Kamadeva*—nu e nevoe de nici o discuție: Cînd s'au publicat, el era nebun.

Există o singură poezie, a cării problemă e mai complicabilă: *De ce nu-mi vii*.

Să vedem împrejurările publicării ei.

Poezia aceasta, apărută în *Convorbiri* la 1 Februarie 1887, d. Iacob Negruzzi zice că i-a trimis-o Eminescu dela Mănăstirea Neamțului (unde era internat) în Ianuarie 1887, împreună cu o scrisoare: „Iți trimit deodată cu aceasta mai multe versuri cărora, de ți se par acceptabile, le vei face loc în *Convorbiri*. Indealtmintrelea mă aflu bine și sănătos în mijlocul acestor munți și-ți doresc asemenea..." [2]

Și'n adevăr, *De ce nu-mi vii* apare în *Convorbiri* în luna următoare, Februarie 1887. Cred că pe d. Negruzzi nu-l înșală me-

1. Avem puține fapte observate și transmise de contemporani. Totuși, ca simptome de paralizie generală se mai pot cita: convingerea lui Eminescu bolnav că e altcineva, socotit de el superior: preot al lui Brama, urmaș al lui Matei Basarab; schimbarea figurii, vădită în cele două fotografii din timpul nebuniei; ramolirea substanței cenușii, constatată la autopsie, etc.

2 „Iți doresc asemenea"... (Bietul d. Negruzzi!) Eminescu, deși într'un moment de luciditate, era în papuci și halat într'o casă de nebuni... Scrisoarea aceasta nu e de om cuminte.

moria. Cred că d. Negruzzi n'a plecat dela poezia *tipărită* ca să identifice versurile, de care e vorba în scrisoarea lui Eminescu.

Cînd d. Negruzzi a tipărit scrisoarea în *Convorbiri*, trecuseră doar numai doisprezece ani dela întîmplarea aceasta. Dar „îți trimet *mai multe* versuri" în bună limbă romînească înseamnă: îți trimet mai multe poezii. O fi trimes Eminescu și altele, niște poezii slabe, care nu s'au publicat?

Aceste „mai multe versuri" mă încurcă. Dacă Eminescu ar fi fost sănătos, ași fi sigur că e vorba de mai multe poezii. Dar, pe de altă parte, scrisorile lui Eminescu, chiar din sanatorul din Viena, sînt întotdeauna scrise ca de un om normal.

Amintesc că în *Convorbiri* din 1 Martie 1892, după moartea lui Eminescu, s'a publicat traducerea lui a serenadei lui Victor Hugo și niște versuri populare culese de el—cu o notă a d-lui Iacob Negruzzi că „versurile acestea au fost scrise tîrziu, după ce poetul se îndreptase de întăia lovire a boalei".

Aceste versuri au fost găsite de *Convorbiri* după moartea poetului? Ori le-a trimes el în timpul bolii și nu s'au publicat atunci? (In manuscrisele Academiei nu există urme, adică variante). Nu erau oare ele acele „mai multe versuri"? Și dacă da, era printre ele și *De ce nu-mi vii?* Acestea sînt simple ipoteze provocate de acel „mai multe versuri" [1]

Dar noi vom primi ca sigură informația d-lui Negruzzi și vom discuta pe baza ei.

Așa dar, deși la casa de nebuni unde, cum a aflat d. dr. Zosin, fost medic al acelui ospiciu, Eminescu era în cea mai gravă stare de alienație și se deda la cele mai abjecte gesturi (nu avem curajul să reproducem textul d-rului Zosin),—acuma, în Ianuarie, se vede că a avut zile de luciditate, adică zile numai de „degenerare etică și intelectuală". După aceia este din nou foarte rău, până în April cînd, „însănătoșat", pleacă la Botoșani (ceia ce arată că în Ianuarie nu era destul de „însănătoșat", ca să fie eliberat!)—înnebunește din nou, așa cum îl găsește d. Cuza, în Iunie (vezi articolul trecut).

Prin urmare Eminescu a dat *el însuși* o poezie la tipar.—Dar el însuși a dat la tipar și „plagiatul" din Max Nordau. A da la tipar, deci, nu este egal cu vindecarea de degenerare. Nu infirmă postumitatea poeziei, nu înseamnă existența voinței *adevăratului* Eminescu.

Faptul că acum, în 1887, degenerarea trebuia să fie, *în orice caz*, mai înaintată decît în anii trecuți, faptul că acum, la casa de nebuni, într'un intermezzo al nebuniei, trebuia să fie încă și mai degenerat decît cerea numai simpla trecere a vremii (vezi acel „îți doresc asemenea" de mai sus),—nu e de natură a ne face să presupunem că *tocmai* acum Eminescu, înfrîngînd legile naturii, ori răsturnînd știința medicală, o fi fost, cîteva zile, salvat de paralizia generală!

1 In 1899 (vezi pe larg mai departe), d. Negruzzi vorbește de „cîteva poezii" „scrise" la Mănăstirea Neamțului,—de unde ar urma că *a primit* mai mult decît una.

Dacă poezia *De ce nu-mi vii* ar avea greșeli ca *Sara pe deal* sau *Dalila*, aceste greșeli ar fi o dovadă de neputința autorului de a mai corecta, așa dar o dovadă de „degenerarea lui intelectuală" din acel moment, deci o dovadă de postumitatea poeziei. Dar, afară de cîteva slăbiciuni (le vom vedea), *De ce nu-mi vii* e bine redactată.

Sau dacă *De ce nu-mi vii* ar fi imitată după o poezie străină, atunci tăinuirea izvorului ar fi o dovadă de „degenerarea lui etică" din acele zile, deci o dovadă de postumitatea acestei poezii. Și în adevăr, *De ce nu-mi vii* a fost socotită ca imitată după o poezie ungurească. Dar — vom vedea mai departe — e greu să admiți cu toată siguranța această „imitare" și, cel puțin deocamdată, nu cred că pot încheia discuția întemeiat pe „imitarea" aceasta.

In chip sigur, *De ce nu-mi vii* nu ar fi postumă numai în cazul cînd ar fi scrisă *acum* cînd autorul a trimes-o la tipar. Atunci, faptul că *a putut-o scrie*, ar însemna că era întreg la minte; că, deci, cel ce a publicat-o, era întreg la minte *cînd* a publicat-o.

De scris, n'a scris-o acum. Nici una din aceste șase poezii nu e scrisă în timpul bolii, adică după 1883.

Concepția după care Eminescu ar fi scris aceste poezii acum, e o concepție istorico-literară populară.

După cele ce-am spus despre starea lui Eminescu din acest timp—degenerarea, insensibilitatea față cu edițiile *sale* care apăreau, etc.—poate nu ar mai fi nevoe de alte dovezi că nu a scris acum aceste poezii. Dar fiindcă problema e mai complicată decît pare deodată, vom discuta posibilitățile de creație ale lui Eminescu din timpul bolii.

Și e mai complicată problema, pentrucă există mărturii (vom vedea valoarea lor) că Eminescu a scris poezii în timpul bolii —poezii adevărate. Iar în singura biografie specială a lui Eminescu, aceia a d-lui Galaction, cetim că „Eminescu a mai scris și după anul 1883 și încă lucruri geniale", care „seamănă cu acele amurguri surprinzătoare din zilele ploioase".—E vorba, așa dar, de poeziile pe care tocmai le discutăm în acest studiu.

Dar *Sara pe deal, Dalila, Nu mă înțelegi, La Steaua, De ce nu-mi vii?, Kamadeva*, publicate în acest timp, se găsesc în caetele lui Eminescu dela Academie. Și cum aceste caete nu cuprind decît manuscrise de dinainte de nebunie, urmează că toate aceste poezii sînt scrise înainte de nebunie. Cei care cunosc aceste manuscrise știu acest lucru. Mai mult, aceste șase poezii pot fi datate aproximativ cu ajutorul altor poezii, de care sînt înconjurate în caete și care au fost publicate înainte de nebunie.

Problema însă nu e rezolvată complect, căci ea apare imediat subt altă formă:

Cînd a dus Eminescu aceste poezii la forma definitivă? Inainte sau după ce s'a îmbolnăvit?

Dar să vedem mai întăiu cum se găsesc aceste șase poezii în caetele manuscrise dela Academie?

Sara pe deal din caetele manuscrise e redactată aşa cum o cunoaştem, afară de acele mici deosebiri care se datoresc desigur redacţiei *Convorbirilor*, şi din care, cum am văzut, una nu e deloc fericită. *Dalila* nu are nimic, care să nu fie în caetele manuscrise. *Nu mă înţelegi* are cîteva mici deosebiri.

La steaua e, deja, mai deosebită faţă cu manuscrisele din caete. *Kamadeva* şi mai deosebită. *De ce nu-mi vii* încă şi mai deosebită.

Faptul că, în manuscrisele Academiei, aceste ultime trei poezii nu se găsesc duse până la forma ultimă, nu poate fi o dovadă că nu au fost redactate definitiv înainte de nebunie, căci dela foarte multe poezii nu a rămas în manuscrisele Academiei forma definitivă. Aşa de pildă, dela *Mortua est, Inger de pază, Floare albastră, Inger şi Demon, Impărat şi Proletar, Făt-Frumos din teiu, Călin, Strigoii, Povestea teiului, Fajul Cupidon, Departe sînt de tine, Pe aceiaşi ulicioară, Din valurile vremii, Nu voiu mormînt bogat, Adio, etc.*

Altele, pe care nu le mai citez — printre ele şi *Scrisorile* — au, în caetele manuscrise, o formă mai apropiată de cea definitivă, dar nu identică.

Puţine numai, au în manuscrise forma identică — aceia pe care o cunoaştem cu toţii.

Aşa dar, chiar dacă Eminescu a dus la formă ultimă, înainte de nebunie, poezia *La Steaua*, sau *Kamadeva*, sau *De ce nu-mi vii*, nu urmează numaidecît că în manuscrisele Academiei trebue să existe şi ultima formă a acestor poezii, căci această formă a putut să fie *cea* din buzunarul lui Eminescu, adică aceia pe care, în loc s'o dea la tipar, sau unei „persoane particulare", a păstrat-o în carnetul lui. (Poate fiindcă mai avea de făcut îndreptări în ele).

Ba încă trebue să adăogăm că numeroase poezii, din cele citate mai sus, sînt mult mai departe de forma din manuscrisele Academiei decît aceste trei poezii de care ne ocupăm acum. (*Trei*, căci numai trei sînt duse mai departe decît redacţia din manuscrise). Unele din poeziile citate mai sus, ca *Strigoii, Floare albastră*, etc. nici nu sînt măcar întregi în manuscrisele Academiei.

(Manuscrisul definitiv al *Floarei albastre*, acel trimes la *Convorbiri*, l-am văzut. Dacă *Floare albastră* ar fi rămas în buzunarul lui Eminescu şi s'ar fi tipărit în vremea bolii, am avea acum o poezie, tipărită în acest timp, mult mai îndepărtată de manuscrisul dela Academie decît oricare din cele şase poezii, pe care le discutăm).

In rezumat: Dacă Eminescu ar fi publicat în 1883 aceste trei poezii nu înseamnă că ar *trebui* să găsim numaidecît în manuscrisele Academiei copia lor identică. Dacă în loc să le publice, le-a ţinut în buzunar, situaţia e aceiaşi, raportul dintre poezia publicată (indiferent cînd) şi manuscrise, acelaşi.

Aşa dar, până acum, adică bazaţi numai pe aceste comparaţii de texte, — şi fără alte consideraţii — nu putem răspunde cînd a definitivat Eminescu aceste trei poezii.

Atunci cum vom deslega problema?

Dar mai întâiu să punem pe cetitor în stare de a compara poeziile din manuscris cu aceleaşi poezii redactate definitiv (adică aşa cum au fost *publicate*).

Voiu transcrie din manuscrise poezia *De ce nu-mi vii?*, varianta cea mai bună, — alăturea cu poezia publicată:

Varianta-manuscris:

Prin codru jalnic trece vînt
Se pleacă ramuri la pămînt,
Se scutur frunzele din vii,
De ce nu vii, de ce nu vii?

Şi multe flori au fost în teiu
Şi-i plină lumea de femei,
De sama ta pe cît văzui
Nici una nu-i, nici una nu-i.

Văzut-am lucii ochi de foc
Prevestitori de mult noroc,
Dar ca ai tăi de crezămînt
Ai lor nu sînt, ai lor nu sînt.

Văzut-am mîni subţiri şi reci
Ce promiteau amor pe veci,
Dar nu sînt dulci, nu sînt aşa
Ca mîna ta, ca mîna ta.

De ce nu vii să străluceşti
Cu ochii mari şi îngereşti?
Au nu ne e atît de dor
Amînduror, amînduror?

Poezia publicată:

Vezi rîndunelele se duc
Se scutur frunzele de nuc,
S'aşează bruma peste vii,
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?

O! Vino iar în al meu braţ,
Să te privesc cu mult nesaţ,
Să razim dulce capul meu
De sînul tău, de sînul tău!

Ţi-aduci aminte cum pe-atunci,
Cînd ne plimbam prin văi şi lunci,
Te ridicam de subsuori,
De-atîtea ori, de-atîtea ori?

In lumea asta sînt femei
Cu ochi ce izvoresc scîntei,
Dar ori cît ele sînt de sus,
Ca tine nu-s, ca tine nu-s!

Căci tu înseninezi mereu
Viaţa sufletului meu,
Mai mîndră decît orice stea
Iubita mea, iubita mea!

Tîrzie toamnă e acum,
Se scutur frunzele pe drum
Şi lanurile sînt pustii...
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?

Noi credeam că drumul făcut de poezia din manuscris, transcrisă mai sus, până la poezia publicată, este un act de creaţie (în realitate poezia publicată este aproape o *altă* poezie), care presupune integritatea talentului artistic, deci a minţii autorului, — şi un moment delicat al actului de creaţie.

De ce nu-mi vii? e o poezie admirabilă *numai* în redacţia ultimă, cea publicată.

Cînd a fost dusă această poezie la forma definitivă? Mai propriu: Cînd a fost transformată în poezie adevărată?

In timpul bolii?

Dar omul care n'a putut scrie nicio poezie nouă, bună, în acest timp, care nu şi-a putut corecta nimic în ediţiile poeziilor lui, putea oare transforma versurile acestea manuscrise în poezia admirabilă? Şi încă ceva. Eminescu, care a muncit atît de mult la această poezie (în manuscrise are patru variante), dacă nu ar fi reu-

şit s'o ducă la forma definitivă înainte de nebunie, apoi ar fi reuşit să facă acest lucru greu *tocmai* acuma, în cîteva zile de relativă luciditate, la Casa de nebuni, după aproape patru ani de progres al degenerării?

Noi nu credem că a făcut transformarea poeziei nici măcar la începutul degenerării. Dar admiţînd că a transformat-o atunci, aceasta nu i-ar răpi postumitatea, căci întrebarea e cum era Eminescu cînd *a publicat-o?*

Dar să vedem şi mărturiile competente, contemporane poetului, asupra capacităţii sau incapacităţii lui de a crea poezie în timpul „degenerării".

D. N. Pětraşcu, în „Mihail Eminescu, studiu critic 1892", tipărit întâiu în *Convorbiri*, în 1890 şi 1891, un an după moartea poetului, vorbind de şedinţa Junimii ţinută la Maiorescu, cînd Eminescu a cetit traducerea Laïs, spune că Eminescu, „confruntîndu-se cu el însuşi din trecut, se simţi că este altul şi că nu mai are puterea de a gîndi original în versuri". D. Pětraşcu,—tînăr eminescian, critic literar, analist al lui Eminescu şi membru al Junimii,—era în situaţia de a şti dacă Eminescu mai putea sau nu „gîndi original în versuri". Afară de asta, studiul publicat în *Convorbiri* şi scos apoi în volum, e dedicat lui Maiorescu. Deci putem trage concluzia că şi Maiorescu ştia că Eminescu nu mai putea gîndi original în versuri în vremea aceasta. Altfel, la lectura studiului d-lui Pětraşcu, i-ar fi atras autorului atenţia că a greşit cînd a afirmat că Eminescu nu a mai scris, că nu a mai „gîndit original în versuri" în acest timp. Şi nu numai Maiorescu, dar şi alţi junimişti puteau să-i atragă atenţia. Se vede însă că aceasta era, *în genere*, convingerea, ştiinţa junimiştilor cu privire la Eminescu.

D-na Mite Kremnitz („Un Lenau romîn", *Convorbiri*, 1910) spune că Eminescu n'a mai produs nimic în acest timp, afară de *La steaua*. D-na Mite Kremnitz, eleva lui Eminescu la limba romînă, prietina, muza, traducătoarea poeziilor lui, colaboratoarea lui la un dicţionar, e o martură preţioasă. Ea făcea parte din cercul Junimii dela Bucureşti. Uneori şedinţele se ţineau la ea. Unele poezii, Eminescu le-a cetit în aceste şedinţi. O poezie, *Atît de fragedă*, a fost scrisă pentru ea (*Convorbiri*, „Nota redacţiei" la articolul „Un Lenau romîn"). Mărturia ei are mai multă greutate decît a d-lui Pětraşcu. Poate chiar decît a lui Maiorescu: O femee cultă, iubită cîndva de un poet şi care i-a inspirat poezii, trebuia să ştie mai bine decît alţii ce se petrece cu poetul. [1]

[1] „Chiar după boală, poetul a revenit des la şezătorile d-nei Mite Kremnitz, aşa încît articolul d-sale este întemeiat pe o cunoştinţă de aproape a poetului". (*Nota redacţiei* „Convorbirilor", la articolul Mitei Kremnitz). Găsesc ocazia aici să adaog că d-na Mite Kremnitz, care a părăsit Romînia cu puţini ani înainte de 1910, (data articolului ei), cunoştea bine mişcarea literară romînă (în afară de Eminescu, a mai tradus în nemţeşte din Odobescu, I. Negruzzi, Gane, Slavici, Caragiale, etc.). În primăvara anului 1912,

Dar mi se va obiecta greşala d-nei Mite Kremnitz cu privire la poezia *La steaua*, pe care ea o socoate scrisă acum — şi am văzut că e scrisă înainte de boală.

Greşala ei se explică prin faptul că în 1902, cînd a apărut *Arhiva* cu facsimilul poeziei *La steaua*, (scrisă în 1886 pe un album) D-na Mite Kremnitz a avut—a trebuit să aibă—impresia că a descoperit ceva nou, ceiace nu ştia: că Eminescu *a scris*, totuşi, o poezie în vremea bolii—pe albumul unei domnişoare. A „scrie pe un album", pentru d-na Mite Kremnitz a devenit în chip firesc *a scrie* o poezie. [1]

Mărturii contrare.

D. Iacob Negruzzi (*Convorbiri*, 15 Ianuarie, 1899) spune că, în timpul bolii, — şi e vorba de timpul cînd era la casa de nebuni dela Mănăstirea Neamţului — „Eminescu avea săptămîni întregi de deplină luciditate. Aşa se explică cum a putut *scrie cîteva* poezii în această epocă". Dar ştim că n'a scris *nici o* poezie adevărată, nouă nu numai acum, dar în toţi cei şase ani.

D. Negruzzi deci se înşeală.

Aceste cuvinte ale d-lui Negruzzi sînt din 1899, cu treisprezece ani mai tîrziu. D. Negruzzi începea să uite.

In 1889, imediat după moartea poetului, d. Negruzzi e mult mai zgîrcit cu puterea de creaţie a lui Eminescu. In *Convorbirile* dela 1 Iulie 1889, d-sa zice: „In mai multe rînduri (Eminescu) se simţi mai bine, aşa încît a putut chiar scrie — *sau poate complecta după vechi manuscripte ale sale* — cîteva poezii, pe care *Convorbirile* le-a publicat".

Deci acum (adică imediat după moartea poetului) d. Negruzzi nu mai e sigur dacă Eminescu a scris, sau numai a complectat (= definitivat).

Prima informaţie, cea din 1899, nu corespunde realităţii. A doua, cea din 1889, e lipsită de siguranţă chiar din partea d-lui Negruzzi.

Din această ultimă informaţie, „scrisul" trebue exclus. Rămîne „complectarea vechilor manuscripte". Dar informaţia d-lui Negruzzi conţine ideia că Eminescu n'a avut şi poezii gata, dinainte de nebunie—pe cînd noi ştim sigur că a avut cel puţin cîteva. Deci d. Negruzii n'a fost bine informat în privinţa posibilităţilor de creaţie ale lui Eminescu din acest timp. Oricum, informaţia d-lui Negruzzi e informaţia unui om pe care întrebarea nu l-a preocupat în chip deosebit. De altfel, boerul clasic Negruzzi n'a fost un „eminescian".

Caragiale care stătea la Berlin, mi-a spus să-i trimit din volumul lui Hogaş trei exemplare: unul pentru el, unul pentru d. Zarifopol şi unul pentru d-na Mite Kremnitz. (Dar Caragiale a murit în curind. Dealtfel nici volumul lui Hogaş n'a putut să fie dat publicului, căci, plin de greşeli de tipar, a fost păstrat în podul redacţiei!).

[1] Am văzut în articolul trecut istoricul acestei poezii. Am spus că şi doctorul, care i-a cerut să facă o poezie, poate a crezut că poezia e făcută atunci.

Sigură din partea d-lui Negruzzi—și fără putință de contestare din partea noastră—este informația d-sale (*Convorbiri*, 1 Martie 1892) că în timpul bolii, Eminescu a tradus serenada lui Victor Hugo. [1]

Iată această traducere:

Cînd tu dormi lină, pură
Sub ochiul meu umbros,
Suflarea ta murmură
Cuvînt armonios,
Pe corp neacoperită,
Lipsindu-ți vălul tău,
O dormi, o dormi, iubită,
O dormi, o dormi mereu!

Cînd rîzi, pe a ta gură
Amorul a descins,
Orice prepuitură
Deodată s'a și stîns;
Zîmbirea ta-i ferită
De orice cuget rău,
O rîzi, o rîzi, iubită,
O rîzi, o rîzi mereu

Cînd tu cînți alintată
Pe brațele-mi la sîn,
Auzi cum cîteodată
Gîndu-mi răspunde lin;
Cîntul tău resuscită
O zi din traiul meu,
O cînt'a mea iubită,
O cîntă dar mereu!

Acesta era acum suflul liric al lui Eminescu—și arta lui în exprimarea lirismului.

Să se compare celelalte „traduceri" ale lui Eminescu, făcute cînd era sănătos, cu aceasta,—acele minuni, acele creații care, cum am spus aiurea, probează și mai bine geniul lui Eminescu.

D. Pursch (*Ramuri*, 1909, p. 511) spune că în „iarna anului 1887", a văzut la Botoșani pe Eminescu („cu mustățile rase"), lucrînd la piesa *Trei flori albe*.

Ar fi vorba de începutul iernii 1887—1888, căci în Ianuarie,

1 In adevăr, în manuscrisele dela Academie (zice Scurtu, care le-a cercetat mai mulți ani) nu există urme de această poezie, ceiace e un indiciu că e tradusă în vremea bolii. Dacă ar fi fost tradusă înainte, ar fi probabil o încercare părăsită din vremea adolescenței, cînd *știm* că admira pe Hugo și cînd „resuscită" și „prepuitură" sînt mai firești de cît în timpul maturității,

Februarie, Martie 1887, Eminescu era la Mănăstirea Neamțului. Dar „piesa" la care lucra Eminescu era — dacă era — traducerea lui *Laïs*. De altfel d. O. Pursch era copil atunci...

Cornelia Emilian (prefață la *Scrisorile* Henriettei Eminescu, Iași, 1893), vorbește de niște poezii scrise de Eminescu la Botoșani, care au apărut apoi în ediția Morțun. Dar ediția Morțun nu cuprinde decît poezii vechi—și nici una dată de Eminescu.

Henrietta Eminescu, în diverse scrisori, vorbește mereu de o poezie, *Recunoștință*, scrisă de Eminescu atunci, pentru Cornelia Emilian-fiica, drept mulțumire că-i strînge bani cu liste de subscripții. Nu a apărut nicăeri această poezie. Dar ne putem închipui ce era. E semnificativ că fostul autor al *Luceafărului* scrie o poezie de recunoștință pentru bani. Vorba Veronicăi Micle; „O facere de bine până la tine, Mihaiu, n'a fost poetizată". (H. Eminescu, *Scrisori*). Dar „până la tine" e greșit; *Eminescu* nu mai exista acum. Cel mult, exista un Mihai...

In 1887, Octombre, Henrietta Eminescu scrie Corneliei Emilian: „Veți vedea publicat chiar ce a scris Eminescu la o societate în București"—Dela această dată nu se mai publică nicio poezie de Eminescu.

Tot în Octombre 1887 (peste două săptămîni) Henrietta scrie: „Mihai s'a apucat de lucru mai serios decît oricînd, în curînd veți vedea publicat în *Convorbiri*". N'a apărut nimic.

In Ianuarie 1888: „Mihai nu voește să-și dea poeziile la tipar, până nu va vedea de va putea căpăta pensia și din cauza asta nu le scrie pe curat și eu, cu puțina carte ce o știu, nu sînt în stare să le descifrez". Aceste poezii n'au apărut nicăeri niciodată.

Peste șase luni, într'o scrisoare din Iunie 1888, cînd Eminescu plecase la București, Henrietta spune că Aglaia Drogli (o altă soră a lui Eminescu) a luat cu ea, acasă la Cernăuți, niște poezii ale lui Eminescu, ca să le „descifreze". Nu le-a mai „descifrat", ori... nu luase nimic cu ea.

Știrile Henriettei date Corneliei Emilian cu privire la literatura lui Eminescu, trebue utilizate cu multă băgare de seamă. Nefericita Henrietta trebuia să încălzească zelul celor care strîngeau bani, înștiințîndu-i mereu că munca și obolul lor nu sînt zădarnice, căci Eminescu scrie! Iși face... datoria! [1]

Tot Henrietta mai scrie Corneliei Emilian că Eminescu a cerut lui Maiorescu niște manuscrise „ca să le mîntue". Dar Eminescu după aceia nu a mai dat nimic publicității.

Maiorescu a dat *Convorbirilor* (1906, No. 1 și 2) scrisori de-ale lui Eminescu relative la boala lui, la editarea poeziilor etc. O scrisoare a lui Eminescu, în care el să ceară manuscrise

1 Căci cum să ne explicăm faptul că poeziile, pe care le-a tot anunțat Henrietta, nu au eșit la iveală. Că Eminescu a stat la masa lui cu creionul în mînă, e sigur. Doar „a scris" *Recunoștința*. A tradus poate serenada lui Hugo și *Laïs*.

7

„ca să le mîntue" nu există. Dar chiar dacă manuscrisele ar fi fost la Maiorescu de pe-atunci, [1] cum ar fi putut el căuta cutare manuscris? Ca să găseşti un anumit manuscris în hîrtiile lui Eminescu (scrise fără nici o ordine, de cele mai multe ori neciteț) îți trebue timp mult, adică trebue să le fi cetit întâiu pe toate, să le fi catalogat şi apoi să poți găsi cînd vrei ceva. Lui Maiorescu i-au trebuit ani, ca să găsească şi să publice poeziile alese printre manuscrisele lui Eminescu. Prima — *Dalila (*cea întreagă), bucată *mare*, uşor de observat printre manuscrise, Maiorescu a dat-o publicității aproape după un an dela moartea lui Eminescu. Alte patru poezii *(Intre paseri*, etc.) după trei ani dela moartea lui Eminescu, şi ultima *(Apari să dai lumină)* după şase ani. Se poate trage concluzia că Maiorescu a cercetat manuscrisele lui Eminescu, după moartea acestuia, în timp de şase ani şi poate chiar mai mult, căci el le-a donat Academiei în 1902, poate atunci cînd nu i-au mai trebuit.

Discuția de mai sus nu o fac ca să arăt că Eminescu n'a putut „mîntui" poezii *acum*, în timpul cînd spune Henrietta că Eminescu a cerut lui Maiorescu manuscrise. Discuția ar fi inutilă, căci de-acum înainte nu s'a mai publicat nimic de Eminescu, în timpul cît a mai trăit.

Discuția are de scop să arate că nici poeziile publicate mai înainte *(Sara pe deal*, etc.) nu au putut fi trimise de Maiorescu — cu atît mai mult, cu cît Maiorescu ar fi avut şi mai puțin timp, pela începutul bolii lui Eminescu, să fi cercetat manuscrisele poetului, — manuscrise care, măcar la început, probabil că nici nu erau la el. Trebue să se mai ştie că variantele aceleiaşi poezii nu sînt la un loc în caetele lui Eminescu, ci în caete deosebite, ori, uneori, în acelaşi caet, dar la distanțe mari una de alta. Eminescu dacă ar fi cerut lui Maiorescu „manuscrise de mîntuit", ar fi cerut ori varianta cea mai bună, ori toate variantele. Deci Maiorescu ar fi trebuit să ştie unde să caute toate variantele — ca să le trimită pe toate, ori să aleagă, după propria-i judecată, pe cea mai bună. Lucru imposibil, dacă nu ai *mai dinainte catalogul* manuscriselor, care presupune lectura şi clasificarea lor.

Dar ipoteza cererii şi trimiterii numai a unei singure variante, este exclusă. Un autor are nevoe de toate variantele. Deci Maiorescu i le-ar fi trimis pe toate. Dar în manuscrisele Academiei există variantele poeziilor publicate în vremea bolii lui Eminescu. (De pildă patru variante ale poeziei *De ce nu-mi vii*). Urmează că Maiorescu n'a trimis manuscrise lui Eminescu. Căci, încă odată, nu e de crezut că Maiorescu a cetit întreg dulapul de manuscrise ale lui Eminescu, că a comparat toate variantele poeziei *De ce nu-mi vii*, că nu i le-a trimes pe toate, că a ales, după judecata lui, varianta cea mai bună—rămînînd în manuscrisele azi la Academie numai unele variante,—acele de care Eminescu n'ar fi avut nevoe!

[1] In 1884, Eminescu scrie lui Chiliei Rivneanu (vezi *Convorbiri*, 1906, No. 1) să ție deocamdată la el lada cu lucrurile sale.

Trebue să mai adăogăm că în manuscrise, poeziile lui Eminescu de obiceiu n'au titlu — ceiace îngreuiază şi mai mult căutarea lor, mai ales că o variantă *începe* într'un fel şi altă variantă a aceleiaşi poezii începe altfel şi uneori greu de cetit, din cauza caligrafiei, a ştersăturilor, etc.

Dar toate acestea ar mai presupune un lucru: interesul mare al lui Eminescu pentru opera lui, ținerea de minte exactă a propriilor manuscrise cu variante cu tot, indicarea exactă, pentru Maiorescu, a chipului cum să caute şi să găsească, etc. Dar am văzut ce interes avea el pentru opera lui din interesul ce-l purta edițiilor poeziilor sale, la care asista impasibil!

Insfîrşit, ar mai fi scrisoarea prin care Maiorescu îl întreabă pe Eminescu, în 1888, dacă nu mai are poezii de adăogat la ediția III. (Scrisoarea nu se cunoaşte, dar existența ei este probată prin răspunsul lui Eminescu, publicat în *Convorbiri*, 1906, 2).

Intrebarea lui Maiorescu nu este numaidecît egală cu întrebarea dacă Eminescu a mai *scris* poezii. Maiorescu, ştiind că Eminescu a dat până atunci şase poezii, era, fireşte, îndreptățit să creadă că el mai poate avea şi altele, încă nepublicate. Şi de fapt Eminescu mai avea poezii. Avea la el [1] mai puțin faimoasa *Viața* şi admirabila *Stelele'n cer*, iar în ladă sonetul *Ori cite stele ard* şi alte poezii bune.

Concluzia care s'ar impune din tot ce precede, este că Eminescu, cînd s'a îmbolnăvit, avea redactate aşa cum le cunoaştem, nu numai *Sara pe deal*, *Dalila* şi *Nu mă înțelegi*, dar şi celelalte trei poezii: *La Steaua, De ce nu-mi vii* şi *Kamadeva*.

Că avea foarte multe poezii bune *gata* şi nepublicate, cînd s'a îmbolnăvit, — ştim. Sînt cele douăzeci şi cinci de poezii, pe care le-a găsit Maiorescu pela persoane particulare. Sînt apoi *Sara pe deal, Dalila* şi *Nu mă înțelegi*. Aşa dar, ipoteza noastră că şi alte trei, — *La Steaua, De ce nu-mi vii* şi *Kamadeva* — erau redactate în forma ultimă înainte de boală, caşi celelalte douăzeci şi opt, nu e de loc îndrăzneață.

Cu alte cuvinte, din poeziile gata dinainte de nebunie, pe cele mai multe le dăduse la persoane particulare înainte de a se îmbolnăvi. Cîteva—nu le dăduse (probabil pentrucă mai avea de făcut îndreptări în ele): Sînt cele şase, pe care le-a dat (ori i s'au luat) acuma, în anii de boală. Apoi încă două: *Viața* şi *Stelele'n cer*, pe care nu le-a dat la nimene. (Şi însfîrşit cele care nu erau la el, *Ori cîte stele ard*, etc.—rămase în lada dela Bucureşti).

Dar—va obiecta cetitorul—dacă Eminescu avea mai de mult redactate aşa cum le cunoaştem, *La steaua, De ce nu-mi vii* şi *Kamadeva*, şi i se păreau că pot fi publicate, pentru ce le-a publicat atît de tîrziu după îmbolnăvire? Pentru ce nu le-a publicat nici în 1884, nici în 1885, nici în 1886? *(La Steaua* e publicată la sfîrşitul anului, în Decembre 1886).

[1] Cele găsite într'un *Notes* de buzunar la moartea lui şi publicate în *Fîntîna Blanduziei*, — primele poezii postume ale lui, publicate după moarte

Voiu răspunde că, din aceste trei poezii, *Eminescu n'a publicat niciodată* Kamadeva. I-a publicat-o d. Cuza, fără ştirea lui. Voiu adăoga că e aproape sigur că *Eminescu* n'a publicat nici *La steaua*, căci am văzut că o dăduse la „persoane particulare" şi că atunci cînd s'a publicat, era nebun demult şi de o lună la casa de nebuni.

Intrebarea se mărgineşte numai la *De ce nu-mi vii*: De ce n'a publicat-o îndată după prima „însănătoşare", dacă o avea gata ?

La această întrebare voiu răspunde mai întâiu că n'a publicat-o tot aşa cum n'a publicat nici *Kamadeva* şi *La Steaua*, deşi le avea gata mai demult; în al doilea rînd că *Sara pe deal*, de pildă, pe care o avea *sigur* gata încă din 1871, a ţinut-o în buzunar fără s'o publice (dacă a publicat-o el) până în Iulie 1885—adică aproape un an şi jumătate, după ce s'a „însănătoşat". Că *Dalila*, gata *sigur* înainte de nebunie, a ţinut-o în buzunar (dacă a publicat-o el) până la 1 Ianuarie 1886, adică aproape doi ani după ce s'a „însănătoşat", etc.

Aşa dar, întîrzierea publicării nu presupune numaidecît din partea lui Eminescu nevoia de timp ca să definitiveze.

Pentru ce nu le-a dat dela început? Dar se ştie că Eminescu nici cînd era sănătos, nu era un „publicist". Maiorescu spune că „unul sau altul" dintre junimişti trebuia să-i ia din mînă poezia, ca s'o dea la tipar. Acelaşi lucru îl spune şi d-na Kremnitz. Am văzut că după moarte i s'au găsit în buzunar *Viaţa* şi *Stelele'n cer* — pe care, deci, le avea, dar nu le-a publicat, deşi atunci avea revista „sa": *Fîntîna Blanduziei*.

Dacă lui Eminescu trebuia să-i ia „unul sau altul" poeziile chiar cînd era sănătos, — pentru ce ar trebui să credem că *nu* i se luau şi acuma? Şi că le dădea singur? Pentru ce să credem că numai *Kamadeva* i s'a luat de alţii, şi nu şi altele?

Cu toate acestea, trebue să observăm că poeziile (trei) a căror formă ultimă se găseşte şi în manuscrisele Academiei, sînt cele care au fost publicate mai întâiu; pe cînd cele (trei) publicate posterior sînt acele care în manuscrisele Academiei au forma inferioară.

Aceasta este o întîmplare, ori înseamnă că lui Eminescu i-a trebuit timp ca să le definitiveze *acum* pe cele trei?

Răspund din nou: Din aceste poezii, *La Steaua* şi *Kamadeva* le avea gata mai demult şi nu le-a dat. Rămîne mereu în discuţie numai *De ce nu-mi vii*. Dar dacă celelalte două nu le-a dat deodată, de ce ne-am mira că pe *De ce nu-mi vii* n'a dat'o deodată?

Insfîrşit, la ipoteza că a definitivat această poezie la casa de nebuni se opune neputinţa de a crea a lui Eminescu, care rezultă din tot ce-am spus până aici: boala, mărturiile contemporanilor, *„Irena"*, neamestecul lui în ediţiile poeziilor sale, etc. Şi imposibilitatea de a admite că el a definitivat (momentul culminant al creaţiei) la casa de nebuni poezia *De ce nu-mi vii*, pe care, repet, nu parvenise s'o definitiveze, fiind sănătos, în patru încer-

cări şi care, în forma definitivă, e, din toate aceste şase poezii, cea mai indepărtată de varianta anterioară, cea mai greu de definitivat — o adevărată *creaţie* faţă cu acea variantă. 1

Oricum, m'am simţit dator să relev paralelismul de mai sus.

Dar să pun înaintea cetitorului un alt paralelism sau, mai exact, o statistică foarte eloquentă:

In 1884 (fiind „însănătoşat" — şi *abia la începutul* perioadei de degenerare) nu publică ori nu i se publică nici o poezie.

In 1885, (fiind „sănătos") se publică o poezie *dar* gata *sigur* înainte de nebunie (*Sara pe deal)*.

In 1887 (din Iunie, de cînd se „însănătoşează" din nou) nu se publică nici o poezie.

In 1888 (cînd e „sănătos") nu se publică nici o poezie, — *deşi avea poezii*. 2

Dar în 1886 şi începutul lui 1887 (cînd degenerarea deocamdată se agravează galopant şi apoi se transformă în nebunie), se publică cinci poezii (adică *toate* minus una): *Dalila*, *Nu mă înţelegi*, *La Steaua*, *De ce nu-mi vii* şi *Kamadeva*.

Perioada *publicistică* a lui Eminescu coincide, aşa dar, cu agravarea degenerării, chiar cu nebunia. Cele două poezii, a căror istorie o ştim mai bine (cel puţin a căror istorie o ştiu eu mai bine, alţii poate mai ştiu şi istoria altor poezii), *La Steaua* şi *Kamadeva*, am văzut că sînt publicate cînd Eminescu era nebun — am putea spune *fiindcă* era nebun.

Oare nu cumva, cînd era mai bine, el nu „publica", ori alţii nu-i puteau lua poezii ca să le publice, fiindcă ţinea minte că aceste poezii mai aveau nevoe de îndreptări? Cu atît mai mult, cu cît în perioadele de luciditate avea o chinuitoare grijă să nu fie considerat nebun, să nu se cunoască că nu e teafăr. De aceia scrisorile le caligrafia cu mare îngrijire—cum au observat şi alţii. Cînd însă degenerarea era mai agravată, aşa dar cînd uita că poeziile mai au nevoe de îndreptări, cînd prudenţa era mai mică, cînd necesitatea de a dovedi că e sănătos mai imperioasă — atunci poate că mai degrabă dădea poezii şi, fireşte, mai degrabă îi luau alţii poezii şi le publicau — e cazul poeziilor *La Steaua* şi *Kamadeva*. Am văzut că *La steaua* a adus-o imediat ce i-a cerut doctorul o poezie, ca să-şi dea seamă de starea lui. Am văzut că (lucru rar şi cînd era sănătos) *De ce nu-mi vii* o trimete singur d-lui Negruzzi, într'o zi de luciditate, dela Casa de nebuni din Mănăstirea Neamţului, cu acea scrisoare în care spune că e... „bine sănătos", adăogînd: „şi-ţi doresc asemenea"!

Probabil, că a trimis'o, cu asigurări că-i foarte sănătos, ca să arate că e sănătos. Ruşinea de a fi bolnav, nevoia de a da asigurări că nu eşti bolnav, o au foarte mulţi oameni, chiar unii ipohondrici — şi chiar atunci cînd e vorba de o boală deloc ruşinoasă,

1 Printre simptomele paraliziei generale este şi imposibilitatea asociaţiilor nouă de idei *(Dumas*, Psychologie)—deci şi a actului creaţiei poetice

2 De 1889 nu se poate vorbi. Atunci era la Suţu, pe sfîrşite.

cum ar fi diabetul, oftica, etc. Dar încă un bolnav la *vestita* casă de nebuni dela Mănăstirea Neamțului, într'o zi de luciditate!

Fără această ipoteză, bazată și pe statistica de mai sus, ar trebui să admitem nu numai că Eminescu putea crea poezie în această vreme, dar că timpul cînd putea crea era tocmai acela cînd starea de degenerare ajungea la forma cea mai gravă—la cea descrisă de Miron Pompiliu și la cea din Casa de nebuni. [1]

1 Cu privire la *De ce nu-mi vii*, care pune problema cea mai grea (căci e singura din cele șase poezii, care să fie și dată sigur de însuși Eminescu, și aproape perfect redactată și fără copie exactă în manuscrisele dinainte de nebunie)—întrebarea s'ar deslega documentar în favoarea tezei mele, dacă s'ar putea lua în serios volumul „Veronica Micle: Dragoste și poezie de Octav Minar". E vorba de un Album al Veronicăi Micle, cu poezii de ea și de Eminescu și cu *adnotări* ale ei. In acest Album, la pagina 135, subt o poezie a ei, „Veronica Micle" scrie: *Ca răspuns la aceste versuri Eminescu mi-a trimes poezia „De ce nu-mi vii". Mi-a plăcut mai mult ultima strofă: „Căci tu însenînezi mereu viața sufletului meu.."*, („Veronica Micle" confundă: aceasta e penultima strofă).

Dacă ar fi așa—și cum episodul romanului de dragoste din Album e foarte vechiu—ar urma că *De ce nu-mi vii* e redactată definitiv înainte de nebunie.

Acest Album zice editorul că l-a găsit la maica Fevronia Sîrboaica dela Varatic. Editorul mai zice că Albumul a fost adnotat de Veronica Micle la Varatic în vara anului 1889 și că „Veronica Micle" n'a apucat să-l adnoteze întreg, căci a murit în vara aceia, în August.

Și cum Eminescu a murit la 15 Iunie, 1889, urmează că „Veronica Micle" a adnotat Albumul *după moartea poetului*. Iată cîteva adnotări (să nu se uite că sînt făcute după moartea lui Eminescu): Subt o poezie a ei: „Noi ne-am iubit și veșnic ne vom iubi".—Subt o poezie a lui: „Să nu te-audă prietinii dela Junimea, că sînt în stare să te oprească".—Subt o poezie a ei: „Niciodată nu te-am văzut mai tulburat, mai plictisit, mai obosit! De ce? Oare amicii dela Junimea te-au certat iară? Aștept răspunsul". Subt o poezie a ei: „Gîndește-te că faci o greșală, cînd te potrivești d-lui Maiorescu". Subt o poezie a lui: „Vino, te aștept cu aceiași dorință".—Subt o poezie a lui: „Aseară ți-am cîntat un preludiu de Chopin".—Subt o poezie a ei: „Văd cum dușmanii încet, încet pun stăpînire pe tine".—Subt o poezie a lui *(variantă anterioară a „Dorinții", deci lucrurile se petrec înainte de 1876)*: „Așa te vreau, Eminescule, însenînat, vesel, cum te-am cunoscut la Viena. Fugi de duhurile rele". Subt o poezie a ei: „Aseară mi-ai cetit *Ce e amorul*".—Subt o poezie a ei: „Ce păcat că iubirea noastră este tot la început!".—Subt o poezie a ei: „Eri te-am zărit cu Negruzzi. Ce-ți spunea despre mine?".—Subt o poezie a lui: „Treci pela mine". (Una din poeziile din Album dedicate Veronicăi de „Eminescu" este o variantă inferioară a traducerii din 1879 a *Foii veștede* a lui Lenau.. Ii dedica și poezii ale altora ascunzînd numele autorului...).

Dar aceste adnotări *la zi*, cu: „*Aștept* răspunsul", „Prietinii dela Junimea sînt în stare *să te oprească*", „*Vino*, te aștept", *Aseară* ți-am cîntat", „Așa *te vreau* Eminescule", „*Aseară* mi-ai cetit *Ce e amorul*", „*Eri te-am zărit* cu Negruzzi. Ce-ți spunea despre mine?", "*Treci pela mine*" — aceste adnotări scrise de Veronica în vara anului 1889, *după* moartea lui Eminescu, sînt uluitoare! Nu le-a ticluit bine.. Maica Fevronia Sîrboaica.

Același editor ne anunță ca operă—nepublicată încă—a lui Eminescu, traducerea *Nopților* lui Musset din „colecția lui Stefanelli". Dar Stefanelli (in Amintiri, 1914, pag. 161) zice: „Eminescu a tradus foarte puțin... In posesiunea mea se află o traducere a poeziei lui N. Lenau *Die Blüte* și alta fără titlu tradusă din Hieronymus Lorm... Le dau aici pe amîndouă".—Era mai potrivit ca și traducerea Nopților lui Musset să fie tot din colecția Maicii Fevronia Sîrboaica...

Dacă *De ce nu-mi vii* nu e definitivată la Casa de nebuni, adică *atunci* cînd a trimes-o, aceasta înseamnă că ne lipsește dovada că Eminescu era complect remis din paralizie (lucru imposibil de altfel!), înseamnă că ne lipsește dovada că *atunci* cînd a trimes-o era un om întreg.

Noi însă credem că n'a definitivat-o nici în altă epocă a bolii. Dar aceasta e indiferent pentru postumitatea ei. Postumitatea atîrnă de starea scriitorului *cînd se publică opera*. Postumitatea e o problemă legată de publicarea, și nu de crearea unei opere.

Posibilitatea sau imposibilitatea de a crea are importanță pentru diagnosticarea bolii. Iar aceasta din urmă are importanță pentru dezlegarea problemei postumității. Așa dar, problema postumității este numai indirect legată cu problema posibilității de a crea.

Insfîrșit, voiu aduce, și de data aceasta, ca probă, refrenul meu: Dacă *De ce nu-mi vii*, ar fi imitată — și cum nu e însoțită de declarația de rigoare — ar fi Eminescu un „plagiator"? Ar îndrăzni cineva să-i aducă cea mai mică învinuire, știind că a trimes poezia dela Casa de nebuni, într'un moment de luciditate (= „degenerare etică și intelectuală", ba încă agravată)?

Firește că nu.

E „imitată" această poezie?

Vom vedea în numărul viitor.

G. Ibrăileanu

Scrisoare din Paris

Cu ocazia centenarului lui Taine.

Impreună cu aceia a lui Renan, opera lui Hippolyte Taine rezumă patruzeci de ani de cugetare franceză. Timp de aproape o jumătate de secol, problemele importante care s'au pus, ideile mari care s'au răscolit în Franța, poartă aceiaşi marcă de origine: a lor. Şi dacă azi, subt unele din aspectele ei, opera lui Renan ne apare mai puțin învechită decît aceia a lui Taine, a fost un timp cînd acesta a exercitat asupra spiritelor o influență mai tiranică decît cel dintâiu. Generațiile franceze care au gîndit între 1860 şi 1890 dela el au învățat să gîndească şi, timp îndelungat, au cugetat — sau, ceiace e tot una au trăit — prin el. Deaceia a fost numit, cu drept cuvînt, „dascălul cel mai autorizat" al lor, „directorul lor intelectual".

*

Urmele influenței lui le întîlnim în toate domeniile vieții spiritului; în critica literară înainte de toate, în istorie, în sociologie, în psihologie, în filosofia propriu zisă şi chiar în literatură, naturalismul francez şi verismul italian reclamîndu-se dela el ca dela teoreticianul lor.

A scris, cum se ştie, opere de filosofie şi de estetică, de critică literară şi de istorie; până şi un roman. A acționat asupra vremii mai mult ca critic literar şi ca teoretician al istoriei, dar a fost înainte de toate filosof metafizician. Opera lui de critic şi de istoric nu poate fi înțeleasă pe deplin, nici judecată cu echitate, decît rataşată strîns la opera lui de filosof.

(Fapt de care cei mai mulți critici şi adversari ai lui n'au

prea ținut seamă. Dovadă învinuirile care i s'au adus şi care sînt, în cea mai mare parte, deplasate — o concepție filosofică, neputînd fi combătută serios şi eficace decît pe propriul ei teren. Să combați o idee filosofică — Taine n'a avut decît de acestea, şi ca critic şi ca istoric — sau ştiințifică cu argumente care nu se reazămă decît pe „bunul simț", e pueril şi ridicol).

Şi dacă nevoia de a-şi cîştiga pînea de toate zilele nu l-ar fi silit să scrie pentru marele public, Taine ar fi rămas filosof pur, şi ar fi scris pentru un cerc restrîns şi, poate, mai puțin. Corespondența lui din timpul cînd lucra la *Istoria literaturii engleze* e plină de regrete că nu se poate dedica cu totul filosofiei: „Am făcut, cred, o prostie — scrie el prietinului său Edouard de Suckau, angajîndu-mă să scriu această Istorie a literaturii engleze. Drumul e prea lung pentru a ajunge la filosofie. E ca şi cum ai lua direcția Strasbourg voind să mergi la Versailles". Iar, şapte ani mai tîrziu, după ce a terminat această monumentală operă: „Cîtă vreme am jertfit acestei cărți! Am avut oare dreptate? Scriind-o, am învățat multă istorie. Dar filosofia e lucru mai important, şi cu siguranță mă voiu întoarce la ea".

S'a şi întors, scriind *de l'Intelligence*, carte la care a lucrat mai bine de 20 de ani. Iar dacă 1870 nu venea, cum a venit, îndreptîndu-i privirile şi interesul în altă parte, ar fi scris o filosofie a istoriei, idee pe care o frămînta demult; şi-o psihologie a voinții.

Cu toate astea, n'a renunțat niciodată — nu putea renunța — la gustul pe care l-a avut, din naştere, pentru ideile generale, şi tot ce-a scris în critică şi în istorie, a purces din nevoia pe care o simțea imperios de a demonstra adevărul şi realitatea unei idei generale. Criticul şi istoricul nu erau decît un filosof deghizat.

*

Dar tocmai acestei împrejurări se datoreşte dubla neîncredere pe care scrierile lui au inspirat-o totdeauna oamenilor de specialitate. Intocmai cum lui Pierre Janet filosofii îi reproşează calitatea de medic, iar medicii filosofia (v. *Les Nouvelles Litteraires*), istoricii învinuesc pe Taine de a fi prea filosof, iar metafizicianii de-a fi prea puțin filosof. Dacă cei dintâiu au multă dreptate, aceştia din urmă au mai puțină, sau deloc.

Vina acestei din urmă injuste învinovățiri o poartă întrucîtva Taine însuşi: A scris opere de filosofie abstractă în stil de „romancier", cîteodată în jargon de „naturalist". A avut iluzia că, scriind astfel, face abstracția accesibilă tuturor, fără s'o denatureze, şi a crezut că, împrumutînd termenii de laborator sau de sală de disecție ai naturalistului, burghezii care îi cumpărau cărțile, spirite neîncrezătoare în „fantomele" filosofiei, vor fi cîştigați mai uşor ținîndu-le lecții în numele ştiinței exacte, care le-a dat locomotiva şi telegraful. Voind să fie clar de tot, şi

popular, a ajuns să fie adesea obscur, şi să pară cîte odată sărac. Voind să fie util şi agreabil altora, a sfîrşit prin a-şi strica sieşi. Stilul de care s'a folosit şi care avea ambiţia să fie totdeauna precis şi transparent, nu-i îmbracă pururea cugetarea cu credinţă, şi cîteodată, din cauza prea marei lui simplităţi, e opac, iar fondul pe care-l acopere—şi care e de cele mai multe ori adînc şi amplu—pare redus, sau pare că... nu există.

De aci desinteresul—ca să nu zic mai mult—ce l-au arătat metafizicianii faţă de opera şi cugetarea filosofică a lui Hippolyte Taine. S'a scris o întreagă bibliotecă despre opera lui istorică şi critica lui literară, dar s'a scris relativ puţin, şi lucruri extrem de superficiale şi de eronate, despre Taine filosof. In 1858, la apariţia cărţii *Les Philosophes classiques*, Edmond Schérer a „denunţat" într'un articol frumos „positivismul" lui Taine. Şi deatunci toată lumea, în Franţa şi în celelalte ţări, a repetat în cor că acest însufleţit discipol al lui Spinoza şi Hegel este şi-a fost pozitivist. Faguet şi Überweg-Ruyssen l-au făcut şi agnostic.

E adevărat că autorul *Inteligenţei* nu poate fi considerat în filosofie ca un spirit „creator", dînd acestui cuvînt sensul plin pe care-l ia cînd îl aplicăm unui Descartes, unui Kant, sau unui Spinoza. Cu toate astea, nu se poate spune c'a fost complect lipsit de originalitate. A fost un spirit cu ferestre deschise spre toate marile curente de idei care au străbătut viaţa Occidentului dela Renaştere încoace. Şi a supus puternica-i inteligenţă la cea mai vastă şi lungă endosmoză ce se poate închipui. Barrès l-ar fi numit bucuros şi potrivit „esprit carrefour", unde influenţe, diferite şi ca direcţie şi ca origină, unele din ele chiar contradictorii, şi-au dat întîlnire spre împăcare. Originalitatea lui e în efortul uriaş pe care l-a făcut să concilieze aceste influenţe, şi-apoi în felul îndrăzneţ şi relativ nou cum a aplicat ideile acelora care i-au fost maeştri.

*

Şi, în acest dublu fapt trebue căutat secretul influenţei lui, care, cum spuneam mai sus, a fost profundă şi întinsă. Hippolyte Taine a devenit un mare centru de emanaţie, fiindcă a fost mai întâiu un puternic centru de absorbţiune. A acţionat asupra spiritului vremii sale, fiindcă a lăsat mai întâiu pe acesta să acţioneze asupra sa. Alţii, mai originali decît el, au trăit ignoraţi şi „insulari". Opera lui, plămădită cu mînă tare, din tendinţele esenţiale, din aspiraţiile intelectuale profunde ale vremii care a văzut-o născîndu-se, e expresia credincioasă şi înaltă a ei. Aceasta a găsit, în cărţile elocvente ale lui Taine, ceiace căuta: adică s'a regăsit pe sine. Nu e deci mirare că, dela apariţia întîelor lui scrieri, şi împotriva îndărătniciei cîtorva bătrîni, sau rivali, sau prudenţi, Taine care a fost mare, dar care putea fi ignorat de contemporanii săi—devine omul prin care vorbeşte o întreagă epocă, omul mare, recunoscut, al acesteia.

Nu ştiu întru cît teoria oamenilor mari, preconizată de el ca lege universală, se potriveşte sau nu pretutindenea, dar ea poate fi aplicată cu dreptate la el...

Am spus că a doua cauză a influenţei lui pare a fi fost felul *îndrăzneţ* cum a aplicat ideile filosofice ale altora (în special ale lui Hegel, şi nu ale lui Comte, cum se crede de obiceiu; Taine n'a împrumutat dela Comte decît cîţiva termeni... pentru idei hegeliene) în istorie şi critică literară: preconizînd pentru acestea, ca imediat realizabile, scopuri pe care ele nu le vor atinge poate niciodată, Taine a răscolit violent conştiinţa intelectuală a timpului său, şi a pus în mod clar şi franc, probleme pe care acesta le întrezărea numai, sau şi le punea în chip pur instinctiv. E probabil că aceste probleme trebuiau să fie odată puse cu brutalitatea şi perseverenţa cu care le-a pus el, pentru a fi discutate serios, soluţionate, sau amînate, sau înlăturate definitiv.

Şi, fapt curios, autorul *Istoriei Literaturii Engleze* a subjugat inteligenţele contemporanilor tocmai prin acea parte a operei sale care ni se pare azi mai himerică şi mai puţin solidă: formulele răsunătoare şi sintezele ambiţioase cu care şi-a presărat nenumăratele-i volume, promiţînd, de bună credinţă, mai mult decît puteau da, au izbit spiritul şi mai ales imaginaţia contemporanilor.

*

Taine a fost deci mare nu ca precursor, ci ca animator, nu ca creator, ci ca „vulgarizator", atribuind acestui cuvînt valoarea pe care i-o dă el într'un pasagiu celebru al *Istoriei Literaturii Engleze*.

A spus-o însuşi, cu francheţa pe care a avut-o totdeauna, că marea operă de analiză la care a lucrat până la 1870, operă de psihologie o numea el, a întreprins-o cu scopul de a verifica ideia de natură a lui Hegel, de a procura baze controlabile şi mai sigure, „înaltelor concepţii" ale filosofului german. Cetind *Filosofia istoriei* a lui Hegel, a spus: „J'y trouve des idées à défrayer tout un siècle". Iar mai tîrziu, cînd era deja celebru, a scris: „De 1780 à 1830, l'Allemagne a produit toutes les idées de notre âge historique, et pendant un demi-siècle encore, pendant un siècle peut-être, notre grande affaire sera de les repenser... C'est à une oeuvre semblable que tout le monde pensant travaille aujourd'hui...".

Rezultă din context că e vorba de ideile lui Hegel; de altfel, Taine, oridecîteori vorbeşte de Nemţi, face aluzie în primul rînd la Hegel.—Aceste propoziţii enunţă programul lui de viaţă până la 1870. Să construiască în piatră cel puţin o parte din catedrala pe care Hegel a construit-o numai în lemn (imaginea e a lui Taine), iată scopul general şi ultim pe care l-a urmărit autorul scrierilor: *Les Philosophes classiques*, *Essai sur La Fon-*

taine, Essai sur Tite-Live, Histoire de la littérature anglaise, de l'Intelligence. Toate aceste scrieri purced din acest gînd, şi toate demonstrează, într'o formă mai mult sau mai puţin deghizată, o teză hegeliană...

*

Nu e locul să discut aici întrucît Taine a reuşit să zidească în piatră solidă ceiace maestrul său german n'ar fi construit decît în lemn fragil. Ţin însă să remarc că, în metafizică şi'n teoria cunoaşterii, criticul lui Stuart Mill a fost discipol mai puţin autentic al lui Hegel decît se credea însuşi. Un aspect extrem de important al cugetării hegeliene i-a scăpat. Ideia de cauzalitate a cărei teorie a făcut-o în cărţile lui de filosofie propriu zisă, şi pe care a aplicat-o, subt numele de „calitate dominantă" şi de „tip", în critică literară şi'n istorie, idee pe care Taine a luat-o într'adevăr dela Hegel, prin felul cum a interpretat-o el, a pierdut tot ceiace avea de propriu hegelian. Conceptul hegelian de finalitate imanentă se transformă în doctrina lui Taine în idee de cauzalitate mecanică şi prin aceasta, hegelianismul lui Taine alunecă pe un plan care nu mai e acela pe care se mişcă cugetarea marelui dialectician german, transformîndu-se, în momentele cînd Taine îşi împinge doctrina pe poziţiile ei extreme, în spinozism.

Să notăm dealtfel că influenţa hegeliană s'a altoit la Taine pe o influenţă spinozistă anterioară. Pe Spinoza l-a cetit cu însufleţire fiind încă elev la „Collège Bourbon". Charles Bénard, profesorul lui de filosofie la acest liceu, traducătorul *esteticei* lui Hegel, povesteşte că în momentul cînd l-a cunoscut pe Taine, acesta se închisese deja în sistemul lui Spinoza ca într'o fortăreaţă: „Sa foi au spinozisme était telle qu'il n'y avait pas à la changer d'un iota".

Etica lui Spinoza va contribui să determine sensul în care se va exercita tiranica influenţă a lui Hegel. Dar acest sens va fi determinat în primul rînd de forma „matematică" originară a inteligenţei lui Taine. Inteligibil fiind pentru el numai ceiace se poate deduce geometric, pe cale de contenenţă, Taine n'a înţeles sensul profund al dinamismului cugetării hegeliane. Geometric nu se poate deduce decît ceiace nu se schimbă, decît ceiace stă, ceiace e mort. Conciliarea pe care a încercat-o marele lui maestru între ceiace e general şi ceiace e individual, Taine pare a fi ignorat-o complect. „General"-ul lui (calitatea dominantă, rasa, mediul, timpul) absoarbe şi distruge individualul (personalitatea, noutatea). In doctrina lui Taine, mediul şi rasa explică individul, acesta poate fi dedus matematiceşte (în sensul foarte larg al cuvîntului) din mediu şi rasă. Taine a crezut, contra lui Hegel, şi cu Spinoza, fără să-şi dea seama, că important şi real e numai universalul. In ultima limită, diversul se reduce pentru el la o simplă şi înşelătoare aparenţă.

Aici, în această atitudine eleatică a cugetării sale, trebue căutată cauza profundă a ceiace e excesiv şi, din acest motiv, fragil în opera critică şi istorică a lui Taine. Şi iată dece influenţa lui, după o epocă de mărire, exercită o acţiune destul de redusă azi, în secolul nostru care se luptă să înţeleagă „devenirea" lui Hegel şi „durata" lui Bergson.

Să nu uităm însă că judecata pe care o pronunţă o generaţie oarecare asupra unui om şi opere, întocmai ca judecata indivizilor, n'are în sine nimic definitiv. Generaţia noastră vede opera lui Taine subt un unghiu diferit de acela subt care a privit-o generaţia dela 1870. Generaţia de mîne poate fi mai apropiată de aceasta din urmă decît de noi...

*

Dar oricare ar fi atitudinea celor care vor veni după noi faţă de problemele puse de opera lui Taine şi de soluţiile ce le-a adus, un fapt rămîne, real şi incontestabil: Taine va ocupa totdeauna un loc pe planul întâiu în istoria ideilor franceze, din cauza influenţei pe care a avut-o timp de treizeci de ani şi mai bine, opera lui rezumînd o epocă întreagă de viaţă sufletească franceză, epocă pe care o „explică" în parte şi care o „explică" la rîndul ei. In istoria ideilor europene, locul pe care-l va deţine va fi important în urma împrejurării că, împreună cu Renan, a fost cel mai mare propagator al ideilor hegeliene în Franţa. Graţie operei lor, aceste idei au pătruns în profunzime pe pămîntul francez, şi-au fecundat, în domeniul ştiinţelor istorice, o activitate care a dat roade îmbelşugate la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul acestui secol.

Sărbătorind o sută de ani dela naşterea lui, Franţa se închină în acelaşi timp în faţa a patruzeci de ani de cugetare franceză.

D. D. Roşca

Paris, 24 Mart, 1928.

Scrisori din străinătate

PRELUDII

> Scriem adesea lucruri, pe care nu le putem dovedi decît dînd cetitorului prilejul să gîndească asupra lui însuși.
>
> PASCAL.

Este o dovadă de prețioasă prudență în cercetarea adevărului, examinarea prealabilă a condițiilor de drept și fapt în care ne este dat să-l căutăm și să-l comunicăm altora. Asemenea aceluia, care stînd cu gîndul să intre în apă, încearcă cu vîrful piciorului temperatura apei ca s'o cunoască și să se deprindă treptat cu ea, trebue să avem conștiința deplină a mijloacelor noastre și presimțirea axproximativă a pretențiunilor care ne mișcă.

Fiind foarte obișnuită în zilele noastre călătoria urmată de scrisori informative, se poate întîmpla să folosească cîteva reflecții principiale *asupra călătorului și scrisorii înșiși.* Pătrundem în chip evident într'un ținut capricios și amorf la culme, puțin exploatat și rebel sistematizării, deaceia cel mai bun tovarăș al acestei încercări de disciplinare logică a faptelor, de primă deștelinare a unei țarine virgine, este întoarcerea cetitorului asupra lui însuși, sondagiile în propria viață interioară, de unde adeseaori poate extrage cele mai hotărîtoare dovezi.

Călătorul

Sînt cîteva pagini răslețe în „Incercările" lui Baco de Verulam, care ar trebui,—în vremurile noastre de conștientă și acută activitate sistematică pentru apropierea și cunoașterea popoarelor între ele,—să fie împinse în cercul de atenție imediată al acelora care, favorizați de soartă, călătoresc dincolo de hotarele țării lor. Fiind vorba de cea mai răspîndită și poate mai cea cetită operă a can-

celarului englez, ar rămîne ca sfaturile lui pentru călători să fie doar discret reamintite. Ceiace, trebue să recunoaștem, încă n'ar fi prea lesne, știindu-se că adevărații călători sînt un fel de oameni tare susceptibili și capabili să alunece ca argintul viu pe lîngă prudența, cam sîcîitoare, a acelora care le poartă de grijă cu fel de fel de povețe.

Vorbim așadar de adevărații călători, pentru care o raită prin lume nu este rezultatul unor îndelungi și penibile meditări, așezate pe coloanele negustorești de „pro" și „contra", ci este o toană, care apare într'o bună zi, intempestivă și clară ca o ștaletă tătărască, călărind pe deșălate și ivindu-se ca Ucigă-l crucea de după cotitura șoselei. Aceia sînt călători adevărați despre care poetul de periferie a spus cu îndrăsneală și comunicativă înțelegere :

> Cer albastru—pur sineală
> Aici mă usuc
> Mă apucă-o nebuneală
> Neicule, mă duc!

Și se duce înadevăr prompt și plin de zîmbet, fără scîncelile bieților oameni cum se cade, purtînd în sinea lor mai mult pe dolofanul Tartarin-Sancho, decît pe temerarul Tartarin-Don-Quijote,—bieți oameni improvizați în călători de cine știe ce împrejurări străine de apucăturile lor sincere. Ii vedem de atîtea ori mascați în excursioniști, încovrigați de povara geamantanelor sau tremurînd pe peronul înoptat al gărilor fără tregheri, hărțuiți de grija pierderii pachetelor sau trenului și întorcînd capul cu groază și tresărire după hoții de buzunare. După tergiversări fără număr iată-i pe drum, dar nu cu ochii pe fereastra vagonului, ci răsfoind cu clipoceală ultimul „mers al trenurilor", fixînd cu grijă plasa de bagaje și epuizînd cu veșnic aceleași întrebări copilărești, însoțite de-o figură de țăran neîncrezător, toată bunăvoința profesională a conductorului sau pofta de conversație a pasagerilor. Odată porniți se duc la țintă fără înconjur, fără șovăire, devenind din senin hotărîți și dinamici ca un glonț de revolver. „Călătorului îi șade bine cu drumul" este maxima lor și o urmează cu sfințenie, crezînd că se supun unui mare principiu al călătoriei. In realitate se înșală. „Călătorului îi șade bine cu drumul" a fost cu siguranță spus sau de un ne-călător cu aere de călător, sau de un muntean șuguitor privind un convoi de tîrgoveți luînd în piept cu imprudentă grabă panta înșelătoare a pădurii. Năiță și Pitache ai d-lui Brătescu-Voinești au înadevăr ștofă de călător și deaceia *nu* le stă bine cu drumul, ci cu răcoarea umbrarului, cu șprițul aburit și friptura de uger proaspăt. Călătorul știe că o haltă bună nu se întîlnește la tot pasul și că la capătul drumului nu-l așteaptă decît îndoelnic rîuri de lapte și munți de pilaf, deaceia prețuește epicureic o priveliște, întîrziază la un rateș și nu se grăbește să plece „cînd pe drumuri ninse a întîlnit o casă cu lumini aprinse".

Modelul călătorului este melcul domol şi îngîndurat, poposind pe-o frunză, înconjurînd un vreasc, rotind spre înaltul cerului cornițele curioase şi grave. Iepurele terorizat ş ahilic în fugă, mereu grăbit şi neatent, nu este un călător benevol, ci silit, deaceia emulul său, domesticul burghez, imitaţia de călător, va fi meditînd cu simpatie soarta sbuciumată a cîmpenescului rozător:

Flevit lepus parvulus,
Clamans altis vocibus,
Quid feci hominibus
Quod me sequntur canibus ?!

Adevărate plîngeri de tarasconez într'o noapte algeriană, regrete tîrzii şi scumpe după căminul anevoe abandonat.

Deaceia veritabilii călători dispreţuesc tacit aceste sfioase victime ale artei nomadice, îi numesc injurios din colţul gurii şi al ochiului „simpli burgheji" şi neputînd suporta oamenii care cer vieţii serioase garanţii de reuşită, zăloguri şi drumuri bătute, întorc cu silă ochii dela ei. Cîteodată chiar le joacă farse răutăcioase, dar atitudinea lor ireverenţioasă nu mai surprinde pe nimeni, decînd Pierre Mac Orlan, cu instinct de dedectiv psiholog, i-a denunţat că se trag numai dintre copiii neascultători şi necruţători rupători de ghete, precum—după spusele ştiinţei scarpologice—negustorii se recrutează dintre cei care calcă în călcăiu, iar politicianii dintre cei care tocesc sandalul într'o parte. Călătorul nu este nici burghez comod, nici sportsman profesionist sau snob, dînd busna cu maşina în cîrdurile de raţe sau cu skiurile în gardurile de sîrmă, nici voiajor comercial, închinător al zeului Mercur, pentru care pămîntul în lung şi'n larg e doar un teren de operaţii. Pentru emulii lui Columb şi Marco Polo, farmecul vieţii, puternica ei frumuseţe, stă tocmai în faptul că nu vrea să acorde garanţii şi despăgubiri, că te invită să joci totul pe-o singură carte şi fuge de ochiul prevăzător şi anodin. Aventura este viaţa adevărată şi aventurierul singurul dintre oameni creat pe potrivă-i, singurul care se poate măsura cu torentul ei. Este parcă o armonie între imprevizibilitatea vieţii, între impetuoasa ei creaţie de forme şi împrejurări veşnic nouă şi între mobilitatea spiritului său, rodnic în ipoteze şi agil în atitudini, oferind scînteetor oricărei surprize fruntea sa plină de răspunsuri inedite.

Discutînd „Desrădăcinaţii" lui Barrès, André Gide, călător pasionat, mărturiseşte că a scris o carte cu scopul conştient de a îndemna la călătorii, „de a învăţa şi pe alţii plăcerea de a nu se mai simţi *legaţi*, de a nu mai avea *rădăcini*. Teza lui Gide afirmă că voiajul este destinat numai celor tari, celor plini de viaţă, căci călătoria înseamnează instrucţie, apropiere de elemente străine. Gide citează foarte bine o frază din Nordau, trăgînd toate consecinţele favorabile tezei sale: „Intr'o situaţie în care se găseşte adeseori şi care e aceiaşi pentru mulţi, organismul reacţionează în chip banal; într'o situaţie care i se oferă pentru prima oară, va face însă dovadă de originalitate, dacă nu poate să se sustragă". Prin urmare, spune Gide, desrădăcinarea constrînge la originalitate şi creaţie, situaţiile nouă şi *ciudate*, fără şablon anterior, fiind o şcoală a virtuţii, un incitant al calităţilor latente din individ. Pentru cei tari, călătoria şi aventura, pentru cei slabi, puţin maleabili şi perfecţionabili—sedentarismul, „l'encroûtement dans les habitudes héréditaires, qui les empêcheront d'avoir froid".

In relaţia aceasta de „care-pe-care" cu viaţa şi moartea, reese frumuseţea încordată a fiinţei umane, ca un grumaz de taur hărţuit în arenă; iar preţul adevărat al vieţii îl simţim în clipele rare cînd o privim ca Nietzsche, mingiind viaţa, felină ca o panteră, cu iubire delicată şi profundă: „Es ist gefährlich und böse", e primejdioasă şi rea, e crudă, dar plăcută ca un bici de vijelie. Desigur că nu întotdeauna antagonismul este aşa de titanic, pentru Năiţă şi Pitache majestatea vieţii aplecîndu-se ca un cal dresat pentr'un călăreţ scund. Şi totuşi acelaşi fior metafizic curentează pîrdalnica pereche de cheflii ca şi pe Stanley sau Friedjof Nansen sau pe Gérard, vînătorul de lei. Căci aceiaşi neştiută tendinţă sălăşlueşte în fiinţa lor intimă. Dacă ar fi scris sisteme filosofice ar fi fost pragmatişti, bergsonişti sau neokantieni ca Hermann Cohen, pentru care procesul de cunoaştere ca şi acţiunea morală nu este ceva dat, făcut, ci o *temă*, care se desleagă cu ajutorul nostru. Dacă ar fi oameni politici ar fi scuzat sinuozităţile carierii lor sprijinindu-se pe Max Weber, care spunea că minimale concesii în politică sînt necesare pentru orice om care nu vrea să poarte răspunderea introducerii unei prea mari cantităţi de rău în lume. Pe cînd ceilalţi se complac în comoditatea interioară, în statu-quo-ul armistiţiului cu viaţa, îi bucură zilele şi anii, care se repetă fără inovaţii, aventurierul a declarat războiu monotoniei şi plictiselii şi jubilează în hazard, în contingentismul ţării, unde Boutroux a văzut rîuri capricioase schimbîndu-şi des şi neaşteptat albia apelor. Adevăraţii călători sînt aventuroşi şi dorind să înfrunte întîlnirile cu neprevăzutul şi să descopere singuri America, e greu să se împace cu sfaturile şi mai ales în specialitatea lor—călătoria.

Şi în adevăr sfaturile sînt un articol incomod. Cu toată obiectivitatea şi excelenta lor desinteresare, ascund, cu atît mai mult şi mai bine, o foarte delicată primejdie. Sfatul este o capcană cu două clape, un cuţit cu două tăişuri, un băţ cu două capete, acumulînd astfel tot ce poate fi mai inconvenabil pe lume.

Mai întâiu riscă să se prindă într'un laţ neplăcut acel care primeşte şi urmează sfaturile. Conform unei păreri de origină schopenhaueriană, care ar trebui să fie foarte la modă în timpurile acestea de transformare teoretică a bestiei blonde într'o nobilă fiinţă însufleţită de cel mai etic individualism, — sfătuitorul comite în dauna sfătuitului şi acesta lasă să se consume în dauna sa, cea mai feroce şi mai egoistă crimă: nemulţumit cu posibilităţile limi-

tate ca număr şi expansiune, acordate de natură unei limitate fiinţe omeneşti, sfătuitorul vrea să le depăşească, să se îmbogăţească, să-şi *continue* persoana proprie în altcineva, trăindu-şi propriile planuri şi propriile visuri în cel pe care naivitatea neprevenită îl oferă pradă sfaturilor sale. Sfaturile devin astfel în lumea morală ceiace anumite droguri sau vrăji sînt în romanele fantastice din seria Poë, Meyrinck sau Hoffmann, unde din cînd în cînd vre-un tînăr rău strîmtorat băneşte îşi vinde cu intermediul lor tinereţa robustă unui bătrîn urît. Lugubrul schimb reîntinereşte declinul gîrbovului nesătul, cu un preţ mai criminal decît complicitatea lui Voronoff, unde păgubaşul e un fleac de maimuţă, — dar tot aşa de crud, de monstruos şi cinic ca preţul pe care marchiza din Mizerabilii lui Hugo îşi împodobeşte gingiile moi şi goale cu dinţii, curaţi ca nişte perle, ai unei biete femei, vînzătoare de dinţi proprii pentru pînea unui copil.

In al doilea rînd, riscă să piardă partida chiar sfătuitorul însuşi, care, după orice morală imaginată sau imaginabilă, trebue să poarte răspunderea grea a îndemnului ireversibil. Deaceia abţinerea dela sfaturi este proporţională cu gradul de prudenţă şi cu cît este mai desăvîrşită cu atît mai salutare efecte înregistrează. Pe deoparte abţinerea aceasta e fermecătoare ca atitudine: cuviincioasă şi plină de reticenţe, sobră şi prevenitoare, rămîne închisă într'o sferă de elegantă discreţie, ocolind parcă cu stăpînită oroare curiozitatea vulgară şi insinuantă, cîteodată şerpuind viclean, altădată crudă şi brutală ca un tăvăluc. Curiozitatea e marca zeilor inferiori, e dorinţă de a te tăvăli şi a tîrî şi pe alţii în noroiul tău. Deaceia merge mînă în mînă cu sfatul şi comit împreună, subt masca altruistă, neruşinări sfruntate şi exhibiţii deşănţate. Sfătuitorul este marfă de bîlci: sfătuind, el îşi descopere în ochii tuturora intimităţile îngrozitoare, aşa de îngrozitoare încît nu şi le poate mărturisi nici sie însuşi şi atunci le derivă, le transfigurează şi se descarcă de povara stigmatelor, producînd sfaturi. Producătorii de sfaturi se recrutează dintre desfrînaţii de lupanare ca fericitul Augustin sau dintre canaliile lacome de bani şi onoruri ca lordul Baco de Verulam, vestitul trădător de prietini. Bătrîni şi schrijilaţi de amintirea fizică a miilor de nopţi pierdute, cu mîna tremurîndă pe o ţigară galbenă şi-un păhăruţ cu băutură savant combinată, ca o demimondenă pensionară în arenda unei vespasiane, producătorii de sfaturi se dau la fund în balta trecutului şi revin la suprafaţă, ca pescuitorii de perle, cu îndemnuri, cu preveniri, cu directive, cu sfaturi. Regretul după o viaţă rău condusă se aliază cu mintea Romînului cea depe urmă şi pe nesimţite se încheagă într'un sistem de rezistenţă împotriva morţii, într'un sistem de refacere, într'o tendinţă disperată şi tragică, fiindcă se ghiceşte iluzorie, de a relua dela început cu tact şi cuminţenie o viaţă pe care acum ştie că ar trăi-o altfel. Şi iată-l desinteresat sfătuitor, iată-l strecurînd dibaciu şi persuaziv propriile sale dorinţi în suflete tinere, iată-l altoind crase *interese personale*, pe care le

mai are dar nu le mai poate servi, într'alt suflet şi în alt trup, viguros şi tînăr. Viguros şi tînăr, da, dar servind cu forţa sa de realizare, alte scopuri şi alte probleme decît ale sale, sclav hipnotizat al stăpînului sfătuitor, harac neroditor, pe care se sue iedera verde. Sfătuitorul a descoperit enigma nemuririi în prelungirea vieţii spirituale. Puţină conştiinţă, puţină reculegere, ar trebui să-l facă să sară cu oroare în faţa preţului de cumpărare: păcatul de moarte, crima fără nume a desfiinţării morale a unui individ. Pentru o astfel de faptă nu există paragraf în codul penal şi sfătuitorii funcţionează în voe şi oriunde, între părinţi şi copii, între şcolar şi profesor, între discipol şi maestru, între novicele „crocodil" şi vechiul stîlp de cafenea. Nu se revoltă nimeni. Ni se pare fără noimă rămăşiţa medievală a moştenirii farmaciilor din tată în fiu, silind pe cel din urmă să persiste în cariera genitorului său, dar trecem cu ochii închişi, orbiţi de reţete pedagogice, pe lîngă otrava sfaturilor, care vor să niveleze generaţiile, să înăbuşe înotrile, să uniformizeze lumea. Sfaturile ţin lumea în loc. Se poate să existe însă undeva în ceruri, în lumea supralunară, la judecata din urmă, o pedeapsă amară, o pedeapsă dantescă pentru cei mai pierduţi din „la perduta gente". Deocamdată există reacţii rare şi individuale, în chiar lumea aceasta pămîntească, unde rareori se uită ceva şi totul se plăteşte afară de sfaturile rele, sfaturile fără succes. Ar trebui însă să fie luat model prinţul Bismarck, care găsise delicioasa ocupaţie de-aşi reaminti în culmea puterii, micile ofense suportate cu 30 de ani în urmă şi a căror răsplată talionică o înjgheba în după-amiezile hărăzite sofalei. Cu un asemenea exemplu s'ar putea constitui un front al ofensei prin sfat, al atingerii în onoarea personală prin îndemnuri. O cruciată foarte la locul ei: cruciata copiilor independenţi. Sfătuitorii ar trebui să-i mediteze rezultatele înainte de a întinde cărţile pe masă, înainte de a trage bobii în care cetesc trecutul şi speranţele lor paralitice, iar nu viitorul îngrijatului partener. Să mediteze sfătuitorii soarta grozavă a lui Niccolo Machiavelli, înfometat şi isgonit, cînd îi spune lui Leonardo da Vinci: „Tiranii mă vor considera un instigator al poporului, poporul un aliat al tiranilor, fariseii mă vor numi ateu, cei buni un rău, dar mai cu seamă mă vor urî cei răi, socotindu-mă mai rău decît dînşii".

Sfatul se bazează în cele din urmă pe o concepţie filosofică a lumii, care invită la nemărginită credinţă în ştiinţă şi în legea ştiinţifică. Max Weber, „mitul dela Heidelberg", cum îi spuneau studenţii, l-ar insera (poate) în procesul de vastă istorie mondială, procesul de *des-fermecare* a lumii, început de vechea profeţie iudaică şi continuat prin gîndirea ştiinţifică-elenă până în zilele noastre. Sfatul tinde prin urmare să prelungească în domeniul moral acest proces de desvăluire a enigmelor cosmice, în care se complace magia şi superstiţia. Legea naturală ştiinţifică devine în domeniul spiritual sfat, ambele pornind în definitiv din acelaşi substrat de convingere filosofică, că există repetiţie şi prevedere şi că înarmaţi cu o lege ştiinţifică sau cu un sfat putem să scontăm viitorul.

E clar însă că nu călătorul, — ruda de sînge a aventurierului, presărînd în viaţă explozii de fulmicoton, — se va împăca cu un astfel de tablou cosmic. Neîmpăcîndu-se din fire cu sfaturile, dispreţuind piedica lor şireată şi conservatoare, reconfortat de motivele etice, care condamnă fuziunile de personalităţi, călătorul va neglija orice soiu de prescripţii, de bariere, de sfaturi sau maniere preexistente. Toate acestea se fac, nu există — şi călătorul veritabil nu se va grăbi să le colecţioneze în agendă, ci se va purta deseori ca infamul din versurile lui Claude Le Petit:

> Et tournant vers le ciel—l'infâme—sa crôupe immonde
> Il montra en riant son cul à tout le monde.

Refuzînd, cu indignarea firească a temperamentului contrariat, să poarte în orizontul vieţii spectrul macabru al sfătuitorului, călătorul va merge pe căile sale, bune sau rele, cum au ieşit din urna marilor sau micilor surprize. Credem totuşi că un neamţ, talentat cu talentul miraculos al rassei, ar putea, în conştiincioasa sa aplicaţiune, să găsească mijlocul ingenios care să suggereze paginile lui Baco călătorilor refractari. Un afişaj sistematic la graniţă, la vamă, în gări, în vagoane, un examen de capacitate pentru călătoriile în străinătate sau ataşarea de extrase la Baedecker, ar putea să atragă atenţia asupra lor. Şi este suficient atît, Bacon fiind extrem de captivant. Persuasiv şi scriitor talentat, lectura sfaturilor sale, în care Macaulay descoperea mereu grija de util şi progres, îndeamnă stăruitor la faptă. Rupînd eticheta „sfat" depe observaţii ca cele următoare, ele şi-ar pierde caracterul rebarbativ pentru independenţa călătorului. Bacon spune:

„Este ciudat că tocmai pe mare, unde nu-i de văzut altceva decît cer şi apă, se ţin deobiceiu jurnale, mai degrabă decît în călătoriile pe uscat, unde, deşi este atît de mult de văzut şi observat, sînt neglijate însemnările zilnice, caşi cum cele văzute întîmplător ar fi mai proprii de notat decît cele observate voluntar".

sau:

„Nu-l lăsa (pe tînărul în călătorie de studii) niciodată să zăbovească prea mult într'un loc sau într'un oraş; mai puţin sau mai mult, după cum, desigur, merită locul, dar în niciun caz prea îndelungat. Şi dacă se întîmplă să rămîe mai multă vreme undeva, e bine să-şi schimbe locuinţa dintr'o parte a oraşului în alta, aceasta lărgind extraordinar cercul de cunoştinţe".

Lăsînd deoparte de data aceasta adnotaţiile, care s'ar putea face sfaturilor lui Bacon privite ca sfaturi în sine, să observăm cu cîtă claritate reese din ele rostul, care incumbă călătoriei, după părerea lordului cancelar, părere desigur lamentabil banală, — scopul călătoriei este cunoştinţa, instruirea. Cu ocazia acestei banalităţi, pe care nici geniul lui André Gide, autorul lui „Voyage d'Urien" şi „Voyage au Congo", n'a isbutit s'o învioreze, cînd adaogă profitului *agrementul* călătoriei, se poate întîmpla însă o răzbunare sîngeroasă, epilog al conflictului între călător şi sedentarul domestic. Acesta din urmă avusese în definitiv mai mult poziţia „dedesupt" decît poziţia „deasupra" în pugilatul concepţiei lor. In faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor, ambii ar trebui totuşi să fie egal de îndreptăţiţi, deoarece niciunul nu poate aduce peremptorii dovezi şi fără îndoială, că amîndoi se încîntă cu cîte o iluzie dragă.

In romanul său Leonardo da Vinci, Merejkowski a avut o intuiţie artistică de-o genială justeţă, cînd povesteşte întîlnirea lui Leonardo cu Machiavelli la Roma, pe colina Palatină unde altădată se înălţau palatele lui Caligula şi Septimiu Sever. Nimic pe lumea asta nu era mai firesc, decît ca Machiavelli, cel mai formidabil sfătuitor, cel care şi-a transformat în adevăr neputinţa instinctelor de canalie şi criminal în sfaturi pentru tirani,—Machiavelli, care *ghicind* ceiace este *ştiinţific* într'un sfat, a pus bazele de inspiraţie ale sociologiei şi politicii de azi, atît cît acestea vor să fie ştiinţe şi să aibă legi, Machiavelli se plînge lui Leonardo de plictiseală. O plictiseală imensă, grea şi nesfîrşită, o plictiseală, care pătrunde prin pori şi pe căile respiratorii, care apasă inima şi învălue totul, colinele Romei şi lumea întreagă, într'o pîclă cu gust de pap. Sedentarul domestic, omul resemnat cu sine însuşi, resemnat cu insuccesul tuturor alergărilor tinereşti în faţa norocului şi a întîmplării, este şi el un colecţionar de sfaturi şi un plictisit, un fatalist şi-un desamăgit. Dintr'o sumă de întîmplări trecute a muls cîteva principii, le conservă în sticluţa înţelepciunii sale private şi priveşte de atunci încolo orice eveniment prin transparenţa drojdiei sale principiale. Totul apare vechiu şi cu toate aparenţele înşelătoare, totul poartă pecetea indelebilă a lui „déjà vu". Depe această poziţie spirituală sedentarul se dedă la persiflaj sceptic, arătînd că este inconceptibil pentru un cap normal un asemenea scop al călătoriei, cum l-a fixat Baco. Filosofînd estetic apelează la Spinoza şi Leibnitz şi arată până la evidenţă că orice lucru şi orice fiinţă oglindesc ca monadele, întregul cosmos şi în fiecare din ele întîlnim lumea întreagă. Şi dacă oglindirea aceasta prezintă trepte de claritate, trecînd dela minimum de claritate şi maximum de opacitate la minimum de opacitate şi maximum de claritate sîntem condamnaţi să rămînem la înţelegerea treptei pe care ne găsim, orice peregrinare în lung şi'n lat, orice sforţare şi orice acumulare de fapte rămînînd mereu o prodigioasă iluzie. Inteligenţa divină, plasată pe treapta supremă, poate avea dintrodată, fără desfăşurare în timp, cunoaşterea absolută, pe cînd noi oamenii, oricîte fire de iarbă sau bucăţi de piatră am aduna, nu escaladăm limitele cunoaşterii mai bine decît o putem face mărginindu-ne la un singur lucru sau la un singur fenomen. Pesimist şi economicos, sedentarul declară că aventurosul călător este victima unei prejudecăţi: prejudecata experienţii. Experienţele ca şi cunoştinţele cîştigate prin ele nu vor isbuti niciodată, înşirate la infinit sau suprapuse una peste alta, să formeze scara de mătase, pe care să ajungem în creerul lumii. Din cunoştinţe sau din experienţe adu-

nate nu se naşte un sens de ansamblu şi plebiscitul miilor de fapte nu este o garanţie împotriva a celace afirmă unul singur. Afară de această obiecţie teoretică, polemica sedentarului urmăreşte pe călător pe terenul practic, acuzîndu-l precis de: 1) lipsă de funcţiune justă în raport cu realul, sau don-Quijotism 2) nesinceritate 3) oportunism.

Toate aceste culpe se resfiră din marea culpă iniţială: prejudecata experienţii. Don-Quijotismul însemnează pentru el o lipsă. Pierre Janet numea „fonction du réel" o totalitate de fenomene prin care omul normal se inserează în realitatea înconjurătoare. Lipsa acestei funcţiuni provoacă desbinarea a două lumi: cea interioară în care orice asociaţie psihică se produce normal, este perfect separată de cea exterioară, individul fiind inapt să ia o hotărîre, să persiste în ea până la faptă, fiindu-i parcă teamă de moment şi de situaţie. Ori tocmai cu această tară debutează cel care adulmecă experienţe, *cel care ar vrea să muşte din toate rodiile lumii.* Frumoasă formulă pentru cel care în sine însuşi descopere o sumă de posibilităţi, o sumă de vieţi, pe care simte că le-ar trăi pe rînd şi cu egală virtuozitate. Ar putea fi savant „cu bumbacul în urechi", apaş cu eşarfă roşie la gît, milog la pod sau preot în altar—şi nu ştie însuşi unde-i este chemarea. Deaceia zăboveşte în fiecare ipostază, zăboveşte şi se duce din schimbare în schimbare, fără să trăiască viaţa, ci jucînd pe scenă, fără să se insereze în real, ci rămînînd la o parte, fără să fi fost *om*, ci *actor:* don-Quijotism. Acelora care vor să muşte din toate rodiile lumii, tabietosul sedentar le spune că o mare lege a firii este resemnarea. Puterile noastre limitate ne silesc să ne prescurtăm planurile prea mari, să sluţim coroana de dorinţi, care pune o aureolă pe capul fiecărui tînăr, să amputăm părţi din noi înşine. Nu putem trăi complect, până la epuisare, nici ceiace este în noi înşine, dar să mai umblăm după comori străine! Viaţa interioară merită mai degrabă să intereseze atenţia noastră. Să nu uităm, spunea un profesor de filosofie, că Immanuel Kant (şi l-am putea adăoga pe Amiel, într'un anumit sens) a stăpînit lumea fără să părăsească Koenigsbergul. Pe cînd alţii, de pildă Columb, se bucură gratuit de entuziasmul general şi de opere comemorativ-omagiale ca a lui Fastenrath. Helmolt şi alţi savanţi biografi au demonstrat precis, că în realitate Christophor Columb a fost doar unealta temerară şi aventuroasă, mediocru dotată şi vulgară, a învăţatului florentin Toscanelli. Descoperitorul Americii nu s'a deplasat din birou şi pe nedrept i se sustrag laurii în favoarea lui Columb, cînele îndrăsneţ, care-a făcut „aport" cu un întreg continent. Nu cunoştinţe şi nu experienţe, urmează sedentarul, necesită o viaţă omenească pentru a fi trăită omeneşte, ci să asculţi doar acel *demon* interior, care proectează valorile şi problemele fiecăruia dintre noi naintea noastră, dînd formă şi sens unui sbucium neîntrerupt. Ori, acel demon este în noi, e acolo în afunduri înainte de a putea respectivul să silabisească—prima treaptă în meşteşugul cer-

şetoresc de a întinde pălăria după fluturi, cunoştinţe şi... experienţe.

Nesinceritatea aventurosului călător, dornic de cunoştinţe şi experienţe, plătind cu timp pierdut, curaj şi stăpînire de sine fel de fel de situaţii repugnante,—apare clar cînd este tratată cu piatra de încercare a *generalizării* kantiane, ca metalul ignobil în prezenţa apei tari. Să generalizeze pe socoteala lor directă experienţa, acei care vor să muşte din toate rodiile lumii, să fie ei rînd pe rînd ocnaşi şi salahori murdari, vagabonzi în azilul de noapte şi eunuci în harem, să fie soţii înşelaţi ai unei femei frumoase şi judecătorii unui prietin bun. *Atunci* apare nesinceritatea şi îngrădirile de rigoare ale valabilităţii experienţei. Duplicitatea celor două morale apare în cruzimea ei neonestă: ceilalţi sînt material didactic, soboli pentru experienţă, pe cînd experimentatorul însuşi e o fiinţă aparte, sus-pusă, cu prilejul de a privi în arenă fără să se gîndească că ochiul său e indiscret şi jenează, intimidează şi doare. Aţiţînd la ceartă şi ură fără să ia atitudine, angajînd în iubire fără să se angajeze, drumul lui e vîrstat de simulare şi trişare, până cînd culminează în oportunism.

Prejudecata experienţei împinge la ignominii. Incultă cu privirea scrutătoare, simulează înţelegerea compătimitoare, împrumută mîngîerea iubitoare pentruca să-şi deschidă privelişti şi să răscolească dezastre. Lacrima şi plînsul înăduşit, privirea pierdută şi umerii plecaţi îl lasă insensibil la postul de observaţii, pe cel care ar vrea să muşte din toate rodiile lumii, fără să se gîndească că însuşi acest scop îi falşifică orice plăcere şi nu va gusta niciuna în deplina savoare a uitării de sine. Căci fiecărui om îi este dată o singură plăcere, precum filosofului, după Bergson, îi este dată o singură ideie. Dar întocmai cum ideia aceia este aşa de simplă încît ca s'o exprime cugetătorul a vorbit toată viaţa, la fel de simplă şi cuprinzătoare este o plăcere, pe care-o urmărim mereu şi peste tot, precum în fiecare iubire nouă regăsim tot prima înflăcărare a tinereţii noastre. Rezistenţa materiei provoacă oboseală parţială în elanul vital bergsonian şi ici-colo curgerea lui nesfîrşită se înfundă şi încremeneşte în forme nedesăvîrşite şi închircite. La fel sînt condamnate ofilirii şi închircirii unele din posibilităţile, care zac în noi, ca nişte fructe, pe care seva copacului nu le mai ajunge şi se scutură timpuriu, uşurînd creşterea şi pîrguirea celor rămase pe ramuri. Renunţarea o întîlnim oriunde în natura fizică ca şi în cea morală, iar consolarea e una din cele mai considerabile şi mai profunde manifestări umane. Dar în loc să încline capul învins de imuabilitatea marilor hotărîri, care ne domină pe noi oamenii ca pe orice creatură, aventuroşii călători, mîndri de simţul lor de observaţie şi de atitudinea lor neutră, păşesc greu acolo unde sensibilitatea e mai sensibilă şi durerea mai dureroasă: oportunismul. Legea oportunismului este aceia a tarabei morale. „Cine dă mai mult", locul cel mai frumos, gazda cea mai ospitalieră, desfrînarea cea mai impudică, însfîrşit tot ceiace atinge maximum de exagerare în caracteristicul vînat de experienţă, se va

bucura de prezenţa atentă a curiosului nomad. Observaţiile făcute fără să fi fost poftit să le facă, mărturisirile primite înşelînd buna credinţă a acelora care simt nevoia unui confesor, se transformă pe urmă în marfă literară sau ştiinţifică, dar desigur furată. Călătorul n'are legături cu nimic. Loc natal şi casă părintească, ţară şi dor de prietini, dragoste şi ură — toate sînt covîrşite de un singur gînd, de o singură dorinţă: *experienţa*. In ascunsul sufletului său călătorul are oroare de interese şi amintiri. Fuge de ele. Benjamin Constant a remarcat precis situaţia — în altă ordine de idei, dar aplicabilă şi aici: interesele şi amintirile, care se nasc din obişnuinţele locale, conţin un *germen de rezistenţă*, pe care spiritul autorilor şi independent al călătorului nu-l poate mistui. Deaceia promisiunile de eternitate vor fi călcate în picioare la prima ocazie şi despărţirile n'au nimic din sguduirea credinţei contrazise de împrejurări, ci apar uşoare şi imperative ca un lucru dela sine înţeles. Ofensa celor părăsiţi, vizibil şi fără ocol subpreţuiţi, nu-l emoţionează, iar marele adevăr psihologic „partir c'est mourir un peu" nu are pentru el nici-o semnificaţie subiectivă. Inversul dimpotrivă îşi păstrează toată însemnătatea, căci „mourir c'est partir du tout" se traduce în alcătuirea sa sufletească cu moartea adusă de uitarea totală. Astfel de întîmplări, foarte numeroase în trecutul nostru vînturat de oşti pămîntene şi străine, trebue să fi dat glas de mahala unor veritabile suspine etnice:

Cît oi fi şi-oi mai trăi
Melitar n'oi mai iubi...
. . . .
Melitarul îi călător...
. . . .

In concluzie, contrastul între călător şi sedentar se reduce la faptul că au domiciliu legal în lumi diferite. In dialogul Phaïdon a îndreptat Platon atenţia filosofilor asupra lumii ideilor, lumea idealurilor, — şi lumea reală, lumea lui „Seinsoll" şi lui „Sosein". Aceste două lumi sînt ambele reale, nimeni nu le neagă, dar nimeni nu le poate lega, dela mitul platonic până la metafizica nouă a lui Nicolai Hartmann. Ori, tocmai către această prăpastie ne duce psihologia celor două personagii: unul se visează în lumea clară a ideilor încremenite în ordine geometrică şi eternă, altul se complace în amalgamul amorf al concretului; unul caută ceiace e *principal*, ceiace e *însemnat* în lucruri, celălalt ceiace amuză ochiul şi urechea: un refren de beţiv sau un adolescent rîzînd cu dinţii în soare.

Neliniştit şi furtunatec, aventuros şi pragmatic, donquijotesc şi nesincer, oportunist şi amorf — călătorul este prada unui temperament şi a concepţiei de viaţă corespunzătoare, precum sedentarul senin şi comod, sceptic şi resemnat trăeşte şi valorifică pe alţii prin prizma iluziei sale. Ceiace îi uneşte — şi îi uneşte cu siguranţă, pentrucă amîndoi au succesul biologic — este şi va rămîne un secret: viaţa, faţă de enigma căreia rămînem în aceiaşi situaţie perplexă ca în prezenţa unui necunoscut, care citeşte alături de noi, în tren, un vocabular în patru limbi. Tragem cu ochiul în cartea lui, dar nefiind o limbă, ci patru, nu putem şti care-i a lui şi pe care o învaţă. Ce-a fost necunoscutul? Francez, German, Englez sau Rus? Sau poate altceva, dar se ocupa dintr'odată cu patru graiuri străine.

* * *

Călător călătorit, nomadul personagiu adună amintiri şi reflecţii, anecdote şi întîmplări, pe care le înşiră celor ce nu vor călători niciodată, dar savurează basmele şi aventurile ciudate. Şi cum oboseala este o graniţă la care ajunge orice putere firească, din cînd în cînd călătorul caută un reazem. Cîteodată ascultă un sfat, altădată, în vreo seară melancolică, îi răsar în minte şi inimă versurile poetului minunat:

Singur cu povara cugetului meu
Mă cuprind deodată lungi păreri de rău
După-o fericire care întîrzie
După cîte n'au fost şi puteau să fie.

Este o clipă grea, de îndoială, de regret, de presimţire a zădărniciei unei peregrinări fără liman şi atunci caută un punct fix, o realitate trainică şi statică. Atunci trimite în lume porumbei albi să caute un petec de uscat în marea de ape, un gînd şi o inimă statornică în valul schimbărilor: scrisorile.

Sorin Pavel

Cronica ideilor

Consideraţiuni asupra tinereţii

Din conversaţiile particulare, din cărţile de pedagogie, din meetingurile de mame, din articole de gazetă, din faptele diverse ale zilei, din scenele străzii, din toate unghiurile societăţii noastre ne vine vestea că ceva s'a schimbat în felul cum privim azi problema copilului.

„Sa Majesté l'Enfant" — spunea acum cîţiva ani o publicistă nordică. Majestate isvorîtă, de data asta, nu din putere, ci din slăbiciune. Căci acum, vechilor idealuri religioase, le substituim pe acele, mai laice, ale solidarităţii, şi în faţa ideii de solidaritate, oamenii cei mai interesanţi, oamenii care verifică regula, sînt tocmai acei cu puteri mai puţine.

Dar nu numai atît.

Copilului, pe lîngă valoarea sa indirectă de aparat de control al mecanismului solidarităţii, începe să i se mai recunoască şi o valoare proprie. Copilul devine interesant prin el însuşi.

La Geneva există o casă de educaţie unde copilul e luat în serios ca nicăeri vreodată. Pe poarta de intrare cetim următoarele:

„Discat a puero magister."

Dascălul să înveţe de la copil. Acesta din urmă devine profesorul propriilor săi profesori. Ii învaţă să-l înveţe.

Un întemeetor al acestui institut a scris o carte celebră de psihologie a copilului. Principalul capitol, cuprinzând câteva sute de pagini, poartă, ca titlu general, această curioasă întrebare:

„A quoi sert l'enfance ?".

Titlul capitolului următor ne dă răspunsul. Ni se spune, pur şi simplu:

„Elle sert à jouer."

Este o întreagă revoluţie în aceste patru cuvinte. Până acum copiii serveau, ce-i drept, la jucat, dar puţin cam altfel. Adultul, el,

era care privea pe copii ca pe nişte jucării. Ca nişte jucării ale lui. Copiii erau păpuşile oamenilor mari. Azi, începe să fie oarecum contrariul: Oamenii mari, cu tot ce au şi cu tot ce fac, devin păpuşile oamenilor mici. Li s'a recunoscut copiilor dreptul de'a se juca. Şi este una din cele mai mari cuceriri ale umanităţii.

Dar dreptatea nu-i încă deplin făcută. Cînd vorbesc de joc, pedagogii moderni se silesc a ne arăta că el este o pregătire la viaţa serioasă, un „preexerciţiu", că este un preţios aparat sufletesc de evacuare al prea-plinului de energie, că este un mijloc inofensiv de canalizare al unor pofte care altfel ar risca să fie imorale şi vătămătoare. Etc., etc.

In toate aceste mai mult sau mai puţin filosofice construcţiuni, se aşează, faţă în faţă, antitetic: jocul şi viaţa „serioasă". Dar antiteza nu-i tocmai aşa simplă. Căci jocul nu-i o pură negaţie a vieţii serioase. Jocul e ceva mai complicat. A te juca înseamnă a lua în serios chiar şi acele lucruri pe care unii oameni refuză să le socoată ca atare. Jocul e departe de a fi negarea seriosului. S'ar putea mai degrabă spune că e oarecum o generalizare a sentimentului seriozităţii. Jocul nu-i o atitudine frivolă, ci una deosebit de gravă. Acel care nu are în minte cuta pe care o face fruntea încruntată a copilului care se joacă, dovedeşte că, fiind copil, nu s'a jucat niciodată.

Nu-mi pot închipui o altă definiţie a copilăriei decât aceasta: A fi copil înseamnă a lua în serios absolut tot, ce există pe pămînt. Şi dacă ne gîndim că nimic nu e mai profund decât un entuziasm de copil, că nimic nu e mai sumbru ca o desnădejde de copil, — nu va mai părea un paradox să spunem că cei mai serioşi oameni din lume sînt copiii.

Este oare „seriozitatea" o chestie de atitudine, ori una de rezultate ? Eşti serios fiindcă reuşeşti, sau pentrucă te porţi într'un anumit fel, chiar dacă nu reuşeşti ?

Să nu uităm un lucru. Seriozitatea e o virtute. Or, în morală, insuccesul poate fi adesea un merit. Gândiţi-vă la eroii oricărei tragedii vechi sau nouă. Dramatismul stă totdeauna în catastrofă, în eşec. Şi cine nu recunoaşte că serios şi tragic sînt două vorbe care merg perfect împreună ? Gramatical, a lua în tragic e forma superlativă a luării în serios.

Şi copilul este, mai întâiu de toate, un animal tragic.

Singurul lucru neserios la copil e că exagerează luarea în serios a tuturor lucrurilor. Dar aci e doar un joc de cuvinte. Nu ne înşelăm niciodată cînd luăm în serios ceva — oricare ar fi acel lucru. Căci nu există nimic din care să lipsească acel dramatism cotidian ascuns pe care Maeterlink ne învăţa să-l găsim în cele mai umile întîmplări.

Intr'un eseu recent care tocmai încearcă să definească seriozitatea, ni se spune că ea înseamnă următoarele trei lucruri: 1) o selecţie justă de mijloace în vederea scopurilor urmărite, 2) ducerea până la capăt a unei acţiuni, epuizarea ei şi în sfîrşit 3) sinceritate în cunoaşterea lucrurilor şi a noastră înşine.

In ce privește terminarea unei acțiuni, putem spune, fără exagerare, că o asemenea trăsătură o întîlnim mai des la copii decît la adulți. Știm cu toții că ceiace e caracteristic — și uneori exasperant — la copii este obiceiul de a nu se mulțumi să înceapă un lucru, ci de a-l face, complect, de un mare număr de ori. Copiii nu se plictisesc de ceiace i-a interesat, așa cum ne plictisim noi adulții. Sînt în stare să ne înebunească repetîndu-l. E încă o dovadă că un copil cînd s'a apucat de ceva, își urmărește ideia cu o răbdare, cu o perseverență, cu un superb dispreț al riscurilor de ridicol, într'un cuvînt; cu o seriozitate pe care mai rar o putem găsi la omul matur.

In ce privește acum celelalte două elemente ale seriozității, alegerea mijloacelor juste în vederea unui scop, apoi justa cunoaștere a lucrurilor și a propriului său suflet, — toate acestea ar putea, în fond, să fie reduse la o singură propoziție: buna cunoaștere a noastră înșine. Căci o rea cunoaștere a lucrurilor exterioare e totdeauna o amestecare a faptelor din afară cu dorințele și superstițiile noastre intime. A le introduce pe acestea în lucruri nu însamnă atît a nu cunoaște lucrurile, ci mai de grabă a nu ști să ne recunoaștem pe noi înșine în lucruri, să discernăm ceiace e adus de la noi, în obiectele care-s dincolo de noi. A percepe prost realitatea însamnă inabilitate în a identifica propria noastră persoană, rătăcită în lucruri.

O selecție cu adevărat justă a mijloacelor se reduce la o bună cunoaștere a propriului tău suflet, la o cunoaștere limpede și curagioasă. Căci se poate foarte bine să existe anumite temperamente cărora să nu le convină pentru a reuși, mijloacele curente ale pieței. La asemenea persoane, un procedeu extravagand poate fi mai eficace decât unul obișnuit.

Există oameni imaginativi, pe care soluțiile simple nu-i mulțumesc. Care nu isbândesc în ceva decît cu condiția să-și complice mai mult sau mai puțin întreprinderea. Această îngreunare voluntară a sarcinei poate fi un truc — câte odată singurul — care să asigure reușita. Atunci, procedînd astfel, omul dovedește că se cunoaște bine pe sine. Dovedește într'un cuvînt, adevărată seriozitate. Și nu este adevărat nebun acela ce știe să fugă de mijloace prea cuminți și le caută pe acele care, potrivindu-se mai bine cu nebunia lui, îi dă acea tărie de acțiune și acea luciditate în faptă care mînă totdeauna — indiferent de cale — la succes.

Ori, această sinceritate în cunoașterea de sine însuși, această perseverență în originalitatea personală, copiii o au mai mult decât oamenii mari. Și e natural să fie așa. Ceiace ne face să renunțăm la „ecuația noastră personală" e că, adulți, ne găsim slabi și singuri în mijlocul unei societăți care — ca orice societate — are tendința elementară să ne niveleze originalitatea în beneficiul conformismului general. E drept că în zilele noastre se înmulțesc mereu instituțiile care urmăresc garantarea liberei dezvoltări a nebuniilor adaptabile. Dar lucrul rămîne plin de eterne dificultăți.

Pe cînd, la copii, condițiile de liberă cugetare sînt realizate oarecum prin definiție. Copilul trăește la adăpost de deficultățile vieții practice. Își poate deci da mai lesne drumul pornirilor lui personale. Apoi el este azi — și a fost todeauna — lăsat să se joace. Azi, pentrucă, în mod conștient, admitem că tocmai la aceasta «servește» copilăria, înainte vreme, tocmai pentrucă ignoram aceasta..., pentru că prea ignoram totul din psihologia copilului, ca să putem avea cea mai mică poftă de a ne amesteca în viața lui. Atît pe vremea cînd părinții încep să înțeleagă cît și pe vremea cînd preferau să nu înțeleagă nimic, copilul beneficia de libertatea gîndirii. Căci cel mai mare dușman al acesteia e nevoia de a-ți cîștiga existența în momentul cînd ai cel mai puțin poftă să te deranjezi. Aceste contratimpuri sînt care ne falșifică ideia pe care o avem despre noi înșine, îngenunchindu-ne personalitatea în beneficiul pieței publice.

Cu toată neplăcerea sancțiunilor brutale și inabil aplicate, copilul rămîne totuși remarcabil de liber în ceiace privește viața lui interioară. Iată de ce el are, prin definiție chiar, mai des ocaziunea de a lua lucrurile în serios.

Spuneam adineauri că a te juca însamnă a lua în serios chiar și ceiace nu-i. Acum putem explica aceasta mai bine.

Să ne închipuim un om înzestrat cu un foarte lucid discernămînt sociologic, care își dă sama că chiar cele mai idioate forme exterioare (gravitate, solemnitate, pedanterie, etc.) nu pot să fie absolut inutile și că, dacă ne silim a căuta bine, găsim că și ele aduc finalmente oarecare cîștiguri în viața morală, în progresul sociabilității dintre oameni. In urma acestor constatări, omul nostru nu poate să nu înceapă să *stimeze*, să stimeze realmente toate acele rituri pe care un judecător mai superficial, făcînd exces de zel de spirit critic, le-ar declara maimuțării absurde și inutile strîmbături. Stimîndu-le, facem exact ceiace fac copiii jucîndu-se: luăm în serios lucruri care pot trece drept neserioase, și le luăm în serios grație unei mai perfecte sincerități față de noi înșine și față de lumea din afară.

De altfel, constatăm o creștere generală a sincerității publice, în creditul tot mai mare care se acordă sporturilor. Sînt țări unde, acum zece ani, întrecerile de atletism sau jocurile de adresă erau privite ca simple frivolități de saltimbanc. Azi — o poate observa oricine fără dificultate — peste tot sportul e considerat ca o afacere tot atît de gravă ca ori care alta.

Dar nu numai jocul, nu numai sportul, ci copilăria, în bloc, începe a fi luată în serios. Și nu de pedagogi, care rămîn la urma urmei credincioși intenției lor de a *modifica* pe copil pentru a-l face la fel cu omul mare, nu de educatori care ne cer, în definitiv să știm ceiace e în copil pentru a ști cum să naștem ceiace nu e încă, — ci de... toată lumea, de publicul cel mare, reprezentat de cei mai reprezentativi ai săi reprezentanți: scriitorii de literatură.

Ar fi prea lung și prea inutil să aduc toate faptele ce se pot

aduce pentru a dovedi respectul crescînd pe care literatura îl are acum pentru tot ce este tinereță. Eroii romancierilor „stil nou" sînt aproape toți adolescenți. Una din cărțile cele mai grave ale veacului al XX-lea, una din cărțile cele mai *complecte*, „Le grand écart" a lui Cocteau este povestea unui licean, și se sfîrșește înainte de a-și fi l at bacalaureatul, și închidem cartea cu impresia categorică și calmă că de acum înainte nimic cu adevărat serios nu se mai poate întîmpla...

Dar iată un scriitor clasic (deși recent): Roger Martin du Gard. In patru volume de roman nu se ocupă *decît* de adolescenți.

Iată un scriitor cît se poate de vieux-style: Abel Hermant. Il vedem evoluînd, în mod înduioșător, către aceste preferințe ale vremii. In ultima sa carte (Camille aux cheveux courts) e vorba numai de adolescenți.

Iată însfîrșit un scriitor universal și etern: Anatole France. După războiu, tot ce scrie se raportează la copii, cu riscul de a spune încă odată exact ceiace mai spusese deja de vre-o două trei ori.

Romanele nordice au mania să fie biografii. Titlul lor e adesea un simplu nume propriu. Romanul american cel mai reușit este Martin Eden, descrierea vieții unui adolescent care persistă a se ocupa de literatură, în ciuda unei societăți care nu credea în el și care pentru el, concepea altfel seriozitatea, pentru a triumfa în cele din urmă, cînd însă e prea tîrziu (căci eroul are peste 22 de ani, și ce lucru cu adevărat important mai poți face dincolo de această prea înaintată vîrstă?).

La unii scriitori, cum e de pildă Giraudoux, găsim chiar în metodele sale de creație, în procedeele sale literare, tehnica tipică esteticei din liceu. Maniera sa constă „à envoyer toutes les choses jusqu'au bout d'elles-mêmes" (expresia e a lui Cocteau). Giraudoux pare perpetuu posedat de acea mentalitate, proprie vîrstei liceenilor, potrivit căreia ducem orice impresie, orice afirmație, orice observație până la limita sa matematică. Cînd ne spune că cineva doarme, atunci, Somnul, cu s mare, devine o instituție cu rituri, cu reguli, funcționari, etc. Ne vorbește de un „serviciu" al somnului. Ca să ne spună că Fontranges începe să iubească pe Eglantine, ne arată cum el își dă sama de noul său sentiment din aceia că nu-i mai plac nici cînii, nici caii. Și cu această ocazie un torent de amănunte reprezentînd cele o mie de feluri de a nu-ți mai plăcea caii..., sau cînii... Este exact ceiace făceam pe vremea adolescenței. Exageram fiecare idee sau sentiment, asociindu-l cu tot ce poate fi asociat lui. Acest procedeu ne trezește ceva din tonus-ul vital al adolescenței. Și este estetica tip a liceanului.

Ori, Giraudoux nu-i singur în meșteșugul lui. E o întreagă școală, care, cu mici detalii de amănunt, procedează cam la fel.

Cît despre acel scriitor, care devine mereu mai mult idolul generației actuale, Marcel Proust, meritul său esențial este de a fi contribuit cu o bucată importantă la descrierea seriosului suflet al copilăriei.

Și toate aceste constatări sînt cu atît mai importante cu cît ele sînt scrise în romînește.

Căci marea noastră sărăcie este sărăcia în copii. Vreau să spun că oamenii mari, la noi, nu știu destul să fie copii. Nu știu să ia nimic în serios. Marile idealuri etice sînt pentru ei simple cuvinte, cu care nimeni nu poate conduce pe nimeni. Singurul lucru pe care îl iau în serios este guvernul, adică, în fond, lucrul cel mai superficial și mai nestatornic din cîte există.

In țări ca Franța sau Germania, mulți Romîni au fost isbiți de persistența naivității până la adînci bătrînețe. Noi Romînii nu știm să fim naivi. Sîntem uscați la suflet. Sîntem cu toții — ca să întrebuințăm o expresie trivială, care nu poate fi evitată cînd vrem să desemnăm lucruri eminamente triviale — sîntem cu toții «șmecheri.» Sîntem sceptici și mizantropi. Nimic nu merită entuziasm. Coriolan Drăgănescu, de la 19 ani, știe deja în ce partid se va procopsi. Este înfiorătoare lipsa noastră de copii.

Iată de ce e bine să reamintim că, aiurea, în țări mai înțelepte decît a noastră, se desenează o mișcare, cu rădăcini variate, care tinde să pună tinerețea în vîrful valorilor umane.

Și cine zice tinerețe, zice curaj, mai ales curajul de a greși, de a face ceiace pe nedrept se numește «prostii», de a comite erori — așa cum s'au fost comis în toate perioadele mari de creație. Intr'un cuvînt, Istoria ne oferă reconfortantul spectacol al unei apropieri și împreunări progresive între două noțiuni până acum socotite ca exclusive: noțiunea de seriozitate și aceia de tinereță...

D. I. Suchianu

Cronica economică

In jurul planului Dawes

Chestiunea reparaţiunilor şi planul Dawes revin iarăşi cu o vie actualitate în discuţia cercurilor financiare.

Demersul formal făcut de Sir Gilbert Parker, pe lingă guvernul german, oricît l-ar atenua langagiul stilat al uzanţelor diplomatice, are totuşi caracterul unui avertisment ferm. Se impune mai multă precauţie în conducerea finanţei Reichului pentru a nu se compromite la un moment dat, serviciul vărsămintelor în comptul reparaţiunilor de războiu aşa cum au fost eşalonate de comitetul experţilor în April 1924.

Reamintim în cîteva cuvinte structura planului Dawes, pentru a se desprinde mai clar întrucît directivele financiare ale statului german au putut nelinişti guvernele aliate şi mai ales Washington-ul, a cărui prezenţă la spatele acestei intervenţiuni este în afară de orice îndoială.

In concepţia planului Dawes trei categorii de resurse alimentează serviciul vărsămintelor anuale: prelevări asupra budgetului, obligaţiunile căilor ferate germane remise Aliaţilor pentru o sumă de 11 miliarde mărci aur şi obligaţiunile industriale în valoare de 5 miliarde mărci aur remise comisiunii de reparaţiuni, fiind garantate printr'o ipotecă de drept public asupra tuturor întreprinderilor particulare din statul german. Un mijloc foarte drastic asigură efectuarea acestor plăţi: gajul efectiv asupra produsului unor impozite de mare randament, taxele vamale, taxele asupra zahărului, tutunului, alcoolului şi a berei. Comisiunea de reparaţiuni are în permanenţă un agent la Berlin, cu atribuţia de a totaliza sumele ce rezultă din încasarea acestor impozite de consumaţie, din care va reţine ceiace Germania

datorează în comptul anuităţii curente iar dacă rămîne un surplus îl pune la dispoziţia ministerului de finanţe al Statului german.

Este adevărat că Germania a efectuat până în prezent, în mod normal, toate plăţile ce-i incumbau prin punerea în aplicare a planului Dawes. Dar marile eforturi încep cu anuitatea perioadei 1928/929, cînd singure prelevările asupra budgetului trebue să aducă peste un miliard şi jumătate mărci aur, faţă de 538 milioane contribuţia actuală, iar cifra totală a vărsămintelor trebue să se apropie anii următori cît mai mult de 3 miliarde mărci aur la cît s'a fixat echivalentul unei anuităţi în perioadă normală.

Ori în preajma acestei mari sforţări se semnalează că budgetul Reichului, ce s'a soldat în deficit două exerciţii consecutive 1926 şi 1927, acuză după toate previziunile un nou deficit şi foarte important pe exerciţul care se anunţă. Situaţia anilor precedenţi dicta guvernului german o politică de compresiune a cheltuelilor şi în loc de o asemenea procedare, ministrul de finanţe înscrie în budget sarcini nouă, necesitate de introducerea unei reforme şcolare şi de acordarea unor plusuri de salarii funcţionarilor publici. Deasemenea în loc de a corespunde dezechilibrului budgetar şi noilor nevoi, cu un nou apel la forţele impozabile, Reichul, cu povara considerabilă a celor 132 miliarde mărci aur, ce reprezintă datoria reparaţiunilor, se dedă la o politică de degrevări de impozite, reducînd într'o perioadă de deficite budgetare, unele taxe de consumaţie. Iată deci cum pune într'o tristă lumină capacitatea sa de plată pentru apropiatele mari scadenţe. Şi în afară de aceasta sînt destule motive a se teme, că tresoreria epuizată de budgete continuu deficitare, nu va recurge într'un timp, în lipsă de alte mijloace, la expedientul unei emisiuni de hîrtie-monedă care va deprecia unitatea monetară germană şi va prăbuşi tot eşafodajul savant al planului Dawes.

Grija aceasta pentru susţinerea mărcii germane, a ajuns în ce priveşte pe Aliaţi o sursă de veşnică nelinişte. Orice acţiune în finanţa de stat a Reichului este scrutată până în cele mai îndepărtate perspective, iar la Paris cursul de schimb al mărcii germane suscită acelaşi viu interes ca şi pasionanta chestiune a stabilizării monedei naţionale. De altfel este foarte natural, cînd ne gîndim, că întreg sistemul de previziuni, ce se cheamă planul Dawes este astfel calculat, încît numai o monedă germană la paritatea aur i-ar asigura maximum de reuşită. Se pare chiar că faimosul comitet de experţi a simţit nevoia să se aplice mai întâiu la organizarea unui Institut de emisiune şi să doteze statul german cu o monedă solidă, înainte de a aborda fondul însuşi al problemei, ce le era pusă. Inlocuirea vechei Rentenmark cu Reichsmark, ce are astăzi circulaţie legală, a fost primul punct executat din stipulaţiunile planului Dawes.

Dar problema, care ţine în deosebi întreaga sa rezolvare

de chestiunea inflexibilității mărcii germane, este penibila operațiune a transferturilor. Incomplect rezolvată de planul Dawes, pentrucă prin complexitatea ei,—se recunoaşte astăzi—nu permite să se traseze mai dinainte a soluție defintivă, chestiunea transferturilor devine din zi în zi mai redutabilă şi tinde din ce în ce mai mult să rămînă fără deslegare. Tot ce s'a încercat până astăzi de guvernele aliate în soluționarea ei sînt simple paliative. Modalitatea prestațiunilor în natură, comportă o limită foarte strînsă, peste care nu se poate trece fără a jena industria indigenă, pe lingă împrejurarea, că acest procedeu se produce mai totdeauna în dauna relațiunilor de comerț extern ce au statele aliate între ele. Astfel ca să luăm un exemplu, cărbunii primiți de Franța din Germania în comptul reparațiunilor, înlocuesc cantitățile, pe care altădată le furnisa Anglia sau Belgia. Cu începere din 1921 în Anglia şi anul 1924 în Franța, s'a adoptat procedeul prelevmentului de 26% asupra valorii mărfurilor, ce le sosesc din Germania. Sumele se percep la vamă în momentul importului, pentru a fi trecute în comptul anuității curente din planul Dawes, iar rambursarea negustorului german se face în mărci de către guvernul său. Transfertul în devize n'a putut fi obținut până în prezent decît pentru sume mult mai reduse, deşi este mijlocul ideal, care ar putea servi direct economiei naționale a statelor aliate şi finanței lor blocate de datorii. Pentru aceasta însă, ar însemna ca Germania să prezinte în permanență o balanță a compturilor în favoarea sa, mai concret, ca ea să furniseze celorlalte state în mărfuri sau servicii, mai mult decît primeşte însăşi de la ele.—Ori cu totul altfel se prezintă realitatea faptelor. Pe lingă prodigalitate financiară, care este un aspect intern, politica economică a Reichului prezintă un aspect extern tot atît de echivoc. Se cifrează la 10 miliarde mărci, după însăşi declarațiile d-rului Schacht prezidentul Băncii de emisiune, totalul împrumuturilor externe contractate din 1924 până în prezent, de statele federate, comunele mari şi instituțiile private. Este o cifră formidabilă, care necesită anual un serviciu de procente şi amortismente covîrşitor şi care apasă greu asupra balanței de compturi a statului german, dintr'un dublu punct de vedere. Intâiu prin faptul că în mod natural, sumele obținute prin împrumut, produc un surplus de putere de cumpărare internă, mărind astfel capacitatea de absorbțiune a pieții interne în dauna exportului, ceiace explică într'o mare măsură balanțele comerciale deficitare în 1926 şi 1927. In al doilea rînd, prin faptul că serviciul de anuități al acestei datorii de 10 miliarde constitue statul german debitor cu o sumă ce se întrevede foarte lesne enormă, deposedîndu-l cu atît, din totalul disponibilităților în creanțe asupra străinătății. Cu un cuvînt totul conduce la riscul unei balanțe de compturi în suferință, care în nici un caz nu va mai permite o regulare în devize a serviciului de transferturi şi care în plus, fatal, va atrage o depreciere a schimbului german, de atîta influență, încît va face imposibilă operațiunea menită să dea în posesia Aliaților, sumele în comptul cărora ei fac anual importante anticipări budgetare.

Fapt cert este, că în prezent, agentul comisiunei de reparațiuni a acumulat în comptul anuității curente o sumă considerabilă şi nu dispune apropiat de nicio posibilitate, pentru a o drena spre țările destinatare. Teamă le este Aliaților că sir Gilbert Parker va fi adus în poziție de a aplica prevederile planului Dawes vizînd o asemenea situațiune şi care pentru Germania sînt foarte fericite: depunerea valorilor la Reichsbank, pentru a fi utilizate în plasamente cu termen scurt pe piața comercială, până în momentul cînd împrejurările vor permite reluarea transferturilor, iar în cazul extrem cînd această acumulare ar ajunge să depăşească cifra de 5 miliarde, serviciul anuităților stopează, până în momentul cînd vor surveni împrejurări propice.

Deaceia memorandul prezentat pune o deosebită insistență în afirmațiunea, că Germania nu se liberează prin simpla remitere a sumelor la dispoziția Agentului comisiunei de reparațiuni, dar că incumbă tot statului german, în calitate de debitor, răspunderea operațiunilor de transfert. Reichul este obligat deci să ia toate măsurile, ca politica sa economică şi financiară, să creeze cît mai multe posibilități, în vederea efectuării transferturilor, orice tendință contrară neputînd fi considerată decît ca act de rea credință în executarea obligațiunilor ce şi-a asumat.

In răspunsul său, guvernul german adoptă un ton remarcabil blajin, ce contrastează uimitor cu violența presei naționaliste, dar nu face decît să reediteze o veche temă, care după cît ar părea, are de partea ei logica principiilor.

Reichul a subliniat ori decîte ori i s'a ivit ocaziunea, că în ce-l priveşte, problema reparațiunilor se pune brutal în următoarea formulă de extremă abnegație: stimularea tuturor forțelor de producție pentru ca poporul german să creeze cît mai multe bogății, de care el va fi cel din urmă a profita, spre a-şi face o viață mai bună. Guvernul Reichului ținea imediat să ateste, că poporul german, departe de a opune împotrivire, acceptă resemnat o atare situație. Pentru a realiza însă creanțe asupra străinătății, pe care să le delege Aliaților în comptul anuităților Dawes, mijlocul dictat de principiile economice este acelaşi totdeauna şi pretutindeni: reducerea cifrei importului şi activarea exportului de produse sau servicii. Toate împrumuturile externe—motivează guvernul Reichului—au fost contractate în vederea acestui scop, fiind destinate producțiunii, prin învestirea lor fie pentru reînoirea utilajului industrial, fie pentru intensificarea agriculturii, cunoscîndu-se că cerealele ocupă cel mai proeminent capitol în partida importului german.

Cît priveşte intensificarea exportului, guvernul german suggeră binevoitor, o idee: țările interesate n'au decît să faciliteze exportațiile germane, desființînd barierele vamale şi deschizînd larg

porţile produselor de peste Rin. Atunci va fi abundenţă de devize şi Aliaţii vor huzuri de bine, desigur însă privind la ruinile propriei lor industrii şi comerţ. Există o fărîmă de insolenţă în acest paradox, în dosul căruia nu pentru prima oară, după cum am spus, se retranşează statul german.

Se învederează totuşi din ce în ce mai mult că problema reparaţiunilor de războiu n'a fost rezolvată decît parţial de autorii planului Dawes şi este astăzi încă o chestiune deschisă. In special problema transferturilor n'a găsit până în prezent decât soluţiuni de moment, totul regulîndu-se nu după combinaţii tehnice ale teoreticienilor, dar după circumstanţe şi tendinţe ale politicei comerciale universale.

Să fie oare soluţia în sistemul ingenios pe compensaţii, pe care-l propune d. Joseph Caillaux, ilustrul om de finanţe, într'un recent articol publicat de o gazetă berlineză, sau un nou comitet de experţi va lua de la capăt lucrarea, oferind planului Dawes un loc de frunte în arhiva documentelor pentru posteritate.

Deocamdată este demn de remarcat, că actualul sistem provoacă tot mai vii proteste şi dintr'o parte şi din cealaltă.

Mihai Niculescu

Paris, 20 Noembre 1927.

Miscellanea

La comemorarea lui H. Ibsen

Ibsen e poetul şi apostolul tinereţii. Postulatul său e sinceritatea radicală. E ideia centrală, ideia-mamă a întregii sale opere. Dreptul de a spune tot, sau cum se exprimă undeva J. Rivière, dreptul de a avea toate ideile—iată substratul sufletesc al sincerităţii. Dar francheţa totală nu e posibilă decît fără voia noastră. Toată existenţa firii omeneşti e bazată pe simulare. Intâiu minciunile caracterului: ne facem furioşi şi violenţi cînd sîntem liniştiţi, ori calmi şi stăpîni pe noi cînd clocotim de indignare. Nimeni, niciodată, nu-şi dă pe faţă realitatea adevărată a firii sale. Un om complect sincer—spune minunatul domn Bergeret—e ca unul care ar eşi în pielea goală pe stradă. Un dezarmat expus batjocurii şi oprobiului public. Apoi, minciunile societăţii: toate acele prejudecăţi utile care subt văl de iluzie şi ideal, ascund cu ipocrizie tendinţele violente ale animalului omenesc. Cu cît înaintăm în vrîstă cu atît minciuna caracterului se întăreşte, cu atît înşelarea altora devine necesară. Sinceritatea nu e posibilă decît la vrîsta, cînd, înainte de a învăţa subtilele practici ale ipocriziei, ne trădăm fără voe jocul, prin viaţa care ţîşneşte din noi fără să ne mai ceară autorizaţia. La acel stadiu al vieţii sîntem prea plini de putere, ne risipim prea uşor, ca să mai avem nevoe de economia ce rezultă din combinaţiile calculate ale simulării.

De aceia Ibsen satisface eroismul sincerităţii care e eroismul vrîstei de douăzeci de ani, cînd un năvalnic dor de viaţă ne împinge să spunem orice contra oricui. Rosmersholm, Brand, Stockman, chiar enigmatica şi neînţeleasa Hedda sînt mai ales martirii sincerităţii.

Fără îndoială, Ibsen a fost împins către această atitudine de

exasperarea sa de Scandinav, comprimat excesiv de o mentalitate supra-filistină. Corectitudinea și puritanismul nordic, care duc pe oameni pe Golgotha numai fiindcă nu respectă formele, fiind liberi să facă orice cu condiția să nu se știe, l-au indignat profund. Căci nicăeri masca civilizației nu e mai perfidă decît în nord. Toleranță aparentă care urmărește cu îndîrjire rece cel mai grozav conformism. Simple elanuri ale inimii, modeste dovezi de exuberanță ori voioșie, sînt deajuns ca să distrugă o existență.

In fond, Ibsen s'a ridicat ca și colegii săi europeni, Flaubert, Gauthier, Baudelaire și cam în același timp contra platitudinii burgheze și, mai ales, contra presiunii ei. Era epoca cînd omul mijlociu domina și masele și elitele. Cele dintâiu nu se ridicaseră și cele din urmă nu fuseseră învinse. Ura lui Ibsen era îndreptată tot contra lui M-r Prudhomme, contra unui M-r Prudhomme scandinav, mai puțin brutal, mai puțin trivial, dar mai veninos subt aspectul său dulceag, politicos și cultivat.

Se mai adaogă la toate acestea, ca să-i sporească revolta, și mizeriile familiare ale tînărului Ibsen. Originar dintr'o bogată familie, copilăria sa e întristată de falimentul firmei pe care o reprezintă tatăl. Ruina ca și păcatul obligă la reculegere. Apoi peripețiile începuturilor grele, viața monotonă de ucenic de farmacie, ostilitatea mediilor reacționare, exilul voit din orgoliu și întîrzierea gloriei. Cît poate oglindi o operă amărăciunile vieții, teatrul lui Ibsen a făcut-o cu mîndrie, asprime și cu acel aprig și neîmpăcat caracter de scoborîtor din Wikingi, în același timp eroi și pirați ai septentrionului cețos.

A mai jucat un rol încă în acest neînduplecat curaj al franchetei și caracterul său timid care făcea mereu economii și rezerve de îndrăzneală necheltuită. Prima sa dragoste e Rikke Holst, o fetiță de șaisprezece ani, din Bergen. Dar tatăl care nu vedea cu ochi buni eventualitatea căsătoriei îi surprinde într'o zi într'o preumblare.

Fără cruțare ridică bastonul asupra tînărului amorez.

Ibsen, n'are altceva de făcut decît să o ia la goană.

După treizeci de ani revederea obișnuită, între poetul glorios și ex-fecioara de șaisprezece ani acum mamă a numeroși copii.

— In fond de ce am rupt-o noi atunci, întreabă Ibsen.

— Fără îndoială fiindcă ai fugit atunci cînd a apărut tata.

După o tăcere scurtă Ibsen răspunde cu vocea stinsă:

— Adevărat. Față în față cu cineva n'am fost niciodată curajos.

Și corespondența sau biografii săi ne povestesc copios încă poltroneria sa față de un cutremur de pămînt, față de o epidemie de holeră, față de un cîne care ar fi putut fi turbat etc.

Din astfel de oameni se aleg cei mai temerari fanatici ai teoriilor și apostrofelor.

Apărînd sinceritatea, Ibsen a ajuns la individualism. A fi sincer înseamnă a fi personal, a avea dreptul tău neoprit de nimeni. Și în ardoarea sa combativă, uitînd să respecte margini și frontiere, a ajuns la apărarea *absolutului*. Și prin acest radicalism, care nu știe să facă concesii, Ibsen, mai prezintă încă un motiv de adorație pentru tineret. S'a observat că tineretul e mai raționalist decît bătrînii, fiindcă concepe eroic, pur, țapăn, după principii și dogme și nu după mlădieri și amestecuri.

A conceput realizarea totală ca și sacrificiul de sine pe deasupra tuturor moliciunilor. Două piedici mai grele stau în fața eroului fascinat de absolut: Dragostea și familia. Ibsen a admis perfect imolarea lor. Să ne gîndim la Brand, Nora și la Peer Gynt și la buna sa mamă Aase. Oricît ar cunoaște inteligența margini numai un raționalist extrem poate concepe absolutul. Numai un intelectual poate fi un adept al doctrinei „tot ori nimic". Acest intelectual e tipul jacobin. Ibsen e rudă deaproape cu Robespière, în aspectul său popularizat de Taine. Și oricine va concepe viața subt prizma blîndă a bunătății, iubirii, intimității și iertării va considera opera lui Ibsen ca sălbatecă, simplistă ori neumană. Produs de minte rece, de suflet sterp, lipsită de căldură și de acea senzualitate specială care produce compătimirea și simpatia: vînt înghețat de nord care usucă viața pe unde trece.

Și poezia, înalta poezie a lui Ibsen are același caracter. E o poezie rece, de temperaturi înalte, poezie boreală de aer tare: fără sînge și fără visare. Rivalul său, inimosul, omenescul, idilicul Björnson spunea despre norvegieni: „Germani păroși, rău pieptănați, avem nevoe de o cură de soare meridional". Ibsen a stat multă vreme în atmosfera cerului din Roma, fără să se desghețe niciodată. Adunase atîta frig rasa omului acestuia că i-ar fi trebuit nu Italia, ci Africa equatorială.

Teatrul său, comparat cu al lui Strindberg de pildă, ne apare ca lipsit de temperament, plin numai de cerebralitate. De aici și știința sa scenică perfectă, sforăria sa tehnică, egală cu a unui meșter de talia lui Scribe. Există — spune undeva V. Basch, — drama de idei, drama sentimentală, drama eroică etc. Și apoi există drama-dramă. Această dramă-dramă a scris-o cu savantă mînuire teatrală Ibsen. Dar tocmai de aceia, astăzi, cînd relevarea principiului prin tehnică face loc naivității și spontaneității, teatrul ibsenian suferă o perioadă de disgrație.

După ce ai frequentat cîtăva vreme pe acest geniu polar, nu-i așa că o irezistibilă nevoe te împinge către un talent meridional cu sevă bogată și palpitație mai nervoasă, de pildă către muzica lui Bizet ori poemele lui Mistral? — *M. Ralea*

Criza universității.

Părerile sînt unanime în a constata o decădere simțitoare a învățămîntului superior. Profesorii se selectează adesea după criterii politice, iar în unele părți se pare că s'a inaugurat nepotismul papal, catedrele fiind ereditare. Concursurile se țin rar. Profesorii sînt absenteiști, fără interes pentru catedră, astfel că a trebuit o aspră mo-

dificare a legii ca să fie chemați la datorie. Studenții, deși în număr superior celor mai mari centre universitare occidentale sînt, în genere, slab pregătiți, turbulenți, preocupați de materialism și politicianism. Unii din ei, ajunși în anii ultimi n'au încă nici noțiunile de liceu. Și cercul e vițios: profesorii de Universitate acuză pe cei de liceu că le trimit elemente slabe, iar cei de liceu răspund că universitatea trimite slabi profesori secundari, care mai sînt, după aceia și împovărați cu ore nenumărate, prost plătiți, deprimați.

Care e cauza acestor adînci neajunsuri? Firește în primul rînd improvizarea grăbită a cadrelor și extensiunea enormă a vieții universitare după războiu. Am fost nevoiți să facem față imediat nevoilor școlare, care, adouazi după războiu ne-a cerut brusc să improvizăm cadre pentru patru universități în loc de două și pentru atîtea licee. S'a numit ceiace aveam imediat.

Locurile trebuiau umplute dintr'o datorie patriotică ca să arătăm lumii că putem face față nevoilor unui stat mai mare.

Dar cauza crizei actuale e și mai profundă încă. Universitatea e unul din aspectele *crizei statului* nostru. O instituție e în funcție de altele. Există o strictă interdependență în viața socială care leagă într'un organism solidar, toate aspectele grupului. Cînd sufere una, sufăr toate. Cînd magistratura și administrația sufăr, școala nu poate prospera. Cînd politicianismul ne fură studenții și cînd această plagă ambiționează să selecționeze profesorii,—catedrele fiind ajunse trambuline pentru situații mai bune ori locuri comode de plasat partizani neîncăpuți în alte slujbe,—învățămîntul nu poate progresa. Școala și-a pierdut prestigiul său religios. Ea sufere de toată demoralizarea și descompunerea din jurul ei. In zadar veți căuta paliative pentru a tămădui cutare rău special acestei instituții.

Dacă întreg organismul e atacat, remediul nu poate fi local. Cînd corpul e intoxicat de sifilis trebuesc injecții de mercur, nu cutare pomadă care să însănătoșeze o plagă izolată. Un ministru de finanțe al Franței, Baronul Louis spunea: „Donnez-moi de la bonne politique, je vous donnerai de bonnes finances". Ceiace se poate traduce: „ameliorați starea socială a țării și vă vom da o bună universitate".—*M. R.*

Reforma învățămîntului secundar.

Cu ocazia marei bătălii pedagogice care a avut loc în Franța între Herriot și Leon Bérard în timpul reformei învățămîntului secundar din 1923, s'a spus cu drept cuvînt că generația actuală, aceia care a săvîrșit războiul e opera legii Leygues din 1903, mi se pare.

In adevăr nu s'ar putea insista în deajuns asupra puterii creatoare a educației. Popoarele mari ale omenirii, Anglia, Germania, sînt înainte de toate popoarele educate. Acum două trei decenii cînd se credea exclusiv în puterea materialismului istoric, acțiunea spirituală de sus în jos, era considerată, dacă nu inutilă cel puțin neglijabilă. Astăzi revenim înapoi la educație. Căci, în fond, ce e altceva educația decît influențarea unei structuri sufletești plastice printr'un mediu special creat într'o anumită direcție? Puterea educației trebue explicată tot ca o acțiune a mediului, cu deosebire însă că acest mediu e construit conștient de noi, spre realizarea unor anumite directive.

Inapoi la educație, adică la acțiunea de sus în jos, la acele puteri eficace, creatoare care nu sînt numai simple consecințe ale bunei stări economice. Cu o condiție însă: să nu se pue în conflict creațiunea noului mediu școlar, cu mediul social mai dinainte existent, cu momentul istoric și cultural al societății întregi. E o banalitate că legile și reformele nu prind dacă nu sînt altoite pe moravuri. Nici o reformă școlară nu va fi fecundă, fără o înțelegere a momentului psihologic romînesc.

Educația stimulează și canalizează forțe existente ori măcar virtualități posibile. Ea nu poate crea nimic din nou. Totul nu e să creăm un om teoretic, așa cum voiau la începutul secolului trecut utopiștii, dela Fourier la Proudhon, să construiască societăți pe care imaginația lor le găsea ideale. Important e să creăm cu mijloacele noastre omul romînesc care e posibil.

In legătură cu aceste considerații trebue pusă și problema clasicismului. Umanismul greco-latin nu e important în anumite țări numai pentru valoarea lui literară și filologică intrisecă sau, cum s'a spus, pentru virtuțile lui de formare a gimnasticii mentale. El înseamnă în acele țări un moment din dezvoltarea lor istorică proprie. Umanismul le-a creat caracterul național, prefăcînd în lumina lui o serie de date etnologice locale, din care a eșit, ca un compromis, realitatea lor etnică de astăzi. Așa e în Franța, Germania, Italia etc. A amputa umanismul, înseamnă a face abstracție de trecutul acelor țări.

Dar oare aceasta e situația la noi? Invățămîntul greco-latin n'a jucat nici un rol în formația noastră culturală și, oricare ar fi virtuțile lui teoretice, el ne rămîne străin. De altfel dacă acest învățămînt ar avea adevărate afinități cu mentalitatea noastră, s'ar vedea după succesul lui. Cu toate cele șase ore de Latină, sînt prea puțini absolvenți care știu ceva latinește.

De limba greacă, e mai bine să nu mai vorbim. Se va zice că învățămîntul a fost defectuos și de aceia n'a dat rezultate. Evident, dar de ce a fost defectuos? Fiindcă nu ne convine. Dacă ar fi reprezentat o nevoe a temperamentului și culturii noastre, fără îndoială ar fi dat alte roade, s'ar fi dezvoltat cu altă amploare.

De ce să-l impunem atunci ca pe o nesuferită doctorie, ca pe o tortură permanentă unor școlari rebarbativi prin firea lor acestui tratament, numai de dragul unor calități abstracte care n'au valoare decît dacă prind? Nu se poate concepe învățămînt fără clasicism în Franța sau Germania. Ar fi să nu se țină seamă de desvoltarea acestor popoare. Dar noi sîntem un popor la începutul

creaţiei culturale. N'avem tradiţii de respectat fiindcă ne-am închegat cultura cu alte mijloace.

Cu aceste consideraţii ajungem la un alt punct important din reforma actuală: unificarea liceului. Se pare că toată lumea didactică consideră această schimbare ca salutară. Nu înţelegem prea bine dece. Fiindcă se susţine acest lucru în Franţa? E serios? Se mai spune că legea Haret a trifurcării n'a dat rezultate. E oare adevărat acest lucru?

Insuficienţa noastră culturală s'a observat mai ales după războiu. E mai mult ca probabil că ea e datorită unei revoluţii în moravuri care a adus această decadenţă. Dar de aceasta e vinovat războiul, transformarea claselor sociale după reforma agrară, politica şcolară a înmulţirii liceelor, şi nu legea Haret. Căci aceasta a funcţionat şi înainte de războiu şi a funcţionat bine. Generaţia care conduce treburile statului astăzi şi care a trebuit să facă faţă imediat cu cadre prea puţine unui stat întreit cu atîtea nevoi, e generaţia care a crescut după legea Haret. Evident ea e superioară celor care se formează astăzi şi evident nu e inferioară generaţiei care s'a format în vechea organizare dinainte de Haret. Pentru ce o condamnare pripită atunci?

Dacă e nevoe însă problema se poate discuta şi principial. Sociologia întreagă ne arată că evoluţia Societăţii se face prin diferenţiere crescîndă. Diviziunea muncii, adică specializarea crescîndă e o lege inexorabilă. Dacă Societăţile primitive trăesc într'o solidaritate ce iese din similitudine şi conformism, cele evoluate se fundează pe o solidaritate ce iese din deosebiri, adică dintr'o interdependenţă a unor specialişti de alţi specialişti care-i complectează. Dacă pe timpul lui Aristot era posibil să cunoşti toată cultura timpului, astăzi a persista în achiziţionarea numai a unei culturi generale înseamnă a rămîne un diletant neputincios şi a deservi societatea în care trăeşti fiindcă nu-i poţi da nici un concurs fecund şi cu pricepere făcut. Omul Renaşterii, complect şi complex e o făptură ideală, dar profund inutilă. Şi nu de lux avem nevoe noi care ne zbatem în atîtea mizerii şi lipsuri, ci de imediata necesitate. Am mai spus-o şi altă dată, nu avem atîta nevoe de cultură supra-fină, ci de civilizaţie robustă şi reală. Societatea romînească e proectată spre viitor. Ea are prea puţine rădăcini în trecut. Sîntem o ţară nouă fără obligaţii prea multe. Datoria noastră supremă e adaptarea la cerinţele timpului.

Şi cum nu avem învăţămîntul tehnic, agricol ori administrativ prea dezvoltat, liceul va trebui încă ani de zile să dea posibilitatea alegerei carierii în viaţă. La urma urmei s'ar putea amîna încă cu o clasă ori cu două specializarea. Ea trebue admisă însă fiindcă corespunde şi varietăţii structurilor temperamentale, adică aptitudinilor copilului şi structurei culturii moderne.

Bacalaureatul a dat roade bune, fireşte el trebue păstrat. Ne arătăm sceptici asupra unui alt punct al reformei: învăţămîntul moral. Educaţia morală nu se face prin lecţiuni şi sfaturi. E o

chestiune delicată care revine familiilor ori atunci unor specii de internate model cum sînt colegiile englezeşti, iezuite ori pensionatele Notre Dame de Sion pentru fete. Educaţia morală reese dintr'o serie de exemple, stimulări şi reprimări de fiecare zi, aplicate într'un regim de intimitate cu copilul. Voinţa se dresează cu răbdare, iar principiile morale se insuflă, nu se demonstrează.

O reformă şcolară, operă salutară pentru destinul neamului e o operă de lungă, lentă şi colectivă meditaţie. Ea ar fi trebuit făcută consultînd toate experienţele, epuizînd statisticile, încercînd experimental diferite procedee, discutînd ani de zile cu ajutorul asociaţiilor competente şi al specialiştilor, diferitele puncte ale programului. Căci vom fi ceiace vom învăţa. Şi răspunderea e mare, cu atît mai mult cu cît sancţiunea nu e imediat vizibilă.—*X. Y.*

Rectificări

Cetim într'un articol din *Gîndirea:*

„*Luceafărul* şi *Viaţa Romînească* sînt ecourile provinciale ale *Sămănătorului*".

Realitatea este alta:

Sămănătorul a apărut în 1901, iar „sămănătorismul" şi mai tîrziu, pe cînd ideologia *Vieţii Romîneşti* — poporanismul—a fost formulată, explicată, dezvoltată în *Evenimentul literar* din 1893—1894, revistă scrisă de viitori redactori ai *Vieţii Romîneşti.*

Nu vom pretinde, desigur, că sămănătorismul de mai tîrziu este un ecou al poporanismului. Aceste două ideologii nu au nimic comun decît banala idee că literatura adevărată exprimă spiritul naţional,—idee, pe care a avut-o toată lumea la noi, de o sută de ani încoace, afară de „modernişti".

In acelaşi articol mai cetim:

„Deci, dar, ce am putea noi vedea în lipsa de receptivitate din partea d-lui G. Ibrăileanu faţă de poezia d-lor Nichifor Crainic şi Lucian Blaga sau în lipsa de comprehensiune a d-lui G. Bogdan-Duică faţă de poezia d-lui Tudor Arghezi, dacă nu divorţul între generaţii?"

Dar d. Ibrăileanu n'a scris nimic despre d-nii Crainic şi Blaga! (D-sa a scris despre foarte puţini scriitori) şi deci n'a avut cum să se pronunţe asupra talentului lor. Iar cînd, ca reprezentant al *Vieţii Romîneşti*, a primit manuscrise dela aceşti doi poeţi, le-a publicat. Atunci de unde „lipsa de receptivitate"?

De altfel, d. Ibrăileanu a apreciat favorabil pe unii scriitori şi mai tineri decît d-nii Crainic şi Blaga, aşa încît nu poate fi vorba de „divors între generaţii".

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Ed. Claparède, *Orientarea profesională, probleme și metode* ; Traducere de Ing. Stavri Cunescu, București, 1928.

Grija organizării producției a lăsat oarecum în umbră în ultimele decenii pe aceia a repartiției mai drepte. Soluția e desigur burgheză dar ea nu va aduce pentru aceasta, mai puține foloase.

Mai ales după cataclismul distrugător al războiului, problema s'a pus în toată amploarea ei. Psihologia, care cu Münsterberg, începuse să ajute diferite domenii practice, și-a oferit serviciile și problemelor de organizare a producției. A ieșit de aici ceiace se cheamă azi psihologia economică care cuprinde o mulțime de probleme printre care în primul rând pe aceia a orientării profesionale. Publicațiile în această direcție sînt nenumărate în ultimul timp. Institutele experimentale s'au înmulțit și ele simțitor atît în Germania cît și în America. Cunoscutul psiholog Claparède ne dă în broșura de față, într'un cuprins scurt, cel mai complect rezumat al situației științifice actuale a problemei selecțiunei și orientării profesionale. Se face mai întâiu un istoric, apoi ni se descriu diferitele metode de investigație.

Broșura e tradusă cu toată claritatea și înțelegerea de dl. Ing. Stavri Cunescu, directorul general al învățămîntului muncitoresc, inițiativei luminoase căruia îi datorim astăzi începuturile acestei organizații în Romînia. Broșura lui Claparède e oarecum catehismul acestor preocupări. A avut o ideie mai mult decît fericită dl. Stavri Cunescu, cînd s'a gîndit s'o traducă. Ea va contribui încă la popularizarea acestei probleme în Romînia.

M. Ralea.

Albert Thibaudet. *La république des professeurs,* „Les écrits". Grasset.

Prin inteligența lui suplă, variată, pururi activă, prin bogăția de idei și erudiția lui vastă, eminentul critic francez a fost adesea comparat cu Faguet.

Dar Thibaudet îmi pare un spirit mai filosofic, mai sensibil la tehnica artistică și într'un acord mai intim cu ritmul rapid al epocii sale.

Ca și pe Faguet, problemele politice l-au interesat totdeauna. Ele ocupă un loc important în monografia consacrată lui Maurras sau în aceia a lui Barrès din „Trente années de vie française" și sînt pe primul plan în spiritualele dialoguri din „Princes lorrains", unde atitudinea politică a unui Poincaré sau Barrès, e atît de judicios caracterizată, în contrast cu acea a lui Jaurès.

Persistînd în această direcție, Thibaudet încearcă acum, în preajma alegerilor apropiate și în frigurile campaniei electorale, să lămurească psihologia ca și aspirațiile politicei radicale, care se confundă în mare parte, cu acele ale democrației franceze.

Armatura republicei era după părerea lui, la sfîrșitul secolului trecut, formată mai ales din avocați, dar afacerea Dreyfus a făcut din profesor un concurent al avocatului.

Insurecție și victorie a intelectualilor, ea a reînoit personalul politic, cu deosebire în provincie, unde puterile locale au fost cucerite de comitete în care locul preotului sau burgheziei bogate l-a luat profesorul, institutorul, împreună cu mica burghezie, funcționari și meseriași.

Democrația franceză e o hetairocrație și cadrul tip al politicei sale e comitetul radical sau socialist provincial, împotriva căruia, nu poate guverna niciodată, centrul.

E caracteristic, în această privință, răspunsul pe care în parlament, Briand l-a dat odinioară lui Barrès: „Nous avons les cadres" ca și afirmația făcută după războiu de același Barrès: „Je crois que la France est radicale".

In romanul lui „Les déracinés" se știe că Barrès a ridiculizat în figura lui Bouteiller, pe profesorul de filosofie, încercînd să dovedească în același timp că independența, adică averea moștenită fiind prima condiție a onestității, bursierii sînt canalii sau riscă să devină. Thibaudet se ridică contra acestei teze scoțînd în lumină marele rol spiritual al unor profesori secundari de filosofie ca Lagneau, Darlu sau astăzi Alain, care provinciali de origine umilă, au fost mai toți, bursieri.

S'a crezut un moment după războiu, în triumful cadrelor economice (comitete de mari industriași, federații de interese) dar acestora le lipsește un element absolut necesar, pe terenul politic, desinteresarea.

Rămîne însă un fapt: stînga bine organizată politicește, nu poate forma cadre spirituale, literare, economice.

Academia, scriitorii, presa, ca și tot ce depinde de viața economică, înclină politicește spre dreapta.

Spiritul democratic însamnă înainte de toate, control. Neîncrezător în faţa aristocraţiilor de naştere sau avere, el suspectează chiar elita intelectuală. „Cum spune Alain, unul din cei mai distinşi gînditori ai radicalismului, specialităţile şi competenţele trebue tirite în faţa tribunalului poporului".

In viaţa economică se cere chiar, controlul averilor. Dar economicul e înainte de toate, producţie şi dacă republica şi socialismul nu sînt, cum afirmă partizanii dreptei, un regim numai de consumaţie, ele sînt fără îndoială animate de o mistică a repartiţiei.

E un fapt că radicalismul foarte puternic după afacerea Dreyfus, triumf al spiritualului, începe a da îndărăt, după separarea bisericii de stat, odată cu progresul misticei religioase şi patriotice.

Singurul lucru care poate procura azi aspiraţiilor idealiste ale provincialului un mit, după obiceiurile şi măsura lui, e, după Thibaudet, şcoala unică, aşa cum e demult realizată, în ţările nordice.

Ea însamnă gratuitatea învăţămîntului secundar, în care nu vor mai fi elevi care plătesc, ci numai bursieri, iar selecţia se va face numai prin examene şi după aptitudini. Externatului gratuit îi va urma deasemeni internatul gratuit, întreţinut de departamente şi comune.

Radicalismul, luptînd pentru această lozincă, va reveni astfel la tradiţia lui, care e un idealism de ordine spirituală, fără a fi revoluţionar.

Căci republica profesorilor «trebue să-şi dea seamă de limitele ei şi să înţeleagă că partidul radical, e în primul rînd un partid de idei, şi că mistica repartiţiei, acceptabilă în domeniul spiritual, cînd e vorba de egalizarea copiilor înaintea instrucţiei, poate deveni primejdioasă în domeniul economic, unde intră în conflict cu interesele materiale ale Francezului mijlociu».

Subordonarea problemei politice necesităţilor refacerii economice şi financiare explică, după Thibaudet, de ce Franţa, deşi radicală prin înclinaţie, preferă să fie guvernată, nu de profesori ca Herriot sau Painlevé, ci de avocaţi care nu sînt radicali, ca Poincaré sau Briand. Caşi bancherul pentru comerciant sau notarul pentru ţaran, aceştia mai puţin dependenţi de partide, inspiră opiniei publice, mai multă încredere.

Dar Poincaré sau Briand nu pot guverna fără de radicali şi nu au nici un motiv să se opună şcolii unice, care după separarea statului de biserică, însamnă reunirea deplină a şcolii cu statul, nici ideii de arbitraj sau Societăţii Naţiunilor.

Scrisă într'un stil familiar, spiritual şi vioiu, profesie de credinţă a unui radical înaintat şi conservator în aceiaşi vreme, care are ceva din măsura şi bunul simţ al micului proprietar bourguignon, cartea lui Thibaudet, deşi atinge mai mult unele probleme decît le aprofundează, e bogată în observaţii interesante, amintiri savuroase şi conţine excelente pagini de psihologie politică.

Octav Botez

° ° °

Frank Harris. *La vie et les confessions de Oscar Wilde*, 2 vol. ed. Mercure de France, Paris, 1927.

Viaţa nenorocită, impertinentă şi — în fond — prea umană a lui Oscar Wilde a fost comentată de numeroşi publicişti. Din toate opiniile emise, asupra omului şi artistului O. Wilde, cu excepţia aceleia a lui A. Gide, judecata lui Frank Harris, bravul său prietin, e cea mai dreaptă şi mai omenească. Pentru Gide, Wilde, e un fenomen curios de umanitate. Pentru Harris el e un om excepţional, pierdut de o nenorocită educaţie — aceia a colegiilor engleze — şi de o concepţie de viaţă păgînă şi esteta nepotrivită cu mediul anglo-saxon, de burghezi puritani, corecţi, dar fără înţelegere pentru cazurile excepţionale. Şi din toată această biografie e poate mai interesantă figura lui Harris, decît chiar aceia a lui Wilde. Romancier, critic, jurnalist, om de afaceri, el e înainte de toate un om de treabă, sănătos, normal, energic, plin de omenie şi indulgenţă.

In plin războiu contra Burilor, el nu s'a sfiit să le ia apărarea. După procesul contra lui Wilde nu se reţine de a face un altul mai serios magistraturei engleze.

Din toate peripeţiile pline de dramatism ale vieţii alintatului şi pe urmă persecutatului „dandy" al literilor engleze, reese caracterul său dulce, blînd, copilăresc. Wilde e o victimă. Talentul său — se pare superior în conversaţie scrierilor —, a iritat pe o mulţime de burghezi ipocriţi. Declinul vieţii sale, în Paris, cu detalii de sinceritate crudă, e descris cu tot patosul său tragic. Harris priveşte fără intimidare adevărul în faţă. Cunoaşte cu luciditate toată decăderea prietinului său. Şi cu toate acestea îl absolvă în baza unei înţelegeri şi compătimiri cu adevărat creştineşti. Imprejurările sînt tratate aşa încît nu mai e vorba de păcătoase specimene omeneşti, ci de forţe misterioase ale destinului şi fatalităţii.

M. Ralea

° ° °

Knura b 1925. *(Cartea în 1925). Anuarul Casei centrale a cărţii din Republica Socialistă Federativă a Sovietelor Ruseşti.* Moscova-Leningrad 1927.

Lucrările de sinteză bibliografică ne dau indicii preţioase cu privire la gradul de dezvoltare intelectuală şi caracterul tendinţelor culturale ce predomină la un moment dat într'o ţară. Din acest punct de vedere anuarul cărţii ruseşti din 1925 prezintă un interes deosebit, mai ales că conţine nu numai date bibliografice, ci şi priviri de ansamblu asupra presei din republica sovietelor ruseşti. Astfel, în partea I, sînt publicate următoarele studii: *„Ştiinţa cărţii în 1925"* de *Cufaev,* — care se ocupă de progresele realizate de ştiinţa cărţii în Rusia, *„Producţia cărţii în R. S. F. S. R. 1925"* de *Janiţki,* în care sînt expuse sistematic şi interpretate datele statistice, după aceia urmează *„Revistele ruseşti"* de *Cartavţev* şi însfîrşit

„Presa periodică din R. S. F. S. R. 1925" de *Borowski*, ultimele două studii consacrate, după cum se vede din titlul lor, bibliografiei speciale. Partea a doua a anuarului cuprinde bibliografia sistematică şi alfabetică, redactată de *Şamurin*.

Producţia cărţii ruseşti în 1925 a fost cu $45^0/_0$ mai mare decît în 1912, cînd ea atinsese cifrele cele mai ridicate pentru Rusia anterevoluţionară. In adevăr, în 1925 s'au publicat, în cifre rotunde, 36 mii de cărţi. In tabelele sinoptice n'au fost introduse însă datele din Bjelorusia, Ucraina, Transcaucazia, Turcmenia şi Uzbexistan. Dacă se adaogă şi tipăriturile acestor republici, se obţine cifra de 42 mii de cărţi. In 1912 numărul cărţilor tipărite a fost calculat la 34 mii. Dacă se scad din acest număr aproximativ $20^0/_0$ ce revin ţărilor deslipite de Rusia (Polonia, Finlanda, Lituania etc.), atunci rămîn 29 mii de cărţi, — maximum producţiei unui an din Rusia ţaristă, faţă de 42 mii de cărţi publicate în 1925 de Rusia Sovietică. Adică, ajungem la surplusul de $45^0/_0$. (p. 42).

Faţă de anii precedenţi, statistica tiparului ne indică următoarele cifre:

Anii	Cărţi	Suma totală a unităţilor de tipar
1922	10.703	58.205
1923	18.608	170.585
1924	29.131	245.928
1925	36.416	245.112

De aici se vede că numărul cărţilor în 1925 a crescut considerabil faţă de 1924 şi, în genere, e o tendinţă constantă de creştere din an în an. In schimb, e o neînsemnată scădere la numărul total al unităţilor de tipar în 1925, faţă de 1924.

In fruntea grupelor editoriale stau, bineînţeles, editurile statului, a căror producţie a sporit în 1925 cu mai mult de $100^0/_0$, ceiace arată, după cum se exprimă Janiţki, „o politică activă a lor" (p. 45). Cartea acestor edituri e, deasemeni, mai voluminoasă şi are şi tirajul mai mare, ceiace iarăşi e firesc. Se observă apoi mărirea producţiei editurilor profesionale şi a celor de partid, dar, în schimb, e o scădere pronunţată în activitatea editurilor particulare, — aproximativ cu $25^0/_0$ (p. 46).

In ceiace priveşte repartiţia producţiei tiparului după localităţi, e de remarcat că Moscova deţine $50^0/_0$ atît la cărţi (p. 49), cît şi la reviste şi peste $20^0/_0$ la ziare (p. 86). După tiraj superioritatea Moscovei e şi mai evidentă, ajungînd, în ceiace priveşte cărţile la $70^0/_0$. Aceasta denotă o centralizare a presei în Moscova, ca un reflex al organizării politice centraliste, care există realmente în Rusia, în opoziţie cu adjectivul „federativ" afişat în toate titulaturile tuturor republicilor ruseşti şi a Uniunii sovietelor.

Şi mai pronunţată e, la prima vedere, disproporţia cotelor ce revin formaţiunilor etnice. In ruseşte au apărut aproximativ $95^0/_0$ din totalul tipăriturilor, iar restul de $5^0/_0$ se repartizează între 44 minorităţi etnice. Trebue să se ţină seamă însă că cifrele se referă numai la sovietele ruseşti, nu şi la sovietele celorlalte republici autonome. Dacă ar fi fost trecute în statistica presei şi datele din republicele amintite, fireşte că raportul ar fi fost altul.

Insfîrşit, după conţinutul cărţilor cifrele arată următoarea repartiţie: $16^0/_0$ deţine literatura social-economică şi politică, $20^0/_0$ cea ştiinţifică şi de popularizare, $11{,}7^0/_0$ dările de seamă şi monitoarele oficiale, $9^0/_0$ belletristica, $8{,}7^0/_0$ literatura pedagogică, $7^0/_0$ literatura pentru copii şi tineret, după care merg în ordinea descrescîndă: literatura politică a partidelor, literatura referitoare la Lenin, cooperativă etc. Faţă de anii trecuţi (1923 şi 1924) producţia literaturii social-economice şi politice, precum şi aceia a literaturii ştiinţifice a suferit o simţitoare scădere, aproape cu $20^0/_0$. Nu ni se dă însă nici o explicaţie a acestui fapt. Să fie datorit lipsei de interes a publicului faţă de această literatură? Sau scăderii forţelor de creaţie a autorilor? Ori e rezultatul „politicei active" a editurilor de stat?

° ° °

In fruntea studiilor menţionate la început e acel datorit lui *Cufaev* care ne prezintă o privire critică a literaturii apărute în Rusia în legătură cu ştiinţa cărţii. Această disciplină se ocupă de funcţia socială a cărţii, geneza şi istoricul ei, chestiunile editoriale, desfacerea şi piaţa cărţii, bibliotecile, clasificarea şi bibliografia cărţii etc. „Ştiinţa cărţii" (Cnigovjedenie) nu e tot una cu bibliologie şi are drept scop elaborarea unei teorii generale asupra cărţii, pe baza rezultatelor oferite de acel complex de discipline care se numesc bibliologie şi în care intră: ştiinţa tiparului, statistica tipăriturilor, economia cărţii, biblioteconomia etc. Din cauza identificării ştiinţei cărţii cu bibliologia un bibliolog mai vechiu, *Loviaghin* a dat o definiţie acestei ştiinţi, care, în adevăr, produce impresia unui empirism naiv. După el, cartea este „expunerea sau înfăţişarea ideilor omeneşti prin semne convenţionale speciale (grafica), pe material accesibil mulţimii şi în forma care permite transportul lesnicios din loc în loc". (p. 11). Mult mai profundă e definiţia *d-nei Kistjakowski*: „cartea nu e reflex (nu e oglinda vieţii), ci ea prelucrează, în lumina conştiinţei, experienţa acumulată.. Cartea este acumulatorul experienţei acumulate".

Dar această definiţie e în opoziţe cu spiritul revoluţiei ruseşti, desfăşurată subt steagul marxist, cu concepţia gnoseologică a conştiinţei-oglindă la bază. De aceia Cufaev caută să împace definiţia aceasta cu concepţia dominantă astăzi în Rusia, afirmînd că „fără conştiinţă n'ar fi transmisiune, fără oglindire n'ar fi asimilarea cărţii de cetitor", ceiace nu e convingător, întâiu, pentrucă „asimilarea" e altceva decît simpla „oglindire", şi al doilea, pentrucă prin carte

se obiectivează şi se materializează un raport între autor şi cetitor, în care prevalează aportul autorului, deci experienţa trecută prin lumina conştiinţei autorului.

Cele mai multe definiţii pun în relief însă funcţiunea practică a cărţii, rolul ei utilitar. Astfel, după un autor (Newski), în cărţi putem găsi „răspunsuri la orice trebuinţă omenească". „Cartea nu e numai un informator universal, cartea e arma principală pentru munca noastră, cartea e un instrument universal, necesar oricărui travaliu" (p. 11). Definiţia unui alt autor (Zelinski) consideră cartea ca „un instrumentariu complex pentru muncă". (p. 12).

Din aceste definiţii, din faptul creării instituţiei „Casa centrală a cărţii", din puţinele date statistice ce le-am extras, se vede uşor că politica culturală şi în special, aceia a cărţii constitue pentru guvernul sovietic o problemă capitală. E un lucru care merită toată atenţia noastră şi care, oricît de „bolşevic" ar fi, nu ne-ar strica de loc dacă ar fi imitat.

V. Harea

* * *

Cercetări istorice, *Revistă de istorie romînească. Director: I. Minea*, 1926–7, 1 vol. în 8°, 290 p.

Publicaţia d-lui I. Minea, care, la început, nu viza să fie decît un fel de anuar al seminarului de istoria Romînilor dela Universitatea din Iaşi, se transformă cu numărul acesta, al doilea, într'o „Revistă de istoria Romînilor", care va apărea de două ori pe an. Cauza acestei transformări trebue cercetată în primul rînd în activitatea din ce în ce mai amplă şi mai rodnică a directorului ei, şi apoi în gustul pentru cercetările istorice pe care l-a suscitat în colaboratorii săi.

Numărul acesta conţine, în afară de articolele de care vom vorbi mai jos, numeroase recenzii şi interesante discuţii asupra unor chestiuni de amănunt: Sprijinit pe cercetările d-lui Al. Lapedatu: *Episcopia Strehaii şi tradiţia scaunului bănesc de-acolo* (Buc., 1906) şi pe o notiţă din introducerea cronicii lui Stoica Ludescu, d. Minea conclude că „subt Mircea cel Bătrîn şi urmaşii acestuia pînă la Vlad Vodă Călugărul, cînd s'a înfiinţat pentru Craioveşti slujba de mare ban, în vremuri, cînd cetatea Severinului a fost şi în stăpînire străină, reşedinţa băniei a putut fi la Strehaia, precum a putut rezida acolo şi episcopul de Severin". (p. 259–260). – D. Minea găseşte în „Istoria politică şi geografică a Ţării romîneşti" reminiscenţe „costiniene" care dovedesc că banul Mihai Cantacuzino a cunoscut opera lui Miron Costin şi „prefacerea" fiului său Nicolae. – Interesante amănunte şi conjecturi în legătură cu situaţia Moldovei la moartea lui Ştefan cel Mare şi cu incursiunea lui Radu Vodă şi a lui Roman Pribeagul în Moldova (p. 263–7).

Dintre articole, acela al d-lui Const. P. Secelea, intitulat „*Dreptul canonic în literatura romînească*", arată importanţa pe

care o au în acest domeniu lucrările lui Andrei Şaguna: *Elementele dreptului canonic al bisericii drept credincioase răsăritene* (Sibiu, 1855) şi „Compendiu de drept canonic al unei sînte, soborniceşti şi apostoliceşti biserici" (Sibiu, 1868). Autorul susţine că Şaguna, deşi n'a voit să dea decît nişte manuale pentru uzul „clerului şi poporului credincios" al metropoliei sale, a făcut, în parte, operă originală. D. Secelea combate opinia canonistului catolic Friedrich H. Vering care consideră „Elementele" lui Şaguna ca o prelucrare a operei lui Ioanovici *Principia juris ecclesiastici*" etc. şi care găseşte în „Compendiul" metropolitului dela Sibiu influenţa ideilor protestante. Dacă judecata lui Vering e excesivă, argumentele d-lui Secelea, care se strădue s'o răstoarne, nu ne par însă concludente.

Intre opera lui Ioanovici şi a lui Şaguna e mai mult decît o coincidenţă necesară, rezultînd din adoptarea independentă a unui „*sistem devenit clasic*" şi din „*caracterul dogmatic al materiei*". Aceste cadre, oricît de înguste le-am presupune, nu sînt incompatibile cu un fel original de-a *expune* materia. Cît priveşte influenţa protestantă asupra întregei concepţii a lui Şaguna, ea ne pare de netăgăduit: tocmai ei i se datoreşte originalitatea operei lui Şaguna şi viabilitatea instituţiilor cu care a înzestrat Biserica ardeleană. Protestantismul a fost poarta prin care Şaguna a comunicat cu cugetarea modernă.

Reformele lui Şaguna sînt inconcepibile fără ambianţa protestantă a Ardealului, şi ele n'ar fi prins rădăcini aşa de adînci în viaţa şi moravurile poporului ardelean, dacă acesta nu era pregătit să le primească.

* * *

D. Filip Horovitz, încearcă un bilanţ al cercetărilor istorice şi arheologice privitoare la „*Influenţa elenismului asupra lumii traco-dacice şi traco-daco-romane până la retragerea legiunilor din Dacia*", urmărind această influenţă în relaţiile comerciale, ale căror urme se coboară până în secolul al V-lea a. ch., dar care devin foarte intense începînd cu sec. IV, după stabilirea coloniilor greceşti pe malul Pontului Euxin dela Bosfor până la gurile Nistrului, în expansiunea Macedoniei subt Filip II şi în efortul civilizator al coloniilor sale militare pe care le împinge adînc în lumea tracă.

D. Horovitz arată că influenţa elenismului s'a manifestat mai ales în domeniul artistic şi religios, cum o dovedesc diferitele obiecte şi inscripţii descoperite în tot cuprinsul ţării noastre. Concluziile d-lui Horovitz se sprijină în deosebi pe cercetările lui Vasile Pîrvan, dar d-sa a pus la contribuţie şi bibliografia străină, pe cea clasică şi pe cea mai nouă. Studiul d-sale, fără să fie lipsit de neglijenţe (ca de ex. «Filip II, 359–386»), e interesant, fiindcă e sistematic şi documentat. El ar cîştiga şi mai mult dacă ar fi mai ferm în concluzii.

* * *

I. Minea, *„Reforma" lui Constantin Mavrocordat.*

Subt titlul acesta modest, d. Minea ne dă în realitate un capitol important al istoriei instituțiilor romînești, care încă ne lipsește, dar care, prin efortul comun al marilor noștri istorici Xenopol, Giurescu, Onciu și Iorga e pe cale de a se alcătui. In jurul reformei «mavrocordătești», eruditul profesor dela Iași, reconstruește principalele elemente ale vieții economice și sociale a Țărilor Romînești dela mijlocul secolului al XVIII-lea și aduce prin aceasta o contribuție prețioasă la cunoașterea mai adîncă a vieții și a civilizației poporului romînesc. E un efort de sinteză care, sprijinindu-se pe o informație considerabilă, aruncă o vie lumină asupra stărilor sociale și economice de pe timpul Fanarioților. Pentru a pune în relief spiritul și valoarea reformelor lui Constantin Mavrocordat, care se eșalonează între 1733 și 1758 și se aplică, cu mici deosebiri, și Munteniei și Moldovei, d. Minea descrie momentul istoric, structura societății, condițiile economice, administrative, fiscale și judiciare ale țării, într'un cuvînt, ambianța din care a izvorît necesitatea reformelor și organele care aveau să-i asigure aplicarea. D. Minea nu uită nici îndemnul care-i venea Domnitorului din cultura sa occidentală și din tradiția sa familiară. Constantin Mavrocordat a avut incontestabil veleități de *despot luminat*. Cu tot instinctul său pozitiv, el n'a scăpat de iluzia comună filosofilor din timpul acela că societatea poate fi fasonată după plac de un legislator intrepid, și unele din desamăgirile sale cele mai crude se datoresc desigur acestei iluzii. Dar ce a urmărit Constantin Mavrocordat? O transformare radicală a organizației noastre sociale, economice, administrative, judiciare, fiscale și culturale. Nici mai mult, nici mai puțin. El voia să constitue o adevărată ierarhie socială: sus de tot *boerii de sfat*, nobilimea mare, căreia îi erau rezervate principalele funcții ale țării și ale curții, apoi *boerii de divan*, împărțiți în trei clase, după importanța slujbelor la care aveau acces (p. 184—5), veneau apoi negustorii și meșteșugarii orașelor pe care Domnitorul vrea să-i ferească de arbitrar fixîndu-le precis drepturile și datoriile, însfîrșit, massa mare a populației, țăranii divizați în două categorii, țăranii proprietari (numiți *cneji* sau *megieși* în Muntenia, *răzeși* în Moldova) și țăranii lipsiți de proprietate, (numiți *rumîni* în Muntenia, *vecini* în Moldova).

Constantin Mavrocordat a năzuit să consolideze clasa boerească acordîndu-i privilegii nouă, confirmîndu-i-le pe cele vechi, apărînd-o contra intruziunilor din afară și sforțîndu-se să facă din ea o elită în înțelesul adevărat al cuvîntului. A voit să releve situația și demnitatea clerului, și să-l redea menirii sale de călăuză spirituală a poporului, obligîndu-l să se instruiască și acordîndu-i mijloacele necesare pentru a o face.

Reforma judiciară, asupra căreia d. Minea e cel dintâiu a insista, a fost realizată prin fixarea și simplificarea procedurii, prin încurajarea plîngerilor contra abuzurilor de putere și prin oarecare garanții de imparțialitate. Ea constitue poate partea cea mai trainică și mai binefăcătoare a activității lui Constantin Vodă Mavrocordat. «Obrăznicia» țăranilor, de care se plîng unii boeri, este o dovadă neîndoelnică de eficacitatea organizației judiciare, despre care, dealtfel, un călător dela 1780, Const. Ludolf, are cuvinte de laudă.

Mai precară a fost reforma sa fiscală — et pour cause. Domnul a căutat să simplifice impozitele și să reducă arbitrarul în percepția lor, să determine redevențele țăranilor față de boier și față de stăpînire, să stabilească cota fiecăruia și să facă posibilă prevederea în acest domeniu al tuturor calamităților neașteptate. El a concentrat toate obligațiile contribuabilului în așa numitele *sferturi*. Dar din primul an al reformei Mavrocordat a fost silit să scoată șase sferturi în loc de patru. Alții au scos până la douăzeci și patru de sferturi. In împrejurările de instabilitate guvernamentală, de competiții fără scrupule și de lăcomie turcească, orice prevedere în materie fiscală era imposibilă. De șase ori mazilit sau transferat, Constantin Mavrocordat a sfârșit, în ultima domnie, a nu căuta decît să-și facă și el un capital cu care să-și răscumpere tihna și siguranța vieții.

Un capitol special e consacrat eforturilor lui C. Mavrocordat pentru promovarea culturii intelectuale. De altfel reforma lui implica un grad de instrucție la organele însărcinate cu aplicarea ei. O serie de dispoziții din 1741-3 prescriu întrebuințarea limbii romînești în expediarea corespondenței oficiale. El a introdus definitiv limba romînească în serviciul liturgic și prin aceasta a dat o puternică impulsiune tipăririi cărților bisericești în romînește. Episcopii sînt obligați să înființeze tipografii pe lîngă reședințele lor pentru tipărirea cărților bisericești. Insfîrșit Mavrocordat trimite doisprezece tineri la Veneția ca să-și complecteze studiile. In multe privințe, dispozițiile lui Constantin Mavrocordat reamintesc reformele lui Petru cel Mare! Ele ar fi dat desigur și la noi rezultatele pe care le-au dat în Rusia, dacă împrejurările ar fi permis să fie menținute și complectate de urmașii lui Constantin-Vodă.

Reformele lui Mavrocordat se inspiră deci dintr'o concepție de ansamblu care le ridică peste expedientele la care s'au oprit cea mai mare parte din predecesorii și succesorii săi. Totul se ține în acest sistem coerent — operă de filosof luminat și de politic avizat, și unul din marile merite ale studiului d. Minea e tocmai de-a fi pus în evidență acest fapt.

Dar ceiace dă un preț deosebit acestui studiu e vigoarea și preciziunea cu care e zugrăvită starea generală a țării, tabloul înspăimîntător al mizeriilor pe care Domnul reformator a voit să le aline măcar în parte. El ne face să înțelegem nădejdile cu care, cîțiva ani mai tîrziu, Țările romînești aveau să primească oștile Rușilor «liberatori». Ce importanță reală putea avea actul de emancipare din 1746 pentru niște oameni lipsiți de pămînt, obligați să se tocmească pentru o leafă care nu le ajungea nici pentru plata impozitelor? E de mirare că au căutat refugiu în toate părțile, chiar peste Dunăre, în *raiaua* turcească, unde soarta țăranului era mai puțin aspră?

Astfel, cine nu se va lăsa rebutat de severitatea tehnică a acestei expuneri, severitate agravată prin unele particularități de limbă și de stil, va fi din belșug răsplătit: va avea o viziune limpede și puternică a stărilor sociale din Țările Romînești la mijlocul sec. al XVIII-lea.

⁂

In același număr al «Cercetărilor istorice», d. E. Diaconescu cheamă într'un articol interesant, intitulat «*Regele Carol și războiul mondial*» atenția asupra unor pasagii din cartea principesei *Ecaterina Radziwill: Les dessous de la politique d'Orient*, în care autoarea relatează o conversație avută, din însărcinarea împăratului Wilhelm II, cu Regele Carol la începutul anului 1914. Caracterul confidențial al misiunii principesei Radziwill dă relațiunii sale un interes netăgăduit. Regele Carol ar fi condamnat în termeni severi veleitățile războinice ale Kaiserului și ar fi spus între altele: „Nu mă voiu preta să ajut pe împărat în planurile lui contra Angliei. Le dezaprob în totul, ba mai mult, sînt convins că o încercare în această privință s'ar sfîrși cu un dezastru. Un suveran trebue să privească lucrurile în mod obiectiv și nu în lumina pasiunilor". — Dacă piese autentice ar confirma această aserțiune, ea ar relega în domeniul legendelor pretinsa hotărîre a regelui Carol de-a ne împinge în războiu contra triplei înțelegeri.

A. Oțetea

⁂

Nicolae Drăgan, *Toponimie și istorie* (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, No. 1). Cluj, 1928, 1 vol în 8°, 175 p.

D. Nicolae Drăgan inaugurează prin studiul de față, cu rigoarea și cu circumspecțiunea celei mai exacte metode, cercetarea sistematică a numelor de locuri din Ardeal, dela rezultatele căreia istoria noastră așteaptă lămuriri prețioase asupra unora din problemele cele mai obscure din trecutul acestei provincii. Astfel toponomastica Transilvaniei poate să aducă argumentele care să decidă chestiunea așa de controversată a continuității noastre în Dacia și să ne ajute să reconstituim ordinea și epoca în care diferitele popoare s'au stabilit în aceste ținuturi.

Deocamdată, d. Drăgan își mărginește studiul la „originea numelor satelor de pe Valea Someșului de sus". Dificultățile cu care are să lupte cercetătorul în acest domeniu al toponimiei istorice, care are încă nevoe la noi de-a fi constituită, explică și justifică această restrîngere a subiectului. La noi nu s'au alcătuit încă repertorii științifice ale numelor geografice conținute în hrisoave, și toponomastul trebue să le caute, cum a făcut d. Drăgan, direct în documente, ceiace-i îngreuiază enorm sarcina.

D. Drăgan ajunge la concluzia că nomenclatura cea mai veche a regiunii studiate e de origină slavă, dar hrisoavele au păstrat nume de sate, azi dispărute, ca *Fata*, care sînt de origină latină și care atestă existența în această regiune a unei populații romînești înainte de venirea Slavilor. Peste acest strat de populație primitivă s'au așezat mai tîrziu, „coloniști unguri și sași veniți să lucreze băile Rodnei și să apere pasul, însfîrșit Ruteni și poate și Poloni" pe care populația romînească i-a asimilat și, înmulțindu-se, a creat noi așezări.

A. Oțetea

⁂

Anuarul Liceului „Principele Nicolae" din Sighișoara 1926-27, publicat de H. Teculescu, 1 vol. în 8°, 192 p.

Redactat în mare parte de d. Teculescu, directorul Liceului, *Anuarul* acesta se ridică, prin valoarea cuprinsului și prin forma literară în care e scris, deasupra nivelului publicațiilor similare. In afară de două „discursuri festive" de-o frumoasă elevație de simțire și de expresie, remarcăm studiul d-lui Teculescu: „N. Iorga și unitatea neamului" care dovedește nu numai o temeinică cunoaștere a scrierilor d-lui Iorga, ci și o intimă familiaritate cu cronicarii noștri, și scurta dar via monografie a Sighișoarei, însoțită de admirabile fotografii, a d-lui Ion Medrea.

A. O.

⁂

Sigmund Freud, *Un souvenir d'enfance de Léonard de Vinci*. Paris 1927.

Viața plină de curiozități a lui Leonardo da Vinci a dat ocazie la multe și variate interpretări.

Iată acum că și psihanalistul își spune cuvîntul. Cu lanterna psihanalizei caută Freud să pătrundă în labirintul sufletesc al acestui uriaș al Renașterii. E curios, mai ales pentru un artist de talia lui Leonard, că din biografii săi nici unul nu relatează să fi avut vreo afecțiune pentru o femee, măcar o prietinie intimă ca aceia a lui Michel Angelo pentru Vittoria Colonna. In tinerețe fusese acuzat de homosexualitate dar în cele din urmă achitat. E știut că avea repulsiune pentru tot ce e sexualitate. Leonard e tipul omului a cărui dorință sexuală se sublimează în creația artistică și setea de cunoaștere.

Pentru explicarea acestora trebue să cercetăm impresiunile sale din copilărie care sînt hotărîtoare pentru viața adultului de mai tîrziu. Leonard povestește în scrierile sale științifice, vorbind despre zborul vulturului, că odată pe cînd era «încă în leagăn» un vultur l-a lovit de mai multe ori cu coada între buze. Din această mărturisire Freud face sîmburele explicării sale psihanalitice. E posibil să avem amintiri din cea mai fragedă copilărie, dar e mai probabil că această scenă cu vulturul să fie o închipuire a lui Leonard înfăptuită mai tîrziu și atribuită apoi copilăriei. Scena aceasta n'ar însemna altceva decît un act sexual efectuat pe gură, fapt as-

pru condamnat de morală, dar care nu e în fond decît o transpoziție a situației în care copil sugem sînul mamei sau al doicei.

Intre închipuirea cu vulturul și mama sa ar fi legătura următoare: vechii Egipteni figurau în hieroglife mama prin imagina unui vultur, căci credința era că în această specie există numai femei ce sînt fecundate de vînt. Această legendă cunoscută mai tîrziu de Leonard, fiindcă era născut ilegitim și până la vrîsta de cinci ani nu cunoscuse pe tatăl său, se va fi asemuit și el unui puiu de vultur. Dar cum «coada», care nu e altceva decît organul sexual bărbătesc e atașat la vultur care e femee? Psihanalistul găsește și acestei absurdități un sens rațional. Tot la Egipteni exista o divinitate numită Mut, care avea capul de vultur și corpul pe care sînii îl arată ca femenin, dotat totuși cu un organ sexual bărbătesc. E puțin probabil ca Leonard să fi avut cunoștință de această divinitate egipteană și atunci explicația trebue căutată în faptul că copilul de sex masculin atribue tuturor, implicit și femeilor, organe sexuale ca ale sale. Un astfel de organ Leonard va fi atribuit și mamei lui. Importantă e transformarea sugerii sînului matern în actul „de a fi alăptat" deci într'un act pasiv ce ne evoacă o situație cu caracter homosexual.

Copilul «refulează» cu timpul iubirea sa pentru mamă, dar se substitue ei, se identifică cu dînsa, are drept ideal propria sa persoană și după asemănarea cu ea își alege obiectul dragostelor sale. Astfel devine sau un homosexual sau un *narcisist*, denumire dată după legenda lui Narcis care se îndrăgostise de propria sa imagine reflectată în apă. Freud nu rezumă la aceasta explicația genezei psihice a homosexualității, care rezultă din procese diferite dintre care unul e cel expus și care e în legătură cu un tip dat de «homosexualitate». Imaginea mamei fixată în inconștientul lui Leonard, l-a făcut un «homosexual platonic» căci îi plăcea să fie înconjurat de elevi frumoși față de care era foarte indulgent. Avea însă o mare putere de stăpînire asupra afectelor.

Intorcîndu-ne la închipuirea cu vulturul care l-a lovit cu coada între buze, reese clar legătura dintre copil și mamă în care mama avea rolul activ căci ea îl alăpta și îl săruta.

Toate acestea au avut repercusiuni în arta și creația sa științifică.

Leonard în tinerețe modela în pămînt capete de copii și de femei surîzătoare. Copiii sînt el însuși, copilul Leonard, iar femeile, mama sa care poseda acel surîs «leonardesc». E surîsul Giocondei, al Sf. Ioan Botezătorul sau al celor două femei din tabloul Sf. Ana. Aceste două femei care în tablou reprezintă pe mamă și fiică sînt totuși cam de o vrîstă — explicația — Leonard a avut două mame, pe cea care l-a născut și pe donna Albiera, soția tatălui său în casa căreia a fost adus dela vrîsta de cinci ani. Pfister observă în faldurile hainei Mariei imagina vulturului a cărui coadă atinge gura copilului Isus ce stă alături...

Leonard acum iubea pe donna Albiera ca și pe mama sa, devenind astfel un rival al tatălui său cum se întîmplă adesea, avea totuși și tendința de a se identifica cu acesta. Dar orice artist se simte tatăl operelor sale și identificarea cu tatăl său n'a putut decît să-l împiedice căci părăsea operele concepute după cum tatăl îl părăsise pe dînsul.

Dacă însă imitația tatălui l-a împiedicat în creația sa artistică, revolta contra tatălui a fost condiția operei sale de cercetător.

«Indrăzneala și independența investigației sale științifice ulterioare presupun o investigație sexuală infantilă pe care tatăl nu putu să o înfrîneze, investigație care se continuă apoi în depărtare de orice sexualitate». (p. 177).

Această independență explică și lipsa de religiozitate a lui Leonard căci după psihanalist Dumnezeu e «un tată transfigurat». In fine, preocuparea lui Leonard de a inventa aparatul de zburat, dorința de a zbura el însuși, n'ar fi decît «dorința de a fi apt pentru actele sexuale».

Dorința de zbor se observă adesea la copii și acest mare geniu a rămas toată viața un copil, continuînd să se joace și să construiască jucării ingenioase până la o vrîstă înaintată.

Leonard e un tip apropiat de tipul nevrotic numit *obsesional*. Viața sa are mai multe etape. In prima copilărie iubit de mama sa intră apoi într'o fază de investigație sexuală infantilă. Puternic comprimat acest instinct determină repulsia sa de mai tîrziu pentru orice activitate sexuală. Cea mai mare parte din trebuințele sale erotice se «sublimau în setea universală de a ști». Iubirea infantilă pentru mamă fiind refulată, născu amorul său platonic pentru băeți. Mai tîrziu avînd în Ludovic Maurul protectorul său o imagine a tatălui, Leonard intră într'o epocă de mare productivitate artistică. Cînd nu mai fu subt influența lui Ludovic urmă o epocă de regresiune ca apoi după ce întîlnește femeia care trezește în el imaginea surîzătoare a mamei, să aibă o nouă epocă de înflorire.

Leonardo da Vinci confirmă mai bine ca oricine pentru Freud, ideia că «munca creatoare a unui artist e în același timp o derivație a dorințelor sale sexuale» (p. 203).

*

Ca și în celelalte opere, în cea de față, Freud dovedește o rară subtilitate în pătrunderea sufletului omenesc, ingeniozitate în explicații, dar aceiași tendință de a exagera importanța sexualității în viața individului, precum și o foarte mare apropiere uneori a științificului de fantastic.

Traian Gheorghiu

* * *

Dr. I. I. Popescu [Sibiu] *Doctrina lui Freud* (Psihanaliza), Arad 1927.

D. dr. I. I. Popescu prezintă publicului romînesc o valoroasă lucrare de ansamblu a ideilor lui Freud, astăzi atît de mult admirate de unii, pe cît de combătute de alții.

Doctrina lui Freud, *psihanaliza*, are ca nucleu ideia că impresiunile și dorințele noastre, mai ales cele erotice, care se manifestă chiar dela naștere, cînd sînt oprimate, nu dispar, ci trec în subconștient și inconștient, unde formează așa numitele „complexe". Prin influența societății energia unei astfel de tendințe se „distilează", se „sublimează" și dă naștere creației artistice, științifice, religioase, filosofice.

Dar aceste tendințe comprimate în inconștient mai pot să năvălească brusc în conștient, unde produc cele mai variate și curioase tulburări, ca: lapsusurile de vorbire, greșelile de lectură, visele, perversiunile sexuale și psihonevrozele.

Medicul psihanalist trebue cu multă dibăcie să descopere cauzele tulburărilor, adică tendințele oprimate, cărora dacă li se dă satisfacție sau măcar sînt aduse la cunoștința bolnavului, acesta adesea e vindecat.

Iată deci că psihanaliza ne apare și ca un mijloc terapeutic, aspect asupra căruia în special insistă autorul lucrării de față.

Bogată în exemple, scrisă imparțial, clar și concis, cartea d-lui dr. I. Popescu-Sibiu e o bună îndrumare pentru cei care vor să se inițieze în studiul ideilor subtilului medic vienez.

Traian Gheorghiu

Revista revistelor

Arta și Arheologia, Anul I, Fascicolul I, București, „Cartea Romînească".—Apare de două ori pe an. Reproducem din „Primul cuvînt" programul revistei: „Revista noastră va publica studii de arheologie și de istorie a artei vechi și noui; va da știri numeroase despre activitatea artistică mondială, despre expoziții, vînzări de obiecte de artă dela noi și din străinătate etc.".

Ibsen

Centenarul lui Ibsen, reprezentațiile oficiale, discursurile și fanfarele Norvegiei trezesc în noi ecouri destul de triste. Ibsen intră în manuale de școală însă se îndepărtează de viață. I se acordă un loc printre divinități, dar este ca un idol mort; operele sale vor continua să împodobească rafturile bibliotecilor, piesele sale însă vor fi tot mai puțin jucate. Germania chiar, care l-a aclamat cu frenezie și care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-și anexa acest Scandinav în care pretindea că vede „un german reprezentativ" părăsește încetul cu încetul piesele sale, care atita timp au ocupat afișele.

Franța a lăsat să treacă centenarul Ibsenian cu o indiferență aproape totală. In Anglia, fapt poate mai supărător, teatrele încep să reprezinte adaptări deformate și localizări ale pieselor ibseniene.

Această bruscă decădere arată odată mai mult efemeritatea gloriei teatrale. Entuziasmului delirant i-a succedat însă prea repede indiferența.

Odată mirajul dispărut avem ades în compania lui Ibsen, la spectacolul pieselor sale, un sentiment de jenă.

Locuitor al unui mic orășel norvegian, el s'a bucurat de toate avantagiile pe care le conferă această situație. Nenorocirea este că Ibsen n'a căutat niciodată să evadeze, să-și mărească puțin orizontul, și personagiile sale se resimt.

Ibsen va rămîne desigur un mare poet dramatic, creator a cîtorva figuri nemuriroare cum sînt: Brand, Rosmersholm, Iohn Gabriel Borkman Solness, Peer Gynt etc.

Viitorul însă al operei sale în intregimea ei, va fi mai degrabă problematic și aceasta din mai multe cauze: Un intelectualism prea vizibil, o artă stricată de prea multe procedee artistice, de simbole căutate, crearea de atmosferă desigur poetică dar de o poezie prea concentrată și al cărui mister se putea suggera mult mai ușor.

De altfel pronosticurile acestea sînt până la un punct justificate prin faptul că aproape toată lumea sensibilă de pretutindeni este de acord, iar semnul irefutabil al declinului teatrului ibsenian este succesul tot mai mare al acelui Strindbergian.

(Henri Bernstein, *Revue de Paris*).

Centenarul lui Hyppolite Taine

In ziua de 21 April a anului 1928 se vor împlini o sută de ani de cînd Hippolyte Taine s'a născut în micul orășel Vouziers, dintr'una din acele familii de veche burghezie a cărei lentă ascensiune socială constituia forța vechei Franțe.

Cea mai mare recunoștință o da-

torim lui Taine atît pentru opera sa multiplă şi remarcabilă în atîtea puncte cît pentru exemplul vieţii sale. Corespondenţa sa, strînsă cu pietate de D-na Taine aşa cum însuşi ar fi voit, adică fără nici una din acele indiscreţiuni de viaţă privată pe care le condamnă cu atîta severitate la alţii, ne permit să urmărim în detaliu pe Taine, omul a cărei normă constantă în viaţă a fost dispariţia totală a individului în faţa ideilor; este desigur scriitorul cel mai puţin atent la atitudinea publicităţii faţă de dînsul.

Dar viaţa sa de continuă muncă (idealul său pe care ades îl exprima era: „Jusqu'au bout j'espère travailler") ne-a transmis în afară de un model incomparabil al celei mai frumoase discipline, contribuţii importante pe care le putem repartiza în trei domenii: acela al ştiinţei, acela al politicii sau mai degrabă al sociologiei şi însfîrşit acela al religiei.

Sînt însă două feluri de rezultate în activitatea unui spirit mare.

Scriitor, lasă o carte care-i supravieţuieşte, şi a cărei reuşită este un fapt bine stabilit, la care nu mai este nimic de adăogat. Savant, de asemeni lasă descoperiri care rămîn intangibile.

Acesta este un prim tip. Iată acum un al doilea care nu este de loc inferior celui dintâiu: un scriitor a avut intenţia unei opere care-i depăşeşte forţele; a încercat s'o realizeze fără însă să reuşească complect, a deschis însă drumul altora, mai norocoşi şi care fără dînsul ar fi rătăcit zadarnic. Este cazul lui Rotrou faţă de Corneille, este cazul lui Restif de la Bretonne faţă de Balzac şi este însfîrşit cazul lui Taine faţă de ştiinţa universală.

(Paul Bourget, *Revue des Deux Mondes*).

Despre oportunitatea Societăţii Naţiunilor la Viena.

Societatea Naţiunilor tinde să devină o organizaţie biurocratică în care rutina să primeze totul.

Instituţia de pe malurile Lemanului ia tot mai mult aspectele unui mandarinat, în care, ca şi în toate ierarhiile de felul acesta, spiritul riscă să fie distrus de chestiuni de formă, de procedură, care capătă o importanţă tot mai mare.

Dacă survine vreo dificultate, capabilă de a tulbura liniştea funcţionarilor, liniştea vieţii lor regulate, atunci în loc de a căuta să distrugă răul de la început, Societatea Naţiunilor aşteaptă ca timpul să îndulcească lucrurile.

De multe ori însă timpul departe de-a aplana dificultăţile, le învenineazā.

Recentul incident al mitralierelor ungureşti importate în mod fraudulos din Italia, violînd astfel tratatele şi angajamentele luate de Ungaria, o dovedesc îndeajuns. Dacă vina întreagă trebue împărţită cu guvernele ţărilor interesate în această afacere, în orice caz partea cea mai mare revine tot Societăţii Naţiunilor—al cărui organism central are datoria să se ocupe cu tot ce ameninţă pacea Europei.

S'au luat hotărîri în vederea construirii unui palat pentru Societatea Naţiunilor.

Atîta timp cît lucrul nu este încă realizat avem dreptul să ne întrebăm dacă acest palat care, cu sume desigur foarte mari va trebui să fie construit la Geneva, n'ar fi mai bine să-l luăm gata făcut la Viena unde Societatea şi-ar putea muta sediul.

In afară de aceste comodităţi materiale, al căror interes nu este la urma urmei decît secundar, argumente politice şi diplomatice pot fi invocate la susţinerea acestei propuneri.

Mutîndu-se la Viena, Societatea Naţiunilor ar internaţionaliza nu numai capitala, dar întreaga ţară austriacă; ar da acestui oraş monstru o raţiune de a fi. Austria nu poate exista decît cu condiţia de a-şi uita trecutul şi de a reîncepe pe malurile Dunării o viaţă nouă care ar exercita în răsărit atracţia pe care Parisul o exercită în apus.

Desigur obiecţiile pe care un asemenea proect le poate ridica sînt numeroase: mai întâiu Geneva este mai uşor accesibilă. Majoritatea membrilor Ligei, Englezii, nu vor vedea în această schimbare preocuparea de a da Societăţii, plasînd-o într'o ţară atît de ameninţată, un sens mai serios, obligînd-o de a interveni astfel în mod mai eficace în interesele Europei, ci plictiseala unei schimbări, care repugnă întotdeauna şi a priori firii sale conservatoare şi tradiţionale.

Pentru Francezi de asemeni strămutarea dintr'un oraş care întotdeauna a simpatizat cu Franţa şi în care limba franceză se vorbeşte ca şi la Paris, într'un oraş de cultură şi de educaţie germană este de sigur dezavantajoasă. Liniştea Europei însă merită acest sacrificiu. Rămîne Germania, pe faţă atît de atentă la interesele Austriei, dar care în faţa unui act care ar plasa Societatea Naţiunilor la Viena, dîndu-i astfel o importanţă suficientă ca s'o facă să se poată lipsi de o alianţă cu Germania, se va arăta desigur ostilă, demascînd astfel sinceritatea prieteniei sale pentru Austria. Italia, fără să se fi pronunţat în mod oficial, priveşte această schimbare cu un ochiu favorabil, iar mica Antantă, dornică de a îndepărta orice pericol de războiu nu se poate arăta de cît sedusă de această nouă perspectivă de pace.

In orice caz menţinerea Societăţii la Geneva se sprijină mai degrabă pe argumente de egoism personal, iar transferarea ei la Viena ar coincide cu interese generale europene.

(Raymond Recouly. *La Revue de France*).

France şi Barrès

Cartea fraţilor Tharaud despre Barrès leagă pe vecie numele lor de numele fostului lor „patron". In fiecare pagină regăsim silueta familiară, auzim vocea cu timbru bizar, simţim palpitaţia unei inimi zdrobite pentru a fi conţinut prea multe lucruri...

Această carte a fost rău înţeleasă de acei care au darul de a nu pricepe ce este generos şi mare.

Este tot atît de greu de stabilit ce datoresc lui Barrès fraţii Tharaud, după cum este greu ce le datoreşte Barrès lor.

Prima cunoştinţă a operei lui Barrès o face Jean Jacques Brousson, cu prilejul apariţiei romanului „Le Jardin de Bérénice" pe cînd era încă elev la liceul Saint-Stanislas. Noul roman, pe lîngă prestigiul „cărţii despre care se vorbeşte", îi flata şi patriotismul său local: grădina Berenice-i înfloreşte în departamentul său, în orăşelul Aigues-Mortes.

Cîţiva ani mai tîrziu, Brousson este secretarul lui Anatole France şi cu prilejul propunerii lui Barrès pentru Academie, acesta se vede obligat să facă o vizită la Villa Said la care asistă şi el. Anatole France îl primeşte în penumbra unui apartament în care obiectul cel mai modern era încă depe timpul Directoratului, tronînd ca un doctor Faust în mijlocul unui „bric à brac" aranjat cu mare artă.

D. Bergeret detestă animalele şi detestă copiii. Există o poveste tristă despre felul în care France a primit o doică purtătoarea unui copil căruia îi era dator toată protecţia şi mai există şi o poveste tragi-comică a felului cum a fost tratată o pisică, pe care menajera sa Joséphine o creştea în contra interdicţiilor formale şi care scăpînd din bucătărie a profanat tapiseria de Beauvais care acoperea fotoliul de lucru al marelui scriitor.

Casa lui Barrès avea cu totul altă înfăţişare; gardul de fer acoperit cu ederă dădea micului hotel din Boulevard Maillot un aspect burghez şi chiar provincial.

In interior un cine furios şi lubric umplea casa de lătrături şi de purici.

Nimic din aspectul de muzeu al vilei Said—iar în mijlocul unui decor de provincie, apariţia unei încîntătoare nepoate de cincisprezece ani era ca o floare zburătoare menită să lase în urma ei veselie şi mulţumire.

Barrès explică: Mititica a auzit voci ca şi Jeanne d'Arc şi vocile îi spuneau: „Fii veselă" şi după cum vedeţi ea ascultă. Surîde la toate şi toate-i surîd.

Cu o oarecare melancolie compară Brousson aceşti doi patroni, al său şi al fraţilor Tharaud şi nu se poate împiedica de a invidia pe acei care au avut un patron în înţelesul creştin al cuvîntului, un patron a cărui viaţă simplă până la rusticitate nu era condusă de o cabotină şi în care opiniile de dimineaţă erau şi cele de seară.

(Jean Jacques Brousson. *Les Nouvelles Littéraires*).

Inţelegerea franco-germană

Ideia înţelegerii franco-germane e într'o fază de criză. Necesitatea unei astfel de înţelegeri a fost mai viu şi mai puternic dorită în perioada de timp cînd părea mai greu de realizat, între 1919 şi 1923. Locarno i-a redus

puterea de atracție. O revizuire a mijloacelor de realizare a ideii se impune, altfel lumea ajunge la concluzia că se poate trăi și fără această înțelegere.

Înțelegerea pacifică pe teren politic are nevoe, pentru a fi durabilă, de-o înțelegere reciprocă pe teren intelectual — înțelegere care să se extindă, dincolo de elita propriu zisă, asupra tuturor muncitorilor intelectuali. Pentru aceasta trebue o politică culturală, care să se folosească de toate mijloacele propagandei moderne, să inventeze la nevoe metode și mijloace nouă. Experiența a dovedit ineficacitatea congreselor și a turneelor de conferențiari și de actori internaționali. Ele nu ating decît un cerc extrem de restrîns și în timp prea scurt pentru ca să producă vre-un efect durabil. Artistul nu-i făcut pentru propagandă culturală. Savantul tot așa. Acțiunea lor e prea limitată și curiozitatea lor e prea specială. Oamenii și popoarele nu vor învăța să se cunoască în congrese, serbări și întîlniri de hazard: ele trebuesc să trăiască împreună să învețe împreună, să muncească împreună.

Trebue creiată în Germania și în Franța o ambianță comună, în care viitorii intelectuali să fie crescuți din copilărie. Ea trebue să înceapă prin o corespunzătoare transformare a învățămîntului. Fiecare din cele două popoare trebue să înceapă prin a învăța cît mai bine limba celuilalt. În al doilea rînd, trebue modificat învățămîntul istoriei. Istoria poate aduce mari servicii creării unei noi Europe, cu condiția să sacrifice idolii naționali și să pună pe planul întăiu elementele comune, forțele solidare ale trecutului european. Să se facă schimburi intense de profesori și de elevi.

Acțiunea școalei poate fi util completată prin aceia a filmului și a radiofoniei.

Dar mai ales e necesar ca guvernele să aibă în acest sens o politică culturală. Puneți pe Germani și pe Francezi în condiții de a se penetra reciproc; realizați această condiție pe o scară cît mai mare și veți pune temelia cea mai solidă a înțelegerii lor reciproce.

(E. R. Curtius, *Die neue Rundschau*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Edmond Fleg, *Pourquoi je suis Juif*, Editions de France, Paris.

D. Edmond Fleg într'o autobiografie rînd pe rînd satirică și patetică, arată o generație în căutarea forțelor spirituale capabile să reclădească o lume dispărută și arată un suflet care se regăsește luind conștiința atavismului adînc al rasei sale.

Frank Harris, *Vie et confessions d'Oscar Wilde*, Ed. Mercure de France Paris 2 vol.

Frank Harris a fost directorul lui „Contemporary Review". In calitate de literat și de amic a cunoscut, iubit și prețuit pe Wilde — pe acest om care și-a pus tot geniul în viață și a cărui conversație a fost mai presus de tot ce a scris mai bun. Viața plină de succese dinaintea faimosului său proces, influența nenorocită a prietinului său, Lord Arthur Douglas, principalul autor al tuturor nenorocirilor sale, precum și viața sa în străinătate după eșirea din închisoare, se găsesc redate în cele două volume de amintiri.

Portretul lui Wilde, așa cum îl găsim în „In memoriam" a lui André Gide se apropie mult mai puțin de realitate decît portretul pe care ni-l dă Frank Harris.

Andr: Gide forțează pe Wilde să semene cu ideia pe care și-o face el despre «paria» și susține prea mult în judecata sa punctul de vedere franțuzesc.

Marcel Raymond, *L'Influence de Ronsard sur la poésie française*, 2 vol. Champion Paris.

Cînd am întreprins această lucrare, spune autorul, nu măsurasem întinderea subiectului. Influența lui Ronsard este studiată numai dela 1550—1585. S'ar putea ca pe viitor să apară un alt volum care să arate influența lui Ronsard asupra poeziei franceze până în secolul al XIX-lea.

Henri de Regnier, *L'Altana ou la Vie vénitienne*, Ed. Mercure de France Paris.

O carte, care după tot ce s'a scris despre Veneția este încă plină de inedit. Viața încîntătoare din orașul somptuos al indolenței și al amorului pare mai atrăgătoare după ce cetim Altana a D-lui Henri de Regnier.

R. Le Forestier, *L'Occultisme et la Franc Maçonnerie Ecossaise*, Ed. Perrin, Paris.

O carte despre epoca Ocultismului și a Francmasoneriei scoțiene, care amîndouă s'au dezvoltat în secolul al XVIII-lea și despre influența lor asupra moravurilor din timpul enciclopediștilor.

Romane

Jakob-Kneip, *Hampit der Jäger*, Horenverlag, Berlin Grünewald.

Un roman plin de veselă bonomie, un roman în stil rabelaisian, iar eroul Hampit (Iohan Peter) un fel de «Eulen Spiegel» al satului său, vînător plin de fantezie și povestitor incomparabil.

Alfred Katschnisky, *Der Grenzwolf, Deutsche,* Landbuchhandlung, Berlin.

Un roman din ţinuturile dela răsărit ale Germaniei. Tragicul existenţei oamenilor dela graniţă este aici prezentat în toată forţa lui.

François Mauriac, *„Destinis"*, Ed. Grasset, Paris.

Intr'o atmosferă discret redată a moravurilor depravate de după război, un tînăr plin de seducţie prin viaţa sa desfrînată şi fără scrupule inspiră tatălui său o adevărată aversiune. Acelaşi tînăr cucereşte fără voia sa, prin simpla forţă a răului care este în el, inima unei femei foarte cinstite şi care ar putea să-i fie mamă.

Gustave Ullmann, *En flickas ära* (Onoarea unei tinere fete) Stockholm.

Scriitorul suedez Gustave Ullmann, autorul atitor romane precum „Präster (Pastorii) în care descrie viaţa oamenilor de biserică, din care de altfel însuşi familia lui face parte fiind nepotul unui episcop, sau «Tord» în care zugrăveşte soarta tragică a tinereţii, în „En flickas ära" arată o mare pricepere a sufletului feminin, a sufletului unei tinere femei care se deşteaptă în viaţa discretă şi melancolică a unui oraş de provincie.

Ştiinţă

A. Berthoud, *Photochimie,* Ed. Doin, Paris.

Una din ramurile chimico-fizice care nu a fost încă studiată este Photochimia. D. Berthoud profesor la Universitatea din Neufchâtel în studiul d-sale expune generalităţi asupra „energiei radiante" iar legea echivalenţei fotochimice, propusă în 1912 de Einstein, rămîne clauza cea mai sigură în acest domeniu.

Dr. Otto Rauk, *Le Traumatisme de la Naissance,* Ed. Payot, Paris.

Influenţa vieţii pre-natale asupra evoluţiei vieţii psihice individuale şi colective.

Călătorii

Georges Toudouze, *La Sicile, Ile d'Or, Ile de Feu,* Ed. Berger-Levrault Paris.

D. Toudouze debarcă la Palermo şi de acolo viziteasă toată Sicilia în tot ce are frumos. D-sa îşi începe cartea după un voiaj destul de lung, căruia îi datoreşte o atît de aprofundată cunoaştere a ţării, oamenilor, moravurilor şi istoriei locurilor pe care le descrie.

COMPILATOR

Bibliografie

Andrei Rădulescu, *Isvoarele Codului Calimachi,* Cultura Naţională, Bucureşti.

N. Iorga, *Imperiul Cumanilor şi domnia lui Băsărabă,* Cultura Naţională, Bucureşti.

N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniţă Canta,* Cultura Naţională, Bucureşti.

I. Lupaş, *Doi umanişti romîni în secolul al XVI-lea,* Cultura Naţională, Bucureşti.

N. Iorga, *Brodnicii şi Romînii,* Cultura Naţională, Bucureşti.

Andrei Rădulescu, *Unificarea legislativă,* Cult. Naţională Bucureşti.

N. N. Moroşan, *Contribuţiuni la cunoaşterea paleoliticului din Moldova de Nord,* Cultura Naţională, Bucureşti.

Aristide Caradja, *Die Keinfalter der Stötzner'schen Ausbeute, nebst Zuträge aus meiner Sammlung,* Cultura Naţională Bucureşti.

N. Iorga, *Războiul pentru independenţa Romîniei,* Acţiuni diplomatice şi stări de spirit, Cultura Naţională, Bucureşti.

Dr. I. Lepşi, *Studii faunistice, morfologice şi fiziologice asupra infuzoriilor din Romînia,* Cultura Naţională, Bucureşti.

Th. Capidan, *Meglenoromînii,* II, Cultura Naţională, Bucureşti.

Oreste A. Anastasiu, *Industriile săteşti în raport cu localizarea marei industrii,* Cultura Naţională, Bucureşti.

N. Georgescu-Tistu, *Folklor din judeţul Buzău,* Cut. Naţ. Bucureşti.

Analele Academiei Romîne, Tomul al XLVII-lea, Şedinţele din 1926-1927, Cultura Naţională, Bucureşti.

Ch. Drouhet, *Grigore Alexandrescu şi Voltaire,* Cultura Naţională, Bucureşti.

Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides, zis Despot-Vodă,* Cultura Naţională, Bucureşti.

M. Theodorian-Carada, *Discursuri Politice,* Tip. Romîne Unite, Bucureşti, Preţul 60 lei.

Damian Stănoiu, *Călugări şi ispite,* Ed. Cartea Romînească, Bucureşti, Preţul 75 lei.

Mihai Sadoveanu, *Hanul Ancuţei,* Ediţia I-a Preţul 75 lei.

Octavian Goga, *Meşterul Manole,* Piesă în 3 acte. Preţul 60 lei.

P. Dulfu, *Faptă şi Răsplată,* Povestiri pentru copii şi pentru popor, Scriere premiată de „Cartea Romînească" Ediţia III-a revăzută. Preţul 25 lei.

Dr. Nicolae B. Ioan, *Blenoragia sau Sculamentul,* cunoştinţe folositoare cu 7 figuri in text, Preţul lei 5.

Dim. Bejenariu, *Practica agricolă,* Cunoştinţe folositoare cu 11 figuri in text, Preţul lei 5.

Preotul P. Dizeron, *Rominii din Banatul Jugoslav,* Cunoştinţe folositoare, Preţul lei 5.

Virgil I. Barbat, *Dinamism Cultural,* Ed. Librăriei Lepage, Cluj, Preţul lei 200.

Pr. Ioan Goangă, *Limanuri de Lumină,* Versuri, Bacău, Preţul lei 100.

L. Hausknecht, *Solidarismul,* Cernăuţi 1928.

N. Plopşor, *Ceaur,* Poveşti Olteneşti, Craiova 1928, Preţul lei 60.

E. Lovinescu, *Critice* V, Ediţie Definitivă, Ed. Ancora, Bucureşti 1928, Preţul 60 lei.

I. Nisipeanu, *Voluntarismul în lumina ştiinţei actuale,* Preţul 100 lei

Reviste primite la redacţie:

Observatorul No. 1; Viaţa Literară No. 75—80; Natura No. 3; Ţara de Jos No. 1—2; Presa sanitară No. 138; Junimea Literară No. 11—12; Scrisul Romînesc No. 4; Cîmpul No. 6; Revista generală a învăţămîntului No. 3; Vlăsia No. 28; Mercure de France No. 715; La Nouvelle Revue Française No. 175; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations No. 2; Foaia Tinerimii No. 5—6; Falanga No. 37; Cugetul Liber, No. 5; Spectatorul No 19; Revista de Filosofie No. 2; Cultura Poporului No. 224; Familia No. 1—2; Biserica Ortodoxă Romînă No. 2; Gîndul Nostru No. 2; Căminul No. 3; Gîndirea No. 2—3; Noua revistă bisericească No. 3; Grafica Romînă No. 63—64; Viaţa Agricolă No. 5; Infrăţirea Romînească No. 11; Societatea de Mine No. 6; Bulletin dela section d'Information et de Documentation No. 18; Cooperaţia No. 1—3; Favonius No. 1—3; Opaiţul Satelor No. 10; Construcţiunile publice şi particulare No. 139—140; Ramuri No. 2—3; Roma No. 1; Viaţa Medicală No. 3; Pentru inima copiilor No 3; Pagini Agrare No. 23—24; Adevărul Literar No. 381—382; Universul Literar No. 9—10.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXIII

(Anul XX, Numerele 1, 2 şi 3).

I. Literatură

Avercenco A.—Un copil (Trad. din ruseşte de A. Frunză) 246
Barnoschi V. D.—Cărvunarii (Primitivul civilizat anarhic. Scene istorice) 226
Botez Demostene.—Univers 91
Brătescu-Voineşti.—Moarte grabnică. 331
Cehov A.—Marfă vie (Traducere din ruseşte de A. Frunză) 378
Ciocîlteu D.—Sfîrşit. 404
Ionescu Stejar.—Colecţie. 69
Kiriţescu Constantin.—Domnul Raşcu. 5
Sadoveanu Mihail.—Demonul Tinereţii. 20
Stănoiu Damian.—Slujnicele lui Ghedeon. 351
Teodoreanu O. Al.—Pur-Singele Căpitanului. . . . 177
" " " Cumplitul Traşcă Drăculescul. . 406

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate

Gherea D. Ioan.—Cu prilejul „Timpului Regăsit". . 13
I. G.—Ediţiile poeziilor lui Eminescu. 268, 412
Lecca G. O.—Omul (origina, vechimea, rasele). . . 335
Protopopescu Dragoş.—Figuri engleze: Gladstone, prietinul omului. 54
Ralea D. Mihai.—William James (După „Corespondenţă). 363

Ralea D. Mihai.—Lucia Mantu. 352
Roşca D. D.—Cetind pe Faguet. 217
„ „ „ Scrisoare din Paris (Cu ocazia centenarului lui Taine). 435
Sorin Pavel.—Scrisori din străinătate. 441
Tolu Nicolae.—Tolstoi în Romînia. 105
Weiss Aurel.—Teatrul lui Jules Romains. 236
Zane G.—Probleme monetare din trecutul economiei noastre naţionale. 93

III. Note pe marginea cărţilor.

Botez Demostene.—Domnul dela Murano. 347
Teodoreanu Ionel.—„Zilele Vieţii" de Demostene Botez. 259

IV. Cronici

Bîrsănescu S. S., dr.—Cronica şcolară (Centenarul şcoalei primare din Moldova. Contribuţii). 127
Comarnescu Petru.—Cronica artistică (Imagini întreţesute de viaţă şi moarte). 293
Ibrăileanu G.—Cronica literară (Modă şi originalitate). 115
[illegible] G.—Cronica literară (Consumare şi producere.—Muzica viitorului). 290
Niculescu Mihai.—Cronica economică (În jurul planului Dawes). 458
Ralea D. Mihai.—Cronica ideilor (Misiunea unei generaţii). 120
Sevastos M. Cronica teatrală: Bucureşti. 301
Suchianu I. D.—Cronica ideilor (Consideraţiuni asupra tinereţii). 452

V. Miscellanea

Nicanor F. & Co.—Ioan Al. Brătescu-Voineşti.—Thomas Hardy.—Isus Christos pe scenă.—Greutăţile criticii estetice.—Redacţional. 136
Nicanor F. & Co.—Vicente Blasco Ibanez. D. Ionel Teodoreanu şi recenzenţii modernişti.—„Bilete de papagal".—1789.—„Democraţie"—Charlestonul la ţară . 305
Nicanor P. & Co.—La comemorarea lui H. Ibsen.—Criza Universităţii. — Reforma învăţămîntului secundar.—Rectificări 463

VI. Recenzii

Anuarul Liceului „Principele Nicolae" din Sighişoara. 1926-27. (A. O.). 481
Barrès Maurice.—Les maîtres (Octav Botez) 159
Bărgăuanu G.—Pămînt şi soare (M. Ralea). 156
Cercetări istorice.—Revistă de istorie romînească. Director I. Minea. (A. Oţetea). 476
Claparède Ed.—Orientarea profesională, probleme şi metode 470
Dominic A.—Clopote peste adîncuri (O. B.). . . . 158
Dostoievsky.—La voix souterraine (Mircea Mancaş). . 316
Drăgan Nicolae.—Toponimie şi istorie (A. Oţetea). . 480
Ferrero Guglielmo.—L'Unité du Monde (N. N. Mathescu). 166
Freud Sigmund.—Un souvenir d'enfance de Leonard da Vinci (Traian Gheorghiu). 481
Halpen Louis.—Les Barbares (A. Oţetea). 314
Harris Frank.—La vie et les confessions de Oscar Wilde (M. Ralea). 473
Horovitz Filip.—Influenţa elenismului asupra lumii traco-dacice şi traco-daco-romane, până la retragerea legiunilor din Dacia (A. Oţetea) 477
Ionescu Stejar.—Domnul dela Murano (M. Ralea). . 312
Iorga N.—Istoria artei medievale şi moderne în legătură cu dezvoltarea societăţii (Petru Comarnescu). . 161
Knura b 1925. Anuarul Casei Centrale a Cărţii din Republica Socialistă Federativă a Sovietelor ruseşti (V. Harea). 473
Marholz W.—Wirtschaft und Christentum (Laurenţiu I. Preutescu). 317
Minea I.—„Reforma" lui Const. Mavrocordat (A. Oţetea). 478
Montherlant H. de.—Aux fontaines du désir (M. Ralea). 313
Politis Nicolas.—Les nouvelles tendances du Droit international (Laurenţiu I. Preutescu). 163
Popescu I. I., dr.—Doctrina lui Freud (Traian Gheorghiu) 483
Thibaudet Albert.—La république des professeurs (Octav Botez). 471
Vlad C., dr.—In domeniul inconştientului (M. R.). . . 161

VII. Revista Revistelor

Arta și Arheologia 485
Benckendorff Paul, de.—Ultimele zile ale Țarului la Tsarskoje-Sélo. 323
Bernstein Henri.—Ibsen (Revue de Paris). 485
Bourget Paul.—Centenarul lui Hippolyte Taine (Revue des Deux Mondes). 485
Brousson Jacques Jean.—France și Barrès (Les Nouvelles Litteraires) 487
Cambon Jules.—Romînia și chestiunea agrară în Transilvania (Revue des Deux Mondes). 172
Curtius R. E.—Ințelegerea franco-germană (Zur Psychologie der Deutsch-franz. Verständigung). . . . 487
Davray D. Henry.—Thomas Hardy (Mercure de France). 324
Jouvenel Henri de.—Debuturile lui Mirabeau în lume (Revue de Paris). 170
Kayser Rudolf.—Stendhal și prezentul (Die neue Rundschau). 172
Mișcarea umanitară. 170
Nolhac Pierre, de.—Un martor al secolului al XVIII-lea: Abatele de Véri (La Revue de France). 825
Pleiada 169
Revista de Filosofie 170
Riboni Denise.—Hermann Hesse și ideia de unitate (Revue de Genève). 322
Recouly Raymond.—Despre oportunitatea Societății Națiunilor la Viena (La Revue de France) 486
Samadasarya L.—Controlul Viselor (The Occult Review). 171
Scrisul Romînesc 169
Thibaudet Albert.—Mallarmé în Anglia și în Germania (Nouvelle Revue Française). 171
Thibaudet Albert.—Despre poezie (La Nouvelle Revue Française). 324
Thiebaut Marcel.—Vicente Blasco Ibanez (Revue de Paris). 322
VIII. Mișcarea intelectuală în străinătate. . . 174, 326, 489
IX. Bibliografie 329, 491